ПРАВОСЛАВНА

ДАЛМАЦИЈА

ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД

НАПИСАО

Ж. Н. М.

НОВИ САД.
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА А. ПАЛЕВИЋА.
1901.

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/pravoslavnadalma00mila

2100
Koore
120 DM

The Institute of Mediaeval Studies
LIBRARY
Toronto, Ontario

The Institute of Mediaeval Studies
LIBRARY
Toronto, Ontario

ПРАВОСЛАВНА

ДАЛМАЦИЈА.

ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД.

The Institute of Mediaeval Studies
LIBRARY
Toronto, Ontario

НАПИСАО

Б. Н. М.

НОВИ САД.
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА А. ПАЛЕВИЋА.
1901.

The Institute of Mediaeval Studies
LIBRARY
JUN 14 1990
Toronto, Ontario

Предговор.

Ваљда нема на свијету земље, у којој је интолеранција наспрам православне вјере тако велика, као у Далмацији. Не смију давати јавног израза тој интолеранцији само с тога, што постоје државни темељни закони, који јамче слободу православне вјере у Далмацији, иначе би поступали противу те вјере, као што су прије издања тих закона поступали. И ту интолеранцију дотични старају се систематски да подржавају у овој земљи, приказујући православну цркву, као неку јеретичку вјерску задругу, која се силом наметнула у Далмацији.

Вјерска интолеранција, ма како је хтјели правдати лажни богослови, у самој ствари није него мржња према новјерцима, и плод је вјерског фанатизма, који потиче из мрачњаштва и незнања. Па колико је то непорјечива истина за сва мјеста гдје интолеранција господује, толико се то на особити начин показало, а и показује у Далмацији.

Код нас у Далмацији ова је интолеранција почела још од онога доба, кад је романизам савладао православну цркву, и кад на сињетском сабору 1059. године проглашише св. Методија словенског за јеретика. То се традиционално потхрањивало у Далмацији све до XVII. вијека. Тада је задарски арцибискуп Змајевић изложио то у форми римокатоличког црквеног учења за далматинске

римокатолике у свом „Огледалу истине“, које је учење од тога доба постало збиља огледалом за све потоње западне писце, и до данас.

„У Далмацији није била никада толерирана схизматичка грчка вјера. Кад дођоше у XVI. вијеку у Далмацију грчки стратиоти, они су били одмах потчињени духовној власти латинских бискупа, и допуштено им је било само да врше богослужење по грчком обреду, те су тако живјели у Далмацији као грчко-сједињени све до пада млетачке републике, када се опет отргоше од римске цркве и претворише у схизматике. У исто су вријеме дошли у Далмацију из турских провинција и Срби. Ови Срби, који су били не само схизматици, него и јеретици, нијесу се хтјели добровољно покорити власти латинских бискупа, и млетачки сенат морао их је силом на то принудити и сматрао их је за грчко-сједињене. Одметнуше се они од римске цркве, кад је престала млетачка влада у Далмацији. Од тог одметничког народа и његове цркве мора се клонити сваки прави син римске цркве и избјегавати свако опћење“.

Ово је језгра Змајевићевог учења, а и свега онога што је наштампано у књигама западних писаца о прошлости православне цркве у Далмацији.

Да мора убитачно дјеловати на друштвени морал ова порука римокатолицима, да избјегавају опћење са православнима, то је јасно свакоме. Али оно учење је и историјски неистинито. А то може знати свак, ко ијоле познаје опћу историју Далмације.

Мене је, као православног Далматинца, ова ствар одавна занимала, и, искрено да кажем, жао ми је било и неправо, што се онако мисли и суди о мојој цркви и њеној прошлости, и тијем само још више потхрањује вјерска несношљивост у земљи овој. Поред оне Змајевићеве работе и других још сличних ружних работа, саблазнило ме особито оно, што сам прочитао о прошлости право-

славне далматинске цркве у најновијем издању фрајбуршког римокатоличког црквеног лексикона, те ручне књиге свију западњака, који познају њемачки језик, и која се штампа, као што на насловном листу пише, „судјеловањем многих католичких научника". Видио сам, да се старим заблудама данас већ даје и научни карактер. Ово и све друго што сам горе споменуо, побудило ме да сам проучим прошлост наше цркве у овој земљи. Па пошто сам нашао, да у свима књигама западних писаца говори се о томе искључиво по Змајевићевом учењу, и спомињу се само такви догађаји, који иду у прилог тенденције латинске школе, ја сам се обратио првоизворима, да по њима, а независно од свега што је до сада наштампано, саставим себи слику о нашој прошлости. Био сам сретан, благодарећи доброти пријатеља мојих и историјске истине, наћи у разним архивама и библиотекама много писмених споменика о овоме предмету. Нашао сам о томе и неколико монографија, које нијесу још штампане, а особито три, о којима ја у тексту спомињем, и које су доста опширне и богате у историјски доказаним податцима. Проучавању ових извора ја сам посветио скоро пет година. Ресултатом су тога они многи чланци у „Гласнику далмат. цркве" и ова књига.

Као што ће читалац видјети, овдје се приказује ствар сасвијем друкчије од онога, што о томе говори латинска школа. Ту је показано и доказано, да је православна вјера била једина у Далмацији све до друге половине IX. вијека. Тада, изазвана, она ступа у борбу са романизмом, који силом државне власти почиње је гонити, и гони је бездушно све до времена св. Саве српскога, кад православни Далматинци добивају нову духовну снагу да се противницима одупру и да одрже православље у Далмацији и до данашњега дана.

Књига је ова, као што сам у наслову казао, само историјски преглед прошлости православне цркве у Дал-

мацији. Тај преглед ја сам закључио са половином XIX. вијека, јер је тада почео сасвијем други живот у далматинској цркви, услијед проглашења равноправности православне вјере са осталим законом признатим вјероисповјестима у аустро-угарској монархији.

У *Задру,* на Ђурђев дан 1901.

Е. Н. М.

Данашњу Далмацију, која се простире од острва Раба па до Сича, састављају: средњевјекова Далмација, Дубровник и Бока которска, три земље, које су по историјском развоју своме сасвијем различите међу собом. Клек и Суторина, херцеговачка земљишта, просијецају данашњу Далмацију на два мјеста, те дијеле једну од друге поменуте земље: Далмацију, која се простире од острва Раба до Клека, Дубровник са својим окружјем, између Клека и Суторине, и Боку которску од Суторине до Сича. Дубровачко окружје саставља земљиште некадашње дубровачке републике, Боку которску земљиште бивше млетачке Албаније, а Далмацију саставља земљиште, које је то име носило кроз средње вијекове и све до почетка XIX. вијека.

Као што је развој политичке историје у тим земљама различит био, тако се и историја православне цркве развијала друкчије у Далмацији, а друкчије опет у Боки которској и у Дубровнику.

У овој се књизи излаже преглед црквених догађаја у Далмацији, а, ако Бог да, у засебној ће књизи бити изложени црквени догађаји у Боки которској и у Дубровнику.

Преглед ових црквених догађаја у Далмацији почиње са првим вијеком Христове цркве и иде до наших дана. Да би јаснији био, подијелили смо га на седам периода:

први од 55. до 313. године,
други од 313. до 732.,
трећи од 732. до 1075.,
четврти од 1075. до 1420.,
пети од 1420. до 1699.,
шести од 1699. до 1797. и
седми од 1797. до 1849. године.

Да разјаснимо ову подјелу:

Почетак далматинске цркве бива 55. године, кад је Тит, ученик апостола Павла, основао ту цркву; а завршује се први период историје њене 313. године, кад је издан био милански едикт, којим је проглашена хришћанска црква слободном у рим-

ској држави. Ово је доба гоњења, и црква је могла само кроз непрестану борбу са својим гонитељима да себе одржи. И оно што бива за то вријеме са хришћанима у осталим провинцијама простране римске царевине, бива исто и у Далмацији.

Послије миланског едикта наступа свугдје, па и у Далмацији, мирно доба за хришћанску цркву. Као дио римскога патријархата, далматинска се црква налази под врховном јурисдикцијом римскога патријарха, и остаје тако до 732. године, када прелази под јурисдикцију цариградскога патријарха. Том се годином завршује други период. За ово се вријеме утврђује у Далмацији хришћанска вјера и уређује се црква.

Кад је далматинска црква прешла под власт цариградскога патријарха, почиње мало времена послије жестока борба између источне и западне цркве, а исто така борба и у Далмацији између православља и латинизма, и то траје све до петог сплетског сабора 1075. године, кад латинско и хрватско насељење Далмације напушта православну вјеру и прима римокатоличку. Овијем се завршује трећи период.

Послије поменутог сплетског сабора остају у Далмацији само грчке колоније у којима се чува православна вјера и које су вјерне православној цркви. Боре се те колоније са латинизмом ради одржања вјере своје, најприје саме, а послије заједно са далматинским Србима. Особе српскога народа из Босне и Херцеговине у Далмацију оживљују сада православну цркву особито у далматинском континенту, а тијем оживљује иста црква и у грчким колонијама далматинскога приморја Завршује се овај период, кад 1420. године далматинско приморје долази под власт млетачке републике.

Преласком далматинскога приморја под власт млетачке републике престаје заједнички црквени живот између православнога насељења у далматинском континенту и онога на далматинском приморју, те се засебно тај живот развија, а без сталног јерархијског уређења, док црква у далматинском континенту није била подређена јурисдикцији дабробосанскога митрополита, а црква на приморју јурисдикцији филаделфијског архијепископа, који је катедру своју имао у Млецима. Овако траје до 1699. године, кад услијед карловачкога мира прелази готово сва Далмација под власт млетачке републике, и тијем се завршује пети период.

За вријеме млетачке власти над свом Далмацијом православна је далматинска црква правно се сматрала зависном од филаделфијског млетачког архијепископа. Тешко је, може бити

још теже, него ли у трећем периоду, било ово вријеме за православну далматинску цркву, јер се она морала непрестано борити за свој опстанак и бранити се од најжешћих нападаја од стране иновјераца. Падом млетачке републике 1797. године мијења се и стање православне цркве у Далмацији, те наступа нови период у њеној историји.

Овај нови, седми, период продужава се до 1849. године, кад је пареским патентом од 4. марта проглашена православна вјера равноправном свима осталим у аустријској монархији законом прилатим вјероисповјестима. Премда у непрестаној самообрани од иновјераца, ипак се православна црква у Далмацији за ово вријеме снажи и утврђује.

ПРВИ ПЕРИОД.

55—313.

Црква Христова у Далмацији почиње у апостолско доба, дакле већ у првом хришћанском вијеку.

Ап. Павла ученик, Тит, основао је далматинску цркву и био је први епископ те цркве. Проповјед Титова у Далмацији била је по наредби ап. Павла. О томе свједочи сам Павао у другој својој посланици Тимотију (4, 10). А то исто казују и неколики стари црквени писци. Теодорит, наводећи ријечи Павлове, да је Крискент пошао у Галатију, а Тит у Далмацију, каже, како су ова двојица слободни од онога укора, што је Павао исказао за Димаса, који га је оставио, јер га ови послушаше и пођоше да проповједају, први у Галатију, а други у Далмацију. Евсевије у својој историји цркве пише, да је Павао послао Крискента у Галатију, а Тита у Далмацију ради тога, да овај управља оном провинцијом, а овај овом. О томе говори и Јероним у тумачењу поменуте Павлове посланице.[1] Спомиње и

---

[1] Ове свједоџбе наведене су у Dan. Farlati S. J., Illyricum sacrum. Venetiis, 1751—1819. tom. 8 (Послије Фарлатове смрти, 1773., издање је овога дјела продужио Jac. Coleti, такођер језуит). Ми ћемо често у овој нашој радњи спомињати ово дјело и наводити га, те налазимо за нужно одмах сада учинити слиједећу опаску. Фарлатова радња стара је радња, премда и најопширнија по историји далматинске цркве. Послије те радње откривени су многи нови документи, који Фарлату нијесу могли бити познати и који су расвијетлили многе ствари из старије далм. историје црквене. Имајући ово пред очима, а уједно и то, да је новија научна критика доказала, да у Фарлатовој радњи има много таквога, што се не слаже са другим аутентичним податцима, ми ћемо наводити из Фарлатове радње само она мјеста, која су потврђена другим истор. податцима, и која се дакле могу сматрати као поуздана. На мјеста, која у тој радњи нијесу потпуно поуздана, ми се не ћемо освртати, и тек само нека од таквих мјеста приветћемо, која дубље зазиру у питања ове наше радње, подвргнувши их односној објективној критици. — О значају Фарлатовог дјела види П. Смирновъ, Очеркъ исторіи хорватскаго государства. Казань. 1879. Стр. 119. Види и J. C. Engel. Geschichte des ungarischen Reichs. Halle. 1797—1801. II., 164.

Метафраст проповјед Титову у Далмацији по Павловој наредби. Ту се наводи, како је апостол протоклит Андрија прошао кроз Далмацију за вријеме Титово, пошто је већ основао био цркву у Византији и поставио ту првог епископа Стахија.[2] О Титовој проповједи у Далмацији говори и епископ Кончаревић.[3]

Титова је дјелатност у Далмацији трајала од 55. до 61. године, и по плодовима је богата била. Титу, у правоме смислу, припада име апостола Далмације. Наредбу свог учитеља Тит је тако успјешно у Далмацији извршио, да кад је имао да остави Далмацију и да прими управу критске цркве, Далмација је била у велике хришћанска не само, него је у њој била тада уређена и обласна црква, које је Тит био први епископ. Главно је сједиште своје Тит имао у тадашњем главном граду Далмације, у Солину, и од туда је он полазио на апостолски свој рад у околна мјеста, а од туда је он и управљао, као епископ, далматинском црквом. У Солину, као важном трговачком мјесту, постојала је од више времена и јеврејска синагога. Предање каже, да је проповјед Титова обратила у хришћанство и неколико солинских Јевреја, и да је у Солину постојао засебни хришћански храм, у коме се Тит са новообраћенима Богу молио и да је у том храму, као послије у Криту, постављао презвитере за Далмацију.[1]

Благодарећи овој Титовој дјелатности у Далмацији, коју је он обратио у хришћанску вјеру по наредби апостола Павла, далматинска црква ушла је у број апостолских цркава, и пуним се правом зове апостолском црквом.

Послије Титова одласка из Далмације, и да нова далматинска црква не остане без свога пастира, ап. Павао послао је у Далмацију другог ученика свога, Ермија, да Титово мјесто заузме, и да ту продужи службу апостола и епископа. Шест је година и Ермије управљао далматинском црквом, до 68. године.

---

[2] Млетачко издање Агапија Ландос 1651. под насловом Νέος Παράδεισος, стр. 78. Види и „Книга житій святыхъ“ (Изд. Москва, 1815.) под 24. августа.

[3] Далматински епископ Симеон Кончаревић из половине XVIII. вијека написао је „Љетопис грађанских и црквених догађаја“ све до свога доба. Тај љетопис, који има 368 страна повећег октава, још није штампан. Ја имам тачни пријепис са оригинала. Драгоцјени овај рукопис ја сам описао у „Гласнику далматинске цркве“ за 1897., стр. 129—131. Наводи се у овој радњи Кончаревићев љетопис са: Конч. ркп.

[4] Конч. ркп. — Farlati I 323.

У агиографијама источне цркве хвали се дјелатност Ермијева у Далмацији, који да је достојни Павлов ученик и Титов наслједник био, и да је далматинском црквом управљао онако свето и плодоносно, као и Тит. Православна црква пренијела је то у односну службу св. Ермија, те га и данас прославља као „најсјајније свјетило све Далмације, у којој је као јарко сунце ширио многобројне зраке, и вршећи своју свету службу привео је људске духове из мрака у свјетлост.“ [5] Врло је знаменита ова похвала источне цркве св. Ермију, као далматинском епископу и апостолу, јер показује, колико је та црква сматрала својом Далмацију и колико је старања водила, да се она испуни јеванђелском свјетлошћу. И тијем је ово знаменитије, што сви латински писци, који говоре о Ермију и његовој апостолској и епископској дјелатности у Далмацији, оснивају се на податцима о томе источне цркве. Новији латински писци, којих неколико Фарлати спомиње, једногласно потврђују епископство Ермијево у Далмацији. [6]

За вријеме Ермијева апостолата и епископства у Далмацији, посјетио је Далмацију и сам ап. Павао. У посланици својој Римљанима (15, 19) ап. Павао пише, да је од Јерусалима и наоколо све до Илирика напунио јеванђељем Христовим. О тој проповједи Павловој у Илирику спомиње и Јероним стридонски у писму своме Маркели. Свједочи о томе и Григорије нисенски у бесједи својој о првомученику и архидјакону Стевану. [7] А да је Далмација састављала важни дио старога Илирика, познато је. О Павловој проповједи у Далмацији постоји живо предање код Далматинаца и данас.

То предање казује, да је ап. Павао идући са истока у Рим прошао путем, који је водио покрај старога знаменитога римскога града Burnum (близу данашњих Кистања), и да се ту зауставио код ријеке Titius (данашње Крке) и проповиједао Христову науку. Предање ово означује и мјесто, гдје се Павао зауставио, а то је код данашњег православног свето-арханђелског манастира на Крци. Први је записао ово предање у XVII. вијеку познати далматински историк Ј. Луције, који пише, да је познавао један стари спиграф на словенском језику урјезан на дасци, који се чувао у поменутом манастиру и свједочио о борављењу ап. Павла у Далмацији. [8] Писац XVIII. вијека фратар Г. Виљалић

---

[5] Конч. ркп. — Книга жит. под 8. априла и 14. јануара.

[6] Farlati, I, 392.

[7] Ib. I, 243.

[8] Ib. I, 248. — Конч. ркп.

у својој историји Далмације пише: „Рукописна једна историја без имена пишчева спомиње, да су у манастиру св. Арханђела, у коме данас калуђери живе, налазили се написани дотични стихови на словенском језику у спомен борављења у томе мјесту ап. Павла.“ [9] Ово је Вињалић забиљежио ка години 65. послије Христова рођења, те би се по томе знала и година, када је ап. Павао био у Далмацији и проповиједао, а то би било за вријеме, кад је Ермије био епископ Далмације. Ово предање о Павловом борављењу и проповједи у Далмацији забиљежили су и други писци, који су се бавили историјом далматинске цркве, као Алб. Фортис и Енгел. [10] Задарски препозит, данас већ покојни К. Бјанки, говорећи о постанку далматинске цркве, допуњује то предање и пише: „У цркви свето-арханђелског манастира постојала је до краја XVIII. вијека прастара слика, која је приказивала апостола народâ св. Павла гдје проповиједа јеванђеље Далматинцима, и на тој су слици били односни натписи и видјели су се Далматинци у њиховој народној ношњи.“ [11] На жалост не постоји више у манастиру Крци ни онај епиграф, о коме спомиње Лучије, ни она слика, за коју говори Бјанки. На сваки начин врло је важно ово предање, које се за толико вијекова могло живо уздржати, и које у главноме потврђује оно, што егзегети и историци пишу о Павловој проповједи у Далмацији, и што поткрјепљује далматинској цркви апостолски карактер.

---

[9] Вињалићева историја налази се у рукопису, а својина је римокат. манастира Висовца на р. Крци, гдје је 1781. год. Вињалић и умрô. Добивши пријатељским посредовањем овај рукопис, ја сам се њим послужио у овој радњи. Наслов је рукопису: Compendio storico-cronologico delle cose piú memorabili occorse agli Illirj e Slavi in Dalmazia, Croazia e Bosna, а има 346 листова већег октава. На крају рукописа (који завршује са 1769. год.) налази се: Geografia di Dalmazia secondo la divisione delle provincie romane, и затвјем азбучни преглед садржаја. Књигу је ову своју написао Вињалић, као што сам у предговору каже, највише по ономе што се садржи у првим томовима Фарлата. Са неким измјенама издао је 1775. г. у Млецима двије трећине Вињалићева рукописа фратар Bomman, али без имена автора, него као своје дјело, и ради овога фратар Златовић осудио је Бомана у чланку, штампаном у »Xadi« за 1881. г., бр. 10., стр. 115—117. Оцјену врло повољну о овој радњи (по наштампаном од Бомана) написао је Engel у спом. дјелу. II, 165. — Вињалићев рукопис наводиће се у овој радњи за догађаје од 1521. године у напријед, а догађаји до те године наводиће се по Бомановом издању.

[10] Ab. Alb. Fortis, Viaggio in Dalmazia. Venezia, 1774. I, 118. — Engel. II, 217. Наводећи ово предање Енгел пише, да ради овога die Morlaken griechischer Religion besuchen diesen Ort (das Kloster) mit vieler Andacht.

[11] C. F. Bianchi, Zara cristiana. Zara, 1880. II, 408.

Док је Ермије у Далмацији као епископ дјеловао, посјетио је Далмацију и јеванђелист Лука. Свједочи о томе Епифаније у својој историји јереси, гдје каже, да је Луки повјерено било, да проповиједа јеванђеље у разним провинцијама, а између других и у Далмацији.[12] Колико се времена Лука задржао у Далмацији није познато, као што није познато, ни колико је времена боравио у Далмацији Павао.

Послије Ермија, спомињу као далматинског епископа, Домна антиохијског. По ономе што смо до сада рекли, Домн овај био би трећи далматински епископ: први Тит, други Ермије, и трећи Домн. Међутијем већина латинских писаца сматрају Домна првим сталним епископом, а Тит и Ермије да су били само епископи regionarii, и да је Домна поставио за епископа апостол Петар 68. године, те га послао у Солин, гдје је Домн у свој тву архијепископа управљао далматинском црквом све до 107. године, када је мученички свршио свој живот. Најстарији озбиљнији писац, који о томе говори, то је сплетски архидјакон Тома из XIII. вијека. Пише: „На мјесто његово (Титово) блажени Петар, апостолски кнез, послао је у Далмацију једног свог ученика по имену Домна, по народности Сирија, а по роду Антиохија, да проповиједа ријеч живота далматинском народу, као што је то Тит започео био. А блажени је Петар тако установио био, да буду постављени хришћански првосвештеници у дотичним градовима свијета на онај начин, као што је то у старини установљено било код незнабожаца, те у оним градовима, у којима су били незнабошки предстојници, који се зваху протофламини, наредио је да се поставе епископи, а у главним градовима дотичних провинција, гдје су били архифламини, да се поставе архијепископи. Таким је начином за земље дуж јадранског мора одредио три првосвештеника: Аполинарија за Равену, главни град Емилије, јеванђелиста Марка за Аквилеју, главно мјесто Млетачке и Истрије, и Домна за Солин, главно мјесто Далмације и Хрватске. У Солину је Домн за дуго проповиједао, многе је по свој провинцији обратио из незнабоштва, ту је не малу цркву Христову основао и ту је најпослије мученички свршио свој живот. И од овога првенства апостолскога достојанства сви Домнови наслједници имају архијепископску част од апостолскога пријестола.“[13] Ово исто од прилике налазимо да је казано и у

---

[12] Конч. ркп. — Farlati. I. 258.

[13] Thomae archid. Spalatensis Historia salonitana, cap. III. (Ed. Zagrabiae. 1894.).

XII. вијеку, кад је по наредби сињетеког арцибискупа Лаврентија написао житије Домново Адам паришки.[14] А све то, као да је написано било још у V. вијеку у житију Климента римског, које да је саставио био солински епископ Есихије на основу једног, по Фарлатовом мишљењу, Домновога писма, које је изгубљено.[15] На основу овога и другога још Фарлати је у предугом одсјеку своје књиге, посвећеном Домну, гледао и свакако настојао да докаже, да је Домн био први солински епископ, и да га је за епископа поставио и у Далмацију послао ап. Петар.[16] Овако вјерује и данас већина римокатоличких Далматинаца, — и противу тога вјеровања не би се имало шта рећи, кад би се узело да оно служи на подхрањивање у народу побожних осјећаја.

Не дирајући у те осјећаје, мора се ипак казати, да не одговара историјској истини, да је Домн био први далматински епископ. О томе нема историјског доказа, него све оно, што су казали и архидјакон Тома, и онај Адам паришки, оснива се на неком предању, које, као што је у новије вријеме доказано, није историјски оправдано. Нагађање Фарлатово, да је можда постојало какво Домново писмо, којим би се ствар разјашњавала, то нагађање не значи ништа, јер нема никакве основе. У западним мартирологима, каквих Фарлати четрнаест наводи, нигдје није казано, да је Домн био први епископ солински, него се ту просто спомиње један епископ Домнион, а не Домн, који је пострадао у Солину са неколицином хришћанских војника. Од писаца који се наводе да су казали, да је Домн био први далматински епископ, најстарији би био поменути солински епископ Есихије, и то у житију Климента, које би овај епископ написао био. Али данас је доказано, да таквог житија Есихије није написао, и да је све оно о Домновом епископствовању у Солину крајем I. и у почетку II. вијека, измишљено много касније. Доказано је наиме, да никакав епископ Домн није постојао у Солину у оно доба, него да је крајем III. вијека био у Солину један епископ, који се звао Домн, и који је за вријеме Диоклецијанова гоњења му-

---

[14] „Св. Домн архијепископ солински, чим је постао ученик ап. Петра, обљубио је учитеља тог ученика, исто као и другове му Аполинара и Панкратија. И послије Петар послао је Панкратија у Сицилију, Аполинара у Равену, а Домна у Солин, да сваки од њих буде епископ у мјесту, у које је послат.“ Farlati. I, 428.

[15] Farlati I, 414: »Hanc traditionem fortasse etiam litteris S. Domnius consignavit.«

[16] Шут. sacr. I. 404—516.

ученици свршио свој живот. Овога Домна пренијели су на два вијека раније, и у житију његовом додали су, да га је ап. Петар послао у Солин за епископа, и да је он био први солински епископ. Открио је ово први пут прије 150 година један учени Далматинац, противу кога је у своје вријеме Фарлати устао био.[17] Данас пак научним аргументима то су опет истакли каноник Фр. Булић и боландист Ип. Делехаје.[18] Ми мислимо да дотични, који је измислио посао о оном првом епископу солинском Домну, ставио је ону легенду у перо Есихија с тога, што је тај Есихије први солински епископ, за кога се доста поузданога зна и ради његових односа са Римом. Овај епископ Есихије много је радио и настојао, да подигне значај своје катедре и он је био први, који се показао, као далматински архијепископ или митрополит. Овај наслов и право признао је Есихију римски патријарх Зосим, коме је он ради овога у свему угађао. Згодно је дакле било истакнути, да је овај Есихије написао хвалу првом по значају римском епископу, Клименту, и дошљедно катедри римској, на којој је тада био Зосим, и да је, ради узвишења значаја своје катедре, установу исте катедре ставио у свезу са катедром римском, те постанак те своје катедре приписао једном ученику ап. Петра, кога се Зосим сматрао наслѣдник, а не Титу,

---

[17] Ib. I. 410.

[18] Fr. Bulić, I ss. Anastasio e Dojmo martiri salonitani у сплетском часопису Bullettino di archeologia e storia dalmata. 1898., стр. 111—132. P. J. Delehaye S. J., Santi dell'Istria e della Dalmazia, штампано на француском језику у Analecta Bollandiana (1899. fasc. I), а преведено на италијански језик и штампано у поменутом Bullettino (1900. стр. 85—119). Противу ове двојице издао је књижицу сплетски декан Giov. Devich са насловом: Festeggiamo il nostro patrono S. Doimo, discepolo di S. Pietro, primo vescovo di Salona, le cui sacre e venerate ossa riposano a Spalato (Spalato. 1900.), и у тој књижици стара се да докаже, на основу Фарлата, да је ап. Петар заиста поставио Домна за солинског епископа. Одговорише овом Девићу у истоме Bullettino и Булић и Делехаје, називљући га профаном у науци. У августу исте (1900.) године штампао је опет Девић апологију своје прве књижице, ударајући особито на она два римокат. свештеника и упирући се, да докаже да је баш ап. Петар поставио онога Домна за солинског епископа, и да је тај Домн баш био први солински епископ. У поменутом Bullettino (1900. стр. 191.) назван је овај наивни декан Девић памфлетистом. Дознајемо, да се нашао рукопис оног непознатога, који је прије 150 година доказивао, да до краја III. вијека није постојао у Солину никакав епископ са именом Домна, и противу кога је Фарлати у свом Illyricum sacrum устао био, и да ће овај рукопис бити на скоро штампан. Ово је добро, да се бар свијет не вара са измишљеним светитељима. А лажних светитељских „реликвија" ми имамо у Далмацији и одвише. Као што у Сплету се кланјају тијелу измишљеног

ученику ап. Павла, који је тада већ у очима Рима морао бити нижи од ап. Петра, и од подређеногa значаја у васељенској цркви. Овом нашем мишљењу и сумњама истакнутима од оног старијег ученог западњака, исто и тврдњи поменутих нових латинских писаца, да је онај Домн солински епископ I. вијека измишљена личност, стоји у супрот оно, што је написао о Домну архидјакон Тома, врло озбиљни и савјесни писац. Али и ово је разбистрио поменути боландист. Авторитетом, који нико не може порећи боландистима, казује он, како је Тома на добру вјеру заведен био у блудњу, и како по племенитости срца свога он није могао ни помислити, да ће се моћи неистина говорити о таквом деликатном предмету, какав је овај, и онда пише: „Житије Домново у првобитном свом облику односи се у свима потанкостима добу Диоклецијанова гоњења (299 г.). Када је оно написано, ми нијесмо у стању, да тачно опредјелимо; али на сваки начин то је морало бити, кад је солинска црква почела гојити, као и друге околне цркве, амбицијозне идеје да су апостолског порријекла. А да се то постигне, требало је задобити неки наслов племства, који је недостајао, требало је наћи какав постојећи документ и удесити га тако, да казује оно што је тада требало. Ради тога узето је житије Домна из III. вијека, да оно буде предметом те побожне лажи. И тада већ, знаменити мученик, главни патрон сиљетски, није могао бити у очима народа, него први епископ солински; а пошто постанак солинске катедре пада у апостолско доба, то су ставили у свезу овога Домна са ап. Петром“ [19] Ово је суд боландистâ, и даљега спора већ, ми мислимо, бити не може.

Није дакле онај Домн, кога Фарлати са осталима сматрају првим солинским епископом, ни постојао у доба ап. Петра; а кад није постојао, онда је само басна, или као што каже онај боландист „побожна лаж“, да је ап. Петар поставио између својих ученика једнога за епископа солинског, и да је тај епископ, који би се звао био Домн, био у Солину од 68. до 107. године, да је он

Домна, тако и у Задру се клањају „тијелу Симеона Богопримца“, а међутијем, Млечићи доказују, да се то тијело налази у Млецима, Дубровчани тврде, да је то тијело пренесено у Дубровник у XII. вијеку из Јерусалима, они у Ахену тврде, да се код њих налази рука истог светитеља, а Задрани да се читаво тијело код њих налази, — па добро би било, да се и са овим питањем једном буде на чисто. Види шта је написано у обрану тога, да баш у Задру се налази тијело св. Симеона, у књизи L. Fondra, Istoria della insigne reliquia di San Simeone profeta. Zara, 1855., p. 305—327.

[19] Bullettino, 1900. pag. 98.

за то вријеме проповиједао у далматинској цркви и њом управљао, да је многе незнабошце јавно у ријеци Јадру, или Солину, за више година крстио, да је саградио величанствену цркву у граду Солину у част св. Богородице, и ту да је рукополагао презвитере и дјаконе, да је држао јавне богословске и философске диспуте и т. д., као што то напомињу житија и као што то на дуго и на широко Фарлати описује. Гледајући на ствари као што јесу, и судећи о стању цркве у Далмацији онако, како се мора у оне судити о томе стању и у свим осталим провинцијама римске царевине у доба, када су бјеснила гоњења, нама је довољно што можемо констатирати као историјску истину, да је Павлов ученик, Тит, био први просвјетитељ и епископ Далмације, да је успјешна била у Далмацији апостолска дјелатност Титова, исто као и наслједника му Ермија, и према томе да је наша Далмација ушла у број обласних хришћанских цркава још у првом хришћанском вијеку, и да је тада већ хришћанска вјера ухватила у њој дубоки корјен.

До Марина, који је био епископ солински, почињући од 316. године, и о коме се поуздано зна, да је тада заузео солинску катедру и затијем за 12 година управљао далматинском црквом о осталим епископима, којих Фарлати броји 22, почињући од онога измишљеног Домна, зна се врло мало, или ништа. Не зна се тачно ни кад је који од њих епископствовао, осим Домна, или Домнијона, који је умрô 299. године, а кога Фарлати и не спомиње између солинских епископа првих вијекова, јер га је са именом Домна пренио из III. у I. вијек и приказао га, као првог далматинског епископа. За остале епископе, којима је Фарлати посветио трећину првога тома свога Illyricum sacrum, није знао ни исти Фарлати шта позитивнога да каже. Првим наслједницима онога Домна, Кајану и Симфоријану, он не зна управо ни имена, јер први као да се звао Газан и Гарган, а други Симферије. За слијеђеа два Есихија каже да не зна, да ли су била то баш двојица, или је само један био. За Венанција казује, да је био свет, али да се и о њему ништа више не говори у каталозима, као ни о осморици Венанцијевих наслједника, који као да су били од 155. до 270. године. Тек о Аганиту зна, да је био епископ у Солину 5 година, до 275., а о осталима све до Марина каже, да осим имена, друго није ништа о њима забиљежено.[20]

---

[20] „Само кратки преглед догађаја“, пише Делехаје (пом. мј., стр. 91), „довољан би био да докаже, да сав низ солинских епископа првих вијекова није друго него пород фантазије, јер ту се виде нека историјска имена

Кад је то тако, а тако јест и никако друкчије, онда нама је доста знати из овога периода далматинске цркве, да је она постала у апостолско доба и да су јој први просвјетитељи били два ученика ап. Павла, Тит и Ермије, да су најприје Тит, а за њим Ермије били у Далмацији епископи, да се тада међу Далматинцима учвретила хришћанска вјера и да је тада положен темељ и црквеној јерархији, која је послије њих непрекидно трајала кроз сва потоња времена. Какво је пак било у појединостима стање цркве у Далмацији послије Ермијева епископства и за вријеме док су трајала гоњења, који су редом и поименице били у њој епископи за то вријеме и каква је била дјелатност тих епископа, о томе и другом сличном не може се за сада још са поузданошћу говорити и писати. Живот је црквени текао тада у Далмацији онако, како је то у опће могло бити усред гоњења, и какав је он тада био у свима осталим обласним црквама римске царевине.

опетована неколико пута без икаквог критериума, а само да се испуне празнине, и све оно казивање о солинским епископима нема за основу никакав озбиљни документ.“

ДРУГИ ПЕРИОД.

313—732.

Диоклецијаново је било посљедње гоњење противу хришћанства. Страшним описују то гоњење. Док је оно трајало, више је хришћана пострадало и мученичком смрћу свршило, него ли за иједно друго пређашње гоњење. Солин, у близини Диоклецијановог двора, видио је десетинама хришћанских свештених лица, која су за исповиједање Христове вјере морала да смрт претрпе. Престали су гонити Хришћане, кад је 313. године велики цар Константин издао свој знамениити едикт, којим се утврђивао мир између државе и хришћанске цркве. Незнабоштво је одмах почело слабити, а смрћу Ликинијевом послије десет година изгубило је оно у грчко-римској држави главни дотадашњи свој ослон. Синови Константина продужили су дјело оца свога. Покушај цара Јулијана у другој половини IV. вијека да се успостави незнабоштво у држави на онај степен, на коме је оно било прије Константина, тај је покушај био само прелазан. Јулијанови наслиједници били су штитници хришћанства. Хришћанство је постало државном вјером. Црква и свештенство стали су под заштиту државне власти, и све оне повластице, које су прије уживали у држави незнабошки храмови и њихови жрецови, све је то сада уживала хришћанска црква и њено свештенство.

Устројство црквено, које се за вријеме гоњења није мало учвртити, сада се за вријеме цара Константина уређује, и мало по мало свугдје се организира стална јерархија са правилним, тачним односима између чланова јерархије. Утврђује се у опредјељеним формулама хришћанско учење, које је сваки православни морао да исповиједа. На саборима, који се тада сазивају у главним мјестима и на којима епископи учествују, уређује се унутрашњи живот цркве, права и дужности клира, односи међу клиром и вјернима и т. д. Установљују се и уређују црквене задруге и браства са цијелима побожнима и ради бољег угађања Богу, као калуђерство и црквена браства. Развија се наука

и књижевност богословска, те црква сада обилато множи број својих великих отаца и учитеља.

Овај нови живот у хришћанском друштву, као што се показује сада у свима главним областима грчко-римске царевине, тако се исто он показује и у нашој Далмацији у свима правцима.

1.

Под заштитом цара Константина, који је, при својим путовањима из Паноније у Аквилеју, обишао и Далмацију, црква је у овој земљи почела одмах напредовати и снажити се.

Сачувало се предање у Далмацији, да је св. Јелена, мати цара Константина, рођена Далматинка. Предање ово потиче још од V. вијека, а ставио га је у писмо модрушки епископ Симеон у XVI. вијеку, кога Фарлати у својој књизи спомиње.[1] О истоме предању има биљешка и у нашем љетопису: „Констанције Хлор као војсковођа при цару Диоклецијану налазио се у другој половини III. вијека у Диоклецијановом двору код Солина. Из овога града распространило се било још прије тога времена хришћанство по околним острвима, а између других и на острву Брачу, гдје је било много хришћанских породица. Из једне од тих брачких хришћанских породица потекла је и св. Јелена. Њу је упознао као дјевојку Констанције, и узео је за своју жену. Од брака овога Констанција и Јелене потекао је Константин, који је у почетку IV. вијека постао цар.“[2] Ова биљешка нашега љетописа оснива се на оном старом предању, које горе споменусмо, те би дакле родила се била на далматинском острву Брачу св. Јелена, која ће послије (ок. 326. године) открити у Јерусалиму и показати хришћанима знамење спасења људскога рода, св. крст, на коме је разапет био Искупитељ свијета. Чикарели, далматински писац првих година XIX. вијека, каже, да брачки острвљани штују и данас св. Јелену као Брачанку, а празник вaздвижења часнога крста зову празником св. Јелене.[3] Ово предање о св. Јелени Далматинки даје велику знаменитост хришћанској мисли, која се већ у прве вијекове Христове цркве укорјенила била у Далмацији.

Први солински епископ овога доба био је Марин, човјек врло побожан и мудар. Заузео је солинску катедру 316. године.

---

[1] Шуг. sacr., II, 83.

[2] Конч. ркп. — Bomman. I, 150. II. 6.

[3] A. Ciccareli, Osservazioni sull' isola della Brazza. Venezia, 1802. pag. 27.

Мир који је тада владао знао је Марин употребити на добро цркве своје: развио је хришћанско богослужење и утврдио га свугдје умјесто дотадашњег незнабожачког, цркве је почео подизати, хришћански морал проповиједати и утврђивати у народу, чистити православну науку од разних јеретичких учења и никејски символ вјере уваћати; исто тако и свештенство је уредио, да буде оно достојним проповједником православне вјере и хришћанскога морала.

Непосредни нашљедници Маринови ступају његовим путем, и користећи се миром, који је у држави владао, не само што су могли да раде о напретку и уређењу далматинске цркве, него они су могли да учествују у опћим црквеним питањима, која су особито у питањима православнога вјеровања имала значај за сву цркву. Дјеловање њихово у догматичким споровима овога доба ниже ћемо споменути.

За ово вријеме (IV. вијек) може се држати, да су основане биле и поједине епископске катедре у важнијим мјестима Далмације. Тачних података о свима тим катедрама нема. Али се зна позитивно, да је у Задру постојала катедра већ у половини IV. вијека, и да је епископ те катедре заједно са Марином, епископом солинским и још другим далматинским епископима учествовао 337. године на једном сабору римском противу аријанства.[4] А за задарског епископа Феликса зна се, да је 381. г. учествовао на сабору у Аквилеји противу аријанства, а опет 390. године на сабору у Милану под предсједништвом св. Амвросија противу јеретика Јовинијана.[5]

Међутијем у ово доба почињу у Далмацији, поред латинских колонија, и грчке колоније. Већ за вријеме првог Константиновог нашљедника, Констанција, спомињу се такве колоније на источним обалама јадранскога мора. Ове се колоније грчке у Далмацији множе, кад је наредбом цара Валентинијана III. године 437. прешла под власт источне, византијске царевине Далмација и западни Илирик. А од времена Јустинијана, кад се 535. године утврдила сасвијем над Далмацијом власт византијских царева, јачају још више те колоније, тако да се од тога доба утврђује, поред латинскога, грчки језик и грчка култура на свом јадранском мору. Има јасних свједочаба још из V. вијека, да је у Далмацији грчки језик махом владао, и то у толикој

[4] Farlati. II. 7., гдје је овај епископ назван именом Мартина.
[5] Farlati. V, 7. sq. — Bianchi. I, 30.

мјери, да су у VII. вијеку сматрали Далмацију грчком провинцијом. Исидор шпански из тога вијека пише: „Седам је грчких провинција, између којих на западу је прва Далмација.“ Архиђ. Тома навео је ове Исидорове ријечи у својој солинској историји,[6] а Фарлати разјашњује ово и доказује сав значај грчкога језика и грчке културе у Далмацији.[7]

Ово је имало великога утицаја и на живот црквени у Далмацији. Грчки језик имао је угледно мјесто у богослужењу црквеном. Грчких је цркава много било. Таквих цркава и данас се још у Далмацији види, а сваки час се сад у једном, сад у другом мјесту Далмације, особито приморске, открива по која грчка црква из онога доба.[8] Да су у тим црквама служили грчки свештеници, само се по себи разуміје. Особито се број грчких свештеника умножио у половини VIII. вијека, кад је далматинска црква била подређена цариградском патријарху. Грчко богослужење са источним наравно обредом заузимало је у неким приморским мјестима Далмације главно мјесто, и за неколико вијекова послије. Из XII. вијека, кад је већ далматинска црква била под влашћу Рима, имамо живу свједоџбу о грчком богослужењу у задарској цркви. Папа Инокентије III. пише у почетку 1198. године клиру катедралне цркве у Задру ово: „Пошто се у вашој цркви, која је под влашћу апостолскога (римскога) пријестола, чува и до данас грчко богослужење и грчки језик...“[9] Дакле још у то доба владало је грчко-источно богослужење у главној цркви тадашњег главног политичког центра Далмације. Ово ће особито утврдило у почетку VIII. вијека у катедралној цркви задарској, кад су два, један за другим, грчка епископа били на епископској катедри задарској; и послије у IX. вијеку за вријеме епископа Доната, кога је цар Никифор милостиво у Цариграду (812. год.) примио, и на поласку из Цариграда за Задар даровао му између других скупоцјених дарова и мошти св. Анастасије.[10]

Епископ солински, епископ задарски и други епископи далматински, да ли су и у каквој су свези били међу собом у почетку, тешко се шта поузданога може рећи. По једном писму

---

[6] Hist. Salon., c. 1.

[7] Illyr. Sacr. I, 90. Подробно о овоме у Конч. ркп.

[8] Спомен о овим црквама види, између других, и у спом. књизи Бјанковој.

[9] Bianchi. I, 131.

[10] Farlati. V, 30. исто и Конч. ркп.

римскога папе Зосима 418. године о рукоположењима може се држати, да је у то доба постојала већ уређена виша јерархија у Далмацији, и да је поглавица те јерархије био солински епископ. Зосим у томе писму, управљеном Есихију солинском, спомиње његову црквену област (provincia) у којој има одређени број епископа, и препоручује му, да саопћи то писмо и у оближњим црквеним областима (vicinis provinciis).[11] Изгледа из овога, да је далматинска црква састављала још прије тога времена, кад је речено писмо написано, дакле прије 418 год., засебну црквену област, и да је поглавица те области и старјешина осталих далматинских епископа, дакле митрополит, био солински епископ Есихије. Ово се може примити и као поуздано, ако се узме у обзир, да је уређење обласних (митрополитанских) цркава апостолска још установа, да су се те цркве оснивале и уређивале чим је згодна за то прилика била, и није спољашњих запријека било, а у свези са овим, кад се узме у обзир да је било мирно ово доба за Далмацију, кад се црква у њој дакле могла мирно да утврди и уреди. За ово, т. ј. за установу међама опрђене обласне далматинске цркве, као митрополитанске области у добу прије поменуте године, говори и однос римскога папе Зосима к Есихију, као представнику солинске црквене области, који се однос огледа у поменутом папином писму. Тицало се важнога питања из живота цркве, рукоположења, дакле основнога питања јерархије црквене. Неопредјељеност је у томе била за Есихија особито ради тога, што су неки на брзо хтјели да добију рукоположење, и без нужне за то спреме, и без прописаних година живота. Есихије није сматрао да може сам то питање да ријеши, можда и с тога, као што изгледа из папинога писма, што сам Есихије није познавао постојеће већ у томе погледу каноничке наредбе. Ради тога и да не би поступио противу канона, а свакако и да виним авторитетом може да у таквом важном питању поступа, обратио се Есихије римскоме папи, да му он писмено изложи, како би требало поступати и чега се држати у онаквом питању. И папа му је одговорио и дао нужно упуство.[12] У том обраћању Есихија, старијега међу

---

[11] „Proinde nos, ne quid meritis dilectionis tuae derogaremus, ad te potissimum scripta direximus, quae in omnium fratrum et coepiscoporum nostrorum faciem ire notitiam, non tantum eorum, qui in ea provincia sunt, sed etiam qui vicinis dilectionis tuae provinciis adjunguntur". Farlati. II, 78. Cf. I, 300.

[12] Зосимово писмо Есихију у Farlati. II, 78—79.

далматинским епископима, римскоме папи Зосиму, и у одговору Зосимову, управљеном Есихију и осталим епископима (coepiscopis), види се прави и канонички онај јерархијски однос, који је још у IV. вијеку у цркви установљен и који је санкцију своју добио на другоме васељенскоме сабору (381. год.) Свака обласна провинцијална црква са својим епископима и односним првим епископом (митрополитом) имала је свој синод, који је водио старање о обичном животу црквеном, о бирању и посвећивању епископа и т. д., и управљала се самостално. У црквеним питањима особите важности, исто и у догматичким и духовним, таква црква већ није била самостална, него је зависила, односно синод њезин зависио је од онога патријарха и синода његовог, у чију је област, а према политичкој подјели државе, спадала та провинцијална црква. Далматинска црква са главном катедром у Солину, спадала је тада у област римског патријархата, и према томе и епископи те цркве, иначе епископски синод њезин, зависио је у одређеним питањима од римскога патријарха и његовог синода. Тако је тада свугдје било устројство црквено, како на истоку, тако и на западу, и према таквом устројству уређена је била у поменуто доба и далматинска црква. А колика је била та далматинска црквена област и колико је у њој било епископских катедара о томе се зна тек по податцима историјским слиједећега (VI.) вијека.

У осталом, свеза ова далматинске цркве са римским патријархом није јој пријечила да буде у свези и са патријархом цариградским. И по ономе, што се поузданога зна, могло би се слободно казати, да је у првим вијековима под поменутим Есихијем једино се и показала нека јача јерархијска свеза далматинског епископата са Римом; јер при напљедницима Есихија на солинској катедри, о тој свези у старијих писаца, а ни у новијих, готово ништа се не спомиње, не само, него догађаји, које историја биљежи послије Есихија, доказују да се далматинска црква самостално управљала, и сама на својим саборима и по канонима источне цркве уређивала свој живот. Држање тројице солинских епископа VI. вијека, Стевана, Онорија III. и Фронтинијана, показују да између далматинске цркве и Рима није тада било ни оне свезе, која би иначе, по митрополитанском устројству цркве, у односима наспрам надлежнога патријарха постојати морала.

Видјели смо у каквим је односима стојао Есихије солински са папом Зосимом. Тај исти Есихије, сасвијем самостално и независно од римскога патријарха, у живом је сношају и са

цариградском црквом и њеним патријархом. Догађаји тадашњи у цариградској патријаршији живо занимају далматинске епископе, и они учествују у тим догађајима, као таквима, који се и њих тичу. Незгоде, које трпи цариградска црква од самоволе државне власти, сматра далматински епископат својим незгодама, и диже глас у обрану исте цркве. Цар Аркадије гони цариградског архијепископа Јована Златоуста, и објављује декрет прогонства противу светог архијепископа. Далматински епископат осјећа ту неправицу и просвједује. Есихије солински на челу тог епископата устаје на обрану повријеђених канона, и упућује цару молбу у корист светога првосвештеника. Мало је наравно, при тадашњим дворским смутњама у Цариграду, користио Златоусту овај просвјед, али је за то он заслужио Есихију и друговима му захвалност Златоустову, која се изразила у нарочитом писму, које је он Есихију управио.[13]

Тијесна ова свеза између далматинске цркве и Цариграда морала је била постати јачом, кад је под Валентинијаном III. 437. године, пренила Далмација и западни Илирик под власт источне царевине. Ово се показало при сваком бољем солинском митрополиту слиједећега доба, а и при сплетским митрополитима кроз неколико вијекова, као што ће се видјети. И чим је више јачала ова свеза далматинске цркве са Цариградом, тијем је она слабијом постајала са Римом.

У осталом мало је живота показивала далматинска црква послије епископа Есихија, па за читав вијек. За Јована солинског, који је послије Есихија постао епископ, мало се што зна. О Јовановом нашљеднику Петру зна се само толико, да је у свези био са аквилејским епископом. Трећим Есихијевим нашљедником био је Гликерије. Овај је био прије цар римски. Јулије Непос отме Гликерију царство и отера га са пријестола; а да му не би био опасан као претендент пријестола, нареди да га закалуђере, и тада га постави за солинског епископа. Сасвијем је појмљиво, да је врло мало користи могло бити за цркву у Далмацији од таког епископа, који је на царовање научан био и који је за казну постављен за епископа.[14] Тек при Онорију II. солинском (493 — 505) почиње се показивати нешто више живота, који се већ бујно развија под трећим и четвртим Оноријевим нашљедником.

---

[13] Јованово је писмо од 406. год., и наштампано је у Farlati. II. 72. Cf. D. Fabianich. La Dalmazia nei primi cinque secoli. Zara. 1874. pag. 223—224

[14] Thomae archid., cap. 5.

Узрок су овоме биле спољашње политичке прилике. Било је доба, када је имала да падне на западу стара римска царевина. Те су исте прилике биле узроком, што је ослабила била сада и она свеза са Римом, која је постојала првих година V. вијека. Али је томе узрок био и правац, који се почео био развијати у Риму првих година тог истог V. вијека о власти римског епископа, а тако исто и мало поучне борбе странака у Риму, од којих је свака за себе радила, како би свога човјека ставила на папски пријесто, те се поред правилно изабраног паре често видило суврмено да влада и други наметнути папа.

Односи Есихија солинског са папом Зосимом познати су нам. Можда је Есихије и знао, како Зосим истиче папску власт над обласним црквама и ван каноничких граница своје јурисдикције; а судећи по значају Есихијеву може се држати и позитивно, да је он то знао. Свакако у интересу своје цркве у Далмацији, Есихију се чинило да може да се на то и не осврће, кад папа непосредно није тирао у његова митрополитанска права. Али су зато обратили на ово пажњу најприје слабим исказима, а затим и озбиљним чинима Есихијеви нашљедници, кад се слобода унутрашње црквене управе у Далмацији почела била из Рима спрјечавати.

Кад је постала опћепознатом у свој цркви посланица картагенскога сабора 424. год. управљена папи Целестину,[15] тада се дознало и какве је назоре развијао Зосим о власти папској над обласним црквама, а тако исто каква опасност пријети слободи тих цркава од Рима. Ствар је била у овоме. Неки презвитер Апијарије из Сике у проконсуларној Африци због разних пријеступа био је свргнут од надлежног свог епископа (Урбана, ученика бл. Августина), и незадовољан том осудом обратио се био 418. год. папи Зосиму у Рим тужбом на свога епископа. Папа прими ту тужбу, нађе онога презвитера тобоже некривим и нареди, да одмах буде успостављен на свој презвитерски чин, а надлежнога епископа укори за изречену осуду. Ова папина одлука изазвала је незадовољство код африканских епископа, који у њој видјеше повриједу права њихове цркве, и одлучише устати енергично у обрану тих права. Послаше ради тога у Рим просвјед противу папине одлуке. Папа изашље три своја заступника у Картагену да докажу право папино, да прима апелације противу ријешења суда,

---

[15] Моја „Правила с тумачењима.“. Нови Сад, 1895. II. 265.

изреченога у једној областној цркви. Ово је право своје папа основао на једном канону првог васељенског сабора, никејскога, по коме канону као да је исти сабор признао папи власт да прима апелације из свега хришћанског свијета, и да то право његово нико не смије вријеђати, те и африкански оци дужни су га строго поштовати. Наравно је било, да су африкански епископи морали се покорити одлуци васељенскога сабора, који је такво право признао римскоме папи; али хтјели су и да виде тај канон, који је њима дотле непознат био, а по коме је испадало, да је неоснован онај просвјед, што су они били управили у Рим. Доказало се међутијем, да таквога канона нема, нити је икада никејски васељенски сабор такав канон издавао, него се дознало, да је папа узео један канон (5.) сардичкога сабора, који му признаје оно право само у границама папине црквене области, и тај сардички канон изнио је он као никејски канон, и тијем хтио да оправда своје право апелације и ван граница своје области. Кад се ова истина непоставила на великом картагенском сабору 419. године, на којем је било 270 епископа, тада сабор упути папи односну своју посланицу и предочи му истину. Али Риму није било ово по вољи, јер је видио, да се одмах у почетку руши оно, што је папа Зосим почео био онако одлучно и енергично да подиже. Умре у то вријеме Зосим. Започето дјело прихвати наслѣдник му Бонифације истом одлучношћу, као и Зосим. Једнаком у осталом одлучношћу одазиваху се папи африкански епископи. Најпослије наслѣдник Бонифацијев, папа Целестин, управи писмо истим епископима, доказујући, како је он старјешина све цркве, и како њему припада право апелације у свој цркви. Тада африкански оци са сабора, који буде ради тога нарочито 424 год. сазван, одговоре папи оштром и опширном посланицом, која је приморала Рим. бар у оно доба, да више не истиче својих права суда над областном црквом Африке.

Догађај овај постао је мало времена затијем познат свима црквама, јер сами африкански епископи разасласе пријеписе своје посланице свима главнијим областним црквама ради њиховог знања и владања. По близини Далмације (преко Сицилије) са картагенском црквом може се држати, да африкански оци нијесу пропустили послати и у Солин пријепис исте посланице. Свакако већ имамо спомена, да је солински митрополит Петар (450 — 474) знао за овај догађај у картагенској цркви. Из једнога писма тога митрополита аквилејском епископу Нарцису

дознајемо, како се жали, што папа Симплиције хоће да спрјечава права, која солинска црква одавна ужива, и да ради онако, као што су предшасници његови хтјели да ураде са црквом афричанском.

У оће односи солинских епископа према Риму све су хладнији постајали, чим се више истицала од појединих папа римска свевласт. Сукоб солинских епископа Онорија II. са папом Гелазијем поводом пелагијанства споменућемо ниже. Овај исти епископ заузео је било одлучно држање и према папи Анастасију (496 — 498), кога су неки подозрјевали да је пао у јерес.

Хладном овом држању далматинских епископа према Риму много су допринашале и оне честе борбе, које су се у Риму догађале, кад је требало новога папу поставити. А за ове су борбе далматински епископи добро знали, јер су им се у близини догађале. Саблажњива је већ била за њих борба, која се повела у Риму послије смрти Либерија (366. год.), кад је једна странка изабрала за папу Дамаса, а друга Урсина, и кад се ради тога и до уличарских изгреда долазило. Али много је саблажњивија борба била послије смрти папе Зосима, кад једни изабраше Бонифацијa, а други Евлалија. Онда, послије Либеријеве смрти, догматичке разлике дијелиле су странке, и то се бар у неколико још могло било оправдати; али сада, послије Зосимове смрти, није дијелило странке неко више начело, него ниски лични интереси, те је и борба ова приказивала ружну слику, и само је на понижење црквеног угледа и угледа римскога пријестола могла бити; као што је и била. Интервенцијом царске власти побједила је странка Бонифацијева, и њега је цар прогласио за правога папу, осудивши (послије дугих истраживања) противну странку и изабранога од те странке и већ посвећеног папу Евлалија. Да је овај догађај од злих пошљедица морао бити за слободу цркве, отварајући пут свјетовној власти, да буде судијом у пословима црквеним, и да је ово морало саблажњавати друге обласне цркве, давајући им примјер, шта све може да буде при изборима црквених старјешина, само се по себи већ разумије. Примјер нам ено живи даје солински епископ Гликерије, којега цар шиље на солинску катедру по својој искључивој власти, не питајући за то никога. Позната је свима била љута борба, коју је морао да издржава за више година папа Симах (498—514.) са другим папом Лаврентијем (498—505.), и која је узроком била, да је сувремени солински епископ Јануарије сасвијем се независно држао према Риму, нити је икакве свезе хтио да има

са таквом црквом, ма и првом и главном на западу, у којој се није знало ко је поглавица. Још је горе упливисала на далматинску цркву борба између два папе Бонифација и Дпоскура, који ће од њих да добије од цара, да га за папу призна. Ово се догађало 530. године, а то је оне исте године, када епископ солински Онорије III. сазива свој обласни црквени сабор у Солину, и самостално и сасвијем неодвисно од Рима уређује далматинску цркву и њом управља.

Ово, и све остале друге спољашње прилике тога доба одважиле су солинске епископе, почињући од првих година VI. вијека, на одлучне кораке у управи далматинске цркве. Одважише се ти епископи, да самостално уреде своју цркву, и да ту уредбу изведу на основу канонâ источне цркве и по обрасцу источних обласних цркава.

На солинску је катедру ступио 527. године Стеван, човјек побожан и мудар. Одмах је Стеван започео посао новог уређења далматинске цркве у горепоменутом правцу. Знао је он, да су канони источне цркве огледало за добру управу црквену, а знао је и то, да су те канове издали Богом просвјетљени људи, и да је сваки добри ред у оној цркви, гдје се ти канони почитују и гдје се по њима управља. Одлучи дакле Стеван добити за своју цркву те канове. Обрати се он ради тога познатом у оно доба на западу канонисту, словенском калуђеру Дионисију, и замоли га да му преведе са грчкога све канове, који важе у источној цркви, да би по истима могао и он да уреди далматинску цркву. Одазове се Дионисије Стевановој молби, и приреди му зборник свију канона источне цркве (знаменити затијем зборник и за сву западну цркву), и пошље му тај зборник са овим писмом: „Поштованом ми господину и оцу Стевану епископу Дионисије мали шаље поздрав у Господу. Премда је предраги брат наш Лаврентије више пута и на пријатељски начин побуђивао слабост нашу да преведемо са грчкога црквена правила, огорчен, као што мислим, нетачношћу пређашњега пријевода; ипак овај тешки посао тек сада сам предузео из уважења наспрам твојега блаженства, којему је Христос свемогући Бог из свагдашње љубави к народима предао достојанство првосвештеника, како би, уз светињу твога живота и уз премноге врлине којима красиш Божју цркву, могао сачувати неповријеђенима најсветија правила, која су Божјом милошћу на епископским саборима издана, управљајући на најбољи начин повјереним ти клиром и народом. Не примајући обичај нашега вијека, по коме

се уопће жели више знати што је право, него ли чинити, ти, потпомогнут Божјом помоћу, хоћеш да најприје сам изврши оно, што ћеш затијем другима наредити да изврше, како би живим примјером предњачио вјернима. И колико је велик авторитет онога, који нам је наложио овај труд, толико је још већа важност предмета, којега је смјер, да се сачува сталном уредба црквене управе, средством које постизава се вјечно блаженство, јер духовни старјешине, знајући дотичне прописе и по њима се владајући, тијем пружају народу на поуку духовне примјере. Нека Божја милост сачува блаженство Ваше у здрављу и да се можете за нас Богу молити.“ Послије овога Дионисије казује еп. Стевану у своме овом писму, и какве је каноне привео у зборник, а то су: канони св. апостолâ, затијем канони свију сабора до IV. васељенскога (халкидонскога).[16]

Ми смо привели ово Дионисијево писмо ради тога, да се види колики су значај имали тада на западу канони источне цркве и колико су те каноне уважавали А знаменито је ово за нас и за далматинску цркву још и с тога, што је главни канонички зборник, који ће затијем послужити и свој западној цркви, постао по иницијативи једног далматинског епископа, и из далматинске цркве тај је зборник прешао у Рим и у остале западне цркве, као оћи црквени кодекс за добру црквену управу.

Умрô је мало послије тога еп. Стеван. Фарлати, који је такођер навео као важан чин Стеванова епископствовања то, што је он тражио од Дионисија зборник канона источне цркве ради уређења своје цркве, каже да би још много овај епископ био извео од онога, што је почео био у цркву своју мудро уваћати, да га прерана смрт није покосила. Али што није могао ради преране смрти да учини Стеван, учинио је у правцу Стевановом, непосредни наслједник његов на солинској катедри, Онорије (528—544).

Упознавши се из Дионисијева кан. зборника са канонима источне цркве, а између првих ствари, да сваке обласне цркве управа мора бити саборна, и да се саборно има установити све што се тиче доброг црквеног уређења, Онорије, мало времена послије него што ће заузети катедру, одлучи сазвати сабор од подручних му епископа, свештенства и угледнијих свјетовњака, на коме би се сабору издала за далматинску цркву

[16] Критичко издање овог Дионисијевог писма у Maassen Geschichte der Quellen des can. Rechts. Gratz, 1870. I ,960., а о значају Дионисија и његових трудова. I, 422. Cf. Farlati. II, 159.

нужна правила. Одлуку је ову своју Онорије могао да оствари 530. године. Те се године сакупи у Солину многобројни сабор, на коме су били сви подручни солинској катедри епископи и представници свештенства и народа. Ово је био први обласни црквени сабор далматински. На томе сабору издано је 13, односно 14 канона. У тим се канонима наређује: да се не смију цркве оптерећавати дуговима без знања и приволе старије духовне власти, да се не смију црквена добра продавати, залагати и у опће цркве штетовати, да се имају подвргнути казнама симонисти и који посредују у томе, да никакав клирик не смије остављати своју цркву или манастир, нити бити примљен у другу цркву и манастир, да не треба постављати црквенослужитељâ него само онолико колико је потреба, да свештенослужитељи имају добивати од својих цркава за издржавање, и да се не смију парничити него код својих судова, да треба казнити клирике каматнике, да цркве морају бити снабдјевене свим што је потребито, да се не смије злоупотребљавати тајном покајања. Послједњи (14.) канон напомиње, како све ове наредбе треба усвојити и потврдити, јер се оснивају на постојећим опћим канонима. И потписаше и утврдише: Онорије, архијепископ солински, 8 епископа, Доминик, архипрезвитер солински и још 9 призвитера, и тијем саборски ови закључци стадоше одмах на снагу.[17]

Као што се види, није било дотле све правилно у управи далматинске цркве, него је требало да обласни црквени сабор о многим главним црквеним питањима изда своје одлуке, и тим одлукама, као канонима, обвеже на првоме мјесту свештена лица. У закључном (14.) канону показује се потпуна самосталност тадашње далматинске цркве у својој унутрашњој управи, — у свему једнака самосталност, као што је постојала у другим обласним црквама тога доба и истока и запада, и као што је и данас у обласним православним црквама. Потписи саборских чланова, које читамо на актима овога, исто и свију осталих сличних сабора, санкционирају наредбе сабора, и оне тијем већ постају опћеобвезнима за сву црквену област. Нема ту никакве санкције од стране старије неке црквене власти, да би могле овакве наредбе обласног црквенога сабора стати на снагу. Тек у много каснија времена пронашло

[17] Farlati. II. 162. Упомен. издању Томине солинске историје стр. 13—15.

се на западу, да треба потврда из Рима закључака сваког обласног црквеног сабора, да би ти закључци могли стати на снагу и бити обавезни.

Самосталност ова далматинске цркве још се боље и очитије показује у раду другог солинског црквеног сабора, који је под предсједништвом истога Опорија држан 532. године. На томе сабору није се већ радило само о унутрашњој управи црквеној у дотичним епархијама, него се ту самостално одређују границе сваке поједине епархије, оснивају се једне и ограничавају друге, установљују се границе саме митрополитанске области и одређују се права и повластице првог епископа или митрополита саме области. А да би односни јерархијски ред, који се на овоме сабору установио, остао тврд и непомичан, сабор наређује, сходно канонима источне цркве, да се сваке године послије празника Педесетнице има сакупљати сабор ради заједничког рјешавања црквених послова. И овог сабора закључци постали су правоваљани сами по себи и по самом авторитету сабора, — нити има игдје трага, да је Рим издавао какве потврде своје овим закључцима, као да би они морали кроз ту потврду добити своју правоваљаност.[18]

Из списа ових далматинских сабора проистиче у питању устројства тадашњег далматинске црквене области и њених граница на првоме мјесту то, да се на овим саборима утврдила митрополитанска власт солинског епископа, она власт у осталом, која је у самој ствари постојала још од почетка V. вијека, али која се тек сада на овим саборима свечано показује и проглашује, и солински епископ синодално добива за први пут име архијепископа и поглавице свију других епископа исте области. На другоме мјесту дознаје се из овога сабора, какве су границе далматинске митрополитанске области биле и колико је епархија исту састављало. Дознаје се нанме, да су у првој половини VI. вијека солинској митрополитанској катедри биле подручне епархије при обали јадранскога мора: раска, задарска, скрадинска, макарска, неретванска и епидаурска, а у унутрашњости: ludrensis, sarsenterensis, martaritana, bestoensis, sarnitensis et sisciensis. Епархије су ове назване по мјесту гдје је била епископска катедра, те од данас познатих мјеста: Солина, Раба, Задра, Скрадина, Макарске, Неретве (данас развалине код

[18] Farlati. II. 172. Томина сол. историја стр 15—18.

с а Вида, Епидаура данас Цавтата, и Сиска, може се закључити и мјесто сваке епархије. Премда је данас још тешко одредити гдје су били Ludrum, Sursentero, Martari, Bestoe и Sarniti, може се инак и то по другима мјестима од прилике опредјелити, те рећи, да су епархије: ludrensis, sarsenterensis и martaritana налазиле се иза скрадинске, солинске, макарске и неретванске, а bestoensis да је била више к истоку, и дакле, да су епархије: ludrensis, sarsenterensis, martaritana и bestoensis захватале дио Босне и Херцеговине, а сисачка је била у савској Панонији.[19]

Пошто је митрополит Онорије уредио своју цркву по обрасцу источних областних цркава и сходно канонским наредбама источне цркве, он је затијем продужио и управљати својом црквом по истим наредбама: и далматинска црква под Онорије̂ом управом, а под заштитом цара Јустинијана, кад се 535. г.) утврдила у Далмацији власт источнога царства и кад се грчка култура у њој већ одомаћила била, далматинска црква цвјетала је и високи углед добила међу осталим тадашњим областним црквама. А као што акти поменутих сабора показују, потпуно се аутономно ту црквени живот развијао и независно, под ј е д и н о м врховном управом свога синода.

На овакво самостално, и у некој мјери аутокефално држање своје цркве, побудили су митрополита Онорија колико они разлози, које смо горе навели, толико исто и догађаји, који су се у то доба збивали у Риму и у папскоме двору, при папи Бонифацију. Ово смо споменули. А на устрајност у томе раду побудили су Онорија догађаји, који су одмах послије тога наступили у Риму.

Као што се зна, царица Теодора, штитница монофизитства, настојала је на све начине, да подигне углед тога учења и његових шљедбеника и да потре закључке четвртог васељенскога сабора. Да то изведе, требало јој је између других да задобије себи римски папски двор и римскога папу. У марту 536. године налазио се у Цариграду папа Агапит ради уређења са царским двором неких политичких, исто и црквених послова. Са Агапитом био је у Цариграду и дјакон римски В и г и л и ј е, учени али и врло частољубиви човјек. Знао се овај дјакон спријатељити са царским дворским људима и кроз њих добити благонаклоност код царице Теодоре. Царица саонђи Вигилију своје мисли о моно-

---

[19] Ово смо написали по опасци, што је Fr. R a č k i учинио на 18. стр. излаза Томине солинске историје.

физиству и обећа му, ако јој помогне да се укине одлука четвртог васељенског сабора и да се успостави и прогласи православним монофизитско учење, да ће настојати да он папом у Риму постане и уз то му обећа велику своту новца. Вигилије пристане на понуду, и Теодора је од тада почела радити преко Антонине, жене војсковође Јустинијановог у Италији, Велизара, у корист свога штићеника. Умре у априлу исте (536.) године у Цариграду папа Агапит, и на мјесто њега изабран буде одмах у Риму Силверије. Царица се обрати овоме новоме папи позивом, да у Цариград дође, наравно ради њезиних намјера у корист монофизиства. Знајући за ово Силверије, не захтје одазвати се царичином позиву. Увријеђена царица заповједи Велизару, који је исте године у децембру посјео био Рим, да казни непослушног јој папу. Папа буде ухваћен и послат у заточење у Ликију. По наредби Јустинијановој буде ипак на брзо ослобођен и повраћен у Рим. Али у Риму већ нађе новога папу, Вигилија, који је помоћу Велизара заспо био на папску катедру. Велизар опет даде ухватити Силверија и пошље га у заточење на острво Палмарију, гдје је невини човјек у великој сиротињи и умрô. Тек послије смрти Силверијеве (540. год.) и послије многих настојања Велизарових, признали су Вигилија за папу. Кад се утврдио на папскоме пријестолу, Вигилије се већ није старао да одржи задану ријеч царици Теодори, да ће бранити монофизиство и осудити четврти васељенски сабор; а могао је то тијем лакше сада да учини, што је и код саме царице охладњела била пређашња ревност у корист монофизиства, противу којега су била сва четири источна патријарха. Свакако већ свакеме је познато било, како је Вигилије постао папом, и то је доста било, да се епископат и дотичне обласне цркве не држе према римскоме пријестолу онако, како би се иначе при редовним приликама држале биле.

Између других, и далматинска обласна црква сматрала је на Вигилија неповјерљиво, и далеко је стојала од сваког сношаја с њим. А догађај нам један из тога доба казује, да је и до отворене противштине дошло између папе Вигилија и далматинске цркве. Папски је двор имао у Далмацији неке своје земље, и на управу тих земаља послао је био Вигилије неког дјакона римскога, Севастијана. Овај Севастијан савјесно је вршио свој посао, и није га имао Вигилије у томе ни за што да укори. Али је тај Севастијан крив био сада пред Вигилијем, што је у тјесној свези био са далматинским митрополитом Оноријем, и што

се владао по оним црквеним правилима, која су издана била за далматинску цркву на поменутим солинским саборима. Не могући у ничем Онорију шкодити, Вигилије окриви Севастијана, што је опћио са Онорије́м и што је гледао како је овај Онорије тобоже недозвољена рукополагања обављао, па чак пребацује Вигилије Севастијану и симонију, у коју као да је и он заједно са Онорије́м пао био.[20] А од свега овога у истини није било ништа, него је било то, да је Вигилије зловољан био на Онорија, што је он осудио био у једном писму управљеном цариградском патријарху начин, којим се Вигилије понео на папски пријесто,[21] а такођер и што је Онорије самостално и независно од Рима држао оне црквене саборе и по закључцима тих сабора уредио цркву своју. Па не могући ништа учинити противу Онорија, измисли да тобоже није рукополагао, као што прописују наредбе римске цркве, него да је симонистичка рукополагања обављао. Забавно је у овоме послу, да се Вигилије сјетио Онорије́ве симоније шест година послије смрти Онорије́ве, јер писмо, у коме се кори Севастијан за тобожну слабу управу имањем и у коме се напомиње тобожња Онорије́ва симонија, Вигилије је написао из Цариграда 550. године, а Онорије је већ 544. год. умрô био. Да је за живота свјесног и енергичнога Онорија ово Вигилије написао био, ваљда би се још тада догодило било оно, што се под непосредним Онорије́вим наслједником у далматинској цркви догодило.

Премда и запети, постојали су ипак бар формално некадашњи јерархијски односи између далматинске цркве и римскога патријарха, папе, све док је живио митрополит солински Онорије. За вријеме Онорије́ва наслједника, митрополита Фронтинијана, прекинуше се и ти односи.

Половина VI. вијека било је доба, кад су се још повлачили у цркви монофизитски спорови. Ревнитељи православља свакако су жељели, да једном престану ти спорови, који су не мало цркву узнемиривали, и да се нађе начина, да се принуде монофизити да признаду православно вјеровање. Прилике нијесу згодне биле, да се то саборским ријешењем постигне. Ради тога одлучено буде постићи ово авторитетом царске власти, особито с разлога, што су монофизити састављали тада и засебну политичку странку, с којом је због многобројности странке држава

[20] Конч. ркп. — Farlati. II. 193.

[21] Конч. ркп.

морала да рачуна. Приказаше ово у Цариграду цару Јустинијану и доказаше му, да би се лако могли монофизити задобити за православно вјеровање, кад би он издао један едикт, у коме би осуђена била тако звана „три поглавља“ (tria capitula) списи (и особа) Теодора мопсуестског, списи Теодорита кирског противу Кирила александријског и ефеског сабора и писмо Иве едеског, такођер противу Кирила александријског и ефеског сабора. Цар пристане, и 544. године изда односни едикт. У себи едикт овај није садржао ништа неправославног, јер је изрично потврђивао и бранио православно учење Кирила александријског. Изазвао је ипак исти едикт у мјесто жељенога мира, нове немире у цркви. Цариградски тадашњи патријарх Мина опирао се у почетку да прими и усвоји царев онај едикт, јер му се чинило, да се њим вријеђа авторитет халкидонскога сабора, који је био прогласио невинима: Теодорита и Иву, и примио их у црквено опћење. Али кад је видио, да се у самој ствари могу осудити она „три поглавља“, а да се тијем не дира у халкидонски сабор, који се Теодором мопсуестским није ни бавио, а Иву и Теодорита примио је у црквено опћење тек тада, када они опозваше своје протуправославно некадашње учење и исповједише православну вјеру, Мина је примио Јустинијанов едикт и одобрио га. Примише и одобрише исти едикт и остала три источна патријарха: александријски, антијохијски и јерусалимски.

На западу је саевијем друкчије пошла ствар са тим царевим едиктом. Тамо су мало познавали списе оне тројице (Теодора, Теодорита и Иве), а међутијем безусловно и непомично су стојали уз догматички закључак халкидонскога сабора. Дознавши за Јустинијанов едикт, већина западних епископа, особито сјеверо-африканских, одлучно му се опрјеше, сматрајући у истоме повриједу халкидонскога сабора. Римски папа, онај исти Вигилије, о којем је прије говорено, стојао је и он уз западни епископат, дакле противу едикта. Цар позове папу Вигилија у Цариград да лично разјасни ову ствар. Вигилије крене 545. године пут Цариграда, заустављајући се на томе путу за дуже времена у разним главнијим мјестима, и свугдје се исказивао пред западним епископима у смислу противу едикта, дакле у корист оних „поглавља“. Најпослије у почетку 547. год. стигне у Цариград, — и ту се такођер искаже противу едикта, не само, него није хтио имати ни црквеног опћења са цариградским патријархом Мином, који је едикт примио и одобрио био. Енергично поступање царево у обрану свога едикта учини, те Вигилије

попусти од дотадашње своје противности едикту. Помири се са патријархом Мином, и изда познати свој Judicatum, примајући и усвајајући царев едикт.

Овај поступак Вигилијев, чим се за исти дознало, подигао је противу Вигилија мал не сав западни епископат. Узалудна су била сва писма, што је он из Цариграда слао на запад, и у којима се правдао и разјашњавао ствар. Опће је мишљење завладало било, да се папа сложио са непријатељима православне вјере и да је одступио од вјеровања, утврђенога на халкидонском сабору. Прогласише папу одступником од халкидонскога вјеровања, и јавно на разним саборима осудише његов Judicatum. Одлучније од осталих ово учинише епископи сјеверне Африке, Галије, Илирика и Далмације. Епископи сјеверне Африке чак прогласише Вигилија одлученим од православне цркве. Није помогло Вигилију, ни кад је цариградски сабор 553. изрекао осуду оних „поглавља". Започета противност папи на западу трајала је упорно. Прогласише се одјељенима од Рима и римскога папе све главније обласне цркве запада. Ни смрт Вигилијева није у стању била да приближи те цркве Риму. У неким је црквама то трајало врло дуго, тако да је на цр. аквилејски патријарх ступио опет у свезу са Римом тек 700. године.

Између обласних цркава, које прекинуше сваку свезу са римским папом, била је и далматинска црква. Солински митрополит Фронтинијан био је међу првима, који је устао противу Вигилијева Judicatum. Чим је дознао за тај папин спис, Фронтинијан одмах ступи у договор са илирским епископима, да заједно протестирају противу Вигилијева поступка. Заједнички сабор свију епископа Далмације и Илирика имао је да тај протест исказе. Сабор се овај састао 549. год., дакле одмах слиједеће године, пошто је Вигилије свој онај спис издао. На теме сабору осуђен је био Вигилијев Judicatum, проглашена непомична приврженост и покорност закључцима халкидонскога сабора и једногласно установљено, да се неће у напријед имати никаква опћења са римским папом. Прекинула је послије тога далматинска црква сваки спошај с Римом, и стојала је у заједници само са оним западним црквама, које су слични закључак донијеле биле.[22]

---

[22] Конч. ркп. — Farlati. II, 200. 288. Подробности о овом Вигилијевом послу у Hefele, Conciliengeschichte (II. Aufl.) II, 798. и сл., посебно II. 831.

Није ступила далматинска црква у свезу са Римом за дуго времена и послије смрти Фронтинијанове. Ово је између другога зависило и од тога, што је далматински епископат стојао у тијесним сношајима са аквилејским патријархом, који је, као што смо видјели, најупорнији био у противности Риму. Из једнога писма папе Григорија I. солинском митрополиту Максиму (око 600 г.), који се послије разних противштина приближио био Риму, дознајемо, да је у далматинској цркви упорно још трајала противност Риму, и ради тога папа препоручује том митрополиту, да гледа обавјестити упорне и да на сваки начин настоји да се поврате у крило свете цркве.[23]

У осталом, послије митрополита Фронтинијана (554. год.) и све до пропасти Солина, није било више на митрополитанској катедри човјека, који би се у управи далматинске цркве могао сматрати ни из далека равним Есихију, или Стевану, или Онорију, те нам се с тога слабим показује и живот те цркве у то доба. За оно мало деценија промјенило се осам митрополита. Између ових двојица, који су понајдуље управљали: Наталис и Максим (580—620), нијесу у свему били на висини свога достојанства.

За вријеме првога од сада споменута два митрополита, дакле Наталиса, почиње опет Рим улазити у послове далматинске цркве. То је било 589. године; а поводом томе била је једна распра између солинског митрополита Наталиса и архидјакона солинске цркве Онората, а за вријеме папе римскога Пелагија.

Митрополита Наталиса описује архидј. Тома као човјека, који се није владао, као што приличи једном првосвештенику. Каже да је много далеко био од праве стазе, којом мора да ступа један епископ, и да је у забавама проводио све своје вријеме, тратећи на то црквена добра.[24] Архидјакону солинске цркве Онорату неправо је било, да се тако влада његов старјешина, те се уз дужне обзире старао да наведе на добро свог архијепископа, а особито да не расипље црквени иметак. Омрзао је ради тога Онорат архијепископу, и овај почне да га окривљује за разне прријеступе, само како би га уклонио са архидјаконске службе. Пошто у томе није могао успјети, окрене архијепископ

[23] Hist. salonit., c. 6. — Farlati. II, 287. Папино писмо у Rački, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia (Zagrabiae, 1877.) рад. 258.

[24] Hist., salon., c. 5.

тактику према Онорату, и почне му показивати своју благонаклоност и жељу своју, да га подигне на виши јерархијски степен и дакле да га рукоположи за презвитера. Разумно је Онорат игру архијепископову и не пристане на понуђено му рукоположење. Архијепископ га тада лиши архидјаконске службе. Онорат смисли потражити себи помоћ у Риму, те се обрати папи, жалећи се на неправду и тужећи Наталиса за рђаво владање. Згодно је дошла Риму ова тужба, да може опет у пословима далматинске цркве да врши ону вишу духовну власт, које је за толико времена лишен био. Папа Пелагије услиша молбу архидјакона Онората, нареди архијепископу Наталису, да има успоставити на службу Онората, а ради оправдања, за слабо своје владање, да мора доћи лично у Рим. Наредба слична оној, коју је у познатом нам сличном послу издао био папа Зосим у спору између картагенског епископа Урбана и презвитера Апијарија; само што је сада свршио овај посао друкчије, него онда у проконсуларној Африци, јер архијепископ Наталис није имао на својој страни правицу, као што је то имао епископ картагенски Урбан. Наталис на папину наредбу није хтио ни да се осврне, него самог Онората подвргне још и укору за непослушност. Умре међутијем папа Пелагије, и наиђеди му 590. год. папа Григорије I. Овоме новоме папи обрати се Онорат опет тужбом на Наталиса, и опет стигне из Рима наредба слична оној Пелагијевој, и опет Наталис поступи као и послије прве наредбе, т. ј. и не осврне се на папину наредбу. При таком стању ствари Онорат одлучи покорити се свом архијепископу и прими презвитерско рукоположење. Архијепископ тада, да покаже Онорату самосталну власт своју у својој црквеној области, сметне са архидјаконске службе Онората, наводећи да презвитер такве службе вршити не може. И опет се Онорат обрати у Рим, жалећи се на архијепископа. Али писма, што услијед ове нове тужбе стигоше из Рима у Солин, имала су код митрополита Наталиса ону судбу, коју су имала и прва два писма. Ствар је јасна била, да митрополит далматинске цркве није хтио да зна за власт Рима над том црквом, и дакле да је одјељење те цркве од Рима трајало и пошљедњих година VI. вијека.[25]

Умре митрополит Наталис крајем 592. или у почетку 593. године, и наслиједи му Максим, којега архидјакон Тома зове scismaticus, дакле одјељен од Рима, као и предшасници му. Кад

---

[25] Id. ib.

је изабран и посвећен био Максим, нити је хтио да приступи папи, каже архиђ. Тома, нити да слуша његове наредбе. Папски је пријесто заузимао тада енергични Григорије I. (590—604), који је знао бранити права свога пријестола и приморавати на послушност свакога, који му је по јерархијском устројству морао послушан бити. На ту је послушност папа хтио да принуди и митрополита Максима. Ово мјутијем није могао папа да постигне, између других разлога и с тога, што је у митрополитанском достојанству Максима утврдио био византијски цар Маврикије. Средством овога цара добије папа Григорије оно, на што митрополит Максим није хтио да по доброј вољи пристане. По наредби царевој Максим пође 599. године у Равену, и ту некако уреди односе своје и своје цркве са римским пријестолом.[26]

Послије те године изгледа, да су наступили правилни односи између далматинске цркве и римскога папе. Али мало затијем далматинско митрополитанско сједиште, град Солин, бива разрушено, и сам митрополит принуђен да од туда бјежи, те је много година морало послије тога да прође, док се опет у далматинској цркви могао неки ред да установи.

2.

У ово доба долазе у Далмацију Обри. Силом оружја заузимају они у Далмацији између другога земље около данашњега Сиња и Врлике. Од туда су пустошили све у наоколо докле би год допрли. Почели су били одмах у почетку пријетити главноме граду Далмације, Солину. Царска војска успјела је била на први мах одбити их. Али мало касније навале они новом силом, и за кратко вријеме освоје најјачу у оно доба далматинску тврђаву, Клис. Послије Клиса баце се на Солин, освоје га и разруше до темеља. Истој је судби подлегао и Епидаур. Тешком муком и послије многих напора могла се савладати обарска сила.[27]

Обично у ово доба (прва половина VII. вијека) биљеже долазак Хрвата и Срба у Далмацију. Фарлати наводи за Србе (Sorabi) да су били у Далмацији већ у почетку IV. вијека. Пише: „Прије него што ће готово сва Далмација доћи под власт Славена, народ овај српски већ од почетка IV. вијека, а можда и

[26] Id. ib. c. 6.

[27] Id. ib. c. 7—9. J. Lucii De regno Dalmatiae et Croatiae. Lib. I. cap. 9 (Ed. J. G. Schwandtneri, Vindobonae. 1748.)

раније почео је био продирати у Илирик и Далмацију и заузимати у тим земљама поједине градове и села.[28] Ови су Срби (Sorabi) по свој прилици онај народ, за који биограф цара Константина вел., Евсевије, каже да га је до 300.000 са сјевера прешло Дунав, и да је тај народ цар размјестио по Тракији, Македонији, Мизији, Панонији и Далмацији.[29]

За неко су вријеме били у Далмацији Хрвати и Срби заједно са Обрима. Кад римске чете заједно са хрватским и српским четницима савладаше Обре, остадоше ту сами Хрвати и Срби, поред романских (латинских и грчких) колонија. „Кад се приближавао крај римске империје", пише Луције, „Далмација је готово сва била запремљена од Хрвата и Срба (два народа који се опћим именом Словена зову), заузевши Срби источни дио Далмације, а Хрвати остало, тако да је име Далматинца или Римљанина остало само у седам градова, од којих три на кварнерским острвима: Осор, Крк и Раб, и четири на приморју: Задар, Трогир, Сплет и Дубровник."[30] Дијелила је Хрвате од Срба у Далмацији р. Цетина. Хрвати су ту имали жупе: цетинску, имоцку, приморску, брибирску, нинску, книнску, сидрашку и зминску. Границе неких од ових жупа прелазиле су донекле границе данашње Далмације. Од градова били су хрватски: Биоград, Нин, Карин, Скрадин и Книн. По данашњој политичкој подјели Далмације, Хрвати су заузимали котаре: задарски, бенковачки, кнински, шибенички, мањи дио сплетскога, сињски и имоцки, осим градова: Задра, Сплета и Трогира са њиховим околинама. Остало у Далмацији заузимали су Срби, осим Дубровника са његовом најближом околином.

У исто ово доба, кад су се Хрвати и Срби утврдили у новој својој постојбини, кажу, да им је први пут и хришћанство проповједано било, и да многи примише тада хришћанску вјеру и напустише своје старо незнабоштво. Први који је то казао био је цар Константин Порфирогенит, писац X. вијека, а по њему већ многи други каснији писци, сваки на свој начин. О крштењу Срба, и шта о томе пише Порфирогенит, не ћемо овдје говорити, јер не спада непосредно у задаћу ове радње. О Хрватима, народу, који је населио далматински континент, Порфирогенит пише: „Цар Ираклије, добивши преко посланика свештенике из Рима,

---

[28] Illyr. sacr. I, 122. Cf. I, 118.

[29] Lib. V, cap. 16.

[30] Memorie istoriche di Tragurio. Venetia, 1674. Lib. I, cap. 9.

и пошто је између истих свештеника постављен био архијепископ, епископ, презвитери и дјакони, покрстио је Хрвате. Старјешина Хрватâ био је тада Порга." „Ови пак Хрвати, што су крштени били, не радо се дижу на рат на друге преко границâ своје земље, а то с тога, јер су примили неко пророштво или наредбу од римског првосвештеника, који им је под царем римским Ираклијом послао свештенике и крстио их. Кад примише крштење, ови се Хрвати обвезаше и посебним својеручним писмима заклеше се светом апостолу Петру, да не ће никада оружани проваљивати у туђе земље, него да ће мир чувати са свима, који су вољни на мир, а у замјену тога добише од римскога првосвештеника обећање, да ако би кадгод други народи провалили у земљу истих Хрвата и ратом их узнемирили, да ће за њих војевати и осветник им бити Бог, а побједу ће им испросити Петар, Христов ученик."[31]

По овоме, што Порфирогенит каже, Хрватима је први пут проповједано било јеванђеље и крштени су били за вријеме цара Ираклија (610—642), и то од свештеникâ, које је на препоруку цареву послао био из Рима папа, а за вријеме хрватскога кнеза Порге, и између тих свештеника постављен је био један за архијепископа и један за епископа, те се том приликом Хрвати завјетоваше папи, да ће мир чувати са свима сусједима својима. Шта је у самој ствари било од свега овога, што Порфирогенит казује, тешко да може данас још ико шта поузданога и историјски оправданога рећи, премда је и врло много о томе до сада написано. Све је ово завијено у такав мрак, да се нама чини најбоље оставити говор о обраћењу Хрвата у хришћанство за IX. вијек, кад су нам податци о томе и јаснији и поузданији. Том ћемо се приликом осврнути и на оно, како и шта каже Фарлати и други писци о обраћењу Хрвата у VII. вијеку, а позивом на поменуто Порфирогенитово казивање. Овдје можемо само да констатирамо, да је у VII. вијеку проповједано било јеванђеље Хрватима, али да од те проповједи није никаква плода било, јер су они опет пали у незнабоштво и остали су у томе све до IX. вијека. Да је, као што се каже, постављен био тада (у VII. вијеку), посебни архијепископ, посебни епископ, свештеници и дјакони за Хрвате, тада би та јерархија хрватска морала била имати и неки утицај у животу далматинске цркве онога доба, међутијем о том утицају нема никаква спомена.

---

[31] De administrando imperio, cap. 31. Rački, Docum., p. 291—292.

Казали смо, да је заједно са Солином разрушен био и Епидаур. Солињани се разбјегоше у почетку по далматинским острвима, а затијем послије неког времена повратише се са острва, и једни основаше из Диоклецијанова двора нови град, данашњи Сњет (ок. 647.), други пак заједно са Епидаурцима град Дубровник (ок. 643.) Кад су постала и уредила се та два града, у којима су некаданњи Солињани били, јавило се питање у којем ће од тих градова, да се установи митрополитанска катедра, бивша солинска. Спор се ради тога јавио, који се свршио тек 650. године, и ријешен је био у корист Сњета, који је постао сједиштем архијепископа и митрополита далматинског намјесто пређашњега Солина. Првим сњетским архијепископом и далматинским митрополитом био је Јован Равенски, за којега архидј. Тома каже, да „му је од апостолскога пријестола признато, да сњетска црква ужива повластицу онога достојанства, коју је некада имао Солин.“ [32]

Добар је првосвештеник био Јован Равенски. Чим је посвећен био, — пише архидј. Тома, — дошао је одмах к својој пастви као добри пастир, не са намјером да прикупља себи богатство, јер је црква била тада врло сиромашна, него да се стара о спасењу душа. Почео је уређивати цркву и клир учити, проповиједати и са великом ревношћу вршити пастирску службу. Обилазио је сва мјеста области своје, старао се о подизању цркава, постављао је епископе, уређивао је парохије и мало по мало је успио, да се необразовани народ почео владати по хришћанској науци. Подигао је у Сњету и катедралну цркву и одредио је свештенике, који ће ту сваки дан да врше службу Божју.

Тридесет се година трудио за добро далматинске цркве овај митрополит. Послије смрти Јованове слабо се живота показује у далматинској цркви. О сњетским архијепископима, који су били послије Јована, мало се шта зна, све до архијепископа Петра II., који у осталом спада у слиједећи период. Међутијем још за вријеме архијепископа почело се опажати, да ће се на брзо морати промјенити јерархијски положај далматигске цркве наспрам Рима. Узроци овога нијесу били у самој тој цркви, него у односима између цариградскога царскога двора и папскога двора. Цару је византијском припадало право да потврди односни избор новога папе. Кад је изабран био за папу Мартин I., нијесу хтјели

---

[32] Hist. salon., c. 11. — Rački. Docum., p. 286—287.

потражити од цара Констанса II. ову потврду, и то ради тога, што је цар тај био јеретик и отворено бранио монотелите. Папа Мартин уз то још сазове велики сабор 649. г., и осуди на том сабору (латеранском) монотелитство и све бранитеље те јереси, дакле и цара. Због овога је папа ухваћен био, и 654. г. одведен као заточеник на острво Наксос, и послије разних мучења, која је морао претрпјети, умрô је као свети мученик у Херсону. Овај догађај учинио је те су између византијског царског двора и папства наступили од тога доба врло мало пријатељски односи, премда су послије VI. васељенског цариградског сабора и престали вјерски узроци томе. Али су надошли узроци друге врсте, између којих на првоме мјесту истицање од стране папâ своје независности од византијског царскога двора. У овоме питању, колико су дјелатности развијали папе, толико су исто и цареви енергично поступали. Кад папа Сергије I. није хтио признати закључке трулскога сабора 692. године, мало те се и с њим по царевој наредби није догодило исто, што и са папом Мартином. При папи Константину, који је 710. године ишао к цару у Цариград, успоставили су се били нешто бољи односи; али за слиједећа два Константинова наслједника то се погоршало и свршило са територијалном штетом римскога патријархата. Од 717. године сједио је на царском пријестолу Лав III. Исаврјанин, иконоборац, а сувремено на папском пријестолу Григорије II., један од најревноснијих папâ у истицању папскога примата. Цара Лава описују као грубог човјека, који је насилничким средствима хтио да се укине штовање икона; али тој грубости његовој много је крив био исти папа Григорије II. Овај је папа хтио да наметне цару свој авторитет и да га на заповједни начин примора да буде послушан папској власти. Умјесто да је поступио у иконоборском питању смиреношћу апостолском и старао се понизно да оправда, зашто он не може пристати уз иконоборство, и да убиједи цара да је на кривоме путу, он удари најгрубљим изразима на цара, вријеђајући га као да је најпростији човјек. Неколико је таквих писама написао Григорије на цареву адресу, и наравно све више тијем дражио цара, да не попушта у иконоборству. Наредио је био цар својим егзарсима, најприје Павлу, пак Евтихију, да га силом приморају на поштовање царске власти, али су бранили папу Италијанци, који су гледали на сваки начин, да се ослободе византијске власти и да не плаћају онај данак, који су као поданици царства морали плаћати. Умре Григорије II. у фебруару 731. године, и у

�у наслиједи га Григорије III., онаки исти самовласник, као и предшасник му. Овај нови папа удари у крајност, у какву још није хтио да падне Григорије II. У новембру 731. године он сазове у Риму велики сабор западних епископа, осуди иконоборство, које је осуду и заслуживало, али на томе сабору папа прогласи одлученим од цркве и цара Лава. Овпјем је већ готов био расцјеп између Истока и Запада, који ће послужити послије, као што историци опажају, коначном раздјељењу источне и западне цркве. Слиједеће године (732.) узео је царски сенат у Цариграду у претрес државне границе, и том приликом царским указом проглашено је, да десет провинција, које су дотле припадале римском патријархату, прелазе под духовну јурисдикцију цариградскога патријархата, а између тих провинција и сав Илирик, те дакле и Далмација.

Од тога доба почиње нови период далматинске цркве; „и наша црква", опажа наш летопис, „ако је тада и дошла под власт цариградскога пријестола услијед сукоба царева двора са папом римским, зајамчила је ипак себи самостални живот, неодвисан од властољубивих римских првосвештеника." [33]

3.

Вријеме ово далматинске цркве, о коме говоримо, било је за васељенску цркву доба, кад се православно вјеровање утврђивало и кад је ради тога црква имала да тешку борбу издржава са разним јеретицима, како би очувала чистоћу православља, те исто предала у аманет будућим вијековима. Било је доба првих шест васељенских сабора, на којима су утврђени основни догмати православне вјере, а било је уједно и доба свију оних многобројних спорова о питањима вјере, које су подизали разни јеретици. Живу је дјелатност развила у ово вријеме васељенска црква, и у тој дјелатности учествовале су више или мање све важније тадашње области цркве. Учествовала је у тој дјелатности и далматинска црква.

Између првих спорова вјерских, који се подигоше у цркви у ово доба, били су спорови тринитарни. Ради ових спорова сазван је био први васељенски сабор (325. године), на којем је

---

[33] Конч. рк. — Испореди: W. Guettée. Histoire de l' Eglise (Paris, 1883). V. 551 sq. — Ab. Fleuri. Histoire ecclesiastique (Paris, 1856). III, 73 sq. — J. Hergenröther, Photius. (Regensburg, 1867). I. 230—237. Hefele. Conciliengeschichte. III. 379—407. — C. W. F. Walch. Historie der Ketzereien (Leipzig. 1782). X. 66—283., а посебно: 260—262.

утврђено било православно вјеровање о св. Тројици, и на којем се најодлучнијим бранитељем православља противу јересијарха Арија истакао Атанасије велики. На страни св. Атанасија и у заштиту његову, а противу непријатеља његових и вјере православне налазе се и далматински епископи.

Још за живота цара Константина, као што се зна, дигоше главу противници никејскога вјеровања, и почеше главним начином противу Атанасија да раде. На једноме сабору у Цариграду 335. године успјеше окривити за неколико измишљених недјела великога Атанасија, — и цар га пошље у заточење. Три је године Атанасије био у заточењу, и кад се показала невиност његова, био је ослобођен и успостављен на своју катедру. Ово још већма раздражи аријанце, који послије упорнога настојања и свакојаких интрига успјеше, да цар Констанције 340. г. прогласи Атанасија свргнутим. Али ни православни нијесу остављали да тако олако побјеђују јеретици и да се потире православље. На својој су страни православни имали царева брата, цара Констанса, те помоћу овога израде цареку приволу, да се сазове сабор ради коначнога ријешења дотадашњих спорова. Сабор тај буде сазван 344. г. у Сардики (Софији), на којем, између другога, буде проглашена Атанасијева невиност и свечано утврђен никејски символ вјере.

У споровима овима, који су се водили до сардичкога сабора, учествовали су између осталих и далматински епископи, и увагда у корист православља и на заштиту Атанасија. Далматински су епископи учествовали и на сардичкоме сабору. Свједочи сам Атанасије у својој другој апологији, у којој, између осталих православних епископа, спомиње и далматинске епископе, који са браћом утврдише православно вјеровање и засвједочише његову (Атанасијеву) невиност,[34] — премда су далматинске епископе, а посебно тадашњег архијепископа солинског Максима, аријанци се старали свима средствима да привуку на своју страну.

У исто вријеме, кад су православни оци сакупљени били на сабору у Сардики, аријанци су саставили били свој сабор у Филипополу, и наравно саставише на том своме сабору ријешење сасвијем противно ономе, што је сардички сабор закључио. Са тога свога сабора јеретици управише окружно писмо на многе епископе, а између истих и на солинскога архијепископа Максима, позивљући их да не приме закључке сардичкога сабора,

[34] Farlati. III, 14.

као тобоже незаконитога, и осуђујући Атанасија и с њим све остале православне оце. Узалудно је било све настојање јеретикâ, да одбију од православне вјере и од великога Атанасија далматинске епископе, а посебно Максима. Постојанство ових епископа и Максимово хвали Атанасије у два своја писма: у писму „усамљеницима“ и опет у писму цару Јовинијану.[35] — Има спомена, да су далматински епископи учествовали и на два сабора, који су 349. г. држани били противу јеретика Фотина у Милану и Риму; а такођер на једноме сабору 359. г. у Римини, на коме су осуђени били епископи Урсакије и Валент, Аријеви шљедбеници и противници Атанасијеви. Знамените је из тога доба писмо италијанских православних епископа управљено 365. г. Теодору, архијепископу солинском, у којем хвале православне епископе далматинске, и у опће свега Илирика, за мушку противност њихову аријанским учитељима, који су својом науком почели били заражавати и Далмацију, а посебно јеретицима Урсакију и Валенту.[36]

Није мања била ревност православних епископа у обрану православља и за вријеме христолошких спорова, које особито изазваше Несторије и Евтихије.

Чим је несторијанство почело било захваћати јачега корјена на истоку, приставше Несторијеви почеше писмима настојати, да привуку на своју страну чим је више могуће епископâ из свега тадашњега хришћанскога свијета. Између других обратише се они и на далматинске епископе, посебно на поглавицу им, Јована солинског. То је било од прилике 429. године. Али као што су далматински епископи знали очувати чистоћу православне вјере од аријанства, тако су они знали да је очувају и од несторијанства. Тијесна је у ово доба била свеза између далматинске цркве и Рима. Јован је био наслједник Есихијев на солинској катедри, — а ми већ знадемо у каквим је односима био Есихије са римским папом. Чим се у Риму опазило, да несторијанство пријети опћом заразом, одмах папа Целестин, у августу 430. године, сазове сабор од многих епископа, између којих био је и Јован солински. На томе је сабору било потанко разабрано Несторијево учење, и као јеретичко свечано осуђено. Учествовао је исти Јован солински и на другоме сабору у Риму у децембру исте године, на коме су изабрана била три посла-

---

[35] Id., III, 10. 24.

[36] Конч. ркп. — Farlati. III, 15. 16. 20. 21.

ника, који ће заступати западну цркву на васељенском сабору, који је сазван био за 431. годину у Ефесу, и на коме је осуђено било несторијанство заједно са свима шљедбеницима његовима.[37]

Као што је чиста остала православна вјера у Далмацији од несторијанства, тако је исто она остала чиста и од евтихијанства, или монофизиства, које се појавило у половини V. вијека. Ова је јерес, као што се зна, осуђена била на четвртом васељенском сабору у Халкидону 451. године. Послије осуде јересијарха Евтихија и главног му заштитника Диоскора, и послије проглашења догмата о двјема природама у Исусу Христу, разаслано је било на све обласне цркве окружно писмо, како би сви епископи дознали за закључак сабора и тога се закључка сви држали. Примио је ово писмо и тадашњи солински архијепископ Петар. Сазвао је одмах све далматинске епископе на сабор у Солин, и ту је једнодушно утврђено и заклетвом запечаћено, да ће се сви свагда држати оног догматичког опредјељења, које је у Халкидону на васељенском сабору проглашено, и да за обрану тог опредјељења не ће ни смрт пожалити.[38] Колико је чврста морала бити заклетва ова далматинских епископа, доказује нам она противност, која се показала послије при солинском архијепископу Фронтинијану, кад се истакло питање о тако званим „трима поглављима“, — о чему смо већ говорили, — и кад је далматинској цркви пријетило, да падне у осуду великога поборника православља, Кирила александријског, просто с тога, што су епископи те цркве бојали се, да не ће осудивши она „поглавља“, повриједити авторитет и догматичко опредјељење халкидонскога сабора.

Највећа је опасност пријетила православној вјери у Далмацији од пелагијанства. Пелагијанство је западна јерес, те је и природно да се она није могла не дотаћи и Далмације, која је на граници између истока и запада. Појавила се та јерес првих година V. вијека. Осуђена је била на неколиким саборима, а свечано на трећем васељенском сабору, сфеском. Али и покрај те осуде, имала је она и послије много шљедбеника, који су се старали да свугдје Пелагијево учење провуку. Из дописивања солинског архијепископа Есихија са бл. Августином, који је био главни дјелатељ, да се пелагијанство прогласи за јерес и да се

---

[37] Farlati. III, 91—92.

[38] Id., III, 109.

осуди, — из тога дописивања Есихијева са Августином[39] могло би се закључити, да је још прије ефескога сабора у Далмацији познато било Пелагијево учење, и да је и у Далмацији оно имало својих присталица. Послије ефескога сабора нета се јерес понајјаче утврдила била у аквилејској обласној цркви, сусједној Далмацији. Од туда се она провлачила и у Далмацију. Бдили су далматински епископи да се црква њихова не оскврни тим новим јеретичким ученьем. Али тада је ступио био за невољу на солинску катедру некадашњи римски цар, Гликерије. Да овај епископ није знао, нити кадар био да предупреди зло, које би се могло увући у повјерену му цркву, појмљиво је по себи. Послије Гликеријеве смрти (480.) далматинска се црква није налазила у доброме стању ради тадањих спољних прилика, које су пријечиле чак и то, да се изабере одмах наслједник Гликерију, тако да је далматинска црква за неколико година била без својега поглавице. Згодно је дакле било вријеме ово у Далмацији за јеретике, пелагијанце; и они се тијем ускористише, и почеше кришом ширити ученье своје по Далмацији. Године 493. ступио је на солинску катедру Онорије, добри и мудри архипастир. Он је одмах обратио пажњу на пелагијанска шурованья по Далмацији и бодрим је оком слиједио за њима, радећи све оно, што га је архипастирска мудрост његова учила да треба радити, а да се очува чистоћа православља. Упозорио је Онорија на пелагијански прозелитизам у Далмацији и папа Геласије посебним писмом. У самој ствари у осталом, пелагијанство се слабо дојимало Далматинаца, и Онорије је послије мало времена, а благодарећи енергичком раду своме, успио, да је и послједњи траг пелагијанства у Далмацији нестао.[40]

4.

Што се православна вјера у Далмацији одржала чистом од сваког јеретичког труна, што је она чврста била у православном народу далматинском и што су далматински епископи бранитељи те вјере били, томе је највише допринијело калуђерство, а на првоме мјесту поглавица калуђерства својега доба, св. Илларион († 371.).

Калуђерству (ordo monachalis, monasticus institutus) први је темељ положен на истоку у почетку IV. вијека. Павао тивејски

---

[39] Ld., III. 109 -- Bomman. I. 194. Fabianich. p. 219. sq.
[40] Ld., III. 136. -- Fabianich. p. 275 sq.

и Антоније велики, први су хришћански калуђери. По њиховоме примјеру пошао је у истоме вијеку између осталих и Иларион. Калуђерски је живот по особитим правилима уредио за исток св. Василије велики. По Василијевом обрасцу уредио је ово послије за запад св. Венедикт.

На западу је увео калуђерство св. Атанасије велики, савременик Иларионов. За вријеме, док је интригама јеретика лишен био своје катедре, Атанасије је дошао био у Рим са неколико источних калуђера, и ту је живио чекајући док буде сатрвена јеретичка објест. Величајући међу западним хришћанима калуђерски живот, узбудио је код многих жељу за тим животом, и многи од западних побожних људи оставише куће своје и основаше у разним усамљеним мјестима ћелије, у којима су у молитви и посту Богу служили. Побожни ови људи бирали су особито мјеста на острвима и на обалама мора. Између других мјеста, гдје се подигоше такве калуђерске ћелије, била је и наша Далмација. Ово је било около 341. године.[41]

Множиле су се од тога доба по Далмацији ове калуђерске ћелије сваком годином. Нови је живот добило далматинско калуђерство доласком у Далмацију св. Илариона. Живот овога светитеља описао је двадесет година послије смрти његове бл. Јероним. Оставивши Палестину и путујући по разним мјестима дошао је Иларион и у Далмацију. Обишао је ту цркве и браћу, и ријечју својом и светињом живота утврдио је све у православној вјери и допринио, да се никада никаква јерес није могла у Далмацији да угнијезди. Заустави се св. Иларион код тадашњег Епидаура, и ту је подигао калуђерску ћелију, код које је затијем основана била црква. И чудесима се Иларион прославио у Далмацији, те је и ово много помогло да се још јаче и чврће ту православље утврди.[42]

Побожни тадашњи Далматинци особито су уважавали калуђерство. Кад је Василије велики прописао правила за калуђерство и кад је заведен био заједнички (киновитски) живот калуђерски у манастирима, жртвовали су они побожни људи од својих имања и даривали их калуђерима, да манастире подижу. Бл. Јероним у једном своме писму хвали неког богатог и побожног Далматинца, Јулијана, који је о своме трошку неколике манастире у Далмацији подигао, и што је помагао манастирској

---

[41] Конч. ркп. — Bowman. I, 151. — Fabianich. p. 173 sq.

[42] Конч. ркп. — Farlati. III, 25. 26. VI, 4.

браћи да се издржавају.[43] Из ових ријечи Јеронимових може се закључити, да је већ у IV. вијеку калуђерство на широко распрострањено било у Далмацији.

Много је калуђерство помогло, да се већ у прва времена цркве могла добро уредити далматинска црква. Епископи обично су из манастира дозивали к себи калуђере, да им помажу у управи црквеној. Већином калуђерима су они повјеравали високе црквене службе, и обично су калуђере слали да проповиједају народу и да га упућују у хришћанском животу. За свако важније црквено питање звали су они калуђере на савјет, и калуђерима су повјеравали извршивање важнијих посланства. Видјели смо калуђера Дионисија, који приређује канонички зборник за цркву далматинску и упућује архијепископа солинског Стевана, како ће да уреди далматинску цркву сходно канонима. У почетку V. вијека толико су угледа добили били у Далмацији калуђери и толико су се они одликовали светињом живота свога, да је народ желио, да му се из калуђерâ епископи постављају, — и често се тој народној жељи задовољавало. Између осталих, знаменити Есихије постао је архијепископом солинским из калуђерства.

Кад је у VI. вијеку почело било на западу нешто опадати калуђерство, св. Венедикт се истиче да га подигне на пређашњи углед, — и светињом и примјером својим у томе је он успио. Дјелатност и слава Венедиктова на брзо се на широко распрострања, и допире и до Далмације. Успоставља се у постојећим манастирима дисциплина, која је почела била слабити; а оснивају се и нови манастири, које послије (од XII. вијека) назваше „бенедектинскима“, али који су у доба, о коме говоримо, једнаки били осталим старим манастирима. Разлика је нека била само у манастирским правилима: у старијим манастирима калуђери су живјели по правилима, која је Василије велики прописао био, а у новијима по правилима Венедиктовима, која су мање строга била од Василијевих, и више прилагођена западном начину мишљења и црквено-друштвеном правцу запада.

---

[43] Farlati III. 51. — Fabianich. p. 180 sq.

ТРЕЋИ ПЕРИОД.

732-1075.

Године 732., као што смо казали, прешла је далматинска црква под јурисдикцију цариградскога патријарха. На жалост, то је било доба кад је бјесниło иконоборство и кад ради тог иконоборства није могло бити у опће у цркви мира. Као свугдје, осјетиле су се посљедице тога и у далматинској цркви. Знаменити Јован Дамаскин у обрани својој св. икона жали се, како је демон завладао свијетом и како не пушта у миру цркву Божју, па између других цркава, које су морале трпјети од иконоборца, спомиње и далматинску цркву, коју још од јеретичке пропасти чувају једини калуђери, који морадоше бјежати испред прогонства иконоборског на истоку, и склонише се у Далмацији и јужној Италији.[1] Иконоборски сабор 754. године, који је сазван био по наредби цара Константина Копронима, морао је још тежи положај створити православнима, ма гдје се они налазили, а под влашћу Копронимовом, као што је и Далмација била. На томе сабору проглашена је анатема на све, који су хтјели да штују иконе, и цар авторитетом овога свога сабора заповједио је, не само да се униште све иконе, гдје су се само могле наћи него и да се свргну сви епископи, који браше иконе, да се сви манастири из којих је најјача обрана икона изилазила, претворе у свјетске куће и касарне и да се протерају сви калуђери, који су отворено бранили иконе и који ради те обране нијесу ни живот штедили. Наравно је, да је при оваквој опћој невољи тешко игдје могао живјети један православни епископ, па ни у далматинској цркви. И ово је узрок, што осим имена неколиких, и то само спљетских епископа, овога доба, ми ништа или врло мало можемо да знадемо о томе шта је у ово доба бивало у далматинској цркви. На основу тога, што се не спомиње нигдје, да би који далматински епископ као био у иконоборство и изневјерио православљу, може се бар толико казати, да се ова јерес није дотакла Дал-

---

[1] Конч. рки.

мације и да се далматинска црква сачувала православном, као што је и дотле била. А стојећи на ономе, што је горе наведено по Дамаскину, може се казати, да је заслуга грчких калуђера, што се Далмација сачувала чистом од иконоборске јереси.

И ова је иконоборска невоља трајала све до 775. године, кад је умрô Копроним. За вријеме цара Лава IV. (775—780.) дозвољено је било калуђерима да се поврате из заточења и да манастире своје заузму; а за регенства царице Ирине сазван је био и васељенски сабор у Никеји 787. године (седми васељенски), на коме је успостављено било иконопочитање и осуђено иконоборство.

1.

Кад је иконоборство престало, почиње већ и правилни живот у цркви, почиње свугдје и редовна црквена управа. У далматинској цркви налазимо на сплетској катедри архијепископа Петра (774—784). Првим је дјелом Петровим било, кад је мир у цркви успостављен био, да се црквеном богослужењу поврати пређашњи сјај и да се изнесу и са дужним поштовањем гледају свете иконе, које су дотле морале више или мање сакривене стојати, да их не би опазили бјесни иконоборци и оскврнили их. И наспрам калуђерâ био је Петар особито пажљив, из благодарности за то, што су они својим пожртвовањем и устрајношћу учинили, да иконоборство не побједи и да свете иконе остану у дужном поштовању.[2] Рушевине грчких манастира на приморју, којих се трагови још и данас виде, и које се често откривају, а које приписују IX. вијеку, могу се слободно ставити у овај и у VIII. вијек, кад се зна значај тадашњега грчкога калуђерства и дјелатност његова у ово доба у Далмацији и јужној Италији.

Дјелатан је морао бити овај сплетски архијепископ Петар, колико у доброј управи далматинске цркве, толико и у спољашњим односима његовим. Познато је, да је Петар писао у Цариград патријарху Павлу IV., знаменитом светитељу (780—784) радујући се, што је гоњење иконобораца престало и што је свугдје сада слободно штовати св. иконе. Св. Павао, патријарх, одговорио је Петру преко два калуђера цариградска, хвалећи његову побожност и ревност за православље, при чему му патријарх изражава бојазан, да се не би из Рима сада пореметио црквени мир, кад је римски епископ постао земаљским књазом.

---

[2] Jb. — Чудновато, да о овом заслужном далмат. митрополиту нема готово ни једне ријечи у Фарлата.

Већ из овога, што цариградски патријарх налази да може писати сињетском архијепископу Петру о оваквим важним питањима, може се лако закључити о значају и дјелатности тог архијепископа.[3] Биће смрт и једнога и другога (784. год.) запријечила им даље дописивање, јер ништа нам више љетопис не спомиње о Петру. Али за то нам спомиње о наслједнику његовом, Лаву (784—804), и о сношајима његовима са цариградским патријархом Тарасијем (784—806).

Славно је у историји цркве доба, кад је на цариградском патријаршеском пријестолу сједио св. Тарасије. Одликовале су овога патријарха све оне врлине, које се само могу пожељети код лица, које заузима најзнаменитију епископску катедру истока. Био је учен, побожан, строг у вршењу својих архипастирских држности, а уједно енергичан у захтијевању да свак штује православну вјеру и да се покорава црквеним законима. Чим је ступио на патријаршески пријесто, Тарасије је одмах почео настојати, како би се одлучним једним чином, пресјекло за свагда иконоборство, и тијем повратио цркви онај мир, којега је она за неколико деценија лишена била. На руци му је у томе била царица Ирина, те је могао Тарасије са више поуздања на добар успјех развијати племениту и свету задаћу своју. Ријешено је било у Цариграду сазвати епископе свега хришћанскога свијета, те на васељенскоме сабору гласом свесвјетског епископата изрећи пресуду о иконоборству. Разаслани су били ради тога писмени позиви свима патријарсима и главним епископима угледнијих обласних цркава. Између других такав је позив стигао и Лаву сињетском, као поглавици далматинске цркве.[4] Сабор је овај сазван био одмах у прво вријеме патријаршества Тарасијева, али ради сметња, које су чинили присталице иконоборства, каквих је тада још много било, могао је сабор да се састане тек у септембру 787. године у Никеји. На томе је сабору било 350 светих отаца, који једногласно осудише иконоборство и утврдише поштовање св. иконâ у хришћанској цркви. Да ли је између тих епископа био и Лав сињетски или други који далматински епископ, не може се ништа казати, јер историја то није забиљежила. Свакако већ она околност, што је и овоме архијепископу позив на сабор био управљен, показује колико је у Цариграду тада уважена била далматинска црква.

---

[3] Ib. Овдје је у изводу преведено писмо патр. Павла.

[4] Ib. Ни о овоме митрополиту не говори Фарлати.

Спомиње се дјакон Фаустиз Далмације, који се у Цариграду налазио са два калуђера, један из Сицилије и други из Далмације, у вријеме кад се држао поменути васељенски сабор.[5] Овај је дјакон бивао у опћењу са патријарховим људима и биће извјестио те људе о стању далматинске цркве, а калуђери биће исте људе извјестили о одности далматинског и јужноталијанског народа светим иконама, а такођер и о приликама, какве су у оне у црквеном животу на западу владале. Зна се, да је одавна (још прије VI. вијека) много грчких калуђера и грчких манастира било у Италији и Далмацији, и да им се број умножио у првој половини овога (VIII.) вијека за вријеме, кад су најжешћа гоњења на истоку од стране иконобораца морали православни да трпе. Ови калуђери дакле могли су добро познавати црквени живот на западу и могли су, налазећи се сада у Цариграду, тачно и описати тамо овај живот. Осим иконоборства, била су се увукла у цркву и друга још зла, која су скврнила светињу цркве. Између оваких зала била је и симонија. Много је виших црквених достојанственика било, који су за новац своја достојанства добили били. Ово се на истоку увукло било услијед иконоборских спорова; а на западу се то увукло било, кад су се почели били разни отимати за папски пријесто, и кад су дотични великаши радили, ко ће од њих тај пријесто да за своју протежирану особу добије, особито пак послије 756. године, кад је Пипин даровао римскоме папи оне провинције у Италији, које саставише папску област, и кад је услијед тога папа постао земаљски владалац. Противу симоније први дигоше свој глас калуђери, који роптаху и на самога патријарха Тарасија, јер је само једногодишњу епитимију прописао био за симонисте. Готова се буна подигла била у народу ради симоније. Видио је ово својим очима Тарасије на истоку, а како је било на западу, без сумње су га о томе извјестила она два калуђера из Сицилије и Далмације, који су са далматинским дјаконом Фаустом били у Цариграду. Патријарх Тарасије нађе се побуђеним, да би оњем злу на пут стао, издати једну окружницу на епископе свега свијета. Окружницу ову своју противу симоније издао је Тарасије одмах послије поменутог васељенског сабора, а за западну цркву, управи исту на папу Адријана. Окружница ова цариградскога патријарха примљена је са дужним поштовањем, и ушла је у све каноничке зборнике, како источне тако и западне цркве.[6]

---

[5] Ibidem.

[6] Моја „Правила с тумачењима". II, 489.

На своме повратку из Цариграда у Далмацију донио је исту окружницу за далматинску цркву дјакон Фауст. О томе ми дознајемо из једнога писма, које је морао написати архијепископ Лав патријарху Тарасију, и у коме је Лав величао мудрост Тарасијеву и славио ревност његову за православље и настојање његово да се очува ред у цркви и углед свештеничког чина. Ово спомиње Тарасије у своме писму, које је он управио Лаву послије тога.[7] У томе своме писму Тарасије захваљује Лаву што о њему добро мисли и о раду његовом за чистоћу православља, а за старање своје о реду црквеном и угледу свештенства каже, да му је то само дужност и ништа више. Жали се у истоме писму и исказује бојазан, да ће се из Рима опет мир црквени помутити, јер се римски епископ не задовољава што се оснажио свезом својом са Франкима, него почиње да тражи проширење своје духовне власти и над земљама, које имају већ своје редовне законите старјешине, и у којим земљама нема се никаква разлога бојати да ће поклекнути православна вјера. Овдје Тарасије без сумње мисли на писма, која је папа Адријан писао у октобру 785. године царици и патријарху, кад је послао своје легате на речени васељенски сабор, и у којима писмима, бар у ономе царици, наглашавао је да ће се прави мир између истока и запада утврдити, кад се подвргну његовој јурисдикцији оне провинције (између истих и Далмација), које су пре педесет година придружене биле цариградској патријаршији. Ово Тарасијево писмо морало је бити написано послије октобра 802. године, јер се у писму спомиње благочастиви наш цар, а као што се зна, те године (802.) ступио је на пријесто царски у Цариграду цар Никифор; при томе Тарасије спомиње у писму прст Божји, који већ почиње горде у Риму да казни, а ту сигурно мисли на буну у Риму 799. године, кад је папа Лав III. рањен био и злогрђен, и кад је морао да бјежи из Рима. Писмо дакле Тарасијево морало је бити послано у Спљет пошљедње или претпошљедње године пред смрт (804.) архијепископа Лава.

Осим овога, што смо сада споменули о спљетском архијепископу Лаву и далматинском дјакону Фаусту, и њиховом спошају са цариградским патријархом Тарасијем, ми ништа друго не знамо, што би се тицало далматинске цркве овога времена. Међутијем наступио је био IX. вијек, пун великих догађаја за

---

[7] Конч. ркп. Овдје је текстуално наведено Тарасијево писмо Лаву.

Далмацију, како у политичком тако и у црквеном животу њеном. У овом пошљедњем одношају, ти су догађаји особито важни у другој половини тога вијека, јер упућују црквени живот у Далмацији новом стазом и преокрећу га на тако одријешит начин, да се у IX. вијеку далматинска црква претвара у нешто сасвијем друго од онога, што је она била од почетка и до тога доба.

2.

Да прегледамо најприје у кратко политичке догађаје у Далмацији до треће четврти овога вијека, или до времена цара Василија Македонца.

У првој половини V. вијека, као што знамо, прешла је Далмација и сав западни Илирик под власт византијске царевине; а за вријеме Јустинијана (535. год.) та се власт сасвијем утврдила у Далмацији. У VII. вијеку утврђују се у Далмацији Хрвати (сјеверно од ријеке Цетине). У приморским је градовима било као и прије, насељење грчко-римско. Хрвати су подијељени били на неколике жупе, од којих се свака за себе управљала под својим засебним народним старјешином, без опће међусобне заједнице. Врховну је власт над свима тим жупама, исто као и над приморским градовима, имао византијски цар.

Власт ова византијског цара у Далмацији течајем времена почела је била слабити, главним начином с тога, што због удаљености Далмације од центра царевине, тешко је било држати у њој онолико посаде, колико је требало да се очува авторитет царске власти. Сами пак географски положај Далмације између истока и запада Јевропе морао је по себи да изазове насељење њено да нагиње час истоку, час западу, према приликама времена. Ово се особито опажа у далматинским приморским градовима и у оном дијелу далматинског континента, који је био више к западу, а гдје су били Хрвати.

Првих година IX. вијека далматински приморски градови незадовољни владом византијскога цара Никифора, послали бијаху своје посланике: Доната, задарског епископа, и Павла, политичког управитеља тих градова, Карлу великом, да их прими под своју власт. Посланици буду радо примљени од Карла, и пошто никакве опорбе нијесу показале градске посаде византијске, он лако придружи својој монархији поменуте градове.

Утврдивши своју власт у тим градовима, није било тешко Карлу покорити себи и хрватске далматинске жупе, којих старјешине, раздјељени међу собом, не могоше се опријети франачкој

сили. Тако, за кратко вријеме нашла се сва Далмација, и приморска и континентална, под влашћу франачком. Мало је у осталом ова франачка власт трајала у Далмацији. Ратно бродовље византијско, које се показало у јадранском мору, на брзо успје отерати Франке из приморских далматинских градова; и ти градови буду присиљени покорити се и признати опет византијског цара. За владе цара Михајла II. (820—829.) постали су исти градови аутономни у својој управи, стојећи под сувереном влашћу Цариграда, и плаћајући одређени годишњи данак царском византијском намјеснику у Далмацији.

Неколико година касније, него што је престала франачка власт над далматинским приморским градовима, престаје та власт (820.) и над хрватским далматинским жупама, које се повраћају у пређашње своје политичко стање. Главнији и мудрији жупски старјешине прикупљају сада мало по мало около себе и под своју власт остале жупе, и са именом хрватских кнезова полажу основ државном јединству хрватском, које ће се у X. вијеку остварити.

Односи између ових хрватских кнезова у далматинском континенту и далматинских приморских градова били су непријатељски. Већ хрватски кнез Трпимир (850.) одлучно бјеше потчинити својој власти далматинске градове, како би, ујединивши све жупе хрватске, основао једну државу, које би југо-западна међа била јадранско море. Прилике нијесу допустиле Трпимиру, да изведе своју мисао, као што то нијесу могли да учине ни остали његови наслједници до Томислава: али је зато други Трпимиров наслједник, мудри кнез Седеслав (876—879.) успио био, да су далматински приморски градови морали признавати кнежевску власт његову; и ти су градови морали сада, по наредби цара Василија Македонца, остајући и надаље под сувереном влашћу византијског цара, плаћати хрватскоме кнезу онај годишњи данак, који су до тога времена плаћали византијском царском намјеснику у Далмацији. Овим је сада постигнута била нека врста политичкога јединста међу приморском и континенталном Далмацијом, т. ј. међу грчко-римским насељењем приморја и Хрватима у далматинском континенту.

Ово, што смо овдје у кратко навели из спољашњега живота Далмације у IX. вијеку, није имало још непосредноога утицаја на тадашњи живот далматинске цркве, нити је то мијењало у главноме јерархијски положај исте цркве. Она је и за ово вријеме, као и дотле, била чврста у православној вјери, управ-

лала се аутономно и у тијесној је свези стајала са великом црквом, цариградском.

За вријеме франачке владе у Далмацији мало се зна или ништа о спљетском тадашњем архијепископу, Урсу. Али се зато зна о задарском епископу Донату. Као што смо видјели, овај је епископ ишао к цару Карлу великом, да му изјави поданичку покорност у име Далматинаца. Било је то доба, кад се на западу расправљало о оном догматичком питању, које ће послије постати камеком спотицања између источне и западне цркве, и које ће најпослије и раздијелити те цркве. Разумијемо питање о исходјењу Духа светога, да ли од самога Оца, или и од Оца и Сина, и које се питање затијем формулирало у ријечи Filioque. Познато је, да је на једном шпанском сабору (толедском) у другој половини VI. вијека проглашено ново учење, да Син Божји исходи не само од Оца него и од Сина. Ово је учење прешло из Шпаније у Француску, и било је предметом расправљања на једноме сабору (жантилском) 767. године, кад су наиме Грци почели били корити Латине, што су повриједили таквим учењем догмат св. Тројице, и повриједили никео цариградски символ, уметнувши у исти ријеч Filioque. У почетку IX. вијека против овога учења устали су православни на истоку, у јерусалимском патријархату, називајући јеретицима све оне, који исповједају то учење. Ово се дознало у Француској и у Риму. Озбиљно је цар Карло узео ствар, и буде 809. године сазван сабор у Ахену, и ту о питању расправљано. Тадашњи римски папа Лав III. ријешио је ово питање тијем, да се не смије читати символ вјере са Filioque; а да се боље утврди и за сва времена упамти то ријешење римскога пријестола, дао је исти папа урезати од ријечи до ријечи никео-цариградски символ без додатка Filioque на двјема великим сребреним таблама, додавши ону његову познату изјаву, да је то он учинио из љубави к православној вјери и да се иста од сваке повриједе сачува.

Шта се послије догодило са том свечаном папином изјавом, да се не смије читати символ вјере са оним дометком, — то не спада у ову радњу. А ово смо споменули овдје, да се зна, да ијопаторство, како је послије назвао поменуто учење о исходјењу Духа светога и од Сина св. Методије словенски, није у IX. вијеку још прешло било у далматинску цркву, и да је задарски епископ Донат од тог учења чист био, као и тадашњи римски папа и сви остали православни епископи. Без сумње је и ово сматрано у Цариграду заслугом епископа Доната, кад је

812. године тамо био, да се утврди мир између Карла великог и цара Никифора ради Далмације, и кад га је цар обдарио свима оним светим и скупоцјеним даровима на повратку његовом у Далмацију, о чему смо прије споменули.

Наступило је међутијем опет неповољно по цркву иконоборско доба. Године 813. ступа на царски пријесто византијски Лав V. Јерменин, под којим је почело опет гоњење светих икона, које је, са малим интервалима, трајало све до смрти цара Теофила, 842. године. Тешких 30 година морала је црква и православље да издржи, особито при цару Теофилу, који најгрозније казне није штедио против сваког епископа и свештеника, који не би хтио презирати и омаловажавати иконе. Тешко је то вријеме било и за далматинску цркву, које епископи од царскога стратега у Далмацији нијесу смјели под пријетњом смртне казне ништа чинити, што би се могло иконоборцима зазрјети.[8] Срећом на цариградски патријарашки пријесто ступио је у почетку фебруара 842. године св. Методије, а сувремено (у другој половини јануара) на царски пријесто царица Теодора, као штитница малољетнога сина јој Михајила III.

Чим је заузео пријесто патријарх Методије прво му је дјело било, да поради код царице, да се иконоборству крај учини, да дотадашња трзавица и немир у држави и цркви престане, и да се једном за свагда утврди поштовање икона. Царица не само што прими предлог Методијев, него одлучи државном снагом потпомоћи, да се свето дјело изврши. Одмах буде сазван сабор епископа у Цариграду, и на томе сабору, под предсједништвом патријарховим, буде свечано проглашен седми васељенски сабор светим и васељенским, и догмат о поштовању светих икона опћеобвезним.

Повраћене су одмах затијем иконе на своја мјеста у свима црквама, и 19. фебруара исте (842.) године, прве недјеље великога поста, служено је било свечано богослужење у част св. икона и као побједа над иконоборством. Тада је установљено било и то, да се у будућа времена мора сваке године на тај дан, т. ј. прве недјеље великога поста држати у свима црквама особитом црквеном службом свечана успомена тога догађаја: успомена побједе православља, побједе праве и истините вјере, која се непрекидно чува од светих апостола и која се непромјењена мора у напријед кроз све вијекове чувати. Ово је она „недјеља православља“, која се

[8] Ibidem.

слави и до данашњега дана у свима црквама, у којима се неповрјеђеном сачувала она вјера, коју су седам васељенских сабора утврдили и коју су св. оци на поменутом сабору цариградском исповједили.

Сами чин православља, т. ј. црквени обред за службу успомене побједе православља, написао је исти св. патријарх Методије, и разаслао је свима главним обласним црквама. Између других послао је то патријарх и далматинској цркви, којој је тада на челу био сиљетски архијепископ Јустин (836—849). Закључак поменутог цариградског сабора и установу светковања православља саопћио је Методије и римскоме папи у Рим, и то по дјакону Евстатију. Овај је исти дјакон донио ово и у Сиљет, архијепископу Јустину.[9] Вријеме, кад је послао Методије своју окружницу о православљу, није у тачности познато. Могло је то бити на брзо послије оног сабора, а можда и исте године. У сиљетској цркви онај се Евстатије морао наћи између 843. и 845. године у почетку великога поста, јер у једном Методијевом писму, управљеном архијепископу Јустину, чита се, како га (Методија) весели, што је радосно поздравила далматинска црква побједу православља и што су на свечани начин светковали недјељу православља, као што га је о томе извјестио Евстатије.[10] Год. 846. (14. јуна) умрô је св. Методије, и с тога се од прилике може једна од поменутих година узети, кад је први пут у Далмацији служена недјеља православља. А да је служена та недјеља у цркви далматинској и послије, не може бити сумње, особито кад узмемо у обзир, да су при непосредним наслѣдницима архијепископа Јустина још тјешњи постали спошаји са цариградском црквом и њеним патријархом.

3.

Ово што је до сада говорено о догађајима у далматинској цркви тиче се све само приморске Далмације и романскога (грчког и латинског) народа, који је ту био. Али се не тиче далматинског континента, или онога дијела данашње Далмације, у којем је био хрватски народ са својим жупским старјешинама. Није се ово могло тиштати тога народа, јер је још великим дијелом у незнабоштву био, и тек ће у овоме вијеку он бити сав просвјећен јеванђељем и ступити у број хришћанских народа.

---

[9] Ib. И овај је архијепископ незнатно лице за Фарлата.

[10] Ib. Методијево писмо Јустину наведено је овдје од ријечи до ријечи.

Народ овај, као што смо прије споменули, први је пут чуо хришћанску проповјед у VII. вијеку, и услијед те проповједи неки се крстише и постадоше хришћанима. Колико се тога народа крстило, да ли је какву цркву своју имао и ко му је црквену службу вршио, о томе не може нико ништа поузданога рећи. Ми знамо само, да је од ове прве проповједи мало плода било, и да је послије мал не сав хрватски народ пао опет у незнабоштво. Тек два вијека кашње томе је народу опет проповиједано било јеванђеље, и то у два пута: и тек у другој половини IX. вијека он је постао хришћанским.

Исти онај писац Порфирогенит, који нам је казао, да је при цару Праклију први пут проповједано било јеванђеље хрватском народу, казује нам, да је то учињено још два пута у IX. вијеку. Порфирогенит пише, да су за неко вријеме далматински Хрвати били под франачком влашћу, па кад им је већ досадно био франачки јарам, да су Франке отерали, „и тада поставши своји господари, потражише од римскога првосвештеника свето крштење; послаше им (из Рима) епископе, који их крстише, и то за владе кнеза им Борне“.[11] Овај Борна умрô је 821. године, — и дакле ово обраћење у хришћанство Хрвата морало се догодити прије те године.

Опет о новом обраћењу исти Порфирогенит пише: „За вријеме христољубивога цара Василија послаше му (Хрвати и Срби) посланике молећи га, да би крштени били између њих они, који још крштени нијесу, те да буду као у прва времена подложни римској царевини. Саслушавши молбу ову блажени и преславни онај цар пошље им Василика заједно са свештеницима, који крсти све оне, који код поменутих народа још нијесу крштени. И пошто бјеху крштени, цар нареди, да између себе изаберу од рода свога старјешине, које они желе и које највише цијене и љубе.“[12]

Цар Василије Македонац, владао је од 867. до 886. године. Пошто се у историји не спомиње о каквом опет познијем обраћењу у хришћанство хрватскога народа, значи да је тај народ у другој половини IX. вијека сав примио хришћанску вјеру. Када се то могло од прилике догодити, казаћемо ниже. Овдје само констатујемо историјску истину, а то је, да је у ово доба хрватски народ за свагда уврштен у коло хришћанских народа и да је он коначно утврђен у хришћанској вјери од свештеникâ,

---

[11] Rački, Docum., p. 328.

[12] Ib. p. 371.

који су му из Цариграда послани били и који му цркву уредише, и положише основу народној црквеној јерархији, а у зависности од цариградскога патријарха. Ову историјску истину потврђује нам један папа римски онога доба, а то је папа Јован VIII., који у своме једном писму мјесеца јуна 879. године, управљеном хрватском нинском дјакону Теодосију, изражава томе дјакону радост, што се обратио Риму, и препоручује му, да дође к њему у Рим, па ће га он за владику посветити, а да не иде на другу страну (у Цариград) ради посвећења.[13]

Са приведеним овим послједњим казивањем Порфирогенитовим о крштењу хрватских народа за вријеме цара Василија Македонца, латински су писци у читавом чуду. Разумијемо не све латинске писце, него оне, који су васпитани у новијој школи вјерске несношљивости према источној цркви. Никако да им у главу уђе, да су могли свештеници из Цариграда покрстити хрватски народ, и да су ти свештеници уредили цркву и црквену јерархију у томе народу. Напојени духом своје школе, духом најљуће мржње према источној цркви, они заборављају, да је у оно вријеме, кад је хрватски народ покрштен био, црква била једна, и да никаквих још догматичких разлика није било између Рима и Цариграда, јер је православни био римски папа онако исто, као што је и цариградски патријарх био православни. Било је дакле сасвијем безразлично, да ли ће свештеници из Цариграда или из Рима покрстити Хрвате, кад је источно и западно свештенство исповједало једно те исто вјеровање. Главно је у ствари било сада, да хрватски народ ступи у коло хришћанских народа, и то је постигнуто. Извршили су ово свештеници из Цариграда код далматинских Хрвата с тога, што су тада ти далматински Хрвати спадали под јурисдикцију цариградског патријарха, исто као што су у VII. вијеку свештеници из Рима проповиједали јеванђеље и покрстили многе далматинске Хрвате, јер су тада они још били под јурисдикцијом римскога патријарха. Нити су зато били западњаци они, који се покрстише за вријеме цара Ираклија, нити источњаци опет они, који се покрстише за вријеме цара Василија Македонца, него су сви били православни хришћани, и исповиједали су догмате, које утврдише и прогласише првих седам васељенских сабора. Дијељење на хришћане западнога вјеровања и хришћане источнога вјеровања, то је работа XI. вијека. Рим је примио символ вјере са Filioque тек 1014. године.

---

[13] Ib. p. 12.

Ово сто заборављају поменути латински писци, па судећи о догађајима нераздељене цркве са гледишта данашњега и у правну своје школе, старају се да протумаче дотичне догађаје на свој начин и да прикажу ствари онако, како их школа њихова учи. Овако поступише и са наведеним податцима из Порфирогенитових списа.

Фарлати је најауторитативнија писац за све новије латинске писце, који писаше и пишу о обраћењу хрватскога народа, и више или мање у томе се ослањају на њега сви, са врло малим изузетцима. Тај Фарлати од горепоменута два навода из Порфирогенита и онога навода, који се односи VII. вијеку, а који смо прије споменули, од ова дакле три навода други (онај о обраћењу за кнеза Борне) он усваја као што јест, први (о обраћењу за цара Ираклија) усваја са својим тумачењем, а трећи (о обраћењу за цара Василија Македонца) одбија, наводећи да се то не тиче Хрватâ, него Срба.

Ово посљедње Фарлати одбија и пориче на врло лаки начин. По њему, Порфирогенит је ту казао неистину: а побудом за ово Фарлати наводи то, што тобоже Порфирогенит хоће свагда да чим више хвале ода своме дједу Василију, те говорећи о обраћењу српскога народа, да је и Хрвате ставио уз Србе, само да може дједу своме приписати славу, да је и Хрватску он задобио и покрстио, као и српски народ. Одбивши овако на просто Порфирогенитову свједоџбу, да су Хрвати примили хришћанство при цару Василију Македонцу, Фарлати је особито узео на око први навод Порфирогенитов: и премда је онај навод, као што смо видјели, врло магловит, ако не због другога, а оно због тога, што нико ни данас још не зна, ко је и какав је био онај хрватски кнез Порга, ипак он је знао написати читав одсјек de primo baptismo Chrobatorum и казати нам са пуно поуздања до најмање подробности, како се и када се тај први baptismus догодио. У кратко да то наведемо.

Фарлати усваја Порфирогенитово казивање, да су при цару Ираклију Хрвати обраћени били први пут у хришћанство. Али тај Ираклије, по Фарлатовом суђењу, није онај цар, који је владао од 610. до 641. године, него то је Флавије Ираклије Константин, презименом Погонат (иначе обично у историји познати Константин IV. Погонат), који је владао од 668 до 685. године. Хрвати су се обратили цару Ираклију 640. год. да их прими под своју власт. Ираклије их је примио, те побуђени од цара они су дугу борбу водили са Обрима, док их

нијесу отјерали из Далмације. Међутијем у првој половини 641. год. умре Ираклије. За вријеме ратова са Обрима није се могло мислити о обраћању Хрвата у хришћанство; а зна се, да Хрвати, и пошто отјераше Обре, остадоше у незнабоштву, и чак су гонили хришћане, као што доказује догађај кад су Сплећани хтјели 656. године превијети из Солуна мошти неких светитеља, морали су то брзо да учине, да их не би Словени (Slavi) затекли и оскврнили мошти. Тек кад је на цариградском пријестолу био Погонат, одлучено је било питање о обраћењу Хрвата, и овај цар, Погонат, замолио је папу римскога, Виталијана, да пошље свештенике, који би их покретили. Папа Виталијан то је учинио 670. или 671. године, и у то вријеме спада primus baptismus Chrobatorum. Архијепископ пак онај, којега Порфирогенит спомиње, био је сплетски први архијепископ Јован из Равене (650—680). Овај се архијепископ постарао најприје да научи словенски језик, а тако исто да то науче и они свештеници, који су за обраћење Хрвата дошли били. Кад се то постигло, и кад је дошао одређени дан за свето крштење, тада је архијепископ Јован крстио прваке народне, а по свој прилици и кнеза хрватскога (а уједно и краља српскога, Regemque Serblorum, додаје овдје Фарлати), а римски и далматински свештеници крстише остали народ, и то insigni pompa et celebritate, solemni ritu ac caeremonia. И кад је то тако свечано крштење Хрватâ обављено било, тада је и словенска јерархија црквена одмах установлена била, којој је поглавица био сплетски архијепископ. Постављен је био и епископ хрватски у Нину (apud Enonam), и тај је епископ био такођер и за Србе (Chrobatis pariter Serblisque).[14]

И све је ово кадар био Фарлати да напише на основу оног кратког Порфирогенитовог навода. Па колико се човјек чудити мора овакој вјештини и досјетљивости, толико се и још више чудити мора, што све ово за готов новац прима велика већина и латинских и хрватских писаца. Између других и проф. Смичиклас, којега сматрају за бољег хрватскога историка, усваја у главноме ово што је Фарлати казао;[15] само што по овоме историку не би био папа Виталијан, који је оне свештенике из Рима послао Хрватима, него папа Агатон, пошто он каже, да се ово свечано обраћење у хришћанство хрватскога народа догодило послије 678. године. И ватикански подархивиста Балан

---

[14] Шут sacr. III. 34—38. Енгел (II. 453) опажа, да је Фарлати морао бити у бунилу, кад је овако што написао.

[15] Povĕst hrvatska Zagreb. 1882. 153.

односно босански арцибискуп Штадлер дијели Фарлатово мишљење, да није при Праклију било прво обраћење хрватскога народа, него при цару Константину Погонату,[16] само што овај Балан не говори о оној помпи и парадама, које је Фарлати при овоме навео, него само каже, да римски мисионари обратише велики дио тога народа, који послије опет вјером окрену и паде у незнабоштво.

Покрај свега онако свечаног обраћења 670. или 671. године, које је Фарлати онако подробно знао описати, покрај свега што је, по њему, и црква и црквена јерархија тада уређена и утврђена била, ипак падоше Хрвати у незнабоштво, и требало је послије два вијека слати опет мисионаре да их покрсте. Чудна је морала бити дјелатност и оног архијепископа, и оног епископа, и свију других оних многих свештеника, за које нам овај писац онако слаткорјечиво казује, а који међутијем пустише да хрватски народ опет у незнабоштво падне, тако да су требали нови мисионари, да га обраћају у хришћанство! Зар су сва она свештена лица заједно са свима нашљедницима својима помрла била, или су пала била и она у незнабоштво, да је требало кнезу Борни слати чак у Рим и молити од римскога папе, да им пошље нова свештена лица, која би имала да крсте народ? Или зар није све ово просто на просто легендарно? Овака и слична питања и размишљања намећу се и нехотице, кад човјек чита шта све хоће да нашишу људи поменуте оне блажене школе.

О другом обраћењу хрватскога народа за вријеме кнеза Борне, Фарлати казује, да је папа Григорије IV. особито се обрадовао, кад је чуо, да тај народ жели примити хришћанство и да им је одмах послао између чланова римскога клира (e clero romano) мисионаре, да изврше задаћу. При чему, да је папа овластио тадашњега сплетског архијепископа Петра, да га он заступа и начелствује, кад се буде обављао чин крштења, и да је сада опет онако, као Јован равенски, архијепископ Петар обукао на себе архијерејски орнат, и при највећој могућој свечаности (quam maxima potuit pompa et magnificentia) величанственом обредношћу и великом припремом (solemni caeremonia et ingenti apparatu) да је крстио кнеза Борну, хрватске великаше и сав хрватски народ. И тада је сва хрватска (Chrobatia omnis) придружена била римској цркви, и то 832. године.[17]

---

[16] Katolička crkva i Slaveni. Napisao D. P. Balan, preveo Dr. J. Štadler. Zagreb, 1881. str. 50.

[17] Illyr. sacr. III, 48.

У главноме, као што смо споменули, већина латинских и хрватских писаца усваја ово, што је Фарлати казао о обраћењу у хришћанство хрватскога народа, и ово мишљење влада данас у хрватској школи. Међутијем све ово није овако, као што се у тој школи учи, него сасвијем друкчије.

Као што се из онога казивања Порфирогенитова о крштењу хрватскога народа при цару Ираклију у VII. вијеку, мало шта поуздано може извести, тако се и још мање може шта закључити из овог другог казивања истога писца о крштењу хрватскога народа при кнезу Борни. Кад је пок. Рачки назвао ове Порфирогенитово казивање збрканим (confusa expositio), тијем је изрекао потпуно тачну и основану опаску.[18] Свакако већ, ако и није било ту све оно, што нам је знао Фарлати испричовиједати, нешто је ипак морало бити и било је.

Пошто Порфирогенит спомиње при овом другом обраћењу у хришћанство Хрватâ кнеза Борну, то према догађајима, који су у свези са тим кнезом и треба разјаснити збркано оно казивање тога писца. Кад је послије мира у Ахену 810. године, ратифицираног 812. год. у Цариграду, између Никифора и Карла великога, успостављена била над романском Далмацијом власт грчко-римскога цара, није тијем миром још успостављена била та власт и над континенталном Далмацијом, гдје су Хрвати били, него је тај дио Далмације остао и послије за неколико још година под франачком влашћу. Били су под том истом влашћу и посавски Хрвати, с којима далматински Хрвати нијесу ништа заједничкога имали. Овима је био старјешина Борна, а посавским је Хрватима био старјешина Љутовид. Да су за то вријеме франачки власници немило тлачили Хрвате, о чему и Порфирогенит спомиње, то је ствар позната, а ово исто доказује, и жалба Љутовидова, поднесена 818. године франачком цару Лудвигу побожном на сабору у Ахену, а доказује и устанак, који је затијем ради тога тлачења подигао против Франака исти Љутовид са посавским Хрватима. У томе устанку пријетило је франачкој војсци да подлегне. У помоћ јој притече жупан далматинских Хрвата Борна, а против жупана Љутовида. У једном окршају у другој половини 819. године Љутовид буде побјеђен од Борнине војске, и морао се повратити из Далмације, гдје је ударио био на Борну. Није се на томе зауставио Борна, него пође лично у Ахен и понуди се Франкима, да ће им помоћи својом војском, да сасвијем савлада и сатре Љутовида.

[18] Documenta, pag. 329.

Велика се војска у пролећу 820. године дигне на посавског жупана, и започео је жестоки рат, који је дуго трајао, и свршио је побједом франачке војске. За трајања овога рата умрô је у почетку 821. године Борна.

При оваквом тадашњем политичком стању Хрвата, раздијељених међу собом и у рату, нема смисла никакова држати, да су они тада могли примити хришћанство, као што се наводи. Нијесу га примили посавски Хрвати, јер је ријеч само о онима, који су под Борном били, дакле о далматинским Хрватима; нити су ти посавски Хрвати могли тада примити хришћанство из Рима и од римских мисионара, јер су они били са Цариградом у свези, ма и прикривеној, добивајући преко млетачких власти из Цариграда ратну помоћ. А према ратним приликама времена, нијесу тада ни далматински Хрвати покрштени били, јер за ово треба мирно доба и мирно расположење духа. По свему овоме, казивање о покрштењу Хрвата у почетку IX. вијека може се свести на крштење жупана Борне, његових придворника и ваљда још каквог малог броја других људи. И ово је Борна без сумње учинио из политичкога разлога, да се чим више удвори Франкима и да може лакше и успјешније савладати свог непријатеља, хрватског посавског жупана Љутовида. А учињено је ово по свој прилици 819. године, послије него што је Борна био у Ахену код цара Лудвига побожнога и кад се повратио у Далмацију. Овијем је Борна задобио себи побожнога франачкога цара, који му је ради тога признао и право наслиједства на жупанску част у његовој породици, као хришћанској. Борнин нетјак, Ладислав, наслиједио је жупанску част, и Лудвиг је томе новом жупану далматинских Хрвата одмах признао и утврдио част. Хрватски народ у Далмацији, као што рекосмо, није имао у свему овоме никакова удјела, и он је остао за неколико још деценија у вјери онакав, какав је дотле био. Нити су томе ишта помагале све оне даровштине, што су даљи Борнини наслиједници на жупанској части, као Мојслав и Трпимир, чинили сплетској цркви, а средством којих даровштина они су хтјели да приближе своме двору у континенталној Далмацији свештенство романске Далмације, како би се лакше и хрватски народ приволио на хришћанство, од којега се ваздa још туђио и од свештенства му зазирао.

На основу овога, што је сада наведено, види се колико има смисла све оно казивање Фарлатово о другом крштењу Хрвата. Није обраћен био овога пута сав хрватски народ (Chrobatia

omnis) у хришћанство, него само жупан Борна са својим великашима и можда каквим малим дијелом других људи. Није се то догодило 832. године, него прије 821. године, јер је те године Борна већ умрô, него се то догодило по свој прилици 819. године. Није то било при папи Григорију IV., него при папи Пасхалису (817—824), и не при сплетском епископу Петру, него кад је Урсус био на сплетској катедри (804—830.), који као ни Петар није имао никаква посла у обраћењу Борне, него тек неколика свештена лица, која су из Рима била послана.

Хрватски је народ примио хришћанство у другој половини IX. вијека за вријеме цара Василија Македонца. Фарлати, а и сви остали његове школе, као што смо рекли, не ће да прими оно што Порфирогенит каже о обраћењу хрватскога народа при томе цару. Међутијем, тај се Порфирогенитов навод примити мора, прво с тога, што нема никаквог основаног разлога одбити га, и друго с тога, што исти навод налази односну потврду своју у другим изворима, који га допуњују и разјашњују, те се на основу тога обраћење Хрвата у другој половини IX. вијека приказује сасвијем природно и као строга пошљедица догађаја.

Пред нама је поменути рукописни Кончаревићев летопис из половине прошлога вијека. У томе летопису пише ово: „Кад је у Цариграду владао благочастиви цар Василије, а на патријаршеском пријестолу, царскога града блажени Фотије, послата су била два света брата Константин и Методије к Словенима, да им проповиједају Божју ријеч и да их крсте. Константин је био философ, који је још из младих година извјежбао се у Божјој ријечи. И цар и патријарх много су га миловали ради велике мудрости његове и ради светиње живота. Слали су га на далеки исток, да проповиједа Божју ријеч; и ту је побједио лажне философе и приморао их својом бесједом и чудесима, да приме Христову вјеру. Послаше најпослије свету браћу к Словенима. Бугарску су они обратили ка Христу. Обратили су ка Христу и Моравску. Свугдје су цркве Богу подизали, свугдје свештенике остављали. Превео је Константин, који се после назвао Кирил, са грчкога на словенско писмо свето јеванђеље Христово и псалтир и све свете књиге старога и новога завјета, а такођер је уредио и литургију по грчком обреду и све је то он предао Словенима, који радосно Бога величаху у сигурној нади на велику милост Божју. Пође затијем свети овај човјек заједно са братом својим у приморску и загорску Далмацију, и ту га краљ и народни прваци дочекаше лијепо и он им почне одмах проповије

дати ријеч Божју, ријеч спасења. Радо сви примише његову проповјед и крстише се у име свете Тројице, те постадоше сви православни и прави штоваоци Бога. Проведоше ту света браћа неколико времена, да још боље утврде народ у науци и вјери Христовој, и тада се опроште са свима и пођу у Рим."

Ово што овдје каже наш љетописац подудара се у многоме са оним што пише поп Дукљанин и што се казује у анали ма Андрије Дандола;[19] само што је у нашем љетопису то пречишћено од оних нетачности у именима и мјестима, која се спомињу у Дукљаниновом љетопису. Кад се узме на око оно што каже Порфирогенит о обраћењу хрватског и српског народа, види се, да томе ни мало не противурјечи ово што наш љетопис пише, и може се сматрати једно допуном другога.

Порфирогенит каже, да су многи између јужних Словена (Хрвата и Срба), који су још у незнабоштву били, послали у Цариград цару Василију посланике, да им отправи свештенике, који би их привели у хришћанску вјеру. Али исти царски писац не каже од куда од један пут таква жеља код тих народа да постану хришћани, и од куда да шаљу за то посланике баш у Цариград, кад су већ у својој близини имали доста и епископâ и свештеникâ, који би им врло лако и драговољно жељу испунили били? Може се без сумње видјети у томе кораку тих Словена и политички разлог, да угоде Цариграду и тамошњим властодрицима, али би они могли били угодити цару много лакше, да су му се понудили као оружана снага у тадашњим ратовима, који су се на свима странама водили. Побуд за ово посланство поменутих Словена у Царидрад потицао је, може се са пуно поузданости рећи, из живе жеље њихове, да се хришћанство код њих за свагда удвори и да уживају оне благодети, које су сјеверозападни Словени од јеванђелске проповједи и уређења црквеног уживали. Моћни су и снажни били сјеверозападни Словени у то доба, а благодарећи на првоме мјесту хришћанској култури, која је код њих проникла била и већ се утврдила. Ово јужни Словени, Хрвати и Срби, нијесу могли не знати, већ и према положају своме на југозападу. Па колико су то могли ови јужни Словени по сусједству знати, могли су то они дознати и непосредно од оних истих, који су први узрочници били новога сретнога живота сјеверозападних Словена, а наиме, од свете солунске браће Кирила (Константина) и Методија.

[19] Iv. Crnčić. Popa Dukljanina ljetopis. Kraljevica, 1874. str. 10. — Lucii: De regno Dalmatiae, l. II. c. 3. Cf. Hergenröther, Photius. II, 616.

Да су ова два светитеља били у Далмацији, то је данас већ доказано, и то први пут између 863. и 867. године. Проникнути онако узвишеним апостолским духом, као што су били Кирил и Методије, а извјежбани од више година у миспонарском дјелу, боравећи у Далмацији и нашавши ту словенски народ, какав је био онај, коме су они у Моравској и Панонији проповиједали јеванђеље, сасвијем је природно, да су они томе народу на народном језику казивали Христову науку и узвишеност њену над незнабоштвом, и тијем у истоме народу будили љубав к тој науци и жељу да хришћанским и он постане, као сјеверна му браћа. На кнежевском хрватском пријестолу у Нину био је тада Домогој (864—876.). Проповјед солунске браће у Моравској, а особито у сусједној Панонији, и успјех те проповједи допрô је био и до Домогојева двора. Држање овога кнеза у тадашњим политичким приликама, а посебно у размирицама црквеним, које су тада биле међу Римом и Цариградом, и у којим размирицама далматински градови са својим епископима стојаху уз Цариград, даје право закључити, да су солунска браћа била и на Домогојеву двору, и да су код кнеза порадили, а без сумње лако и успјели, да он и његов двор присвоје мисли њихове у томе, каквим би се начином могао сав хрватски народ привести у хришћанство, како би требало цркву му на народној подлози уредити, да сталним у вјери остане, и установити народну црквену јерархију. Први је посао био, да се хрватски народ сав покрети, и ради тога Кирил и Методије су напутили дотичне, да се обрате оном средишту, из којега су и они Словенима на проповјед пошли и да поступе, као што су Моравци поступили били, а то је, да отправе посланике у Цариград, да им од туда пошљу свештенике, који би народ крстили и у хришћанској га вјери утврдили. Домогој је тај напутак прихватио и по истоме и поступио. Цариград се одмах одазвао хрватскоме кнезу, и учинио му по жељи, чим су тамо дотични посланици стигли. Кад је 870. год. био по други пут у Далмацији Методије, могао је са радошћу да види успјехом овјенчане трудове његове и брата му Кирила.

На основу овога, што је сада наведено, казивање нашега љетописца о апостолском дјеловању Кирила и Методија у Далмацији може се сматрати историјски оправданим и истинитим. Тако на то сматра и наш Луције. Испоредивши односне податке тадашњега доба, Луције долази до закључка, да се подудара потпуно тачно са Порфирогенитовом историјом, да су били обра-

ћени у хришћанство од светих Кирила и Методија не само Словени Бугарске, Панонције, Моравске и Ческе, него да су у то вријеме били обраћени њиховим трудом и Хрвати и Срби.[20]

Сводећи сада све ово што се зна о обраћењу у хришћанство народа, који је од половине VII. вијека био у континенталној Далмацији, народа хрватскога, може се као поуздано казати ово што слиједи

Неоспориво је, да су на хрватски народ (исто као и на српски), чим се он утврдио у новој својој постојбини, почели одмах обраћати пажњу, колико хришћанско свештенство, толико исто и државна власт, старајући се свако за себе, да се тај народ одбије од незнабоштва и да прими хришћанску вјеру. Порфирогенитова казивања о разним обраћењима истога народа у опће могу се сматрати историјски основанима. Факт, да су у VII. вијеку Хрвати слали по хришћанске мисионаре, не стоји у опријеци са никаквим историјским податком онога доба, исто као што не стоји у опријеци с тијем ни факт обраћења далматинско-хрватскога кнеза Борне од дотичних свештених лица из Рима. Какво је пак у потанкости било дјеловање тих мисионара, о томе се може нагађати што се хоће и колико се хоће, али позитивнога и историјски доказанога не може се рећи ништа. А у опће може се рећи, да је све њихово дјеловање било без успјеха, како за вријеме цара Ираклија, тако исто и за вријеме Борне. Овјенчало се успјехом и то великим дјеловање тек оних мисионара, који дођоше за вријеме Домогоја.

У то вријеме, а наиме у другој половини IX. вијека, престаје у хрватском народу дотадашње његово колебање у хришћанској вјери, и он се тада сав и за свагда у тој вјери утврђује. А да се то догодило, има се приписати борављењу у Далмацији свете солунске браће Кирила и Методија, који су народу на његовом језику проповједали и тумачили јеванђелске истине, и том приликом расположили и спремили га, да лакше и јаче може примити вјеру Христову и у њој се утврдити. По примјеру Мораваца и њихова кнеза Растислава, који бијаху упутили посланике своје у Цариград, да им пошаљу посланике, који ће их у вјери утврдити, по теме примјеру сада је поступио и хрватски народ са својим кнезом, те управише и они своје посланике у Цариград са истом цијељу, као и Моравци. Па као што се одазвао молби моравскога кнеза цар Михаил III., тако се и молби

[20] De regno Dalmatiae. II. 3.

хрватскога одазвао цар Василије. Свештена лица, која је Моравцима послао Михаил, били су исти Константин (Кирил) и Методије, и нема сумње да је жива ријеч и примјер ове двојице, кад су боравили међу хрватским народом, узбудио тијем јаче одлуку истога народа на посланство у Цариград, у нади да ће и он добити такве свете људе, какве је Цариград Моравцима послао, и какве, судећи по резултатима, и добише. Пошто пак у апостолском дјеловању свете солунске браће једно од првих мјеста заузима њихов пријевод на словенски језик грчке литургије, ради народне употребе у цркви, то је та иста литургија морала се завести и у хрватском народу, можда још за вријеме борављења свете браће међу тим народом код оних, који су већ били хришћани у томе народу, а затијем послије доласка мисионара оних из Цариграда, та се литургија одмах и завела, тако да је за вријеме кнеза Седеслава било већ у опћој употреби и словенско богослужење и кирилска књига.

Пошто је у апостолском дјеловању свете солунске браће било и то, да се свугдје установљује и народна црквена јерархија, како би се осигурала у народу оданост светој вјери и благотворни њени утицај на народ, то је, по примјеру свете браће, установљена била и међу Хрватима, а у Домогојевој престоници, у Нину, прва народна хрватска епископија, и одмах за ту епископију изабран и постављен дотични епископ. Тијем је положен темељ народној црквеној јерархији, и доиљедно створен главни услов за самосталну културни напредак хрватскога народа. Париградска црква, од које је тада зависио хрватски народ са својим свештенством, признала је она томе народу и његовој цркви сва она права и повластице у црквеној управи, које је она признавала свакој другој националној цркви. Могао је тада почети и за хрватски народ правилни црквени живот, који би могао служити најпоузданијим средством и за трајно народно-политичко развиће његово, и то тијем лакше, што су и далматински градови, у којима је већином романско свештенство било, признавали над собом духовну власт париградског патријарха. Али хрватски кнезови, који наступише послије Домогоја и наиљедника му Седеслава, нијесу били пријатељи својој националној цркви, и без њихове заштите сасвијем је наравно да та црква не само што није могла напредовати, него је ње мало времена послије и нестало као што је исте цркве нестало и у Моравској, а ради потпуно једнаких узрока. Дјело светих словенских апостола и просвјетитеља Кирила и Методија, претрпјело је једнаку судбу код Хрватâ, као и код Мораваца.

4.

У ово вријеме, кад је сав народ континенталог дијела Далмације покрштен био, и исповједао једну вјеру са народом приморске Далмације. и кад се дакле једна, православна вјера свугдје утврдила била од мора до Велебита и Биокова, у то исто вријеме почињу размирице између римскога папе и цариградског патријарха, те раздор између западне и источне цркве. Замеће се жестока борба, која ће фатално да упливише и на Далмацију нашу, и на брзо ће пошљедице те борбе да осјети ова земља, можда више него икоја друга земља.

О божићу 857. године ступио је на цариградски пријесто патријарх Фотије, а у априлу 858. год. ступио је на папски пријесто у Риму папа Никола. Између ова два човјека завргла се поменута борба, и као што су они обојица били силни и јаки духом, тако је и борба између њих јака и одлучна била, захвативши сав тадашњи хришћански свијет.

Са IX. вијеком почиње папство у данашњем значају ријечи. Управо са тим вијеком почиње и само папство, за које дотле нико још није ни знао. За првих осам вијекова сва васељенска црква, и источна и западна, сматрала је на римскога папу, као на епископа, који је заузимао први у црквеној јерархији пријесто, и као такав имао је првенство части између других првопрестолних епископа. Нити је ико знао, нити је могао и замислити, да томе епископу с тога, што му је пријесто у старој престолници државе, припадају нека особита права и нека особита власт над свом васељенском црквом. По власти он је био у свему и по свему једнак осталим првопрестолним епископима. У питањима вјере и морала, исто као и у свима другим питањима опће-црквенога карактера, признавала се непогрјешивом само и искључиво власт васељенског сабора, коју су сви епископи без сваког обзира на свој пријесто признавали врховном над свима, и безусловно јој подложни били. Римски папа нити је имао, нити му је ико признавао какву власт, ни законодавну, ни судбену, ни административну, која би превишавала власт осталих првопрестолних епископа, а још мање је ико сматрао на њега, као на средиште јединства и као на извор власти, која би му припадала над васељенском црквом „по божанскоме праву“. И кад је који римски папа онога доба покушао да узвиси своју власт и да је врши ван границе своје области, одмах је он налазио најжешћу противност не само, него и опћу осуду васељенске цркве.

У IX. вијеку све се то преокреће и полаже се основа теорији о папској власти над свом васељенском црквом. Оснива се папство. Догађаји политички томе помажу. Успоставља се западно римско царство, и папа крунише новога западнога цара; а неколико година прије тога папа је већ постао био и земаљски владалац. Први папа, који се знао користити новим положајем земаљскога владаоца, а за узвишење црквене власти над осталим црквама, био је папа Адријан I. Он је први истакао оштрије, да папска власт потиче од ап. Петра, и да као таквој сви јој се морају покоравати и признавати је. Ствар замашна, — те је морало проћи мал не стотину година, док је корена ухватило ово, што је Адријан истакао, а наиме, док није постао папом поменути Никола. Требало је канонички доказати, да таква власт припада папи, како би тијем свак приморан био признати је. Никола нађе тај канонички доказ у Псеудоисидоровим декреталима, те свему свијету прогласи, као божански закон, којему се као таквоме сви покоравати морају, ово: папа римски има пуноћу власти не само у судбеним, законодавним и административним питањима све цркве, него он има ту пуноћу власти и непогрјешив је и у питањима вјере и морала: он је епископ све васељенске цркве, а сви други епископи само су опуномоћеници и намјесници његови у дотичним областим црквама; васељенски је сабор потчињен папи римскоме, и закључци сабора постају обвезнима само тада, када их папа потврди.

Политичке прилике на западу, а особито слабост наслједника Карла великог, потпомогло је Николи, да на западу остварн нову теорију папства. Али, колико му је то релативно лако пошло за руком на западу, толико му је то тешко било да изведе на истоку.

На истоку је у то доба заузимао први епископски пријесто патријарх Фотије. Како је Никола истакао своја уображена права и над цариградским пријестолом, и како и са каквом је енергијом то одбио Фотије, познато је: исто као што је позната страшна борба, која се завргла између та два човјека. Свршило је тиме, да је Никола на једном сабору у Риму (862. године.) прогласио Фотија, да није патријарх, а Фотије опет са своје стране на једном сабору у Цариграду (867. год.) прогласи Николу одлученим од цркве. Раздјељење цркве у основи је било готово. Мањи дио тадашњих областих цркава био је уз Николу, дочим је уз Фотија, а противу властољубља Николина, био сав исток, уједно и сав епископат галски, аквилејски и далматински.

Наслѣдник Николин, папа Адријан II. пошао је по стопама свога предшасника. Али други Николин наслѣдник, папа Јован VIII. налази, да треба попустити од Николина правца, и према Фотију бити љубазан. Није у осталом успостава мира у цркви, нити у опће интерес цркве побуђивао на то Јована, него политичке прилике онога доба. Њему је требала оружана помоћ из Цариграда противу Сарацена у јужној Италији, и да се утврди на западу моћ новога западнога цара, свагда Риму оданога. Ради овога се Јован показао пријатељем и цариградскоме патријарху. Он пошље своје легате у Цариград, да би се ту састао свеопћи сабор, на коме би се мир црквени успоставио, и бацило у заборав све, што се за вријеме папе Николе догодило било. Сабор се састане у Цариграду 879. год., и ту послије узајамних похвала и Јовану и Фотију, успостављен је био мир између Рима и Цариграда. Мир, у осталом, који је трајао толико, колико је папи требовала помоћ византијскога цара у Италији, и колико је у изгледу било, да ће папа добити за себе Бугарску, тај велики камен спотицања међу Римом и Цариградом. Догодило се мало времена послије поменутога сабора, да се политичке прилике на западу измијенише, и папи већ није била потреба од помоћи византијскога двора. При томе, папини легати на повратку из Цариграда јавише му, да цариградски патријарх није вољан ніпошто да уступи Бугарску римскоме пријестолу. И ово учини, те се Јован поврати на стопе својих предшасника Адријана и Николе, и мир између Цариграда и Рима опет се поруши, и раздјељење цркава, које је изазвао папа Никола, продужи се и даље.[21]

Као што су политичке нове прилике изазвале папу Јована да промјени, послије поменутога цариградскога сабора, своје држање према Цариграду, тако су сличне прилике изазвале промјену и у Далмацији, а посебно у оном дијелу Далмације, који је био под управом хрватскога тадашњега кнеза.

Год. 879. погинуо је од руке неког хрватског војсковође Бранимира, дотадашњи честити и мудри хрватски кнез Седеслав и исте године тај убијца Бранимир заузме кнежевски пријесто, и прогласи себе хрватским кнезом. Далматински градови, који су били дотле у односној зависности од хрватскога кнеза, чим дознаше за убиство Седеслава, одмах се одметну од новога кнеза (Бранимира), признавајући од тада само власт царскога намјесника у Задру. Цариград им не само одобри тај

[21] Подробно о овоме у мојој књизи: Кирил и Методије. Задар, 1881. стр. 235—252.

корак, него уз то још позове на одговорност Бранимира за насиље његово. У неприлици се сада великој нашао Бранимир. Да би се од исте ослободио, понуди му се савјетом тадашњи један дјакон нинске цркве, по имену Теодосије.

Катедра хрватске нинске епископије није била тада запремљена; а ни само постојање те катедре није још било канонички утврђено, нити јерархијски положај њен одређен. Теодосије смисли да сâм постане нинским епископом, и да нинској катедри задобије каноничко признање и самосталан положај. Правилним путем, а то је, средством сплѣтског архијепископа, под чијом је врховном влашћу био Нин са својом облашћу, Теодосије не би могао био то постигнути већ и због оних мало пријатељских односаја, који су одавна постојали између романског насељења Далмације и Хрватâ, а према томе, и између свештенства приморске Далмације и хрватског свештенства. Још је мање могао Теодосије да то постигне приволом Цариграда, који је тада огорчен био на кнеза Бранимира и на његов двор ради убијства Седеслава. Требало је дакле Теодосију да нађе други начин за остварење своје мисли, — и нашао га је у грјешној одлуци својој, да духовне интересе жртвује интересима земаљским. Одлучи он ускористити се незгодним положајем Бранимировим, те, учинивши заједничким дјелом Бранимирову ствар и своју, извести у земљи и црквени и политички преврат, и то тијем, што ће и кнез и он окренути леђа Цариграду и обратити се Риму. Знао је Теодосије, колико тадашњем папи, Јовану, леже на срцу Словени, и колико им се он показао у свему попустљив, особито према онима у Моравској и Панонији, само да би их отргао од Цариграда и себи задобио; па знајући ово, Теодосије је готово сигуран био, да ће постићи што жели, кад се обрати папи римскоме. Наговори зато он Бранимира, да прекине сваку свезу и политичку и црквену са Цариградом, и да изјави римскоме папи у име своје и свога народа покорност; тијем ће се помоћу папе уздржати на кнежевском пријестолу, и уједно зајамчити независност хрватске цркве од Цариграда, односно од романског далматинског свештенства, које је у јединству са цариградским патријархом. Наговори дакле Теодосије кнеза Бранимира на унију са Римом.

Бранимиру се учинило, да је Теодосијев савјет добар, и радо га прихвати, тим прије, што му је требало наћи ма какав био начин само да положај свој сачува, а питање савјести за таквог човјека, какав је био Бранимир, било је споредно питање.

Пошље ради тога овај кнез неког презвитера Јована са писмом папи у Рим, тражећи његову заштиту и обећавајући му покорност своју и народа хрватскога. Обрати се и Теодосије писмом папи увјеравајући га, да је сав хрватски народ готов одступити од цариградског патријарха и признати власт римскога првосвештеника, ако папа призна каноничко постојање хрватске писке епархије и независност њену од сињетске архијепископије; при чему, наравно, није заборавио Теодосије казати папи и то, како клир и народ хрватски желе њега за епископа.

Одазвао се папа Јован одмах овим писмима из Хрватске, која га ванредно обрадоваше. Неочекивано ово обраћење Риму хрватскога народа служило му је бар дјеломичном накнадом за Бугарску, која је великом муком за Рим прије мало година стечена била, а сада била опет од Рима отргнута. У почетку јуна исте (879.) године управи папа два своја писма, једно Бранимиру и друго свему свештенству и народу хрватскоме, а неколико дана кашње и дјакону Теодосију.

У писму Бранимиру папа пише: „Пошто ти, Божјом помоћи, као љубазни син желиш и понизно исповиједаш, да ћеш бити вјеран у свему и покоран св. Петру и нама, који по милости Божјој заступамо његово мјесто, то овим нашим апостолским писмом достојну и велику захвалност изричемо племенитости твојој и примамо те и духовним те рукама грлимо као предрагога сина, који се повраћа у њедра свете апостолске столице, матере твоје, из чијег најчистијег извора оци су твоји пили медни сок свете проповједи, и уз то желимо, да ти апостолском добротом помогнемо, да обилата буде над тобом милост и благослов врховних светих апостола Петра и Павла и наша, да сачуван и обезбјеђен будеш од видљивих непријатеља који не престају напаствовати и пријечити спасење човјечанско, и да узмогнеш чим лакше добити жељену побједу над непријатељима твојима; јер колико ћеш више настојати, да будеш Богу послушан, да вршиш свете заповједи његове и да из љубави к Богу одајеш дужну част његовим свештеницима и служитељима, тијем ћеш сигурније бити побједилац и моћан над свима непријатељима твојима и оним, који ти се одметнички буду противили... Па као што си изјавио жељу своју по дотичноме презвитеру (Јовану), да те апостолским нашим устима благословимо, да се твоје спасење умножи, јављамо ти, да смо ми то врло радо учинили, и то, на дан вазнесења Господња, кад смо служили свечану свету службу на олтару блаженог Петра, уздигнутим у

вис рукама благословиемо тебе и сав народ твој и сву земљу твоју, да овдје и у вјечности тијелом и душом будеш спасен, и да узмогнеш земаљском државом, коју имаш, сретно и безбједно да управљаш, и послије смрти да у небеским просторијама с Богом сретно будеш да царујеш до вијека"... Слично папа пише и у писму хрватском свештенству и народу. Изражава само у овоме писму као неку бојазан, да ли је искрено то обраћење њихово римској цркви. Благосиља их и грли их раширеним рукама, али само под увјетом: „ако ћете искрено држати и вјерно чувати до краја ову жељу вашу и ово обећање". У писму дјакону Теодосију изражава папа опет своју велику радост, што се тај дјакон њему обратио. Прима са одобрењем на знање, што су га изабрали за пиљеског епископа, али бојећи се да не би и он, као сплетски архијепископ Марин, обратио се патријарху Фотију у Цариград ради посвећења, и бојећи се дакле, да можда није у свему баш искрено то Теодосијево обраћење Риму, папа му препоручује: „немој да свраћеш на другу какву страну да тражиш, противу светих установа благочастивих отаца, епископску благодат, него приступи свим срцем и свом вољом под кров апостолске столице,... да нашим рукоположењем, помоћу Христовом, добијеш епископско посвећење".[22]

Писма су ова јасна, и не треба им никаква тумачења. Опазити се мора, да у никаквоме писму папа ништа не спомиње о независности хрватске епископије пиљске од сплетске архијепископије, о чему је Теодосије молио папу. Папа просто зове Теодосија у Рим ради епископскога посвећења. У томе Јован понавља оно, што је преднасник његов, папа Адријан учинио био за Моравску, посветивши св. Методија у Риму за епископа моравскога. По тадашњем стању ствари у далматинској цркви, право посветити пиљског епископа припадало је сплетском архијепископу. Али овај архијепископ са свима осталим далматинским епископима био је у зависности јерархијској и свези са цариградским патријархом, те и папа сада, кад се отргла пиљска епископија од свезе са Цариградом и Риму се придружила, није могао сплетском архијепископу дати да епископа за ту епископију посвећује, него је морао или сам га посветити, или овластити некога од својих архијепископа. А прећутао је Јован о независности од Сплета оне епископије хрватске може бити и с тога, што се бојао да тијем не увриједи далматински епископат, за који је

[22] Rački. Documenta. pag. 8. 9. 12.

можда већ тада гојио наду, да ће се и он с временом Риму придружити, а овијем би кораком, т. ј. признањем независности црквене Нина од Сиљета, ту своју наду само ослабио био.

Писма она папина примили су радосно и Бранимир и дјакон Теодосије, — и унија хрватске цркве са Римом била је већ готова. Теодосије је одмах одпутовао у Рим, гдје је био посвећен за епископа хрватскога у Нину, и добио је од папе право да обавља богослужење на словенском језику, онако исто, како је то папа допустио био за Моравску и Панонију. Да би ова добровољна унија са Римом добила свечану потврду, и да би се то изнијело на јавни показ Цариграду, као побједа Рима, папа управи слиједеће (880.) године Бранимиру, свештенству и народу хрватском писмо, у коме их хвали за њихову одданост и послушност пријестолу бл. Петра и његовом првосвештенштву и позивље их да пошљу у Рим неколико заступника, који би у име све хрватске земље засвједочили пријелаз свој к римскоме пријестолу, и уједно обећава, да ће затијем и он послати у Хрватску свога легата, коме ће по обичају римске цркве сав народ положити заклетву покорности. И ово је све затијем и извршено било[23]. А каква је корист од свега овога била по хрватску народну цркву, ради које се све ово учинило, или се бар мислило да се чини, видјећемо одмах. Личности које су у овој да кажемо погодби учествовале, свака је за себе добила своје. Папа Јован, добио је покорност хрватскога кнеза и области му: дјакон онај Теодосије постао је владиком, и бар фактички, ако и не правно независан од Сиљета; а Бранимир осигурао се на правички добивеном пријестолу кнежевском.

5.

На све ове догађаје код хрватскога народа у Далмацији, далматински епископат гледао је индиферентно, бар у прво вријеме. Рим међутијем, охрабрен својим успјехом код Хрвата у Далмацији, нијеио је био радити, како би то исто постигао и код романског насељења Далмације како би отргао од цариградскога патријарха далматинску цркву и њене епископе, и себи их подложио.

Исте оне године, кад је Јован посветио Теодосија за епископа нинскога, умре у Сиљету архијепископ и митрополит далматински Георгије. На његово мјесто буде у половини исте године изабран за архијепископа и митрополита Марин.

[23] Ib. pag. 13.

Чим су у Риму дознали за избор Марина, папа Јован нађе за нужно написати писмо у Далмацију Виталу, епископу задарском, Доминику, епископу осорском и осталим епископима далматинским, и Јовану архипрезвитеру, који је управљао сињетском црквом, и свему свештенству и народу по градовима. У овоме писму папа свима препоручује, да чувају предања отаца својих и да признаду римску цркву, која их је препородила, подсјећа их, како су претци њихови били послушни блаженом Петру, и напомиње им, како треба да се чим прије поврате у њедра римске цркве, нити треба да допусте, да изабрани њихов архијепископ Марин тражи од другога посвећење, него само од римскога првосвештеника, при чему додаје: „ако ли пак што сумњате, зазирући од Грка̂ или Словена̂ (de parte Graecorum vel Sclavorum) ради тога што ћете се к нама обратити, или што су неки добили од њих посвећење, то имајте поуздања, да ћемо ми сходно установама св. отаца и покојних наших првосвештеника старати се влашћу нашом, да вам помогнемо. Ако пак случајно не уважите ову нашу апостолску опомену, и управо каноничку заповијест, те се не повратите апостолском пријестолу римскоме и не усхтјете затијем по староме правилу примити од нас епископско посвећење и освећени плашт, знајте да ћете бити за свагда одлучени од сваке црквене заједнице с нама“ [24]

У почетку убјеђује папа у овоме писму далматинске епископе, да се њему обрате и оставе Цариград, и нека не зазиру од (Словена, Sclavi), а наиме Срба, који стоје уз цариградску цркву, као и Грци (Graeci), јер ће их он заштитити, као што је заштитио Хрвате, који су му се одали, — а затијем већ папа и пријети истим епископима, ако га не послушају. Али ни убјеђивање, ни пријетње папине ништа не помогоше. Далматински епископи нијесу се ни осврнули на папино писмо, него се обратише у Цариград патријарху Фотију, да он овласти кога, који би имао да Марина посвети за архијепископа. Фотије овласти на то аквилејског архијепископа Валперта, који то и изврши у име Фотијево. [25]

Међутијем нови нински епископ Теодосије није мировао. Особито му је било неправо, што његова епископија није била призната независном од Сињета, као што је он то желио; а при

---

[24] Ib. pag. 10—11.

[25] Конч. ркп — Farlati. III. 78. — Hergenröther. Photius. II. 615. Rački. Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća (Rad jugosl. Akad. 79. 177).

таданњем положају ствари слабо је изгледа имао, да ће то и постићи. Ојачао је он био за то вријеме своју духовну власт и уплив код хрватскога народа, који се око нинске епископије све јаче прикупљао, као около стожера, гдје му је слободно било слушати словенско богослужење. Ово је знао Теодосије да на своју корист и ради своје сврхе употреби, те се и ријеши на други начин поступања. Од Рима није могао да добије признање независности своје епископије од сплетске ерхи епископије, и он одлучи да покуша сам то да учини. Одлучи се на смион корак, наиме да присвоји себи ту архијепископију и да сам постане сплетским архијепископом. А згода му се показала, кад је умрô архијепископ Марин, и била је дакле упражњена архијепископска катедра.

Ми познајемо већ Теодосија, као човјека смиона у плановима својим и одлучна у извођењу тих планова, а такођер и који не зазире много од средстава да постигне своју циљ. Частољубље његово навело га је, да се одметне од цариградске цркве и да учини дакле недостојно дјело; то исто частољубље наводи га и сада, да новим недостојним дјелом постигне што жели. Далматински епископат био је православни и у зависности од цариградскога патријарха, а у противности са римским папом. Средством папе дакле Теодосије није могао постићи своју циљ. И он сада, не гледајући на свој образ и на савјест, напусти папу, оног истог папу, Јована, који га је и владиком учинио, те се изјави привржеником цариградског патријарха и једномишљеником осталих далматинских епископа, и — изабраше га за архијепископа сплетског. На представку истих епископа, цариградски патријарх, Фотије, потврди избор Теодосијев и овласти истог оног архијепископа аквилејског Валперта, који је Марина посветио био, да сада уведе у архијепископски пријесто сплетски Теодосија.[26]

Кад је Теодосије стао јачом ногом на сплетскоме пријестолу, он је тада хтио и да се учврсти на томе пријестолу, а ради тога му се учинило као најпоузданије, ако окружи себе свештенством свога језика, словенскога. И то је почео и да чини оном одлучношћу и окретношћу, које су му својствене биле. Само што пренаглио бјеше у томе, те није прешла била ни једна година дана, од како је засјео био на архијепископску катедру, и већ се почела била јављати реакција од стране романскога

[26] Конч. рк. I. — Rački. Documenta, p. 187. — Rački. Nutarne stanje. l. c.

свештенства. На страну овога свештенства стали су сви епископи далматински, и тијем је већ Теодосијев положај почео био озбиљно тежак бити. Поуздавајући се у себе и своју енергију, Теодосије удари у окрутност противу свију, који су му противштине показивали, и почне употребљавати оштре мјере противу романског свештенства, и то не само противу нижег свештенства, него и противу самих епископа. Ово изазове те епископе да у име своје и свега романског свештенства у Далмацији, туже Теодосија патријарху Фотију у Цариград и да се пожале како се у далматинској цркви преокреће стари ред, и опћи је немир у цркви завладао. Ова тужба, кад је за њу дознао Теодосије, учини, да он са већом јоп окрутношћу почне поступати, уклањајући романске свештенике и намјештајући на њихово мјесто, гдје је год само могао, словенске свештенике, и ширећи, чим је више могао, словенско богослужење по црквама Далмације. На страни Теодосијевој био је цариградски патријарх, којему је он знао показати, како поступањем и наредбама својима он тежи само за тијем, да осигура својој цркви национални значај. Али ово није ипак ослабило у противштини романско свештенство, које није престајало новим се тужбама обраћати у Цариград. Ово је овако трајало све до 886. године, док је на цариградском пријестолу био патријарх Фотије. Новоме патријарху Стевану, Фотијевом нашљеднику, поднесу опет далматински епископи тужбу на Теодосија, и то тијем оштрију, што је значај романскога свештенства све слабији постајао и словенско се богослужење све више ширило по Далмацији. Одговора на ту своју тужбу не добише, — и тада се одлуче на корак, који је фаталан морао бити и за далматинску цркву и за словенско богослужење у њој. Одлуче одметнути се од Цариграда и источне цркве, и придружити се папи римском.[27]

Одлучили су се далматински епископи потражити заштите у Риму противу Теодосија, између осталога и зато, што је папом тада у Риму био Стеван VI. (885—891.), познати противник словенског богослужења у Моравској и словенске народне цркве, основане св. Методијем солунским.[28] А ово је било главно, ради чега су се они далматински епископи и дизали против Теодосија. Обрате се дакле ови епископи папи Стевану, и између осталога, оптуже Теодосија, да није правилно изабран за сплетског архијепископа, и да он није друго него нипски епископ, који је лукавством заспо на архијепископски пријесто.

---

[27] Конч. рки.

[28] „Кирил и Методије“, стр. 355. и сл.

Може се већ помислити, колико је морало обрадовати папу ово неочекивано и добровољно обраћење далматинске цркве Риму. На измаку 886. или у почетку 887. године пише папа Теодосију, и кори га што је заузео сињетску архијепископију и уз то још допустио да га аквилејски архијепископ уведе у пријесто.[29] Да је ово папино писмо довело у велику неприлику Теодосија, само се по себи разумије. Док је цариградски патријарх био духовни поглавица далматинске цркве, могао је Теодосије рачунати, да је сигуран на својој катедри, и да може слободно продужавати своје дјеловање противу романизма; али сада, кад се далматински сви епископи предадоше Риму, видио је Теодосије, да је ствар изгубљена. У неприлици овој он покуша, не би ли могао са Римом ипак да што учини у корист своју. Приклони се, и потражи од папе Стевана потврду за сињетског архијепископа. Ово папу задовољи, те и уважи молбу Теодосијеву; а писмом једним 887. (или 888.) године позиваше га у Рим, да ће га потврдити за архијепископа и дати му односни плашт (pallium).[30] Тијем — правилно опажа Рački — папа је желио, да сасвијем одврати Теодосија од Аквилеје и од Цариграда.[31] О хрватском свештенству и словенском богослуженьу папа није никакве још одлуке изрекао био. Овакво рјешење папино не само што није задовољило далматинске епископе, него их је још више раздражило против Теодосија. Утврдивши се на архијепископској катедри сињетској одобреньем папе, Теодосије је сада могао, можда и са више енергије, продужити свој посао; а вјештину и окретност Теодосијеву добро су познавали они епископи. Ради тога они похитају опет са тужбама у Рим. Шта су све ти далматински епископи писали у Рим о Теодосију, и каква је на то рјешења папа издавао, није нам познато. Зна се само, да Теодосије пође у Рим за обећану му потврду, да је мало затијем престао бити архијепископом сињетским и да је свршио у Пиву, као обични епископ. На мјесто његово на архијепископство сињетско изабран је био неки Лав, за којега се у осталом ништа не зна, а послије тога Лава, неки Петар (891. год), отворени и одлучни романист. Знак, да је латинска странка надвладала словенску, и доиљедно да су далматински епископи постигли што су жељели.

---

[29] Rački. Docum., p. 187.

[30] Starine (изд. југосл. академије). XII, 219. n. 13.

[31] Nutarnje stanje. Пом. мјесто.

У нинској се епископији продужавало и даље словенско богослужење. То је богослужење, у осталом, сада преиначено било услијед склопљене при Бранимиру уније са Римом. Преиначено је било наиме тијем, што је оно удешено било по ритуалу западне цркве и текст јеванђеља дотеран по вулгати, и што је напуштена била ћирилица, којом су дотле богослужбене књиге написане биле, и замјењена глаголицом, те глаголицом преписане све нове књиге за црквену употребу Хрвата.[32] На сваки начин, ако је дотадање богослужење и преиначено било и књиге црквене другим писмом преписане, остало је то богослужење ипак словенским, — и то је за хрватски народ довољно било, само да му не буде латинско. О промјени, којој су подвргли пређашње словенско богослужење, тај народ није био у стању да просуди, а још мање да схвати домашај те промјене за будуће односе његове према сусједном му српском народу, који је остао при старим својим кирилским богослужбеним књигама. При томе не треба заборављати ни то, да формалнога раздијељења између источне и западне цркве још није тада било, и у вјеровању своме западна је црква била још, бар у главноме, једнака источној цркви, и да дакле она промјена у богослужбеним књигама није била од битнога значаја за саму вјеру; а дотична унија са Римом, која је била уведена Бранимиром, имала је карактер више спољашни и у неколико ритуални, него ли унутрашњи.

Овоме словенском богослужењу, ма и преиначеном, хрватски је народ искрено одан био; и тијем је јаче он то богослужење његовао и бранио, чим је жешће на исто нападао латинско далматинско свештенство. А нападање је то на исто богослужење од стране латинског свештенства било систематично, оштро и одлучно, док се у Далмацији није постигло са словенским богослужењем оно што се постигло било у Моравској и Панонији. Тамо је Рим томе потпомогао, те се и далматинско свештенство држало сада Рима, само да то исто постигне и у Далмацији. И ради овога недоброга дјела, да се наиме уништи у Далмацији словенско богослужење, ма да је оно у главноме ограничено било на нинску епископију, одметнуо се далматински епископат од Цариграда и стао уз Рим. Са тим се епископатом одметнуо од Цариграда и сав народ латинскога језика. Једине грчке колоније на далматинском приморју остадоше вјерне својој

[32] Конч. ркп. — По новијим научним истраживањима глаголицу је изумио сам Теодосије нински. Види Арх. Леонидъ, О родинѣ и происхожденіи глаголицы. СПб., 1891.

цркви, цариградској. Ради оваквога поступка својега, далматински је епископат добио послије (895. г.) оштри укор од цариградскога патријарха св. Антонија, али за тај су епископат били тада претежнији земаљски интереси од интереса духовних.[33]

Теодосија је на нинској епископској катедри наслиједио около 890. године Свеслав (Адалфред). Овај хрватски епископ ступио је у отворену борбу са сињетеком архијепископијом. Непосредним поводом тога била је нека земља, што је кнез Трпимир 852. год. даровао био сињетској цркви, а на коју је земљу доказивао своје право нински епископ. Спор је овај, пошто се тицало кнежевске даровштине, имао да ријеши тадашњи хрватски кнез Мутимир (892—914.) Против очекивања Свеслављева, кнез је ријешио спор у корист латинског архијепископа сињетског Петра, а против свог хрватског епископа нинског. У одлучном часу — добро опажа Смирнов — кад је за словенску ствар била нужна енергична потпора, када је требало да се нинска епископија и хрватски кнез сложе у једној опћој тежњи, и заједнички да ријеше задаћу црквене самосталности хрватске, у томе часу кнез стаје на страни непријатеља словенске народности.[34]

Ова борба, која се започела између Сињета и Нина при епископу Свеславу, распалила се још жешће при Свеслављевом нашљеднику, Григорију. Григорије се истакао отвореним и одлучним браниоцем права своје епископије и независности њене од сињетске архијепископије, а као такав и браниоцем словенскога богослужења. Није био у томе на руци Григорију хрватски кнез, али је зато имао потпору хрватскога народа, који је, као што смо споменули, сав одан био томе богослужењу. Против дјелатности Григоријеве дигли су се једнаком одлучношћу сви латински далматински епископи. Истакоше се они тобоже браниоцима и чуварима старих црквених установа у Далмацији, те доказиваху, како је протуканонично захтијевање нинског епископа о народној хрватској цркви и како је противно црквеним установама богослужење на словенском језику. Противу овога истицао је, премда као што ћемо видјети безусјешно, основаност своје ствари Григорије и хрватско свештенство. Ушло је ово и у народне масе, те се распалила оштра борба, колико међу хрватским и латинским свештенством, толико исто и међу

[33] Конч. рки. — Овај је патријарх много настојао о помирењу Рима са Цариградом, и за светитеља га почитује и западна црква, исто као и православна.

[34] Исторія херв. . . сутвѣтза. стр. 34.

народом, хрватским с једне стране и латинским с друге. Велику је већину у Далмацији састављао хрватски народ: сва континентална Далмација била је насељена тим народом, а и у приморској Далмацији било га је доста. Мањину је састављало романско насељење. У борби, о којој говоримо, учествовао је сав хрватски народ, а од романског насељења учествовали су сви Латини. Грчке колоније биле су ван борбе. При таквом стању ствари, сви су изгледи били, да ће побједити словенски елемент, а подлећи латински. А ово се још више могло очекивати, што је тадашњи кнез. Томислав (914—940.), друкчији човјек у томе имао од свога предшасника, Мутимира, и пружао је, колико је могао, помоћи епископу Григорију у његовим тежњама.

Али на велико зло хрватске народне цркве, дошла је по сриједи сада политика са својим интересима, која је имала да дјело Григоријево доведе још горему ресултату, него што је мало година прије доведено било дјело Теодосијево.

Окретношћу и вјештином својом знао је кнез Томислав да уједини у једну државу све до тога доба још разједињене Хрвате (далматинске и посавске), а тако је исто знао издјеловати од цариградскога царскога двора, да му се уступе и градови сјеверне Далмације, којима је он управљао сада (923. год.), као царски проконсул. Требало је само Томиславу и да утврди ту проконсулску своју власт над тим градовима, да се не би и њему догодило, као што се догодило било кнезу Бранимиру, од кога су се без многога говора исти градови одметнули били.

Борба црквена између латинских епископа и инског хрватског епископа тада је баш најжешћа била, и Томислав, као проконсул далматинских градова, морао је да добро промисли, да не би увриједио свештенство и становништво тих градова, ишћући као дотле тежње хрватског епископа Теодосија. Морао је да о томе промисли и ради тога, што је тежио да прогласи себе хрватским краљем, кад је већ потчинио био својој власти сав хрватски народ, па у односном смислу и романску Далмацију: а ту тежњу његову лако је могло да осујети сретством Рима латинско далматинско свештенство. У одлучном часу Томислав се ријеши, да напусти свог народног епископа и да стане уз латинске епископе. Уз њега су при овом кораку његовом били и сви хрватски великаши.

Томислав се обрати папи у Рим, Јовану X. (914—928.), да би послао у Далмацију своје легате, који би имали сазвати један црквени сабор, да се ту расправи о свему, што је узрок немира

у далматинској цркви и да се одлуком саборском установи нормално стање у земљи. Папа се одазове молби Томислављевој, и пошље у Сињет два своја легата: Јована, епископа анконитанскога и Лава, епископа палестринског, који су жељени сабор имали да саставе. Овим својим легатима папа преда два своја писма: једно за Јована, архијепископа сињетскога и остале подручне му епископе, и друго за краља хрватског (regi Chroatorum) Томислава, кнеза хумског (duci Chulmorum) Михаила и за друга знатна лица. Сабор се дотични састао 924. год. у Сињету, и као што се из предговора саборских списа види, председавао је сабору папин легат, епископ Јован анконитански, а учествовали су, између осталих: Томислав хрватски, Михаил хумски, Јован архијепископ сињетски, епископ задарски Формин, нински епископ Григорије и други епископи.

У првом своме писму архијепископу Јовану и епископима каже папа, како му је чудновато, што му се за толико година нијесу јављали, као што им је дужност била; како је дознао, да се около њихових области почела ширити другачија нека наука, која се у светим књигама не налази (aliam doctrinam, quae in sacris voluminibus non reperitur), и да су они о томе мучали и на то пристајали; како неки, оставивши праву науку, примају Методијеву науку, коју он није могао наћи у никаквој књизи међу свештеним писцима (ad Methodii doctrinam confugiunt, quam in nullo volumine inter sacros auctores comperimus): како треба да настоје, да се све поправи и уреди у словенској земљи (per Sclavinicam terram) и да свак исповиједа једну вјеру; како сви свештеници морају да службу Божју служе на латинском језику, као што је то прописано у римској цркви, а не на туђем (non autem in extranea); и како морају сви настојати да плода не даде зли коријен (mala radix), који се онуда шири. У другом писму свјетским старјешинама словенским папа пише између осталога, како морају дјецу своју у латинској књизи вјежбати, и како је забрањено Богу жртву приносити на варвареском, то јест словенском језику (in barbara, seu sclavinica lingua).[35]

Писмима овима папа Јован није могао боље угодити латинским далматинским епископима, и већ се по тим писмима знало, шта ће сињетски сабор ријешити. За њих је било главно, да се уништи словенско богослужење, коме је хрватски народ био одан и које је окупљало око јединог хрватског тадашњег

[35] Rački Docum. p. 188—190.

епископа сав хрватски народ, и било доиљедно узроком, да се нети народ одвраћа од латинскога свештенства. Уништивши једном то словенско богослужење, за латинске је епископе остало лако било, и повратак к њима отуђене им сада хрватске паствe сам је собом морао слиједити. Можда су сами ти епископи претходно све ово напи предочили; а пошто се то слагало са тадашњим тежњама централизације римске, папа је и послао онаква писма, наглашујући и у једном и у другом осуду словенске црквене службе.

Сабор је издао 15 канона. Између ових канона, први утврђује митрополитска права архијепископу сплетском. Ово је већ против нинског хрватскога епископа, који је тежио, да самосталну хрватску народну цркву оснује, независно од латинског архијепископа сплетског. Други канон прописује, да сваки епископ мора имати у својој епархији довољан број свештенства и паствe, и да у малим мјестима не смије се епископ постављати. И овај је канон против намјере нинског епископа, који као независни хрватски епископ могао је прогласити себе архијепископом, те поставити и других хрватских епископа по разним мјестима. Трећи канон наређује, да сваки епископ мора имати власт само у границама своје епархије, нити смије да пружа власт своју ван тих граница на туђе епархије. Да се ово непосредно тиче нинског епископа, јасно је. Исто се тако тог епископа тиче, и једанаести канон, да хрватски епископ мора, као и остали, бити подложан сплетском архијепископу[36]; и дванаести канон, којим се пријети црквеном казном хрватскоме краљу и свима велможама, ако би се усудили распрострањавати границе хрватскога епископа у областима, подручнима сплетскоме митрополиту. Против словенског богослужења гласи десети канон: „Никакав епископ наше области не смије постављати на ма који степен службе никога, који словенски говори; а који су постављени већ били, могу служити само као монаси и клирици, нити им епископ смије допустити, да у његовој епархији служе литургију, осим случаја, ако у оскудици свештеникâ, римски првосвештеник, услијед односне молбе, даде таквоме дозволу на свештеничку службу.“[37] Остали

[36] »Ut episcopus Chroatorum, sicut nos omnes, nostrae ecclesiae metropolitanae (i. e. Spalatensi) subesse se sciat.« Docum., p. 192.

[37] »Ut nullum episcopus nostrae provinciae audeat in quolibet gradu sclavinica lingua promovere; (poterit) tamen in clericatu et monachatu Deo deservire. Nec in sua ecclesia sinat eum missam facere; praeter si necessitatem sacerdotum haberet: per supplicationem a romano pontifice licentiam ei sacerdotalis ministerii tribuat.« Docum., p. 192.

канони не тичу се посебно главних питања, ради којих се сабор овај састао.[38]

Наравно је, да су сви примили и усвојили све ово, што је сабор закључио. Једини Григорије, епископ нински није примио закључке сабора, него се он обрати непосредно папи и опише му сав ток сабора, жалећи се на неправду, и што му се пријечи јурисдикција, као аутономног нинског хрватског епископа[39]. Папа, чим је примио акте сабора, потврди све што је учињено на сабору. А поводом жалбе Григоријеве, обустави ријешење питања о његовој јурисдикцији. Ради овога ријешења он позове у Рим и Григорија и Јована, архијепископа сплетског, да их саслуша лично.[40] Нијесу у осталом пошли у Рим ни један ни други.

Мора бити да су пуно незадовољни били латински епископи, што је папа ипак хтио да не пренагли у одлуци својој о хрватском епископу, и мора бити да су много ровали ради тога у Риму против истог епископа. Судећи по ресултатима, у томе су они и успјели. Биће се папа озловољно на Григорија и за то, што се није одазвао папином позиву, да дође у Рим. Да се прекине свака даља препирка о црквеним пословима у Далмацији, папа нареди легату своме, епископу Мадалберту, који је ишао у Бугарску, да се на повратку своме заустави у Сплету, и ту коначно те послове ријеши.[41] Ово је Мадалберт и учинио 926—7. године. Он је сазвао сабор у Сплету под својим предсједништвом, а у присуству Јована, архијепископа сплетског, Григорија нинског и осталих епископа далматинских, и краља Томислава и других хрватских великаша. На истом сабору буде поновљено право митрополитско архијепископа сплетског, те утврђене границе епархија западних: задарске, раске,

[38] У 1. канону спомиње се, да је »beatus Domnius ab apostolo Petro praedicare Salonam missus« и да у Сплету »sancta ejus membra requiescunt«. Види се из овога, да су у X. вијеку чврсто вјеровали ово, што је послије доказано да није истинито. — Пажње је достојно, што је Луције нетакао био сумњу о аутентичности и овога сабора и свију папских писама, која се тичу овога сабора. Ово је зависило по свој прилици од тога, што се у рукопису Томине солинске историје, који се налазио у библиотеци кардинала Барберини, наводи да је овај сабор држан за вријеме сплетскога архијепископа Јована равенског, који је умрô около 680. године. О овој Луцијевој сумњи види Farlati. III, 84—86. 107.

[39] Rački Docum., p. 193.

[40] Ibidem.

[41] Ib. p. 194—195.

крике и осорске, и односних источних. За нинску цркву истакли су на сабору, да она није у старија времена епископа имала, него архипресвитера, који је зависио од епископа задарског, те с тога укинута је сада била нинска епископија, а епископу Григорију понуђена је била једна од тада упражњених епархија („скрадинска, сисачка или дуванска“). Овај закључак сабора Маријберг понесе собом папи у Рим ради потврде. Не нађе на папскоме пријестолу Јована X., него Лава VI., који, чим је примио акте сабора, одмах их је и потврдио (928. год.). Послао је папа архијепископски палијум архијепископу сиљетском Јовану и тијем утврдио за сва времена власт овога архијепископа и над Хрватима свима; а епископа Григорија одреди на скрадинску епископију.[42]

Сабор овај није расправљао, као што се види, о словенском богослужењу, а то с тога што је забрана тога богослужења, која је издана била на сабору 924. године, потврђена већ била папом Јованом X.

И тако би уништена хрватска народна црква, и забрањено Хрватима, да могу служити службу Божју на народном језику.

Григорије нински, енергични бранилац словенског богослужења и независности од латинства хрватске цркве, морао је најпослије подлећи у борби својој; а подлегао је, јер су против њега и његова дјеловања уједињеним силама и одлучно радили и моћна далматинска латинска јерархија и државна хрватска власт. Хрватски народ, који је крјепко стојао уз свога епископа, дизао је глас свој против наредаба оних латинских сабора, и он се оштро томе опирао и за дуго времена послије, као што свједочи један опет сиљетски сабор, који се слиједећега вијека морао састати, да се коначно већ забрани словенска служба. Морао је ипак хрватски народ да подлегне сили, као што јој је и подлегао; али се зато он и отуђио од носилаца државне власти, који су губитку оних народних светиња највише били криви, и тим носиоцима државне власти он се покоравао само тада, кад је силом то морао да чини, иначе им је на сваком кораку сметње стављао. Овоме треба приписати и кратковремено хрватске краљевине; а овоме се без сумње има приписати постанак и оне легенде у хрватској хроници о убојству „u Petih Crikvah u Kosovi“ посљедњега хрватскога краља Свинимира.

У мало те није једнакој судби, као хрватски народ, подлегао и српски народ, или бар дио тога народа, онај, што бјеше

[42] Ђ. р. 196.

под влашћу хумскога кнеза Михаила Вишевића. И овај кнез, као што смо видјели, заједно са Томиславом хрватским, био се обратио папи ради оног сабора сиљетског (924. год.), и на томе је сабору и он са својим великашима учествовао. На ово су Михаила навеле незгодне за њега тадашње политичке прилике, те мали обзир, што је он у онђе имао при употребљавању средстава да оствари намјере своје. Промјењени у оно доба односи између Византије и Бугарске, пријатељство Михаилово са Томиславом, с којим га је везивала сличност политичких задаћа њихових, супарништво Михаилово са српским рашким кнезом, ово и слично побудило је било Михаила, да се и он, као и Томислав, приклони Риму. Али овај Михаилов поступак и његово учешће на оном сиљетском сабору и признање протусловенских закључака тога сабора, није имао никаквих послѣдица за српски народ у онђе, па ни за онај дио тога народа, што је био под његовом влашћу. Кнез је овај све то радио на своју руку и у договору ваљда са оно неколико његових великаша, који су своје личне интересе имали да уз њега буду. Али ни свештенство ни народ, нијесу имали у свему томе никаква посла. А још мање је у томе могло имати посла српско свештенство рашке кнежевине, које је са својим кнезом окупљено било около српске рашке епископије.

Како је српско свештенство и народ Михаилове кнежевине примио глас о раду његовом прије и на сабору оном, није о томе ништа забиљежено. Али зна се, да на другом сиљетском сабору, који није био друго него продужење онога 924. године, Михаила и његових великаша није било; зна се, да послије 926. год. о Михаилу већ спомена нема; зна се, да од његових синова никакав није могао засјести на кнежевски пријесто, можда баш и с тога, што им је отац учествовао и примио закључке онога сабора; зна се најпослије и то, да је около 935. године хумска кнежевина заједно са свима осталим српским кнежевинама дошла под власт кнеза Часлава, првога ујединиоца свију српских земаља. Божји промисао у оно је доба сачувао српску цркву од опасности, која јој је пријетила и којој је Михаило, бар у његовој кнежевини, подвргао био ту цркву, њено свештенство и народ. Аманет светих апостола Кирила и Методија остао је код Срба неповријеђен.

Из онога што смо навели о поменутим сиљетским саборима и њиховим закључцима види се већ, колико је значајан и судбоносан био догађај овај за прошлост наше Далмације у унутраш-

њем животу њезином. Али је исти догађај био судбоносан и за спољашње њене односе, особито према српском народу. Земље јужно од р. Неретве биле су све насељене српским народом, осим малога дијела романскога насељења у појединим приморским мјестима. Далмација, коју је насељавао у великој већини хрватски народ, стављена је била већ и положајем својим у непосредни додир са јужним земљама, и према томе са српским народом. Овијем се тумачи између осталога и оно горе поменуто заједничко дјеловање Томислава хрватскога са Михаилом хумским. Послије оних сплетских сабора, дакле већ првих година друге четврти X. вијека, дотадашњи односи између хрватскога и српскога народа почињу већ хладнити. Нијесу они од великог значаја ни дотле били, и имали су вазда само спољашњи карактер, али су ипак постојали. Сада пак, кад се државници хрватски одбише од словенског значаја свога и приклонише романизму, прекида се за вијекове сваки сношај између хрватског и српског народа, и никада се више та два народа не нађоше у заједничком раду, ни на политичком, ни црквеном, ни просвјетном пољу. Пукла је тада — пише Смичиклас — она одсудна линија између повјести хрватске и српске, која је тако јака, да је сви потњи вијекови не могоше пресјећи.[43] Калаји се такођер осврће на оне сплетске саборе, па наводећи, како се закључцима тих сабора Хрвати мало по мало покорише, а Срби не хтједоше никада примити исте закључке, опажа сасвијем правилно: „Од тога доба дијеле се Хрвати од Срба на црквеном пољу, и то је одјељење имало дубоки уплив и у народном погледу све до данашњега дана“[44]. Жалосна ова истина осјећа се данас у Далмацији можда више, него игдје друго, гдје заједно Срби и Хрвати живе. А покушаји од стране неких, да се пресјече она Смичикласова „одсудна линија“, могу се назвати племенитима и похвалнима, али се до праве заједнице између хрватскога и српскога народа доћи не ће све дотле, док Хрвати не стану на оно становиште, на коме су били при кнезу им Седеславу и не пођу оним правцем, којим су при томе кнезу ступали. Док данашњи Хрвати и њихови вијенији људи буду проповиједали Србима ушћу са Римом, и дакле да се покоре романизму, као што њих покорише они сплетски сабори, дотле није могуће ни наде зачети, да ће моћи до нечега озбиљно заједничкога доћи између хрватскога и српскога народа. Ово врло до-

[43] Povjest hrvatska. II. 228.

[44] Geschichte der Serben. Budapest. 1878. I. 89.

бро знаду дотични учени хрватски прваци, те нам је управо непојмљиво, кад који од њих доказује, да је могуће јединство између Хрвата и Срба у народном односу, а без јединства црквеног. Народно јединство моћи ће се постигнути само тада, кад се Хрвати одреку романизма и кад ступе у крило православне цркве.

6.

Сабори они сплетски држани су, као што смо рекли, при краљу Томиславу. Овај је краљ био узрок, да се укине хрватска народна епископија и у опће хрватска народна црква и њена јерархија, и да се забрани у Далмацији словенско богослужење. Томислав је престао владати 940. године. Послије његове смрти, историја нам хрватска, а доцниједнo и далматинска, приказује приличну збрку, све до владе краља Држислава, која би била почела од прилике 994. године. Ова збрка зависи од онога расула, за које Смичиклас каже, да је наступило послије Томислава, или послије првог његовог нашљедника. Нас се ово не би толико тицало, да није по сриједи важни један догађај из тога доба у историји Далмације, а наиме, кад за први пут стаје ногом у Далмацију лав св. Марка. Ово се догодило за владе Крајесимира, а извео је то дужд млетачки Петар Орсеоло, 992. године.

Неретвани били су одавна познати као пирати, који су при свакој згоди нападали на лађе, које су пловиле по јадранском мору, и пљачкали их. Оснаживши се под Крајесимиром, почеше и Хрвати то исто радити, те заједно са Неретванима нападаху између других и на млетачке трговачке лађе. Ово је наравно морало изазвати код млетачке владе одлучно дјеловање противу тих пирата, а на заштиту својих поданика и њихових интереса. Дужд Орсеоло спреми неколико млетачких јаких лађа и пошље их у Далмацију противу оних пирата. Успјешан је био поход; и 992. год. Млечићи не само што савладаше хрватске и неретванске пирате, него и освојише Вис. Да је Крајесимир при томе важноме догађају пита учинио у обрану својих, о томе није нигдје ни једне ријечице казано. Славодобитно се млетачке лађе поврате у Млетке са много виских заробљеника. Одмах су послије почели Млечићи мислити, како им треба опет ударити на источну обалу мора, да једним одлучним чином коначно обезбиједе слободно пловљење својим лађама по јадранском мору и интересе своје трговине.

Умре Крјесимир 993. године. Наследи га Држислав. Послије Крјесимирове смрти морао је по праву наслеђа сјести на хрватски пријесто старији син његов, Светослав. Држислав отме силом брату пријесто и почне владати, али владати усред највећих немира у земљи и усред правог грађанског рата између странака. Светослављеве и Држислављеве. Побједи најпослије Држислав. Да се утврди у власти он се обрати византијском двору и изјави му покорност своју и своје државе, и затражи краљевски наслов. Цареви Василије и Констант[illegible] при воље жељи Држислављевој: и од тога доба — називе архидјак Тома — Држислав и остали његови наслједници назваше се краљеви Далмације и Хрватске, добијали су краљевске знакове од византијских царева и звали су се царски спархи.[45]

Док је у Хрватској трајао поменути грађански рат, далматински су се градови сви побунили били противу Хрватске. Ову су побуну потхрањивали сваки дан то више непрестани нападаји хрватских пирата, заједно са Нерстванима (gens Serbica ferox immitis, као што их Фарлати зове) на далматинске трговачке лађе, а исто и на млетачке, пљачкајући и поједине земље и острвиће, властитости приморских Далматинаца. Исти ови пирати тада су напали били и на Задар, те одвели отуда неколико заробљеника. Не могући сами протустати пиратима и сачувати од њих своју властитину, обрате се далматински градови за помоћ у Цариград. Цариградски двор није могао у тај час, ради ратова на другим странама, пружити им тражену помоћ, него их упути на Млетке, да помоћу Млечића, чијим су интересима исти пирати сваки час штете наносили, одбију опћег им непријатеља. Далматинско посланство, које је ради овога стигло у Млетке, нашло је већ Млечиће готове да иду у Далмацију, а противу Хрвата. Сам дужд Орсеоло 996. године упути се у Далмацију са јаком ратном морнарицом. Знаменит је пут овај Орсеолов. Ми га описивати не ћемо. Он је подробно описан у млетачког летописца Сагорнина, а од новијих у Романина и Дари, а такођер у Рачкога.[46] Ствар је у томе, да је за кратко

[45] »Ab isto Dirsciclano ceteri successores ejus reges Dalmatiae et Chroatiae appellati sunt. Recipiebant enim regiae dignitatis insignia ab imperatoribus Constantinopolitanis, et dicebantur eorum eparchi sive patritii.« Hist. salonit. cap. 13.

[46] S. Romanin, Storia documentata di Venezia. Venezia 1853. I. 276—281. — P. Daru. Histoire de la république de Venise. Paris. 1826. I. 87—92. — Rački. Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost (Rad. 25. 196—201).

вријеме сва Далмација до Дубровника укључиво, покорила се лаву св. Марка, — и дужд Орсоло на повратку у Млетке прогласи себе дуждом и Далмације (dux Dalmatiae). Побједа је ова млетачка толико велика и потпуна била, да су, по ријечима дотичних писаца, Млечићи тада, на вјечну успомену те побједе, установили познату годишњу светковину вјенчања републике са морем. Управа Далмације пређе сада на дужда млетачког, као проконсула византијског цара.

Овом славодобитном млетачком раду у Далмацији Држислав хрватски није ни најмање противности показао, и Млечићи су готово без боја сву приморску Далмацију освојили. Старају се Рачки, Смирнов и други, да оправдају такво држање Држислављево.[47] Оправдања су та више или мање основана; али у ствари ипак остаје, да проконсул или царски епарх у Далмацији није већ тада био хрватски владалац, него млетачки дужд, и да је под влашћу овог послједњег била тада сва приморска Далмација. Пријетило је тада од истога дужда Орсола и Хрватској, да подлегне истој судби романске Далмације, дакле да и сав континенат далматински падне под власт Млетака. Договарања и мирне Држислављеве понуде дужду, сачувале су тада Хрватску, да не подлегне Млецима.

Власт млетачка остала је над Далмацијом и кроз сву прву четврт XI. вијека. Унутрашњи немири у самој републици млетачкој, изазвани народном буном противу Орсоловог дома, прекинуше ту власт.

Управу Далмације није византијски цар сад предао, као прије хрватском владаоцу, него је задржао себи, и вршио је сада исту кроз царског намјесника (protospatarius et stratico universae Dalmatiae). Тек при Петру Кријесимиру около 1058. године прешла је та управа опет Хрватској. Овај се хрватски владалац обратио византијском цару Исаку I. Комнину, признавајући његову врховну власт над Хрватском, као што је то било при Томиславу, и молећи га, да успостави пређашњи положај хрватскога владаоца насправ Далмације. Цар према политичким приликама тога времена пристане на то. Задржавши врховну власт над Далмацијом, Исак Комнин преда управу Далмације Петру Кријесимиру, те се у јавним исправама од тога доба у напријед спомињало на првом мјесту име царево, а за тијем име хрватскога владаоца, и тада име царскога намјесника (protospatarius imperialis et totius Dalmatiae catapanus).[48]

[47] Rački, спом. чланак. — Смирновъ, сп. кн., стр. 61.

[48] Lucii De regno Dalmatiae et Croatiae. II. 8.

У ово исто доба, кад хрватски владалац добива од византијскога цара управу над Далмацијом, догађа се у политици Петра Кријесимира преокрет, који се скроз косио са онијем правцем, који је владао у царевини онога, у чије је име он управљао Далмацијом. Петар Кријесимир од хрватскога народнога владаоца претвара се у отвореног заштитника најљућих гонитеља словенскога значаја његовога народа и народне хрватске цркве. За вријеме његова владања укинут је био за свагда и пошљедњи траг народнога значаја, што је још дотле имала хрватска црква, и потчињена је у свему и по свему романизму.

Закључке спљетских оних сабора 924. и 926—7. године противу хрватске народне цркве и противу словенског богослужења, хрватски је народ примио на силу, и покорио им се, јер се покорити морао. Противу сједињених сила хрватског владаоца и његових великаша с једне стране и римских бискупа са латинским свештенством с друге, другим ријечима, противу сједињених сила државне и црквене власти, шта је могао биједни хрватски народ да учини, премда су му из душе чупали оно, што му је најмилије и најсветије било? Покорио се сили; али у души његовој дубоко му је била усађена љубав и оданост светоме дјелу његових просвјетитеља и апостола, и он је тражио сваку згоду, да изгубљено духовно добро поврати. Забрањено је било служити словенски службу Божју, — али је народ знао међу својим свештеницима наћи људи оданих као и он светој ствари, и са тим својим свештеницима у селима и мањим градовима он је словенски у својим црквама хвалу Богу одавао и на својем народном се језику Богу у црквама молио и служио. Број оваквих цркава и народних свештеника прилично је нарастао био за прошлих сто година. Па као што је ово неправо било латинском свештенству далматинском прије 924. године, тако му је то и сада неправо било, а због истих разлога прошлих времена; и као што је то латинско свештенство знало тада онаком одлучношћу да изради укинуће хрватске епископије нинске и забрану словенског богослужења, тако је оно то исто учинило и сада. Надошло је уз то у ово доба и да се уводе замишљене римским архидјаконом Хилдебрандом (потоњим папом са именом Григорија VII.) реформе црквене, у смислу централизације свесвјетске власти у особи римскога првосвештеника.

Реформе ове свугдје су се на западу са малим изузетцима успјешно уваћале, па требало је да оне буду уведене и у Хр-

ватској, односно у Далмацији. На жалост хрватскога народа и на зло народне ствари, тадашњи хрватски владалац Петар Кријесимир није био одгојен у словенском духу, него је наклоњен био романизму. Ово је одњеговала у њему мати му, млечићка, родица бившег дужда млетачког Орсеола. Као такав, Петар Кријесимир није се могао истакнути браниоцем духовно-црквених тежња својега народа, него је морао бити уз латинско далматинско свештенство, а по времену и заштитник у уважању римских реформа у Хрватској. Он се понудио папи Николи II., да ће потпомоћи, да се ово пошљедње уреди и у његовој земљи, као што се то уредило било у другим западним земљама. Папа наравно прими најрадосније ту понуду и пошље абата Мајнарда, као свога легата, у Далмацију, да изведе што је Петар Кријесимир желио. Мајнард сазове 1059. сабор у Сињету, на коме су били, између других, бискупи, задарски, осорски, рапски, крчки, кнински, биоградски и архидјакон трогирске епископије. Изведено је било на томе сабору и закључено све оно, што је по духу тадашњих реформаторских тежња римских требало закључити.

Multa capitula conscripta fuerunt, каже архидјакон Тома. Између тих capitula, два се главна спомињу: 1. обвеза свештеничког целибата и 2. забрана словенског богослужења. Други овај capitulum гласи: „У напријед нека се нико не усуди словенским језиком (in lingua sclavonica) служити божанствене тајне, него само на језику латинском и грчком, нити смије икакав Словенин бити произведен на свештене степене. Јер се говори, да су готска писмена изнађена од некаквог јеретика Методија (a quodam Methodio haeretico), који је многе ствари лажући написао на истом словенском језику противу правила католичке вјере: ради чега Божји га је суд казнио ненадном смрћу“.[49]

Као што се види, кратка и одлучна је наредба ова противу словенске службе и противу Кирилове (овдје каже Методијеве књиге. Латинско је далматинско свештенство постигло своју намјеру, да боље није могло. Кратка је и друга наредба о целибату свештенства. „Ни бискуп, ни презвитер, ни дјакон не смије имати жене, а ко се не покори овој наредби, нека буде свргнут“, — гласи у суштини та наредба. И овом је наредбом постигао Рим у Далмацији оно, што је одговарало на првоме мјесту његовим реформаторским тадашњим тежњама. Потпуна је сада била у Хрватској побједа романизма.

[49] Thomae Hist. salon., c. 16.

Папа Никола II. одмах је потврдио закључке овога сабора.[50] Кад је стигла ова папина потврда, — каже архидј. Тома, — много су се растужили словенски свештеници, тијем више, што су одмах затворене биле све цркве, гдје се словенски служило, а сами свештеници лишени службе.[51] Не може се описати — опажа на ово Фарлати — каквим и колико тешким болом примише Хрвати вијест о забрани језика и литургије словенске.[52] И ово тијем више, кад дознаше, да је наслједник Николин, папа Александар II. писмом својим једним год. 1061. објавио, да се имају сматрати безусловно обвезнима закључци сплетскога сабора 1059., и то под пријетњом анатеме свакоме, који би се усудио повриједити их.[53]

Одлучним овим наредбама Рима противу словенског богослужења код Хрватâ и противу хрватске народне цркве, а на корист романизма, изведена је у Хрватској промјена и у вјерском одношају, и наметнуто је Хрватима и вјеровање римске цркве. До 1014. године, као што је познато, Рим је исповиједао никео-цариградски символ. Те је године он модифицирао VIII. члан истога символа и усвојио је нови догмат о исходјењу Духа светога, прогласивши да Дух св. не исходи само од Оца, него и од Сина (Filioque). Хрвати, који су се држали вјеровања словенских апостола Кирила и Методија и који су од времена кнеза Бранимира признали били над собом власт римскога папе и с њим ступили били у спољашњу унију, исповиједали су и сада (у XI. вијеку) никео-цариградски символ, и дакле су исповиједали православни догмат о исходјењу Духа светога, исто као и све остале догмате православне источне цркве. Били су дакле по своме вјеровању православни, и само у јерархијском су одношају били зависни од римскога папе. Требало их је сада, у смислу централистичких тадашњих тежња римских, придружити у свему западној цркви и потчинити их сасвијем Риму. И ово је и учињено на поменутом сплетском сабору

[50] Rački. Docum., p. 205.

[51] »Omnes sacerdotes Sclauorum magno sunt merore confecti. Omnes quippe eorum ecclesiae clausae fuerunt: ipsi a consuetis officiis siluerunt.« Thomae. l. c.

[52] Illyr. sacr., III, 128.

[53] Папино писмо у Starine. 12. 221—223. Ту су поређани у облику канона сви закључци овога сплетског сабора. А из овога писма дознајемо, да се сабор бавио и косом и брадом свештених лица: »Si quis clericorum amodo barbam vel comam nutrierit, in ecclesiam intrandi facultatem non habeat et canonice vindicte pro suo quisque gradu subjaceat.«

(1059.), на којем је био проглашен **јеретиком** св. Методије, којега су науку Хрвати исповиједали и који је познат био, између другога, и за постојанство своје у обрани догмата о исходењу Духа св. од самога Оца и за борбу, коју је он имао да издржи са латинским „ијопаторцима". Овом осудом св. Методија и његовог учења осуђено је било и дотадашње вјеровање Хрватâ, и они буду приморани одрећи се тога вјеровања, и примити не само нови догмат о исходењу Духа светога, него и све остале нове догмате, који су од XI. вијека уведени у римску цркву. Овијем је сада престала она унија, у којој су Хрвати за 180 година били са Римом, и од унијатâ постадоше сада они и по вјери **латини**, као што су и данас.

Насилно ово поступање са Хрватима у питањима цркве им и вјере, изазвало је код њих неку реакцију противу романизма. На сјеверо-западном дијелу тадашње Хрватске образује се, и покрај свију оних анатема на хрватску народну цркву, засебна хрватска јерархија са својим народним епископом, по имену **Цедеда**, којему главни помоћник у вођењу борбе са романизмом бијаше неки попа **Вук** (Ulfus). О овоме хрватском епископу Цедеди и попу Вуку има подробна приповјест у архидјакона Томе (гл. 16.) Тома, као романист, и дакле противник словенски, приказује овог хрватског епископа и његовог помоћника, као варалице народне и излаже самог епископа руглу. Али да је озбиљан био овај протуромански покрет у тадашњем хрватском народу, и да је он пријетио да се уништи све оно, што су далматински латински бискупи противу хрватске народне цркве и противу словенске службе Божје, помоћу папе на оним својим саборима упоравили били, показује нам закључак самога Томина причања о овоме. Назваше овај народни покрет „расколом", и поступаху са свима, који су у томе покрету били, као са расколницима. „Чим вијест о овим безбожним догађајима — пише Тома — допре до папе, он одмах пошаље једног посланика свога, кардинала Јована, да у словенским странама затре сјеме проклетога раскола. Кад је дошао кардинал у те стране сазове он много народа и свештенства, те грдној покори подвргне опог лажног епископа пред истим његовим Хрватима за толику лакоумну неваљалштину. И ради тога мачем вјечитога проклества растави га од заједнице вијерних, исто и све њихове приједбенике; Вука пак, који бијаше зачетник толикога безбоштва, даде отерати у Сплет, и ту га у црквеном збору лише свештенога чина, те избијена, обрцјана и жигосана баце га у тамницу.

Пошто пак помамни Цедеда никако није хтио да одустане од започете дрзовитости, и ради којега је настала била велика она саблазан у својој држави, заповједи папа, да се на њега изрече свечано проклетство, како у римској, тако и у сплетској цркви, и у свој провинцији".[54]

Наравно је, да је овај народни покрет, при уједињеним силама латинских бискупа, заштићених папством, и државне власти, морао на брзо угушен бити. Држан је био опет нови сабор у Сплету 1063. године, и на истоме су сабору издане биле најоштрије наредбе противу бунитеља народа, а тачно говорећи, противу хрватских патриота, који су бранили независност од латинских бискупа своје националне цркве и светињу словенског богослужења. Који би се год тада усудио устати у обрану хрватске цркве, тај је био кажњен тамницом или прогонством.[55]

Тињало је и послије тога у народу хрватском незадовољство на латинске бискупе, и то се незадовољство у приликама истицало и у јавни протест, док најпослије год. 1075. папа Григорије VII. заповједи, да се сазове нови сабор у Сплету под предсједништвом папиног легата, арцибискупа сипонтског Герарда, и на томе сабору буде „раскол" онај у основи савладан и успостављен онај ред, какав су жељели латински бискупи. На овоме сабору нашло се, да може сада бити успостављена нинска епископија, у свему и по свему зависна од сплетског арцибискупа.[56]

7.

Да се све ово догодило са хрватском народном црквом, крив је Петар Кријесимир. Док се хрватски народ, колико је год могао, противио светогрдноме дјелу, што су извађали латински далматински бискупи са највећом светињом хрватскога народа, и док се тај народ до крви борио за ту своју светињу, Петар Кријесимир са својим двором, не само да не стаје у обрану народа свога, него свом владалачком моћи својом подупире латинске бискупе у њиховоме дјелу и потпомаже, да нестане словенске црквене службе у Хрватској, да нестане народне хрватске цркве. Разумио је добро покојни Рачки домашај оваквога поступања Петрова, и као хрватски патриота стара се да оправда колико више може, тог хрватског владаоца; али кривице не може ни Рачки да ослободи Петра Кријесимира за онакво држање

[54] Hist. salon., cap. cit.

[55] Ib. Види и Rački, Docum., p. 206—209.

[56] Ib., et Rački, Docum., p. 210—211.

његово у таквом животном по хрватски народ питању.[57] При оваквој историјској истини, нама је апсолутно непојмљиво, како је могао проф. Смичиклас казати, да је Петар Кријесимир у својој унутрашњој политици чисто хрватски краљ био, без икакве туђе примјесе, и да су три бискупије: биоградска, книнска и нинска, које би од његова (Петрова) времена биле опет сјајно узвишене, да су те три бискупије управо носитељице хрватске идеје у цркви Божјој,[58] — кад сав свијет зна, да су те бискупије баш од Петрова доба постале носитељице латинске идеје, и да је нинска бискупија баш с тога, послије 150 година, успостављена, што су под Петром романисти добили увјерење, да не ће као прије бити носитељица хрватске идеје, него управо латинске.

Темељ, који је ударио Петар Кријесимир у односима хрватства к романизму, или тачније, у потчињењу романизму хрватства, тако је чврст био, да га није могао већ нико више никада порушити. Славић, који је 1073. наслиједио Петра, држао се политике свога предшасника. Мало је у осталом овај Славић и владао, јер је, услијед провале јужноталијанских Нормана, изгубио већ 1075. и пријесто и слободу. Славићев наслједник Дмитар Свинимир био је изабран за хрватскога владаоца упливом и настојањем латинских, далматинских бискупа, и овај је избор папа Григорије VII. потврдио. — Да се види, колико се за мало година потенцирала потчињеност хрватства романизму, или да се тачније изразимо, колико је носилац државне власти хрватске понизио себе и своју државу пред романизмом, приводимо заклетву, коју је Свинимир при крунисању своме у Солину почетком октобра 1076. положио пред абатом Гебизоном, легатом папиним, кад му је овај легат предао државне знаке: „У име свете и нераздјељиве Тројице. Године ваплоћења Господња 1076., индикције XIV., мјесеца октобра. Ја Дмитар, који се зовем и Свинимир, по Божјој милости кнез Хрватске и Далмације, инвестиран и постављен за краља заставом, мачем, жезлом и круном од тебе господине Гебизоне, који имаш власт по посланству апостолскога пријемника господина нашега папе Григорија, сада послије избора мога за управу краљевине Хрвата и Далматинаца, обављенога синодално и једнодушно од свега клира и народа у солинској цркви св. Петра, теби (господине Гебизоне) завјетујем се, обећавам и вјеру дајем, да ћу непромјенљиво извршивати

---

[57] Спом. чланак у Radu. 27, 110—114.

[58] Сп. књига. I. 250.

све, што ми нареди његова пречасна светост, то јест, да ћу у свему и по свему бити вијеран светоме и апостолскоме пријестолу, и штогод свети апостолски пријесто или његови легати наредише или нареде за ову краљевину, све ћу то чувати без свакога приговора. . . . Утврђујем, да ћу за даровану ми краљевину исплаћивати договорно са свима мојим великашима сваке године на дан васкрсења Христовог св. Петру трибут од 200 византијских дуката, а тако исто и сви они, који ће послије мене владати, чуваће ово на вјечна времена. . . . Осим овога, пошто владати значи служити Богу, то ја, умјесто св. Петра и господина нашега папе Григорија, и послије њега нашљедника његових на апостолском пријестолу, предајем себе у твоје руке и препоручујем се теби (господине Гебизоне); и ову вијерност моју заклетвом потврђујем: ја, Дмитар, који се и Свинимир зовем, по Божјој милости и по дару апостолскога пријестола, од овога часа на даље бићу вијеран св. Петру и моме господару папи Григорију и законитим његовим нашљедницима; не ћу судјеловати ни ријечју ни дјелом, да, било он или будући послије њега првосвештеници и посланици њихови, живот или удове изгубе, или да буду ухгаћени; и савјет, који би ми они повјерили, не ћу никоме на штету њихову хотимице открити. Краљевину пак, која ми се предаје твојом руком, господине Гебизоне, уздржаћу вијерно, нити ћу ту краљевину и њена права икада ма којим било начином одузети испод власти апостолкога пријестола. Господара мојега папу Григорија и његове нашљеднике и посланике, кад би дошли у моју област, часно ћу примати, и уљудно ћу с њима поступати, а тако исто и отпремити их, и од куда год да ме позову, смијерно ћу им служити, колико год будем могао".[59]

Поменути Свинимир (или како га још неки зову: Звонимир) био је пошљедњи хрватски краљ. По Рачкоме, као да је умрô около 1088. године.[60]

---

[59] Lucii De regno Dalmatiae. II. 10. — Rački, Docum., p. 103—105.

[60] O smrti hrvatskoga kralja D. Svinimira (Rad. 19, 97—104). У Documenta (p. 146) наводи Рачки један документат, у осталом сумњив, у којем се каже, да је неки Радула три пута спасао живот овом Свинимиру, али да је најпослије погинуо на Косовом пољу. У »hrvatskoj kronici« о смрти Свинимировоі пише: »I nevirni Hrvati vazeše zlu misal i nepravden svit, i sebi i ostatku svomu rasap i vičnje pogrjenje. I tako počeše upiti kakono židove vapiše na Isukrsta, kada reče poglavica: »Bolje da jedan umre, nere tolik puk da pogine«. I tako sramotni i nevirni Hrvati počeše govoriti vapijuće kako psi ali vuci: »Bolje da on sam pogine, ner da nas iz didine naše izvede cića Boga i inim mista toliko

Послије Свинимира покушало се 1089. год. продужити хрватску краљевску власт са неким Стеваном из племена Кријесимира. Али већ слиједеће 1090. године наступа анархија, — и послије мало година Хрватска престаје за свагда као држава, и 1102. године прелази под мађарску круну.

Још за живота Свинимирова престала је краљевска хрватска власт над Далмацијом. То је било 1085. године. Норманski нападај на Далмацију био је узроком овога.

Нормани су били непријатељи Византије и нападачи на цјелокупност царевине, а у исто су вријеме они били пријатељи римскога папе. Свинимир хрватски, вјеран вазда заклетви положеној папскоме легату у часу својега крунисања, помагао је ма било и посредно Норманима. И ово је било доста да изазове противу Свинимира византијски двор. Међутијем и млетачка република држала се политике противне оној, какву је у то вријеме Григорије VII. развијао у међународним односима, и према томе природно се нашла у једнакој политици са Византијом. Кад је требала сада Византији у Далмацији помоћ млетачке републике противу Нормана, а посредно и противу Свинимира хрватскога, република, проникнута својим посебним интересима за Далмацију, наравно да је пуном готовошћу морала ступити у савез са Византијом на заједнички отпор непријатељима. Цар Алексије I. потражи од млетачкога дужда Витала Фаледра поменуту помоћ; а ваљда му је дао разумјети и да би му радо уступио Далмацију, па и Хрватску. Дужд обећа одмах тражену помоћ и пошље посланике своје у Цариград са изјавом да народ сав жели доћи под власт млетачке републике. Посланици 1085. год. заједно са царским представницима склопе свечани уговор, по коме цар Алексије уступа дужду млетачком право над Далмацијом и Хрватском, и дарива му наслов царског протосеваста. Важно је у овом уговору, што се напомиње давно право визан-

---

daleko obuimati, zemlje i gradove«. I ne inako, nere kako psi na vuke lajući kada idu, tako oni na dobroga Zvonimira, komu ne daše ni progovoriti, nere z bukom i oružjem počeše sići njega, i tilo njegovo raniti, i krv prolivati svoga dobroga kralja i gospodina, koji, ležeći u krvi izranjen velicimi bolizni, prokle nevirne Hrvate i ostatak njih Bogom i Svetimi njegovimi, i sobom, i nedostojnom smrtju svojom, i da bi veće Hrvati nigdar neimali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni bili. I tako izranjen ležeći a Hrvate proklinjujući izdahnu. I pojde duh njegov, po milosti onoga ki sve može, s anjeli veseliti se u vike vikom.« — И ово као да би се било догодило на некаквој великој скупштини »u Petih Crikvah u Kosovi«, и то, »na list Isukrstovih tisuća i osamdeset, a toj tisuća i osamdeset manje jedno.«

тијскога цара над Хрватском и Далмацијом, а посебно, како је право византијскога цара над Далмацијом утврђено било и у уговору мира између Карла великога и цара Никифора и како су то право византијски цареви свагда вршили. Послије овога, млетачки дужд (исти Витал Фаледро) назвао се: dux Venetiarum, dux Dalmatiae atque Croatiae et imperialis protosevastos[61] Врло је значајна и дотадашњом историјом хрватском потпуно оправдана опаска проф. Смирнова на овај важни догађај. Дугогодишња еквилибристика — каже Смирнов — хрватских краљева међу Римом и Византијом довела је до својих природних послједица. Византија је коначно изгубила повјерење у хрватску државу и одлучила је уништити је, бар de jure. Не као самостална држава, него као стара византијска тема (о чему је заборавио Свинимир, кад је папи заклетву полагао), Хрватска прелази сада по царевој вољи у управу млетачке републике. Ово је била смртна пресуда политичкој самосталности Хрватске, ресултат све политике Свинимирове и његових предшасника.[62]

8.

Ако бацимо сада поглед са вјерске стране на Далмацију крајем XI. вијека, ми ћемо у њој наћи сасвијем друго, него што је било прије.

Д о ч е т в р т е ч е т в р т и IX. в и ј е к а — а то је доба жалосних оних по послједицама размирица између Рима и Цариграда — с в а ј е Д а л м а ц и ј а б и л а п р а в о с л а в н а. И ово је овако могло бити, јер је црква једна била, јер су и Рим и Цариград исповједали једну те исту вјеру. А било је са малим изузетцима у свој Далмацији и источно богослужење; исто као што је било ту и више православних (грчких и латинских) манастира. — Разумијемо овдје данашњу Далмацију сву: сјеверну до Омиша, гдје је било хрватско становништво у континенту и грчко-римско насељење у приморју, и јужну Далмацију од Омиша, гдје су били Срби уз грчко-римске колоније у приморју. О тадашњим Србима у поменутом дијелу данашње Далмације, а то је Дубровника и Боке Которске говорићемо засебно на другом мјесту. Овдје ћемо о њима споменути и тадашњим вјерским њиховим односима само онолико, колико нам ради пуноће говора треба.

Да су С р б и били православни од времена Кирила и Ме-

[61] Rački, Docum., p. 459.

[62] Сп. књига, стр. 86.

Institute of Mediaeval Studies

тодија, и да су таки и послије остали, ствар је свима позната. Чињени су били ипак и у ово доба покушаји, да отргну српски народ од православља. Али су ти покушаји остали без даљих пошљедица. Управо само два су покушаја до краја XI. вијека била. Први је, кад је хумски кнез Михаило Вишевић у првој половини X. вијека ишао на онај сабор у Спљету, гдје се није радило православно. На како је ради тога тај кнез свршио, видјели смо. Други озбиљнији покушај био је, кад је дукљански кнез Михаило Војислављевић зажелио био добити краљевску круну, и кад се ради тога, по примјеру сувременика му Свинимира хрватског, обратио бпо папи Григорију VII. Већина писаца дају велику важност томе покушају и наводе, како је папа одмах послао Михаилу краљевску круну, а овај ставио своју државу у васални одношај к Риму, затијем, како је тада основано много латинских бискупија за српски народ, како је у дукљанској кнежевини не само, него и у свој српској држави коначно утврђено било латинство, и најпослије, како је тада латински барски арцибискуп проглашен примасом српске краљевине.

Све је ово мање него на половину истина. Једини документат за судити о овоме, то је писмо папе Григорија VII. од јануара 1078. г. кнезу Михаилу Војислављевићу.

У томе писму папа називље Михаила краљем (rex), али краљевске му круне не даје, и дакле за правога краља га не признаје; не само, него поводом молбе Михаилове, да му краљевску круну пошаље, папа упућује кардинала Петра, који је имао да размрси размирицу о црквеној јурисдикцији између дубровачког и барског арцибискупа, нека тек тај кардинал извиди, да ли би добро било послати Михаилу краљевске знакове, и тада нека га (папу) извјести, да зна како ће даље поступати. А назвао је папа у ономе своме писму Михаила краљем (rex) онако исто, као што га зове и најмилијим сином блаженога Петра (carissimus Beati Petri filius), а у ствари самој сумња, да је он баш такав син св. Петра, чим поручује оном кардиналу, да испита вјеру његову и сталност у оданости Риму. Није ни оно истина, да је тада основано много латинских бискупија за српски народ у Дукљи. Не говорећи о томе, да је у тадашњој дукљанској кнежевини било, као што је и данас много романскога народа, за који су требали односни бискупи, установа тих бискупија односи се ранијем добу, а посебно 1062. године, кад папа Александар II. управља писмо једно своје барском арцибискупу Петру и шаље му митрополитски палијум. По Фарлату,

не би ни тада тек то установљено било, пошто је на дуваньском сабору 877. одређено већ било, да дукљански бискуп признан буде за митрополита. А кад се при овоме зна, да таквог дуваньског сабора (concilium Delmitanum) није никада ни било, — тада сва ова работа о барској тој митрополији може се сматрати, као на пјеску основана. Исто је тако на пјеску основан и наслов примаса краљевине Србије (primas Regni Serbliae), што има данашњи барски латински арцибискуп. Ово ми кажемо на основу онога, што је Фарлати о томе написао.[63]. А да је било каквог стварног основа за овај наслов, не би сигурно Фарлати пропустио био да га наведе, нити би тако важну ствар ставио међу неизвјесне ствари (incertum). Треба ли још к овоме додавати некакву бискупију serbiensis, која као да је тада била подређена барском арцибискупу? То би била нека тобоже српска бискупија са главним мјестом Sorbium, која као да је основана на оном дуваньском сабору 877.,[64] и тада подређена дукљанском митрополиту, а затијем барском. Тако је казано у VII. тому (стр. 19.) Фарлатовог Illyricum sacrum, а у VIII. тому (стр. 44.) читамо, да никаквога бискупа serbiensis тада није било, него то је био неки бискуп (Теодор) Sarcanensis или sardanensis, којега се име налази у актима једнога дукљанског сабора 1199. године. И овог измишљеног српског бискупа Томко Марнавић у свом животопису св. Саве ставио је као предшасника св. Саве у српској

---

[63] Illyr. sacr., VII, 16.

[64] О овом дуваньском сабору (concilium delmitanum) Фарлати доста на дуго пише (III, 67—70) и зове га »celeberrimum«, а пише по Дукљанину и Марулу (Presb. Diocleatis Regnum Slavorum; M. Maruli Regum Dalmatiae et Croatiae gesta. Изд. Schwandtner. III, 474—531). По ономе што се ту пише, на овоме сабору као да су учестовала три римска кардинала у име папе Јована VIII, три посланика грчкога цара Василија, српски краљ и много друге велике господе, и на томе сабору, као да је установљена дукљанска митрополија и подређено јој 12 епископија; а послије сабора да је од папиних легата крунисан први српски краљ, и то 877. године. — Латински поп Vjekoslav Gjorgić узео је ово (као и многи други и до данашњега дана) за готов новац и у књизи, што је 1860. штампао у Трсту са насловом: »Hrvati, Srbi i Dalmatini a Sv. rimska Stolica« пише, да послије овога сабора »dvanaesti dan, kralj Srbski bi ovienčan od poslanika papinih po rimskom načinu«; а тај се српски краљ звао »Paulimir, koji hoteći utemeljiti se na stavnom temelju posvećenom od crkve i podati značaj kršćanski svomu kraljevstvu učini se ovienčat od papinijeh poklisara, i spozna tako Svetoga Oca za pokrovitelja kraljevstva, a vandjelje za pravilo svoga zakonoslovlja. Tako na temelju viere i zakona rimske crkve bi ustanovljeno srbsko kraljevstvo.« Књигу је ову своју посветио Ђорђић

цркви.[65]. Из свега овога јасно се види, да је ничим свршио онај покушај кнеза Михаила Војислављевића, да потчини српски народ Риму.

Хрвати у прво вријеме, послије Кирила и Методија, били су православни, ако не бољи од Срба, а оно свакако као Срби. Свијетло је и сјајно у овоме погледу доба кнеза Седеслава. Седеслављев убијца, кнез Бранимир, да одржи себе на пријестолу, није зазрио од мисли да баци таму на тај сјај и да, ради свог личног интереса, жртвује слободу народне хрватске цркве. Није смио да то учини на један мах, јер се бојао народа, који је дјелу светих словенских апостола искрено одан био, него помоћу оног пинског дјакона Теодосија, смисли средство, којим би стекао себи помоћ на западу да се сачува од освете цариградскога царскога двора за убијство Седеслава, а уједно и да не изазове срџбу хрватскога народа противу себе. Смисли одметнути хрватску цркву од цариградског патријарха и подредити је римскоме папи, те признати папски примат, уз очување у хрватској цркви словенског богослужења. И ово што је смислио Бранимир, он је и извео, благодарећи приликама времена и попустљивости папе Јована VIII., који би ради Бугарске, коју је тежио да себи задобије, на свашта пристао био. Хрватска црква потпала је под Рим, и почела је признавати и примат и све што се у вјерском и црквено-административном односају наређивало из Рима. У вјерском односају у осталом нијесу се још тада разликовали међу собом Рим и Цариград, и потчињеност хрватске цркве Риму сводила се у главном у признању примата римскога папе. Али наслједници папе Јована нијесу мислили као он. Потчињени пап-

---

дјаковачком бискупу J. J. Штросмајеру. А све ово међутијем, што се писало и пише о том дувањском сабору 877. године, није ништа истина, него је све то измишљено, и као што Луције зове баснословним сав спис попа Дукљанина (potius fabulas quam historiam scripsisse videatur. lib. II, cap. 14), тако је и опис овог дувањског сабора пука басна. Најмјеродавнију је оцјену о изворима који послужише Фарлату да напише оно о дувањском сабору, написао пок. Рачки у »Književniku« за 1864, I, 198—227. Пажње је достојно што на поменутом баснословном извору оснивају модерну »Crvenu Hrvatsku« која би се простирала од Цетине до Бојане, те би, између другога, биле хрватске земље и Бока которска, и Херцеговина, и Црна Гора, те би по томе по најмодернијем »hrvatskom državnom pravu« биле чисто хрватске земље: Црна Гора, Херцеговина, западни дио Босне, Далмација, „Хрватска", Славонија, дио Крањске и источна Истра (V. Klaić, Povjest Hrvata. I, 10). Добро је у осталом погледати и шта је Фарлати (сп. м.) опазио о „бијелој" и „црвеној" Хрватској

[65] О овоме види даље на 124. стр.

ској власти хрватски народ морао је бити у црквеном одношају романизиран, и хрватска народна црква полатињена. Наступила је мало времена послије Јованове смрти у Далмацији она борба, коју смо видјели. Трајала је та борба около 200 година. Између хрватског свештенства с једне стране, а с друге латинског далматинског свештенства са хрватским владарима и њиховим великашима, који су се сви мало по мало били полатинили, водила се ова борба. Хрватски је народ учествовао у тој борби само у толико, у колико су му хтјели отети право, да може своје народно словенско богослужење имати. За потребу да призна и примат римскога папе, народ није ништа знао. Изгледа да се томе тај народ приклонио тек послије сплетскога сабора 1059. године, и да се томе приклонио за то, не би ли тијем спасао бар своје словенско богослужење. Ово би потврђивао онај догађај са епископом Цедедом, и онај метеж, који се јавио у народу, кад су му објављени били закључци поменутога сплетскога сабора. На ово признање хрватскога народа примата римскога папе, мало се осврталo латинско свештенство. Њему се хтјело, да сви полатињени буду у строгоме смислу. Тијем је то латинско свештенство давало израза оним мислима, које се о онђој латинизацији развијаху одлучније од времена папе Стевана VI., а под упливом нове теорије римске, коју је енергично развијао римски архидјакон Хилдебранд, потоњи папа Григорије VII. И успјехом се овјенчао рад тога свештенства. Крунисање хрватскога краља Свинимира било је завршетак дјела. Од тога доба Хрвати постају формално римокатолици. Кажемо формално, јер је у души хрватскога народа остала и даље укорјењена љубав к источној цркви, која му је штитила његово словенско богослужење, и вјеру те цркве источне и данас, послије 800 година, хрватски народ сматра својом „старом вјером“, и к свештеницима те старе вјере долази он на молитву и данас при свакој својој домаћој незгоди. Бар тако је код данашњих Хрвата, који су на далматинским острвима.

Постојаније од Хрвата у привржености источној цркви било је романско становништво далматинских градова и острва. У оно исто вријеме, кад се Бранимир хрватски са својим двором одмеће од источне цркве, епископи далматинских градова стоје најодлучније уз цариградскога патријарха.

Јерархијска веза, која је у почетку постојала између романског епископата далматинског, почела је била слабити већ на измаку V. вијека. У половини VI. вијека поводом Judicatum

папе Вигилија, тај се епископат сасвијем одвојио од римске цркве. Требало је много времена послије тога да прође, а да се он опет помири са том црквом. Помирио се некако, али за кратко вријеме. У првој половини VIII. вијека илирска је префектура прешла у јурисдикцију цариградског патријарха, а дошљедно и Далмација. Далматински су епископи од тога доба стали у јерархијској зависности од Цариграда; а од тога доба снажи се у далматинској цркви и грчки елеменат јаким сеобама Грка на запад и у Далмацију, те се у многа главнија мјеста далматинског приморја уводи грчко богослужење и оснива се више грчких манастира. А да је далматински епископат у то доба мислио или радио, да се ослободи испод јурисдикције цариградскога патријарха, о томе нема нигдје спомена. Напротив, има доказа да је тај епископат добре воље примао и признавао ту јурисдикцију; шта више, он је и сам бранио ту јурисдикцију, као што свједочи енергично његово држање у борби између Рима и Цариграда за вријеме патријарха Фотија. На писмо папе Јована VIII. од 10. јуна 879. год. далматинским епископима, клиру и начелницима: сплетском, задарском и осталих градова (caeterarumque civitatum), којим их писмом папа зове да приступе римској цркви, далматински епископат не налази за нужно ни да одговори. Него баш те исте године на знаменитом сабору у храму св. Софије у Цариграду, између многих других, учествују и неколики далматински епископи. А сплетског архијепископа Марина посвећује овлаштеник патријарха Фотија, аквилејски патријарх Валперт.

Постојанство ово далматинског епископата у признању над собом духовне власти цариградскога патријарха држи се чврсто све до одступа са цариградске катедре патријарха Фотија. Да ли је у осталом и тада тај епископат прекинуо сваку свезу са Цариградом, ми не би могли одлучно утврдити, особито кад се сјетимо сплетског архијепископа Добрала у XI. вијеку, који у познатој распри о свештеничком целибату изричито се ослања на авторитет источне цркве, као мјеродавнога му судије. У другој половини XI. вијека та је свеза престала, послије злокобнога сукоба између папе римскога Лава IX. и цариградског патријарха Михаила I., кад се за свагда раздјелише источна и западна црква, и кад Цариград баца анатему на римскога папу, а Рим такву исту анатему баца на цариградскога патријарха и источну цркву. Латински градови далматински исто и сав онај дио Далмације, гдје су Хрвати били, постаје тада провинцијом римске цркве.

Таким начином романска Далмација са својим епископима била је за преко 150 година у непосредној зависности од јурисдикције цариградскога патријарха и у духовној свези са источном црквом. За овај доста дуги период времена много се источно-грчкога у сваком погледу, а навластито црквено-обредном у Далмацији утврдило. Ово смо ми већ казали прије. О источним калуђерима и манастирима у Далмацији, за времена Атанасија великог и Јеронима, споменули смо. Особито у вријеме иконоборства много је калуђера прешло у Далмацију. Трагови старих православних манастира виде се и данас још у Далмацији, а неки су претворени у латинске манастире. За село Карин има предање, да је првих година IX. вијека озидан био ту православни манастир. У макарском приморју около 872. год. подигнуто је било више православних манастира у Заострогу, Пољици и Макру, којих се и данас још трагови виде. У овом посљедњем мјесту постојао је манастир православни све до XV. вијека, и развалине истога зову данас тамошњи сељани „манастирина". Плоче са односним натписима православног заострошког манастира (из IX. вијека), који је био близу данашњег латинског манастира, постојале су до 1747. год., и тада су дотични при зидању латинског манастира употребили исте плоче, избрисавши наравно старе натписе. У једноме гробу до разрушенога православног манастира од прилике истога вијека у Скадарићу, фратри су нашли сребрну кадионицу и два крста источнога стила, који су и данас још у латинском манастиру заострошком. И оваквих и сличних споменика и података о православним манастирима у Далмацији до XI. вијека има мноштво.

У другој половини XI. вијека владао је Хилдебрандов дух на свему западу. Како је упливисао овај Хилдебранд на римски папски двор, прије него ће сам постати папом, како ли је он, као папа са именом Григорија VII., радио да развије своју мисао о свјетској теократичкој држави под врховном влашћу римскога првосвештеника — познато је добро. У Далмацији пошло је ово за руком Григорију лакше, него игдје друго. Свинимир хрватски изјавио му се васалом и положио му заклетву покорности. Далматински градови били су са Свинимиром. Далматинска црква са свима својим бискупима била му је подложна. Римско вјеровање, сада већ друкчије од православног вјеровања, било је ту утврђено. Символ вјере са Filioque и све остале до тога времена уведене римске догматичке новости, исто и цр-

квено-дисциплинарне, биле су на широку руку уведене. Остајало је још код хрватскога свештенства и народа словенско богослужење, премда већ и дотерано по римском ритуалу, те је сада и то и такво богослужење требало у Далмацији искорјенити и замјенити га латинским. Посао овај узео је на себе да изведе арцибискуп сплетски Лаврентије, човјек одважан и скроз проникнут Григоријевим идејама. Било је још у Далмацији између Хрвата много народа, који је исповиједао „стару вјеру", и није се још приклонио био римском вјеровању, и који је дакле био православни. Најприје на ове је Лаврентије обратио своју пажњу, и затијем на словенско богослужење. Радио је енергично и безобзирно, и пуну је похвалу за то заслужио од Рима.

Постојало је још неколико православних цркава у појединим мањим мјестима међу Хрватима, и све те цркве по наредби Лаврентијевој сада су затворене биле или претворене у латинске. Латинско богослужење свугдје је уведено, а тако исто и латински језик. Манастири стари, у којима су се обдржавала правила Антонија великог и Василија великог, затворени су били, да се мало затијем предаду новоме строго латинскоме реду францишканаца, којега је између других задаћа, једна од главнијих била и та, да обраћају у латинство православни народ (scismaticos). Исто се ово догодило и са многим манастирима св. Венедикта, којих је устав у главном једнак био као код источних калуђера, али који манастири нијесу прикладни били за изваћање Хилдебрандових тежња. И све се ово изваћало са таком безобзирношћу, да међу Хрватима у Далмацији, а тако исто и код латинског насељења далматинских градова није било пошљедњих година XI. вијека више ни једнога, који би јавно исповиједао православље. Све је то сада у Далмацији било латинско и покорно папи римском; и пред своју смрт (1099. год.) могао се сплетски арцибискуп Лаврентије похвалити, да је успио из Хрватске и Далмације искорјенити православље.

Остало је православље у снази само још код грчког насељења у дотичним приморским градовима далматинским. Ни сплетски арцибискуп, ни сви остали латински далматински бискупи нијесу имали моћи да искорјене православну вјеру код тога народа и да га полатине. Наилазили су на чврсту вољу и на пуну оданост православној цркви код далматинских Грка, и зато су се и осујећивали сви покушаји латинских бискупа, да полатине те Грке у XI. вијеку; а у XII. вијеку, или тачније до 1180., док је Далмација била под врховном влашћу цара Мануила

Комнина, нијесу ни смјели да насрђу на далматинске Грке. Послије Мануилове смрти сви обзири падају за латинске далматинске бискупе: проглашују православне Грке „јеретицима“, и започиње систематичко гоњење њихове вјере, које гоњење не престаје већ за читав низ слиједећих вијекова.

Не клонуше срећом ови далматински православни Грци духом и не предадоше се Латинима, него осташе чврсти у вјери својој. Борише се сами, премда и малобројни, противу непријатеља вјере им свете, док им не дођоше свршетком XIII. и у XIV. вијеку Срби у помоћ, с којима заједно уздржаше, ма и кроз небројене муке и сваковрсна гоњења, православну вјеру у Далмацији и до данашњега дана.

ЧЕТВРТИ ПЕРИОД.

1075—1420.

Тешко је и мучно стање наступило за православну цркву у Далмацији од XI. вијека. Ово смо већ казали. Као што је латинско далматинско свештенство безобзирним својим поступањем и ради своје материјалне користи, нападало на православне Хрвате и на њихову народну цркву, и тек се умирило према Хрватима, кад им је уништило цркву и све их полатинило, те себи подложило, тако је оно хтјело то исто да учини и са далматинским Грцима. Оштра реакција ових Грка осујећивала је сваки корак тога свештенства, који се клонио на штету православне вјере. Ово је изазивало исто свештенство, а посебно латинске далматинске бискупе, на најбезобзирније поступање са православним Грцима у Далмацији, много одлучније и жешће, него што је било поступање њихово са православним Хрватима. Хрвати су се мушки опирали насртајима тих бискупа на њихову цркву, али су морали подлећи сили, јер нијесу имали заштите код својих владара, који су први цркву своју народну изневјерили и подвргли себе и своју државу слијепој послушности Риму. Грци далматински били су срећом својом у другом положају. Штитио је њих цариградски двор, који није престајао сматрати Далмацију својом темом, а у вјерској су заједници били са великом црквом цариградском, и према томе су они и осјећали у себи моралне снаге да се одупиру нападачима на вјеру своју; а умјели су Грци у приликама и мило за драго враћати Латинима, кад би им у цркву дирали.

1.

Мржња је стара постојала међу Грцима и Латинима, и у народним и у вјерским односима. Ова је мржња прогресивно расла, особито у XII. и XIII. вијеку за вријеме злосретних крсташких ратова, којих несреће нијесу минуле ни Далмацију.

Већ први крсташки рат (1095. год.) показао је Грцима, колико мало хришћанске љубави проникава западне крсташе према источној цркви. Ништа нијесу поштовали ти крсташи: све су само рушили, све скврнили и свуда само пљачкали, не штедећи ни највеће грчке светиње. Природно је по себи, да су Грци морали сматрати на те латинске крсташе, као на најљуће непријатеље своје; а пошто су ти крсташи долазили на исток и на грчке посједе у име цркве латинске, то су Грци на ту исту цркву сматрали, као на штитницу разврата и зла, те су само са мржњом гледали на њу и на њено свештенство. Ова је мржња још јачом постала, кад 1185. год. Латини освојише Солун. Византијски писци грозотом описују, шта су тада Латини ту починили. Никита Хонијат, сувременик догађаја тога, овако између другога о истоме пише у спису своме о времену владања цара Андроника Комнина: „Догађаји који су се збили, кад Латини освојише Солун, састављају нову илијаду невоља, које су више него трагичне. Све су куће у граду опустјеле; није било једнога склоништа, гдје би се човјек могао сачувати, нити једне улице, да се избавиш од убијца, па ни лагума, да се сакријеш. Нијесу помагале ни прошње ни жалбе; мач је све и свакога дохватао, и само онај удар, који би умртвио, био је угодан бијесним оним људима. Узалудно су се многи приклањали у цркве, узалудна је била нада и под светим иконама. Варвари они, смјешавши божанско са човјечанским, нијесу зазирали ни пред светим мјестима, нити су штеђели оне који су се у та мјеста приклањали . . . . Непријатељи са оружјем у рукама уертали су у цркве, и убијали су свакога, кога би ту нашли, и као животињу, која је за жртву, клали су кога би год ухватили. Па јесу ли и могли штеђети људе они, који нијесу уважавали светињу и који се ни Бога бојали нијесу? Али, колико је страшно то, што су ти нељуди отимали ствари, које су Богу посвећене, дирали поганим рукама оно, што се не смије у цркви дирати, и несећим очима завиривали у оно, што је тајна у цркви, толико је безбожно са њихове стране то, што су бацали светогрдно на земљу свете иконе Исуса Христа и Његових угодника, газили их ногама, и ако су на њима налазили каквих драгоцјених украса, скидали су то безобзирно, а саме су иконе бацили на улици, да их газе, који пролазе, или су их на ватру стављали да кухају себи јела. А још је безбожније и страшно, што су неки између тих бијесних Латина скакали на свети пријесто, пред којим се клањају и сами анђели, и ту

играли пјевајући најразвратније пјесме, и затијем каљајући својом нечисти свето мјесто . . . . .“ (књ. I. гл. 7.)[1] „Угоднике Божје јавноме су презрењу Латини излагали. Тако, миро које је текло из гроба славнога чудесима и страдањима својима мученика Димитрија, они су грабили обичним посуђем, лијевали су га у рибље лонце, мазали су њим своје чизме и употребљавали су га за све оно, за што се обично уље употребљује . . . Кад су православни били скупљени у цркви на молитву, ушли би Латини хрпама у исту цркву, и показујући као да се тобоже и они моле, међу собом су на своме језику на глас се разговарали и безобразно се дерали. Скочили би изненада на појаче црквене, ухватили би их за грло, давили би их и тијем наравно прекидали појање. Осим тога, неки би почели тобоже да заједно са појачима поје и као да се, несретници, хоће и они да Богу моле, подвикивали би најнеприроднијим гласом, започињали би скаредне пјесме или би ударили, да гласом подражавају псеће лајање . . . Све су ово Латини чинили само да подвргну руглу православно богослужење и да покажу, како га презиру . . . Тада се јасно показало, да међу њима и нама стоји најдубља пропаст непријатељства, која се никада више испунити не ће, нити ће се икада више моћи наше душе сјединити с њиховима, макар да и будемо приморани с њима живјети“ (I. 9.)[2]

Ми смо из Хонијатове историје привели само светогрдна дјела Латина, који су толиком дрскошћу дирали светињу Божју. А не ћемо да приводимо остало што овај историк пише о томе, како су они поступали са грчким женама и до каквог је цинизма и јавнога разврата долазило то њихово поступање. Стид нам је то и написати.

Исти историк спомиње у истој историји тадашњега православнога солунскога архијепископа Евстатија, човјека особитих врлина и велике учености. За овога архијепископа каже, да се настојањем његовим и молитвом Бог смиловао на Солуњане и ослободио их најпосље од латинскога зла. Од овог архијепископа Евстатија имамо жалосну потврду онога, што смо из Хонијата привели. Каже Евстатије, описавши како су Латини освојили Солун, да су „улице биле пуне људских трупова, и ту су ти трупови лежали голи, јер су грабежни Латини свукли их били да им и одијело присвоје. Па ни то им није било доста, него

[1] „Византійскіе историки“, издање СПб. дух. Академије. СПб., 1860 I, 379.

[2] Ib., I, 388.

су допуштали себи и најсрамотније поступање са труповима побијених Грка. Људска тјелеса су измијешана била и нарочито од Латина стављена заједно са мрцинама магараца, паса и мачака, те намјештена једно уз друго на такав начин, као да се грле и да путеној жудњи задовољавају. Најпослије та људска тјелеса заједно са мрцинама бивала су спаљена. Грчке цркве не само што нијесу светињом својом укроћавале бјеснило тих људи, него су биле за њих поводом највећих безакоња. Улазили су у цркве, ругали се светињама и молитви, и заклоњене у црквама људе бијесно су били и убијали. Жене и дјевојке без разлике подвргавали су се скотској страсти војника, а цинизам при томе није познавао граница. Многи стари људи и жене међу Солуњанима, не могући да одоле толикој невољи, бацали су се са кровова кућних на улицу, или су се бацали у бунаре, да погину и тијем да се отму безбожницима. Који би Грк жив остао, томе је још страшнији живот постајао. Латини би свакоме Грку нос одсјекли у знак да је побијеђен, и жалосници нијесу више један другога познавали. Тако онакажени, те голи и гладни, биједни само смрт су жељели".[3]

Доста би било и овога догађаја у Солуну, да се види, колико су Латини у оно доба мрзили Грке и православну цркву, а уједно би овога већ довољно било и да се с друге стране оправда мржња Грка према Латинима и њиховој цркви. Али требало је још, да се испуни чаша злоће, и да се за све потоње вијекове раствори пропаст између Грка и Латина, између православне цркве и латинске цркве. Четврти крсташки рат, да се тобоже ослободи света земља од некрста, имао је да ту пропаст створи. Умјесто ослобођења свете земље, злосретни ови крсташи нађоше да им је пробитачније отимати хришћанске земље од законитих својих господара, да тијем очитије покажу, колико су искрено стављали на себе знамење крста и колико им је стало било за свету земљу и за гроб Спаситељев! Први је посао ових крсташа био, да навале на Задар, да га опљачкају, да му растерају грађане и да га на пола разруше. Послије овога дјела, достојнога онакових пељуди, који светогрдно ношаху на себи биљег часнога крста, дошао је ред на Цариград да с истим градом учине исто, што и са Задром.

Ударише ти крсташи на Цариград и у априлу 1204. године освојише га, протеравши из њега законитога му цара хришћан-

[3] Ibidem.

ског и православног патријарха са епископима. Онај исти историк Хонијат, у спису о времену владања Алексија Дуке, овако казује, шта учинише тада Латини у Цариграду и са Цариграђанима: „Чим да почнем, чим да продужим и чиме да завршим казивање о ужасима, које су тада починили они крвници? Тешко ми је споменути, како су нечастиво погажене биле свете иконе, како су разбацане по нечистим мјестима мошти светих мученика, који пострадаше за Христа! Што је иначе страшно и чути, тада се могло то већ видјети, како се божанствено тијело и крв Христова бацала и пролијевала на земљу. Пљачкајући драгоцјену црквену ризницу св. Софије, Латини су неке између светих ствари разбијали, узимајући себи оно што је скупоцјеније било, а друге су употребљавали за обични живот при јелу и пићу, и радили су то, као истинити претече антихристових дјела! Што је некада претрпио од народа Христос, кад су му хаљине скинули и ругали Му се, то је Он исто и сада претрпио: хаљине су Његове и сада латински војници дијелили на дијелове, бацајући коцку шта ће коме допасти, и фалило је само још да га у ребро прободу, па да опет потече на земљу божанствена крв. О безакоњима, која су тада почињена била у цркви св. Софије, тешко је и причати. Света трпеза, која је од најдрагоцјенијих комада састављена била и која је у својој цјелини представљала савршенство љепоте и богаства, разбијена је сада била и у једнаке дијелове раздијељена између пљачкатеља заједно са осталим црквеним богаством, које је огромно било по количини и бесприм̑јерно по љепоти. Па умјесто да бар на својим рукама износе из цркве разграбљене скупоцјености свете, они су уводили у цркву коње и магарад до самога најсветијег мјеста и на њих су товарили опљачкане свете ствари; па кад би животиња посрнула и пала због глаткости тла, они су је ножем пробадали, и таким начином скврнили нечистом крвљу света мјеста“ (гл. 3). „Увели су били у цркву и сјели на патријаршески пријесто једну женетину, препуну свакога гријеха, жрицу нечастија, слушкињу ђавола, хулитељицу Христову, и та је несретна женетина на пријестолу извађала скаредне пјесме и плесала. Нити су то једина безакоња, што су Латини ту извршивали, него сваке врсте пријеступе чинили су они ту са једнаким бјеснилом. А извађајући така безакоња над свим што је свето било, Латини већ доњедно томе нијесу могли штедјети поштене жене и дјевојке, које су за удају биле, или које су себе у дјевичанству Богу посветиле биле... Ми смо ви-

дјели и много још другога сличнога, што зло и није у свему представљало царство антихриста, али је у свему протуположно било ономе, што хришћани зову благочастивим и сходним Божјој ријечи" (гл. 4).[4]

Много је ово што каже Хонијат. И премда је он савременик овога догађаја и очевидац, могло би се ипак посумњати у истинитост сваке ријечи његове и помислити, да је можда као Грк преувеличао ствар. Али има један други исто тако савременик тога догађаја, који пише о истоме догађају и понавља у главноме оно што је Хонијат казао, а коме се не може не вјеровати. Тај савременик није нико други, него таданњи римски папа Инокентије III. У писму своме од 10. јула 1205. Инокентије овако о томе пише у Цариград кардиналу Петру, папскоме легату на истоку: „Ви сте се завјетовали, да ћете све силе своје уложити да ослободите свету земљу из руку некрста, а на мјесто тога сада безрасудно погазисте чистоту завјета вашега. Ви нијесте подигли оружје противу невјерних, него противу хришћана: пожељесте не да ослободите свету земљу, него да завладате Цариградом, давајући тијем предност земаљском богаству пред небеским добром. Али што је још горе, неки између вас нијесу поштовали ни вјеру, нити су имали обзира наспрам женскога пола, него предавајући се јавном блудочинству и прељуби, силовали су не само просте женскиње, него и дјевојке, које су Богу себе посветиле биле. Није вам доста било царских ризница и иметка богатих и простих људи, него сте грамзиве руке своје пружили и на црквену имовину, а што је још преступније, и на богослужбене предмете, јер сте крали свештене одежде и присвајали иконе, крстове и свете мошти. Тугом и срамотом морамо сада казати, да оно, што се до сада сматрало да се догађа за добро цркве, сада служи јој само на штету. Јер како ће грчка црква, која је изложена толиким невољама и гоњењима, пристати на сједињење и на послушност апостолскоме пријестолу, кад у Латинима не види него примјере разврата и дјело мрака, тако да их по праву мора мрзити више него ли пса?"[5] — А што је најгоре у овоме папиноме писму, то је да он осуђује

[4] Ib., II, 321.

[5] »Quomodo enim Graecorum ecclesia quantumcunque affictionibus et persecutionibus affligatur ad unitatem ecclesiasticam et devotinem sedis apostolicae revertetur, quae in Latinis non nisi perditionis exemplum et opera tenebrarum aspexit, ut jam merito illos abhorreat plus quam canes.« Innocentii III Regest. VIII. 126.

за пљачкање не само латинске војнике, као Хонијат, него кори за то и латинско свештенство, а на првоме мјесту тога свога легата, кардинала Петра.

На жалост, све ово што је папа написао, нијесу биле друго него пусте ријечи и само тренутни израз осјећаја хришћанскога човјекољубља. Јер тај је осјећај послије само неколико мјесеци охладнио у њему, кад му приказаше све материјалне користи, које он добива од тога, што му се Цариград покорио и што је он сада господар и православнога Истока. Ово дознајемо из једног писма истог овога папе од септембра 1205., управљенога латинским бискупима у Цариград, у којем писму папа изјављује радост своју, што је Бог ослободио грчко царство од гордих и предао га смиренима, — а ти смирени су западни крсташи![6] Овијем папа је узео на себе сва она недјела, што су крсташи на истоку почињели били, и тијем је пренио и на себе ону мржњу, коју су Грци према Латинима услијед оних недјела зачели, а што је још дубљи јаз изрило између латинске цркве и цркве православне.

Ово смо овдје сада ми привели ради тога, да се боље разумију сва она гоњења, којима ће се од сада унапријед подврћи православна црква у Далмацији, и сва она ужасна борба, коју ће имати православни у Далмацији да издрже, а да очувају своју вјеру и да не подлегну латинству.

2.

Казали смо, да је све насељење Далмације крајем XI. вијека било полатињено Православна вјера исповиједала се и чувала тада само у грчким колонијама, којих, у колико можемо данас знати, било је у Задру, Шибенику, Сињету и Макарској. У Макарској, поред православних Грка, било је и Срба, и то у претежнијем броју од Грка. Најјаче су колоније грчке биле у Сињету и у Задру, а мање колоније у Шибенику и Макарској. Православне грчке цркве биле су у Задру: св. Антонија великог, св. Стевана, св. Платона и св. Димитрија: у Сињету: црква успенија Богоматере и св. Киријака; у Шибенику: црква св. Параскеве; у Макарској: св. Панкратија и св. Ђорђа. За ове цркве из тога доба знадемо поуздано;[7] а да их је и других још било, можемо извести из облика многих данаш-

[6] Ib., VIII. 133.

[7] Конч. ркп.

њих старих цркава у Далмацији, и из оних, које се сваки час из раскопина откривају. Колика је бројем народа била свака од поменутих колонија православних ми наравно не можемо данас рећи. Али да нијесу малобројне биле, особито сплетска, може нам служити доказом то, што је противу њих латинско свештенство енергичне мјере предузимало, и што су оне имале снаге одупријети се чак и онда, кад су дотични црквени сабори у Далмацији издавали своје наредбе противу православне вјере. Свештеници за службу црквену и пастирску у тим колонијама били су сви из цариградске патријаршије, с којом су исте колоније у духовној свези биле и од које су зависиле; а на црквеним службама спомињало се име цариградскога патријарха.

Вријеме послије првог крсташког рата било је најтеже за православне у Далмацији. Било је доба деспотичке владе мађарске у Далмацији, владе, која је само о томе тако рећи и мислила, како ће Риму угодити. И та је влада ту господарила до друге десетине XII. вијека. Фанатизам, којим су на западу напојени били противу Грка, послије првог крсташког рата, пренио се одмах и на Далмацију. На сплетске Грке имао се тај фанатизам да искали. Нијесу хтјели ти православни у Сплету да се покоре Латинима, нити да им на добру вољу уступе цркве своје и да се полатине. Због политичких ваљда разлога није хтјела влада да силу противу њих употребљује. Одлучено буде сазвати сабор далматинских бискупа у Сплету. Сабор се састане 1111. године, и на томе сабору буде оглашена православна вјера јеретичком вјером, и да не смије та вјера бити никако трпљена у једној држави, која је вјерна намјеснику Христовом у Риму. Према овоме буде издана и наредба, да у држави краља Коломана морају бити затворене све цркве, у којима се не држи латински обред и не спомиње се име „Христова намјесника“, него име „јеретичког“ патријарха цариградског. Услијед ове наредбе била је слиједеће (1112.) године одузета Грцима у Сплету црква св. Киријака, и претворена у латинску цркву, и посвећена блаж. Јерониму. Исто се догодило неколико година касније у Задру са црквама св. Антонија вел. и св. Стевана, које су биле претворене у латинске цркве.[8]

Послије овога наступа за неко време промјена на боље за православне у Далмацији. Утишала се била на западу манија за крсташким ратовима; и послије другога крсташког рата ми-

[8] Ibidem.

ровали су за више година. Мировали су латински бискупи и са православнима у Далмацији. Непосредним узроком овога у Далмацији били су немири, који су наступили у сињетској арцибискупији послије смрти арцибискупа Кресценција, па до 1136. године, затијем радња задарскога бискупа да извуче своју бискупију испод власти сињетског арцибискупа. А и у Риму самоме мало им је остајало времена, да се старају о обраћању „схизматика", кад су по два папе ту бивали, који су се сваки за себе отимали за пријесто: Геласије II. са антипапом Григорије VIII., Хонорије II. са антипапом Целестином, Инокентије II. са антипапама Анаклетом II. и Виктором IV., и све ово за самих двадесет и пет година (1118—1143.)

Изабрали су били Сињећани за арцибискупа неког мађарског дворјанина, Манаса (1112. год.). Овај арцибискуп сматрао је за најпречи посао свој да угоди Мађарима у материјалним питањима. Издао је своје Сињећане, и кад се открило издајство, посрамивши се (magno confusionis pudore obductus, каже архидј. Тома), побјегао је из града, и није се више никада ни повратио.[9] Послије тога Манаса, узео је управу арцибискупије сињетски архидјакон Дабро. И овај нашао је за добро искористити се положајем, те у договору са градским начелником настојали су, да чим више себи хасне извуку из добара арцибискупије, одуговлачећи избор арцибискупа све до 1136. године.[10]

У исто вријеме, кад се ово догађало у Сињету, задарски бискуп Мика, којега је Дабро преварио био у обећању, да ће за арцибискупа сињетског бити изабран, почне настојати, да буде неодвисан од сињетске арцибискупије.[11] Ово у осталом Мика није могао, покрај свега свога старања, остварити, али је то ипак остварено било послије неколико година.

За вријеме док се ово у Сињету и Задру догађало, а то је од 1112. до 1136. године, дакле за двадесет и четири године, православни су у Далмацији мир уживали, и у неколико се опоравили од невоља, које су дотле морали били да претрпе. Узнемиривани су били послије у Сињету при арцибискупу сињетском, опет Мађару, Апсалону, али им од тога ипак зла великога није дошло. Међутијем 1166. године Далмација је дошла под непосредну власт цара Мануила Комнина, — и наравно, наступило је за

---

[9] Hist. Salon., c. 18.

[10] Ibidem.

[11] Ib., c. 19.

православне у Далмацији вријеме, кад су могли одахнути и слободно своју вјеру исповиједати.

3.

Био је Мануил према Далматинцима особито милостив. Архидј. Тома каже за њега: erat benignissimus circa omnes sibi subjectos, non tributorum exactor, sed divitiarum suarum liberalissimus distributor.[12] Били су ради тога и Далматинци, а нарочито Сињећани, одани томе цару и у свему му угађали. Показивали су му своју оданост и у томе, што су се према царевим једновјерницима не само пријатељски понашали, него опћили с њима и у црквеним службама. Између другога знадемо, да је 1171. године у Сињету у једној цркви грчкој, која је посвећена била успенију Богоматере, држана свечана служба у присуству Константина Севаста, царског заповједника Далмације и Хрватске (Dalmatiae et Chroatiae) и да је на тој служби било много народа са првацима главних градова далматинских, који су признавали власт грчкога цара. Арцибискупијом сињетском управљао је од 1175. год побожни арцибискуп Р а ј н е р и ј е. Позната је наклоност његова према православној цркви, и ту наклоност није он гојио из рачуна или из удворности према цару и цариградској цркви, него из искрене оданости. Милостива пажња цара Мануила према главноме граду Далмације Сињету, одлучила је Сињећане, да благодарности својој цару израза даду нарочитим посланством у Цариград. У томе посланству неколико је најугледнијих Далматинаца било, а на челу им арцибискуп Рајнерије. Цар је најљубазније примио посланство, и особито је одликовао Рајнерија за све вријеме док се у Цариграду са посланством сињетским бавио, и на одласку из Цариграда богато га обдарио. У Сињету су обрадовани били успјехом посланства тога сви грађани, који не пропустише и према православним својим сугрђанима исказати љубав своју. Између првих, који се у томе одликоваху, био је сам арцибискуп Рајнерије. Али на жалост, није могао овај арцибискуп да и на дјелу покаже ово, јер мало времена послије повратка свога из Цариграда, морао је добри човјек овај подлећи мученичкој смрти на брду Мосору код Клиса (1180. год.).[13] Услијед тога настало је за православне у Сињету већ теже стање.

---

[12] Ib., c. 21 (Ed. cit. p. 73).

[13] Ibidem.

Са Сињећанима у пријатељству су за вријеме Рајнерија били и Шибенчани. И она пета слобода за православне, која је била у Сињету, била је и за православне Шибенчане. Рајнеријева смрт била је узроком, да је и за њих послије тога наступило теже доба.

Није задарска православна колонија сретна била уживати у ово вријеме оно, што су православни у Сињету под владом византијскога цара Мануила Комнина уживали, премда нема никаквог податка о томе, као да би је неко ради вјере православне узнемиривао. Задар је био у то доба под млетачком влашћу. Послије смрти задарског бискупа Мике (1137. год.), наслједник његов, Петар, настојао је свом снагом, да се ослободи испод власти сињетске арцибискупије. Ради кратког живота није у томе успјео, али за то успјео је у томе Петров наслједник, Ламиридије. Био је овај Ламиридије учен и енергичан човјек, а имао је много моћних пријатеља. Помоћу тих пријатеља, који су у Млецима настојали, да се повољи тежњама задарскога бискупа, Ламиридије изради, да му је млетачка република и повољила. Ово је, кажу, млетачка република учинила зато, што је хтјела да покаже Задранима своју наклоност, и да их више себи приљуби, а такођер и зато, да се освети онима у Далмацији, који су нагињали мађарскоме краљу. Ствар је свршила тиме, што је исти Ламиридије постао арцибискупом и митрополитом за сва она мјеста у провинцији, која нијесу била подвласна мађарскоме краљу, и постао је дакле неодвисан од сињетске арцибискупије, а папинском одлуком од априла 1155. год, буде ова нова задарска арцибискупија стављена под јурисдикцију градског, односно млетачког латинског патријарха.[14]

Ова радња поменутих задарских бискупа о ослобођењу Задра од јурисдикције сињетског арцибискупа, која је трајала неких тридесет година (1124—1155) за православну колонију задарску била је корисна у толико, што је та колонија слободна била у исповиједању своје вјере и вршењу црквених обреда. Уплив су такођер на ово имали и млетачки државни закони, који су према Грцима у оће сношљиви били, а такођер и то, што је грчка култура и грчки језик у Задру тада у пуној снази још био, и што је православни источни обред био у употреби и у многим црквама задарским, премда и нијесу од цариградскога,

---

[14] Ib., с. 20. Подређене су биле овој новој арцибискупији бискупије: осорска, крчка (vegliensis), рапска и хварска.

него од римскога патријарха зависиле. У осталом ово мирно стање православних у Задру није много трајало. Првих година XIII. вијека бива несретни четврти крсташки рат, који је имао све да преокрене за православне, како у Цариграду, тако исто и у Далмацији.

У Сњету овај се покрет још прије догодио. Година 1180. била је тешка година за православне у Сњету. Те је године престала врховна власт византијскога цара у Далмацији, и наступила апсолутна власт мађарскога краља; а исте године умрô је и добри арцибискуп сњетски Рајнерије. Чим се ова државна промјена у Далмацији догодила, догодио се преокрет и у јавним односима према православнима. Послије пет година безвлађа у арцибискупији сњетској, за које се вријеме свакоме недјелу маха давало, ступио је 1185. год. на арцибискупски пријесто Петар, фанатични Мађар. Гоњење православних почело је већ било за вријеме безвлађа. За вријеме Петрово то је гоњење имало да добије и формални израз. Оне исте године, кад је Петар постао арцибискупом, држан је био у Сњету обласни сабор, на коме је под Петровим предсједништвом било још неколико бискупа (трогирски, кнински, нински и скрадински) и много латинскога свештенства. Православне су Латини сматрали за јеретике још од времена гласовитога кардинала Хумберта (половине XI. вијека), а за јеретике су их прогласили такођер за вријеме првог крсташког рата (крај XI. вијека). Нијесу смјели тако их у Сњету називати за вријеме владе цара Мануила Комнина, јер су се бојали државне власти, и јер је црквом сњетском управљао савјесни поглавица. Али обзирâ већ никаквих имали нијесу да искале мржњу своју на православне, кад је дошла мађарска влада, и кад су сњетском црквом почели мађарски арцибискупи да управљају. Између првих предмета на поменутом Петровом сабору, расправљано је било о православнима и њиховој цркви, те једнодушно буду проглашени за јеретике и као такви предани анатеми. Уједно буде установљено, да се помоћу свјетовне власти имају прогонити сви, ма гдје се нашли у области сњетске арцибискупије, који спомињу на црквеним службама име цариградскога патријарха[15]. На основу ријечи ове красне саборске наредбе, могло би се држати, да је грчких православних колонија било осим Сњета (Задра, Шибеника и Макарске) још и у свима оним епархијама, којих су бискупи

[15] Конч ркп. — Hist. Salon., c. 22. — Lucii de regno Dalmatiae. l. 3. c. 13.

на сабору били и заговарали исту наредбу, дакле и у Книну, и у Нину, и у Скрадину, и у околинама тих мјеста, — али о тим колонијама односни податци нама су непознати.

Папа Урбан III. у новембру 1186. године потврдио ја закључке тога сабора, који су се од тада већ почели и извађати.[16] А да су их Латини морали и безобзирно извађати, може се закључити из тога, што се овај сабор у Спљету држао управо оне године, када су Латини чинили она светогрдна дјела у православним црквама Солуна.

Мало година касније бива споменути четврти крсташки рат. Крсташи освоје 1202. год. Задар, а 1204. год. Цариград. Шта су ти крсташи починили у Цариграду са православним народом и православним црквама, казали смо. А да нијесу друкчије могли поступати ни у Далмацији, појмљиво је само по себи. Једни су и исти људи били: безаконици у Цариграду, па безаконици и у Задру.

Преласком православног патријаршеског пријестола из Цариграда у Никеју прекинута је била, бар за ово доба, мал не свака црквена веза између православних грчких колонија у Далмацији и васељенским патријархом. Ово су уједно пријечили и непрестани ратови, што су се на истоку водили; а знали су то вјештачки да запријече и латински далматински бискупи, само да би коначно одијепили православне у Далмацији од средишта православља. Грчки свештеници, што су се од прије затекли у Далмацији, самостално су сад ту вршили пастирску службу својим једновјерницима.[17] Надошла је уз то нова невоља за православне у Далмацији, и не само у Далмацији, него и у Дубровнику и Боки Которској, а исто и у Босни.

4.

Неколико година послије него што Латини освојише Цариград, и протераше грчкога цара и православнога патријарха, поставивши ту латинскога цара и латинскога патријарха, јављају се на западу два фратарска реда: францишкански и доминикански. И једнога је реда и другога био главни позив, бар у почетку, мисионарство. Особито први ред, францишкански, одликовао се у томе у нашим странама, а проникнут је био тај ред према православној цркви оним духом, којим су и тада-

[16] Hist. Salon., c. 22. — Farlati. III, 219.

[17] Конч. рки.

ниђи сви крстани проникнути били. При томе, за францишканце били су једнаки и незнабошци и православни. У једноме писму папе Евгенија IV. оног истога, који је послије храбрио францишканце на устрајност миспонарску у Босни, читамо оваке ријечи: „S. S. Rom. Ecclesia firmiter credit. nullos intra catholicam ecclesiam non existentes, non solum paganos, sed nec judeos aut hereticos atque schismaticos, aeternae vitae fieri posse participes, sed in ignem aeternum ituros, nisi ante finem vitae eidem fuerint aggregati", и дакле у вјечну ће муку поћи сви подједнако, и незнабошци, и јевреји, и јеретици, и шизматици (а ово су за папу православни хришћани), ако не исповједе римско вјеровање[18]! — Већ првих година свога постанка долазе францишканци у нашу Далмацију. Казују, да је сам св. Францишк, који је ред основао, био у Задру, 1212. године, затијем у Трогиру, у Сиљету и у Дубровнику, и да је послије мало година заведено неколико францишканских манастира у Далмацији.[19]

Ови дакле францишкански фратри предузеше да извађају оно, што је на оном сиљетском сабору (1185. год.) утврђено било, и да ријечју својом старају се остваривати оно са православним хришћанима, што су мачем остаривали крстани. Да су у томе ови фратри развили ванредну дјелатност, то им се порећи не може; а морамо на жалост признати и то, да су у течају времена отргли од православне цркве у Далмацији и Босни и Херцеговини, много и много јој синова. Да ли су пак то они извели и изводили хришћанским и допуштеним средствима, то је друго питање, на које ћемо се осврнути на своје мјесто.

Латинске ове навале отргле су у Задру од православних около 1248. године двије цркве грчке: св. Димитрија и св. Платона.[20] Да ли је још каква црква за православне остала послије тога у Задру, не знамо; исто као што не знамо, и да ли је у Сиљету у то доба још какве грчке цркве било. Позната нам је само једна грчка црква у Шибенику од тога доба, црква св. Параскеве, која је постојала и касније у почетку XIV. вијека.[21]. Али да је свештеника грчких било и да су се ти свештеници борили колико су могли противу латинских насртаја, свједочи

---

[18] Ово је издано било и као декрет флорентиског сабора. Harduini Acta Concilior. X. 1026. Испореди моју књигу „Пропаганда", стр. 17

[19] Zlatović, Franovci (Zagreb, 1888). Стр. 5.

[20] Конч. рки.

[21] Ibidem.

нам наш љетопис.[22] И по свој прилици ти су свештеници у домаћим богомољама служили, у кућама имућнијих грчких породица, од којих су нам многе познате у свима поменутим мјестима.

Зрачак наде на бољу будућност православних у Далмацији почео је био долазити у половини XIII. вијека из јужних мјеста, посебно из Макарске. Рад св. Саве српскога одмах у почетку свом почео је уплиисати на Макарску и њено приморје. Оживјела је ту била на брзо православна црква, која је услијед латинства, а такођер и богумилства, почела била опадати. Знаци утицаја оживјелога православља у Макарском приморју на мјеста далматинска, показује се у оштријој реакцији, коју развијају сплетски и шибенички Грци наспрам латинскога свештенства у трећој четврти XIII. вијека. Да ово сузбије, то исто латинско свештенство развије нову снагу, поткрјепљену сада од францишканских фратара. Уплиивом ових фратара између осталога дошло се до тога, да је у Макарској крајем истога XIII. вијека латинство добило надмоћије.[23] Ипак покрет к бољему за православну цркву у Далмацији почиње са овим добом. А најбољим доказом тога служи грозничаво дјеловање францишканаца, а у неколико и доминиканаца, да запријече развијање и ширење православља у нашим крајевима.

По свој прилици у ово доба, и да се запријечи уплив светосавске цркве на Далмацију, а уз њу и на Босну и Херцеговину, положен је основ оном фантастичном животопису св. Саве, који је животопис послије у првој половини XVI. вијека написао Иван Томко Мрнавић, титуларни латински бискуп босански.

Велики је значај имала светосавска црква за сав православни српски народ, а доцниједнио и за српски народ данашње јужне Далмације, од куда се тај значај ширио и на православне данашње сјеверне Далмације. Ово је добро познато, а да би ми морали о томе овдје спомињати. Чистоћа православнога учења и строго чување источнога богослужења на народном језику, била су основна обиљежја светосавске цркве, исто као што је обиљежјем њезиним било и то, да једина господујућа вјера међу Србима смије бити православна вјера.[24]

---

[22] Ibidem.

[23] A. Lulich, Compendio storico-cronol. di Macarsca. Spalato, 1860. Стр. 26—30

[24] S. Ljubić (Ogledalo književne povjesti jugosl. Rieka, 1865. 1869.) говорећи о Стевану Немањи ријетко опажа, да он »iztjera iz zemlje sve, koji nisu, iztočnu vjeru izpoviedali.« I, 165—166.

Значај овај св. Саве и утицај светосавске цркве и на ближње народе добро је познат био и латинским свештеницима, којима је пред очима само и лебдила мисао да све и свакога у овим крајевима полатине. Снаге међутијем у себи нијесу осјећали, да у томе успију дотадашњим њиховим срествима. Смисле ново средство, управо не ново, него старо, којему су се научили били још од Псеудо-Исидора, али које нијесу дотле одвећ често употребљавали, јер је у очитај опрјеци са моралом било. Смисле приказати св. Саву латинином. Доказиваху, дакако по своме, да је св. Сава пошао у атонску гору, која је у то вријеме са свима својим манастирима и калуђерима била под влашћу Латина и признавала за црквенога поглавицу латинскога патријарха, као што је прешла била тада и universa Graecia Europaea ad Romani Pontificis obedientiam. Кад је умрô неки Теодор, којега латински тобожњи Савин биограф зове епископом српским (serviensis, а такођер: sardensis, sardanensis, sarcanensis, а који је био Србин и српски епископ управо онако, као и тај латински биограф), тада на молбу народа и браће, да је св. Сава примио управу цркве. Ову управу цркве, да је предао св. Сави латински патријарх цариградски, који је могао бити или Matheus, 1220., или Simon, 1227., или можда Nicolaus, qui ab anno 1235. ad annum usque 1251. dignitate et munere Patriarchali perfunctus est. Да је тај латински патријарх предао св. Сави највећа јерархијска права in omnibus suae curae partibus, quacumque illyricae linguae usus habebàtur, и да у име тога латинскога патријарха може вршити пуну црквену власт, тако да је народ послије сматрао св. Саву као другог патријарха (tamquam alter patriarcha). Затијем када је св. Сава почео ту црквену власт у својој земљи да врши, да му је прва брига била у српској цркви, коју је због близине шизматикâ, нашао да више наличи пољу испуњену коровом, него ли обрађеном винограду, да све своје силе уложи на то, како би је очистио од лажне науке и повратио је католичком благочастију (praecipua ei cura fuit circa Serviensem ecclesiam, quam ob Schismaticorum vicinitatem, sylvescentem potius agrum, quam bene cultam vineam invenerat, quam ob rem totis in eo viribus incubuit, ut ab erroribus repurgatam cultui pietatis catholicae restitueret). И ово да је могао св. Сава тијем лакше да учини, што је 1199. године држан био у српским земљама, дозволом и влашћу папе римскога Инокентија III. сабор под предсједништвом два папска легата, на којем је сабору уређена била сва дотична црквена

област, и између осталога одлучено, да свештеници морају нежењени бити. Сва остала Савина дјелатност да се састојала у обилажењу цркава, у поучавању народа и у старању о миру црквеном, и да је послије неколико година пошао опет у св. гору и да је умрô 1250. године у ман. Милешеву.[25]

Ето такав фантастични животопис св. Саве српскога измислише, а ради својих пропагандистичких циљеви, латински свештеници. Споменути Мрнавић, који је издао животопис Савин, знајући и разумјевајући и сâм, колико је исти без основе, да би боље заварао свијет, нашао је за добро учинити опаску, да животопис Савин, који су српски калуђери саставили, није основан на истини, јер је написан кашње, кад је престала латинска царевина у Грчкој и кад је услијед тога ишчезла и чистоћа латинске искрености (utpote temporibus posterioribus conscripta quibus, extincto latinorum imperio in Graecia, latinae quoque sinceritatis puritas evanuit). Le Quien, који је у своме Oriens christianus привео по Мрнавићу живот св. Саве, додао је опаску, да кад су Грци одузели Латинима Цариград, тада православни цариградски патријарх, да отме римскоме папи цркву српску и других оближњих земаља, допустио је српском архијепископу, да буде автокефалан.[26] I. Martinov, премда језуит, није ипак нашао да може онако што о св. Сави написати[27], као што је написао онај стари латински биограф, и доминиканац Le Quien. Али то је прије неколико година (1881.) ипак написао ватикански архивар Balan; а данашњем латинском арцибискупу сарајевском I. Stadler учинило се згодним, да може кроз штампану књигу поучити Бошњаке, да „св. Сава вративши се у Србију на опетовну молбу својих монака, на молбу ортодоксноога патријархе латинскога и латинскога цара цариградскога, стане управљати црквом у Србији с насловом патријархе, а са сједиштем у Писку. Та два брата (св. Сава и Стеван првовјенчани) бијаху католици,... и један и други бијаху без двојбе здружени са апостолском столицом римском".[28]

[25] Vita S. Sabbae abbatis Stephani Nemaniae Rasciae regis filii, auctore Joanne Tomco Marnavitio Bosnensi. Venetiis, 1787. Мала је ово књижица, у којој има свега 68 страна, од којих биографији св. Саве одано је само 25 страна. Види о овој Мрнавићевој работи што је написао Arm. Pavić у 33 књизи Rada jugosl. akademije, стр. 98.

[26] Mich. Le Quien, Oriens christianus (Parisiis, 1740). II. 321.

[27] J. Martinov S. J. Annus ecclesiaticus graeco-slavicus (Bruxellis, 1863), pag. 43—44., премда међу изворима спомиње и Мрнавићеву Vita S. Sabae.

[28] Katolička crkva i Slaveni, str. 96., и први му је извор за ово Мрнавић.

Ми смо ово овдје навели да покажемо, како је тешко падао служитељима римске пропаганде појав у нашим крајевима светосавске цркве, и колико им је велике бриге за њихов рад задавала та црква. Међутијем почиње сада и бројно јачати православни живаљ у Далмацији. Па да се ово разумије, морамо се за час осврнути на политичку историју Далмације.

5.

Видјели смо, да је послије смрти хрватскога краља Стевана наступила у Хрватској анархија. Смичиклас, по архидј. Томи, овако описује тадашње стање Хрватско: „Пошто тако цијели род краљевске крви изумре, није било више никога, који би имао био у хрватској краљевини наслиједити. Почне тада међу свима великашима краљевине настајати велика неслога. Растргани на странке, сада је овај, сада је онај присвајао себи владавину земље, насташе безбројне отимачине, пљачкања, умоpства и легла сваке опачине, јер дан за даном није престао један другога да прогања, напада и убија". И тада Смичиклас на то од себе додаје „да је неизмјерна узрујаност по свему народу тако јака и ужасна била, као да ће у час попуцати сви зглобови краљевине од двије стотине година, и то свједочи да се и народна страст, узвитлана под конац владања Свинимирова, под кратким владањем Стевановим само привидно била пригушила. Сада је планула невиђеном дивљом страсти, каква се може показати само у великом грађанском рату. Бани се боре за краљевину, приморци противу загораца, племе противу племена. Из те велике буре диже се један велики човјек, који је сам хтио постати краљем, пак зашао у борбу; био је побјеђен и тражи спас у краљевству друге крви, „да ради освете своме народу доведе туђега краља."[29] Ко је био тај велики човјек, не зна се. Али се зна, да је 1102. год. Коломан мађарски прогласио себе rex Hungariae, Croatiae, atque Dalmatiae. — И овдје би вриједно било, да се баци оњи поглед на узроке, који доведоше хрватски народ под власт Мађара за све потоње вијекове. Али то је учинио др. Гавранић и нетакао на начин, да нико боље од њега не ће моћи да то учини.[30]

Када је Хрватска потпала под мађарску крупу, положај Далмације, који је до тада несталан био у међудржавним од-

---

[29] Povjest hrvatska. I. 269. 260. За догађаје послије тог „великог човјека" види Hist. Salon., c. 17. — Rački, Docum., p. 479 sq.

[30] Dr. Pero Gavranić. Politička povjest hrvatskog naroda (Zagr. 1895). str. 275—279.

носима, постаје од сада још несталнији. Византије врховна власт над Далмацијом траје и даље, и ту своју власт Византија истиче по некада доста енергично. Млетачка република, која је при дужду Орсеолу стала била чвретом ногом у Далмацију, не пропушта никакву прилику, да је по могућности коначно потчини својој власти. Исто тако и Мађари почињу сада настојати да утврде власт своју у Далмацији онако, као што су ту власт утврдили у Хрватској. Налази се према томе Далмација у XII. вијеку између двије државе, од којих би свака за себе хтјела да је задобије.

Споменули смо, да је мађарски краљ Коломан проглаcио себе 1102. год. и краљем Далмације. За кратко вријеме послије тога он је и покорио сву Далмацију. Тијем се узбудила ревност млетачке републике противу Мађарâ; а Византија опет сматрала је тај Коломанов чин, као повриједу њеног историјског права на Далмацију. И један и други, и млетачка република и византијски двор, стали су тада наспрам Мађарâ на непријатељску ногу. Неколико је тек година прошло било, како су Мађари запосјели били Далмацију, и већ 1115. год. млетачко ратно бродовље диже се на Далмацију. Рат се заметне између млетачке републике и Мађарâ, који се свршава тијем, што ће краљевски наслов над Далмацијом носити и мађарски краљ и млетачки дужд, али без права да своје посаде држе у далматинским тврђавама, а градови далматински, да се управљају аутономно по својим статутима. Овакво стање ствари није у осталом дуго трајало. Цару Мануилу Комнину (1143-1180.) захтјело се показати на дјело и Млечићима и Мађарима, да Далмација није престала још бити византијском провинцијом.

Около 1168. год. дође под Далмацију грчка војска, и за кратко вријеме покоре се тој војсци мал'не сви градови далматински. Догађај овај забрине млетачку републику, тијем више, што је византијски двор стајао у пријатељској вези са мађарским двором, бар са појединим члановима тога двора. Почне она ради тога дјеловати на упливније људе у самим далматинским градовима, да би их расположила на своју страну. И то њено настојање није узалудно било, јер збиља главнији градови постану јој одани и готови, да јој се при првој згоди предаду. Мисао, коју је цар Мануил зачео био да успостави у некадашњим границама својим моћ византијске царевине, ревно се развијала за живота Мануилова. Али при крају живота његовога та мисао почела је већ била губити своју прву снагу; а кад је

1180. год. умрô Мануил. већ се иста мисао у Цариграду напушта. Мађарски краљ Бела долази у Далмацију с војском, и без великога труда примора грчку војску да је напусти, те постаје господарем већега дијела земље. Далматински градови нијесу сами довољно снаге имали. да се одупру Мађарима и да стану уз Млетке; а исто ни млетачка република није снаге имала, да запријечи мађарска освајања у Далмацији. Послије овога догађаја престаје византијска власт на Далмацијом. Дио Далмације остане Млецима, а већи дио падне под Мађаре.

Од овога доба па до почетка XV. вијека тече тако рећи непрестана борба између млетачке републике и Мађарâ, ко ће од њих да утврди власт своју у Далмацији.

Док је ова борба трајала између Млечићâ и Мађарâ за превласт над Далмацијом, у самој Далмацији господарили су разни домаћи кнезови, сваки у својој жупи, а по некада и над неколиким жупама, како би који од тих кнезова знао да задобије надмоћије над другима. Господарили су поједини од тих кнезова у неким згодним часовима и над далматинским градовима, па и над самим Задром. Између тих кнезова истичу се од половине XIII. вијека особито Шубићи, нашљедни кнезови брибирски. Под закриљем, бар у почетку, мађарских краљева, Шубићи су успјели били и сами да задобију у Далмацији мал'не краљевску власт. У овоме су много помогле Шубићима непрестане распре између далматинских градова, који су да обезбједе од нападачâ своја права, обраћали се за заштиту и помоћ моћним брибирским кнезовима. Крајем истог XIII. вијека Шубићи владају готово у свима градовима. Један од Шубића кнез је Омиша, Трогира и Шибеника, други Младен, кнез је Сиљета: Павао зове се приморски бан Хрватске и Далмације; син Павлов, Младен. носи наслов кнеза задарског и поглавара далматинскога и т. д.

За вријеме борбе ради краљевског пријестола мађарског, кад су дотични претенденти сву нажњу своју обраћали на то, ко ће се пријестола дочепати, Шубићи су највишу моћ своју постигли у Далмацији. Сами господари, почели су деспотички владати: а све су прилике такве биле, да их нико у томе није могао спријечити. Незадовољство далматинских градова противу тих кнезова јавно се истицало, и поједини између тих градова тражили су заштите од млетачке републике противу самовоље истих кнезова. Република је радо то примала, само да се може умијешати у далматинске ствари, како би се временом постигло оно, за чим је увјек тежила. У згоднијим приликама она је

пружала тим градовима тражену заштиту и располагала их да јој чим привржeнији буду, али то је она увијек врло опрезно радила, не истичући се никада јавно противу Шубића. Разумијевала је она добро моћ и значај њихов у Далмацији, и зато је она у једној политичкој пригоди ступила била и у савез с њима, именовавши чак једнога од главнијих, Младена Ђурђева, кнеза скрадинског и книнског, млетачким грађанином.

Велика моћ, што су имали Шубићи у Далмацији, прешла је на брзо и на Босну. Год. 1292. Павао Шубић, поред својих титула у Далмацији и Хрватској, носи наслов и господара Босне (dominus Bosnae), и као такав имао је под својом влашћу велики дио Босне, пограничне Далмацији. И ту власт над Босном предао је Павао још за живота свога сину своме Младену, који се као такав, уз остало, звао и други босански бан (secundus banus Bosnae).

6.

Од овога доба почиње српски народ из Босне прелазити у Далмацију и заузимати у њој поједина мјеста, најприје у бријеговитим странама, а послије и около приморја. Луције је ово први забиљежио у својој историји. Почеше — каже Луције — служити као војници Младену, далматинском, хрватском и босанском бану (при крају XIII. вијека), и тада им згода бјеше, да се спусте и у равнице, те помијешани са Хрватима да обрађују и поља. Множећи се на тај начин, завладаше и многим пољима приморских градова.[31] — Ако узмемо на око, колика је власт Младенова била у Далмацији и да се та власт простирала готово на сву Далмацију, тада би могли казати, да је и Срба у оно вријеме могло бити више или мање у свакоме мјесту Далмације. Свакако војске је Младен много морао да држи у далматинским градовима и тврђавама: Задру, Шибенику, Скрадину, Островици, Трогиру, Сиљету и Клису, а то поглавито с тога, што су сва та мјеста више или мање незадовољна била деспотичком управом Шубића, и сваки час су готова била устати, као што су нека и устајала, да се деспотизма ослободе. Већи дио те војске састављали су босански Срби, и дакле може се са сигурношћу казати,

[31] De regno Dalmatiae. lib. VI. c. 5. G. L. Garagnin у својој књизи Riflessioni economico-politiche sopra la Dalmazia (Zara, 1806) односи овај долазак Срба у Далмацију половини XIV. вијека и зове их »un popolo distruttore di barbarissime usanze, linguaggio, vestimenta e modi rozzi, diametralmente opposti ai Dalmati originari.« pag. 79. »I Serbli vennero in Dalmazia a portarvi la desolazione e ad occuparla.« pag. 48.

да је у свима тим мјестима тада већ, поред Хрвата, и Срба било. Да је пак у околинама тих мјеста Срба било, који су поља обрађивали, то смо горе видјели. Градови ови, што смо споменули, и околине им, нијесу остајали у власти дотичних или тачније говорећи, нијесу остајали у власти српске босанске војске, један дан или један мјесец, већ више година. Природно је према томе по себи, да ни заповједници тих градова, ни војска, ни остали народ, нијесу могли бити без духовне пиће, без религиозне утјехе, коју људима пружају служитељи Божјег олтара. Доста се сјетити доба, о коме говоримо, па да се ово одмах разумије. Не креће ни данас војска ни једнога корака, ако није уз њу свештеник. Кад је то тако, тада је јасно по себи, да је уз српску или босанску војску, која је тада у Далмацији радила и бранила тврђаве, морало бити и доста свештеника за духовне потребе војске и народа. У осталом ми имамо споменикâ и о раду тих свештеника око половине XIV. вијека у Далмацији, као што ћемо то ниже видјети.

Прва дакле сеоба Срба из Босне у Далмацију била је крајем XIII. вијека. Са малим размацима времена у првој половини слиједећега (XIV.) вијека имамо још двије сеобе. Bomman, односно Vignalich, спомиње нам једну сеобу 1305. године, и то овим ријечима: Li Serbgliani l' anno di Cristo 1305. fanno degli acquisti nella Dalmazia[32] Ми ово само овдје биљежимо, а подробније шта о томе не можемо да кажемо. Али можемо зато о другој новој сеоби Срба коју више рећи.

Познат је антагонизам ради власти у сјеверној Далмацији између хрватских кнезова книнских и кнезова брибирских; а познато је нагињање првих романистичкој тадашњој струји, и непопустљивост других наспрам те струје. Догодио се 1337. год. сукоб између кнеза книнског Нелепића и кнеза скрадинског, клишког и омишког, Младена Ђурђева Шубића, и то ради Клиса, који је Нелепић хтио да отме Младену. Младен је имао уза се доста српске војске из Босне, особито у Скрадину и у Клису; али да се одупре непријатељу, којега су и Мађари тада помагали, потражи Младен од бана босанскога Стевана Котромановића, с којим је он био у пријатељству, да му пошаље нове војске, а и народа, којим би могао населити опустјела мјеста око Скрадина и р. Крке. Стеван се одазове жељи Младеновој, — и тада пријеђе у Далмацију много и војске и народа из Босне. Народ

[32] Сп. кн. II, 242.

тај из Босне буде смјештен у околинама Скрадина и Брибира, а већи дио војске пошаље Младен на обрану Клиса, који 1338. год. и обрани, и отера Нелепићеву војску. Овом 1338. годином бележи се трећа сеоба Срба у сјеверну Далмацију.[33]

За вријеме ових сеоба оживљује опет православна црква у Далмацији, и већ постоје снажне српске црквене општине у Скрадину, у Брибиру и у Клису, и у околинама тих мјеста. Летопис нам наш казује и за многе православне калуђере (не спомињући им у осталом имена), који су у засебним малим богомољама у поменутим мјестима, а врло често и под шаторима служили свету службу и молили се са војском и народом.

Наводе неки да није била православне вјере она босанска војска, што је у Далмацију тада доведена била, а према томе ни онај босански народ што је уз војску у Далмацију дошао, него да су то све били богомили, које да је бан Стеван штитио. Али историја казује друкчије. Бан Стеван био је у ово доба, 1338. год., православни, као и преци његови. Ако је он послије 1340. год. превјерио, није ипак он прешао у богомилство, него у латинску вјеру, и ово ништа не прејудицира питању.[34] Ствар је у томе, и то је добро познато, да је Стеван, као православни, гонио богомиле и у никаквој их служби својој није трпио. Према томе овај бан није могао некакву богомилску војску и народ слати 1338. год. у Далмацију кнезу Младену и то тијем мање, што је можда и сам Младен био православни, и његов двор, као што му је православна била жена, Јелена, сестра српскога цара Душана. А да је баш православна била она српска војска из Босне, свједочи нам опис Луцијев једнога епизода у Трогиру, што се том приликом догодио. Кад је иста војска, идући за Клис, имала да прође покрај Трогира, трогирски градски савјет послао је био неке дарове заповједницима војске, Богдану и Остоји, да би предуприједио случајне нападаје на земљу од стране војникâ. Трогирски бискуп Ламиридије, који, узгред буди речено, и сам је нагињао богомилству и дакле већ и с тога мрзио православне,

[33] Конч. ркп. Ту се изрикom спомиње ова сеоба српска у Далмацију, као „трећа“ сеоба, и дакле ово би служило доказом оне „друге“ сеобе, коју Виљалић ставља у 1305. годину.

[34] Да је Стеван Котромановић, као и сви остали до њега из Котромановића породице, био православни, свједочи између других и M. Orbino. Il regno degli Slavi (стр 353); да пак овога Стевана 1340. год. један фратар »ab errore et schismate graecanico ad fidem catholicam traduxit», то каже Фарлати (IV, 60.)

нареди под пријетњом одлучења од цркве, да нико не смије говорити или опћити са заповједницима исте војске или са војницима. Не обзирући се на ту бесмислену наредбу, начелник трогирски са три своја савјетника пођу 19. августа 1338. год. на поклон оним заповједницима, који затијем и уздржаше у строгој дисциплини своје људе, нити је граду Трогиру и околини икакве штете нанесено тада. На повратку начелника и савјетника оних у град, Ламиридије их прогласи одлученима од цркве. Потуже се ови на надлежну вишу духовну власт, и буду наравно одмах успостављени у заједници црквеној.[35] Ми смо овај епизод узгред само споменули, да се потврди, што смо горе рекли.

Неколико година послије овог догађаја имамо опет нову сеобу Срба из Босне у Далмацију.

Од првих година XIV. вијека деспотичка власт Мађарâ у Далмацији постала је већ била несносном. Далматински градови потражили су били помоћи и заштите противу Мађарâ од млетачке републике. Наравно је, да је република радосно примила тај глас из Далмације, те стала настојати свима срествима да добије превласт при ријешавању питања о будућој судби те земље. Ради тога она је ступила у пријатељске свезе са хрватским кнезовима далматинским, а ради тога истога склонила је била савез и са Душаном српским. Али на мађарскоме пријестолу био је у то вријеме краљ Лудвиг (1342—1382.), човјек одважан и ратоборан, који, премда је имао много да се бави пословима у Пољској, чију је круну затијем (1370. г.) сјединио са мађарском круном, ипак знао је наћи времена да се бави и на другим крајевима своје краљевине, па и Далмацијом.

У Далмацији противу себе имао је Лудвиг хрватске кнезове, који су свом снагом настојали да се ослободе мађарске власти; имао је ту противу себе млетачку републику ради приморских градова, а имао је противу себе и цара Душана ради јужнога дијела данашње Далмације. Са далматинским приморским градовима послије дуже борбе Лудвиг је сретно ипак прошао, јер му се, као што ћемо ниже казати, покорише. Али кад је почео силом да принуђава на покорности хрватске и далматинске кнезове, срећа га није увек служила.

Книнског кнеза Нелепића, или тачније, удовицу његову Вла-

[35] G. Lucio, Memorie istoriche di Tragurio pag. 230—239. Vignalich спомиње такођер овај догађај и каже, да су они босански војници били већином православни (per lo piu erano Greci Scismatici). По Бомановом издању II, 261—262.

диславу, Лудвиг некако савлада. Али није могао савладати Шубиће. У сукобу са овима (1345. г.) подлегао је; исто као што је затијем 1346. г. подлегао и под Задром, од куда се морао бијегом да спасе. Сљедеће године опет мађарска војска удари на Далмацију, и том приликом Мађари побједе Павла, кнеза островичкога, који преда побједноцу Островицу. Том побједом није ипак савладан још био главни између тадашњих Шубића, Младен Ђурђев, кнез и господар Скрадина, Клиса и Омиша, који се снажно знао одупријети Мађарима и надвладати их. Изнио је побједу над Мађарима у овој прилици Младен главним начином помоћу српске војске из Босне. Али на жалост умрô је Младен мало времена послије тога, оставивши нејакога синчића наслједником кнежевске власти и правâ.

Међутијем цар Душан, изводећи своје велике планове о рашћењу српске царевине, одлучи покорити себи Херцеговину и Босну. Изазван је управо био овом приликом на то Душан злоћом и завишћу према њему Лудвига мађарског, који наговорио бјеше бана Стевана Котромановића, да отме Душану кнежевину требињску са Конављем. Силном војском удари Душан противу Стевана на Херцеговину, и на брзо освоји и придружи својој царевини сву ту кнежевину, од које у приморскоме дијелу, све од Дубровника до Омиша. Из Херцеговине пређе Душанова војска у Босну, те напредујући утврди главни стан на дувањеском пољу. Отуда је дио те војске продирао дуж ријеке Цетине к извору њеном, а други дио освајао је земљишта около ријеке Крке. Између других градова далматинског континента, освојен је био и Имоцки, где је Душан поставио јаку посаду својих војника. Све се ово догађало 1350. године. Доцрô је био Душан као побједилац све до близу Трогира, од куда су му 8. јануара 1351. трогирски грађани послали дарове и своје посланике, да му се поклоне.

Док је Душанова војска била у Далмацији, сестра му Јелена, удовица младена Ђурђева Шубића, која је у име нејакога сина јој Младена владала у Клису и Скрадину, не могући сама да управља тима мјестима, договори се с братом и уступи му оба града. Душан их прими под своју власт и придружи их хумској кнежевини. Уједно поћаље српске посаде у исте градове, под заповједништвом старјешине царских алеманских тјелохранитеља Палмана за Клис, и Ђурђа Исете, српскога властелина за Скрадин. Ми мислимо, да је то могло бити 1350. године, кад је Душанова војска најближе била тим градовима. А може бити

да је било и 1348. год., кад је Јеленин муж умрô, и кад јој је, усамљеној са нејаким сином, требало да брани своје од Мађарâ. Како било, или 1348. или 1350., свакако около те године Скрадин и Клис постају српски градови; а околине тих градова, од којих су многе пусте биле, буду насељене српским народом, већином из Херцеговине.

Политичке прилике, које послије тога наступише, мијењају положај и Клиса и Скрадина. Нападај Кантакузенов на југоисточну страну српске царевине, одвраћа Душанову пажњу од јадранскога мора. Лудвиг мађарски ускористи се тиме, да би се у Далмацији осветио Душану, као проклетоме од римскога папе, којега је Лудвиг signifer био. Сукобили су се били ова два заклета непријатеља (Душан и Лудвиг) на другој страни 1353. год., и ту Лудвиг буде потучен, што би — вели Смичиклас — радо хтјели прикрити они, који краља Лудвига одвише славе. Ради тога пораза Лудвиг је свуда навјештао, да иде на освету, како би сатрао „шизматика". Прилика му се згодна за то под Клисом указала, а када је Душан некој болести био подлегао. Свом снагом удара 1355. год. мађарска војска на Клис. Предграђе клиско јуначки се борило да одбрани град; али је ипак морало подлећи. У самоме граду још је остајао српски заповједник Палман са посадом и од туда се бранио, али најпослије морао се предати, те Клис паде у непријатељске руке. Исто је то хтио учинити Лудвиг и са Скрадином. Али млетачка република знала је ту за времена предупредити опасност, која јој се приказивала, да Мађари освоје Скрадин. Ступила је она исте (1355.) године у договор са Душановим послаником, да би јој тај град уступљен био, само да у мађарске руке не падне. И ти су договори успјешно по републику свршили. У почетку 1356. године састављена је била писмена исправа, по којој српски заповједник скрадински, Ђурађ, у име свога цара, предаје Скрадин млетачкој републици. Дакако, да је ово морало само раздражити бјеснога Лудвига. И он се послије двије године оштро за то републици и осветио.

И тако знаменита ова два града, Клис и Скрадин, са свом околином падоше у туђе руке, и престадоше у њима владати Срби. Жалостан је ово догађај у српској историји, којега да није било, српском тадашњем насељењу Далмације било би обезбјеђено мирно и правилно развиће своје народности и своје цркве, и не би оно за много времена послије тога принуђено било живјети тако рећи од милости, сад млетачке републике, сад мађарских краљева. Душану је згода била, да се ускористи

антагонизмом између републике млетачке и мађарске државе, од којих свака је за себе тежила за надмоћијем у Далмацији, и да утврди свој значај на српско-хрватском западу. Међутијем — опажа Флорински — дјелатност Душанова с те стране показује се најисодлучнијом и пуном сваких обзира. Као савезник млетачке републике, он се подлаже упливу њеном, а на штету интереса државних својих, и у опће словенских. Саме прилике нукале су Душана, да утврди власт своју на јадранском мору, и он се ипак није на то обазирао, завршује Флорински опаску своју.[36]

Прошлих педесет година, од како први пут почеше Срби насељавати Далмацију, оставиле су дубоки траг у земљи, а поједини монументални споменици онога доба, живи су нам свједоци, да је тада већ дубока корјена ухватила била у земљама около ријекâ Крке и Цетине, српска народност и православна вјера. Кад су послије, за вријеме краља Твртка и затијем за вријеме турских навала, велике масе Срба из Босне и старе Србије прелазиле у Далмацију, народ је српски ту нашао браћу своју, ма и притиштену од латинштине; а нашао је ту и цркава и манастира, од куда је он црпио духовну снагу, да одоли туђину и да се кроз вијекове послије уздржи у вјери и народности својој.

7.

Споменули смо, да је краљ Лудвиг, послије пораза што је претрпио 1353. год. од Душанове војске, одлучио био да се свакако Душану освети и да сатре шизматика — како се Смичиклас изражава — који се папи наругао.[37] Да разјаснимо ово.

Као што је познато, латинска пропаганда на широко је радила у српској држави до Душановог доба, како би обратила Србе у римску вјеру и отргла их од православне цркве. Енергични у свему Душан одлучио је био да тој напасти на пут стане. Блага средства нијесу ништа помагала, јер је пропаганда сваким даном то више безобзирна и смиона постајала. При силноме тадашњем папству, потпомогнутом од мал не свију латинских владалаца запада, пријетило је српској цркви да постане рокиљом папе, као што су постале биле мал' не све тадашње националне западне цркве. Да спасе своју цркву од тога, Душан изда у своме законику неколико оштрих наредаба противу латинства, прогласивши га за јерес, и заповједивши да мора бити безусловно повраћен у православну цркву сваки онај, којега је

[36] Т. Флоринскій, Южные Славяне и Византія во второй четверти XIV. вѣка. СПб, 1882. Стр. 263.

[37] Сп. књ. I, 409.

латинска пропаганда успјела била одбити од православља а сваки латински свештеник да кажњен буде, ако се усуди кога да обраћа у своју вјеру. Овакве одлучне мјере противу латинства изазваше од стране латинâ силно негодовање на Душана; и сами је папа подигао глас свој противу њега. У обрану папства и латинске цркве, а главно из мржње према Душану, истакао се био и Лудвиг мађарски. Спремао је Лудвиг силну војску на Душана, који у тај час (а то је било у првој половини 1354. године), због радње на другим странама, није био сигуран да би могао Лудвига савладати. Да отклони опасност и да се не изложи несигурном ратовању, Душан смисли дипломатску игру. Знао је Душан моћ папства тадашњега у међународним односима, и да папин глас много значаја има за западне латинске владаоце. А знао је такођер Душан, да је оним својим наредбама противу латинства у српској држави он имао папство противу себе, спремно да уплинише на свакога, само да се освети „шизматичкоме" цару. Требало је дакле Душану на првом мјесту у овој прилици да задобије за себе папу. Он одлучи обратити се папи Инокентију VI. у Рим, да срествoм папе одклони рат. Упути Душан папи неколика своја посланика са изјавом, да ће се поунијатити он и сва држава његова, и за то да га папа именује врховним заповједником свију савезничких војска противу Турака. Обрадује папу ово посланство Душаново, и особито изјава Душанова да му се покорава и пристаје на унију са Римом. Одговори папа у августу исте (1354.) године Душану, и похвали га што је наканио примити римску вјеру, бодрећи га, да устраје у томе, и да ће му он послати нарочита два бискупа, који ће извести унију у српској држави. А да би се чим боље спремили духови у Србији за овај посао, папа напише и царици и српском патријарху и српским епископима и српским велможама, препоручујући свима дјело уније. Међутијем отправи папа у Србију она два бискупа, који су у име његово имали да изврше унију. И толико је Инокентије сигуран био, да ће се све ово на најбољи начин извести и да ће се сав српски народ поунијатити, да је шаљући своје посланике преко Мађарске у Србију, молио преко њих краља мађарског Лудвига, да му буде на руци колико устреба у овој ствари, и да мора напустити мисао о пројектираном рату противу српске државе. Све је ово подробно и са односним документима описано у Фарлата.[38]

---

[38] Illyr. sacr., VII, 72. sq. Види и спом књигу Флоринског, стр 253—262.

Како су примили и шта су урадили у Србији са свима оним писмима Инокентијевима, ми не знамо. Знадемо само, да је за Душана најважније било оно, што је папа мађарскоме краљу поручио у овој прилици, и да је то било главно, к чему је он тежио. Постигнувши то, да му не ће државу узнемиривати са мађарске стране, Душан је сматрао довршеном ону своју дипломатску игру, — и показао се одмах према папи и према латинству онаким, каквим је био, кад је издавао оне своје наредбе противу „латинске јереси" у своме законику. Папски посланици, који су имали да изведу унију у Србији, слабо прођоше. Један од њих није ни ступио ногом на српску земљу, а други, неки Petrus episcopus Pactensis, због безобзирног свога поступања, принуђен је био на брзо да се враћа онамо од куда је и дошао.

Да је овакво поступање Душаново морало увриједити папу и надражити га противу Душана, разумије се само по себи. Инокентије се сложи сада са Лудвигом мађарским, који је предложио био ништа мање, него крсташки рат противу Душана. Папа одобри тај рат нарочитим својим писмом, у коме храбри Лудвига да „казни својом десницом осветницом српске земље, подвргнуте тиранству Душановом, како би се јеретичка и шизматичка невјера онђе сатрла, а католичка истина чим јачом свјетлошћу засијала." — И ово ето значе горенаведене ријечи о Лудвиговој освети „шизматичком Душану, који се папи наругао;" премда би се управо морало рећи, да се овом приликом баш Лудвиг наругао папи, јер сва она освета и пријетња његова претворила се у ништа. Умјесто да одржи задану папи ријеч о крсташком рату на „шизматичку" Србију, Лудвиг окрене војску своју противу оданих у то вријеме папи Млечића ради Далмације, коју је хтио да потчини мађарској круни, као што је затијем и потчинио, а Србију остави на миру. Умрô је међутијем у децембру 1355. године Душан, и нестало је дакле за Лудвига мржене особе, којој се хтио да свети.

8.

Најзначајнија је била и јест за историју православне цркве у Далмацији 1350. година, када у Скрадину влада у име малољетнога сина кнегиња Јелена, сестра српскога цара Душана. Видјели смо, да је између других мјеста у Далмацији Душанова војска била и у Скрадину за више година под заповједништвом засебног војног заповједника. Љетопис наш биљежи за доба кнегиње Јелене ово: „Благочестивая и хрістолюбивая княгиня

Елена была много милосердна ко всѣмъ, и вящшую часть богатаго своего имѣнія раздаяше бѣднымъ и сирымъ. Въ дворѣ своемъ она имѣла благочестиваго старца отца Руфина, иже бяше ей всегдашній совѣтникъ и напутствоваше ю на всякое дѣло благое. Однажды старецъ отецъ Руфинъ, коему тягостенъ бѣ блескъ и увеселенія княжевскаго двора и коего мысли непрестанно обращены бяху на спасеніе души своея, видя коль трудно ему будетъ удостоитися отъ Бога желаемаго душевнаго спасенія, если онъ будетъ непрестанно находитися въ обществѣ придворныхъ всегда пиршествующихъ людей, прошеніе принесе княгинѣ Еленѣ, во еже бы отпустила его изъ княжевскаго двора, обѣщая ей привести инаго добраго духовника, иже будетъ ей преданъ и будетъ знати лучше его исполняти духовническія должности, а онъ не престанетъ Богу молитися за нея. Печалны бяху слуху благочестивыя Елены сіи слова старца отца Руфина, на коего она взирала яко на святителя и ангела хранителя, посланнаго ей самимъ Богомъ, да бы хранити ю на сколзкомъ шествіи суетнаго міра сего. ей сирой вдовицѣ бѣ отецъ Руфинъ найлучшій другъ и совѣтникъ, и того ради благое сопротивленіе показа благочестивая Елена прошенію старца, и слезными очами просяше его не оставляти ю беззащитну въ волнахъ міра сего. Но превозможе глаголъ старца, егда сообщи ей, да не пойдетъ много далеко отъ нея, и живя вблизи ея будетъ всегда готовъ прійти къ ней въ помощь при всякой нуждѣ. Прошедшу нѣкоему времени, старецъ отецъ Руфинъ прійде къ княгинѣ возвѣщая ей, яко наступило время ихъ разлученія. Пріидоша бо къ нему изъ святыя земли три іеромонаха, отъ коихъ старшій предназначенъ былъ за духовника княгинѣ, а прочи предназначены были пойти съ нимъ на покаяніе въ уединенное мѣсто. Благословивши княгиню, отиде отъ нея старецъ Руфинъ; и по не многомъ путешествіи, остановишася сіи тріе благочестивы мужіе въ уединенномъ мѣстѣ на рѣцѣ Керцѣ, юже нѣкогда называху птичая рѣка, гдѣ создаша себѣ малыя келліи; и въ единую изъ нихъ, юже посвятиша собору святаго Архистратига Михаила и прочихъ безплотныхъ силъ, въ воспоминаніе своея обители въ святой землѣ, катадневно собирахуся на молитву и на прославленіе Бога. Вскорѣ возвѣщено было по всѣмъ окрестностямъ о подвигахъ и молитвѣ святихъ мужей сихъ; и вѣсть прійде и княгинѣ Еленѣ, яже благословяше Бога, зная о молитвѣ ихъ и за нея; и посла богатыя приложенія за святый ихъ молитвенный домъ. Благодать Божія бѣ на домѣ семъ; и отъ того времени онъ

всегда бѣ, и до нынѣшнихъ дней, убѣжище страждущимъ и утвержденіе святыя православныя нашея вѣры".[39]

Значајну и важну ову биљешку ми смо дословно привели из нашег љетописа. Што биљешка ова каже, то све одговара историјским податцима онога доба, кад је владала Скрадином у име нејакога сина свога, удовица Младена Ђурђева Шубића, кнегиња Јелена, сестра цара српскога Душана. Да је та кнегиња имала и морала имати у својем двору свога духовника, којега љетопис зове калуђером Рувимом (Руфинъ), и да је тај калуђер, као такав, морао бити свет и побожан, и особа од кнегињина повјерења, то је по себи јасно и природно, нити треба зато историјских података. Доста се сјетити оданости и привржености својој цркви Јеленина брата цара Душана, а такође и заштите, коју је православнима показивао Младен, муж Јеленин,[40] па да одмах јасно буде, да је и она така пета према цркви својој морала бити. А познато је, да је настајањем њеним озидана била около 1348. године у Скрадину црква у част св. Јована Крститеља за духовну употребу онданњег православног народа, која је црква, као што гласи извјештај проведитора Гримани од 26. јануара 1754., била за турских времена разорена.[41] — Она „света земља", која се у љетопису спомиње, из које су дошла Рувиму она три калуђера, треба разумјевати у правоме смислу свету земљу, Палестину, у коју су још одавна одлазили српски калуђери, а нарочито од доба краља Милутина (1281—1321.), који је за српске калуђере био сазидао манастир и цркву у част св. арханђелима Михајлу и Гаврилу. Из даљега казивања нашега љетописа види се, да су она три калуђера, што дођоше к Рувиму, баш били и неко вријеме живјели у светој земљи, и то у манастиру посвећеном св. арханђелима, дакле у манастиру, који је краљ Милутин саградио у Јерусалиму, па од туда, на позиву Рувимов, дошли су у Скрадин, да с њим заједно, бар двојица њих, проводе калуђерски живот. Настанише се, Рувим и она два калуђера, у некоме мјесту на ријеци Крци. Побудом за ове калуђере српске из половине XIV. вијека, да се зауставе уз ријеку Крку, могло је бити оно предање, које је и данас још живо, да је ап. Павао, проповједајући и у Далмацији, боравио на неком мјесту на обали Крке[42] Ако пак узмемо, да то

[39] Конч. ркп.

[40] Ibidem. Balan жали се, како је Младен немилосрдно поступао са римокатолицима у Далмацији Сп. књ, стр. 144.

[41] Моје издање »Documenta« (Задар, 1899.). Стр 330

[42] Види 6. стр. ове књиге.

предање казује, да је мјесто, гдје је ап. Павао боравио у Далмацији, било баш оно, гдје је данашњи наш светоарханђелски манастир, тада можемо слободно утврдити, да су онај калуђер Рувим са своја два друга, калуђера, начинили своје ћелије и дотичну цркву ондје, гдје је данас поменути манастир, другим ријечима, да су та три калуђера тада, 1350. године, положили први темељ истоме манастиру.

Ако пак даље узмемо ријечи љетописа, да је кнегиња Јелена богатим даровима и прилозима притекла у помоћ поменутим калуђерима и њиховој цркви, тада би по опћем у оно доба суђењу о тим прилозима манастирима, могли рећи, да је ова кнегиња Јелена била ктиторка оне цркве и дотичних калуђерских ћелија. А у свези са овим, кад знамо да је та кнегиња била сестра Душана цара, можемо сасвијем оправданим назвати данашње опће мишљење православних Далматинаца, да је светоарханђелски наш манастир постао за вријеме српскога цара Душана. Овијем тада пада и она сумња, коју су до јучер неки истицали о истинитости онога натписа, што се и данас чита над портеним вратима манастирским, да је манастир исти обновљен 1402. године. Овај се натпис може протумачити просто, послије онога што смо сада навели: прва црква и прве ћелије основане су 1350. године, а та црква и те ћелије, можда са још којом новом, заокружене су биле 1402. године зидом и подигао се прави манастир.

Све ово што је до сада речено о постању манастира Крке, важно је и значајно за историју православне цркве у Далмацији. Али најважније је и најзначајније оно, што биљешка љетописа у закључку каже, да је исти манастир постао од тада стожером вјере православне. Ово је потпуна историјска истина; и ми имамо не једну, него врло многе историјске биљешке о томе, да је данашњи манастир Крка кроз све прошле вијекове и до најновијега доба био заиста таким стожером и уточиштем за православну вјеру, а и за српски народ у Далмацији.

9.

У вријеме, кад је основан ман. Крка, постојао је већ манастир Круна. Врло важни податак о овоме манастиру налазимо у званичном извјештају француске генералне интенданције за Далмацију од 24. дец. 1811. године.[43] У томе извјештају пише, да је почетак градње манастира Круне био 1317. године,

[43] Архива зад. епископије, бр. 158. год 1811.

и да је саграђен помоћу српскога краља Стевана Милутина и слиједећа два краља (Дечанског и Душана), и помоћу народа, и да су српски краљеви купили и даровали првим крупским калуђерима неколике земље, које су послије калуђери умножили; а кад су Турци завладали Далмацијом, они потврдише калуђерима уживање старога посједа. — По овоме извјештају дакле први темељ манастиру Крупи био би ударен 1317. године, то јест, пошљедњих година владе краља Милутина, и градња се продужила за владе краља Стевана Дечанског када је морала бити и довршена. За владе Стевана Душана манастир је морао бити опет поновљен, и то 1345. године. Ово је споменуто на једној плочи, која је узидана у трулу црквеном, и на којој се чита да овај манастир („понови" цар Душан). То је исто забиљежено и на једном великом часоеловy пок. архимандрита крупског Герасима Зелића. А кажу, да се то исто спомињало и у једном турском писму, што је манастиру био издан, али којега писма данас више нема у манастиру.[44]

На гласу је морао бити овај манастир већ у почетку свога постојања, јер су се њега српска господа сјећала и даривала га. У љетопису нашем под 1494. годином пише: „Сего года благочестивая и хрістолюбивая госпожа деспотица Аггелина и деспотъ Георгіе и деспотъ Јоаннъ даша граммату деспотскую іеромонахомъ Јуліяну и Кириллу за дневній нашъ кралевскій монастыръ, иже под покровомъ пресвятыя Дѣви Маріи въ Крупѣ и послаша богаты даровс, да бы ихъ имена поминаемы были на святыхъ службахъ".[45] О овој грамати српске деспотице Ангелине (која се послије закалуђерила и позната је са именом св. мајке Ангелине) и синова јој: деспота Ђорђа (који се такођер закалуђерио са именом Максим и био затијем митрополит) и деспота Јована, споменуто је и у реченом натпису у трулу црквеном, а исто и у оној књизи архим. Зелића.

Наведене рјечи из нашега љетописа о овој деспотској грамати и о томе, да је манастир Крупа „древній" и „кралѣвскій", служе потврдом онога, што смо горе навели о почетку градње манастира 1317. године и обнови његовој 1345. године.

Има и још један податак, да је ман. Крупа постојао у XIV. вијеку. Савјетник далматинског проведитора Пасквали у званичном извјештају своме од 5. априла 1810. средишњој француској влади каже, „да се сукоб између војске, која је пратила у Далмацију краљице Марију и Јелисавету, и војске, која је била

[44] Приватни писмени податци, које сам добио из ман. Крупе.

[45] Конч ркп.

противу њих, догодио код ман. Крупе у близини ријеке Зрмање.“[46] А пошто би се то догодило било 1385. године, тада би то служило новим доказом (ако је иначе основан овај Пасквалијев податак), да је прије тога доба основан био и постојао ман. Крупа.

Ако узмемо у обзир, да се много српскога народа доселило у сјеверну Далмацију крајем XIII. и у почетку XIV. вијека, као што смо то већ казали, при томе ако се сјетимо живога уплива на Далмацију светосавске цркве и велике побожности и оданости православној вјери Немањића, и да су они зидали српске манастире чак и на далеком истоку и међу туђим свијетом, тада ми морамо сматрати на истини основанима наведене податке о постању манастира Крупе, и дакле оправданим оно што смо казали, да је овај наш манастир постојао већ тада, када је основан био манастир Крка. Овој тврдњи не само што не протурјечи, него у неку руку и поткрепљује и предање, које још живи у народу нашем, да су манастир Крупа основали калуђери манастира Крупе у Босни, и да су по називу тога босанскога манастира назвали Крупом и овај манастир у Далмацији, исто као што се тако назвала и његова околина и ријечица, што на југу мимо манастира тече. Да је у XIII. вијеку у Босни постојао манастир Крупа и то при утоку ријечице Крупе у Врбас, то је познато, те је врло лако, да су за вријеме краља Милутина, кад се противу њега дигао тадашњи босански бан Младен заједно са мађарским краљем Карлом Робертом, неки калуђери отишли из оног босанског манастира, ставили се под заштиту Милутина и дошли у Далмацију, и ту, помоћу Милутиновом, положили темељ новоме манастиру, који назваше Крупом. Они босански крупски калуђери биће замислили да подигну нови манастир, овај у Далмацији, можда и услијед тога, што је на далеко познато било, како је краљ Милутин штедар био према манастирима, којих је, кажу, заједно са другим великим црквама, он подигао четрдесет и осам. А не треба заборавити ни то, да се у XIV. вијеку спомињу у данашњем велебитском подгорју „српски васали“, поданици обровачкога дворца на земљама около данашњега Жегара,[47] да је дакле ту било српскога народа у томе вијеку, и да су они калуђери из босанског манастира Крупе могли тада доћи као међу своје у поменуто данашње велебитско подгорје, те нови манастир саградити.

---

[46] Пријепис овог извјештаја у старој архиви зад. еп., бр. 540. Испореди V. Lago, Memorie sulla Dalmazia. Venezia. 1869. I, 256.

[47] Извјештај Петра Лоредана (P. Loredan capitan generale in golfo e in Dalmazia) од 24. апр. 1423. Ст. архива зад. епископије, бр. 7.

10.

Споменули смо, да је Лудвиг мађарски, умјесто да угоди папи и да удари на Душана, окренуо оружје на Далмацију, коју је себи и покорио, и ради чега је — узгред да споменемо — био од папе укорен. То је било 1357. године. Послије тога, и за живота Лудвигова, Далмација је била фактично под мађарском круном. Умре 1382. Лудвиг, и ради нашљедства на мађарском пријестолу, почињу одмах у Мађарској унутрашњи немири, који лишавају државу оне моћи, коју је дотле показала била. Овом приликом није могла да се млетачка република ускористи у тежњама својима на Далмацију, јер је дотадашњим ратовима била истрошена; али се зато знао тијем ускористити моћни тадашњи босански краљ Стеван Твртко, који пруживши власт своју на јужну Далмацију, одлучи покорити себи и сјеверну Далмацију.

Још за живота краља Лудвига, Твртко је смишљао, како би покорио себи ту земљу, те проширио границе босанске државе дуж јадранског мора до Задра. Кад се Лудвиг бавио да добије пољску круну (1370.), Твртко почне извађати тежње своје према Далмацији, и то тијем, што је почео слати у Далмацију своје људе, који су имали да му спреме земљиште за коначно остварење његових тежња, кад наступи згодно вријеме. То су били већином трговци и обртници, и у опће људи на које се Твртко могао као на вјеште људе у своме послу поуздати; а са тим људима прешло је и много босанских тежака са својим породицама, који су имали да заузму одређена им поља. Далматинска кроника биљежи, да је 1371. године прешло у Далмацију много српскога народа, и да су заузели и утврдили се у бријеговитим странама Далмације (prendono sede velle nostre terre montane).[48] За 1373. годину Фарлати спомиње да је тога народа било толико на граници Босне, спремна за пријелаз у Далмацију, да су на се обратили пажњу и папе, јер су били православне вјере (Vlachi schismatici).[49] За год. 1375. Луције наводи, да је много тога народа заузело било земље около Трогира, и да је градска муниципија морала силом запријечити, да не

---

[48] Зовемо „далматинска кроника“ записе истор. догађаја у Далмацији, које је прибиљежио и затијем издао пок. задарски арцибискуп P. D. Maupas са насловом: Prospetto cronologico della storia della Dalmazia. (Zara, 1878); а овај се податак налази на 169. стр.

[49] Illyr. sacr., III, 4.

заузму и сами Трогир.[50] Вјештина тих босанских Срба у Далмацији у радњама њиховима била је толика, да су се становници неких приморских градова чак отимали, да би се међу њима настанили. Шибеничка муниципија закључком савјета од 25. фебруара 1383. забранила је била улаз у град тим босанским Србима, али је морала одмах и опозвати ту забрану, јер су јој се грађани противили.[51] И за кратко вријеме ти босански Срби имали су важан глас у свима јавним дјелима и Задра, и Шибеника, и Обровца, па и других важнијих далматинских мјеста. Овим сеобама босанских Срба у далмацију било је за мало година спремљено Твртку сигурно земљиште. Кад су у највећем јеку били поменути унутрашњи немири у Мађарској, Твртко одлучи да изведе своју намјеру са Далмацијом. Почне са Клисом, који лако освоји. Освојивши ту главну далматинску тврђаву, пут му је тако рећи отворен био у сву Далмацију. И збиља, 1390. године Твртко је био господар све Далмације, од Велебита до Котора, осим јединога Задра, и Дубровника са околином.[52]

За вријеме ових српских сеоба у Далмацију под Твртком утврдиле су се биле још јаче у Далмацији оне српске насеобине, које су биле почеле прије 100 година, а које су се оснажиле биле около половине овога вијека. Од Твртковa доба Книн постаје српским мјестом. Кад је Твртко освојио тај град — пише Фарлати — и не могући га ставити ни међу босанске ни међу херцеговачке градове, а завладао је био и дијелом Србије (Rasciae), нашао је згодним уписати тај град међу српске градове, и од тога времена Книн заузима мјесто међу српским градовима и зове се српским мјестом.[53]

По плодовима благословена је била Твртковa влада у Далмацији од самога почетка свога. За његово вријеме и православна се вјера јаче утврдила у Далмацији, и чврћи је корјен ухватила ту православна црква. Твртко је велики поштовалац и бранилац те вјере био. Наш љетопис при год. 1390. биљежи, да „краль Стефанъ Твердко бяше орудіе Божіяго Промысла ради утвержденія нашея святыя православныя вѣры въ нашемъ отечествіи.“ Описује затијем жалосну битку на Косову, и како је Твртко послао био много своје војске у помоћ кнезу Лазару, а

[50] Memorie di Tragurio, pag. 303.

[51] Ibidem.

[52] Lucii. De regno Dalmatiae lib. 5. c. 3. Cf. Memorie di Tragurio pag. 333.

[53] Illyr. sacr., IV, 297.

противу Мурата, али да се та војска морала повратити, кад је војвода Влатко видио Бранковићеву невјеру. Наводи тада, како су Турци напали били и на Босну, али како их је босанска војска исте 1389. године потукла до ноге. Сувремено да је друга босанска војска славодобитно продрла преко ријеке Цетине све до јадранскога мора, „и ради воспоминанія“, продужава љетопис, „тоя славныя побѣды надъ Турками, благочестивый Стефанъ Твердко возблагодари Господу Вседержителю сооруженіемъ новыя церкви въ славу и честь Христа Спасителя на рѣцѣ Цетини, издавъ особенную граммату въ кралевскомъ своемъ дворѣ въ Сутѣсцѣ съ богатыми дарами; но сію же церковь потомъ безсовѣстны латиняне похитиша“.[54] Ово је без сваке сумње она црква, коју 1512. Турци разорише, а чије се рушевине још и данас виде на врелу Цетине, и које је храм Вазнесеније Господње, а коју зову данас „св. Спас“. Ради ове цркве, коју фратри на силу отеше, борили су се дуго православни Цетињани, док исти фратри не измамише у априлу 1699. проведиторски декрет, да тобоже они имају право на ону порушену цркву, а не православни. Сили се правосл. Цетињани морадоше покорити, премда су свјесни они и данас, да је то њихова црква, коју ће они прије или послије морати добити за православље.

За вријеме владе Стевана Тврткa у Далмацији отворене су биле и многе друге цркве у сјеверној Далмацији ради православнога богослужења, од којих нам се спомиње црква св. Јована крститеља у Брибиру и једна црква у Клису;[55] и православље је за то вријеме напредовало, како у Далмацији, тако и у Босни.[56] Само што је мало на жалост трајала Тврткова влада у Далмацији. Наступа послије њега неопредјељено

---

[54] Конч. ркп.

[55] Ibidem.

[56] Ради овога страшно се љуте на краља Тврткa и кивни су на њега и старији и новији латински писци. Farlati пише: „Hic (Tvartkus) implicitus cum esset erroribus et schismate Graecorum, a patrui virtute ac religione longe multumque degeneravit, haereticis perfugium ac patrocinium praebuit, catholicos quibuscumque potuit modis vexavit«. IV, 61. cf. 172. На другом опет мјесту пише: »Erat Tvartkus aeque infensus catholicis, atque tenax erroris et schismatis graecanici; et Stephanum fratrem juniorem quod catholicam religionem suscepisset, acerrime persequebatur; sub cujus dominatu schismaticis audacia pariter viresque creverunt.« IV, 188. Папински архивар Балан, односно Stadler, овако даје израза тој љутњи: »I Bosna, gdje se toliki trud ulagao, da se sačuva čista od maniheizma, pade u ruke Tvrdku vladaru shismatiku... Rasteć u oholosti, usried kojekakvih mladića, pokazivao se oholim i takovim koji ne trpi uzda, te je štitio shismatike i protivan bio katolikom, progonio je

стаде у Далмацији, а то због ослабљења краљевске моћи у Босни и због супарништва ради Далмације међу претендентима мађарске круне: Владислава и Сигисмунда.

Послије Твртка, ступио је на краљевски босански пријесто Стеван Дабиша, који не само што није могао да се стара о Далмацији, као Твртко, него није имао снаге ни да је под својом влашћу уздржи, а главним начином с тога, што је морао да саму Босну чува од Турака, који пошто су послије косовскога боја стали биљ врстом ногом у српским земљама, не престајаху и Босну узнемиривати.

11.

Напуштену од босанскога краља Далмацију одлучи напуљски краљ Владислав да присвоји, и то на основу права, које му је припадало као мађарском краљу, за каквог га је још 1387. проглашила била једна јака странка у Мађарској. Отпочне Владислав свој посао тијем, што је 17. сент. 1391. именовао за управитеља Далмације босанскога војводу Хрвоја, који је имао управљати том земљом у име краљево. Дабиша се тргне на овај Владислављев поступак, јер власт над Далмацијом припадала је иначе бар помишљано босанском краљу. Али не могући, ради непрестаних турских навала, оружаном руком одупријети се Владиславу у Далмацији, Дабиша пренесе своје право у Далмацију на мађарскога краља Сигисмунда, Владислављева супарника. Ово је Дабиша учинио између другога и зато, да задобије себи противу Турака Сигисмунда, којега су такође Турци узнемиривали. И Далмација стоји сада између Сигисмунда и Влади-

---

pao vlastitoga brata Stiepana zato, što je bio katolik.... Dade se okrunit od shismatičkoga patriarhe i nazove se Stjepan Tvrdko I. kralj Bosne i Rašje« (Kat. crkva i Slaveni. Стр. 69.) А фратри францишкани, кад морају да говоре о Твртку, чисто се смету. Једва су отели били Босну из руку домињиканаца, и нису је били згодно експлоатирати на своју корист, а ту им се уплео „шизматички“ краљ, те им посао замео. Ot. Stipan Zlatović жали смрт бана Стевана Котромањића, под којим као да је францишканима у Босни било добро, те јадикује да bana Stjepana nasliedi Tvrdko, odlučiti privrženik grčke crkve. Tim franovcem nesamo nestade zaštite i pomilovanja, nego se sad brišćani bolje sdružiše sa bogomili (?) i svake im prkose praviše... Franovci se tada nalažahu u svih nesgodah, pa i u pogibelji samoga obstanka, kad im bijahu uzkraćene obične milostinje o kojih su jedino živjeli, bez baština i ikojih posjeda, da ih tim prisile: ili se iz zemlje izseliti, ili od gladi i potrebe izginuti.« Дедаје загрејем нта Валан (Stadler) каже: »kada je k mržnji heretičkoj pridošla srdčba skismatika, onda progonstvo posta malo ne obćenita.«

кушењу они подвргнути били послије првог кресташког рата, кад им на силу у почетку XII. вијека отеше једну цркву у Сњету и двије у Задру. Али ипак не клонуше духом. Тек немири, који затијем наступише у самоме Риму ради тога, ко ће да засједне на папски пријесто, исто и немири између задарских бискупа и сњетских арцибискупа, ти немири међу Латинима учинише, те су далматински Грци могли мало духом дâнути и бити нешто слободнији у исповиједању вјере своје. Ово је у осталом само неколико деценија трајало, до 1180. године, кад престаје сасвијем над Далмацијом власт византијскога цара. Наступа опет тада гоњење противу далматинских православних Грка, којима отеше и пошљедње цркве, што су још имали, тако да су принуђени били Богу се молити кришом и у приватним домаћим богомољама. А што су се овако опирали далматински Грци латинском свештенству има се приписати, колико урођеној противности Грка̂ наспрам Латина̂, заоштреној особито пошто Латини отеше Цариград и сва она недјела починише са православним светињама у Солуну и Цариграду, толико и свијести тадашњих грчких свештеника, главним начином оних што су били у Сњету и Шибенику, који су своје једновјернике у Далмацији храбрили на постојанство у православној вјери. А много је овоме допринашало и то, што латински далматински бискупи нијесу зазирали јавно називати „јеретичком“ православну грчку цркву, те се и реакција сасвијем природно јављала код православних Грка, како на Истоку, тако и у Далмацији.

У помоћ православним далматинским Грцима, кад су можда у највишој опасности били за своју вјеру, дођоше п р а в о с л а в н и С р б и. Најприје утицај Светосавске цркве, који се показао одмах у почетку на далматинска мјеста, и затијем долазак Срба у Далмацију, ово је оживјело грчко насељење Далмације, које се тада већ оштријом реакцијом почиње истицати наспрам Латина̂. Сеобе Срба у Далмацију, почињући од пошљедњих година XIII. вијека, слиједе тако рећи непрестано, и већ до половине XIV. вијека, а и прије још, толико је српскога народа доселило у Далмацију, да се већ и православни манастири тада ту подижу, и постају нове српске православне црквене општине у Скрадину, Брибиру и Клису, поред старијих грчких општина Сњета, Задра, Шибеника и Макарске; а при крају истога вијека постају општине: книнскопољска, паћенска, голубићка, полачка и цетинска.

Да ли је тада допуштено било јавно православно богослужење у поменутим грчким црквеним општинама на приморју, ми

не би могли казати, јер нам није позната ни једна јавна црква у тим мјестима у XIV. вијеку, осим оне св. Параскеве у Шибенику, која је постојала у почетку овога вијека, али која се већ касније нигдје не спомиње. Али зато нам је познато, да је то богослужење тада јавно било у далматинском континенту. И оно се вршило у наша три манастира: Крупи, Крки и Драговићу, који су у ово доба саграђени били, у цркви св. Јована Крститеља у Скрадину и у цркви Вазнесенија Господња, коју је саградио краљ Стеван Твртко. Друге се православне цркве у далматинском континенту у XIV. вијеку не спомињу, премда их је морало бити, стојећи на податцима, што нам летопис наш даје о Твртковом добу у Далмацији. Свакако ми мислимо, да у већем дијелу осталих далматинских, а од Срба насељених мјеста, потпуно саграђених цркава тада још није било, него да су у дотичним црквеним општинама служили свештеници Божју службу у каквој угледнијој кући односнога мјеста, или можда и на отвореним мјестима.

О сталном и редовном устројству јерархијском код православних у далматинском приморју у ово доба не може наравно ни ријечи бити. Далматински Грци зависили су непосредно од надлежних епископа далматинских, док нијесу ови епископи превјерили, а посредно су зависили од цариградскога патријарха. Кад епископи они прећоше Риму, тада је природно престала и свака зависност православних далматинских Грка у духовним стварима од њих, и нети се Грци ставише у зависност од митрополита Кефалоније и Закинта, који су се о духовним потребама њиховима старали, шаљући им св. миро и св. антиминсе, и бринећи се за нужни број свештеника, који би пастирску службу вршили, остајући свагда у свези са цариградским патр. пријестолом. Овако је било до почетка XIII. вијека, док Латини не освојише Цариград, поставивши и ту латинскога патријарха. Од тога времена прекида се свака веза између Цариграда и грчких далматинских црквених општина православних. Општине се ове нађоше усамљене у латинском мору, и благодарећи само дубокој одности њиховој к православној вјери, а и националној свијести, оне се могоше сачувати и уздржати. Овако је стање трајало све док се Цариград није ослободио Латина и док није била успостављена у њему опет православна патријаршеска катедра, те и цариградски патријарси тада предузеше опет старање о далматинским Грцима. Ово старање, у осталом, цариградских патријараха о православнима у Далмацији од мале је

војника, који ће осигурати коначну побједу млетачког оружја над Мађарима.[60] О овим српским војницима спомиње у свом извјештају од 12. јула 1420. из Сиљета и млетачки адмирал Петар Лоредан.[61]

При првој од сада поменутих сеоба основан је био манастир Драговић. О томе летопис наш пише: „По Косовстѣй битцѣ тяжка времена наступиша за Сербію, и не менше тяжка за сербскій православный народъ въ Босніи, особенно же послѣ смерти благочестиваго и христолюбиваго краля Стефана Твердка При жизни Твердка бояхуся бо Турки отъ него, и не нападаху много на Босніи; но послѣ блаженной его кончины, а во время владѣнія слабаго Стефана Дабиши, смѣлость ихъ не познаваше границъ, особенно же, когда и христіански владѣтели въ сіе время бяху въ непрестанныхъ бореніяхъ между собою; а унгарскій краль Владиславъ даже содружество имѣяше съ Турскимъ султаномъ. Много долженствоваху терпѣти наши въ Босніи, особенно же въ 1395. году, и ради того многи принуждены бяху бѣжати изпредъ Турковъ и искати убѣжища въ нашей Далмаціи. Тогда много народа сербскаго съ своими священниками пребѣже изъ гористыхъ предѣлъ Босніи, гдѣ занимахуся скотоводствомъ, и поселися въ странахъ отъ источниковъ Цетины и до моря близу Сиѣта и Трогиря. Въ сіе время основанъ бысть на ручьи Драговичь монастырь въ честь пресвятыя Дѣвы Маріи, рождества ея. Бѣ бо сей монастырь на утѣшеніе веліе народа, совокупляющагося со всѣхъ странъ около него и питающагося въ немъ млекомъ истинныя православныя вѣры и христіанскаго ученіа".[62] О томе, да је манастир Драговић основан 1395. године, говори се и у пренаведеном извјештају француске генералне интенданције за Далмацију;[63] а о сеоби босанских Срба у Далмацију 1394. године свједочи и далматинска кроника, у којој пише: »Molte nuove turbe di Vlassi (Morlacchi) per sottrarsi alle sopperchierie dei Turchi, abbandonano la parte montuosa della Bossina dove esercitavano la pastorizia, discendono in Dalmazia e si stabiliscono fra i monti fin presso il mare«.[64] Још је ту додано, да је тај новодосељени народ, који Виньалић зове »Vlassi pastori«, уз-

[60] Ст. архива зад. еп., бр. 5.

[61] Ib., бр. 6.

[62] Конч. ркп.

[63] Види горе бељ. 43.

[64] Види горе бељ. 58.

немиривао кметове сплетског арцибискупа Andrea Gualdo у његовим посједима, и да је ради обране тих посједа исти арцибискуп дао саградити замак Суђурац.[65]

Манастир Драговић дакле био је основан за пет година касније, него што је основана била црква у част Вазнесенија Господња на врелу Цетине; а кад узмемо у обзир, какав је положај заузео онај латински сплетски арцибискуп наспрам православног народа онога краја, ми вјерујемо, да је исти манастир служио на утјеху околног православног народа, као што летописе наш каже.

12.

Из овога што смо до сада навели из живота православне цркве код Срба у далматинском континенту види се већ, да је тај живот у почетку XV. вијека прилично развијен био, и имао је у себи основе за даље стално и правилно развиће. У грчким православним колонијама на далматинском приморју живот је црквени за ово вријеме мучан био, као и у пређашње доба. Са падом Цариграда у латинске руке и кад је цариградска патријаршеска катедра морала услијед тога прећи у Никеју, веза између православних далматинских колонија и васељенскога патријарха, као што смо казали, била је прекинута. Грчки свештеници, који су се тада нашли у тим колонијама, вршили су ту самостално пастирску службу, руковођени искључиво својом свештеничком свијешћу, и љубављу коју су осјећали к цркви и народу своме; и то тијем ревносније, што су видјели какво безакоње Латини учинише, отеравши из Цариграда законитога патријарха и поставивши ту лажнога латинског патријарха, и што су као Грци осјећали тешке увриједе, што Латини нанесоше грчком народу. Ово је овако трајало около педесет и седам година, док је трајало латинско господство у Цариграду. Кад је 1261. г. грчки цар Михаил Палеолог отерао Латине из Цариграда заједно са лажним им царем Балдуином, и кад је законити православни патријарх Герман III. заузео цариградску катедру, одмах се успоставља и веза између далматинских грчких црквених општина и патријарха.

Први је податак о тој вези од 1269. године. Озлојеђени на западу, што је Цариград и источна црква изгубљена за латинство, гоните сада православне Грке без милосрђа, гдје их је год на западу било. Па то се догодило и у Далмацији. Православни Грци у Шибенику састављали су у то вријеме најјачу

[65] Romanin. II. 302.

црквену општину, окупљајући се у цркви св. Параскеве. Непрестано узнемиривани од латинског свештенства одлуче потражити заштите у Цариграду. Ради тога упути се Никола Георгијадис, вијећници Шибеничанин, са још два друга к патријарху цариградском Јосифу I. и прикажу му све непријатности, које морају да трпе од латинског свештенства, а особито од трогирског бискупа Колумбана, који их принуђава на превјеру и хоће да им и цркву отме.[66] Шта је урађено било по овоме послу у Цариграду, није нам познато. Знамо само, да тада Шибеничанима није била одузета она црква него да су се они и даље у њој сакупљали на молитву. Али овај поступак шибеничких Грка показује нам, колико је црквене свијести у њих било, и како су знали енергично да бране своју вјеру.

Задарска православна црквена општина изгледа да се није налазила у опаквом положају, као шибеничка. Црква св. Платона, коју су православни Грци имали у Задру, отета им је била на силу још 1248. године. Ради те цркве православни су се Задрани парничили више година, доказујући како су им је незаконито отели, и како они нијесу никада престали припадати православној цркви. Парница се ова дуго водила, док најпослије 1280. године власт одлучи, да православни немају права на ту цркву, када хоће да је као „шизматичку“ цркву држе; и ту цркву православну, заједно са великом кућом, која је уз цркву била, а у којој су некада монахиње биле, тадашњи задарски арцибискуп Laurentius Periander, доминиканац, дарује фратрима доминиканцима у Задру.[67] И тако православни Задрани осташе без икакве цркве.

Тешка су била тада за сву православну цркву времена, те није могло бити добро за ту цркву ни у Далмацији. Грчки цар Михаил Палеолог, да сачува себи византијски пријесто од нових нападаја са запада, одлучи превјерити и признати римскога папу, како би помоћу папе уздржао се на пријестолу. Послије дугога рада о томе, да би се склонили на превјеру и сви епископи и сав народ у византијској царевини, најпослије буде 6. јула 1274. г. проглашена у Лиону унија источне цркве са западном. Цариградски тадашњи патријарх, поменути Јосиф I. није хтио признати ону унију, и уклонио се са патријаршеске катедре, али зато ту је унију примио и признао.

[66] Ковч. рк.

[67] Биљешка у архиви задарске црк. општине. Cf. Bianchi, Zara cristiana. I, 445—416.

нови патријарх Јован Век, којега је ради тога цар Михаил и учинио патријархом. Како је прошао послије ради овога свога чина тај Век, да је свргнут био са катедре, чим је постао царем строги православни Андроник старији, наслједник Михаила Палеолога, и да је свршио живот у тамници (1298.), познато је.[68] Али за вријеме патријаршества свога (1275—1282.), а под заштитом Михаиловом, Век је ревносно радио да би свак у византијској царевини покорио се закључку лионскога сабора и признао унију. Примјерак једног окружног писма Вековa, којим је позивао све православне да признаду лионску унију, нашао се и у шибеничкој православној црквеној општини и код православних сплетских Грка. Ово је писмо Вековo узбунило шибеничке и сплетске православне. Нијесу смјели да дигну глас противу тог издајничког позива за живота Вековa, али су то они учинили чим је ступио на патријаршеску катедру знаменити богослов Григорије кипарски (1282—1289.). Православни Сплећани били су изложени више но други у Далмацији насртајима латинског свештенства, јер су у непосредном додиру били са оним арцибискупом латинским, којему су сплетски познати сабори повјерили били да свима мјерама искорјењена буде из приморске Далмације православна вјера. Ради овога им је већ 1185. г. одузета била и пошљедња црква (Успенија Богоматере), што је у Сплету још постојала. Насилно ово поступање противу православне вјере изазвало је било код православних Сплећана противни појав ономе, каквом су се Латини надали. Имали су ти православни код себе честитога свештеника Герасима, који их је, пошто су без цркве своје остали били, у својој кући окупљао на молитву и храбрио их на обрану вјере православне. Послије овога свештеника спомиње се у половини XIII. вијека други тако исто честити и ревносни свештеник у Сплету, Јосиф; а сама сплетска црквена општина бројала је 62 православне породице. Године 1284. свештеником је у Сплету био Никола Капукис из Крфа, човјек учен и одважан. Овај свештеник, који је знао, какву је противност изазвала противу себе лионска унија код свега православнога свијета на истоку и како су сви дигли јавно свој глас противу потчињења источне цркве западном патријарху, римскоме папи, и да је и цар Андроник отворени противник онога, што му је предшасник Михаил Палеолог учинио са папом у Лиону, овај дакле свештеник Никола побуди своје парохијане у Сплету, да и они искажу осуду своју оном Вековом позиву и тијем да

[68] Правда вселенской церкви (СПб. 1849). Стр. 215. и сл.

покажу своју солидарност са осталим православним грчким народом. Па да ово добије већу важност, Никола ступи у договор са шибеничком црквеном општином, како би заједнички у томе радили. У Шибенику, гдје је био свештеником у то вријеме човјек исто као и Никола одважан и одан вјери православној, по имену Севастијан Мемхијадис, радо се одазову позиву сплетске браће. Буду услијед овог договора послана у Цариград четири лица, по два из сваке црквене општине, која су имала засвједочити пред патријархом Григоријем своје и свију далматинских приморских Грка постојанство у православној вјери и оданости цариградском патријаршеском пријестолу.[69] У исто вријеме почну се и сплетски и шибенички Грци оштрије опирати мјесном латинском свештенству и бранити своју вјеру, као истинито православну. Ово одважније поступање православних Шибенчана и Сплећана, по ријечима нашега љетописа, има се између другога приписати утицају из макарскога приморја, гдје је, послије основања српске хумске епископије у Стону, у коју је спадало и макарско приморје, православна црква бујније се почела била развијати. Али ово поступање Шибенчана и Сплећана у обрану православне вјере изазвало је латинско далматинско свештенство, а посебно францишканске фратре, да оштре мјере предузму противу „шизматика“, од чега је не мало штете претрпјела православна црква у оба мјеста, и у Шибенику и у Сплету. У ово од прилике доба била је основана шибеничка латинска бискупија. Први бискуп био је Мартин, из реда Францишканаца. Да покаже овај бискуп ревност своју и да у његовој бискупији не буде никога, који не исповиједа римску вјеру, одлучи енергично поступити са православнима, који су у Шибенику били. Првим му је послом у томе било, да им одузме цркву св. Параскеве, коју су још ту имали. Средством политичке власти то и учини 1314. године, и православни Шибенчани, не имајући снаге да се одупру сили, буду лишени једине своје цркве, коју су још имали.[70] Истом гоњењу подвргоше се тада и православни у Сплету, противу којих су поступале и политичке власти, као противу бунитеља народа.[71] Мора бити да је поступање ових политичких власти са сплетским Грцима било врло круто, јер послије овога доба престаје, или бар више се не спомиње православна црквена општина у Сплету, него само

[69] Конч ркп

[70] Ibidem.

[71] Ibidem.

поједина лица. Врло лако може бити, да су многе грчке породице ради гоњења одселиле из Сплета, а можда које и подлегоше сили латинској. За вријеме краља Стевана Твртка спомињу се поједини православни трговци, који из Босне доселише у Сплет, а који су били на гласу ради трговине.

За вријеме патријарха Јована Гликиса (1316—1320.) спомиње се у Далмацији један његов егзарх, Григорије, који је био у Сплету, Шибенику и Задру, и у име патријархово посјетио православне у тим мјестима и храбрио их на постојанство у вјери.[72] Овај је патријарх био велики противник латинске унције, и као карактеристика те његове противности служи то, што није хтио признавати у разним мјестима за законите неке свештенике ради тога само што су били рукоположени од таквих епископа, који су постављени били од других епископа, који су имали какве свезе са унцијом. Можда је патријарх Јован послао у Далмацију оног свог егзарха услијед тужбе, коју је противу латинског далматинског свештенства поднијела била у Цариграду она депутација из Сплета и Шибеника.

Шибеничка црквена општина спомиње се за вријеме српског цара Душана, и то 1349. године у односима са скрадинском црквеном општином. Скрадин је у то доба био српски град, и и у њему се слободно исповиједала православна вјера. Шибенички Грци, који нијесу тада имали своје цркве, долазили су у Скрадин на службу Божју, ма и да се на словенском језику та служба ту служила; а свештеници из Скрадина одлазили су у Шибеник ради крштења православне дјеце и ради молитава над болесницима. Ово је трајало и послије тога времена, особито кад се поједине српске породице из скрадинске краине преселише у Шибеник. Изгледа по овоме, да у ово вријеме (ок. 1349.) није у Шибенику ни било православног грчког свештеника. Али неколико година послије спомиње се већ у Шибенику грчки православни свештеник, Харитон, који је 1369. г. прешао на службу у Задар и ту је био до 1380. г., а можда и касније.[73]

Било је вријеме ово, кад је византијским царем био Јован Палеолог, који да сачува царевину од Турака обећао је био папи римском да ће напустити православну вјеру и примити вјеру римокатоличку, што је тај цар у октобру 1369. г. и учинио у Риму пред папом Урбаном V. На повратном

[72] Конч. ркп.

[73] Ibidem.

путу царевом из Рима (1371. г.) заустави се у Задру један дио цареве пратње, између којих један грчки епископ, по имену Јулијан, и два грчка свештеника. Овај епископ и свештеници саопште задарским православним Грцима да су сада сједињене источна и западна црква и да се од сада има признавати римски папа за поглавицу свијех црквеа, и да је пар примио у Риму символ вјере са дометком „и од Сина", те како према томе и они у Задру морају примити и признати што је цар учинио. Да је ова вијест морала забанити православне Задране, само се по себи разумије. Свештеник њихов Харитон изјавио је у име свију, да ће они знак остати при старој својој вјери и да их нико не може пренијети на превјеру. Отпутовао је из Задра онај епископ Јулијан са свештеницима, не учинивши паравно ніта за унију. Три године касније далматински намјесник краља Лудвига обзнани Харитона, да он мора служити службу у латинској једној цркви задарској, да ту заједочи да није схизматик, јер да у противном случају има налог, да га уклони из Задра. Харитон се успротиви овој наредби ревношћу правога православнога свештеника, а није био тада уклоњен из Задра, благодарећи заштити пријатељâ и што је благ и правичан био онај краљевски намјесник, него је продужавао и даље служити по православном обреду у домаћој капели једног богатог Грка. О Ускрсу 1380. г. долазио је опет у Задар из Цариграда неки свештеник, али овај свештеник није био унијат, него строги православни, и тјешио је Харитона, да је православна вјера сачувана на Истоку, јер да је одважно брани и чува светитељ Нил, царигарски тадашњи патријарх.[74] Послије овога, Харитон се више не спомиње као свештеник задарске православне црквене општине.

Међутијем наступило је вријеме, кад је краљ Стеван Твртко постао господар мал не све Далмације. Да је још прије, него што ће завладати Далмацијом овај краљ, доселило било и у приморске градове много босанских Срба, и да су то били угледнији људи, трговци и обртници, и да су важан глас имали у јавним дјелима приморских градова, па и самога Задра, о томе смо већ споменули. У Сплету, на острву Брачу, у Шибенику, у Задру, осим других континенталних градова, ти су људи моћни уплив имали почињући од 1371. г. па унапријед. А кад знамо, колико је Стеван Твртко одан био православној вјери,

---

[74] Кончар. ркп

коју је хтио да распространи по свима својим земљама, и да, ако је истина што Фарлати каже, „catholicos quibuscumque potuit modis vexavit“, тада нам сигурно постаје, да су у ово доба оживјеле све православне далматинске црквене општине, како у континенту, тако исто и у приморју. Неколико година послије овога, приморје прелази под власт млетачке републике, и црквени односи православних добивају нови правац.

13.

Приморска Далмација услијед мира, склопљенога између млетачке републике и мађарскога краља 1420. године, дошла је под власт републике. Овим се догађајем завршује један период политичке историје далматинске. Исти догађај узимљемо и ми, као свршетак једног периода у историји православне цркве у Далмацији. Па прије него што почнемо причати догађаје новога периода, да се осврнемо на оно, што смо видјели у овоме периоду.

Сплетским црквеним сабором 1075. године установљено је било, да православне вјере у Далмацији више не смије бити. Тај саборски закључак у пуној су строгости изводили латински далматински бискупи, а на челу им сплетски арцибискуп. И послије двадесет година није било у Далмацији никога, који би смио јавно да исповиједа православну вјеру, а да не би за то позван био на одговорност пред надлежну власт. Романско насељење Далмације на брзо је и лако заборавило православну вјеру, а латински језик при црквеним богослуженьима учвршћо га је за свагда послије тога у римокатоличкој вјери. Хрватски народ у Далмацији силом је био полатињен, и та сила, коју су Мађари знали већ како ће му је показати, приморавала га је да и остане у новој вјери, савлађујући сваки покушај његов у обрану некадашње своје православне вјере. Само нијесу могли латински бискупи да грчко насељење Далмације савладају и да га приморају на превјеру. Нијесу ни Грцима признавали право на јавно исповиједање своје вјере и на јавно богослужење; али нијесу смјели силом на њих у рати, јер су се бојали византијскога цара, под чијом је врховном влашћу још тада de jure била Далмација. И благодарећи само овој околности могли су православни далматински Грци уздржати, и покрај свега прогонства православне вјере, неколике своје цркве у Сплету, Задру, Шибенику и другим појединим мјестима. Тешком су ис-

слава, на коју и један и други истичу своја права, али која права опет ни један ни други немају ни времена ни моћи да оружјем одбране. Међутијем за то се вријеме мало по мало снажи у Далмацији бан Хрвоје, и постаје фактичким њеним господарем, аля увијек у име краља Владислава. На да би сасвијем одбио од Далмације Сигисмунда, он учини те сва Далмација изјави покорност Владиславу, — и овај се 5. авг. 1403. крунише у Задру за краља: Мађарске, Хрватске и Далмације, оставивши у Далмацији и надаље на управи Хрвоја.

Кад је Сигисмунд видио, шта се све у Далмацији догодило, и да су му отели ту земљу, он одлучи свом енергијом успоставити законито право своје. Прво му је у томе било, да савлада у Далмацији Хрвоја, који је оружаном силом ту располагао. Већ се Сигисмунд спремао на Хрвоја, кад од један пут овај војвода окрене леђа Владиславу и изјави Сигисмунду, да њега признаје за господара Далмације. Задобивши Хрвоја, требало је сада још Владислава лишити власти у Далмацији, на се Сигисмунд и на то спремао оружаном снагом. Али га је Владислав предупредно тијем, што је за готових 100.000 дуката продао 4. јула 1409. републици млетачкој сва своја права на Далмацију. И Сигисмунд је сада имао да се огледа са Млечићима, ако је хтио да уздржи себи Далмацију. Приморски су сви градови били одани Млечићима, те су слаби изгледи били за Сигисмунда. Борба је оштра почела између њега и републике, и та је борба трајала неколико година. Свршила се повољно за републику. По трактату односнога мира, што је република тада склопила са краљем Сигисмундом, постала је она господарем у Далмацији: Задра, Нина, Новиграда, Вране, Острвице, Скрадина, Шибеника, Трогира.

(Franovci u Dalmaciji. Стр. 14—15). Слично пише о Твртку и његовој противштини al cattolicismo nella Bossina и P. Donato Fabianich (Storia dei frati minori in Dalmazia e Bossina. Zara, 1863. Стр. 129—130.) — Колико је и у опће је ли оправдано ово јадиковање поменутих францишканских писаца, могло би се о томе много говорити. Францишкани су насилно поступали са православним народом у Босни и хтјели га силом полатинити, и то је оно што је изазвало огорчење у народу, и што је мудрога краља Стевана Твртка одлучило да изда неколико оштрих наредаба, да ти фратри не смију гушити мир у земљи. Чудновато у осталом изгледа протурјечје између фратара кад пишу о краљу Твртку. Док једни, као што смо поменута два видјели, зову Твртка „екисматиком" и непријатељем римске цркве, који гони римско свештенство, други на против силу се да докажу (наравно из своје главе), како је тај краљ исповједао римску вјеру и како је под њим било фратрима добро. Ot. Iv. Jukić чак полемизира за Орбинијем и Фарлатом

Сиљета, Омиша, Котора и Будве са свима околинама и тврђавама, и свију острвâ, осим само оних, што су били около Дубровника. Под мађарском је круном остало: приморје од Истрије до Обровца, затијем, Буковица, Плавно, Стрмица, Книн, Врлика, Потравље, Сињ, Клис, дио Загорја (између Трогира, Шибеника и Дриниша), Петрово поље, Промина и Миљевци. Овакав је био фактички посјед у Далмацији 1420. године.[57] Над главним од поменутих мјеста република је млетачка уздржала власт своју непрекидно до пада републике; а остало ће све, као што ћемо видјети, пасти послије у турске руке.

За вријеме од кад је Хрвоје почео управљати Далмацијом, па док је млетачка република освојила приморску Далмацију, спомињу се три нове сеобе Срба из Босне у сјеверну Далмацију: једна у почетку 1394. године, кад су Турци ударили били на Стевана Дабишу и продрли били са неколико страна у Босну, пљачкајући и гонећи народ, те је много тога народа пребјегло у Далмацију и допрло до мора около Сиљета.[58] Друга 1397. године, кад је за владања у Босни Дабишине удовице, Јелене, послао султан Бајазит на Босну јаку војску, која и ако није отела никакву земљу босанске краљевине, ипак за годину је дана немило пљачкала и пустошила све, куда би само дошла. Овога пута народ, који је прешао из Босне у Далмацију, населио је четири мјеста около Книна: Книнско поље, Голубић, Пађене и Полачу.[59] За трећу сеобу, која је била између 1413. и 1417. године, за вријеме примирја између републике млетачке и краља Сигисмунда, дознајемо из једног извјештаја далматинског проведитора Антонија Контарини од 28. дец. 1418. својој влади у Млецима, гдје каже, да је много народа прешло из Босне у Далмацију, и да је из тога народа рекрутовао 5000 добрих

доказујући тобоже, да Твртко није био »iztočnog to jest grčkoga zakona, nego katolik« (Povjestnica Bosne. Zagreb. 1851. Стр. 107—108). То исто каже и Fra Mijo V. Batinić, те се хвали, да су се за Твртковe владе у Босни »razširili franjevci« (Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini. Zagreb, 1881. I. 74). — У осталом, писали што хтјели сви ти фратри, историјска је истина у томе, да је Стеван Твртко, који се 1377. године у Милешеву, гдје је почивало тјело св. Саве српског, вјенчао за краља, био строги православни, да је православна вјера за његова владања цвјетала и и Босни и у Далмацији, и да противу ње нијесу смјели ништа радити ни латини, ни богомили.

[57] Lucii De regno Dalmatiae. V, 5. — Romanin. Storia docum. di Venezia. Venezia, 1853—1861. IV, 85.

[58] Далмат. кроника. Сп. вад. стр. 179.

[59] Копчар. ркп. — Cf. Arkiv za poviestnicu jugoslav. 9, 16.

користи сада било, јер се и на православној катедри патријаршеској у Цариграду почеше, бар у то доба, јављати људи, који, ради неповољних тадашњих политичких прилика на истоку, нијесу могли, нити смјели опирати се Риму, као што су то прије а и послије чинили, и пријечити ширење латинства, те је дакле могла пострадати православна вјера и у грчким црквеним општинама далматинским. Али није та вјера, по Божјем расположењу, пострадала у Далмацији, јер у најопаснијем часу дошла јој је у помоћ српска Светосавска црква, и сачувала је ту православље за све будуће вијекове.

Ни о јерархијском црквеном устројству код Срба у далматинском континенту у ово доба не може бити у строгоме смислу ријечи. У почетку XIV. вијека тек је почела ту српска црква, и вријеме до краја овога периода било је вријеме тако рећи формације њезине. Свештенство, које је вршило пастирску службу, састављали су (ми мислимо, искључиво) калуђери, браћа манастира: Круше, Крке и Драговића, а сами манастири су зависили од дотичних најближих српских епископа: зетских, хумских и дабарских. Ови су епископи имали надзор над свештеницима, које су они рукополагали и са односним спиљелијама слали на службу у Далмацију. Од тих су се епископа добивали и св. антимиси за цркве, премда постоје поједини, ма и ријетки споменици из овога доба, који нам казују, да су се добивали св. антимиси и од грчких епископа, а тако исто и св. миро. Особито се св. миро добивало већином из Јерусалима, куда су наши калуђери често одлазили на поклон Христовом гробу; а доносили су св. миро и поједини грчки калуђери са св. гроба, који су ради милостиње овамо долазили, и предавали га на чување у нашим манастирима, од куда га је свештенство узимало на употребу народу. О овоме има и данас још не један запис у нашим манастирима. Према овоме факту, што се св. миро за сва православна мјеста далматинског континента чувало у манастирима, а узимајући у обзир што наш љетопис казује о значају и важности тих манастира и што и данас о њима по предању говори наш народ, ми имамо право закључити, да су у ово доба све српске православне цркве у Далмацији, заједно са дотичним свештенством, зависиле од истих манастира, односно од манастирских старјешина, који су као такви замјењивали редовну епископску управу у земљи, а која се управа тек у слиједећем периоду правилно уредила. Овако је то бивало у опће и прије и касније у свима оним предјелима, гдје се није

могла одмах да уреди правилна црквена јерархија. Црквено-богослужебни живот код православних Далматинаца текао је тада, како је то према приликама онога доба могло бити. Живота је ипак било колико је требало, да вјера не малакса и православна црквена свијест да се не угаси до односно бољих времена.

ПЕТИ ПЕРИОД.

1410—1699.

Живот православне цркве у овоме периоду развија се засебно у далматинском континенту, који је сада и за још стотињак година под мађарском круном, засебно пак у далматинском приморју, које је под влашћу млетачке републике. У континенту ту цркву састављају искључиво Срби; у приморју је састављају Грци уз неки број словенских досељеника. И премда постоји међу православнима у континенту и онима у приморју духовна заједница у јединству вјере и богослужења, ипак нема између њих јерархијске свезе. Ово зависи од политичкога положаја далматинског континента и приморја. Приморје је кроз сав овај период, па и касније, под влашћу Млечића, а континент је независан од те власти, и послије Мађара, он прелази Турцима, под чијом влашћу остаје све до краја овога периода.

Према овој политичкој разлици у Далмацији, мора се одјелито говорити о црквеним догађајима у континенту, а одјелито о онима у приморју.

I.

Црквени живот код православних у далматинском континенту тече до друге половине XVI. вијека у главном онако исто, као и у прошлом периоду. Према политичким приликама, какве бивају у једно или друго вријеме, мијења се и стање цркве, сад боље сад лошије; и она политичка неодређеност, која се показује у далматинском континенту кроз сав XV. и до половине XVI. вијека, упливише и на црквени живот, те се црква налази сад слободна, сад опет скучена у својој слободи. Она је и сада, и за полдруг вијек овога периода, без формалног јерархијског устројства и без одређеног свог епископа, као сталног свог

старјешине, те се за то вријеме, као и у прошлом периоду, обраћа свештенство и народ за духовне своје потребе сусједним српским епископима, зетским и херцеговачким, а послије и дабробосанским.

У другој половини овога периода дотадашња црквена неодређеност престаје, кад се успоставља пећска патријаршија и кад мало затијем дабробосански митрополит добива јурисдикцију над црквом далматинског континента и врши је као егзарх пећскога патријарха. Црква тада бива ту формално у смислу канонâ устројена, и при таквом устројству она остаје све до 1688. године, односно до карловачкога мира (1699. г.), када млетачка република распростире и на далматински континент ону власт, коју је она дотле имала већ на приморју. Тада престаје духовна власт дабробосанског митрополита над поменутим дијелом Далмације, и та власт прелази филаделфијском архијепископу са катедром у Млецима.

1.

Шта је састављало далматински континент, који је у почетку овога периода био под мађарском круном, казали смо. Поврај свега мира, који је 1420. г. формално склопљен био између Млечићâ и Мађарâ, ипак у ствари самој тај мир није постојао, и непријатељски односи између републике и краља Сигисмунда трајали су још за неколико година. Тек у јулу 1437. г. био је углављен прави мир по којем је правно утврђен млетачки и мађарски посјед у Далмацији. И ово је овако трајало за неких тридесет година, док нијесу почеле прве турске провале у Далмацију.

За ово вријеме мирно је текао и живот православне цркве у далматинском континенту. Летопис нам спомиње да је 1450. г. прешао неки јачи број Срба из Босне у данашње Котаре и да су тада населили данашње село Кула Атлагић, а уједно бележи, да је исте године ту подигнута била православна црква у част св. Николе, и то благословом зетскога митрополита Јосифа. Благословом истога митрополита биле су отворене још три цркве: у Пађенама у част св. Ђорђа (1456.), у Полачи у част св. апостола Петра и Павла (1458.) и у Голубићу у част св. Стевана (1462.). Около 1468. године подигнута је била и у Книнском пољу црква у част св. Ђорђа.[1]

[1] Кончар. ркп.

Поменути митрополит Јосиф мора да је особито старање тада водио о српској цркви у Далмацији, јер осим благослова на зидање речених цркава, за које ће без сумње он бити послао и св. антиминсе, а можда и свештенике рукоположио, њему су се обраћали далматински Срби за све важније послове црквене управе. Између осталога, сачувала се једна синђелија митрополита Јосифа од 1454. године, издана крчком јеромонаху Симеону, којом митрополит свједочи, да је на дан успенија Богоматере произвео тога јеромонаха за игумана свето-арханђелског манастира на Крци, и тијем уважио, као што каже у синђелији, „єднодушное избраніе всего священства и благочестиваго народа.[2] Ова напомена у тој синђелији, да је и свештенство и народ учествовао у избору оног крчког игумана, показује, да је тај игуман сматран био као неки црквени поглавица свију православних далматинских Срба и да је он био биран, као некада владике, од свештенства и народа, за духовног старјешину. Ово би се слагало с оним, што Кинчаревићев љетопис каже, да је ман. Крка био од самога почетка православно црквено средиште у Далмацији, и служило би доказом, да су старјешину тога манастира признавали за црквенога поглавицу сви далматински Срби и да су га за таквога сматрали и сусједни српски епископи, који су на његову препоруку рукополагали дотичне за свештенике за далматинску цркву и издавали им прописане синђелије.

2.

Мало послије овога наступају у Далмацији нове прилике, услијед којих за односно мало времена мијења се сав дотадашњи политички положај далматинског континента, а које не остају без утицаја и на црквени живот православних Срба. Разумијемо провале Турака у Далмацију и њихова освајања.

Прве године друге половине XV. вијека постаје турским царем Мухамед II. За вријеме тридесетогодишњега владања овога цара све балканско полуострво мијења свој дотадашњи облик. Год 1453. он осваја Цариград, 1459. подјармљује Србију, 1463. осваја Босну, а мало затијем Херцеговину и Албанију. Великим својим ратним побједама заокружио је био Мухамед са три стране Далмацију турском војском. И Далмација је одмах и осјетила близину те војске.

[2] Оригинал у ст. архиви зад. еп., бр. 6.

Прве турске провале у Далмацију биљеже се већ оне исте године, кад Турци покорише Босну.[3] Шест година кашње (дакле 1469.) ударе Турци са двије стране на Далмацију и продру у цетинску крајину и у Буковицу. Почевши један пут, продужили су они и даље проваљивати сад с једне, сад с друге стране у Далмацију. Турске провале ове трајале су са малим интервалима све до 1482. године. Кажу, да је турска војска немило пустошила сва мјеста, гдје би год допрла; и тијем је слободније могла она то чинити, што је мађарски Матија оставио био Далмацију без сваке заштите, а хрватски разни кнезови, исто као и бан хрватски, били су немоћни, и у непрестаној кавзи међу собом. Страшном описују 1475. годину, кад је много хрватскога народа морало побјећи из цетинске крајине и склонити се на острва; затијем 1480. годину, кад је ман. Драговић био опљачкан и калуђери му разагнани; исто и 1481. годину, кад се Скендер-паша спустио са војском у Котаре, пустошећи сва мјеста до близу Задра и нападајући и на поједина приморска мјеста. Тек послије смрти Мухамедове (3. маја 1481.) наступио је за неколико година мир у Далмацији.

Љетопис наш спомиње, како су за пошљедњих десет година многе наше цркве пострадале и више свештеника наших погинуло са народом, бранећи цркве од Турака. Требало је других десет година да прође, док су се цркве православне и црквене општине нешто опоравиле. Манастир Крупа био је у то вријеме у најбољем положају, јер до њега Турци нијесу били допрли; а ми знадемо већ, како су српска деспотица Ангелина и синови јој даривали 1494. г. овај манастир. У ово мирно доба, а управо 1497. г., била је саграђена нова црква у Мирањама у част св. арханђела Гаврила.

Али мир овај у Далмацији кратко је трајао. Године 1498. почињу опет турске провале у Далмацију. Силном војском ударише Турци најприје на Буковицу и Котаре, затијем и на сав далматински континент. Пострадаше тада од турске војске: Обровац, Островица, Скрадин, Врана, Шибеник, Трогир, трогирско загорје, Книн и клишка околина. Ови турски нападаји изазову млетачку републику на формални рат са Турском. Ре-

[3] Све што о турским провалама у Далмацији и њиховим ратовима спомињемо у овој нашој радњи, све је то на основу онога, што су о томе написали: J. von Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches. II. Ausg. Pestn. 1834—36. 4 Bde., и J. W. Zinkeisen, Geschichte des osman. Reiches in Europa. Gotha, 1853. 7 Bde.

публика је морала у почетку сама да се бије са Турцима, и тек послије придружила јој се и Мађарска на обрану Далмације. Пет је година трајао овај рат, који је крвав у пуноме смислу био по Далмацију, и који је свршио 1503. године односним миром (8. августа). Није много територијално добила тада Турска у Далмацији: само је неки дио земаља између Цетине и Неретве остављен Турцима. Али су зато много пострадала сва горепоменута далматинска мјеста, а између других 1502. г. опљачкан је био и ман Крупа, и калуђери се морадоше склонити у ман. Крку, од куда су се могли у свој манастир повратити тек послије склопљенога мира. Српски далматински народ, приучен већ на борбу са Турцима, мушки им се опирао и борио се одважно све док нијесу били принуђени Турци да одступе са далматинског земљишта. Хрватски далматински народ напротив, не могући, као што каже фратар Фабјанић, да гледа плачевне призоре, што су Турци изводили, напусти земљу.[4] Хиљадама је тога народа тада побјегло, и неки се дио склонио у приморске градове, а већи дио пређе на далматинска острва (Златин, Првић, Крапан, и особито на задарска острва), многи пак пребјегоше преко јадранскога мора у Италију, гдје основаше неколико својих села. Пријетило је да и сви далматински Хрвати тада одбјегну, као што се то послије неколико година и догодило, и само их је задржала тада обзнана од 20. августа 1503. г. мађарскога краља Владислава о склопљеном миру, и да се немају више бојати Турака.

Да је и православној цркви у далматинском континенту мучно морало бити за трајања поменутога рата, само се по себи разумје, премда и немамо изричних података о томе у нашем љетопису. Тек из доба, које је наступило послије онога мира 1503. г., налазимо кратке податке о тој цркви у љетопису. Спомиње се најприје ман. Драговић, који је за преко 20 година пуст био, и како се сада повратише калуђери, обновише га и црквена је служба опет у њему почела. Спомиње се затијем два пута зетски митрополит Роман, који учествује у црквеним пословима далматинских Срба. Црква мирањска остала је била без свештеника. Викар задарског латинског капитула, који је управљавао задарском архидијецезом у име одсутног арцибискупа Пезара, протестирао је што се у латинској архидијецези допушта православни обред, по коме се служило у цркви мирањској. Овај

[4] D. Fabianich, Storia dei frati minori. I, 144.

протест као да је уважен био од грађанске власти, те је односном калуђеру, који је послат био из ман. Крке, на пастирску службу у Мирање, забрањено било обављати ту службу. Обзнањен је био о овоме митрополит Роман, те у једном писму свом од септембра 1508. г. управљеном у ман. Крку он препоручује игуману да све старање своје уложи у корист православних Миранчана и да их чува, да их не би Латини окренули у своју вјеру. Услијед овога ли писма, или услијед личног настојања самог крчког игумана, у Мирањама се мало послије нашао на служби православни свештеник, те и народ сачуван од превјере. Други се опет пут спомиње митрополит Роман 1514. г., кад је рукоположио неколико младих Далматинаца за свештенике, између којих двојица су одређена била за помоћнике староме свештенику у Кули, а двојица су послана била у книнску крајину. Ове исте године писао је митрополит Роман и крупском игуману Саватији, хвалећи га што је ман. Крупу обновио и украсио, те му шаље на дар једно јеванђеље.[5]

Ови податци нашега љетописа, ма колико иначе скудни били, казују нам ипак о живој црквеној свијести далматинских Срба и о старању њиховом да им црква напредује, а казују нам и то, да је већ тада латинско свештенство почело било радити противу православне вјере код далматинских Срба.

3.

Правши онај територијални посјед, што је утврђен био миром 1503. године, трајао је не само до припуштене абдикације султана Бајазита, него и за владе Селима, којему је наслиједио 1519. г. знаменити Сулејман. С овим новим царем млетачка је република одмах обновила утврђени прије мир, који се она послије старала и да уздржи док је год могла. Али нијесу тај мир са Турском хтјели да чувају и Мађари, који су били господари далматинског континента, те је морала Далмација да много од тога пострада.

Као што је Сулејман са републиком обновио мир, тако је он то хтио да учини и са краљем мађарским, и ради тога је наслао био свога Берам чауша краљу, тражећи уједно и да му се односи трибут изда. Ово не само што буде одбивено од Мађара, него султанов посланик буде још нападнут и убијен. И ово је било узроком рата Турске са Мађарском. Рат се одмах

[5] Конч. ркп.

дотакао Далмације, и већ 1521. г. у турским су рукама Островица и Скрадин. Насртаји турски у Далмацији бивају све јачи, особито послије велике побједе на мохачком пољу (1526. Свршио је овај рат тек 1533. г., и то великим губитком по Мађарску. Пренло је сада под турску власт у Далмацији: Котари са Островицом, Буковица са Скрадином, книнска крајина и дрнишка, исто и цетинска, сплетско загорје и ниже све до Неретве. Остајала је још клишка жупа са градом Клисом, којим је заповиједао кнез Петар Крушић у име мађарскога краља. Могао се тада Клис да сачува и обрани од страшне турске убојне снаге, само благодарећи личном јунаштву кнежеву и српских ускока, које је он себи призвао да под знамењем крста војују на Турке. Овом је приликом установљен био кнински санџакат у Далмацији и за санџака босански везир постави Мурат бега, родом Шибенчанца.[6]

У нашем се љетопису спомињу такођер укратко ови ратни догађаји у Далмацији. Али ту има и једна за нас врло важна биљешка. Пише: „При сихъ произшествіяхъ народъ нашъ православный мужественно сопротивляшеся Туркомъ, особенно же въ защитѣ своихъ церквей, и благодаря сей его мужественности, за малыми изключеніями сохранилися онѣ невредимы. Католики же всѣ своп мѣста оставиша и церкви ихъ всѣ опустѣша.“[7] Овај љетописни податак, да је народ римокатоличке вјере у далматинском континенту, а то је хрватски народ, напустио своја мјеста пред Турцима и разбјегао се, потврђују и сви писци, који су о Далмацији писали и пишу. Представљају они страшним поступање Турака у Далмацији за вријеме сада поменутога рата, и казују да се сав хрватски народ тада иселио из оних предјела, које Турци заузеше. Поновило се сада у великоме опо, што смо у малом видјели крајем минулога вијека. Побјегоше тада испред Турчина сви далматински Хрвати заједно са својим свештенством, и пређоше неки у утврђене приморске градове млетачке, а већи дио на питоме далматинске острве, гдје се и настанише и гдје и данас састављају искључиво насељење тих острва; а многи у галијама пређоше у Италију, склонивши се већином nelle terre degli Abbruzzi. Фратар Златовић спомињући о овоме пише: „Stolne su i župne crkve bile popaljene, župe i sela razmetnuta, samostani razkopani i svećenstvo se razbje-

[6] Hammer. Op. cit. II. 20 fg.

[7] Кич. ркп

gjo i razsulo. Zaklonio se tko je živ utekao da sahrani glavu za mletačke bedeme pokraj mora. Od Cetine do Zrmanje nigdje svećenika, niti svetoga mjesta, nego se usjednula prava abominatio desolationis«.[8] Ову Златовићеву слику потврђује млетачки синдик Andrea Barbarigo у свом извјештају влади од 16. фебруара 1531. г. жалећи, како нема скоро ни једног више римокатолика у далматинском континенту.[9] Книн и книнска крајина била је проглашена тада од римске курије за земљу in partibus infidelium, јер ни једне више цркве латинске тамо није било, ни римокатоличког народа.[10] Фратри данашњег ман. Висовца на Крки пребјегоше у неки манастир између Сења и Ријеке; они што су били негдје около Брибира пређоше у Шибеник, а исто учинише и остали фратри из других својих манастира далматинског континента. Једном ријечју, све што је било римокатоличкога у оним земљама, које сада заузеше Турци, све се то разбјегло, и остаде пуста од старосједилаца Хрвата сва континентална Далмација, некадашња колијевка и срце хрватске државе.

4.

Остављене од Хрватâ земље у Далмацији од Зрмање до Цетине населио је сада махом српски народ из Босне и Херцеговине, а и из Старе Србије. Ово је била највећа сеоба Срба у Далмацију. О њој говоре сви писци, који се бавише потање прошлошћу Далмације.

Летопис наш казује, да се та сеоба догодила у размаку времена од 1523. до 1527. године, и да је тада прешло у Далмацију више хиљада српских породица са многим свештеницима, и додаје, да већина тога народа није дошла по своме личном побуду, него да се то догодило по жељи и наредби самих турских војничких заповједника у Далмацији, који доведоше тај народ у новоосвојене земље, које су тада остале биле пусте, да им ради на тим земљама, као кметови; додаје још летопис, да су тада многе православне цркве подигнуте биле у Далмацији. О овој сеоби казује и поменути Барбариго у свом извјештају влади, говорећи, да је више хиљада (più migliaja) српских породица прешло около 1527. г. у Далмацију, које заузеше сву книнску крајину, Буковицу и Котаре, а што је све тада остало

---

[8] St. Zlatović. Franovci i hrvatski puk u Dalmaciji. Str. 42.

[9] Рукопис у ст. архиви зад. еп., бр. 31.

[10] Farlati. IV. 297.

било готово пусто (quasi deserto). Спомиње о истој српској сеоби у Далмацију и далматински проведитор Melchior Michiel у извјештају млетачкој влади од 20. децембра 1539. г., и да је са народом прешло и много свештеника, којима народ безусловно вјерује.[11] Свједочи о овоме и Вињалић, говорећи да је „било 1527. године, кад су први пут Власи, које данас зову Морлаки, а који су православне вјере, настанили се у Далмацији, а то је у предјелима Либурније и Јапидије, у којим су предјелима прије становали Хрвати, који су сви били латинске вјере".[12] На ово „први пут" се не осврћемо, јер нема историјске основе. — Штампане свједоџбе о овој српској сеоби не приводимо, јер су познате.

Новом овом великом српском сеобом наравно је да се морала утврдити и разгранати и православна вјера у Далмацији. Подигнуте су биле тада многе нове цркве православне. У љетопису се нашем спомиње да су од 1524. до 1537. године отворене биле цркве у Биљанима, Островици, Карпиу, Ђевреками, Кистањама, Биовичином селу, Радучићу, Мокром пољу и Жагровићу, и да је од тога времена почео бујније се развијати црквени живот и православна вјерска свијест у Далмацији.[13] Већина напуштених од Хрватâ латинских цркава заузеше сада православни Срби и претворише их у цркве православне. Архибискуп задарски Караман љутито онажа, како Срби у Далмацији течајем времена самовласно заузеше цркве латинске, присвојише их себи и претворише на свој обред.[14] И три далматинска манастира осјетише се сада слободнији, кад им се уклонише из околине латински свештеници,

[11] Рукопис у ст. архиви зад. епископије, бр. 35.

[12] »L' anno 1527. fu' la prima volta, che i Vlassi, ora detti Morlacchi, professanti il rito greco, si stabilirono in Dalmazia, cioé nelle parti della Liburnia e Japidia, che per avanti erano abitate dai Croati, i quati erano tutti di rito latino«. Спом. ркп. Ово Вињалићево разликовање између Vlassi или Morlacchi с једне стране и Croati с друге, служи новим доказом да далматински Morlacchi нијесу Хрвати, него да је то само и искључиво српски по порријеклу народ. Фратар Златовић (сп. кн. стр. 96—99) не ће то да призна, али то су доказали људи нешто ученији од овога фратра, на прим. Миклошић у односном чланку у Denkschriften der kaiserl. Akademie der Wissenschaften (Philos.-histor. Classe, Bd. XXX. S. 5—6., и Миклошићево суђење сигурно у науци много значи. Види и чланак Е. Чакра „Меровласи" у часопису „Јавор" за год. 1862, стр. 237 и сл.

[13] Конч. ркп.

[14] Documenta, p. 275.

особито фратри, који нијесу престајали узнемиривати православни народ и наговарати га на превјеру. Драговићки калуђери, које су највише фратри узнемиривали у цетинској крајини, добили су били 1553. године од турског једног војничког заповједника неки писмени лист, да су слободни у вршењу своје духовне службе и да их власти морају штитити од сваког нападаја.

Овоме су много допринијеле спољашње тадашње прилике у Далмацији, а и у сусједној Босни. Султан Сулејман, ма колико га безобзирним сматрали у међународним односима, био је ипак човјек праведан и беспристран наспрам својих поданика. Ово је он показао према православним својим поданицима и у Далмацији и у Босни. За Сулејманове владе православна вјера у Босни не само што се могла слободно и јавно исповиједати, него је она у неку руку била и заштићена од мусулманских власти. О овоме имамо сувремену свједоџбу у путопису Венедикта Куриешића, који је 1530. г. пратио кроз Босну у Цариград посланство краља Фердинанда. У томе свом путопису Куриешић спомиње са хвалом босанске Србе, и како је он у Босни видио многе српске цркве и свештенике, да слободно врше богослужење, како су српски манастири у добром стању и састављају средишта богопоштовања, и како и сами Турци прилазе са побожношћу к српским манастирима, и чак им милостиње дају.[15] Тадашњи босански митрополит Јосиф не само што је слободан био у вршењу своје службе, него је он развијао дјелатност своју ревносно и за напредак православне цркве у својој земљи. Исту је дјелатност он показао и према српској цркви у Далмацији.

Поједини турски заповједници у Далмацији нијесу свагда поступали у смислу Сулејманове политике и допуштали су себи по који нападај на православни народ и на његову цркву. Али и томе се тада на брзо доскочило. Млетачка република, која је вазда гледала да задобије себи народ у далматинском континенту, како би тај континент придружила приморју, које је под њеном влашћу било, заузела се била да буде заштићен српски народ у Далмацији од самовоље дотичних турских бегова и ага. Поиље она ради тога 1523. године посланика свог Петра Зена у Цариград да изјави Сулејману оданост републике, а уједно да измоли од султана сходне наредбе, да не би били Далматици узнемиривани од односних власника. Посланик је овај мле-

[15] Rad. jugosl. akademije. LVI, 151 и сл.

тачки био најљубазније примљен у Цариграду, и одмах је било издано неколико наредаба на војничке заповједнике у Далмацији, да морају мировати у хришћане. Четири године касније, и то 28. децембра 1527. г. буде издана слична наредба на книнског санџака Мурат бега, а настојањем другог опет млетачког посланика, Ј. Рица.[16] Благодарећи Сулејмановој правичности и овим посредованьима млетачке републике, црквени се живот код далматинских Срба доста мирно развијао и православна је вјера уживала прилично слободу.

За поменутог босанског митрополита Јосифа у нашем је љетопису забиљежено, да се он постарао за освећење многих од оних нових тадашњих цркава у Далмацији, пославши одређени број св. антиминса и св. миро, и то на молбу и препоруку крчког игумана Софронија; а такођер, да је исти митрополит рукоположио неколико далматинских младића за манастире Круну и Драговић, исто и за остале новоустројене српске црквене општине.[17] Овим учествовањем босанског митрополита у пословима далматинске православне цркве положен је темељ оном црквено-јерархијском уређењу, које ће се стално већ устројити у другој половини овога вијека у Далмацији.

5.

Међутијем наскоро је наступило вријеме, кад се опет Далмација морала претворити у ратно поље. Године 1537. заратила се Турска са млетачком републиком Нападну Турци на Крф, а уједно ударе и на млетачке посједе у Далмацији Нападаји су турски били жестоки, а уједно врло слаб отпор што су показивале република и Мађарска у обрану свака својих посједа. Објективом за Турке противу републике био је сада град Сињ, па да би га освојили, они су морали добити Клис, којим је у име мађарскога краља управљао Петар Крушић Босански везир Хозрев удари војском преко цетинске крајине, и на брзо освоји оно мало још мађарских утврђених мјеста у Далмацији и подигне јаке двије куле у Зелову, како би тијем пресјекао мађарској војсци сваки саобраћај, а евентуално и млетачкој са Клисом, те лакше послије ударио на Сињ. Клис је бранило 5000 српских ускока.[18] Али је турска снага много јача била, и послије

[16] Ст. архива зад. еп., бр 40.

[17] Конч. ркп. Ово је учинио митрополит Јосиф около 1530. године.

[18] О ускоцима сви западни писци пишу по ономе, што је задарски архибискуп Minucio Minuci написао о њима у почетку XVIII. вијека.

жестокога боја, падне у турске руке Клис, а с њим и јуначки му заповједник Крушић.[19] Послије освојења ове најјаче далматинске тврђаве, Турци лако освоје остале оближње мање далматинске тврђаве, што су још остајале под мађарском круном, и тијем присвоје све, што је мађарскога било у Далмацији, тако да је од тога доба за вијекове престала мађарска власт у Далмацији. Млетачка се војска сретније бранила, и Турцима није могло поћи за руком да освоје Сњет. Рат је овај трајао до почетка 1540. године, кад је углављен био односни мир. Република је морала уступити Турцима Надин и Врану, осим свега другога у грчком архипелагу, и платити Турцима 30.000 дуката у име ратне одштете. Од овога доба, а то је од почетка 1540. године сва је Далмација и јужно приморје подијељено било између два господара: турског султана и млетачког дужда. Под влашћу млетачке републике остала су ова мјеста Раб са 4 острва, Паг са 5 села. Новиград, Нин, Задар са околним острвима, Шибеник са околним острвима, Трогир са 13 села, Сњет са 9 села, Омиш, Брач са 7 села, Хвар са 14 села, Корчула са 6 села, Котор са 17 села и Будва. Дубровник је био слободан. Остало све у Далмацији било је сада под турском влашћу.[20]

Одмах послије овога мира уређена је била и турска administrativna управа у запосједнутим далматинским земљама. Кнински је санџакат преустројен био, и од истога заједно са турским посједима преко Велебита, уређен је био нови санџакат лички, који је захватао данашње Котаре, Буковицу, книнску

и што је томе Минућијевом писању додао fra Paolo Sarpi. Ово је наслов односне књиге: Historia degli Uscochi coi progressi di questa gente sino all' anno 1602. (стр. 1—63) Aggionta all' historia degli Uscochi, continuata sino all' anno 1613 (нова пагинација 1—58). Supplimento dell' historia degli Uscochi dall' anno 1613. all' anno 1616 (опет нова пагинација 1—58). Минући спомиње постанак ускокâ около 1502. године и да им је у почетку задаћа била, прешавши у хришћанска мјеста, да се свете Турцима, па каже, да је Клис прво далматинско мјесто, гдје су се ускоци склонили и ту су помагали Крушићу противу Турака, а кад је пао Клис у турске руке, да су се склонили у Сењ (1537.). Од тога доба, пише Минући, постадоше ускоци најгори људи и разбојници. Види Hammer, сп. дјело II, 259., 579. и непознатог писца Alter und neuer Staat des Königreichs Dalmatien (Nürnberg. 1718, два тома) II, 77—115. Подробни извод из Минућеве књиге наштампао је Чед. Мијатовић у „Матици" за 1865—66. год. од 10. броја у напријед. Види правилно суђење о ускоцима у Н. Ровинскій, Черногорія (СПб. 1888) I. 501 и сл.

[19] »Nihil perniciosius et calamitosius accidere potuit Dalmatis. quam ammissio Clissensis arcis. quae post annuam obsidionem, acerrimamque oppugnationem. demum anno 1537. in potestatom Turcarum venit«, каже Farlati III, 454.

[20] Hammer. Op. cit. II, 139. 142. 160—164.

крајину (и Лику и Крбаву). Устројен је био и други санџакат, клишки, који је захватао (осим појединих пограничних мјеста у данашњој Босни): петрово поље, косово поље, сињетско загорје, сињско поље и цетинску крајину. Ријека Крка дијелила је лички санџакат од клишког. Ова два санџаката заједно са још других пет (бихаћким, зворничким, црничким, пожешким и херцеговачким) састављали су велики беглербеглук или пашалук босански.

Од поменутих ратних догађаја српска црква у Далмацији није у опће имала много да претрпи. Пострадао је само ман. Драговић 1537. г. од турске војске, која је онуда прошла идући на Клис, премда сâм манастир није био разорен. Под заштитом оних наредаба из Цариграда, изданих у почетку Сулејманове владе турским заповједницима у Далмацији, да не смију узнемиривати хришћане, живот је црквени доста мирно текао, нити су турске власти дирале у цркве православне и српско свештенство далматинско. И ако се овај живот није показивао онако бујним, као што је то могло бити, да је ту био засебни епископ и дакле правилно организирана јерархија, ипак је тај живот пун енаге био и откривао се у одважној обрани свега онога, што га је крњепити могло. А црквена свијест православних Срба далматинског континента упливисала је и на једновјернике њихове грчке народности, који су били у приморским далматинским градовима. И ако је млетачка влада у ово доба снисходљива била наспрам православних у Задру и Шибенику, допуштајући им јавно богослужење, ми мислимо да је овоме много допринијело баш то, што су Млечићи видјели, како су слободни у исповједању своје вјере Срби у континенту, и што је тијем хтјела да задобије њихове симпатије, као што их је фактично кашње и задобила.

6.

У другој половини овога вијека успостављена је била пећка патријаршија, и тада су уређени били правилни јерархијски односи, како у Босни, тако и за српски народ у Далмацији. Као што је у политичко-административном односају Далмација са своја два санџаката, личким и клишким, придружена била Босни под врховним заповједништвом босанскога паше, тако се то исто сада догодило и са српском далматинском црквом, која је стављена под духовну власт добробосанскога митрополита, који се као такав од тога доба назвао „и лички и клишки“.

Пећска је патријаршија успостављена 1557. године. То се догодило настојањем српског епископа Макарија, који је и постао први патријарх обновљене српске патријаршије, а помоћу брата му, великога везира Мехмеда Соколовића.[21] Као што се види, ово је било само неколико година послије него што је Турска освојила била сву континенталну Далмацију и основала она два санџаката.

Црквена власт пећскога патријарха простирала се над свима српским црквама и манастирима простране тадашње турске царевине, дошљедно и над православнима Србима Далмације Било је преко 40 српских митрополија и епископија. За далматинске Србе није постављен засебни епископ, него су они подређени били дабробосанском митрополиту, који је у то доба имао своје сједиште у манастиру Рмњу, и који је вршио над далматинском црквом власт, као „егзарх пећскога српског патријарха". Нигдје није изрично споменуто, или је бар нама непознато, да је гдје што написано о томе, да је пећски српски патријарх предао ову власт дабробосанском митрополиту над далматинском српском црквом, и да га је поставио за свога егзарха Далмације, али ми ово изводимо из домаћих извора из тога доба, и из података, који су се у рукописима сачували о дотичним дабробосанским митрополитима од друге половине XVI. вијека па даље, и о њиховој дјелатности у далматинској цркви.

Први дабробосански митрополит, који је почео вршити црквену власт над Далмацијом, био је Варлам. Ово ми кажемо и тврдимо, на основу односних биљежака у нашем љетопису. Пише ту, да су крчки калуђери утјешени били 1566. године писмом митрополита Варлама, који их је храбрио у вјери и препоручивао да устрајни буду у врлинама противу искушења вијека, и да ће доћи лично да обиђе паству своју у Далмацији. Исти љетопис казује, да је 1567. г. освећена била благословом митрополита Варлама црква у част св. Ђорђа у Смоковићу; и затијем да је 1571. г. исти митрополит Варлам рукоположио два млада калуђера: Венијамина и Данила, по којима је он послао за српске цркве у Далмацији неколико св. антиминса и много богослужбених књига, које су раздане биле црквама.[22]

У овим љетописним биљешкама није речено, да је Варлам

---

[21] О овоме великом везиру и његовом значају види Hammer, op. cit. II. 470. Zinkeisen, op. cit. III, 389. 442. 452. П. Руварац, О пећким патријарсима (Задар, 1888), стр. 16.

[22] Конч. ркп.

био први, који је вршио црквену јурисдикцију у Далмацији, али ми не можемо а да не изведемо то из истих биљежака, јер се ни један дабробосански митрополит не спомиње прије Варлама, који би онако писао и онако распоређивао са црквеним пословима Далмације. Није казано изрично, ни да је исти Варлам био канонички старјешина српске далматинске цркве, али ми то старјешинство назиремо, колико у Варламовом писму крчким калуђерима, у коме спомиње „паству своју у Далмацији", дакле као везан са далматинским Србима јерархијски, и да ће доћи да обиђе ту паству, дакле да изврши неку врсту каноничке посјете, толико и у томе, што се његовим благословом црква једна освећује у Далмацији, што он рукополаже свештенике за Далмацију и што за односне цркве шаље св. антиминсе и св. књиге. Ово све чини и може чинити само такав епископ, који има каноничко старјешинство над одређеном црквеном области, а ми нијесмо ничим овлаштени да осуђујемо овога дабробосанског митрополита за протуканоничко поступање. Ми ћемо одмах видјети наслједника Варламова, који и наслову својим изражава ову власт, коју ми Варламу признајемо.

Ако ово усвојимо, а не видимо никаква основаног разлога зашто не би могли усвојити, тада се подређење српске далматинске цркве јурисдикцији дабробосанског митрополита може ставити около 1566. године. Ово би потпуно одговарало времену, кад је патријарх Макарије, успоставитељ пећске патријаршије, на престолу био (1557—1574), и кад је владао као велики везир, патријархов брат, Мехмед (1564—1579), а такођер и времену, кад су уређена била она два далматинска санџаката и подређена босанском паши. Првих дакле година послије обнове пећске патријаршије, уређени су били јерархијски односи православних далматинских Срба, и тада су они подређени били **јурисдикцији дабробосанског митрополита.**

Од времена другог Варламовог наслједника, Гаврила дабробосанскога, потпунији су податци летописа. Кажемо, другог наслједника, јер тако спомиње летопис, наводећи да је дабробосанском епархијом управљао послије Варлама за мало времена митрополит Симеон, који се у једној својој посланици зове епископ дабробосански, фојнички, клишки и далматски, али о којем у осталом ми ништа не знамо. Митрополит Гаврил спомиње се у пословима далматинске цркве најприје 1574. г., кад је благословом његовим освећена црква у Брибиру, затијем 1577. г., кад је обновљена била стара бискупијска црква у

част св. Тројице. Од ове послѣдње године има писмо Гаврилово од 6. јула, у којем се он потписује, као митрополит босански и клишки и лички. Писмо је управљено браству ман. Драговића, и у томе писму митрополит пита браство, да му кажу, колико би требало свештеника за сав народ у околини, и како не би требало много свештеника рукополагати, јер нијесу сви способни за свештеничку службу.[23] Али најважнија је биљешка љетописа од 1578. год. о овоме митрополиту и ман. Крци. Ту пише, да је митрополит Гаврил поменуте године, као егзарх пећскога патријарха за Далмацију поставио за управитеља црквених послова у Далмацији игумана ман. Крке, који је ту власт имао вршити у име његово, и њега је морао извјештавати о свима потребама српске далматинске цркве, и по његовим упуствима се владати. Ради овога Гаврил даје томе игуману са браством право да врше парохијску службу у Ђеврскама, Кистањама, Биовичином селу, Радучићу, Мокром пољу и Жагровићу, како би од прихода тих парохија могао се манастир боље издржавати, и ослобађа манастир и све те парохије од плаћања митрополиту годишњег егзархијског данка, наиме, постотак на бировину и на приходе од односних бракова.

Колико су важни приведени сада податци, види се већ на први мах. Из њих нам постаје јасно тадашње јерархијско устројство наше цркве у далматинском континенту и јерархијски односи дабробосанског митрополита наспрам те цркве. И то:

Српска далматинска црква у трећој четврти XVI. вијека састављала је дио дабробосанске епархије, којој је на челу био дабробосански митрополит. Овај митрополит имао е да се стара о реду и о свима потребама далматинске цркве, и вршио је ту власт у име пећског патријарха, као егзарх његов. Пећски патријарх био је врховни црквени поглавица и далматинске цркве. Непосредну управу цркве имао је настојатељ ман. Крке, као намјесник дабробосанског митрополита, којега је тај настојатељ имао дужност да извјештава о свима црквеним потребама и да води непосредни надзор над црквама и свештенством. Сва је област српске далматинске цркве била раздијељена на два велика црквена округа: лички и клишки, којих су границе биле једнаке са границама политичких округа (сапцаката). Постојала су дакле, употребљујући данашњу терминологију, два протопонијата, од којих је свакоме на челу био један старији свештеник, који се,

[23] Ст. архива зад еп., бр. 46.

као што дознајемо из других мало познијих докумената, звао протопоп, а латински просто: parochus. У сваком од тих округа, или протопопијата, био је одређени број парохија са односним бројем свештених лица, свјетовног и монашког чина, која су вршила пастирску службу. Парохијску су службу редовно вршили свјетовни свештеници, и само у неким парохијама дозвољено је то било и калуђерима. Духовно средиште за лички округ био је ман. Крка, а за клишки округ ман. Драговић. Ту су се бирали млади људи за свештеничку службу, које су затијем слали ради рукоположења митрополиту, од кога су добивали односне синђелије. Опће духовно средиште за сву далматинску цркву био је ман. Крка, којега је настојатељ, као што смо видјели, био намјесник митрополитов у опћој црквеној управи.

Црквено ово уређење трајало је у Далмацији близу до краја овога периода без икакве важније промјене. Могло је оно и боље бити, да је ту био одмах постављен засебни српски епископ; ипак и при поменутом уређењу, у опће говорећи, живот је црквени доста правилно и мирно текао.

7.

Послије митрополита Гаврила, ступио је на дабробосанску катедру Аксентије. За вријеме овога митрополита освећено је било у Далмацији благословом његовим пет цркава: 1589. г. црква св. Илије у Косову, 1590. г. црква св. Јована у Бенковцу и црква св. Луке у Грабовцима (данас лат. црква св. Јурја), 1592. г. црква св. Николе у Братишковцима, и 1595. г. црква Спасовдан у Ждрању (данас лат. црква св. Бартула). Исти је овај митрополит долазио у цетинску крајину, и служио у неким црквама. А служио је и у книнскопољској цркви на Ђурђев-дан 1590. г., и ту је рукоположио једног свештеника и произвео за игумана крупског, калуђера Пахомија.[24] Доласку овог митрополита Аксентија у Далмацију, судећи по савременим догађајима, дали су повода насртаји фратара на православну цркву у далматинском континенту.

Успостава пећске патријаршије и уређење православне цркве у Босни и Далмацији изазвало је код фратара, и босанских и далматинских, незадовољство, јер су се осјетили скучени у њиховој дотадашњој прозелитистичкој дјелатности међу Србима. Научили су били безазорно поступати са православнима, а ту

[24] Кончар. ркп

им се сада јавио енергични српски патријарх Макарије, који је знао да мушки брани своју цркву и свој народ од свију, па и од фратара.

Колико су били моћни у Босни фратри, прије него што ће пасти под Турке ова српска земља, то сами фратри казују у својим књигама; а колико су муке задали они тада православним Србима у Босни својим нападајима на православну цркву, познато је добро. Из Босне простирали су они пропагандистички рад свој и на српски народ у Далмацији, и узнемиривали га. Кад Турци освојише Босну, фратри се забринуше, знајући, да у турској царевини цариградском патријарху и свима православнима призната је слобода вјероисповједања, и да те повластице друга хришћанска вјероисповједања немају, и дакле, да им неће бити слободно да у прозелитизму раде опако, као што су прије радили, а што је најглавније, да не ће моћи као дотле стицати себи богаства на рачун православне цркве. Требало им је наћи помоћи у тој за њих неприлици. Нађоше, да ће им бити пробитачно, ако истакну пред султаном вјерност своју турском царству и покорност султану. То они учинише, и то им и помогне. Мало времена послије него што је Босна постала турском провинцијом фратри су већ имали у својим рукама ферман султана Мухамеда, који им јамчи потпуну слободу дјеловања у Босни. Добро је познат овај ферман, јер га сви фратри у својим књигама поносито спомињу.[25]

Под закриљем тога фермана почеше фратри одмах терати свој пређашњи посао, и узнемиривати православне и њихову цркву још безобзирније него прије. Међутијем, тужбе православних противу фратара код порте сустизаху једна другу, те је она принуђена била стати у обрану православних и сузбити фратарско бјеснило. Али се фратри знадоше и сада помоћи. Смисле они оптужити пред турском влашћу православне епископе, као да ови изискују од њих некакве ванредне данке, и да их тобоже гоне, кад не ће да им издаду што од њих траже. Вјешто су морали фратри приказати ово порти, јер збиља послије тога добише они нове фермане, под чијом су заштитом могли опет поступати као и прије са православнима. Између тих фермана најстарији је онај од 1548. године, који јамчи фратрима слободу дјеловања и у Далмацији. Значи дакле, да су у

[25] D. Fabianich, Storia dei frati minori. I, 221—222. Engel, Geschichte des ungarisch. Reichs. III, 175—176.

то доба већ они пренијели били и на далматинску српску цркву оно, што су наспрам те цркве у Босни чинили. Од неколико година касније позната су опет три фермана, издана у заштиту фратара на име кадије и бега клишког, што показује, да је дјелатност фратарска већ постала била јака у предјелу около р. Цетине.[26]

Послије кипарског рата, у коме Млечићи морадоше (1573.) уступити Турцима острво Кипар, добивши за то у замјену од Турака 50 села около Задра и 30 села около Шибеника, и кад се у Далмацији установио трајни мир, стадоше фратри у Далмацији под закриље млетачке републике, и почеше, као што они кажу, развијати од тога доба плодотворни рад у млетачкој Далмацији, и од туда развијати исти рад и у далматинском континенту, који је био под Турцима. А у љетопису нашем каже, да су тај рад они тада развили особито у цетинској крајини: да су, наиме, настојали, да би обратили у римску вјеру православни народ те крајине, и ради тога да су прилазили у наш народ, проповједали му како је добра њихова вјера, митили га сваковрсним даровима, казивали му, како може бити, а да српским епископима не даје дотичне прилоге, и обећавали му олакшицу од турског јарма. Рад овај као да је и плодом уродио био, јер многи православни почеше стављати се под заштиту римске пропаганде, те се одбијати од своје цркве. На ово је обраћена била пажња од православних црквених старјешина, који, не могући одупријети се сами фратарским насртајима, потуже се најприје бегу клишког округа, а затијем и кадији клишком. Ови опомену фратре на мир и на поштовање законом признате православне вјере. Фратри се тада обрате преко својих људи у Цариград, прикажу султанске фермане, и пожале се да им српски владике пријече да уживају оне повластице, које су им тим ферманима зајамчене, и додаду, наравно, да исти владике истражују од њих некакве незаконите данке. Настојањем дубровачког посланика код султанова двора, буде издан 1575. г. ферман на име бега клишког, а слиједеће године буду опет издана два фермана на име кадија: босанског, херцеговачког и клишког, да нико у ничему не смије узнемиривати фратре. Може се већ замислити, колико су тада фратри са тим ферманима у руци постали смиони и како су безобзирно морали

[26] О разним ферманима изданим фратрима види И. С. Јастребов, Податци за историју српске цркве. Београд, 1879. Стр. 199 и сл.

поступати са православним српским свештенством у Далмацији и са православном црквом у опће. И ово је, без сумње, одлучило митрополита Аксентија, да дође лично у Далмацију и да стане на обрану цркве своје.

Аксентије се бавио у Далмацији до послије Петровдана 1590. год. Обишао је цетинску крајину, книнско поље и Буковицу. Ова се мјеста спомињу у нашем љетопису; а можда је био и у другим мјестима, гдје су српске цркве биле. Свугдје је проповиједао и храбрио народ на постојанство у вјери својој, и да не слуша лажне пророке, који би хтјели да га отуђе од православља, јер су то вукови у јагњећим кожама. Проповјед Аксентијева мора бити да је врло жива била, јер се зна, да је особито одушевљен био народ за вјеру своју и оштро се опирао фратарској пропаганди.[27]

Около овога времена одселило је било из Далмације, и то из ман. Драговића, пет калуђера (Пајсије, Евстратије, Стеван, Герасим и Дионисије) у Мађарску, у будимску српску епархију, и ту основаше манастир Грабовац у част св. Арханђела. Ови калуђери нијесу одселили ради каквог прогонства, него што је 1585. г. велики глад био у драговићкој околини; па пошто се сви калуђери ман. Драговића нијесу могли издржавати, пођоше она петорица у свијет, оставивши осталу браћу, којој се ваљда лакше било прехранити.[28] Кад је митрополит Аксентије био 1590. г. у ман. Драговићу, био је ту старац калуђер Петроније са још два млада калуђера, и митрополит је зажалио на оне калуђере, који нијесу хтјели дијелити сиромаштво остале браће, него напустише свој постриг и пођоше у свијет, али послије је Богу благодарио за то, кад је дознао да они калуђери не заборавише своје завјете, и Богу подигоше нови дом молитве.

8.

Као што се види, за вријеме поменута два митрополита, Гаврила и Аксентија, у Далмацији је мирно доба било, те се могао мирно и црквени живот развијати. Пошљедњих година XVI. вијека догађај један са Клисом тај је мир пореметио.

Послије мира склопљеног 1573. г. између Турске и млетачке републике, ова је пошљедна ревносно настојала, да се тај мир

[27] Митрополиту Аксентију и његовој дјелатности у Далмацији посвећено је у Кончаревићевом љетопису 6 пуних листова.

[28] Срп.-далм. Магазин за 1868. годину, стр. 141

и уздржи, бар у Далмацији, и пријечила је озбиљно сваки покушај да га ко поруши. Али неком сињетеком племићу, Giovanni degli Alberti, који је био тајни приврженик Мађарске, учинило се да може не слиједити тежњама к миру републике. Видећи, да је сва турска војска запремљена ратом у Мађарској, овај Алберти, у договору са још двојицом: fra Gabriele de Lucca и Bertucci di Liesina, одлучи 1596. г. митом и пријеваром отети Турцима Клис. Позову ради тога чету сењских ускокâ, и збиља хитрином успију у априлу исте године ући у тврђаву и побити ту сву турску посаду. Алберти прогласи себе заповједником тврђаве. Да је овај догађај морао изазвати код Турака највеће огорчење, јасно је по себи. Јаком војском дођу Турци да поврате себи пријеваром отети им Клис, — и два мјесеца послије онога догађаја, Клис је опет био у турским рукама и немило буду кажњени, и онај Алберти и сви остали, који не могоше побјећи. Пријетила је сада Турска приморским мјестима Далмамације, а Сињету на првом мјесту, сматрајући републику кривом онога догађаја, који је био очита повреда јавнога права. И тек је великом муком успјела република да умири Турску, прогласивши исти догађај дјелом неколиких авантуриста.[29] Али зато се Турска светила у Далмацији хришћанима за ону невјеру. Почела их је гонити, и на првом мјесту свештенство. Гонила је латинско свештенство ради оног фратра de Lucca и ради сењског бискупа Ивана Доминис, који су у клишком покрету учествовали. Али није штедила ни православне. Овом приликом (1596. г.) принуђено је било пселити из околине Клиса и из других мјеста Далмације много народа. Исељеници ставише се под закриље цара Рудолфа, и населише Гомирје, Врбовско и Моравицу. Са овом сеобом прешло је и неколико калуђера из ман. Крке, који затијем, а поименце њих тројица: Аксентије, Висарион и Мардарије, основаше 1602. год. манастир Гомирје, заједно са црквом у част св. Јована Крститеља.[30]

За неко вријеме послије овога мировали су Турци у Далмацији. На пећском српском пријестолу сједио је тада патријарх Јован, а добробосанским митрополитом био је Тодор. Патријарх Јован био је мудар и енергичан архипастир. Владао је у вријеме, кад је по заповјести Синан-паше спаљено на Врачару

[29] Ово је описао Никола Контарини около 1629. године, а у изводу штампано је у Vl. Lamansky, Secrets d' etat de Venise, pag. 502—515. Cf. Farlati. III. 479.

[30] М. Грбић, Карловачко владичанство. Карловац, 1891. I, 28. 180.

код Биограда тијело св. Саве (27. апр. 1594.), и послије тога још двадесет година. Да је Јован већ и ради овога догађаја морао бити противу Турака и њихове силе, само се по себи разумије. Кад је цар Рудолф са савезницима одлучио био ударити великом војском на Турке и тијем ослободити хришћанске народе у Европи од турскога јарма, патријарх Јован стао је на челу покрета српског на Балкану, и ради тога држан је био у Кучима под предсједништвом његовим велики збор од главнијих људи Босне, Мађедоније, Бугарске, Србије, Херцеговине, Албаније и Далмације, и ту је угљављен био план опћег устанка на Турке. Закључак овога збора саопћен је био угледнијим људима и далматинског континента, између којих се спомиње Петар Зубићевић, да би се и ту спремила чим већа чета. Велике је наде гојио тада наш народ, да ће се ослобити Турака, на које је гледао, као на безбожнике, послије злочинства њиховог са моштима светитеља Саве, — опажа наш летопис.[31] Судећи по спремама, какве су се чиниле за тај рат противу Турака, могло се мислити да ће збиља тада турска сила бити савладана у Европи, а међутијем све се осујетило ради несложе међу самим хришћанским владарима, а осујетио се наравно ради тога и онај политички рад патријарха Јована.[32]

Премда је тешко било и по српски народ и по српску цркву доба, кад је овај патријарх владао (1592—1614.), ипак је он радио за своју цркву колико је само могао да ради, као ревносни српски првојерарх. Имао је патријарх Јован да се бави и једним црквеним послом у Далмацији. Као што знамо, дабробосански митрополит Гаврил даровао је био калуђерима ман. Крке право, да на шест парохија у Буковици они врше пастирску службу, и да сви приходи од тих парохија иду на корист манастира, и да је манастир ослобођен био од плаћања митрополиту односног годишњег егзархијског данка. То је било 1578. године. Ову повластицу ман. Крке потврдио је и наслједник Гаврилов, митрополит Аксентије. Аксентијев наслједник, митрополит Тодор није хтио признати Крци исту повластицу, него је тражио да му манастир издаје егзархијски данак на оне парохије, исто и на остали манастирски посјед, између другога и на манастирске млине. Крчани нијесу се хтјели одазвати томе тражењу митрополитовом; и он их тужи ради тога патријарху Јовану. Патријарх позове калуђере на одговорност. Дођоше два

[31] Кончар. ркп.

[32] И. Руварац, О пећким патријарсима. Стр. 56 – 58.

калуђера: јеромонах хаџи-Епифаније и монах старац Петроније, и донесоше патријарху писмо од осталог манастирског братства, у којем је писму изложена била односна манастирска повластица, и братство је молило патријарха, да буде и даље сачувана манастиру та повластица. Патријарх је саслушао манастирске посланике, и проучивши писмо које му поднесоше, пресудио је да манастир има право, и да је митрополитова тужба неоснована и његово тражење неоправдано. Ову пресуду своју саопћи патријарх писмено митрополиту Тодору, и наложи му да мора миран бити, ако жели на митрополитском пријестолу да и даље остане, јер су оно право манастиру Крци признавали „старіи вси митрополіти кои су до святинѣ ти били", и да у напријед не смије „възимати ни бирне аспри ни брачнине ни ексархіе, ни ино друго ничтоже да нѣсть благословено отъ десницe Вишняго, такожде и отъ нашего смиренія". Писмо ово патријарха Јована „всесвященному митрополіту босанскому и клишкому и личкому" Тодору, датирано је у Пећи 20. јула 1614. године".[33]

Важно ово патријаршеско писмо најбоље нам потврђује оно, што смо прије казали о уређењу српске далматинске цркве послије обнове пећске патријаршије. Посебно пак даје нам потврду о томе, да је врховна црквена власт над православним далматинским Србима припадала пећском патријарху, и да је он, односно синод његов, састављао врховну инстанцију у пословима далматинске српске цркве и односима свештенства и вјерних те цркве према надлежном у то вријеме добробосанском митрополиту, чију надлежност показује патријарх називљући га митрополитом „и клишким и личким", дакле духовним старјешином свега далматинског континента, над којим је тај митрополит вршио црквену јурисдикцију, као егзарх пећскога патријарха.

Него, ради оне тужбе на крчке калуђере митрополита Тодора ми нијесмо у праву судити истога митрополита, као немарна према далматинској цркви. Можда је она његова тужба потекла од туда, што није знао за повластице, које су ман. Крци даровали били предшасници његови. Ово се може сматрати за врло вјероватно, јер послије онога патријаршескога писма крчки калуђери не само што се нијесу жалили на Тодора, него напротив налазимо истога митрополита врло добро расположена према манастиру Крци, и да настоји о добру далматинске цркве. О овоме нам неколико значајних података даје наш љетопис, на основу којих ћемо и казати ово што слиједи.

---

[33] Оригинал у архиви манастира Крке.

Потреба свештеника за манастире и за парохије далматинске расла је сваким даном према великоме броју српскога народа, који је насељен био у континенту и према односно знатном броју парохијских цркава од Велебита па близу до р. Неретве. Требало је ради тога рукополагати нове свештенике, како не би страдала манастирска служба у парохијама, и служба манастирска. Међутијем спремних кандидата за свештенство није било, а и само свештенство које је тада постојало мало је нужне спреме имало. Најбоље спремљене свештенике давао је манастир Крка; а у томе је манастиру била и средишња непосредна управа црквена за далматинске Србе. Ова околност, а можда и на предлог крчког настојатеља, одлучи митрополита Тодора, да изда наредбу, да се у манастиру Крци заведе школа, у којој би се млади Далматинци спремали за свештеничку службу. Та је школа и била 1615. године заведена, и летопис наш хвали много ревност крчког настојатеља Јоакима, који да је књизи много вјешт био и да је живо настојао, па и успјео да је млађе далматинско свештенство постало ваљаније и вјештије у вршењу пастирске службе.[34] Каква је у подробности била та крчка школа за свештенство, ми не знамо. Знамо само, да се у ман. Крци још прије овога доба његовала црквена књига, а свједочи нам то, између других старих рукописних књига, које се и данас у манастиру находе, једна књига „акатісти,“ која је писана у манастиру 1557. године; и ово већ показује, да су се тадашњи Крчани радо и књигом бавили, и дакле да је Крка био згодно мјесто за свештеничку школу.[35]

Осим овога, што нам показује стараље митрополита Тодора о просвјети далматинског свештенства, задржао се спомен о њему, да је рукоположио више свештеника за Далмацију и да су његовим благословом, а у времену између 1610. и 1618. године, освећене цркве: у Морполачи у част св. Кузмана и Дамјана (данас лат. црква св. Петра), у Жегару у част св. Ђорђа, у Плавну такођер у част св. Ђорђа и у Дрнишу у част Успенија Богоматере.[36]

Послије митрополита Тодора ми имамо спомена само о митрополиту Христифору, који је био у другој половини овога вијека, и који је имао посла у далматинској цркви, а о

---

[34] Кончар. ркп.

[35] С. д. Магазин за 1837. г. стр. 122—123.

[36] Кончар. ркп., и попис тадашњих правосл. цркава у ст. архиви задарске епископије под бр. 61.

коме ћемо казати послије. Међутијем сада наступа вријеме, кад је народ у Далмацији имао да без прекида за дуги низ година буде под оружјем, и да се од Турака брани. Наступају према томе и страдања за цркву нашу.

9.

Послије онога догађаја са Клисом 1596. г., мирно је било у Далмацији од Турака све до 1619. г. Није ни тада формални рат букнуо, и порта, имајући да се бави ратом на другим странама држала се према републици млетачкој очог уговора мира, који је с њом склонила била прије четрдесет и шест година. Са краљем Матијом она је била још 1619. г. утаначила мирни уговор за двадесет година. Али док се овако порта држала, дотле у Старој Србији, Босни и Херцеговини беспослени везири и аге мучили су рају и с њом тјерали своје бјесило. Почели су је нагонити да се турчи, и ради тога су особито на цркве хришћанске искаливали своју суровост. И ово што су у поменутим српским земљама радили, то исто почеше речене (1619.) године радити и у Далмацији.

Љетопис нам жалосно описује страдања хришћанског народа у Далмацији у то доба и велике штете, што су цркве и манастири наши тада претрпјели, а уједно истиче нечовјечност и бјесило Турака на такав начин, да се човјек грозити мора и чисто не вјеровати, да је могло бити људских створова на свијету, који су онака безакоња чинили. Ми тога не ћемо овдје наводити, јер је и одвише добро познато, како су знале турске провинцијалне власти поступати са хришћанима, кад су себи саме пуштене биле без односног контрола из Цариграда. Особито много пострадаше тада цркве наше, које су већином опљачкане биле и свештенство растерано. Манастир Драговић је тада сасвијем опустио. Ужас се од Турака распострьо био по свој цетинској крајини Драговићани за времена предупредише зло, које би их неминовно било снашло. Игуман Стеван са десет још калуђера сакупе 1619. г. све утвари црквене, све књиге и остало, што су могли, те оставе манастир, и са свима тим стварима преселе се у будимску епархију у манастир Грабовац, који су предпасници њихови пре тридесет четири године основали били.[37] Манастир Крупа лошије је среће био. Калуђери

[37] С. д. Магазин за 1868. стр. 141—142. Податци ови о ман. Драговићу налазе се у рукописном љетопису манастира Грабовца, који се љетопис започиње са 1593. годином, а који сам ја могао да прегледам благодарећи доброти данашњег будимског епископа г. Лукијана

крупски хтједоше се опријети Турцима, кад дођоше да пљачкају манастир, и због тога Турци, не само што ограбише манастир и цркву му, него једнога калуђера убише, а манастир запалише, те је већином изгорео, и остадоше голе зидине ћелија. Ово је било 1620. године. Остали калуђери се разбјегоше које куда.[38] Манастир Крку сачували су тада од пропасти калуђери му великим митом, што дадоше Турцима, премда мало година послије морао је и он осјетити турско бјеснило. И ове невоље, којима су подлегле тада наше цркве и наши манастири, продужавале су се неколико деценија касније.[39]

Стање раје постало је било таково, да га она није могла више подносити. Тежња за осветом постала је била оћа, и народ је готов био и на оружани отпор Турцима. Ово дознајемо из извјештаја поднесеног млетачком сенату 25. априла 1635. год. од далматинског генералног проведитора Фр. Зена. Пише овај проведитор сенату о расположењу духова код народа у далматинском континенту према републици, како тај народ сада полаже сву наду на републику, да ће га она од Турака ослободити, како му често долазе тајно у Задар калуђери из манастира Крке и поједини изасланици главних народних вођâ, који су готови да устану да оружаном руком Турке отерају, само кад би им република дала потребиту за то помоћ, и како би срећни били да могу развити заставу св. Марка на ондјешњим тврђавама, на којима се сада виј е турски барјак. Казује даље тај проведитор, да би се неколико десетина хиљада добрих војника могло ту накупити, који жељни да се освете Турчину, могли би чуда починити; и да су сви ти војници још јачом мржњом проникнути на Турке, од како је 1633. г. прешао из Босне и Србије због турског прогонства јаки број српски породица, које заузеше пространа поља около Задра, Шибеника и других млетачких градова.[40] Зенов овај извјештај освјетљује тадашње расположење духова код народа у далматинском континенту, који је сав под Турцима био, а показује и намјере Млечићâ са тим континентом. Сенат је примио на знање овај извјештај свога проведитора у Далмацији, — и неколико година касније Млечићи су почели остваривати оне своје намјере помоћу истога народа и славних вођа његових.

---

[38] Кончар. ркп.

[39] Кончар. ркп.

[40] Ст. архива зад. еп., бр 64

Тајна су договарања почела одмах послије поменутог извјештаја између млетачке владе и народних далматинских вођа, и та су договарања морала бити врло вјешто вођена, јер турске власти о томе нијесу ни слутиле. Република је великим новцем заварала султана Мурата, а у почетку и Ибрајима, и турске заповједнике, те су и мировали за тада бар у Далмацији. Овом се згодом ускористише између других калуђери манастира Круне, који је, као што смо мало прије рекли, опљачкан и запаљен био од Турака. Пошао је био у Цариград бивши крупски настојатељ да измоли од порте да би могао успоставити свој манастир, и као да се ту исти настојатељ тужио на далматинске турске власти, које су оно зло учиниле биле манастиру. Уважена буде на порти ова тужба и уједно молба, и султан Ибрајим изда 1642. г. нарочити ферман на надлежну власт у Далмацији, услијед којега је одмах манастир Круна био обновљен. Истом се овом згодом ускористио и ман Крка, добивши од истога султана у почетку 1645. год. ферман, којим су се обезбјеђивали неки манастирски посједи.[41]

Али исте ове 1645. године букне рат између Турске и млетачке републике, а ради Крита, који је Турска хтјела да отме од Млечићâ. Великом силом ударе Турци у Далмацију, да би напали на млетачке градове, као што суврсмено нападоше на Крит. Али се млетачким далматинским градовима не могоше ни приближити, јер их у континенту дочекаше већ уређене убојне народне чете здружене са млетачком војском, састављеном од храбрих стратиота. Почеше страшни бојеви, и на жестину нападајâ са турске стране одговарала је не мањом жестином хришћанска војска. Открише 1647. год. Турци, да су крчки калуђери прије рата водили договоре са млетачком владом противу турске царевине, и да је у ман. Крци било главно бунтовничко средиште. Нападоше изненада на манастир, и принудише на бјежање све калуђере. Опљачкаше и разграбише све што су могли, а особито цркву, у којој су ватру палили и коју су скврнили, као што то зна само некрет да чини.[42] Трагове суровости турске са светињом у манастиру показују још и данас крчки калуђери. Под заштитом хришћанске војске пређоше калуђери Буковицу и Котаре и дођоше под Задар под закриље млетачке власти. Сенат је о томе био обзнањен, те и буде издан

---

[41] Кончар. ркп.

[42] Кончар. ркп.

28. августа 1648. год. нарочити дукал далматинском проведитору Л. Фосколу, којим му се налагало да уступи калуђерима у близини Задра једну цркву ради богослужења. То је проведитор и учинио, уступивши калуђерима римокатоличку цркву у Белафузи, названу Madonna dell' olivo. Ово се дознаје из наредбе истога проведитора од 20. новембра 1649.[43] Са калуђерима дошло је било још и другога народа из Буковице, особито из кистањске нарохије, и за тај народ уступљена је била друга римокат. црквица, названа S. Giovannino, испод градског бедема. У тим црквама, претвореним у цркве православне, служили су крчки калуђери за вријеме овога рата, исто и у двије друге православне цркве, које су у околини Задра од прије постојале: у Филип-Јакову и у Црном.[44]

Рат је овај текао промјењљивом срећом сад за турско, сад за хришћанско оружје, док није била ослобођена од Турака клишка тврђава. Са падом Клиса у хришћанске руке, почиње одмах слабити у Далмацији дотадашња турска моћ, и од тога доба све ријеђе су и слабије побједе турског оружја у Далмацији, а то све по заслузи на првоме мјесту српских јунака: Петра и Филипа Смиљанића, и Јанка Митровића и сина му Стојана. И ратно поље мијења се послије овога. Буковица је ван тога поља, и главнији сукоби између војскâ бивају сада у Котарима, около Шибеника, у петровом и книнском пољу и у сињетском загорју. Благодарећи оваквом стању у Буковици три крчка калуђера, између којих по свој прилици и настојатељ крчки, потраже и добију од скрадинскога кадије дозволу, да би се могли повратити у свој манастир и поправити га заједно са црквом за службу Божју. Ово се дознаје из односнога писма истога кадије из прве половине 1650. године, управљеног „крчком старцу Дионисију.“[45] Према овоме, ман. Крка био би остао без службе и без калуђерâ нешто више од двије године

Непријатељски односи између Турака и Млечића трајали су до 1669. год., кад је углављен био односни мир, по коме су Млечићи морали уступити Турцима Крит, али зато су у Далмацији млетачке границе проширене биле. По уговору овога мира власт републике простирала се на сва приморска мјеста од Виљерца до Будве, осим Пољице, макарског приморја, Херцег-новог, Рисна и Дубровника. Погранична црта звала се linea

[43] Ст. архива зад. еп., бр. 73.

[44] Bianchi, Zara cristiana. I, 463. 467. Cf. Documenta. p. 56. 311.

[45] Ст. архива зад. еп., бр. 76.

Nani, по имену главног млетачког повјереника, који је био при утврђивању граница. А оно, што је по овоме миру добила република у Далмацији, за разликовати то од онога, што ће добити послије карловачког и пожаревачког мира, названо је acquisto vecchio. Остало све у Далмацији, преко поменуте пограничне црте, било је под турском влашћу.[46] Колико је народа сада било у млетачкој Далмацији, ми не знамо. По односном званичном извјештају млетачке владе од 1575. год. било је 50.656 душа, од којега је броја било 13.297 православних.[47] Тај број сада (1669. г.), премда су и проширене биле млетачке границе, ми мислимо да је мањи био услијед куге, која се појавила 1649. г. у Далмацији и услијед које је умрло много хиљада народа, особито у Шибенику и његовој околини, а и услијед глади у то вријеме, ради које је много народа одселило у друге крајеве. Није нам познато, ни колико је народа тада било у турској Далмацији; али да је и његов број морао сада смањен бити због истих узрока, а још и због ратних тадашњих прилика, то се може за поуздано држати. По биљешкама љетописаца, као да су у почетку друге половине XVII. вијека на пола пуста била: петрово поље, шибеничка и скрадинска околина, и врлички и сињска крајина. А да су многе цркве наше за вријеме критскога рата пострадале, казали смо прије.

10.

Али није доста било српском православном народу и свештенству у Далмацији, што су морали претрпјети тада од Турака, него су морали они још и да бране вјеру своју од фратара, који су бездушно их узнемиривали. Ако би хтјели вјеровати свему ономе, што сами фратри казују и како се хвале, колико су у ово доба полатинили у Далмацији српскога народа и свештенства, ми би морали рећи, да се тада све полатинило, почињући од ман. Крке па до пошљедње капеланије у сињској крајини, и да већ није било ваљда ни једног више православног хришћанина у Далмацији.

Љетопис наш говори доста опширно о критском рату и о невољама, што су тада претрпјели у Далмацији православни Срби. О латинској пропаганди има само кратка, али значајна биљешка. Ту је казано, да су питомци римске пропаганде такођер много мучили наш народ, намећући му латинску вјеру и присп-

[46] Documenta, p. 112.
[47] Ib., p. 111.

љавајући га да се одрече своје православне вјере, али да су нашли на тврду вјеру народну и да су слабо успјели, јер је народ наш по Божјој милости остао постојан у вјери својој, покрај свију великих искушења.[48] А да су ти питомци римске пропаганде, који су узнемиривали ради вјере наш народ, били управо фратри францишканци, то нам свједочи, између многих других, фратар Вињалић, који казује да су за све вријеме критскога рата сами фратри обављали пастирску службу у свима мјестима од Велебита до Цетине.[49] И вршећи ту пастирску службу за своје вјернике, знали су фратри како ће и прозелитски посао терати међу православнима. Могло би можда чудновато изгледати, како су могли тај посао да фратри слободно обављају, а у ратно вријеме, кад је Турчин само и гонио хришћане. Али ово нам разјашњује фратар Златовић, казујући, како су „ipak franovci znali tako se ponašati, da su kod glavitih Turaka nalazili prijateljstva i zaštite, što im je čudo koristovalo vršenju pastierskih dužnosti. Nahodi se po arkivih samostanâ dosta prijateljskih dopisa bosanicom i turskih listina ovih vremena, koje im služahu za putne listove i prosto hodanje po turskih mjestih, po kojih čestokrat mogahu mirno obavljati posle".[50] А да су се ови фратарски посли тицали баш наговарања и присиљавања православнога народа на превјеру, казује нам фратар Батинић, који пише, да „za kandijskog rata franjevci nisu prestajali širiti kraljevstvo istine, i raditi na vjerskom sjedinjenju sa sliedbenici grčko-iztočnog obreda".[51] Поред онога пријатељства са Турцима знали су ови фратри држати тијесно пријатељство и са Млечићима, тада у отвореном рату са Турцима, и помоћу Млечића бавити се међу православнима оним својим ширењем „kraljevstva istine".

Кажу фратри да је 1648. године био најплодотворнији тај посао њихов. Фарлати наводи како је заслугом једнога францишканца обраћен био у латинску вјеру у новембру 1648. год. далматински архијепископ Епифаније Стефановић и још два подручна му епископа, Василије и Исаија, затијем 80 (или 800) калуђера, и како је акт тога обраћења понио папи у Рим крчки архимандрит са два калуђера.

Тај Фарлати под маргиналним насловом: „Plures scismatici

---

[48] Конч. ркп.

[49] Пом. ркп.

[50] Сп. књ., стр. 126

[51] M. Batinić, djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini. Zagreb. 1881. II, 131.

ecclesiae Catholicae adjuncti" каже, да се посљедних година прве половине XVII. вијека догодило велико и сјајно обраћење многих православних Далматинаца у римску вјеру. Ко је то извео, Фарлати не зна, него држи да је то учинио, или неки францишканац, или у опће који питомац Collegii de propaganda Fide. Казује Фарлати, „да је био у сјеверним странама Далмације неки Епифаније Стефановић, родом Босанац и врло стар човјек, који је себе називао далматински архијепископ (qui se Archiepiscopum Dalmatiae appellabat), и простирао је власт своју духовну над свима православнима, колико онима који су живјели у разним далматинским мјестима, која су била под турском влашћу, толико и онима, који су били у мјестима под влашћу млетачком. Подручна су била овоме архијепископу, као митрополиту, два епископа истог обреда и исте вјере (ejusdem ritus et dogmatis) Василије, који је имао катедру у Марчи, у аустријској држави, и Исаија, којега је катедра била у Бањи, у Босни, а под турском влашћу. Дотични апостолски човјек, (францишканац, или други који питомац пропаганде), кад је обилазио она мјеста, дошао је и к Епифанију, и почео му је на благи начин доказивати, како се налази на путу, који не води никако вјечноме спасењу; нити је исти апостолски човјек престао да му ово казује и да га наговара, док није успио да исчупа из његова духа све што је од поганих догмата и шизматичкога зла у њему било (quam omnes letalium dogmatum et pravitatis scismaticae fibras ex ejus animo evelleret). Тада Епифаније, небеском свјетлошћу озарен, призна сву лажност грчкога вјеровања, и прими католичку вјеру, не само он лично, него његовим настојањем и она два подручна му епископа и готово сав народ (fere omnes populi). И послије тога, дана 1. новембра 1648. у главној цркви села Вира (in oppido Pontadura) у присуству многога народа Епифаније у име своје и свију својих одриче се шизме и лажног вјеровања грчког, те га тада онај апостолски човјек одријеши од гријеха и прими га у римску цркву Кад је ово обавио, пође онај апостолски човјек у доња мјеста Далмације да продужи дјело обраћања, — и затијем пошље о своме раду писмени извјештај колегији пропаганде у Рим".[52]

Овако у главноме говори Фарлати о овоме догађају, и затијем наводи текстуално сами извјештај, који је пропаганди поднесен био. Тај извјештај у српскоме пријеводу гласи:

---

[52] Illyricum sacrum. VII, 130.

„Пресвјетли и преосвештени Епифаније Стефановић рођен у Унцу, селу босанском, далматински архијепископ грчког обреда, јест и митрополит двјеју цркава, наиме, Марче у области Ровиште, под влашћу императора, које је цркве епископ Василије, и Бање босанске, под влашћу турском, које је опет цркве епископ Исанија. Над обје те цркве Епифаније има митрополитску власт; а спархијску власт врши у Далмацији у двјема областима: клишкој и личкој. У области клишкој зависе од њега ова мјеста: Клис, Chiunium, Plamaz, Biogradum, Цетина, Дрниш, Врлика, Сињ, Sarpium, Pontaz, Cluz, Bilay, Bonich, Mostaibech, Островица, преко ријеке Chersam, Barticevum, Serbam, Gacup, Prolagon, S. Nicolaum, S. Mariam, S. Michelem, Pescam et Dineredim. У области личкој: Книн, Скрадин, Delin, Lachisiza, Кашић, Врана, Земуник, Надин, Полесник, Іслам, оба Обровца, Corbat, Pogosich, Besilovich, Островица, а преко ријеке Крке: Стрмица, Грачац, Удбина, Novibilay, Bibelich, Gribaz, Perasich, Boduc, Radich et Boinich. — Овај предстојник Епифаније, који је имао преко осамдесет година, одрекао се свечаном изјавом преда мном, дана 1. новембра 1648. године у селу Виру (in oppido Pontadura), у име своје и у име свију становника поменутих мјеста, шизме и свега лажног учења Грка, и обећао је у име своје и свију својих свагдашњу послушност апостолскоме пријестолу. Што није могао лично поћи у Рим да се по дужности поклони најсветијем оцу Инокентију X., узроком је била велика његова старост и слабо здравље, и ради тога је послао умјесто себе, да тај посао изврше, пречасног абата манастира Крчког (Rev. Abbatem monasterii Cherchensis) св. Михаила са два друга вјесника. — Осим овога архијепископа и поменута два епископа, успио сам обратити светој римској цркви осамдесет свештеника калуђера пароха (octoginta presbyteros calogeros parochos), и то, оца Виктора, свештеника de Pecce, Матеја Поповића, дјакона паштровићког, и другог дјакона, рођеног код језера подгоричког, калуђера цетињског манастира у Црној Гори, и опет другог искушеника истога манастира, сина кнеза жупскога, тако исто и црногорског архимандрита Висаријона, коме је тридесет година, и који је исповједио био римско вјеровање док се још у Риму учио, а послије сам хтио да то понови свечано, кад је постао епископ; осим тога, шест пароха области Жупе, и то: св. Тодора, св. Петке, св. Јована, св. Мартина, св. Николе и св. Стевана; парохе паштровићке и парохе мајинске св. Петке и Вазнесенија; парохе црногорске св. Марије, св. Бого-

родице, св. Госпође, св. Арханђела, села Крћани код Будве, св. Марије у Његушима, св. Николе у Котору, св. Димитрија код Котора, св. Јована у Спичу, св. Луке, св. Ђорђа, св. Арханђела Lupizae св. Духа, св. Марије у Луштици, и св. Јована Златоуста, и још Ђорђа, протопрезвитера све Луштице. Додај овим свима још пароха многих села (parochum multarum villarum) у области или санџакату личком, а такођер и пароха (parochum) клишког санџаката, и многе друге".[53]

Као што се види, извјештај овај има три дијела: у првоме се каже, каква је и колика је била црквена област оног Епифанија, у другоме — како се нети Епифаније обратио у латинство, и у трећем — колико је онај мисијонар обратио православних.

Рекосмо, да је Фарлати био први, који је ово пред свијет изнио, и његов Illyricum sacrum, гдје је наштампан поменути извјештај, једини је извор за овај иначе крупни догађај. Код никаквог другог писца нема ни спомена о овом догађају. А они који су послије Фарлата о овоме писали, оснивају се само и искључиво на њега једнога. Најповољније је ово особито францишканским писцима, поглавито новијима, те сваки на свој начин спомиње овај догађај. Хоћемо да наведемо овдје, шта ти францишкански писци, а и други неки, о томе рекоше, — наравно сви безусловно вјерујући у истинитост свега, што је Фарлати наштампао. Фабјанић приводи текстуално у својој књизи сав извјештај и износи га, да покаже ревност францишканаца у обраћању православних у римску вјеру.[54] Батинић пише: „Koncem prve polovice ovoga (XVI.) stoljeća opazi se silan pokret u svećenstvu i narodu iztočne crkve dokle god je sizala franjevačka bosanska država". Описује затијем по Фарлату сами догађај са Епифанијем; а трећи дио извјештаја о свима оним православним свештеницима, што су обраћени били, приказује фра Мијо овако: „Pisac dotičnoga izvješća na sv. vjeroplodnički sbor sobom je obavio ovaj obred, i toliko se je trudio po gornjoj i dolnjoj Dalmaciji, da mu je pošlo za rukom preko osam stotina grčko-iztočnih svećenika i kaludjera pomiriti sa crkvom, a tim obradovati sv. stolicu". А да је тај римски мисијонар, који је све то чудо починио, био баш францишканац, фра Мијо изводи из тога, што „nije moguće pomisliti, da bi mogao u ono doba svjetovni svećenik

[53] Ib. VII, 130—131.

[54] Storia dei frati minori. I, 330.

zaći u svaki kut Dalmacije, unić u Bosnu i dopriet čak do Banje, kada ni franjevcem, koji su imali tolike Sultanove fermane, nije bilo prosto tuda prolaziti. I okolnost, da je u obsegu franjevačke bosanske države ovaj pokret desio se, dokazom je, da se to ima pripisati uplivu bosanskih franjevaca, ako se je i pomislilo na crkveno jedinstvo, tu najtopliju njihovu želju".[55] Још отворениje Марковић пише: Uno di questi (prelati serbi) di nome Epifanio Stefanović che si appellava arcivescovo della Dalmazia, già vecchio ottuagenario, a Pontadura, villaggio dell' isola del medesimo nome, il primo di Novembre 1648. nella chiesa principale del luogo, abbiurò gli errori di Fozio e di Michele Cerulario, e professò la fede cattolika. Il suo esempio fù imitato quasi da tutti i Serbi soggetti alla di lui giurisdizione e da ottanta preti e callogeri. Non avendo egli potuto, a motivo della decrepita età, recarsi di persona a Roma, per riconfermare la propria unione col successore di S. Pietro, inviò ad Innocenzo X. una deputazione, composta dell' archimandrita del monastero di S. Michele Arcangelo di Krka e di due altri personaggi".[56] Римски архивар Балан у односном своме спису (који је на поуку Босанаца превео данашњи сарајевски арцибискуп Др. Јосип Штадлер) каже: „Taj osamdesetogodišnji starac, grčki metropolita Epifanij Stefanović, svečano se odrekao shisme pred njekim franjevcem mjeseca listopada god. 1648. u kaštelu Pontaduri; budući zapriečen ići u Rim, te tu zavjeriti svoju pokornost rimskome papi, pošalje onamo opata manastira sv. Mihaela na rieki Krki sa drugom dvojicom crkovnjaka. Sa svojim metropolitom odreku se shisme i dva biskupa njegovi suffragani, i to Basilij iz Rovišta i Isaija iz Bagna u Bosni; za njimi se povedu mnogi monaki i svećenici".[57] Вјекослав Ђорђић кратко наводи: „God. 1648. Epifanio Stefanović metropolit grčki na vježbanja missionara od Propagande odreče se javno skizme zajedno s' pukom i s' dvama biskupima njemu podložnima i s' mnoštvom svećenika i kaludjera".[58]

Из наведеног извјештаја оног мисијонара колегији пропаганде, и из онога што Фарлати и по њему други рекоше о поменутом догађају, приказује се ово: У другој четврти XVII.

---

[55] Djelovanje franjevaca. II, 120. 121.

[56] Gli Slavi ed i papi. Zagabria, 1897. II, 423.

[57] Katolička crkva i Slaveni. Стр. 222.

[58] Hrvati, Srbi i Dalmatini a s. rimska stolica. Стр. 83. И сви сада поменути латински писци (фратри и попови) бележе на дну односне стране, да су то написали по Фарлату, и само по њему. Трагом њиховим, а наводећи

вијева постојала је једна пространа православна митрополија, коју су састављале три епархије: далматинска, босанска и марчанска. Митрополит је био Епифаније Стефановић, који је уједно био архијепископ далматински, и као такав вршио је епископску власт над црквама и православним народом клишког и личког санџаката, дакле у данашњој сјеверној Далмацији од р. Цетине до Велебита и у Лици и Крбави. Катедра је овог митрополита и архијепископа далматинског била на острву Виру код Новог. Босанске епархије био је епископ Исаија, којега је катедра била у ман. Бањи; а епископ марчанске епархије био је Василије са катедром у ман. Марчи у крижевачком комитату у Хрватској. Ова два епископа: босански Исаија и марчански Василије, били су под јурисдикцијом митрополита и архијепископа Епифанија, — и сви тројица били су православни све до 1648. године. Те је годе дошао архијепископу Епифанију неки непознати фратар францишканац, римски мисијонар, и наговорио га је и привољно га да се одрече православне вјере и да пређе у римску цркву. Епифаније то учини у новембру поменуте године у главној цркви Вира у присуству многога народа, у име своје и у име оне два подручна му епископа (Исаије и Василија) и у име свега народа, те тако пређоше под власт римскога папе и признадоше његово старјешинство све три оне епархије, дакле сва она далматинско-босанско марчанска митрополија. Кад је ово извршено било, замолио ђеше митрополит и архијепископ далматински Епифаније да пође у Рим и лично да папи засједоме своју одаћност; али пошто је много стар био и болешљив, то пошаље умјесто себе у Рим архимандрита светоарханђелског манастира на ријеци Крки са још два калуђера, да они то пред папом изврше. — Исти онај фратар францишканац обратио је тада у римску вјеру још и пароха личкога санџаката, исто као и пароха клишког санџаката; а јужно од р. Цетине обратио је у римску вјеру 80 (а по ријечима фра Миће Батиница: преко 800) православних попова и калуђера.

Ми остављамо на страну ову цифру од 80 или 800 право-

опет Фардата, попао је и пок. Бидерман, те пише: »Am 1. November 1648. auf der Insel Pontadura bei Nona ein griechisch-orientalischer Priester, Epiphanius Stefanović, der sich Erzbischof von Dalmatien nannte, den griechischen Glauben abschwor und den Abt des Klosters Krka zu Unterhandlungen mit dem Papste nach Rom schickte. Derselbe hatte die Griechisch-Gläubigen der Sandschakate Likka und Clissa unter sich«. Die Griechisch-Gläubigen in Oesterreich-Ungarn. Wien, 1884. S. 48

славних свештеника, обраћених у латинство од једног мисијонара, јер нам је прави парадокс, и не знамо шта да о томе речемо. Али да би могли бар остало, што се говори у наведеноме опису онога догађаја, примити за готову истину, требало би да је историјски доказано:

1) да је у другој четврти XVII. вијека постојала једна засебна православна митрополитанска област, коју су састављале три епархије: једна са насловом архијепископије, која је захватала сву Далмацију заједно са Ликом и Крбавом (а то је сав лички и клишки санџакат), а са катедром на острву Виру, друга у Босни са катедром у ман. Бањи и трећа за Хрватску са катедром у ман. Марчи, — и да су ове послѣдње двије епархије биле подручне првој, којој је на челу био митрополит и архијепископ далматински. Ово би требало доказати, јер, осим оног мисијонарског извјештаја, нигдје никаква спомена о томе нема. Далмација (т. ј далматински континент без приморских градова) са Ликом и Крбавом састављала је тада дио босанске црквене области, којој је на челу био православни митрополит босански, који се као такав звао „и лички и клишки". Епархије бањске, као самосталне и одвојене од босанскога митрополита, није било; него је у ман. Бањи сједио босански митрополит до послѣдње четврти XVI. вијека, и тада је катедра пренесена у доње крајеве, гдје је била све до првих година XVIII. вијека, дакле кроз сав XVII. вијек; нити има икаква доказа, да је у половини тога (XVII.) вијека постојао засебни епископ, или митрополит, у доњим крајевима, и опет засебни у ман. Бањи. Марчанска (иначе: свидничка), епархија тада је постајала, то је истина; али да је та епархија 1648. године, или у оне икада подручна била неком православном далматинском архијепископу заједно са епархијом босанском, о томе никада нико није споменуо, осим овога фратра мисијонара.

2) Требало би да је доказано, да је у другој четврти XVII. вијека или у оне икада постојао неки православни митрополит и архијепископ далматински, који се звао Епифаније Стефановић, и који је имао под својом јурисдикцијом друга два православна епископа, који заједно с њим провјерише. За тога човјека нико нигдје није казао, да је он то био, осим поменутог мисијонара. Ако ико, то би био споменуо о њему задарски арцибискуп Караман у својој опширној информацији године 1750. о прошлости православне српске цркве у Далмацији. Караман спомиње о Србима у Далмацији и наіманье спомиње, те

је чисто немогуће и помислити, да би у своме спису заборавио био такав крупни догађај, као што би било обраћење српског једног православног архијепископа, и то баш далматинског. Није ли можда био тај Епифаније какав прости свештеник, који је превјерио, и који се прозвао архијепископом Далмације можда с тога, што су му обећали били, прије него што ће превјерити, да ће га архијепископом учинити, ако се односи напрти опће превјере изврше?[59] — Епископ, или митрополит босански, Исаија, спомиње се у првој половини XVII. вијека, и то, да

---

[59] Ово, што ја овдје кажем, ја сам штампао био као расправу прије три године у „Гласнику" моје епархије. На ту се расправу осврнуо госп. архимандрит Пл. Руварац, и у једноме писму свом од новембра 1900. г. сматра и он „пуком измишљотином" архијепископство овога Епифанија и подручна му она два суфрагана (Исаије и Василија), — али мисли ипак, да је тај Епифаније био далматински митрополит и да му је синђелију за митрополита у Далмацији издао пећски патријарх Пајсије. Ово Руварац изводи из два писма, наштампана у Срб. Далм. Магазину за 1843. и 1844. годину: једно патријарха Јована од 1614. г. и друго патријарха Арсенија 1696. г. У писму Јовановом спомиње се крчки калуђер и хаџија кир Епифаније, који је са другим калуђером крчким кир Петронијем донио био патријарху да се оправда ради тужбе на Крчане босанског, клишког и личког митрополита Тодора. А у писму патријарха Арсенија спомиње се, да је еп. Никодим Бусовић донио патријарху синђелију патријарха Пајсија, како ест особне био митрополит ва Далматији. Овај митрополит, који је особне био у Далмацији, Руварац мисли да је то управо онај кир Епифаније, којему да је патријарх Пајсије дао синђелију за митрополита далматинског. Наводи Руварац, да и Лопашић у својој књизи »Karlovac« (стр. 159.) говори »da je u karlovačkih i senjskih strana bio vladikom oko god. 1640. neki Hadži Epifanija«, те закључује: „тврдо држим да је тај хаџи Епифаније једно и исто лице и са крчким поклоником гроба Господња 1614. год. и са осамдесетогодишњим Епифанијем Стефановићем од 1648 године. Et iste fatuus senex могао је учинити оно, што зањ каже Фарлати да је учинио". — Овај Руварчев закључак ја нијесам могао усвојити, јер не могу да нађем праву везу између онога, што патријарх Арсеније спомиње, да му је Бусовић приказао синђелију патријарха Пајсија о неком митрополиту, који је особне био ва Далматији, и између оног Крчанина Епифанија, који је долазио патријарху Јовану 1614. г. да се тужи на митрополита Тодора, исто као што не могу да разумијем, шта има посла онај Лопашићев владика хаџи Епифаније из карловачких и сењских предјела, са Фарлатовим оним Епифанијем Стефановићем, који би био, као православни митрополит и архијепископ далматински, превјерио на острву Виру 1648. године. Ради овога ја нијесам хтио по овоме питању сада ништа мијењати од онога, што сам написао прије три године. А казаћу и овдје, као што сам казао на завршетку онога мога чланка (стр. 139.), да сам готов мишљење моје о овоме питању преиначити, кад ми се непобитним историјским податцима докаже, да то мишљење није основано.

је био на катедри у доњим крајевима (а не у Бањи) од 1628. до 1635. године. Да Исаија није био епископ босански послије 1635. године, то је доказано; исто као што је доказано, да је овај епископ Исаија био честити владика и бодри чувар вјере православне. Откуда је сада узео оног свог Исаију босанске Бање онај фратар мисијонар, то би он једини ваљда м гао казати, јер други нико ништа о њему не зна; исто као што нико ништа не зна ни о томе, да је какав православни босански епископ превјерио у добу, о коме говори мисијонарски извјештај. Говоре за једног босанског епископа, Гаврила, да је прешао из Босне у Хрватску, и да је био четврти унијатски марчански епископ од 1642. до 1644. године. Допуштајући баш да је то и истина, да се овај епископ поунијатио, ипак ту је 1644. година а не 1648. година, у којој се, по казивању оног мисијонара, дотични босански епископ поунијатио; при томе, овај се епископ зове Гаврило, а не Исаија, као што свог поунијаћеног босанског епископа зове фратар мисијонар. Да није и са овим фратровим Исаијом оно исто, што и са „далматинским архијепископом“ Епифанијем? — Трећи православни епископ, који би био 1648. године превјерио, био је, по ријечима фратра мисијонара, Василије марчански. По смислу извјештаја фратарског овај би Василије био први марчански епископ, који се одрекао православне вјере, и дакле марчанска је епархија постала подређеном Риму поменуте 1648. године, а дотле је била православна. Међутијем језуит Нилес спомиње овога Василија, као петог марчанског епископа, и то унијата, а сâмо постање марчанске унијатске епархије ставља 1611. године, дакле за 37 година прије онога времена, када би се Василије поунијатио био.[60] Осим тога, по истоме Нилесу епископом је марчанским био овај Василије 1645—1646., а 1648. год. био је Сава Станиславић. Кад се све ово узме на око, тада и овај епископ Василије нашега фратра мисијонара тако је проблематична особа, као и онај његов Епифаније и Исаија; а да и не спомињемо о томе, да нигдје никаква спомена нема о каквој свези тога Василија са оним Епифанијем и опет са оним Исаијом, као што нема, нити може према горенаведеноме бити спомена ни о томе, да је онај Епифаније положио исповједање вјере римске цркве и одрекао се православља и у име овог Василија марчанског.

---

[60] Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani. Oeniponte, 1885. pag. 738. 745.

3) Кад мисијонар онај спомиње Вир (Pontadura), као мјесто гдје се оно обраћење „архијепископа далматинског“ Епифанија догодило и да је то било у главној цркви Вира и у присуству великога мноштва православнога народа, тада би требало држати, да је у томе Виру била и катедра тог „православног архијепископа“ Епифанија, да је у истоме мјесту било више цркава, јер је свечано обраћење обављено у главној цркви, и да је у томе мјесту био све сами православни народ, и то у великоме броју. Међутијем, ми не знамо, да је ико икада толике части удостојио мјесто Вир. Мало острво Вир могло је бити важно ваљда само у глави нашега фратра мисијонара, јер оно никада није имало каква значаја, као што га нема ни данас; нити ико зна, да је ту било тада православно насељење, да је ту било више православних цркава и да је ту био, а ваљда и боравио православни архијепископ. На свему острву има једно мало селашце са 350 становника и још неколико разтрканих станова. Тако је данас, а тако је било и прије с разликом том, што данас има 5 станова, а прије нијесу била него само два.

4) Као што би требало доказати све ово, што смо до сада поређали из оног мисијонарског извјештаја, тако би требало да се докаже и онај покрупни навод, да је православни далматински архијепископ“ Епифаније, провјеривши сâм и сви они други с њим, послао у мјесто себе у Рим папи на поклон архимандрита свето-арханђелског православног манастира на Крци са друга два вјесника, сигурно калуђера, а који се архимандрит са калуђерима наравно морао већ био још прије, или бар тада поуницјатити. Назвасмо покрупним овај навод, јер нико на свијету није никада ни само нагласио, да је манастир Крка икада посрнуо у православној вјери. А није то изрично речено ни у оном мисијонарском извјештају, него то казаше само они, који хтједоше да према својој цијели своје изводе из тог извјештаја чине. За манастир Крку напротив сви далматински латински бискупи особито XVIII. вијека, када су извјештавали млетачку владу о православној цркви у Далмацији, у један глас са највећим једом говораху, да је ту легло „јереси“, да се од туда потхрањује у Далмацији „схизма“ и да калуђери тога манастира највише пријече, да се не дође до „свете уније“. Већ ова околност довољна би била, да се не вјерује поменутом наводу о тадашњем крчком архимандриту и калуђерима. Али има и још. Епифаније онај „далматински архијепископ“, по извјештају, могао је послати у Рим крчког архи-

мандрита, дакако већ поуницајеног, на измаку 1648. или у почетку 1649. године, јер се превјера она, по извјештају, догодила 1. новембра 1648. Међутијем ми знамо, да је још 1646. године мај. Крка од турског зулума опустио био, и сви калуђери добјегли су били под Задар, и ту су били за неколико година. А да ти крчки калуђери под Задром нијесу имали никаквога разлога ни мислити тада о некаквој „светој унији", довољним доказом служи то, што су уживали потпуну слободу своје православне вјероисповјести под закриљем саме млетачке владе, која им је и неколике латинске цркве уступила, да могу слободно своју вјеру исповједати и црквене службе обављати. И још има једна врло важна околност, на коју је вриједно овдје се осврнути. У самоме извјештају по Фарлатијевом пријеводу казано је текстуално: Rev. Abbatem monasterii Cherchensis S. Michaelis cum aliis duobus internuntiis misit (Epiphanius). Оне ријечи „monasterium Cherchense", по некима од оних, који по Фарлату писаше о овоме догађају и које ми споменусмо, означују баш данашњи наш православни манастир на ријеци Крци; по некима пак оне означавају манастир на острву Крчком. Разлика је дакле између тих писаца у томе, гдје је био тај манастир, да ли на ријеци Крци (Крка, некадашњи Titius), или пак на острву Крчком (Крк, некадашњи Curicum, данас на италијанском језику Veglia). Ми би могли на основу овог различног тумачења ријечи „monasterium Cherchense, много шта казати о објективности оних писаца, а особито о најновијем између њих, који је онога abbatem monasterii Cherchensis произвео чак за архимандрита; али није нам од воље времена трошити. Свакако већ, кад није настојатељ нашег православног манастира Крке пошао папи на поклон по поруци оног Епифанија, требало би бар да нам се докаже да је на острву Крку постојао православни манастир у XVII. вијеку, и да је старјешину тога манастира, тада већ поуницајеног, послао Епифаније у мјесто себе папи у Рим; јер ако и јест истина да је постојао некада на томе острву православни манастир са калуђерским правилима св. Венедикта, али је тај манастир прешао у руке францишканаца још у XIV. вијеку, и од тога доба он се претворио у латински манастир, — нити ко зна, да је поред тога францишканскога манастира постојао икада на острву Крку још и православни манастир.

Као што се види, све ово што смо ми сада навели из оног

извјештаја фратра мисијонара колегији пропаганде, није ничим доказано. И док се ово не докаже поузданим историјским подацима, и уједно док се не оповргне оно, што се позитивно зна из далматинске историје XVII. вијека и од чега смо ми овдје тек мали дио привели, дотле ми не можемо сматрати сав онај извјештај него само измишљеним, и дакле неистинитим. — Је ли пак у истинитости тог извјештаја вјеровао и сам Фарлати, ми не би могли одлучно утврдити, него би радије у то посумњали, познавајући иначе велику наученост и знање тога језуита. Он је нашао негдје на италијанском језику онај извјештај, и учинио му се згодан за циљ који је он имао пред очима, пишући о православној цркви, те га је превео на латински језик и унио га у своју књигу, без сваке критике о аутентичности или неаутентичности његовој. и написао је на основу тог извјештаја ону биљешку о самоме догађају, коју смо споменули. Ову нашу сумњу о томе, да ли је Фарлати вјеровао у аутентичност оног извјештаја, могли би нам потврдити између многих других примјера у његовој књизи, и ова два: Фарлати је врло добро знао, да је све оно измишљено, што је поп Дукљанин написао у своме љетопису о некаквом дуванском сабору (concilium Delmitanum) у IX. вијеку, и сам је Фарлати то на једном мјесту исказао, па ипак он назива на неколико мјеста тај сабор celeberrimum, који да је 877. год. основао дукљанску митрополију и 12 епископија, да је уредио црквену јерархију и издао многе каноне, и да је на томе сабору први српски краљ окружен бие од папиних посланика. Други примјер. Фарлати добро зна, да живот св. Саве српскога, што је написао Томко Мрнавић, није него чисто фантастична работа; и покрај свега тога он наводи по Мрнавићу, да је латински цариградски патријарх поставио св. Саву за српског архијепископа, и да је св. Сава био римокатолик, а не православни. — На основу овога ми и истакосмо нашу сумњу, да је Фарлати вјеровао извјештају онога фратра мисијонара о превјери оног Епифанија и других; а унио је он сами извјештај у своју књигу, као и много другог сличнога, јер му је то налагала школа, које је питомац.

Да ли су пак у истину оног извјештаја вјеровали сви они писци, које смо горе навели, ми не знамо. Нашли су оно у Фарлата, а Фарлати је за њих безусловни авторитет у свему што је год он написао, дакле по њему су и казали у својим књигама оно што су казали. Пошто је пак задаћа оне господе да прикупљају све што је год ко икад написао противу право

славне цркве, то они не само што нијесу подвргли критици онај извјештај, него га још окитише, додавши са своје стране појединости, каквих у самом извјештају и нема. И ово учинише особито францишкански писци са тијем више воље, јер се тиче, како они мисле, славе њиховог ордена, што је сто сам један њихов брат знао обратити „једног схизматичког митрополита, два схизматичка владике, осамдесет (или осам стотина) схизматичких попова и калуђера и мноштво схизматичкога пука!“

Мисао нашу о неистиности онога извјештаја поткрепљује у неку руку фра Мијо Батинић. Он пише: „Ali ne potraja dugo ovo veselje franjevaca nad vjerskim ujedinjenjem obijuh obreda, jer se ono razbi o tvrdoglavost grčko-iztočnog svećenstva, odgojenog mržnjom proti Rimu i katoličkoj crkvi, i to svećenstvo ne htjede pružiti ruku na pomirenje nit se otresti svojih predsuda, koje su mu bile prešle u krv i zatrovale sve vanjske i nutrnje odnošaje“. Врло карактеристично јадиковање, које показује с једне стране, у коликој су мјери фанатизирани људи, као овај фра Мијо, противу православне цркве, а с друге, колико се у оне може вјеровати ономе извјештају о обраћењу свега онога мноштва православног вишег и нижег свештенства у 1648. години, кад је фра Мијо принуђен да призна, како се одмах послије тога претворило у жалост оно „veselje franjevaca.“ Карактеристично је и протурјечје у самоме писању фра Мијином о овој ствари. На једној страни своје књиге он се радује, како се „preko osam stotina grčko-iztočnih svećenika i kaludjera pomirilo sa katoličkom crkvom,“ а одмах на другој страни исте књиге жали се на „tvrdoglavost grčko-iztočnog svećenstva,“ о које се разбило у Далмацији оно помирење! Питамо. Је ли могуће, да се данас поратини 800 (или рецимо и 80) православних попова и калуђера, и да се одмах затијем сви ти свештеници поврате и постану од једном тако „tvrdoglavi“, да та њихова „tvrdoglavost“ пријечи ширењу латинства код далматинских и сусједних Срба? Или може бити оно 800 (или 80) остадоше чврсти у превјери, а друге ваљда хиљаде (или стотине) њих показиваху ону „tvrdoglavost“? Кад би се тако ишло напријед са питањима, могло би их се много нанизати, и сва би она била чудновата, и још више би служила потврдом, да је неистинит, како у основи тако и у детаљима, сав тај миспонарски извјештај, и да је у њему све измишљено.

Па као што је неистинит овај догађај, тако је неистинито и све друго што казују фратри о ономе њиховом ширењу „kra-

ljevstva istine“ међу православнима у далматинском континенту у ово доба. О овоме нема ни једнога поузданог доказа. Него је истина то, да су они фратри насртали на нашу цркву и да су свима средствима гледали да обрате којег православног у своју вјеру, али сви ти покушаји њихови остали су тада без плода, јер су, као што летопис наш каже, нашли на тврду вјеру народну.

Али ово што фратри нијесу могли учинити у Далмацији међу српским народом, учинише они у Босни. Од друге половине XVI. на кроз сву прву половину XVII. вијека фратри су били у Босни свемоћни. Римска конгрегација пропаганде живо је тада радила по свему балканском полуострву, па и у Босни. Фратри дакле радећи да обраћају у своју вјеру и православне у Босни, тијем су радили у корист оне конгрегације, те су из Рима сву помоћ добизали, која им је нужна била за тај посао њихов. Турске су им власти на руци биле, јер су они знали под једним или другом изговором измамити из Цариграда царске фермане, пред којима су се наравно провинцијалне турске власти клањале. Је ли им каква незгода била и запријека у слободи радње, они су се обраћали дубровачкој републици, и она је одмах посредовала за њих код порте, те су они већ и добивали што су хтјели. Имали су у Босни 18 манастира и били су врло богати. Monsignor Urb. Cerri у односном извјештају своме папи Инокентију XI. казује, да босански фратри састављају la più ricca provincia di S. Francesco.“[61] Противу православних епископа у Босни они су знали код порте измишљавати сваште, и фермана се противу истих владика ограђивати, тако да су могли радити, као што су у ствари и радили, што су год хтјели. При таквим повољним приликама, не имајући од своје вјере доста народа, а требало им је пред Римом показати да је оправдано њихово борављење у Босни, залазили су к православним Бошњацима, те допуштеним и недопуштеним средствима приморавали су их да приме латинску вјеру. И у томе су доста и успјевали, ако и не баш у оноликој мјери, као што ти фратри у својим књигама кажу. Али у половини овога вијека досадило је већ било и турским властима у Босни фратарско бјеснило и лукавост њихова, и почеше ове фратре звати на ред. Ово се фратрима није допало, те смисле неки између њих селити

[61] »Relazione dello stato della congregatione e missioni di propaganda fide«. A Theiner, Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. Zagrabiae, 1875. II, 212—215.

из Босне, и то у далматински континент близу граница млетачке републике, гдје им се учинило да ће моћи добро и мирно живјети. Прође њих неколико 1650. године у Далмацију, и с њима доселе још 54 породице полатињених Бошњака, које се настанише у Петровом пољу код Дрниша. Фратар Златовић каже, да је тада са фратрима прешло „10.000 čeljadi, medju kojima bijaše dosta razkolnika, koje svojimi ponutkovanji prevedoše na katoličko jedinstvo". Онај први број (54 породице) ми смо узели из званичног фратарског шематизма, што је издао 1857. фратар А. Лулић, те се тај број и може сматрати за истинит, и од тих породица саставе фратри у Петровом пољу (1650. год.) једну своју парохију. Онај пак Златовићев навод о „10.000 čeljadi" ми сматрамо само фратарским хвалисањем. Али ако и не ћемо да примимо овај број народа који Златовић наводи, да је тада у Далмацију прешао, морамо ипак узети у рачун оно што он каже о обраћењу „razkolnikâ" у ово доба, и да испоставимо истину о томе на основу онога, што нам наш љетопис казује.

Научени фратри на прозелитички посао међу православнима у Босни, дошавши у Далмацију, почеше и ту тај исти посао да терају. Учинило им се згодним да то чине у Петровом пољу, јер су имали заштиту код тадашњег турског дрнишког заповједника (Алила), за којега кажу фратри, да је био „divoto ai frati, e prese a proteggerli e sussidiarli"; а знали су они у исто вријеме добити у томе помоћ и од млетачке владе, премда је република и била тада са Турцима на ратној нози, а коју им је помоћ 8. јула 1650. и писмено засвједочио далматински проведитор Л. Фосколо. Под закриљем дакле оног турског дрнишког заповједника, фратрима одавнога, и опет заштићени од млетачког проведитора, почеше фратри радити да обраћају наш народ у Петровом пољу у своју вјеру. Али наиђоше и на опорбу. При православној дрнишкој цркви било се склонило неколико калуђера из ман Крке, кад им оно Турци (1647.) манастир опљачкаше. Ти су калуђери водили настојеко старање о православном народу Петрова поља; и ти се калуђери и опријеше фратрима, кад су им ови почели дирати у народ. Љетопис наш казује, да су се калуђери морали са фратрима много мучити ради овога и да су чак позивани били пред турског заповједника, код кога су их фратри оптужили били, као да буне народ противу султана, али да је поред свега тога ипак народ наш остао вјеран својој цркви. А оно Златовићевих „dosta razkolnika" биће се по свој прилици свело неколико на гладних људи и нејачи, које су фратри ваљда

себи примамили. Неколико година касније (1660.) спомиње се у нашем летопису посланик пећскога патријарха Максима, калуђер Кирил, да је долазио у Петрово поље и како га је народ са одушевљењем примио и велике му почасти указивао; а такођер, да је тај патријархов посланик казивао, какве неприлике мора да патријарх испитује ради навале латинскога свештенства на православну цркву, и да је исти посланик храбрио народ да у искушењима чврсти буду у вјери својој. Ово се потпуно слаже са оним, што иначе знадемо о енергичној дјелатности патријарха Максима (1656—1676.) у обрану православне цркве противу латинског свештенства, а посебно противу францишканаца у Босни и Херцеговини.[62] А ово нам показује, како је поред осталога патријарх Максим мислио и старао се и о православним Србима у Далмацији, те им свога посланика слао да их храбри да у вјери не малаксају.

11.

Казали смо, да је 1669. год. углављен био мир између турске царевине и млетачке републике. Послије тога мира и послије оне страшне противности, коју нађоше Турци у Далмацији код самога народа далматинскога, могло се мислити, да не ће они опет узнемиривати ову земљу. Додуше за неколико су година мировали; али ратоборни дух њихов и жеља за осветом за претрпљене поразе навео их је опет да дирају у Далмацију. Срећом те је почела била већ слабити турска моћ у Европи пред сједињеним силама европских владалаца, и с тога од тих нових турских насртаја зла по Далмацију није било, него је на против она од тога добила за своје будуће мирно живљење. Пораз турски под Бечом (1683.) одлучи млетачку републику, да стане једном за свагда на пут турским нападајима на млетачке посједе у Далмацији и да се по могућности ослободи за свагда Далмација од Турака. Год. 1684. република објави рат Турској, који је одмах и отпочео. Главни ослон за републику у овом новом рату биле су опет народне далматинске чете, које се онако јуначки показаше за вријеме критскога рата, и над којима је главно заповједништво имао славни Стојан Јанковић заједно са не мање славним Смиљанићем. Благодарећи овим великим српским јунацима, а такођер и млетачком знаменитом генералу Јерониму Корнару, рат је испао срећно по републику.

---

[62] П. Руварац, О пећским патријарсима. Стр. 76. и сл.

Нападаји хришћанске војске на Турке били су страшни, премда је турска војска и бројала за трајања рата преко 100.000 људи, пјешака и коњаника. Побједе хришћанског оружја слиједиле су једна за другом, — пише Хамер. Послије три године таквог ратовања, у априлу 1687. г. била је ослобођена од Турака сва сињска крајина, а у децембру исте године книска крајина и четрдесет других главних утврђених мјеста. Слиједеће (1688) године била је слободна од Турака мал не сва Далмација, од Зрмање до Цетине, а тако исто и већи дио данашње доње Далмације. Утврђење млетачке републике у правном посједу завојеваних у овоме рату земаља у Далмацији слиједило је на карловачком миру, који је углављен био у почетку 1699. године, кад је установљена била погранична црта између Далмације и турских посједа. Почињала је та црта од Звоникрада на Зрмању и пила је на Книн, Врлику, Сињ, Дуваре, Вргорац до Читлука на Неретви. Ту је долазило турско земљиште Клеш и за њим дубровачка територија до Суторине, опет турског земљишта. За тијем је опет пила погранична црта од Топле и Ерцегновога на ниже. Свако од пограничних мјеста од Книна до Читлука, пошто су била утврђена мјеста, тврђаве имало је према турским посједима у облику полукруга једно слободно земљиште од прилике од 4 километра, на које турска војска није смјела прећи. Погранична ова црта по млетачком опуномоћенику Гриманију, који је учествовао при утврђивању исте црте, названа је linea Grimani; а ово што сада Млечићи добише у Далмацији названо ја acquisto nuovo.

12.

Са 1688. годином била је, као што смо рекли, ослобођена од Турака мал не сва Далмација, а те је године она прешла фактично под власт млетачке републике.

Послије критскога рата за неколико је година прилично било мирно у Далмацији, те је и црквени живот православних Срба доста мирно текао. За ово вријеме, а наиме између 1669. и 1682. године спомињу се неколике нове чаше цркве, и то: у Ервенику црква у част св. Николе, у Коларини црква св. Ђорђа, у Бргуду црква св. Лазара, у Врбнику св. Николе и у Исламу црква св. Ђорђа, коју је дао саградити Стојан Јанковић;[63] премда су около овога доба двије православне цркве

[63] Кончарев. ркп.

и нестале, и то једна у Филип-Јанкову и друга у Црном, обје близу Задра. Прву су крчки калуђери подигли били и у њој су три олтара била. Настојањем латинске арцибискупске курије задарске разрушена је била ова црква, и калуђери су принуђени били од туда се уклонити по наредби проведиторске власти. Тој цркви данас ни трага више нема, као што у истом селу одавна већ ни једног православнога нема. Знала се већ о томе поменута курија побринути, као што се она знала побринути и о томе, да нестане у ово исто доба и оне друге наше цркве у Црном. Задар и околина му било је млетачко одавна и под непосредном јурисдикцијом латинског арцибискупа, па је и појмљиво, да су православни Срби, који се у тој околини налазише, морали осјетити злу вољу, коју је курија тог арцибискупа свагда имала наспрам цркве њихове. У почетку критскога рата морала је иста курија ради државнога разлога да трпи, да јој на земљишту њене јурисдикције буду српски калуђери и да слободно обављају богослужење у двјема некада латинским црквама у Белафузи св. Богородице и испод градских бедема св. Јована. Али чим је курија могла да не води рачуна од реченог државног разлога, она је одмах и показала своју ћуд наспрам православних Срба и у погледу сада поменутих цркава. Остало је било доста још српског народа из Буковице испод Задра и послије свршетка критскога рата. При цркви св. Јована за пастирску службу томе народу остављен је био и један калуђер, Мојсије (1669.), послије кога била су опет два калуђера, Мисаил и Гаврил (1670.). Против ових калуђера задарска је курија дигла дрвље и камење, само да буду уклоњени. И кад није могла успјети онако брзо како је она то хтјела, оптужи их влади да нијесу добри поданици, јер да гоје симпатије са Србима у Турској. Услијед тога буду стављена у тамницу оба она калуђера, Мисаил и Гаврил. Али тадашњи задарски кнез, Ан. Лоредан, био је савјеснији од арцибискупске курије, те да не би православни народ онај остао сасвијем без пастира, наредбом од 20. јуна 1670. год. одреди за службу при цркви св. Јована једног православног свештеника, Григорија Власта, да буде капеланом sua vita durante, con tutti gli obblighi, privileggi, preeminenze ed utilità ad essa cappellania di ragione spettanti, così che in avvenire abbia ivi ad impiegarsi ed esercitare le sue parti del culto ed officiatura di quella.[64] Ову племениту и правичну

[64] Documenta, p. 56., и Кончар. ркп.

наредбу знала је у осталом курији на брзо осујетити, тако да је иста црква послије врло мало времена престала бити православном црквом, исто као и она друга црква св. Богородице у Белафузи.

Ових неприлика, што су претрпјели православни около Задра у ово доба од задарске курије, нијесу још тада имали да испитују они, који су били удаљени од тога мјеста, и дакле ван домашаја дјелатности исте курије, те су могли и слободније вјеру своју исповиједати, премда, као што ћемо видјети, имали су и они да се мало кашње боре и бране своју вјеру од нападача, сличних онима задарске курије. Неколико података о животу црквеном овога доба код далматинских Срба имамо у једном званичном спису проведитора Л. Дона, у једном писму дабробосанског митрополита Христифора, а највише у нашем љетопису. По овим ћемо списима овдје и споменути о томе животу.

Као што знамо, 1615. године била је заведена у ман. Крци школа за спремање младих Далматинаца за свештеничку службу. За неколико је година био спремљен прилично велик број кандидата за свештенство. Међутијем, послије дабробосанског митрополита Тодора (1618. г.), није познато да је други који потоњи дабробосански митрополит рукополагао свештенике за Далмацију, тако да је у другој половини XVII. вијека била велика оскудица у свештенству у Далмацији. Ради овога настојатељ ман. Крке. Антим, обрати се 1671. год. дабробосанском митрополиту Христифору и прикаже му нужду, да би требало чим прије рукоположити више свештеника за Далмацију, и како има већ доста спремљених младића за свештеничку службу; напомене такођер митрополиту, како је с тога што је пуст ман. Драговић, више парохија у оној околини без свештеника, како је полачки свештеник, који врши службу протопопа за парохије клишког округа, много остарио и обољео, и како треба ту новога протопопа именовати; истакне му најпослије, како облијечу около православног народа фратри и наговарају га на превјеру, и како поједини из народа, без својих свештеника, који би их чували, напуштају већ своју цркву, — и ради свега овога настојатељ овај крчки моли митрополита, да настоји доћи у Далмацију, како би се уредило све што треба.[65] И ово чини тај крчки настојатељ, вршећи ону дужност, која му је још 1578. год. повјерена била митрополитом Гаврилом, као управитељу далматинских црквених послова. Митро-

[65] Ст. архива зад. еп., бр. 86.

полит Христифор одазвао се молби крчког настојатеља, и писмом од 7. јануара 1672. г. објављује истом настојатељу, да ће чим прије доћи у Далмацију, хвалећи га за ревност о црквеном напретку.[65] Те године митрополит није дошао у Далмацију, него је послије Ускрса послао једног калуђера у ман. Крку да поздрави браћу и да оправда, зашто није могао још тада извршити обећање. Али дошао је сљедеће (1673.) године, и о доласку том и борављењу митрополитовом у Далмацији на широко наш љетопис прича. Навешћемо главно.

Дошао је митрополит Христифор у Далмацију послије Ускрса, и бавио се ту до послије Мале Госпојине. С њим су дошла још два свештеника и дјакон. Обишао је оба манастира: Крку и Крупу, и све цркве од Цетине и Крке до Велебита, и благословио је зграде оба манастира, који су били пострадали за пошљедњих ратова, а тако исто и све новоподигнуте цркве. Рукоположио је двадесет и четири нова свештеника за манастирску и парохијску службу, између којих осам за книшки округ, и поставио је у Полачи за протопопа тог округа јереја Марка Рајковића. Од мјеста до мјеста пратио је митрополита многи народ, слушајући његове свете ријечи и примајући благослов његов. Казивао је, колико неприлика морају да трпе православни и у Босни од римске пропаганде, а нарочито од фратара, али како се не мора нико од пропаганде бојати, кад вјерује у истину и светињу православне цркве. Пошто није нашао довољно црквених богослужбених књига, препоручио је да се за врријеме помажу преписивањем тих књига, а да ће и он настојати да добију нужне књиге. Прије одласка из Далмације дошао је опет митрополит у ман. Крку, и ту је служио архијерејску службу на дан Мале Госпојине и на тој служби произвео је настојатеља Антима за архимандрита. Овај је Антим, у колико ми знамо, био први архимандрит манастира Крке. Опширни опис о бављењу митрополита Христифора у Далмацији љетопис наш завршује, називљући благословеним тај његов долазак за православну цркву и српски народ у Далмацији.

Христифор био је митрополит добробосански и егзарх пећког патријарха 1671—1681 г. Види се, да они јерархијски односи, који су установљени били за српску цркву у Далмацији за врријеме патријарха пећког Макарија у почетку друге половине XVI. вијека, покрај свију политичких мијена, стални су и

[65] Кончар. ркп., и поменути спис (бр. 86.) ст. архиве зад епископије.

чврсти били и у трећој четврти XVII. вијека. Види се из овога што смо сада навели, да је пастирским трудом овог честитог митрополита уређено било свугдје у Далмацији правилно богослужење и пастирска служба, што је све за вријеме пошљедњих ратова поремећено било, а види се и то, да је народ наш тада архипастирском ријечу оснажен био у вјери својој. Али на жалост мирни овај живот црквени мало је само година трајао, и пређашње невоље опет наступише: рат, који је за четири године (1684—1688) држао нашу земљу у трзавици, и — латински насртаји на православну цркву у Далмацији. О рату смо овом споменули, а сада да споменемо о овој другој невољи нашој, која ће православне Далматинце на жалост пратити без престанка за дуги и дуги низ година

13.

Далматински проведитор Лор. Доná наредбом својом од 23. марта 1683. обзнанио је био, да је уважио прошњу управитеља францишканске босанске кустодије о. Мновила Раднића, којом је тражио дозволу, да би могли прећи у Далмацију из Босне неколики фратри са много народа, те се населити у Далмацији, и у тој својој обзнани свима препоручује проведитор, да сви треба да највећу сусретљивост покажу истим фратрима, који су проникнути одношћу наспрам млетачке републике, и који из те одности и прелазе са народом својим у Далмацију.[67] На наредбу ову проведиторску ми се заустављамо, јер она саставља почетак нових неприлика, које ће имати да претрпи наша црква у овој земљи.

Босански фратри већ свему су свијету додијали били својим поступањем и својим животом. Mons. Cerri у поменутом свом извјештају папи Инокентију XI. врло их црно описује, казујући, да су „i più rilassati,“ да су грамзљиви за новац, да би да уздрже парохије што тамо имају, готови били позвати и Турке у помоћ, кад би им ко хтио отети те парохије, али да их треба ипак трпјети, само „per non cagionare maggior male.“ А како су поступали наспрам православне цркве, у неколико смо већ видјели. Вијек је овај (XVII) био вијек, кад је основана у Риму конгрегација за пропаганду, и кад су у Риму све старање улагали, да им напредује та конгрегација и рâд њезин. Конгрегација је ова особито имала пред очима источне хришћане, које је требало

[67] Ст. архива зад. еп. бр. 103.

настојати да буду обраћени у римску вјеру, како би тијем Рим надокнадио онај велики губитак, што је на западу претрпио од протестаната. Између источних хришћана први су били православни хришћани, на које је пропаганда око своје бацила. То су фратри у Босни добро знали, па згода им је сада била, да се баве и они послом пропаганде међу православним Бошњацима, знајући, да ће тијем осветити се свештенству православном, које је чувало свој народ од превјере, а уједно да ће и Риму угодити. Овим се послѣдним и тумачи оно што mons. Cerri каже нам, да фратре у Босни, ма какви били, треба их ипак тријети. Посао овај фратара у пропагирању латинске вјере међу православнима у Босни и Херцеговини, и дакле насртања њихова на православну цркву, прешао је био сваку границу у другој половини овога вијека, за вријеме пећскога патријарха Максима.

Послије многих тужаба на фратре, управљених порти од стране патријарха Максима, најпослије буде издан 1661. год. нарочити ферман, којим се налагало фратрима да морају мировати у православну цркву и да се под никаквим изговором не смију мијешати у послове те цркве; усуде ли се то учинити, патријарх и српски епископи имали су право захтијевати од надлежних политичких власти да их казне. Са оваквим ферманом у руци енергични патријарх Максим није праштао ни једном фратру, који би се огријешио противу православне цркве у земљама, које су му биле духовно подручне. Протестирали су и чак се бунили фратри, што им је самовоља њихова зауздана била; а писци њихови не знаду већ како ће да исклоне ијед свој на патријарха, кога зову belva, iniquus homo, Draco и слично.[65] Мучили су се и довијали на све начине ови фратри, та би добили пређашњу слободу дјеловања, али им није помогло. На послѣтку, послије неколико година одлуче обратити се за помоћ римокатоличким државама, да би им оне од порте израдиле да могу живјети у Босни онако како су прије живјели. Обрате се они најприје дубровачкој републици, код које су сигурни били, да ће наћи помоћи противу православних, те јој прикажу пећеког патријарха и српске епископе на начин, како су то они већ знали. Уважи им република молбу. „Nevoljnim bosanskim katolikom“, пише фратар Batininić, „smilova se dubrovačka republika, te šaljući god. 1675. u Drinopolj svoga poklisara Marina Cabogu na njeke sultanove svečanosti, prikaza istomu, kako grčko-iztočni pat-

[65] П. Рувар ац. Сп. кн., стр. 78. 79.

riarhe, vladike i popovi napastuju franjevce živuće u Bosni i Hercegovini, kako su ih na svoju vjeru prieći silili, novce im uzimali i svakojako ih mučili".[69]

Може се потпуно вјеровати, да се тако живо заузео за фратре, а противу православнога патријарха и свештенства посланих дубровачке републике, јер је познато, каквом је страшном мржњом она била проникнута наспрам православне цркве. К. Петковичъ пише: „Надражени од римокатоличког свештенства Дубровчани су толико зашли били у свом фанатизму противу једноплеменика својих православне вјере, да су сматрали, да сами опстанак републике зависи од те братоубилачке искључивости. Сачувало се код њих предање, да је 1220. год био у Дубровнику св. Франциск асиски, и на питање Дубровчана, колико ће постојати њихова република, да је одговорио, да ће трајати она дотле, док врата њена буду затворена за схизматике. Исто тако да је св. Јаков марлијски у једној проповједи пророковао, да ће свршити република тада, кад се у граду озида прва православна црква. При таквом расположењу дубровачких становника, појмљиво је да нашим једновјерцима није могуће било живјети на земљама републике, и морали су или се латинити, или стојати ту без цркве своје и свештенства. Православни Срби, већим дијелом из Херцеговине, почели су долазити у Дубровник у XV. вијеку, али до краја XIX. вијека није ту било ни спомена о православној цркви. Православни су морали, да би слушали Божју службу, одлазити у Петрово село, далеко два сâта хода, или у манастир Дужи, далеко шест сâти. Дошао би кадгод у Дубровник који калуђер из тога манастира и читао би јутрењу или вечерњу у каквој приватној кући, али свагда крајњом и при великом опрезу, да не би за то Дубровчани дознали. Кад је требало православно дијете крстити, морало се слати у Дужи или у Требиње за свештеника; а кад би умрô у Дубровнику православни, тијело су му носили ради опијела у Требиње, ако је имала родбина да за то потроши, иначе су га сахрањивали без сваке молитве (Боже опрости, као пса) у неком удаљеном од града мјесту, које је за то република одредила била. На православне су калуђере, који би долазили из Херцеговине, дубровачки фанатици оштро пазили, гонили су их и прогонили, и ради тога су им папе слали своје буле с благословом и благодарношћу, као што је то учинио папа Венедикт XIV,

[69] Сп. кн., II. 144.

кад је дознао да су Дубровчани прогнали једног православног калуђера, који се усудио био свршити св. тајну за православне".[70] Ово исто, поткрјепљено документима, каже и В. Макушевъ, наводећи, да су особито францишканци узбудили у Дубровничанима фанатизам противу православне вјере, још од онога доба, кад су отели православнима манастир на Стону и претворили га у францишкански манастир.[71] Али док овако пишу поменута два руска писца и осуђују Дубровчане за њихову мржњу према православној вјери, с друге стране римокатолички писци кују у звијезде Дубровчане за такво њихово поступање. На примјер, задарски арцибискуп Караман, говорећи (1750.) како не треба трпјети православну цркву у никаквој римокатоличкој држави, наводи за углед дубровачку републику, „non avendo voluto mai quell' augusto e sagace governo permettere nella sua terra chiesa ai Serviani vivi, né tampoco sepoltura a' medesmi morti".[72] А задарска арцибискупска курија понавла мисао Караманову, наводећи (1760.) како су Дубровчани знали запријечити сваки покушај да се подигне у њиховом граду православна црква, „costanti nella massima di non concedere nè chiesa a' vivi (Serviani), nè tampoco sepoltura nel proprio Stato ai loro morti".[73]

При оваквом суђењу дубровачке републике о православној цркви, сасвијем је појмљиво, да се посланик њезин морао живо заузети у Цариграду за босанске фратре, који су се жалили на прогонство од стране православних, чији су обред Дубровчани у оће сматрали и називали „culto sacrilego." И то заузимање дубровачког посланика добрим је уродило плодом за фратре. Бар тако они кажу. Исти онај фратар Batinić, послије горенаведених ријечи, додаје: „Car Mehmed IV izjavi (дубровачком посланику), da su prevarom dobili (патријарх и српски епископи) ferman od carskog blagajnika, pa zato ga odmah opozva, naredivši

---

[70] Историческій очеркъ сербской православной общины въ Рагузѣ. Стр. 4—5.

[71] Матеріалы для исторіи дипломатическихъ сношеній Россіи съ рагузской републикой. Москва, 1865.

[72] „Никад није хтјела допустити она узвишена и мудра влада у својој земљи ни живим Србима цркве, ни мртвима гроба". Docum p., 307.

[73] Docum p., 400. У једном извјештају од 22. августа 1761. арциб. Караман хвали Дубровчане, што не ће ни мртвог Србина у својој земљи. Docum., p. 411., а у једном од 1741. називље се кугом православна вјера, и одаје се хвала Дубровчанима што су сретни те немају код себе те куге (li soli Ragusei hanno questa fortuna di esser privi di tal peste). Docum., p. 251. Cf. Farlati VI, 276—277.

svim svojim beglerbegom, sandžakatarom, kadijam i ostalim činovnikom, da brane i štite biskupe i franjevce od svih navala i nameta srbskih vladika".[74] Ово је било 1675. године. „Nego i ovo veselje franjevaca ne bilo dugotrajno", опажа фратар Златовић, јер је султан опозвао ову своју наредбу,[75] увјеривши се без сумње, да су биле основане жалбе православног свештенства на фратре. Жалили су се и опет фратри и молили разне римокатоличке државе да им помогну. Остављајући остале молбе, за нас је важна она, коју је поменути прије фратра М. Радић управио 1683. год. млетачкој влади, и услијед које је проведитор Доná издао ону своју наредбу, да сви морају у Далмацији показати највећу сусретљивост босанским фратрима, који намјеравају са много народа прећи у ову земљу.

14.

Одлука босанских фратара да селе у Далмацију била је са гледишта њихових интереса добро размишљена. Немоћ турска у Далмацији показала се одмах послије пораза њиховога код Беча, и сигурно је било за свакога, да ће се Далмација тада ослободити Турака и прећи под власт Млечићâ. Уплив млетачке власти на далматински континент почео је јачи бивати од времена критскога рата, и од тога је доба република била морални власник и тога дијела Далмације, као што је била правни власник приморја. Наредбе далматинских проведитора, које су издаване биле у то вријеме, као што су за приморје имале правну снагу, тако су за континент оне имале моралну снагу, и служиле су опћом нормом за насељење и тога дијела Далмације. Какав је правац тада владао у средишњој управи у Млецима наспрам православних, казаћемо на свом мјесту. У Далмацији почињући од 1678. г. кад је постао проведитором фанатични римокатолик Петар Валијер, тај је правац био отворено противан православнима. У сентембру 1679. г. овај је проведитор издао био наредбу за Котор и которско окружје, да латински свештеници имају обучавати православне свештенике. Ову је наредбу исти проведитор саопштио сувремено задарском кнезу ради његовога владања.[76] По овој и оваквој наредби лако

---

[74] Сп. књ. II, 144.

[75] Сп. књ., стр. 151.

[76] О овоме далм. проведитору говоримо опширније у прегледу догађаја на приморју у слиједећем периоду.

се може судити, како ја морало бити православнима, који су били под јурисдикцијом поменутога проведитора. А ова је наредба упућивала већ и римокатолике у далматинском континенту, како се имају односити наспрам православних. За латинске бискупе пак она је значила, да морају гледати да отргну православне од отачаске им вјере и да их привуку у латинство. Примјер нам о овом пружа писац тога доба бискуп Францишк de Andreis, којега хвале, да „pleros ritus graeci schismaticos ab errore et schismate ad veritatem catholicam et sinum ecclesiae traduxit“, и да је одредио био два нарочита римокатоличка свештеника, који су се имали старати „et reliquorum conversioni“.[77] Осим другога свега, већ и ово је за фратре босанске морало бити примамљиво да у Далмацију селе, гдје им је тако згодно поље било, да могу терати пропаганду међу православнима, и тијем им се осветити бар у Далмацији, кад нијесу могли у Босни, а уједно тијем и задобрити себи Рим, да им не гледа потанко у њихов приватни живот и друштвено њихово понашање, а и да их пусти да на парохијама живу, што је за фратре тада, исто као и данас, састављало најважније питање. А кад се уз ово сјетимо, да је тада на задарској арцибискупској катедри сједио један фратар францишканац (Evangelista Parzagus), тада ће нам још јасније бити, зашто се босанским францишканцима тако живо захтјело прећи у Далмацију.

Користећи се поменутом дозволом проведитора Доná, почеше фратри и прелазити у Далмацију. Први пријелаз фратара из Босне у Далмацију био је 1684. године. Водио је фратре о. Шимун Брајиновић, а с њима је прешло из Босне 1000 породица, које се населише у скрадинској крајини. Међутијем, у октобру 1684. г. заузео је по други пут проведиторско мјесто у Далмацији Петар Валијер. Слиједећи пређашњем свом правцу поступања противу православне цркве овај проведитор 3. октобра 1685. г. саопшти задарском кнезу стари један дукал од 11. јула 1446. г. управљен которском кнезу, којим је дукалом млетачка влада упућивала тога кнеза, да гледа на вјешти начин да се обрате Бокељи у римокатоличку вјеру. Чин овај Валијеров показује сâм, шта је далматинска влада хтјела тада са православнима. По свој прилици то је учинио Валијер по наговору онога истога задарског арцибискупа, францишканца, који је још у то доба био арцибискуп, и који је без сумње и напутио

[77] Farlati. IV. 231.

био овога проведитора, да изда поменуту наредбу 1679. године. Фратрима је услијед тога морало бити збиља згодно у Далмацији, да између другога раде и на пропагирању римокатоличке вјере. Двије године послије првога пријелаза босанских фратара у Далмацију, бива други пријелаз. Те године они пријеђоше вођени од о. Стипана Матића и доведоше 300 породица, које населише у цетинском пољу. Мало затијем пређоше опет у два маха из Босне у Далмацију фратри: први пут њих 35 фратара и доведоше 150 породица и смјестише их у сињско поље. То је било 1688. године, а затијем опет са фратрима из Живогошта пређе 736 породица. Свега је у ово доба прешло више од 5000 породица из Босне са ваљда једним стотињком фратара, и сав се тај народ населио на земљиште између Бораје, Пролога, Мосора и Драговића.

Податке ове о поменутим особама фратара са народом, наравно римокатоличке вјере, из Босне, узели смо из књигâ, које су сами фратри написали.[78] Колико су тачне оне цифре, ми не можемо казати. Факт је ту, да је послиједњих година XVII. вијека прешло у далматински континент, који је био насељен од православних Срба, мноштво фратара францишканаца. И чим они дођоше, почеше одмах и узнемиривати православну нашу цркву. А и згода им је била, — јер су противу исте цркве у приморским мјестима били у то вријеме сви, чак и тадашњи поглавица те цркве, филаделфијски архијепископ, злосретни Мелетије Типалди. У Задру су арцибискупи тада били: поменути францишканац Parzagus, а за њим Priuli, опет фратар августинијанац, потпуно достојни предшастници Змајевићеви у противности православној вјери. У Шибенику је био бискуп Calegari, који је толико већ власти добио био, или бар присвајао, да је чак обављао каноничку посјету тамошњег православног храма. А у проведиторском двору у Задру владао је познати нам Валијеров правац. О поменутим бискупима ми на другом мјесту говоримо, исто као и о оштрој протестацији коју приказаше у ово доба (1689. г.) сенату приморски православни противу латинског свештенства. Овдје смо ово споменули ради тога само да покажемо, како је збиља згодно поље било у Далмацији за фратре, да се удворе Риму радећи за конгрегацију пропаганде и да тијем обезбједе себи заштиту код римске курије и уживање оних свјетских угодности, на које су у Босни навикли били, а ради чега их је онако карактерисао mons. Cerri.

[78] Златовић, Батинић, Фабјанић, Лулић и д.

У љетопису нашем жалосно се описују страдања, која морадоше православни да претрпе од латинског свештенства, а посебно од фратара у предјелима около Цетине и у Шибенику и околини му. Означују се та страдања тежима од оних, која су имали наши да од Турака претрпе.[79] Колико су наши морали ради вјере своје страдати у Шибенику, говоримо на другом мјесту. Овдје спомињемо о цетинској крајини. Цетинска крајина већином је била насељена српским православним народом, осим оно неколико полатињених Босанаца, које у пређашња времена доведоше ту фратри. Около Врлике православни су имали двије цркве: Вазнесенија Господња (св. Спас) код врела Цетине и св. Ђорђа близу вароши. Римокатолици нијесу имали никакве цркве; и тек 1688. г. кад Турци предадоше Млечићима Врлику, уступи им млетачка влада тамошњу џамију да могу њу претворити у хришћански храм. То и учини фратар Јуре Богић; али се фратри тиме не задовољише, тежећи да они постану господари те крајине. На срећу њихову, а на зло православне вјере у Далмацији, у Сињу је у то вријеме био арцибискуп Стипан Косми, фанатик противу православне цркве, а иначе човјек врло енергичан, и пријатељ далматинског проведитора Петра Валијера, који му је израдио да се много тада увећаше и тако већ доста велики приходи сињетске арцибискупске катедре. Под власт овог арцибискупа дошла је, поред других мјеста, и цетинска крајина и сињско и дицманско поље. Велика већина народа у тим мјестима била је православне вјере. Арцибискуп обрати пажњу на тај народ и смисли отргнути га од православља и полатинити га. Ради овога он се ускористи фратрима и пружи им сва средства, која су за прозелиство нужна била, а на руци су му у томе биле и млетачке провинцијалне власти; које су рачунале, да ће се јаче утврдити у одности млетачкој републици новодобивени поданици оних мјеста, ако буду они обраћени у господујућу у републици латинску вјеру. Почело се радити најодлучније, а и најбезобзирније. По несрећи ман. Драговић је пуст био, те и није било кога, да се у оним крајевима опре прозелиству, а народ је сам слаб био за опорбу толиким силницима. Фратри су радили без престанка, и тим ревносније, што су рачунали да ће моћи устројити ту неколике своје парохије, и дакле живјети онако угодно, као што су у Босни научили били. Арцибискуп Косми храбрио их је у раду и слао им

[79] Кончар. ркп.

новаца, а провинцијалне власти су им сву могућу помоћ у томе пружале. И на жалост рад се овај прозелитски успјехом увјенчао за латинску цркву. Неколико је хиљада православних Срба у оним крајевима тада отргнуто било од православља. Фратри у својим списима казују, да су 25.000 Морлака обратили „у католичко јединство и на послушност папи, благодарећи заштити арцибискупа Стипана и побожних млетачких заповједника". Други не наводе тога броја, али спомињу (Farlati, Neher и др.) да је тада много „схизматичких Морлака" обраћено било. Арцибискуп се постарао одмах да прими у своје сјемениште и спреми за свештенство више младића из оних новообраћених, да послије међу својима служе. Васпитавали су младиће у томе сјеменишту језуити, те је арцибискуп могао бити сигуран, да ће се и они српски младићи спремити како треба, да се новообраћени утврде у новој вјери. А да би то, по његовом мишљењу, успјешније било, позвао је из Штајерске два фратра, који су знали словенски језик и који су имали да новообраћене поучавају и да их учврсте у оданости папи.[80]

Таким начином фратри постадоше збиља господари свију оних крајева около Врлике, Сиња и Дицма; а православни, који нијесу хтјели превјерити, морали су свакојака злостављања да трпе од фратара. Између осталога, они около Врлике хтјели су да православни остану без своје цркве. Обрате се фратри политичкој власти оптужујући православне да стоје у свези са Србима, који су под туреском влашћу, и да презиру римокатоличку вјеру, која је господујућа вјера у републици. Сигурно су ти фратри знали живо да ово влади прикажу, јер А. Лоредан, кнински управитељ, проглашен, да православни морају се покоравати владајућој вјери, и пошто је „грчка" вјера осуђена на концилима, то да би морили сви драговољно напустити ту вјеру и примити римокатоличку; међутијем пети Лоредан, да би показао православнима около Врлике, да немају рачунати на заштиту владе, нареди да им се одузме она црква св. Ђорђа и да се преда фратрима. То буде одмах и извршено; а православнима даду једну пojату (fenile) да се моле ту Богу, кад не ће да се „схизме" одреку.[81] Стојала је још фратрима на срцу и црква Вазнесенија код врела Цетине, у којој су служили православни свештеници. Обрате се ради тога фратри на далма-

[80] Farlati. III, 521. Cf. Wetzer's Kirchenlexikon (II. Aufl.). III, 1353.

[81] Ст. архива зад. еп., бр. 127.

тиског проведитора Дан. Долфина доказујући, како је она црква била од старине тобоже латинска црква, како су је калуђери присвојили и како би та црква морала бити повраћена фратрима сада, када римокатоличка вјера има једина право да опстоји у Далмацији. Проведитор повјерује тим фратрима, који су се ради овога обратили били за помоћ и моћном тадашњем задарском арцибискупу Пријули, те по настојању овог арцибискупа, изда проведитор наредбу 4. октобра 1696. г. којом призна право њихово над оном црквом.[82] Послије три године, услијед противности од стране православних што им се отимље она стара њихова црква, с којом им је скопчана била успомена на сретно владање Далмацијом краља Стевана Тврткa, а услијед опет новог роварења фратарског код владе, проведитор Алв. Мочениго изда нову наредбу, да за сва будућа времена црква она има остати у власти фратара a gloria di Dio et a salute dell' anime de' fedeli.[83]

Ово што фратри потпомогнути од владе учинише на штету православне цркве у врличкој крајини, хтјели су исто да учине и у книнском пољу. Неки фратар Андрија Ресица нашао се 1688. г. у Книну, кад је книнску тврђаву освојио од Турака млетачки ђенерал Алекс. Молин. Томе ђенералу прикаже онај фратар, колико је он и његови другови урадио, да хришћанско оружје побједи и да се Турчин савлада у тој крајини, те замоли ђенерала да би му какву турску кућу у Книну даровао. Ту се нашао и шибенички бискуп Калегари, који препоручи Молину онога фратра Ресицу, и збиља Молин му дарује кућу и вртао турчина Ибраима Потура. Дођоше одмах ту к Ресици друга два фратра из Вјесовца, и требало им је сада имати и народа од своје вјере, како би уредили једну парохију, и живјели онако, како се то њима допадало у свијету живјети. Али у книнској крајини није било тада, као ни за доста година касније, ни једнога римокатолика, — и фратри ти смисле ударити на православне и њих обраћати у своју вјеру. Почну на све начине довијати се около тога народа, наговарајући га најприје на лијепе, а послије и пријетњом, на превјеру. Нијесу у томе раду сретни били, јер наиђоше на тврду вјеру ондјешњих Срба, које Vignalich зове »perfidi scismatici«, и који се свом снагом опрјеше фратарској напасти.[84] Ударили су били фратри чак и на цркву книнскопоље-

[82] Ibid. бр. 131.

[83] Ibid. бр. 135.

[84] Поменути ркп.

ску св. Ђорђа, истичући да је и то била некада латинска црква, и да сада, кад је то млетачко земљиште, мора бити одузета шизматицима. Помагао им је и у томе бискуп Калегари; али сви напори остадоше без успјеха. Наш летопис хвали у овоме послу книнскопољскога свештеника православног, Стевана Љубојевића, који је енергично бранио права своје цркве, а с којим да је био и сав народ, готов да се и оружјем одупре навалама на вјеру православну.[85]

Да ли је још гдје у далматинском континенту имала у ово доба да страда наша црква, као што је то било у Шибенику и околини шибеничкој и у врличкој крајини, не знамо. Спомиње се још само, да је један фратар из Книна долазио к цркви св. Илије на Косову 1690. године, и да је наговарао тамошњег свештеника православног да прими римокатоличку вјеру, и да су се услијед тога жалили крчки калуђери проведитору Ал. Молину.[86] Шта је било услијед ове жалбе, нема спомена. Сигурно је то, да је покушај онога фратра остао без успјеха, јер ни тада, а ни послије, народ у косовском пољу није престао бити православни. Има још једно писмо дабробосанског митрополита Висариона од септембра 1691. год. крчком архимандриту Јустину, у којем писму описује митрополит тешка времена која су наступила по српску цркву, од како је пећски патријарх Арсеније пребјегао са многим народом у Ћесарове земље, и како сада треба да се особито брани и чува православна вјера у српским земљама особито од латина, те преклиње архимандрита да добро пази српску цркву у Далмацији. У овоме писму митрополит Висарион не називље се више „лички и клишки“, него само „егзарх све Далмације“.[87] Ово је послједње писмо, за које се зна од дабробосанских митрополита о цркви далматинској.

Послије овога доба налази се, као што смо казали, мал не сва континентална Далмација под влашћу млетачке републике. Православни народ који је био у приморју, налазио се под јурисдикцијом филаделфијског архијепископа. Јурисдикција ова тог архијепископа прелази сада и на православни народ континента далматинског, над којим престаје дотадашња јурисдикција дабробосанског митрополита. Прелази сада и врховна црквена власт у далматинском континенту пећскога патријарха

[85] Кончар. рк.

[86] Биљешка на спису од 1690. г. у ст. архиви зад. еп. бр. 137.

[87] Оригинал у ст. архиви зад. еп., бр. 138.

цариградском патријарху; премда формалног акта о овоме нема, а није по свој прилици никада ни састављен био. И ово је без сумње узроком било, што је православни српски народ далматински сматрао пећскога патријарха и послије тога својим врховним црквеним поглавицом и к њему се у важнијим црквеним питањима обраћао, и што је тај исти народ нерадо слушао наредбе филаделфијског архијепископа, а доцньедно ни оне цариградског патријарха, од којега је тај архијепископ зависио. По одлуци млетачке владе сав је православни народ Далмације морао сада признавати за црквеног старјешину оног архијепископа, који је сједиште имао у области републике и који је био млетачки поданик, а то је био филаделфијски архијепископ, и дакле тај је архијепископ, фактично био поглавица свега православног народа у сада већ млетачкој Далмацији.

Прегледавши до сада црквене догађаје код православног српског народа у далматинском континенту кроз XV, XVI и XVII вијек, да прегледамо за то исто вријеме црквене догађаје код православнога народа у далматинском приморју.

II.

Видјели смо, да су крајем XIV. вијека грчке православне колоније у далматинском приморју оживјеле биле упливом Светосавске српске цркве, а и тијем још, што се за владања краља Стевана Тврткa у Далмацији многи угледнији босански Срби настанише у приморске градове, те се и бројно оснажише приморске православне црквене општине. Кад је далматинско приморје дошло под власт млетачке републике, тада ове општине ступају у свезу са православним Грцима, што су у Млецима становали, те од овога доба, па унапријед, све до пâда млетачке републике, црквени догађаји у далматинском приморју везани су непосредно са догађајима црквене општине у пријестôници републике.

1.

У Млецима ми налазимо православну грчку колонију већ у XIII. вијеку, кад је млетачка република склопила била први трговачки уговор са успостављеном у другој половини тога вијека

у Цариграду грчком царевином, и кад је услијед тога постао био јачи саобраћај између Грка и Млечића, те и честе сеобе многих грчких породица у Млетке.[1] Кад се затијем византијска царевина почела излагати отоманским нападајима, који све то чешћи биваху, и интереси приватних лица почеше услијед тога страдати, тада је још више грчких породица прелазило у Млетке, да би ту ван опасности могле у миру живјети.

Још од првих година, кад се почела састављати у Млецима прва грчка колонија, истакла се потраба да се она устроји као црквена општина и да има ту свога свештеника и своје православно богослужење; и о томе су вијенији чланови колоније почели били већ тада радити. Али одмах тада православни Грци млетачки и осјетише да су на земљишту римскога патријархата, а осјетише и то, колико је моћна на западу римска курија, и колико је и сама млетачка република стегнута од те курије у својим интерконфесионалним односима, а под очима страшнога Sant' Ufficio, који је постојао у Млецима ради „свете инквизиције". Грци су се осмјелили били да раде о уређењу своје црквене општине на основу закона о вјерској толеранцији, који је република та, а (1271. г.) издала била баш у корист православних Грка, да би их тијем лакше к себи привукла, те ојачала своју трговину.[2] Папин нунције кад је дознао за ово, савјетовао је владу, да не треба допустити Грцима, да се као засебна вјерска задруга устројавају, јер да то може бити у будућности штетно и за цркву и за државу. А не ће тај нунције бити дугао

---

[1] Ὑπόμνημα филаделфијског архијепископа Софронија Кутували, пошљедњег млетачко-далматинског правосл. епископа (1780—1799). Ово хипомнема садржи опис постанка православне црквене општине у Млецима, а посебно описује дјеловање епископа Хортакиса, Типалда и Фацеје, о којима се даље говори у овој радњи. То је рукописна књига од 87 листова мањег октава на грчком језику, и данас је моја својина. — О млетачкој православној колонији најпотпунија је данас радња проф. Јов. Велудеа, која је у другом издању штампана у Млецима 1893 године са насловом: Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενέτιᾳ. Од истог овог професора има чланак са насловом: Cenni sulla colonia greca orientale, који је и штампан у додатку I. тома књиге: Venezia e le sue lagune. Venezia, 1847. — О истој млетачкој колонији написао је и проф. Leonardo Dudreville у својој књизи: Errori delle chiese foziane greca rutena ed ellenica, e defezione della colonia orientale di Venezia. Venezia, 1859. По наслову самом може се судити о садржају ове књиге, а мото јој је: »Ogni chiesa scismatica é protestante« (свака схизматичка црква јест протестанска).

[2] Кутувалов рукопис.

свој глас против оног закона о толеранцији по свој прилици с тога, што је било вријеме, кад се спремао сазив лионскога сабора, на коме се имала склонити „лионска унија“, и што је Рим рачунао да ће можда и тај млетачки закон склонити православне Грке на унију. Млетачки Грци не добише дозволе за уређење своје црквене општине, а влада им објави, да се онај закон тиче њихове „грађанске слободе“ у републици, а не и права конфесионалних.

Дуго је то тако трајало, готово стотину година. У јануару 1360. године нашла се побуђена република издати опет закон, којим потврђује грађанску слободу православних Грка и да се свачија „слобода савјести“ има поштовати.[3] И сада је република издала овај закон ради оних истих својих трговачких интереса, ради којих је била издала први пут сличан закон; а Рим није протестирао сада противу овога закона, јер је то било вријеме, кад се грчки цар Јован Палеолог договарао са папом о унији, коју је Палеолог затијем и примио, и јер је папа рачунао да ће овај млетачки закон потпомоћи, да и сва грчка црква пристане на унију. Млетачки Грци, мислећи да је сада наступило повољније вријеме, покрену опет питање код владе за дозволу, да могу црквену своју општину устројити. Али, као што се у ништа претворила била прије сто година „лионска унија“, и као што се и сада у ништа претворила и превјера Јована Палеолога, то ни православни млетачки Грци опет не добише дозволе за своју црквену општину; и не само то, него им влада објави, да их мора сматрати за „схизматике“, за какве је послије осујећења Палеологове уније, Рим прогласио био све Грке.

Протекло је и опет доста времена, а да су православни Грци у Млецима морали сматрати на себе, као на бесправне у црквеним односима. Политичке прилике на истоку међутијем принуђавале су на истоку Грке, да све више и јаче прелазе на запад, а између других мјеста и у Млетке, тако да је у првим десетинама XV. вијека грчка колонија млетачка бројала близу хиљаду породица.[4] Сада већ постану одлучнији у својим односима наспрам владе Грци, те и не тражећи какве дозволе, они сами устроје своју црквену општину у Млецима и дозову к себи из

[3] Ibidem.

[4] Велудос спомиње 5000 душа; а около 1606. год. било је 14.000 православних, за које језуит Посевин кори републику, што их трпи у Млецима и неће да се стара да их обрати. Види Gius Cappelletti, J Gesuiti e la repubblica di Venezia. Venezia, 1873. (стр. 181).

Цариграда два свештеника ради пастирске службе код њих. Влада није се у почетку осврнула на то, али јест послије, кад су Грци тражили да им се уступи једна од многих латинских млетачких цркава, или да им се даде какво мјесто, гдје би они цркву саградили, и гдје би се могло вршити православно богослужење. Признала је влада законито постојање општине, али ни цркве, нити одређенога мјеста за богослужење није хтјела дати Грцима. Сматрајући, да они не траже, нити могу тражити да имају цркву, одијељену од вјерског опћења са латинима, јер би у таквом случају били „схизматици", и дакле осуђени од римске цркве, него да они то траже као „католици", само различног обреда, и желећи да тако многобројној и по богаству значајној општини задовољи, влада им допусти да своју литургију служе у појединим латинским црквама, и посебно им означи дотичне цркве, између којих су главније биле: св. Власија и св. Јована in Bragora.[5] Грци су се задовољили и овим за тада, кад нијесу могли више добити. Али није ово било по вољи латинском млетачком патријарху, који ради тога поднесе влади свој протест, а уједно и од стране римске курије буде опажено републици, да не треба да толико попустљива буде према Грцима, док се не дозна јасно, да ли су они „прави католици". Влада млетачка уважи ове напомене, те ограничи издану своју дозволу Грцима, и допусти им да могу служити по свом обреду само у цркви св. Јована in Bragora. Али и ово је за мало трајало. Млетачки је патријарх опет протестирао, и то овај пут много оштрије него прије; а папин нунције по налогу из Рима изјави влади, да Грци у Млецима по добивеним поузданим извештајима нијесу „католици", него „схизматици", и да се схизматицима не смије допустити у католичкој држави богослужење. Послушна влада и ове напомене, те заборавивши на своје сопствене законе о вјерској толеранцији, и не осврћући се на обзире, који су је према грчкој општини прије мало времена руководили, удари правцем сасвијем протуположним оним својим законима, и почне отворено гонити православне свештенике, који су у Млецима служили. Изда наредбу, да се не смије више у никаквој млетачкој цркви служити православна литургија; а кад је дознала, да је неки свештеник, Михалис, то ипак чинио, она нареди 27. априла 1412. г. инквизатору Sant' Uffizio, да га пјдене из Млетака, да не би он то поновио, и тијем „проузроковао штету католичкој вјери и можда завео и ког католика".[6]

---

[5] Велудос, стр. 11.

[6] Documenta (моје издање 1899.), стр. 3.

Забрани овој морали су православни да се и силом покоре; и од тога времена почеше грчки свештеници служити у приватним кућама. Али влада није хтјела ни то да трпи. Дознала је она била, да неки свештеник, Аксентије, служи о празничним данима у једној кући, гдје се много народа сакупља, и 8. јануара 1416. г. издаје она оштру наредбу, да се безусловно забрани томе свештенику да даље служи, и ако се дозна да је он то и послије ове забране учинио, нека се за пет година пждене из Млетака, исто тако и сваки други, који би се усудио служити православну литургију. Сличну наредбу издала је влада и 3. августа 1418. године.[7]

Као што се види, православни у Млецима не само што нијесу били трпљени, него су чак и гоњени били. И невоља је ова за дуго трајала, те су се православни у Млецима морали крити, као у вријеме првих хришћанских гоњења, да би се могли Богу молити. У фебруару 1430. г. позива влада преда се свештеника Акакција, који је служио литургију у једној приватној кући, исто и свештеника Јосифа Предикари, који је служио у кући једног богатог Грка Димитрија Филомати, и забрањује им да више икада служе, под пријетњом изгнања за пет година; а ономе Филомати наређује, да нипошто не смије више допустити, да се у његовој кући служи, и да мора одмах разваљити капелу, што му је у кући, нити смије градити ма гдје било другу капелу, под пријетњом казне. Исте године и истога дана издаје сличну осуду против онога свештеника Михалиса, за кога се и инквизитор Sant' Uffizio још прије 18 година побринуо био, и кога су затекли били да је служио литургију у једној кући у улици св. Мартина.[8]

Наступила је међутијем судбоносна за хришћанску цркву 1438. година, кад се састао у Ферари сабор за сједињење источне и западне цркве. Прешао је тај сабор слиједеће године у Флоренцију, и 6. јула 1439. г. бивши православни архијепископ никејски, а тада већ унијатски прелат Висарион, објавио је у главној флорентијској цркви латинској, да су се цркве сјединиле. Проглашена је била флорентијска унија. Шта је била та унија, и како је она постала, ми не ћемо наравно сада овдје описивати, јер је о томе много писано, те свак то већ данас зна; а и ми смо прије 20 година о тој унији писали.[9] Православна црква није никада признала и примила одлуке оног

[7] Ibidem, p. 5.

[8] Ibidem, p. 4. 5.

[9] Кирил и Методије (моје издање 1881), стр. 279—284.

флорентијског сабора. Источна црква већ 1443. године прогласила је окружним писмом на све вјерне, да за њу нема никаква значаја онај сабор; а 1472. године, кад су на западу почели истицати, како су обвезни и за источну цркву закључци истога сабора, буде сазван у Цариграду сабор, на коме су биле заступљене помјесне православне цркве свега свијета, и на томе сабору, под предсједништвом цариградскога патријарха Симеона, било је свечано осуђено све оно, што се на флорентијском сабору учинило. И од тога доба мјеродавна је и до данашњега дана, а и до вијека, за сву православну цркву одлука овог свеопћег цариградског сабора 1472. године.

Али нијесу овако судили о флорентијском сабору на латинском западу. На западу су сматрали, да је сједињење источне цркве са западном свршени чин, и да православне цркве, као такве, већ нема, него да постоји једна сама црква, римска, за све хришћане свега свијета под свеопћим поглаварством римскога папе, а само да је слободно источним црквама служити по источном обреду и на народном језику. Према таквом суђењу о флорентијском сабору, римска је курија почела одмах и поступати насиграм православних, особито у оним земљама, гдје је господујућа била латинска вјера. Сматрала их је унијатима. Млетачка република, слиједећи опћем правцу латинскога запада, заузела је и она то исто становиште према православним поданицима својима. Радила је римска курија у смислу флорентијске уније најенергичније, гдје јој је год само згода била Тако је исто и млетачка влада радила, нити је штедила најоштријих срестава да се изведе оно, што је мислила да се у Флоренцији законито учинило.

Дознала је међутијем млетачка влада, да се православни, како Грци, тако и Словени, противе оној флорентијској работи, и да не сматрају да су за њих обвезни закључци онога сабора. Учинило се влади, да то значи противити се законитим уредбама, и да такве противности морају бити кажњене. Зао један дух задахнуо је био млетачку владу у томе. Налазио се у то вријеме у Млецима бивши православни митрополит кијевски Исидор, друг Висарионов, и сада унијатски прелат као и Висарион. Овај Исидор, који је имао највише интереса да се изводе свугдје закључци флорентијског сабора, успио је био фанатизирати млетачку владу противу православних толико, да она никаквих обзира није с њима имала. Ко није хтио признати флорентијски сабор, и дакле бити унијат, тај је морао бити ла-

тинин. Ово је био тадашњи владин правац. По овоме правцу она је поступала у Млецима, а по истоме и у провинцијама, гдје је било православних. Пожалили су се били латински Которани, да у которском округу има доста словенских попова „схизматика", те замолише владу да буду истерани ти попови, и да их замијену попови латински. Одмах је на ово издан био дукал на име которскога кнеза и наређено му, да гледа да они православни попови, а исто и сав народ, буду обраћени у римокатоличку вјеру, али „нека се то не учини на један пут, него мало по мало и на вјешти начин", да се ради мноштва оних схизматика не би догодила каква неприлика и да не би пострадали државни интереси. Дукал је овај издан био 11. јула 1446. године.[10] А неколико година касније, наиме 22. маја 1455. г., на жалбу опет истих латинских Которана, био је издан нови дукал, да се одузму од православних све православне цркве у которском округу и да се ставе под јурисдикцију тадашњег латинског которског бискупа Бернарди.[11] Овако одлучно поступала је млетачка влада, чим би јој јављено било, да православни у млетачким земљама хоће да остану у својој вјери и не ће да папу признаду. На острву Криту истакао се био спор између православног једног свештеника и неких латинских свештеника о томе, коме припада право над једном црквом, коју је саградио био за спасење душе своје неки богати Крићанин Димитрије Истраго. Дотични латински свештеници потражили су од сената да се њима то право призна, и сенат 15. јула 1461. г. не само што је уважио молбу тих свештеника, него наређује критском намјеснику да гледа, да се по свему острву искоријени опака и схизматичка грчка вјера (ut perfidus et schismaticus ritus Graecorum extirparetur). Ову наредбу мотивирала је влада славом Божјом и да ојача католичка вјера (pro honore Dei et augmento catholicae fidei). Али уз тај интерес римокатоличке вјере, сенат је млетачки имао пред очима и државне интересе.[12] Па пошто су Крићани пријетили устанком, ако им буде и даље вјера њихова прогоњена, влада наређује свом намјеснику у три маха исте (1461.) године, да прогони православне свештенике „јер нијесу вјерни републици"[13]. То исто наређује слиједеће године и намјеснику на острву Крфу, јер су православни и ту пријетили устанком ради прогонства своје вјере".[14]

[10] Documenta, p. 5—6.
[11] Ibidem, p. 6—8.
[12] Ibidem, p. 9.
[13] Lamansky, op. cit., p. 046—048.
[14] Ibidem, p. 049.

2.

Они државни интереси, ради којих је влада прогонила православну вјеру на Криту и у Крфу и нагонила православне на латинство, нијесу постојали за православне у Млецима, јер се она није бојала ту никаквог устанка, те је могла дакле без бојазни поступати у поменутом правцу. Али велики број православних у Млецима и значај њихов приморавао је владу да обзирнија буде у својем поступању према њима. Особито је владу на то побуђивала пријетња вићенијих и богатијих између њих да ће одселити у Аустрију и јужну Италију, ако им буде у вјеру дирала. Гледала је према томе влада да нађе начина задовољити православне у Млецима, али уједно и да папи римском не учини на жао. О признању млетачких Грка за православне није могло бити ни ријечи, због онога што смо горе навели; а приморавати их на латинство, значило је на прагу Рима осујећивати оно, што је Риму толико на срцу лежало, наиме флорентијска унија, а за коју је у Млецима живо радио онај унијатски прелат Исидор, који је сада већ био кардинал римске цркве. Овај се Исидор и јавио сада млетачкој влади у помоћ. Знао је он колико млетачки Грци чезну за црквом својом у Млецима, па је рачунао да ће моћи лако задобити исте Грке за унију, ако им изради од владе дозволу, да могу ту цркву имати; а знао је и да је влада вољна повољити им. Приказао је он ствар ову римској курији, и од исте је добио увјерење, да то не би било противно папи. Тада се Исидор обрати влади и прикаже јој потребу да се дозволи Грцима да имају своју цркву, а уједно је увјери да је и папа за то склоњен, и да су млетачки Грци „прави католици“ по вјери, а на „источни обред“ имају право у смислу наредбе „екуменичког“ флорентијског сабора, да би дакле требало дозволити млетачким Грцима да добију своју цркву, и то као унијатима. Да је ово све тај Исидор радио на своју руку и ради својих сврха, и да Грци нијесу тражили од њега тог заузимања за њих, показују догађаји који су се послије овога истакли. Влади су се учинили оправдани аргументи Исидорови, те 18. јуна 1456. г. овлашћује латинског млетачког патријарха, да одреди за Грке једну згодну цркву у Млецима, или и нову да им дозволи саградити, гдје би се служба Божја вршила по источном, грчком обреду (more graeco), како не би због тога што нема цркве „остало без божанствене службе оно мноштво Грка, који станују у Млецима, и који живе като-

лички у послушности свете римске цркве“[15]. Млетачки патријарх одазове се владиној наредби, и одреди за Грке цркву св. Власија, у којој су они по њекада и прије служили, да у тој цркви њихов свештеник по источном обреду може служити, али да имају право у истој цркви служити такођер и латински свештеници. Објави уједно овај патријарх Грцима, да ће унапријед они спадати под његову духовну јурисдикцију, и према томе да дотични грчки свештеници морају у његовој курији бити испитани и ту исповједити флорентијски символ вјере, и тада да ће добити прописану патенту (нека врста синђелије) за моћи слободно вршити пастирску службу.[16]

Све ово што је онај Исидор израдио тобоже у корист млетачких Грка и што им је сада млетачки патријарх објавио, озловољило је те Грке, који наравно не примише то што им се сада нудило, него напротив пожалише се влади, што им патријарх намеће некакве захтијеве, које они не могу примити. Са своје стране жалио се патријарх влади на непокорност Грка. И све је опет остало за преко 30 година, као што је и прије било.

Обрате се 1479. године опет влади млетачки Грци, да би могли саградити своју цркву, али сада изрично истакоше да они нијесу вољни признавати над собом духовну јурисдикцију млетачкога патријарха. У овоме је патријарх исти видно очиту „схизму“, те је одмах предузео код владе енергичне мјере, да се та „схизма“ у корјену сатре, наводећи наравно опасност за „католичку вјеру и за млетачку републику, која од такве опаке схизме пријети“. И влада је у смислу ових напомена патријархових обзнанила 28. јула 1479. г. Грке, да им дозвољава да могу слободно саградити о своме трошку цркву на одређеноме мјесту у Млецима, али да ће се у тој цркви моћи служити само по прописима „католичке“ вјере, а према одредбама што ће издавати за њих латински млетачки патријарх, и при свакој служби грчкога свештеника свагда ће судјеловати један латински свештеник (assistente semper in celebratione suorum officiorum uno presbytero latino), кога ће за то патријарх одредити.[17] Из ове се

[15] Documenta, p. 8.

[16] Велудос, стр 14 Ради ове дозволе жалио се заступник римске курије: »Insuper ipsis Graecis dederunt (Veneti) ecclesiam S. Blasii, ut more eorum officia sua in ea peragerent, quod mihi adeo displicet, ac si Judaeis synagogam construere indulsissent vel Saracenis moscheam, cum Graeci nostris ecclesiis sint infensissimi«; али се одмах затијем овај господин и тјеши: »Audivi tamen quod eos expulerunt ab illa ecclesia«. Велудос, стр. 167.

[17] Docum., p. 10. Cf. Lamansky, p. 049. 052.

владине наредбе већ види, колико је она тада фанатизирана била противу православне цркве. Тој се њеној наредби Грци не покорише, и захвалише јој на таквој дозволи за градњу цркве, одлучивши да и даље трпе до ваљда бољих времена.

Истакло се међутијем једно питање, врло важно за државну власт републике, које ма и посредно послужило је у неколико на корист Грка у Млецима. Папа је издао био у то вријеме одлуку, по којој се млетачком латинском патријарху одузимала дотадашња власт његова над млетачким Грцима, и ту је власт папа пренио био на латинског цариградског патријарха, да бар у Млецима има тај патријарх неку паству, кад није могао да је има у Цариграду, чији је титул носио. О овој одлуци знадемо из односнога упуства млетачке владе своме посланику код папскога двора у Риму.[18] Неки поунијаћени грчки свештеник из Модене, Андрија Сервò, да стече себи заслугу код папе истакао је у римској курији, како би млетачки Грци тобоже лако прешли у унију, кад не би морали бити под влашћу латинског млетачког патријарха, него кад би стављени били под непосредну власт латинског цариградског патријарха, који у Риму станује. Допала се ова мисао у Риму, те је папа и издао поменуту одлуку, „да кардинал св. Анђела, који има наслов цариградскога патријарха, може вршити над Грцима који су у Млецима, били они клирици или свјетовњаци, сву ону јурисдикцију, како у духовним, тако и у свјетским стварима, коју врши сваки бискуп у својој биекупији, и да може постављати једног или више викара, који ће у име његово вршити ту јурисдикцију“. Кад је дознала за ову папину одлуку република, осјетила се она увријеђеном у својим правима, да иностранац један бискуп има духовну, па још и свјетску јурисдикцију над њеним поданицима, те је протестирала противу исте одлуке, и 28. јула 1498. г. наредила свом посланику у Риму, да настоји, да папа опозове ону своју одлуку, која је противна постојећим државним законима републике, и вријеђа права млетачког патријарха, који је свагда над Грцима имао духовну власт; наређује уједно влада том свом посланику да истакне папи, како би се лако грчке вјерске заблуде (errores graecos) могле увући и међу католике (inter catholicos), кад не би млетачки патријарх имао потпуну власт над млетачким Грцима. Послије односних разјашњења, а како изгледа, утицајем самог оног кардинала св. Анђела, Рим је опозвао своју одлуку, и тијем је овај посао свршио.

---

[18] Docum. ibid.

Али ово је навело млетачку владу на озбиљно размишљање о положају својих грчких поданика. Видјела је да о њима води озбиљна рачуна Рим и да настоји да их себи привуче, а на штету републике, видјела је с друге стране да сами ти Грци састављају у држави такву чињеницу, која се не може олако узимати и који би јој по својим везама на истоку могли и неприликâ створити, видјела је најпослије, да и сами њезин патријарх, чија права она толико брани и штити, поступањем својим озловољава Грке и чини их, да јој не буду одани онолико, колико је то она ради државних интереса жељела. Требало је дакле влади да нађе начина, како ће се једном уредити положај млетачких православних поданика, и она одлучи сада то питање да свакако ријеши. Услијед непрестаних жалба њихових на потиштеност у вјерским стварима, влада објави 17. априла 1499. г. да им јамчи слободу у њиховом унутрашњем црквено-општинском устројству, исто и слободу да могу служити у цркви по источном обреду, само што морају бити „католици“ и признавати римски примат, а не „схизматици“, и државна власт да ће их у тој слободи штитити. Нијесу се православни задовољили овом владином објавом ради захтијева о признању римскога примата, те и не примише то што им је сада влада давала. И пређашња неодређеност у овоме питању продужила се и даље, исто као и незадовољство православних. Ову неодређеност међутијем влада је хтјела да свакако пресјече, а ради оних разлога, које смо горе навели. Пронашла је за то она једно средство, којим, као што ћемо одмах видјети, успјела је у својој намјери, али је морала зато и много вјештине да употреби.

Представници млетачке црквене општине, а на првом мјесту с т р а т и о т и, видјели су нови правац владин наспрам православних Млечића, и да им жели задовољити. У октобру 1511. г. обрате се они савјету десеторице представком, у којој изложе подробно све тегобе, које су дотле морали трпјети ради вјере своје, и моле сада савјет, да им дозволи саградити засебну цркву у част св. Ђорђа, и мотивирају молбу ту своју наводећи увјерење, да их савјет сматра за „праве и католичанске хришћане (per veri et catholici christiani)“.[19] Ову молбу примио је савјет десеторице и одлучио одмах, да се има све предузети, да буде та молба и остварена. За млетачку владу главно сада је било, што су молитељи изјавили, да су „прави и католичански

[19] Ibidem, p. 12.

хришћани,“ и толико је довољно било за њу, да јој римска курија не може пребацити, да брани „схизматике“, за какве је та курија сматрала православне. Влада није хтјела да се упушта у испитивање, у каквом смислу млетачки православни сматрају себе за католичанске хришћане, и да тијем самим они искључују из појма о католичанству све и свакога, који не исповиједа никео-цариградски символ; за њу је довољна била ријеч „catholici“, и она је сматрала себе у пуном праву да у државном интересу призна млетачкој црквеној општини жељену автономију, и да ту автономију свак штује. На првоме мјесту требало је да то призна млетачки латински патријарх, који је дотле имао потпуну духовну јурисдикцију над том општином, и којега је права и сама влада енергично бранила. Државни разлог су истакли овоме патријарху, и он је за тај час ћутао и пуштао да влада ради како зна. Требало је још споразумјети се са римском куријом. Ради овога влада даде односно упуство своме посланику у Риму, који је приказао папи сву ствар о млетачкој црквеној општини и неопходну потребу да јој се задовољи. Дуго су трајала договарања о овоме питању између Рима и републике, док најпослије у марту 1514. године посланик млетачки из Рима јави својој влади, да је римска курија пристала, да „Грци млетачки поданици, буду слободни од сваке власти над њима мјесног латинског бискупа, да им је слободно саградити своју цркву, и у тој цркви служити по источном обреду, да могу сами себи бирати своје свештенике, — само што ради црквеног јединства морају зависити од папе римскога, и то непосредно, и у знак те зависности дужни ће бити сваке године слати у Рим пет либара бијелога воска“. Више од овога млетачки посланик није могао од папе добити; а узимајући у обзир тадашњи значај римскога папе, и да према приликама времена и мјеста млетачка је влада морала, да се у овоме питању папи обрати, може се слободно рећи, да је млетачки посланик и много добио од папе. Јер најпослије, шта папа тражи од млетачких поданика источне цркве? Строго узимајући, не тражи ништа битнога: не тражи од њих флорентијско исповједање вјере, не тражи формално признање примата, не тражи да име његово при црквеним службама спомињу, једном ријечју не тражи ништа, што би показивало, као да се они морају одрећи од онога, што су дотле као чисти православни вјеровали и исповједали, него напротив признаје им у црквено-општинској управи толику автономију, да се више није имало шта тражити. А да би их

ослободио од личне самовоље латинских мјесних бискупа, и да би приморао те бискупе да ћуте, папа објављује, да ће млетачки поданици источне цркве од њега лично зависити, и да никакав бискуп не смије дирати у њихову црквену автономију. Па и сама ова зависност њихова од папе има карактер чисто спољашњи, и своди се на неких пет либара воска, што у самој ствари није значило ништа.[20] Ова и оволика попустљивост римскога папе према православнима у Млецима, може се протумачити тијем, што је папа хтио да задовољи моћној тадашњој млетачкој републици, која је под својом влашћу имала врло много православних поданика, а можда још и тијем, што је папа разумијевао, колико је мало користи било западној цркви од флорентијске уније, па биће помислио, да ће оном својом попустљивошћу ваљда лакше привући к унији бар млетачке православне поданике. Ми не ћемо пак да све ово тумачимо фриволношћу Ђована де Медићи, т. ј. папе Лава X., који је издао поменуту дозволу, а који је врло мало озбиљно узимао сва црквена питања својега времена. Други Ђовани де Медићи, т. ј. папа Пије IV, послије неколико деценија, осудиће свечано ово што је наспрам млетачких поданика источне цркве учинио први Ђовани де Медићи. Али о овоме послије.

Добивши ово од папе за своје поданике источне цркве, млетачкој је влади сада требало радити, да и они то приме те да се тако сврши питање ово, које је толико посла републици давало. Биће и сами ти поданици разумјели, да се друкчије не ће питање њихово никада свршити, а без сумње биће и влада уложила сву моралну снагу своју да их приволи да приме то, што им се сада нуди. Видећи, да им се никакве вјерске обвезе према римској цркви не намећу, него да могу остати и остају чисто православни, или католичански хришћани, а у исто вријеме да се ослобађају од свију оних напасти, којима су изложени били од латинског и унијатског свештенства, при томе узимајући за пуку формалност ону обвезу издавања сваке године оно неколико воска, — православни у Млецима, на велико задовољство републике, изјаве да на истакнуте им услове пристају. И папа Лав X. изда 18. маја 1514. г. опће писмо, а затијем 3. јуна исте године посебно писмо, у коме се излаже оно, о чему је у марту ове исте године млетачки посланик извјестио своју владу.[21]

---

[20] Fr. Le Bret, Acta ecclesiae graecae, sive de schismate recentissimo in ecclesia graeca subnato. Stutgardiae, 1764., pag. 61. sq.

[21] Docum., p. 14. — Велудос, стр. 25.

Одмах послије овога млетачка је општина изабрала из своје средине четири тутора: стратиотског часника Тодора Палеолога, Цариграђанина, Андрију Зећанина, Србина, Павла Кореса, Цариграђанина, и Матеја Барела, Крићанина, који су имали задаћу да се старају о градњи нове цркве и о сталном уређењу нове општине.[22]

Прије него што продужимо ријеч о новој овој православној цркви у Млецима, треба казати овдје о самом народу, који је састављао млетачку православну црквену општину, која је у првој половини XV. вијека бројала неколико хиљада душа. У самоме почетку, као што смо видјели, ту су општину састављали искључиво чланови грчке народности, али течајем времена налазимо у њој и чланова словенске народности, а посебно српске. Велудос наводи, да је у истој општини, поред Грка, било и много Словена, то јест Срба (*Σλάβων τουτέστι Σέρβων*). За ове млетачке Србе каже да су они одавна саставили били у Млецима засебну општину (браство, *ἀδελφότης*) и да су по њиховом примјеру саставили и млетачки Грци своју прву црквену општину. У вријеме, кад су млетачки православни почели радити, да могу своју засебну цркву у Млецима саградити, били су сједињени у једној општини и Грци и Срби. Колико је бројем било српскога народа, ми нијесмо у стању да кажемо; али да га је морало ипак доста бити види се већ из тога, што су они били у стању, у XV. вијеку да саставе засебну своју општину, а та општина по млетачким државним законима о асоцијацијама, морала је бројати најмање 250 чланова, породичних поглавица, да би могла законом бити призната, и дакле најмање толики је ту број породица српских морало тада бити. Народ овај српски у Млецима доселио је био ту из Далмације; а по ономе што се зна, да су многи Срби особито за владе краља Стевана Тврткa у Далмацији доселили и настанили се у приморске далматинске градове, може се држати, да су из тих градова поједини Срби ради трговине, почињући од XIV. вијека, прелазили у Млетке. Ово је учестало у XV. вијеку, кад су исти градови дошли под власт млетачке републике. За каснија времена, Велудос спомиње да је по савјету епископа Саватије Љубитратића прешло у Млетке 700 српских породица из Боке и Херцеговине, а и из Црне Горе. И ови су млетачки Срби морали имати већ од самога почетка важан глас и у пословима православне млетачке

[22] Велудос, стр 26.

црквене општине, кад млетачки Грци узимљу и једног Србина, да са још три друга Грка старају се о градњи нове цркве.

Поред Срба у православној црквеној општини млетачкој, и поред Грка, старијих сталних становника у Млецима, спомињу се још и стратиоти (*Στρατιῶται*), који су тада, а и у каснија времена, врло важни значај имали у питањима православне цркве, колико у Млецима, толико и још више у далматинском приморју.[23]

Стратиоти су састављали војску, коју је млетачка република употребљавала у ратовима, особито противу Турака. Хвале их као велике јунаке, и република их је сматрала као најбољу своју обрану од непријатеља. Први стратиоти у служби републике спомињу се у почетку XV. вијека. На измаку овога вијека ми их налазимо у првим сукобима републике са Турцима у Далмацији. У почетку стратије су састављали искључиво Грци православне вјере. Течајем времена узимани су у стратиоте и Албанци, већином римокатоличке вјере, а и Далматинци. Сваке три године попуњавале су се стратије у Далмацији; и стратиоти грчке народности, дошавши у Далмацију, послије свршене војничке службе, већином би ту и остали, и живјели су у приморским далматинским градовима. Ови грчки стратиоти са својим породицама помогоше да се доста оснаже старе грчке колоније у Далмацији, особито ове у Шибенику и у Задру. Они основаше и прву грчку православну црквену општину на острву Хвару, а њима се има захвалити, што су се отвориле дотичне православне цркве и у другим далматинским приморским градовима.

3.

Да продужимо сада ријеч о новој цркви у Млецима. Дозвола за градњу те цркве, као што смо рекли, издана је била у половини 1514. године. Те исте године изабрани тутори млетачке православне црквене општине набавише мјесто гдје ће се црква градити, и пошто је новчаних срестава било довољно, то се могло надати, да ће нова црква наскоро и готова бити. Међутијем то се није догодило, него тек послије више година, и то кривицом млетачког латинског патријарха. Тај патријарх, као што знамо, пустио је био владу да настоји о приволи Рима за градњу оне цркве, али је уједно гледао на сав тај посао као на незаконито дјело; и кад је ствар већ свршена била, није могао

[23] О стратиотима подробно у Велудоса, стр. 20. и сл.

а да не даде израза свом огорчењу. У марту 1515. године одлучи тај патријарх, а то је био Антоније Кантарини, и поднесе влади свој протест противу онога, што је даровано било православнима у Млецима, изнесе ту све могуће оптужбе на православне и замоли да се опозове издана наредба, и да млетачки православни буду латини (vivino alla latina).[24] Влада је оставила без пажње овај патријархов протест. Ово је још више раздражило патријарха, који је почео сада да ради интригама, кад није могао отворено Наслједник му патријарх Јероним Кверини предузме овај посао са још више енергије. Почне радити код римске курије, да би се осујетила градња цркве, оптужујући православне, да су отворени схизматици, јер да не признају римски примат, да не врше тајне по каноничким прописима и да њихови свештеници арбитрарно обављају црквене службе, и да све то бива, јер су без духовнога надзора, који је сада одузет од законитог духовног старјешине, млетачкога патријарха, а на штету католичке вјере. Ишао је ради овога посла исти Кверини три пута лично у Рим, и радио је неуморно, да у намјери својој успје. У неприлици је била римска курија, шта да сада уради послије оне одлуке папине од јуна 1514. године. Међутијем стизале су у Рим сличне тужбе противу православних и из млетачких грчких провинција на Истоку, и арцибискупи и бискупи тих провинција као да су у договору били са млетачким патријархом. Одлуче најпослије у Риму стати на становиште папе Евгенија IV. наспрам шљедбеника источне цркве и прописати односне наредбе у смислу флорентијскога сабора, које имају важити не само за млетачку црквену општину, него и за све општине у провинцијама Папу Лава X, оног истога који је издао ону одлуку 1514. године, приволи римска курија на неколико времена прије него што ће умријети, да потпише нову одлуку, сасвијем противну првој. Папе 18. маја 1521. г. нова папска була наређује, да безусловну снагу морају имати за све шљедбенике источне цркве у земљама млетачке републике закључци флорентијскога сабора, по којима „схизматика“ не смије бити, него морају сви бити „католици“, и у мјестима гдје нема грчко-католичког бискупа, од кога би они зависили у духовним стварима, врховну јурисдикцију вршиће латински арцибискуп или бискуп, који ће именовати једног свог грчко-католичког викара, да води непосредни надзор над црквама и свештенством грчко-католичким.[25].

[24] Docum., p. 17.
[25] Ibid., p. 19.

Овом папином булом могао је млетачки латински патријарх задовољан бити, јер од сада у Млецима, ако и могу дотични служити по источном обреду, али они сви морају бити сједињени са римском црквом, и врховну духовну власт над њима имаће тај патријарх, који ће ради непосредног духовног надзора над њима, одредити особитог свог викара. Могао је, велимо, овај патријарх тијем задовољан бити, јер сва була није него строги израз закључака флорентијског сабора, којима су дужни римокатолици сви, а на првоме мјесту бискупи покоравати се. Али патријарху Кверини није било ово по вољи, јер он је хтио, да сасвијем не буде у Млецима источног обреда, него само латински и да не буде ту ни грчко-католикâ, то јест унијатâ, него да сви буду латини. Па као што се у опће мало пажње обраћало на буле Ђована де Медићи, то јест папе Лава X, или ако се и обраћала пажња, то само ради протеста и кавгања (примјер: тадашња Њемачка са Лутером и друговима), то и патријарх Кверини није се ни осврнуо на ону булу, него је продужио поступати са православнима као и прије. Јавно је наводио да он има и мора имати апсолутну духовну власт на савјест свију млетачких поданика, ма које они народности били. Пријечио је ради тога вршење православних служаба, захтијевао је од православних свештеника исповједање латинског символа вјере, приморавао је да грчка и српска дјеца, коју су православни свештеници крстили били, морају бити опет крштена по обреду римске цркве, приморавао је свештенике да служе латинску мису, да морају браду бријати, да не смију супругу имати. Једном је поднео тужбу ai Signori di notte на све православне, да су у некој молитви св. Богородици употребљавали увриједљиве ријечи противу римокатоличке вјере. И све ово што је тај пркосни млетачки патријарх радио, радио је он јавно, тако да га је и сама влада најпослије морала на ред позвати. А ово је изазвало и римску курију да му је морала негодовање своје да искаже, јер је тај патрајарх најпослије изигравао таквим поступањем и исту курију. Па да би му показала да се оној були папе Лава X. мора покоравати, други нашљедник Лавов, папа Климент VII. изда 26. марта 1526. г. писмо, у коме се од ријечи до ријечи понавља була папе Лава X., и тијем је курија дала разумјети патријарху, да он није властан по својој глави поступати у интерконфесионалним питањима.[26] Послије овога онај се патри-

[26] Ibid., p. 24.

јарх умирио и више се гласа од њега чуло није. А и православни почели су мало слободније дисати.

У јулу исте 1526. године поднесу православни млетачки општинари сенату опширну представку, у којој опишу шта је све противу њихове вјере радио онај патријарх и да је с њима поступао горе него да су јевреји (pezo che se fussimo Zudei), и моле да им се на основу издане 1514. године дозволе допусти градити цркву своју. Сенат им уважи молбу, и спомињући у односном своме писму од 28. јула исте године дозволу, што је папа Лав X. издао био 3. јуна 1514. г. (дакле не булу тога папе од 18. маја 1521 г.), допусти им градњу цркве. Кроз годину дана та црква, премда и малена, буде готова, и прве недјеље великога поста била је већ ту служена св. литургија.[27]

Утишало се било гоњење православних у Млецима, и изгледало је да ће сада моћи општина мирна бити. Али ето јој опет једне неприлике створене од неког Арсенија Апостолиса, бившег православног митрополита монемвасијског, Крићанина, који се поунијатио био и који је ради тога синодском одлуком цариградске цркве 1509. године био свргнут и одлучен. Овај је Арсеније живио у Млецима, и влада га на препоруку папскога нунција одлуком од 30. марта 1534. године постави за духовнога поглавицу млетачке црквене општине, истичући како је то извретан свештеник и врло учен. Општина није признала тога Арсенија, него је он насилно се њој наметнуо, и издавао јој односне наредбе, које наравно општина није ни мислила да прима, остајући сједињена и сложна са својим свештеником, кога је она била изабрала и који је у духовној зависности био од цариградског синода. Видећи противност општине, Арсеније смисли лишити општину повластице што је имала, да сама себи свештеника свога бира, него да се у напријед свештеници имају постављати са приволом млетачког латинског патријарха. Ово је хтио тај Арсеније да учини, како би помоћу свештеника, који врши пастирску службу у општини, лакше увео општину у унију. Ради тобоже већега благољепија при црквеним службама, Арсеније установи, да при општинској цркви у напријед не буде више један сами, него два свештеника, и изради за то приволу од владе, која 29. маја исте године изда односну наредбу, али са клаузулом, да та два свештеника буду католици, а не схизматици (siano cattolici e non scismatici) и да их има предложити исти

[27] Велудос, стр. 59.

Арсеније споразумно са викаром млетачкога патријарха.[28] Ова наредба владина, кад је општини била саопћена, изазове у општини протесте ради повриједе признатих јој аутономних права, и представници општинели поднесу одмах своју представку влади. Влада је почела употребљавати строге мјере да би се признала она њена наредба, али је морала одмах и попустити пред одлучним и заједничким радом општине, која је по значају и многобројности својој могла се опирати незаконитости. Видјела је и сама влада да онај Арсеније чини све оно само ради амбиције своје, да добије бар у Млецима оно, чега се лишио у источној цркви, те објави општини да не ће за сада захтијевати извршење своје наредбе. И општина остане опет при својим пређашњим правима, а Арсеније разжалошћен мало послије (1535. г.) умре.[29]

Послије овога општина се бавила питањем о цркви. Она црква, коју су отворили били 1527. године, била је малена и тек привремена, само толико да цркву имају. Требало је сада саградити већу и љепшу цркву, и ради тога 1536. г. буде састављен односни нацрт, а три године касније буде положен први камен новој цркви. Градила се ова црква много година, и тек у јулу 1573. г. била је сасвијем довршена, и подигнута величанствена црква, која и данас саставља један од љепших украса Млетака.

4.

Док се ова нова црква градила, надошла је општини опет нова једна неприлика, као да јој није доста било оних, што је дотле претрпјела. Били су при општинској цркви два свештеника: Никола Тризентис и Анастасије Порфири, оба хрђави људи и способни за свако зло. У јулу 1540. г. нестала је из цркве једна скупоцјена икона св. Богородице. Пала је сумња на она два свештеника, који су одговорни били за свете ствари, што су у олтару. Црквена општина одлучи, да буду уклоњени ти свештеници, док се икона не нађе. И они тада, умјесто да помогну општини пронаћи украдено и тијем скинути са себе сваку сумњу, ставе се под заштиту папскога нунција, који заједно са млетачким патријархом почну опет радити

[28] Docum., p. 25.

[29] Велудос, стр. 61. О овоме Арсенију види: *К. Σάθας Νεοελληνική Φιλολογία. Ἀθην. 1868, σελ. 126 κτλ.* Le Quien, Oriens christianus, II, 216. K. Krumbacher, Geschichte der byzant. Litteratur. München, 1897. S. 603.

противу правâ општине. Међутијем она два свештеника пођу у Рим и представе тамо, како млетачка црквена општина не трпи свештенике, који су вјерни одлукама флорентијскога сабора, и како иста општина прима и слуша само оне наредбе, које јој издаје цариградски православни патријарх. Док су ова два несретна свештеника радила у Риму противу млетачких општинара, стигне у Млетке у јулу 1541. г. писмо цариградског патријарха Јеремије I., којим подвргава свргнућу Тризентиса и све оне, који с њим држе. Овијем је Цариград дао право православнима и Млецима, а ово их је морално оснажило у обрану својих општинских права. Међутијем поврате се из Рима она два свештеника, Тризентис и Порфири са писмом папе Павла III., који их признаје за „праве католике“ и наређује своме нунцију у Млецима, да их узме у заштиту противу млетачких „схизматика“, који су измислили на њих разне оптужбе само зато, што не ће ти свештеници да буду схизматици, и да их влада мора успоставити на пређашње њихово мјесто службе. И влада послуша нунција, те савјет десеторице изда 11. маја 1542. г. наредбу, да мора важити наредба пезина од 29. маја 1534. г., по којој свештеници при млетачкој црквеној општини морају бити прави католици (veramente cattolici), и одређује, да представници општине не смију примити у црквену службу никаквог свештеника, ако није био претходно испитан и признат за католика од млетачког патријарха, или од папског нунција, или од сличних лица, под пријетњом, ако се овако не поступи, да ће дотични бити за свагда прогнани из Млетака (sotto pena di perpetuo esilio da questa città).[30]

Али ова владина наредба не само што није уплашила православне у Млецима, него је напротив покренула их, да јој се најодлучније опру, како би се једном свршила ова трзавица, у којој су морали непрестано да буду ради вјере своје. Знала је млетачка православна црквена општина значај свој, а знала је добро и да влада не смије противу ње ништа одлучнога предузети, ако не ће да изложи опасности трговину своју на истоку, која је била сва у рукама чланова исте општине. Енергичну представку поднесу савјету десеторице главни заступници општине са изјавом или да их у миру пусте да могу уживати права, која су ми дарована 1514. године, или да ће сви иселити из Млетака, још прије него што влада буде у стању извести

---

[30] Docum., p. 29. Велудос, стр. 61—63.

своју пријетњу о њиховом изгону. И влада се млетачка тргла на овакву категоричну изјаву православних у Млецима. Па не само, што се она на ово тргла у погледу православних у пријестоници, и за то вријеме, него је она послије тога пошла новим правцем наспрам православних, колико у Млецима, толико и у свима млетачким провинцијама, гдје је било православнога народа, и у томе правцу је радила за дуго времена послије. Декрет један издан 19. септембра 1547. г. кипарском намјеснику, да никакав латински прелат не смије узнемиривати православне у њиховим црквеним пословима, показује тај нови правац млетачке републике.[31] А у млетачкој црквеној општини ми налазимо мало затијем духовним старјешином ученог и побожног протојереја из Наупліје, Николу Малакса, који је мудрим својим поступком и пастирским дјеловањем успоставио правилни живот у општини и утврдио у њој православну вјеру.

5.

Привели смо ми све ове овдје о православној млетачкој црквеној општини зато, што то стоји у непосредној свези са животом православних црквених општина на далматинском приморју, које су под истом државном влашћу биле, под којом је била и млетачка и све остале православне општине у грчким провинцијама, подручнима републици.

Да су православне приморске далматинске црквене општине оживјеле биле посљедњих година XIV. и у почетку XV. вијека, видјели смо. Али смо и то видјели, да у тим општинама није било нигдје православнога храма, јер власти нијесу дозвољавале јавно православно богослужење, него су дотични свештеници служили у домаћим богомољама појединих имућнијих људи. Овако је било у почетку овога периода. Вријеме около флорентијскога сабора било је најмучније за поменуте општине, онако исто као што је оно мучно било и за млетачку општину, а због једнаких узрока. Један је господар био и у Млецима, и у приморској Далмацији.

Около 1440. године прешао је, између других приморских мјеста, и у Шибеник јаки број Срба из цетинске крајине, ради чега се, узгред буди речено, жалио цетински кнез Таловић, али који ипак остадоше у приморским мјестима по настојању тадашњег далматинског генералног проведитора. Између Срба,

[31] Docum., p. 30.

који се настанише тада у Шибенику спомињу се: Јован Павковић и Михаил Злоковић. Ова двојица заједно са два шибенчка Грка: Михаилом Ватò и Кузманом Кигалом, потраже од шибеничког кнеза Антонија Пецара дозволу, да би могли саградити једну цркву ради богослужења. То је било у јулу 1443. г., и далматински проведитор Орсат Мауроцен издао је био 3. октобра исте године односну дозволу. Али се томе успротиви тадашњи шибенички бискуп Јурај Шишгорић, наводећи да православни немају разлога тражити за себе посебну цркву, кад су сада источна и западна црква сједињене (тобоже флорентијска унија), те оставља на вољу православнима да изаберу једну од латинских шибеничких цркава, гдје могу по источном обреду служити, а градња нове цркве сувишна је. Православни Шибенчани наравно на ово не пристадоше, те остадоше и даље без своје цркве, а огорчени противу латинског свештенства, које их је ради тога кињило и непрестано их тужило код власти као „схизматике". Особито се шибенички бискуп и његово свештенство окомио на православне поводом једног догађаја 1460. године. Те је године дошао у Шибеник неки грчки свештеник Артемије Калохеритис, и донио је собом из Цариграда мошти св. Христифора. Да посвједочи овај свештеник да су то заиста мошти оног светитеља, прикаже он грамату цариградскога патријарха Генадија, датирану у Цариграду 15. јула 1455. г., а са латинским пријеводом. Православни Шибенчани, којима се пријавио овај грчки свештеник, посумњаше о аутентичности оне патријаршеске грамате, а доњедно и о томе, да су оно праве мошти св. Христифора. Тада се Артемије обрати шибеничком бискупу Урбану Виљаку, жалећи се на православне Шибенчане и нудећи му поменуте мошти. Бискуп их купи и стави у своју цркву. А православни Шибенчани буду оптужени власти рад немијевања светиње, и буду кажњени тамницом, а један између њих, горепоменути М. Ватò, у тамници је и умрô. Послије овога догађаја још се горе поступало са православнима у Шибенику него ли прије, нити су им ништа помагале жалбе, које су они ради тога подносили и кнезу шибеничком и проведитору.[32]

Није боље било ни православнима у Задру. Три године послије него што је сенат наредио био, да се има разрушити у Млецима православна капела, што је била у кући побожнога Грка Филомати, сличну наредбу издао је 14. априла 1433. год.

---

[32] Кончар. ркп. Cf. Farlati. IV, 469.

задарски капитан Л. Дона за једну православну капелу, што је била у Задру у кући богатога и побожнога Грка Николе Калоне, и у којој је капели служио калуђер Пахомије Хика, који је вршио духовну службу за православне Задране. Овај је свештеник остао и послије тога у Задру за дуго времена, ваљда кришом вршећи своју духовну службу за православне. Синдачком одлуком од 15. августа 1460. г., управљеном на кнеза задарског Венедикта Венијера, морао је исти свештеник бити уклоњен из Задра, јер се доказало, као што одлука спомиње, да је „закорјели схизматик" (ostinato scismatico).[33]

Догађаји ови у Шибенику и Задру изазваше велико огорчење код православних тих мјеста, којима се придружише и православни Скрадињани. Договарали су се дуго главнији људи тих градова, шта ће да чине, а да одбране своју вјеру од насртаја иновјераца. Одлуче и предаду 1492. г. у септембру писмену представку проведитору и синдаку Марку Лоредану, жалећи се на притисак, који трпе ради вјере своје и молећи да престану гонити их; изјаве такођер да ће се они обратити на сенат у Млетке, ако се продужи и даље поступати с њима онако, како се дотле поступало. Жалбу ову саопћи проведитор задарском арцибискупу Валаресу, којега то силно раздражи; а саопћи и шибеничком бискупу Бонину. Арцибискуп напише у октобру 1492. г. информацију влади о православнима у опће, а посебно о далматинскима, у којој истакне закључке флорентијског сабора, по којима православни немају права на одјелити положај од римокатолика, да су дужни покоравати се дотичним римокатоличким бискупима, и да морају похађати латинске цркве, позивљући се за ово послједње на односни дукал од 28. јуна 1479. г. издани за православне у Млецима. Шта је одговорио шибенички бискуп Бонин, није нам познато. Проведитор одговори православнима на поменуту представку 18. септембра 1493. г. и то у смислу арцибискупове информације, упозорујући их да ће бити сматрани за невјерне држави, ако буду и даље хтјели истицати своју вјерску особитост.[34] Услијед овог проведиторовог одговора, православни Шибенчани, Задрани и Скрадињани нађу се увриједјени, особито ради послједњег навода у погледу поданичке вјерности, те изаберу тројицу између себе: Марка Коридаліса и Јована Софијана из Шибеника, и Христифора Калону

[33] Кончар. ркп.

[34] Ст. архива зад. епископије, бр. 19. (О овој архиви види Documenta, p. IX.).

из Задра, који су имали поћи у Млетке да прикажу ову ствар дужду. Били су у Млецима милостиво примљени и обећано им буде да ће њихову ствар предати на мишљење консулторима, и то ће бити затијем саопштено им кроз далматинског проведитора. Дуго су у Млецима мудровали о овој ствари и најпослије одговорено им је било 24. августа 1498. г., да опако исто, као што су православни у Млецима дужни признавати над собом духовну власт млетачкога патријарха, дужни су и они признавати власт дотичних латинских бискупа.[35] Овај одговор из Млетака показао је православнима поменутих мјеста, да им нема нигдје заштите у њиховој вјери. Мучали су, јер су морали мучати, али као прогоњени још су се више међу собом држали и утврђивали у вјери својој, трпећи до бољих времена.

6.

Међутијем млетачки православни почеше радити да би своју цркву могли саградити. Ради државних разлога, које смо прије споменули, влада дозволи ту градњу 1514. г., али под увјетом, да и римски папа даде на то своју приволу. Како су млетачки православни поступили при таквој дозволи, видјели смо. Послије дуге тржавице ради овога посла, они ипак саградише себи цркву и у марту 1527. г. почеше у њој служити. Ово је охрабрило и православне у далматинском приморју, те почеше и они сада мислити, како би добили за себе своје цркве. Па као што је то добивено у Млецима благодарећи енергичном поступању у томе тамошњих стратиота, тако се срествoм стратиота имало то добити и у далматинском приморју. Први су корак у томе учинили православни Шибенчани, а за њима мало послије Задрани.

О стратиотима у служби млетачке републике, ми смо већ говорили, као и о томе, да су они учествовали већ у првим сукобима са Турцима у Далмацији при крају XV. вијека. Мало послије тога заведене су и у Далмацији формалне стратије. Најстарија далматинска стратија, за коју је познато, то је стратија шибеничка. Млетачки стратиоти потражили су 1511. г. да могу саградити засебну цркву у Млецима за православне, јер су православни ту богати били и многобројни, те су и могли односни трошак поднијети. Стратиоти и остали православни у Шибенику нијесу могли то учинити, јер су према млетачким православнима малобројни били, и дакле нијесу могли располагати толиким нов-

[35] Ст. архива зад. епископије, бр. 20. — Конч. ркп.

чаним средствима, колико је то требало за градњу засебне нове цркве. Дуго су премишљали о томе, како би себи цркву добили, и ради тога су се још 1547. г. обратили били за помоћ шибеничком кнезу Петру Навагеру, човјеку добро расположеном стратиотима. Противности им је у томе чинио шибенички бискуп Иван Лучић. Учинило им се згодним покушати ствар кад је умрô Лучић (1557. г.) Обрате се тадашњем шибеничком кнезу Николи Дандолу молбом, да би им уступљена била за богослужење једна латинска црква. И сада почне таква трзавица у бискупској шибеничкој курији, и толико дописивање између једне и друге власти, да ко све то прочита морао би помислити е се тиче пропасти или спасења свега свијета.[36] У кратко ћемо ми то овдје навести. Бискуп је тада у Шибенику био Јероним Саорнијан, човјек фанатик, уједно и груб по навари. Кад је од таквога човјека требало да православни добију да им се уступи једна латинска црква, лако је помислити колико им је то муке морало стати. Устао је као бијес противу православних Шибенчана, називајући их у односној представци влади „опаким јеретицима“ и као обично „невјерним поданицима“, и наводећи да им нипошто никакве цркве уступити не ће. Водила се ова ствар дуго, и на сваки негативни одговор од стране владе, православни су новом се молбом опет обраћали. На односну молбу њихову 1566 г. далматинском управитељу Мелхиору Михијелу, упућени су били на сенатску одлуку од 11. маја 1542. г. управљену млетачким православнима, и да ће им се уступити једна латинска црква ради служења по источном обреду, ако изјаве да ће им свештеник бити римокатолик, а не „схизматик“, и да ће се тај свештеник подвргнути испиту код шибеничког бискупа. Да су православни Шибенчани одбили ово, разумије се по себи. Срећом по њих, у Млецима је влада друкчије тада мислила о православнима, него ли власти у Задру и Шибенику. Услијед нове молбе православних Шибенчана, управљене самоме сенату у Млетке, дође наредба из Млетака, да онај бискуп Сарнијон мора уступити православнима једну цркву у Шибенику. И уступљена им буде мала једна црква св. Јулијана. Склопљена буде 17. марта 1569. г. односна погодба са тутором исте цркве, Ђорђем Шишгорићем, и одмах буде уклоњен из ње латински олтар св. Јулијана, и почело се уређивати цркву по прописима источне цркве. На дан Успенија

---

[36] Ст. архива зад епископије, бр. 32.

Богоматере 1569. г. буде та црква освећена и прву је православну литургију ту служио грчки свештеник Рафаил Зигарас. То је ваљата црква Madonna di s. Giuliano.[37] Мала је то православна црквица била, али је она ипак била за близу два и пол вијека светим уточиштем православних Шибенчана, и због разних догађаја у црквеној општини шибеничкој знаменита у историју те општине.

Нијесу православни Задрани морали се као Шибенчани толико година мучити за своју цркву, коју они добише по иницијативи задарских стратиота. Обрате се поглавице ових стратиота 1546. г. проведитору Андрији Лоредану молбом, да им се уступи једна латинска црква ради богослужења. Изгледа да нијесу у томе наишли на велику противност, а то по свој прилици с тога, што је слабо тада заступљена била задарска арцибискупска катедра. Носио је име арцибискупа кардинал Корнилије Пезаро, који је врло мало боравио у Задру, а по изгледу и мало бриге водио о арцибискупији. Писмом од 6. новембра 1547. г. задарскога кнеза, Ивана Антонија Моро саопштено буде стратиотским старјешинама да ће православнима бити уступљена латинска црквица св. Илије и да ради тога ступе у договор са арцибискупском курцијом, која је своје пристајање на то исказала. Црквица је та састављала у то вријеме бенефициум латинскога свештеника Антонија Мирковића, који је као бенфицијат имао да уговара са представницима православне општине. Послије односних званичних договора, и пошто је црква она врло малена била, а број православних Задрана доста велик, те је требало ту цркву проширити и поновити, кад је све то уређено било, буде склопљена 18. октобра 1548. г. односна погодба пред судијом егзаминатором задарске курције Францискомм Роза, по којој погодби споменути бенефијат Марковић, дозволом арцибискупског викара Ивана Доната Бење, уступа представницима православне општине: Петру Кладе, Николи Влами и Ђорђу Митилинеу на вјечна времена уз годишњи ливел од 50 малих солада, који има бити исплаћиван сваке године на Ђурђев-дан, речену црквицу св. Илије, и да је могу по својој увиђавности поновити и проширити у правој линији до главне улице. Одмах послије ове погодбе почела се црква радити, и до 6. марта 1549. г. већ је зготовљена била за православно богослужење. Тога дана прву је православну литургију одслужио у цркви

[37] Подробно о овоме у Кончар. ркп.

св. Илије грчки свештеник Матеј Маврикис, на велику радост и утјеху колико честитих стратиота, толико и још више старих православних становника Задра, који су толико година чезнули за својом црквом.[38]

Прва градња цркве на брзо је изведена била само да би се могло чим прије у цркви служити. Али се одмах опазило, да треба опет цркву поновити и још проширити. Потраже зато црквени тутори, да би им од некадашњег латинског бенефицијата св. Илије уступљен био један врт, што је до цркве, а којим је тај бенефицијат располагао. То и постигну, те новим писмом склопљеним 17. јуна 1563. г. пред судијом егзаминатором задарске курије Алвизем Насис добију од латинског свештеника Антонија Клерика, који је нашљедио био пређашњем бенефицијату Марковићу, тражени врт на вјечна времена уз годишњи ливел од 3 мале либре.[39] И сада већ црква буде проширена и удешена према тадашњим потребама општине.

Али мало су могли православни Задрани да слободно цркву своју уживају. Послије кипарског рата и кад су Млечићи морали уступити Турцима острво Кипар (1573.), прешло је на јадранско приморје много народа са истога острва под закриље републике. Прешло је неколико породица и у Задар. Да је насељење острва тога било до краја XII. вијека скроз православно, познато је; али је познато, а и ми ћемо даље видјети и то, да се за вријеме владања острвом најприје лузињанске династије, пак млетачке републике, ваљда половина тога насељења поунијатило било. Између оних Киприота, који сада у Задар пређоше, било је и неколико унијата и два грчка унијатска свештеника, од којих један, и то занесени унијат и као обично велики противник православне цркве, звао се Кирил Граматикопулос. Овај унијатски свештеник заједно са једним новодосељеним богаташем, такођер унијатом, Андријом Рондакис, потраже од проведитора Отавијана Велијера и од управитеља задарске арцибискупије, нинског бискупа Марка Лоредана, да би им се дала једна црква, у којој би се, „остајући у јединству са светом римском црквом и са нашљедником блаженога Петра, могло служити по источноме обреду“. Задарска арцибискупска курија, исто као и бискуп Лоредан, нерадо су гледали источни црквени обред, и наговарали су оне унијате на латински обред, те да ће им у

[38] Ст. архива зад. епископије. бр. 33. — Архива зад. црк. општине.

[39] Ст. архива зад. епископије, бр. 36., и архива зад. црк. општине.

таквом случају уступити цркву, коју год желе у Задру. Нијесу на то пристали они унијати, и тада одлучи Лоредан, да се за њих начини у православној цркви св. Илије један нарочити олтар, посвећен св. Ђорђу, гдје би се могла унијатска миса служити. Ово је било у почетку 1577. године. Какву је противност ово изазвало код православних Задрана, може се већ разумјети. Почеше се томе опирати најодлучнијe, и спор је трајао више година, покрај свега тога, што је нови арцибискуп Надал Венијер потврдио био 1579. г. оно што је наредио био бискуп Лоредан, Ствар је наравно свршила у корист арцибискупа и унијатâ, — и православни су били принуђени допустити, да се у цркви њиховој православној устроји онај унијатски олтар, и да ту може свакога мјесеца по један пут служити мису унијатски грчки свештеник.[40]

Мало година послије него што се прва православна литургија служила у Задру у цркви св. Илије, отворена је била још једна православна црква у далматинском приморју, и то 1561. г. на Хвару. Доселило је било у Хвар около тога времена неколико грчких породица са Истока, а ту је била и постаја ратне морнарице млетачке, и између војника и морнара било је доста православних. Да ти православни не остану без службе Божје саграђена је била црква у част св. Параскеве и уз цркву саграђена и једна кућа за становање односног свештеника. Пошто је у тој кући становао редовно калуђер један, а по некада и два, за пастирску службу, то је иста кућа послије названа манастиром св. Парескеве, и за манастир се сматрала кроз сва даља времена. Први хварски свештеник био је Евстатије Лефара.[41]

7.

Као што се види из овога што смо сада навели о поменутим новим православним црквама у далматинском приморју у у половини XVI. вијека, православна је вјера била под заштитом млетачке владе, и могло се мислити да ће се сада црква православна моћи слободно развијати у Далмацији, као у стара времена. Али та иста влада скучена је била у својим односима наспрам православних својих поданика од далматинског латинског свештенства и римске курије. Прво је имало свој рачун да му се не крије тобожња права, која је оно истицало на све хри-

---

[40] Кончар. рки

[41] Ibidem.

шћане, који су у једној или другој латинској епархији, и да се бискупима не смањују приходи, кад би слободно било исповједање православне вјере у Далмацији, и ради тога је то свештенство и употребљавало код владе сва средства, па и денунције за поданичко невјерство, као што смо видјели, само да православни не добију своју слободу. Римска пак курија, видећи да се отуђује од папе услијед проповједи Лутерове и Калвинове милиони народа, улагала је сву снагу противу православне цркве, да не би и она јој привукла себи других милиона народа, те се папство претворило у ништа, као што су сви изгледи за то тада били. У млетачкој републици римска вјера била је вјера државна, а политика је тадашња њезина била да са папством буде у добрим односима, те је према томе она и узимала у обзир глас курије римске и латинског свештенства, покрај свега тога што је објавила била признање слободе православне вјере. И овијем се тумачи она јединствена у свијету појава о православним црквама са латинским олтарима. И православни Далматинци у приморју морали су ту невољу трпјељиво да сносе, како би тијем сачували бар нешто за своју вјеру, кад нијесу могли да јој потпуну слободу извојште.

Па као што је у Далмацији и у Млецима свако зло православној цркви чинило латинско свештенство, тако је то исто оно чинило и у свима другим провинцијама подвласнима републици, гдје је православног народа било. Ми смо споменули, да је млетачка влада у половини XVI. вијека одустала од дотадашњег свога гоњења православне вјере, и да је ударила другим протуположним правцем, објавивши своје признање те исте вјере и односну заштиту њезину. Ово је она учинила наредбом једном од 19. септембра 1547. г. издавом на име кипарскога гувернера, а изазвана је била наредба ова безобзирним поступањем латинског свештенства на острву Кипру противу тамошњег православног народа, и што је услијед тога пријетио устанком на острву противу републике. Ово пошљедње управо је и било непосредним поводом те наредбе.

Знаменита некадашња автокефална кипарска црква морала је претрпјети од латинског свештенства ваљда колико никаква друга. Насељено чисто православним народом, без икакве иновјерне смјесе, острво Кипар имала је несрећу у другој половини XII вијека пасти у руке Латина и постати 1197. г. латинском краљевином под влашћу лузињанске династије, која је њим

владала за готово три вијека, до 1489. г., кад оно прелази под власт друге опет латинске државе, млетачке републике, која је владала над њим близу сто година. Од првога часа, кад Латини отеше острво од Грка, почела се одмах прогонити православна вјера и силом приморавати народ да се латини, а мало времена затијем била је већ ту заведена латинска јерархија. Првих година XIII. вијека постављен је био први латински арцибискуп, и установљене три латинске бискупије. Православна архијепископија била је укинута, а православне епархије, којих је дотле било четрнаест, буду сведене на четири, — и подређене латинском кипарском арцибискупу. За вријеме поменуте лузињанске династије забрањено је било свакоме под пријетњом казне називати себе православним. Прије него што ће се Алмарих лузињански утврдити на острву Кипру, није било ту ни једне латинске цркве, а кад је прешло острво под власт млетачке републике (1489. г.) било је на Кипру 300 латинских цркава.[42] Кад је дошао Кипар под млетачку републику, у неколико се мијења на боље положај православне цркве на острву. У почетку још република је угађала латинском свештенству, али течајем времена разумјела и сама, да оно поступање према православнима, какво је дотле било, може само да шкоди њеним политичким и трговачким интересима на Истоку, и да јој отуђује тамошње поданике. Жалбе мећутијем од стране православних Киприота на латинско свештенство нијесу престајале стизати у Млетке с дана у дан. Одговарала је она на те жалбе према приликама, али већим дијелом неопредељено, све дотле док није нашла да мора узети у заштиту православну цркву на острву. Ми знадемо већ какав је теретни по себе мир морала република 1540. г. склонити са Турцима, принуђена да им многе своје посједе уступи у грчком архипелагу и да им велику ратну одштету исплати. Бојала се послије овога од Турака, да јој нови рат не навјесте, а напуштена је била од западних савезника. Требало је дакле млетачкој влади задобити себи грчки елеменат на Истоку, да може са поуздањем при потреби нањ рачунати. Ради тога кад јој је 1547. г. стигла жалба од Киприота, да некакав фратар Lorenzo de Bergamo, викар латинског кипарског арцибискупа, „узнемирује и гони тамошње православне, називајући их кроз јавна писма nefandi eretici, који да су „пога-

[42] Али то је било тада, — а данас нема на острву него само 3 цркве: једна манастирска у Ларнаки и двије капелавијске; а римокатолика свега 1100.

зили св. крст, продали вјеру и подложили се ђаволу,“ она се обраћа 19. септембра и. г. кипарском гувернеру, те саопћујући му ту жалбу и да онај фратар још многе друге ствари чини и говори, и тијем узбуђује незадовољство и огорчење код вјерних тамошњих поданика републике, наређује истом гувернеру, да опомене реченога фратра, да не чини више оно, што је дотле чинио, јер ће се друкчије подврћи њеном гњеву, и уједно му препоручује да пази, да у напријед никакав викар, нити који други латински свештеник не смије уважати какве новштине, нити изазивати такве ствари, које би могле дати повода саблазни или каквом нереду.[43]

Наредба ова владина о штовању православне вјере постала је јавном, а уједно и мјеродавном за све млетачке поданике, који су исповједали православну вјеру, како у грчким провинцијама, тако исто и у Млецима и у Далмацији. А да ова наредба млетачке републике у погледу православних није била тек тренутна појава, него да је означавала темељну промјену дотадашње млетачке политике у овоме питању, свједоче нам неколике њезине наредбе, које су послије овога издане биле и које ћемо даље видјети. Каквим је оком гледало латинско свештенство на ово, може се лако разумјети. Ако није ништа противу тога предузимало, знак је да није имало тада довољно снаге, и морало је да мучи пред државним разлогом, који је побуђивао републику да захтијева штовање вјере својих православних поданика. Ми ћемо даље видјети, да је то свештенство врло мало могло да мучи и чућемо протесте његове и његову агитацију противу православних при сваком напредном кораку њиховом у црквеним пословима. Свакако већ православна је вјера стојала сада под заштитом државне млетачке власти, те се сада могла и православна црква уредити, како у црквено-општинском животу, тако и у јерархији, као што се фактично и уредила.

8.

У млетачкој православној црквеној општини послије несретног Тризентиса, изабран је био 1553. г. за пароха побожни и честити протојереј Никола Малакеос, кога смо прије споменули. Под управом овога свештеника црквена се општина у Млецима уредила аутономно и започела правилни живот.[44] За вријеме

---

[43] Досит., р. 30.

[44] Ведуд., стр. 67.

Малаксево дошао је био 1557. г. у Млетке архијепископ Закинта и Кефалоније Пахомије Макрис. Црквена општина замоли тог архијепископа да би остао у Млецима, те архијерејским богослужењем увеличао православни црквени сјај у престоници државе, и да ће се општина старати за његово издржавање и израдити му дозволу од цариградскога патријарха на премјештај. Ствар ова буде на брзо уређена, и архијепископ Пахомије остане у Млецима. Ово је било учињено са приволом владе, која је хтјела тијем да покаже уважење своје к млетачким православнима и њиховој цркви. Али као увијек, тако и сада, уплете се у посао латинско свештенство, те млетачки латински патријарх изјави влади, да би било на понижење господујуће цркве, кад би један грчки епископ вршио јавно у Млецима богослужење по источном обреду. Дознавши за ово Пахомије озловољи се, и пошто ни он ни општина нијесу могли израдити, да се може јавно обављати православна архијерејска служба, то Пахомије послије године дана остави Млетке и поврати се опет на своју пређашњу епархију.[45] Овај догађај покрене општину на енергичне кораке по питању о томе, да се у Млецима установи православна епископска катедра. Влада је имала свој рачун да задовољи млетачке православне, и послије неколико година та је катедра и била установљена.

Међутијем латинско свештенство није мировало. Видјело је, да му се спријечава власт његова, коју је дотле хтјело да врши над православнима, те је и непрестане протесте исказивало и прнило православне и њихову цркву онако, као што је то само оно и кадро било да чини. Али на све те протесте одговарала је влада, позивљући се на писмо папе Лава X. од 18. маја 1521. г., по коме латински бискупи немају власт над православнима, те је тијем приморавала оно свештенство да мучи. Млетачки патријарх одлучи порадити у Риму, да се влади узме из руку то оружје, како би престала ослањати се на авторитет Рима у својој обрани православних. Згода му се за ово показала у једном догађају тога доба у Сицилији. Грцима у Сицилији признато је било право да могу имати засебног свог епископа са независном јурисдикцијом, и то је право 1563. г. вршио у Месини православни епископ Памфил. Ово је изазвало протест од стране тадашњег месинског арцибискупа Ивана Андрије Меркурија. С овим се арцибискупом стави у договор млетачки патри-

[45] Ibidem.

јарх, те се обојица обрате у Рим конгрегацији кардинала, да би им се признала јурисдикција над свима православнима, који су у њиховим епархијама. Послије односних разјашњења по овоме питању, папе Пије IV. изда 16. фебруара 1564. г. наредбу, којом проглашује да од тога дана у напријед сви православни, који се налазе у латинским епархијама морају признавати над собом јурисдикцију дотичних латинских бискупа и да им морају подложни бити, као својим старјешинама и духовним пастирима (tanquam superioribus suis suarumque animarum pastoribus). Овом наредбом Пија IV. лишена је била снаге поменута наредба папе Лава X., исто као и наредбе по истоме предмету папе Климента VII. од 26. марта 1526. г. и Павла III. од 8. марта 1540. г.[46] Славио је побједу млетачки патријарх, кад је проглашена била она папина наредба, — само што му је мало хасне било од тога, бар за оно вријеме. Република се није ни осврнула на ту наредбу, него је продужила и даље бранити и штитити православне своје поданике, као што показују примјери, које ћемо сада да наведемо.

9.

Видјели смо, како је 1547. г. влада осудила онога фратра на Кипру, што је допустио био себи вријеђати православну вјеру. Неколико година послије, проглашене су биле одлуке тридентскога сабора и те су одлуке морале бити објављене народу у свима црквама на односној миси. Ово су дотични бискупи латински захтијевали да се мора чинити и у православним црквама оних мјеста, која су била у епархијама тих бискупа. Православни свештеници нијесу хтјели да то учине, јер се њих и њихове цркве није тицао онај сабор. На Кипру постојала су тада, као што знамо, четири православна епископа. Латински кипарски арцибискуп захтијевао је, да и ти епископи објаве у својим црквама оне закључке; и кад они нијесу хтјели то да учине, оптужи их арцибискуп кипарском гувернеру, да би их он силом на то приморао. Гувернер није послушао арцибискупа, него се обратио са својим извјештајем млетачкој влади, опи-

[46] Docum., p. 31. Cf. p. 297. 309. 342. Бискуп осорски Динарић у једној својој дисертацији од 1752. год. подробно расправља о овој були папе Пија IV. доказујући, како православни Далматинци баш морају безусловно зависити од латинских бискупа. Дисертације ове, која је још у рукопису, ја имам добру копију.

савиш јој сву ствар. Обратио се исто влади и арцибискуп, тужећи православне епископе, да су јеретици. Влада не нађе за нужно повољити арцибускупу, него 27. априла 1565. г. пише кипарском гувернеру и похвали га, што није зоступио против оних православних епископа, што нијесу хтјели да објаве у својим црквама ону тридентску работу; препоручи му уједно да и у напријед тако поступа, а арцибискупу и бискупима нека каже да мирују.[47]

Какво је било латинско свештенство на Кипру, тако је оно било и у Крфу. До XIII. вијека није било у Крфу ни једног римокатолика. Сви су становници острва били православни. Тада Латини освојише острво и почеше одмах правити прозелите међу православним становницима. У половини XIV. вијека већ је ту био латински арцибискуп, којему послије придадоше једног још бискупа. Течајем времена толико се ојачаше у Крфу, да је латински арцибискуп захтијевао, да сви православни свештеници Крфа морају пред његовом курјом подвргнути се испиту и исповједити римокатолички символ, прије него што ће моћи ступити на пастирску службу. На односну тужбу православних ради овога захтјева, млетачка влада 8. фебруара 1568. г. препоручује арцибискупу да се окане таквога посла и да се не мијеша у ствари православних, „који су одијељени од римске цркве и одавна им је дозвољено у држави да могу живјети и вршити свој обред“. Арцибискуп се потужио ради овога у Рим, и о тој је тужби извјестио своју владу млетачки посланик у Риму. Услијед овога влада 8. фебруара 1569. г. пише гувернеру крфском, нека позове к себи арцибискупа и нека га обзнани, да влада не може допустити, да поданици републике буду подвргнути онаквим неприличним стварима; а ако се нета ствар понови, да ће она употребити нужне мјере, које ће послужити и примјером и напоменом, да поданици републике буду сачувани од онаквих неприлика.[48]

10.

Исте године кад за Крф, морала је млетачка влада и за острво Крит издавати сличну наредбу. Данас на 360.000 становника на Криту има свега 600 римокатолика. У почетку XIII.

---

[47] Docum., p. 31.

[48] Ibid., p. 32. На острву Кофу између 75.000 становника данас има свега 4000 римокатолика

вијека није их ни толико било. Али тада је Крит пао у латинске руке, и послије обичног прозелитичког рада, основана је ту латинска јерархија, састављена од једног арцибискупа и шшта мање него још једанаест бискупа. Послије критскога мира (1669. г.), није остало већ тако рећи ни трага свима тим латинским бискупима. На сто година прије тога, дакле 1569. г, дотерало је било латинско свештенство до тога, да је сматрало јеретицима све православне свештенике, те је слало духовном инквизиторском суду у Млетке сваког онога свештеника православног, који би нешто јаче дигао свој глас у обрану вјере своје. Неколико је таквих свештеника послато било ономе суду, и већ је знао Sant' Uffizio шта је имао да ради с њима, као са јеретицима. Дозлогрдило је било ово православним Крићанима, те се и пожалише на то влади у Млецима. У априлу 1569. г. послао је био критски гувернер у Млетке неког православног Грка Мануса Марана, да се преда инквизиторском суду јер је окривљен за јерес. Влада је услијед овога догађаја управила 17. јула и. г. оштро писмо том гувернеру и осталима, који су на управи Крита, напомињући им ради знања и владања за сва будућа времена, да су православни под заштитом државнога закона, који им јамчи слободу вјере, да не смију олако примити тужбе противу православних ради вјере њихове и по својој глави о јереси судити, и пријети казном, ако се у напријед допусте какве новштине у међусобним односима православних и римокатолика.[49]

Наредбе ове млетачке владе у заштиту православних поданика биле су израз онога становишта, које је заузела била влада прије неколико година. Изазвано је било овакво држање владе, као што смо споменули, државним интересом републике; посебно пак, што је републици пријетило од стране Турака, да јој отму коју земљу на Истоку, гдје је било православно становништво, наспрам којега је порта не само толерантна била, него је православној вјери и цркви даровала била у држави и многе повластице. Млетачка је влада ово добро знала, па да би приљубила себе дотично православно становништво и православну јерархију она је и истицала и показивала заштиту своју православној вјери, остајући ипак сама при римокатоличкој вјери, која је била државна вјера. Најсвечанији израз признања слободе православне вјере и независности православне цркве од

[49] Ibid., p. 32.

сваке иновјерне власти дала је република у једноме писму од 3. маја 1570. г. цариградском православном патријарху Митрофану III. у вријеме кад су Турци пријетили да отму Млечићима острво Кипар. Дужд пише патријарху и моли га за помоћ, а уједно му „обећава ријечју правог хришћанског владаоца, да ће сам штовати и обвезати и све друге да штују обреде и старе обичаје православне цркве свима оним православнима, који ма на који начин дођу под закриље републике, да ће свима Грцима дати и оружје и све остало што им устреба ради обране, а патријарху и његовим наслједницима да ће признавати благотворно духовно старјешинство, исто и митрополитима и осталима, који су у зависности од патријарха, да ће признавати њихову духовну власт; и за увјерење ове сталне одлуке своје дужд и издаје ово своје писмо".[50]

Мало година послије оне наредбе критском гувернеру, да се има штовати православна вјера, латински бискуп на Криту почео је био опет узнемиривати православне Крићане. О томе је дознала влада, те 8. јула 1573. г. пише истом гувернеру, да позове к себи оног бискупа и да му каже, „да као од млетачког племића, који би морао знати колико је важно по њну ствар љубазно опхођење са народом православне вјере, влада је морала очекивати од њега најскромније и најразборитије поступање; али пошто се догодило сасвијем противно, то гувернер је дужан у име владе напомснути му, да, у колико му на срцу леже благонаклоност државнога савјета, мора се клонити сваке повитиче противу православне цркве и сваког неумјесног поступка са дотичним представницима те цркве, јер у противном случају биће влада принуђена употребити оно, што је нужно ради владиног достојанства и ради мира на Криту".[51] Али није ни ово могло опаметити латинско свештенство на истом острву: и влада је дознала за нове переде, који се у Канеји догодише, кад су римокатолици хтјели силом принудити православне да клекну при ношењу латинског причешћа. Ради овога 7. јула 1576. г. она наређује тамошњем гувернеру, нека разјасни православнима, који су се ради тога побунили били, да „дотични нијесу то учинили из злобе или што мрзе грчку народност, јер они нијесу знали обичај православних да стојећи одају поштовање Господу Богу", па додаје влада: „пошто нам је јављено,

[50] Ibid. p. 34.

[51] Ibidem.

да је ону побуну изазвала проповјед два свештеника, једнога у заштиту римокатоличке вјере и другога у заштиту православне вјере, то вам напомињемо да ће добро бити, ако се постарате, да се у напријед не држе више такви говори, који би могли дати повода саблазни и немиру у тој краљевини, јер ми хоћемо да се никакве сметње не чине православној вјери".[52] Побојала се влада у Млецима, да не би овај догађај озловољно православног цариградскога патријарха, и с тога истога дана, кад је управила оно писмо критском гувернеру, пише она и бајлу у Цариград, да пође код патријарха и да му каже, да се оно догодило без знања надлежних власти, јер је она наредила свима својим представницима, да не чине никакве сметње православној вери и да то запријече и другима, и да је она писала већ критском гувернеру, „како би сав тамошњи народ познао љубав коју република према њему гоји и непомичну одлуку републике, да се у ничему не спријечава православна вјера".[53] А двије године кашње, и то 20. августа 1578. г., издан је био свечани дукал, да православни имају право на слободу вјере и да се латински бискупи не смију мијешати у њихове вјерске ствари.[54]

Благодарећи оваквом расположењу млетачке владе могла је православна вјера напредовати и црква се уредити, како у грчким провинцијама, тако исто у Млецима и у Далмацији.

11.

У Млецима је, и послије одласка епископа Пахомија, продужио пастирску службу у ондашњој црквеној општини протојереј Никола Малакеос све до 1573. године. На његово мјесто тада општина изабере за пароха Гаврила Севера, човјека учена и богочастива. Уз њега је био још један свештеник при општини, Теофан Логара, а 1575. г. и други, Филарет. Служио је Гаврил при општини као парох двије године. Дознавши за њега цариградски патријарх Јеремија II., позове га у Цариград, куда и пође у априлу 1575. г. Уважавајући његово знање и побожност (премда је још млад био: било му је тек 34 године) св. синод га изабере за епископа на тада упражњену катедру

[52] Ibid., p. 55.

[53] Ibidem.

[54] Ibid., p. 35—36.

Филаделфије (у Лидији), и буде одмах и хиротонисан.[55] Пође епископ Гаврил у своју епархију, и ту остане до 1577. г., чезнећи увијек за својим некадашњим парохијанима у Млецима. У марту те године дође у Млетке да походи своју милу паству, којој је толико привржен био. И ту сада православни Млечићи одлуче да остваре мисао, коју су прије 20 година зачели били.

Одмах по одласку епископа Пахомија (1557.) почели су они били радити, како би у Млецима имао резиденцију један православни епископ. Згода им се за то сада учинила најбоља, јер је млетачка влада била наклоњена општини и у оиће православним поданицима републике, и јер је Гаврил био познат влади и од ње уважен. Саопште они своју мисао Гаврилу, те га замоле да би код њих остао и да би порадио код цариградскога патријарха за премјештај његов из Филаделфије у Млетке. Увјерен да би он кадар био стати најбоље на пут свакој опасности, која би пријетила и којој је изложено било православље у Млетцима, Гаврил прими понуду млетачких православних, и напише патријарху Јеремији II., како је особитом љубављу проникнут према православној млетачкој општини, и како га много жели и уважава, како сама општина, тако и влада млетачка, те моли патријарха да га ријеши филаделфијске катедре и допусти му вршити епископску службу у Млецима. Представка ова и молба Гаврилова буде поткријепљена у Цариграду и од млетачког посланика. Патријарх и синод уваже молбу; и пошто је врло малена и без особитога значаја била тада филаделфијска митрополија, јер готово сва запремљена од Мухамеданаца и са врло незнатним бројем хришћана, то синод и ријеши, да сједиште филаделфијске митрополије буде од тога доба у напријед у Млецима при цркви св. Ђорђа, и да Гаврил и сви наслједници његови са насловом филаделфијског епископа буду духовни поглавице и архипастири свију православних у Млецима и у Далмацији (ἐν Βενετίᾳ καὶ κατὰ πάσας τὰς ὀρθοδόξους τῆς Δαλματίας ἐκκλησίας) и да се сматрају и од свакога признаду као егзарси васељенскога патријарха (ἔξαρχοι τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου.)[56] Ово је било на измаку исте оне године, кад је Гаврил у Млетке дошао (1577.) А те исте године 13. децембра добије потврдну грамату од дужда Севастијана Венијера. Одмах је поеније тога сп. Гаврил

---

[55] Филаделфијска катедра у Лидији (у Малој Азији) постојала је од VII. вијека Le Quien. I, 872.

[56] Велудос, стр. 70—71

почео да врши епископску власт са правима законитог епископа православне цркве у Млецима и у Далмацији, а са горепоменутим насловом. Епархија ова нова млетачко-далматинска бројала је тада 38.000 душа, од којих у Далмацији (у приморју) 13.297 душа.[57]

Мало затијем установљено је било и правило, како ће се у напријед постављати православни епископ за ту нову епархију. Правило је ово састављено у марту 1580. године договорно између млетачке владе, цариградскога патријарха и црквене општине млетачке. По томе правилу, кад умре млетачко-далматински епископ, црквена општина млетачка заједно са клиром на великој скупштини бирала је наслједника томе епископу између свештеника, канонички подређених цариградскоме патријарху. Тај је избор подвргавала скупштина одобрењу млетачке владе и цариградскога патријарха: влади, ради политичке сврхе, а патријарху, ради вјерске и каноничке стране. Кад влада искаже да нема ништа противу кандидата са политичког гледишта, тада патријарх, односно синод цариградски, подвргава кандидата каноничком испиту и нашавши га способна и примивши од њега исповједање православне вјере и изјаву о каноничкој послушности патријарху, одобрава учињени избор и наређује хиротонију.[58] Ово је било основно правило за постављање епископа, које је важило кроз сва даља времена.

Чим је заузео своју нову катедру, морао је Гаврил одмах да покаже какав је он православни. У јануару 1577. г., дакле још прије него што ће Гаврил почети своју службу, пошто је у Риму устројена била колегија за васпитање младих Грка, који би послије имали бити миспонари на Истоку,[59] млетачка влада, знајући да је та колегија основана највише ради тога да би се стално православни поунијатили (ad perpetuam ipsorum cum romana ecclesia unionem) и мислећи да од тога може збиља шта бити, упути свога посланика у Риму, да распита о ствари и истакне од своје стране, како влада не би противна била сједињењу цркава. За ово је дознао еп. Гаврил, те се одмах и

---

[57] Ово наводимо по једној биљешци, која се налази на спису под бр. 49. од 10. априла 1759. старе архиве зад. епископије.

[58] Велудос (стр. 74—75.) каже, да је уз епископа било од тога доба по неколико свештеника и дјакона. Год. 1694. било је 6 свештеника, 2 дјакона и неколико појача и чатаца.

[59] То је Collegium graecum што је основао папа Григорије XIII, о чему сам ја споменуо у мојој књизи: Пропаганда, стр. 36.

ставио на опрез. У латинским књигама вјерскога садржаја налазило се више израза, који су вријеђали православну цркву. Гаврил се потужи ради овога влади и изјави, да при свем своме поштовању наспрам римскога папе (којега он зове santissimo, свјатјејши) и при свој врућој жељи његовој и његове цркве, да би се сјединиле цркве, не може се ипак трпјети у једној тако правичној у вјерским пословима држави, као што је република млетачка, да се употребљују књиге, у којима се вријеђа његова вјера. Уважи влада ову жалбу Гаврилову, те упути једнога члана трибунала инквизиције, Федерика Контарини да говори са Гаврилом и да се с њим споразуміје, шта би требало учинити по овоме питању. Писала је о томе влада и своме посланику у Рим да каже, како би у интересу сједињења цркава било, кад би курија издала нужне наредбе да се избаци из дотичних књига све оно што може вријеђати вјерске осјећаје. Посланик је то у Риму учинио, и казато му је, да би се најприје еп. Гаврил морао постарати, да цариградски патријарх прими флорентијску унију, а да би затијем посао о исправци књига лако пошао. Ово је саопћено било Гаврилу, који је одмах разумио куда се циља, и одмах се енергично изјавио противу свакога покушаја сједињења цркава на основу закључака флорентијскога сабора. Влада је послије тога престала и она мислити о унији, а из једнога писма њенога од 30. децембра 1579. г. види се, да је посао о унији од савјета десеторице сасвијем забачен био,[60] и успостављена државна норма проглашена 1547. г. о признању слободе православне цркве у земљама млетачке републике. И еп. Гаврил знао се тијем ускористити, те настојати да владина та одлука не остане мртва ријеч, као што се то прије често догађало. А у овоме је он могао тијем лакше да успје, што је уживао потпуно владино повјерење, и често је на позив владин учествовао и у државном савјету, да ту своје мишљење искаже и савјет свој да даде.

У државном је савјету било на реду да се расправља о жалби православних Крићана на тамошње латинско свештенство. На дотичну сједницу тога савјета био је позван и Гаврил. Односни закључак сједнице о овоме послу саопштен је 20. августа 1578. г. управитељима острва Крита нарочитим дукалом. Овај дукал врло је важан, те га приводимо овдје у српском пријеводу:

„Ви морате знати, да смо се ми свагда старали, да у тој

[60] Ст. архива, зад. еп., бр. 50.

краљевини исто као и у другим мјестима наше владе, гдје има Грка, буду штовани њихови вјерски обичаји, како би они могли без икакве сметње уживати оно, што су за толико година уживали. Ради тога смо ми, кад је требало, приказали ово званично и папама у Риму и свештеному сабору у Триденту, кад се о овоме послу расправљало, јер смо разумјели, да је ради уздржања истих мјеста под нашом влашћу неопходно нужно да се очувају Грцими њихови вјерски обичаји, исто као што се ми старамо и о томе, да се сачувају и распростране и латински вјерски обичаји код оних, који се држе тих обичаја, препоручујући, да латински прелати остају у мјестима својега служења ради чувања и утврђења латинских вјерских обичаја, а не да сметају онима, који хоће да слиједе грчким вјерским обичајима. А пошто смо дознали, да су се у овоме послу опет појавиле неке знатне повриједе, као, да се забрањује свакоме ђјакону да постане свештеник, ако се не потпише да ће слиједити вјерским обичајима римске цркве, да није допуштена проповјед у никаквој грчкој цркви без дозволе арцибискупа, и да кад се жели проповједати треба говорити на ону тему, коју арцибискуп одреди, шта више, да се принуђавају грчки свештеници да потпишу неко писмено, не знајући ни шта оно садржи, а кад би питали за садржај тога писменога, одговарало им се, да је ту изложено мишљење латинскога бискупа, и они тада, подозријевајући да се не садржи ту нешто друго, као да примају или признају вјерске обичаје римске цркве, постају у највећој мјери незадовољни. Пошто све ове ствари могу проузроковати сметньâ доброј управи државној, то заједно са нашим савјетом десеторице и додатком наређујемо вам, да се састанете са тамошњим арцибискупом и да му кажете у име поменутога савјета, да је нама врло непријатна свака новштина у питањима вјере, јер је непомична наша намјера (nostra ferma intenzione), да буде Грцима слободно вршити своје вјерске обичаје, као што је то и прије било, а да их нико не принуђава или присиљава на нешто друго; да у напријед не приморава на никакво обећање или потпис оне, који ће имати да буду рукоположени за свештенике, него нека се у томе поступа као што је било у прошла времена, а тако исто нека дозволи да се проповједа у грчким црквама као и до сада, само нека се ту не говори о државним стварима и противу латинских вјерских обичаја. А додаћете му и то, да нам је било врло жао чути, да су принуђавани били они Грци потписивати неко писмено, за које ни ми не знамо шта

садржа, и зато, по што ми хоћемо да знамо шта је то писмено, позваћете га, да вам исто писмено мора предати, како би га затијем ви послали нама да ми о истоме просудимо и тада наредимо што нам се свиди; и ако он нема аутентично оно писмено, нити га има код других у краљевини, наредићете да вам се даде пријепис, који се свакако мора код њега налазити, а кад ни тога не би било, наредићете да вам се саопћи садржај оног писменога, у каквој је намјери оно састављено било и куда је послато, и о свему овоме подробно ћете извјестити поглавице реченога савјета. Напоменућете осим тога истом арцибискупу, да о свему овоме он нема ни с ким говорити, нити икоме писати под пријетњом немилости реченога савјета, него нека све за себе задржи, а са осталим латинским прелатима поступићете онако, како вам се најзгодније учини, да најбоље буде извршен налог овај наш. А ако нађете за добро обзнанити кога старјешину грчкога клира, да сте добили налог да им буду очувани њихови вјерски обичаји, овлашћујемо вас да то учините на начин, који вам се најбољи учини за јавну службу. И пошто у погледу питања о грчком клиру има много наших наредаба, које морају све да су регистриране у тој канцеларији, наређујемо, да све те наредбе и извршујете и да назите да их и други извршују, како би се очувало на том острву оно што се од многих година већ чувало и што се клони на добру управу на истом острву. Издано из дуждевског нашег двора дана 28. августа 1578. године".[61]

Знаменити овај дукал (који ће влада послије поновити и потврдити 1718. г. и 1793. г.) био је саопћен, по настојању еп. Гаврила, млетачкој црквеној општини и црквеним општинама Задра и Шибеника.[62]

Настојањем истог епископа Гаврила зауздано је било латинско свештенство у свима мјестима, гдје је било православних, а прије свега у самим Млецима, да не смије вријеђати православну вјеру и православни народ. Двије су нам владине наредбе о томе познате из овога доба.

Потужили су се били млетачки православни, да је један проповједник у цркви св. Францишка у Млецима изрекао у својој проповједи неке увриједљиве ријечи противу православне вјере. Услијед ове тужбе влада је издала 10. априла 1579. г. наредбу, да један тајник савјета десеторице каже томе проповједнику,

---

[61] Documenta, p. 36—38.

[62] У тим се општинама налази овај дукал у неколико копија

како мора у другој својој проповједи опозвати оне ријечи и јавно засвједочити, да није имао никакву намјеру вријеђати православну вјеру, него да ће бити то преслушао или хрђаво схватио онај који је о тим ријечима пријавио; и да исти секретар у име савјета десеторице има ову владину наредбу саопћити дотичним православнима, који су речену тужбу поднијели били[63]. Ово се исто поновило неколико година касније (1596. г.), и опет сличну је наредбу о томе влада издала. У латинској цркви у Млецима свв. Јована и Павла један је проповједник, говорећи у својој проповједи о чистилишту, увриједио православне, истовјетујући их лутеранима и другим противницима римокатоличке вјере. Ради овога се православни потуже влади тражећи, да се опомене ради тога онај проповједник и да му се докаже, да њихова црква ужива у земљама млетачке републике потпуну слободу, и да се они имају право бранити и одбијати сваки нападај на њихову вјеру. Тужбу су ову приказали влади еп. Гаврил и епископ кипарски (церишки) Максим Маргуњо. Влада уважи ту тужбу, и по наредби њезиној онај је проповједник два дана касније (5. априла н. г.) у истој цркви јавно опозвао све што је био изрекао противу православне вјере.[64]

12.

У брзи својој да би чим боље уредио епархију своју, Гаврил одлучи да лично прегледа све подручне му црквене општине и да упозна потребе тих општина. Ради овога он предузме у другој половини 1580. године каноничку визитацију све

---

[63] Docum., p. 38.

[64] Ibidem, p. 44. Ово је било 1596. године, кад су међу собом живјели у споразуму Север и Маргуњо, а прије тога они су били отврити противници. Маргуњо, учени богослов (од 1585. год. епископ церишки, али који је већином живио у Млецима), оснивајући се на учењу бл. Августина, написао је био 1583. књигу о исходењу Духа светога и у тој се књизи старао доказати могућност споразума са римском црквом у том догматичком питању, и према томе могућност сједињења источне и западне цркве. Ову је своју мисао истакао Маргуњо у још двије своје књиге, што је написао 1584. и 1591 год. Противу ових Маргуњевих књига устао је еп. Гаврил Север. На страни Гавриловој био је сав православни свијет, а на првоме мјесту талашњи паријадски патријарх Јеремија II., који није осудио Маргуња само зато, што се писмено пред патријархом оправдао и доказао своје православно вјеровање о исходењу св. Духа. И тек послије овога ступио је Гаврил у дружбу са Маргуњом, и заједно су тада бранили православне у Млецима. Види Сатас, еп. књ., стр. 212—218., а такође Ph. Meyer, Die theol. Litteratur der gr. Kirche im XVI. Jahrhund. Leipzig, 1899. S. 69. fg.

епархије своје. Из Млетака дође у полу у Истрији да обиђе вјерне, који се мало прије времена бијаху ту доселили и саставили православну црквену општину.

Послије кипарскога рата, који је свршио, као што знамо, неповољно по млетачку републику, многи Грци одселише са острва Кипра и других острва грчког архипелага и добјегоше у разна мјеста на јадранско приморје, која су била под влашћу републике. У почетку 1580. г. доселило је у Полу 50 православних грчких породица са Кипра. Истријски проведитор И. Калбо прими најљубазније те досељенике и одмах им допусти да саставе своју црквену општину, и да могу саградити на рушевинама једне старе латинске цркве своју цркву у част св. Николе, и имати свог засебног православног свештеника за црквену и пастирску службу.[65] Еп. Гаврил, дошавши у Полу, буде најрадосније примљен од православног народа. Уреди ту црквено-општинске ствари и потврди за свештеника калуђера Просфера, упутивши тога калуђера и општинаре да раде, како би црква чим прије зготовљена била.

Из Поле упути се Гаврил у Задар, да походи и ту православну црквену општину. У тужном је расположењу духа нашао Гаврил православне општинаре у Задру. Тек годину дана прије тога они су морали допустити, да се у њиховој цркви иновјерни олтар сагради, и тај олтар у душу их је вријеђао сваки пут кад би у цркву ушли. Кад је дошао између њих Гаврил, сви се једним гласом почеше тужити на неправду, и молити владику свога, да их заштити од латинске напасти. Утјешио је Гаврил православне Задране обећањем, да ће уложити све старање своје, да им слобода вјере буде зајемчена и да ослободе цркву своју оне туђинске работе.[66] Мало је времена остао Гаврил у Задру, и отпутовао је од туда у Шибеник.

У Шибенику је остао еп. Гаврил више дана. Ту је нашао многобројну општину, састављену од најенергичнијих људи, готових да све претрпе за вјеру своју. Мало је тек година прошло било, од како је престала била жестока њихова борба са латинским свештенством, док су цркву своју добили. Па колико је то свештенство на њих кивно било, што им је морало у борби попустити, толико су и они најодлучнији били да се и даље боре у заштиту вјере своје православне. Још је био парох при

---

[65] Српско-далматински Магазин за 1840. стр. 60. и 1864. стр. 5. Cf. Docum., p. 42.

[66] Архива зад. црквене општине (бележка).

општини прије поменути Рафаил Зигарас, честити и ревносни свештеник. Еп. Гаврил храбрио је тога свештеника и православне Шибенчане да истрајни буду у својој обрани свете вјере и обећао им, да ће код владе у Млецима радити да буде зауздано у своме насртању на православну цркву шибеничко латинско свештенство.[67] Неколико наредаба, које су послије тога издане биле од млетачке владе на заштиту православне вјере, показују да је благотворна била ова Гаврилова посјета. — Не знамо, да ли је еп. Гаврил био овога пута и у другим православним далматинским црквеним општинама.

На повратку своме у Млетке, еп. Гаврил је одмах предузео код владе све оне мјере, које су нужне биле да се обезбједи слобода православне вјере. Влада је од подређених власти у Далмацији потражила била званичне извјештаје о томе, какво је стање дотичних православних црквених општина и какви су међусобни односи православних и римокатоликâ. Извјештаји су ови били мало ласкави за латинско свештенство у питању хришћанске сношљивости. Посебно су они такви били за латинско свештенство шибеничко. Издана буду ради тога 1582. г. два опћа дукала о слободи православне вјере за све православне млетачке поданике: један 20. марта и други опет 10. априла исте године.

Поводом тужбе православних Шибенчана, коју су приказали влади у Млецима нарочити изасланици противу јавне управе, од које морају ради вјере да трпе свакојака насиља и неправде, влада је послала 20. августа 1582. г. ту тужбу кнезу и поглавару шибеничком Ивану Фоскарини на знање и званичну употребу са налогом, да „одмах отклони такве нереде под пријетњом најстрожијих казни, и да се ова паредба прочита јавно, да је сви разумију“; а за кривце наређује „да се пошаљу у Млетке да добију колико су заслужили за своју пакост и злоћу, те да сви виде да су нама једнако мили сви поданици наши“.[68] Слично овоме пише влада шибеничком кнезу и поглавару 15. септембра и. г. услијед тужбе, коју је влада опет примила била од православних Шибенчана.[69] Услијед ових владиних наредаба, поменути поглавар шибенички Фоскарини изда 10. децембра и. г. овај опћи заштитни декрет за православне Шибенчане: „Ми смо увијек настојали уклонити сваки повод, да се ико који спада

[67] Ст. архива зад епископије, биљешка на једном спису 1582. године.
[68] Docum., p. 39.
[69] Ibid., p. 40.

у нашу надлежност, може потужити на тлачење, тегобе и повриједе повластица, што би се под ма којим било изговором чиниле од лица којег му драго стања, службе или достојанства, пошто таква дјела не могу потицати него само из пакости злих људи, који се противе наредбама власти. А пошто нам је пријавио овдашњи калуђер и у име својих једновјерних, да се неки усуђују на безобразни начин узнемиривати га при вршењу богослужења, и омаловажавати га и вријеђати, а то без икаквога повода, него из пуке зависти и злоће, зато ми желећи да тога унапријед не буде и да томе доскочимо на начин сходни, пристојни и као што заслужује вјерност овога народа, наређујемо, да надлежни чиновник објави у обична јавна мјеста и да сваки јасно разумије, да се поменути калуђер и његови парохијани морају оставити у миру, нити му икакву пакост чинити, под пријетњом глобе од 100 дуката за први пут, 200 дуката за други пут, а трећи пут ће кривац бити без сваког изговора послат на галеру. Наређујемо даље, да ово служи на знање и свима властима овога града и да забране свако истеривање supra modum и свако оптерећавање поменутих православних преко онога, што се од осталих обично истражује. И ово проглашујемо у извршење врховних наредаба, које смо примили прошлих дана од пресвијетлога господара нашега, који прописује горепоменуте казне за сваког односнога кривца. У Шибенику 10. децембра 1582.[70]

Исту тужбу, и у исто вријеме, кад православни Шибеничани, подијели су биле влади и православни Задрани; и влада је услијед ове тужбе издала задарском поглавару Николи Марћелу онакву наредбу, какву је издала шибеничком поглавару. Према овој наредби задарски капетан заједно са делегираним судцима Иваном Микијели и Симеуном Саламон, позваше преда се дотичне кривце за вријеђање православног свештеника задарског и православни народ, и послије односног испита, буде проглашена 11. фебруара 1583. г. иста онака наредба, као она коју је у Шибенику поглавар Фоскарини издао био.[71]

Све ове наредбе власти биле су послиједицом поменуте каноничке посјете еп. Гаврила. По препоруци његовој била је на брзо саграђена и нова црква св. Николе у Поли, и поред те цркве још једна капела у част св. Јелене, и одређено гробље. Да би православним Пољанима обезбјеђен био правни посјед на земљиште, које им је уступљено било проведитором Калбо, и да

[70] Ibid., p. 41.

[71] Архива зад. црк. општине.

их не би у будуће ко узнемиривао у томе посједу, они се обрате молбом тадашњем истријеком проведитору Маршу Малијеру, да би им Калбову наредбу потврдио. То учини овај проведитор 12. марта 1583. г. И ова наредба проведиторова буде затијем потврђена нарочитим дукалом 20. априла 1584. године.[72]

Упливом еп. Гаврила на владу млетачку, која је према њему показивала највеће уважење, постигло се и то, да је у ово вријеме православна вјера постала равноправна римокатоличкој вјероисповједи у свима провинцијама млетачке републике. Ову је равноправност међу православним и римокатоличким својим поданицима прогласила република 1582. године, кад је крфском арцибискупу Сурјану изразила, да се морају сматрати потпуно законитима бракови, склопљени између православних и римокатолика. Овијем је млетачка република показала, да је она знала стојати на онаквој висини вјерске толеранције, на каквој ни тада, а ни много касније, није могла да стане никаква друга држава. Мучно је било бискупима и латинском свештенству покорити се томе закону о мјешовитим браковима; и наслједник оног арцибискупа Сурјана, арцибискуп Кверини покушао је био, да се нети закон обеснажи. Поводом овога влада се наље побуђена 31. јула 1599. г. поновити и свечано потврдити закон свој о мјешовитим браковима. Наредба, коју је сада о томе влада издала, гласи: „Објављујемо, да је увијек била, исто као што је и данас, одлука наша, да се не пријече бракови између оних, који слиједе православним вјерским обичајима, и оних који се држе латинских вјерских обичаја, и то онако, као што је то прије било; и не само што не допуштамо да се од тога одступа, него наређујемо да се стане на пут свакој повриједи тога, и да се сви тачно владају у овоме сходно прије изданој нашој са сенатом наредби о таквим браковима... Кад се латинске жене удају са православнима не смије се бранити дјеци да слиједе вјерским обичајима оца, а жена нека се слободно држи својих латинских вјерских обичаја, и обратно, кад се православне жене удају са латинима, нека оне слободно остану при својим вјерским православним обичајима, а дјеца нека буду латинска, слиједећи нарави и вјерским обичајима оца".[73] И овај државни закон млетачке републике поновљен је био послије два пута (1710. и 1787.), и важио је све до пада млетачке републике.

---

[72] Docum., p. 42. Ст. архива зат. еп., бр. 56.

[73] Docum., p. 44. 88. 489.

13.

Признавање ово од стране млетачке републике вјерских права православним њеним поданицима, које се слагало са основним њеним законом 1360. године, да су сви пред законом једнаки и да се свачија слобода савјести има поштовати, није јој пријечило, да римску вјеру сматра државном вјером и да тој вјери пружа при потреби нужну заштину. Али, колико је она штовала вјеру и цркву римску, толико се она у исто вријеме, као политичка влада, чувајући права своја, опирала црквеној власти и свештенству сваки пут, кад је то свештенство хтјело да се уплеће у државне послове, те је знала свом енергијом захтијевати, да оно пази само на духовну службу своју. Наредбе римске курије могле су у области републике бити обнародоване тек тада, пошто би од државне власти биле прегледане и од ње допуштено, да се обнародују. Тек послије многе противштине пристала је република, да се заведе у Млецима познати Santo Uffizio (1289. год.), који је течајем времена био узроком, те је неколико пута република починила ствари и издала декретâ, који се нијесу слагали са слободом, коју је она у начелу проповиједала у међувјерским односима. Држање републике насправ римске курије било је увјек достојанствено и проникнуто свјешћу о правима републике, као државе. Ради таквога држања њенога, чести су били сукоби између ње и римске курије, и свагда је она знала при тим сукобима уздржати на висини своја права и своју власт. Покрај свега Santo Uffizio, што је у Млецима постојао под предсједништвом папиногa нунција и покрај свега дјеловања оца инквизитора, ипак ни 20 година није прошло било од установљења онога трибунала, а република је тако одлучно држање заузела према римској курији у питању града Фераре, да је папа Климент V. потписао у октобру 1308. год. екскомуникацију, којом „свргава републику са власти и достојанства, и даје право свакоме ко хоће да је освоји и потчини“. Наравно је, да од ове екскомуникације није републику ни глава забољела, али ово служи примјером, какви су већ тада били односи између Рима и Млетака. Достојанствено је одбила ово република, као што се она достојанствено знала одржати и при интердиктима 1483. и 1509. године, приморавајући својим тактичним поступањем увијек римску курију на попуштање.

Постао је био у мају 1605. год. папом Павао V, један између најдеспотичнијих папа што је игда било, достојан наслједник некадашњих Григорија VII. и Бонифација VIII. Безоб-

зирно је овај папа истицао и хтио да покаже своју деспотичку власт наспрам западних држава, које су га у осталом већим дијелом и слушале. То је хтио да уради и наспрам млетачке републике, која му је, при свијести свога државнога значаја, најмање попустљива била, а што је управо највише и дражило Павла на републику. Догодио се један случај, који је дао прилике папи да искали срџбу своју на ребулику. У републици је постојао закон, да је једнак пред судом сваки поданик млетачки, који учини какав пријеступ, који спада под криминални законик, био да је дотични преступник свјетовњак или свештеник. Два су свештена лица у то доба у Вијенци такав пријеступ учинила била. Република је затворила у тамницу та два свештеника, да им по својим законима суди. Дознавши за ово римска курија, изјави републици захтјев, да мора ослободити из тамнице она два свештеника, јер као да духовној власти припада право судити свештена лица и за такве пријеступе. Ово је папа Павао употребио као згодну прилику, да покаже републици моћ своју. Потражио је од републике, да она опозове два своја закона, што је мало прије тога издала била противу претеранога умножења црквених посједа, а на штету приватних лица. Република, свјесна свога значаја, одговорила је папи негативно, — и заподјене се услијед тога борба између републике и римскога двора. А да та борба још жешће буде, уплео се у њу гласовити језуитски вођа, кардинал Белармин.

Учени један свештеник (Giov. Marsilli) изда том приликом једну књигу у обрану републике, а противу папских захтјева. На ову књигу одговори (1606. г.) Белармин, и истакне стару папску теорију о предности духа над тијелом, и према томе, предности духовне власти над свјетском.[74] Истакнувши ово основно начело, Белармин учи даље, да свештенство има своје

[74] Учење Беларминово ово је: „Разум даје правац, управља и заповиједа тијелу (alla carne, месу) и по некада га казни постовима, али тијело нити даје правац, нити управља нити заповиједа, нити казни разум; према томе је и духовна власт виша од власти свјетовне, и духовна власт (la potestá spirituale) може и мора давати правац и управљати и заповиједати власти свјетовној (all' autoritá secolare), а свјетовна власт није виша од духовне власти, нити свјетовна власт може давати правац, управљати, заповиједати или казнити духовну власт, осим кад завлада у друштву преврат и тиранија као што је то по некада бивало при незнабошким и јеретичким владарима.“ Ово своје учење изнио је Белармин у свом одговору поменутом свештенику Marsilli. Приведено је ово и друго о потчињености папи сваке свјетовне власти у књизи Беларминовој: De Clericis (I, 30) у келнском издању 1619. год.

кнезове, који му заповједају не само у духовним, него и у свјетским стварима. Није могуће да оно призна још и другог особитог свјетског господара, јер нико не може служити двама господарима. Свештеник може судити цара, а не цар свештеника, јер би апсурдно било, да овца управља пастиром Нити земаљски кнезови могу узимати данак са свештеничких добара, јер им свештеници то дају већ кроз молитву и жртвоприношење. Од свију персоналних и реалних терета мора свештеник да је ослобођен, јер је он члан Христове породице. Ако ова повластица свештенства и не потиче изрично из св. писма, али се из њега може она да изведе и оснива се она на аналогији, јер свештенству новога завјета припада у свему оно право, које су у старом завјету левити уживали. — Нијесу забуниле републику ове ријечи страшнога Белармина, него је она примила понуђену јој борбу. Имала је срећом међу својим државним консулторима једнога свештеника, који се са Белармином могао да мјери, и који је кадар био достојно да издржава борбу. Тај свештеник био је познати Paolo Sarpi, коме дође још у помоћ спљетски архијепископ Марко Антоније Доминис (1602—1616.).

Како се борба ова водила и са каквом жестином са обје стране, добро је познато.[75] Папа је нашао за добро 17. априла 1606. год. изрећи екекомуникацију дужда, свију државних консултора и у оће свију државних власти републике, и уједно подвргнути интердикту републику сву, те забранити свако богослужење у свима црквама млетачке територије. У неприлику је довело ово републику, јер је морала тражити начина, како да се ослободи тога чуда, које је ипак било у она времена плашило за народ. Али се још у већој неприлици нашао папа, кад је видио одлучност републике, да ни под који начин не попушта у борби. Папа је почео био пријетити ратом, а република му је одговарала да је готова и рат водити с њим, и то помоћу оружја протестанских владалаца. Свршило се тијем, што је папа морао попустити, јер се, при одлучности републике, побојао да протестантизам не завлада и Италијом. Али је попустио противу воље Белармина и јез ита у оће. Република је знала ово; те да покаже Риму, како га се мало боји, прогласи ни два мјесеца послије буле о интердикту, наиме 14. јуна 1606. год., декрет прогнања из млетачке државе језуита под пријетњом казне свакоме, који допусти и једноме језуиту живјети у

[75] Cf. L. Ranke. Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten. Leipzig. 1894. II. 213 fg.

земљама републике. Мир са папом склопљен је био 1607. године, али језуити и за пуних 50 година послије тога нијесу смјели стати ногом на млетачкој територији.[76]

14

Овај догађај из историје млетачке републике ми смо споменули овдје, јер нам расвјетљује оне становите односе у оно доба у односима к римској курији и к језуитима, а тумачи у многоме и ону наклоност, коју је она тада показивала наспрам православних њених поданика и њиховој цркви. А споменути смо морали исти догађај и с тога, што је у њему удјела имао и епископ Гаврил.

Не знамо, да ли је еп. Гаврил имао каква учешћа у борби између републике и римске курије, кад је онај интердикт проглашен био. Али знамо да је у тијесном пријатељству живио са Павлом Сарпи, и врло је лако да је овај учени државни консултор при својим списима у обрану републике противу папства савјетовао се и договарао са Гаврилом. Међутијем познато нам је добро да је Гаврил имао учешћа, и то јаког у поступању републике противу језуита. Као човјек потпуног владиног повјерења, еп. Гаврил често је призиван био у државни савјет, да би се чуло и његово мишљење о дотичним питањима, која су била на реду да се у савјету расправљају. Питањем о језуитима бавио се савјет дуго, и прије проглашења декрета о прогнању њиховом, и послије. При расправљању о томе питању, еп. Гаврил бивао је у савјету. Између других, и он је извјестио владу о дјеловању језуита у Цариграду и о томе, како је грчко свештенство озлојеђено на њих због омаловажања њиховог источне цркве и због прозелитизма, који су кроз своје школе тамо чинили; извјестио је он владу о пагубном упливу, који врше на истоку питомци, који изилазе из римских језуитских колегија, исто и о покољу међу хришћанима у Јањини, који су изазвали језуити, а тако исто и о непријатељствима, које су они створили руској цркви у Литви. Извјештавајући владу о овоме, еп. Гаврил особито се заузимао да би она порадила преко свога посланика код порте у Цариграду, да би се забранило језуитима дирати у православну цркву и лукаво одводити грчку православну дјецу у своје колегије, те их послије слати да сију не-

[76] Подробно о свему овоме у спом. књизи Cappelletti, I Gesuiti la repubblica di Venezia.

мир и раздор међу браћом својом. Ради овога најпослије буде еп. Гаврил и тужен. Језуити су тада били под заштитом француског краља, и већи дио оних језуита, који су у Цариграду и уопће међу православним Грцима радили у прозелитизму, били су Французи. Дознавши ови језуити да еп. Гаврил из Млетака противу њих ради кроз свезе своје са грчким епископима, потуже се француском посланику у Цариграду на Гаврила и потраже, да би се нашао начин да га влада француска казни. Ово буде из Цариграда саопћено француском посланику у Млецима, и већ су предузети били кораци, како би се домамио Гаврил преко границе у Француску. Од свега се овога он ипак сачувао, и наравно послије тога још више свој уплив улагао код млетачког сената, да би сузбио дјеловање језуита на истоку међу Грцима, а и међу Словенима. Ово што смо сада рекли, дознаје се из једне Scrittura presentata nell' Eccelentissimo Collegio per il Reverendissimo Arcivescovo di Filadelfia Gabriele Severo sotto li 18 Giugno 1612.[77]

Ова и оваква дјелатност Гаврилова заслужила му је велико признање и уважење од стране млетачке републике, која га је награђивала и удостојавала највише почасти. Православни пак Млечићи су га љубили и одани му били, њим су се поносили и сретни били, да их такав епископ представља пред владом и пред странцима. Живот је његов сав — пише Велудос — био примјер побожности и скромности (*παράδειγμα εὐσεβείας καὶ ταπεινοφροσύνης*), и сав је био посвећен добру цркве и заштити православља. Љубио је толико повјерену му паству и толико јој је привржен био, да се није хтио примити цариградскога патријаршескога пријестола, који му је 1597. год. понуђен био.

За ученост своју уживао је Гаврил велико поштовање и од иновјерних. У тијесној је дружби био, као што смо споменули, са Павлом Сарпи, државним консултором и знаменитим историком тридентскога сабора, познатим противником језуитскога ордена. С Гаврилом се дописивао и консултирао и сињетски архијепископ Марко Антоније Доминис, кад су код учебог овог архијепископа поникле сумње о начелима римокатоличке вјере и кад је приређивао гласовити свој спис De republica ecclesiastica, који ће послије онолику буру изазвати и ради кога је Доминис оставио сињетску катедру.[78]

---

[77] Cappelletti, p. 239—247.

[78] Farlati. III, 481. 495. Види о Доминису чланак у Radu jugoslavenske akademije, књ. X., стр. 1—159.

Бројао се, а броји се и данас еп. Гаврил међу бољим црквеним писцима православне цркве. Познато је више његових писама, која већином имају за предмет заштиту православне цркве од иновјерних нападаја. Написао је (1600. год.) расправу о св. тајнама, затијем (1604. год.) учени трактат о пет разлика између источне и западне цркве (*περὶ τῶν πέντε διαφορῶν τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησιάς*), и још других сличних списа. Неколико година послије смрти Гаврилове превео је све ове његове списе ораторијанац Рикард Симон на латински језик, и издао их у грчком оригиналу и латинском пријеводу под насловом Fides ecclesiae orientalis (Paris, 1671). Судјеловао је и у саставу списа противу Лутерана, који је за вријеме свога првог патријаршества (1572—1579.) написао у обрану учења православне цркве цариградски патријарх Јеремија II. — О списима Гавриловима у опће, Велудос говори, као што и заслужују, са великим поштовањем, и називљући Гаврила особито ученим богословом (*ὁ πολυμαθέστατος καὶ θεολογικώτατος*), каже, да се он по својим списима може изравнати са старим оцима православља (*τῶν ἀρχαίων τῆς Ὀρθοδόξιας πατέρων ὁμόξηλος*). На његове списе осврталн су се и латински богослови и позивали се на њега у расправљању, између других богословских питања, о трансупстанцијацији при тајни евхаристије (на прим. Du Perron).[79]

Богату је библиотеку еп. Гаврил имао. Ту библиотку колико је он за себе употребљавао, толико се исто старао да се њом и други користе. Ради овог послједњега он је побудио општину да заведе црквено-општинску библиотеку, у којој би се прикупљала књижевна дјела, особито грчка. Настојањем Гавриловим заведена је била 1597. год. та црквено-општинска библиотека и набављено за исту много латинских и грчких дјела Даровима имућнијих општинара била је иста обогаћена, а особито, кад су по наредби Гавриловој прешле у њу све књиге његове приватне библиотеке.

Старање о свакој потреби повјерене му паствс није престајало код еп. Гаврила никада. Сâм одан науци и разумијевајући сву корист, која се од науке добива, Гаврил заједно са угледнијим православним млетачким општинарима одлучи да се заведе школа за образовање младежи (*ἐκπαιδευτήριον*), у којој би се школи предавале науке, као у осталим тадашњим бољим школама, и изучавао би се особито стари грчки језик, и у коју

[79] Сатас, сп. кн., стр. 218—219. Meyer. Op. cit., p. 78—85. Арх. Арсеній. Лѣтопись церкв. событій. СПа., 1880. стр. 634.

би се примали не само Грци, него и сваки други, који је припадао Гавриловој епархији, дакле наравно и православни Далматинци, млетачки поданици. Школа је ова била отворена 1593. године. Постала је на гласу ова школа, која је послије названа општинском школом (*Σχολεῖον τῆς κοινότητος*), и коју Велудос зове најзнаменитијом (*διασημότερον*) између свију школа грчких, које поникоше послије пада Цариграда.

Није мање старање било Гавриловo и о чувању и његовању побожнога живота. У овој цијељи он је побудио угледније млетачке општинаре, те буде основан 1599. године у Млецима манастир за женскиње, које су жељеле Богу свој живот да посвете. Постојала је и прије једна женска православна задруга у Млецима, и као старјешица те задруге спомиње се калуђерица Пелагија. Сада је ту задругу Гаврил уредио по калуђерским правилима Василија великог, и основао нарочити манастир, у коме је примљено 14 калуђерица. У почетку се манастир издржавао искључиво о трошку епископа Гаврила, а затијем о трошку млетачке црквене општине. Порадио је Гаврил да се и мала црквица сагради за калуђерице, и 1601. године он је сâм ту црквицу посветио у част св. Кузмана и Дамјана. Поставио је тада и прву игуманију Софронију из царске породице Палеолога. У томе су се манастиру васпитавале и оне православне дјевојчице, које се нијесу спремале за калуђерство. Много је добра било од овога манастира за православне породице, у којима су питомице манастирске послије одгајале љубав и оданост породичких чланова православној цркви.

Установио је еп. Гаврил, овај свети и мудри архипастир, и једну добротворну задругу за своју паству. Доброчинства дотичних богатијих људи Гаврил је уредио на начин, како не би тек поједини од тога користи имали, и можда и злоупотребљавали. Установљен је био један овећи капитал под управом изабраног одбора, и одређено је било ово: *1.* основати једну болницу за 10 сиромашних православних болесника, и ту их хранити и лијечити, а кад оздраве и изиђу из болнице дати им односну новчану потпору; *2.* откупљивати хришћане који су па сужбу републике, а који у рату или иначе допадоше ропства и за то одређено је 500 дуката на годину; *3.* Сваке године издавати по 100 дуката 10 бољим дјевојкама, које су за удају или које хоће да ступе у калуђерице, и то први пут за 5 дјевојака на дан св. Николе, и други пут за других 5 дјевојака на дан св. Ђорђа. Свету ову задругу Гаврил је установио 1598.

године, и за дуго је она послије своје благословене плодове приносила.

Мирно је могао еп. Гаврил гледати у старости својој на свети овај свој архипастирски рад. Али и у старости његовој жива је увијек била и дјелатна ревност његова за свету цркву и за добро повјерене му паствe. У 75. години живота својега он одлучи да још једном обиђе и походи далматинску паству своју. Пође ради тога 1616. год. у архипастирску посјету православних далматинских црквених општина. Није му одређено било, да се послије обављене посјете поврати у своју резиденцију, јер налазећи се у Хвару у тамошњем православном манастиру св. Параскеве, заболи, и дана 21. октобра 1616. год. преда Богу душу своју свету. Три године послије тога свето му тијело буде свечано пренесено из Хвара у Млетке и положено у епископску гробницу у цркви. Односни натпис пуни похвале и признања према светом епископу на грчком и латинском језику чита се и данас.[80]

15.

Темељ који је еп. Гаврил урадио православној епархији далматинско-млетачкој толико је чврст био, при томе односи између православне цркве у тој епархији и млетачке владе тако су одређени били и добри, да је живот црквени могао сасвијем правилно се развијати и само је напредна могла ту да православна црква буде. Било је то и доба, кад је као што смо прије казали, Далмацција слободна од ратова била, те се дакле и са те стране могао правилни живот црквени развијати. И у самој ствари као што смо видјели да је у далматинском континенту у то вријеме прилично мирно било нашој цркви, осим ваљда оних неприлика, што су јој фратри чинили, тако јој је мирно било и у далматинском приморју.

Послије смрти Гаврилове изабран је био за епископа Теофан Ксенакис. Потекао је Теофан из једне од оних кипарских породица, које су се у Поли настаниле биле за вријеме еп. Гаврила Од 1611. год. био је Теофан у млетачкој црквеној општини заједно са Арсенијом Каркинадом, парох и обљубљени од општине црквени проповједник. Уважавала је Теофана и млетачка влада, као познатог јој ученог и побожног свештеника, те је с тога она радо потврдила избор његов, и препоручила своме посланику у Цариграду, да би цариградски св. синод

[80] Велудс. стр. 71., а епиграф у додатку, стр. 1.

уважио овај чин и наредио за Теофанову хиротонију. Уважено је ово одмах било у Цариграду, и хиротонију је обавио сам патријарх Тимотије II. дана 6. јануара 1617. год. У знак благодарности за љубав патријарха Тимотија према млетачкој црквеној општини и за старање његово о православним млетачким поданицима, државни савјет закључи, и дукалом 17. августа 1618. год. пошаље патријарху на дар скупоцјени напрсни крст у вриједности од 200 дуката. Епископа Теофана пак одликује млетачка влада свима оним почастима, којима је одликовала била предшасника му, еп. Гаврила [81]

Ово и овакво држање млетачке републике наспрам православне цркве није било, као што је појмљиво, по вољи римској курији. Папа Павао V., послије оног инцидента са интердиктом, мучао је и у опће није се начао у послове републике. Умрô је 1621. год. Павао, и дошао је на папски пријесто језуитски питомац Александар Лудовизи са именом Григорија XV. Шта је све тај папа радио за три године, што је сједио на папскоме пријестолу, нас се не тиче, али нас се тиче то, да је овај папа основао Congregatio de fide catholica propaganda (1622. г.)[82] Покушао је овај папа са млетачком републиком оно, што предшасник његов није хтио да покушава. Покушао је наиме да би православна епархија, подручна млетачком грчком епископу, престала као таква постојати, и да би православно свештенство и народ те епархије стављен био у опакав положај, у какав је тада стављена била према папству грчка црква у јужној Италији. Ову жељу папину приказао је млетачкој влади папски легат у Млецима у марту 1622. год., дакле три мјесеца прије него што ће проглашена бити була, којом се оснивала конгрегација пропаганде. Сенат млетачки писмом својим од 14. маја 1622. год. одговорио је на ову представку легата негативно, истакнувши легату да влада нема никаквог оправданог разлога, да одјељује православне своје поданике од свезе са цариградским патријархом и да их лишава слободе њиховог вјероисповједања, коју им је законом зајамчила.

Да се разумије шта је папа жељео, тражећи да се православни млетачки поданици изравнају у црквеном одношају са Грцима јужне Италије, морамо то да у кратко овдје разјаснимо.

Јужна Италија добила је своју прву културу од Грка, који су још пре Христа основали ту неколике колоније. Од прве половине VI. вијека постала је она провинцијом источно-римскога

[81] Ibid., стр. 76.

[82] Пропаганда (моје изд.), стр. 43. и сл.

царства, и тада је ту уређена стална јерархија. Број православног грчког насељења нарастао је послије у VII. и VIII. вијеку. Год. 732. дошла је јужна Италија, као и Далмација, под јурисдикцију цариградскога патријарха. У IX. вијеку била су у јужној Италији 32 грчка епископа у зависности од два митрополита (Регија и Северине) и једног архијепископа (Сиракузе), а под врховним старјешинством цариградскога патријарха. И овако је било и трајало све до XI. вијека, док не дођоше Нормани да освоје ту земљу. Римски је папа био на руци Норманима, и Роберт Гвискард добио је од папе Николе II. (1057. год.) наслов кнеза Пуље, Калабрије и Сицилије. Роберт је успјео 1085. год. уклонити власт византијскога цара из Италије, а унук његов Руђеро II. и из јужне Италије, те постати краљем свију тих земаља. Већ 1096. год. за папе Урбана II. држан је био један сабор, на коме је утаначено било, да треба на кратко трсити са оним грчким епископима, који су, по ријечима сабора, на штету праве вјере, разумјевајући ту наравно латинску вјеру, и који су опасни по државу. Међутијем папа Урбан нарочитом булом (5. јула 1098.) преда краљу права папскога легата a latere са најширом влашћу над свештенством, како би могао употребити и свјетску и духовну власт противу православних Грка и њихове јерархије. И тај се краљ постарао да оправда толико повјерење папино. Установљено је било одмах послије тога, и као закон проглашено, да се без свакога оклијевања имају поставити латински бискупи у свима мјестима, гдје су дотле епископи грчки били, и дотично свештенство православно и народ православни да морају зависити од латинских бискупа. Свештенство ће пак рукополагати за Грке ови латински бискупи. Сила Бога не моли, те се без милосрђа извело оно, што је тај закон заповиједао. Православним Грцима јужне Италије друго није остајало, него или се покорити Латинима, или селити. Селити наравно нијесу сви могли, него, оставши у земљи, почеше се опирати и борити се колико су могли. Снисходјено им је у толико, што су могли задржати источни обред, али су морали признавати папу за врховног црквеног поглавицу, исповиједати латинско вјеровање и бити потчињени латинским бискупима. Протестирали су православни Грци и противу овога, али се Рим није хтио осврнати на њихове протесте, него их је сматрао и противу њихове воље у н и ј а т и м а, и као са таквима је и поступао. Прогласивши ове Грке јужне Италије, исто као и оне, које су на истоку кршташи покорили били, да су папи подложни и као

такви дакле да **једну вјеру** имају, или бар морају да имају са папом, Рим се постарао, да онај закон политичке власти, да само латински бискупи буду у оним мјестима, гдје су били грчки, и да грчки епископ не може постојати у истоме мјесту, гдје је латински, постарао се, велимо, Рим да се тај закон санкционише авторитетом васељенскога сабора. Латерански (по рачуну латинске црквене историје, XII. васељенски) сабор 1215. год. за вријеме папе Инокентија III. изда нарочити канон (9.), који забрањује да у једном и истом граду или епархији, гдје је народ, који се по црквеном обреду разликује, али **једне је вјере** (sub una fide), буду два бискупа, и заповиједа, да надлежни латински бискуп мора се бринути за свештенике једног и другог обреда и постављати способне. Исти тај папа Инокентије издао је у свези са овим и другу наредбу, по којој има бити свргнут па и кажњен сваки онај грчки свештеник, који је подручан дотичном латинском бискупу, а који је без дозволе тога бискупа примио рукоположење од каквог грчког епископа [83] Да су наредбе ове поменутога папе строго извршиване биле у јужној Италији, само се по себи разумије, исто као што се по себи разумије, колико је морао при таквим наредбама да трпи за вјеру своју биједни грчки народ у јужној Италији. На овај тобожњи канон позивали су се послије у Далмацији латински бискупи, кад су се опирали млетачкој влади, која је намјеравала дозволити православним Далматинцима да могу свог епископа православног у Далмацији имати.[84]

Овакво је било жалосно стање православних Грка у Италији послије оног латеранског сабора. Међутијем наступише нова невољна времена на истоку, кад су и опет морали Грци да селе из своје отаџбине и да долазе у Италију. Ово се догађа послије пада Цариграда у турске руке, и затијем у XVI. вијеку за вријеме султанâ: Сулејмана II. и Селима II. За вријеме самог овог посљедњег султана прешло је 100.000 православних Грка у Италију, посебно у Калабрију и Сицилију. Требало је сада Риму да мисли, може ли поступити и са овим Грцима опако, као са онима у XIII. вијеку. А мислити је о томе морао, видећи у својој кући толико мноштво „схизматика", које да на брзу руку обрати, није сада било некадашњих Роберта и Рођерâ, те је дакле требало му за то наћи други начин. Требало је на лијепе

---

[83] Farlati. III. 242.

[84] Docum., p. 199. 296. Cf. Le Bret. Magazin zum Gebrauch der Staaten- und Kirchen-Geschichte (Ulm, 1771 fg.) II, 595.

задобити себи ове Грке; и папа Лав X., а за њим наслједници му, почеше обећавати им мноштво привилегија и све могуће полакшице у црквеном односају, само да би папу признали за врховнога поглавицу црквенога. Шта је у подробности све чињено у овоме погледу не знамо. Свакако ствар је свршила лоше по јужноталијанске Грке, (које у западној литератури зову Italogreci). Папа Пије IV., потпомогнут политичком владом, нађе могућност да изда 16. фебруара 1564. год. познату нам већ булу, по којој од тога доба у напријед сви јужноталијански Грци морају зависити и у питањима вјере од дотичних латинских епархијских бискупа, а у питањима обреда, да могу слободно источни обред уздржати, али опет под контролом истих латинских бискупа. Да су друге политичке прилике биле на истоку, могли су се невољни ови Грци надати од туда бар каквој помоћи, али на жалост су те прилике најцрње биле; при томе они се нађоше за кратко вријеме лишени духовне помоћи, коју им је свештенство њихово дотле пружало. Свештенство се опирало насртајима од стране Латина на православну цркву, и опирало се кадгођ са јачом енергијом. Ради тога су многи свештеници пред суд повлачени били и у тамнице стављени, као бунитељи народа. Гоњење на свештенство било је опће, и најпослије су политичке власти, по наговору латинских прелата, почеле декретирати изгон његов из Сицилије и Калабрије. Свршило је тијем, да су мал не сви православни свештеници прогнани били, — те мораде најпослије невољни православни народ подлећи сили и пустити да од њега чине што хоће, само да може још жив да остане. Охрабрен овим догађајем, што се без свога свештенства нађоше јужноталијански Грци, папа Климент VIII. изда 1595. године опћу једну булу, и, потврђујући ону Пија IV., одреди у појединостима, какви јерархијски односи морају у напријед постојати за њих, сматрајући их сада за формалне унијате, премда у самој ствари то нијесу били никакви унијати, ни тада, а ни за много времена касније. Али тако су власници хтјели да буде, и ко се томе опирао, сматрао се и кажњен је био као непријатељ државе.[85]

---

[85] О овим Italogreci види: Rodotá, Dell' origine e stato presente del rito greco in Italia (Roma, 1758). O. Meyer, Die Propaganda (Göttingen, 1852) I, 438. J. Silbernagl, Verfassung sämmtl. Kirchen des Orients (Landshut, 1865). S. 273. A. Pichler, Geschichte der Kirchl. Trennung (München. 1864). I, 172. 176. Neher, Italogräci (Kirchenlexikon Wetzer und Welte's. II, Aufl., VI, 1133).

16.

И ово, што је Рим постигао био са јужноталијанским Грцима, хтио је папа Григорије XV. да се постигне и са православним поданицима млетачке републике. Па колико је на ово побуђен био тај папа по тадашњој системи поступања римске курије наспрам православних и по духу колегије за пропаганду, коју је он тада основао, толико је на то он побуђен био од језуита у опће, а посебно од цариградских језуита. Језуити су у овоме имали особити интерес ради више разлога. Пропаганда је била њихово дјело, и дакле им је стало било, да она развије своју дјелатност наспрам православних и у млетачкој републици онако, као што је почела била већ развијати у другим земљама, гдје је православних било. Посебно их је интересирало да се та дјелатност пропаганде развије у млетачкој републици, и то чим јаче, јер су тијем могли се осветити републици, која им је бранила улаз у њену територију, а кроз пропаганду они су могли ипак, ма и посредно, утицати у послове републике. Интересирало је ово најпослије особито цариградске језуите, који кад би подвргли православне млетачке поданике пропаганди, тијем би их отуђили од Цариграда, и дакле успјели би да се освете цариградском патријарху, који им је заметао њихове работе у Цариграду и на истоку, и у опће, а уједно би тијем прекршили и оне добре односе између цариградскога патријарха и републике, који су тада постојали.

Ми знамо већ како је 1618. год република послала била и скупоцјени дар цариградском патријарху из захвалности за љубав његову наспрам православних млетачких поданика и као јамство за исту љубав у будућа времена. Патријарх је тај био Тимотије II., честити архијереј и врли бранитељ православља противу латинске пропаганде, а посебно противу језуитâ.

Језуити су дошли били у Цариград при свршетку XVI. вијека, и тада су нашли у Цариграду свега 15 латинских породица (у Пери). Није прошло било ни двадесет година од доласка језуитâ, и већ су они у Цариграду имали неколико великих својих зграда и колегију, у којој су васпитавали мјесну младеж, и кроз ту младеж, а особито кроз жене, које су они знали привући к себи, ширило се латинство и у Цариграду и у другим главним околним мјестима грчким. Доста им је лако ишао посао у почетку, поглавито с тога, што нијесу доста енергичне противности налазили у патријаршеском двору. Патријарха Неофита II. чак су успјели били стећи за пријатеља, и под закриљем

његовим, почели су били већ безобзирније поступати и циљати већ на велико. Али тога патријарха св. синод збаци са престола, баш ради тога шуровања његовога са језуитима, и послије године дана буде изабран поменути патријарх Тимотије II. Послије Тимотеја, енергично су се опирали језуитима и остали патријарси, тако да су језуитима врло слаби изгледи били у Цариграду. И ово је било међу главним узроцима, због чега су језуити ударали тада на цариградски патријаршески двор, и свима силама настојали, да одбију од њега православне млетачке поданике; а такођер и да побуде папу Григорија XV. да се обрати млетачкој републици, како би се православни њени поданици одијелили од Цариграда и признали папин примат.

Шта је млетачка влада одговорила на то папи, казали смо. А да је она само онако одговорити могла, осим разлога истакнутих у њеноме писму од 14. маја 1622. год. и пријатељских односа њених према цариградском патријарху, доста би био и онај једини разлог, што је та ствар покренута била од језуита, који су били тада открити непријатељи републике и противу којих је она принуђена била издати нарочити декрет изгнања. — Послије онога одговора млетачке владе папи, римска курија није се више обраћала републици ради православних њених поданика за преко педесет година, све до папе Инокентија XI., и бар с те стране нијесу за то вријеме православни били узнемиривани.

17.

Да ли је у поменутом одговору папи од стране млетачке владе имао каква учешћа епископ Теофан, ми немамо о томе никаква списа. Свакако по тадашњим односима те владе према еп. Теофану можемо са сигурношћу казати, да је овај епископ о томе добро извјештен био, и да му је влада сама саопћила ради његове утјехе и ради владања његовога онај чин свој. Према таквом стању ствари живот је црквени за вријеме Теофанова епископствовања редовно и мирно текао у млетачкој православној општини. Али није то тако било тада у православној општини шибеничкој.

У Шибенику је у ово вријеме био и дјеловао фамозни животописац св. Саве српског, Иван Томко Мрнавић, потоњи латински бискуп за Босну. Био је родом Шибенчанац, и тобоже поријеклом од Немањићева краљевског српског дома. Ко је и шта је био тај Мрнавић, казао је доста у својој расправи о

њему Армин Павић.[86] Главно је за нас овдје, да је тај Мрнавић 1623. године именован од римске колегије пропаганде агентом за словенске земље са посебном задаћом, да се стара одвратити православне Словене од своје вјере и обратити их Риму. Између тих Словена најпречи су Мрнавићу били православни Срби, већ и по томе, што се и он тобоже сматрао по поријеклу Србином и потомком Немањића, и што су му православни Срби најближи били главном мјесту његова дјеловања (Шибенику). Наспрам Срба дакле развио је Мрнавић прије других пропагандистички свој рад.

При оној већој сеоби Срба из Босне између 1523. и 1527. године у сјеверну Далмацију, о којој смо сеоби прије споменули, појаки број тога народа дошао је био и до испод града Шибеника, и настанио се у данашњем шибеничком варошу. Имао је своје свештенике, који су с њим из Босне дошли, а у свези је био и са православном грчком општином града Шибеника. Мало времена послије тога, настанише се у Шибенику и стратиоти, и већ у другој половини XVI. вијека ту је уређена и православна црквена општина са својом посебном црквом, о чему смо на своме мјесту казали. Важна је била ова црквена општина, особито ради Срба у граду Шибенику и у варошу, те је на ту општину обраћала своју пажњу и млетачка република. Снажио се сваким даном број православних у Шибенику, поглавито у варошу, и течајем времена њихов је број на хиљаде нарастао, као што ћемо о томе даље споменути. Млетачка република пријатељски се држала наспрам православних Шибенчана, колико ради броја њихова, толико и да расположи к себи православне Србе, који су испред шибеничког града били, и према томе је и штитила вјерску слободу њихову. Ово је међутијем противно било латинском свештенству, које је тамошњи православни народ узнемиривало и вријеђало му вјеру. Ми ћемо мало даље говорити о жалбама православних Шибенчана на то латинско свештенство и о разним наредбама из овога доба млетачке власти противу тога свештенства, а у заштиту православне вјере. На жалбе није се наравно осврталo то свештенство, а наредбе политичке власти у корист православних само су га дражиле још више противу православне цркве. Душом

---

[86] Rad jugosl. akademije, 33, 58—117. Противу ове Павићеве радње издао је шибенички бискуп A. G. Fosco 1890 године књижицу: Vita di Giovanni Tonco-Marnavić.

овога рада противу православних Шибенчана био је поменути Мрнавић.

У јулу 1599. год. млетачки сенат издао је био закон о мјешовитим браковима између православних и римокатолика, и по томе закону дјеца су имала слиједити вјери оца, а свака је страна слободна била да исповиједа своју вјеру. Овај је закон страшно раздражио латинско свештенство у Далмацији, и подигао је мал не читаву буну противу православних. Мрнавић се налазио у Шибенику од 1603. год. као латински свештеник, и свеопћу је агитацију ту подигао противу православних поводом онога закона. Радио је без престанка и свугдје је само дражио римокатолике, да би све подигао на православне. Писао је ради ове ствари у Рим два пута (1606. и 1614), а наговорио је и тадашњег латинског бискупа Аригона да се жали пропаганди у Рим, како православни напредују на штету римске цркве (1620. год.) Међутијем у свези са фратрима започне дјело прозелитизма, надајући се да ће тако најлакше шкодити православној цркви у Шибенику и околини шибеничкој. Та се агитација Мрнавићева потенцирала, кад се он 1623. год. врати из Рима као посланик пропаганде. Жалбе православних Шибенчана ради овога нијесу престајале код власти, тако да је и сами шибенички кнез морао тужити се влади на Мрнавића, истичући у своме извештају влади (1626. год.), како је немиран тај Мрнавић, како ствара неприлике у мјесту и изазиваје свугдје само сваће, и како је од свију мржен, као језуитски питомац.[97] Ова је тужба тога кнеза имала ту послједицу, да је Мрнавић још гори постао наспрам православних.

Да би се осветио православним Шибенчанима, који су се онако оштро опирали унијаћењу или боље католичењу, смисли Мрнавић учинити им највећу пакост, која их је у душу морала дирнути, смисли наиме подвргнути им цркву њихову Успенија Богоматере власти шибеничког бискупа и да се подигне у тој цркви латински један олтар, на коме би латински свештеник могао латинску мису служити. Видио је шта се урадило и радило са црквом св. Илије у Задру, па је то исто настојао да се уради и са шибеничком православном црквом. Наговори он на то тадањег шибеничког бискупа Ивана Малонију, човјека иначе беспристрасна. Проведитором био је тада Антоније Ћивран, први

[97] И сами Fosco морао је признати да је Мрнавић био фанатички присташа језуита и да због тога није могао постати бискуп у Шибенику. Сп. књ., стр. 30.

који је нашао да може на своју руку, и без питања средишње владе у Млецима, противити се православној вјери у Далмацији. Пристане дакле овај проведитор на предлог бискупа Маловија да се у православној цркви шибеничкој сагради латински олтар у част св. Михаила, да на том олтару може дотични латински свештеник у одређене дане мису служити, а што је још најгоре, да шибенички бискуп има право обављати каноничку визитацију исте цркве свако три године. Дигли су православни Шибенчани свој глас противу тога безакоња, тужили су се кнезу шибеничком, тужили су се проведитору, а богати један шибенички Србин Јован Вуковић пријетио је да ће и народ противу тога дигнути; али све узалудно. Морали су подлећи сили. Латински је олтар сграђен био 1632. г. на десној страни у православној цркви Успенија Богоматере, и на том се олтару одмах и почела служити латинска миса;[88] и догодило се оно, што се ваљда дотле нигдје на свијету видјело није, да у једној истој цркви на једном олтару служи православни свештеник православну литургију, а на другом олтару да латински свештеник служи латинску мису. А какав је фанатик био Мрнавић и сви остали шибенички Латини, можда су за пркос православнима и наређивали, да се служи латинска миса у оно исто вријеме кад се православна литургија служи, па да се догађа просто на просто профанација најсветијега чина. Видјећемо даље, какве су неприлике морали да православни Шибенчани претрпе због горепоменуте Тиврановe наредбе сто година послије, при бискупу Доналони.

Послије издања поменуте наредбе проведитора Тиврана (8. октобра 1631. г.), управљена је била жалба од православних Шибенчана у Млетке епископу Теофану, да би предупредио зло. Епископ, добивши жалбу, биће без сумње одмах и почео радити у заштиту угњетених, али није могао ништа да им помогне, јер га је у фебруару 1632. г. смрт затекла. И то ће бити узбудило шибеничко латинско свештенство са Мрнавићем на челу, да још одлучније устају на православне.

При свем овом грозничавом раду Мрнавићевом и осталих, који су му на руку ишли, изгледа да православни остадоше ипак тврди и постојани у вјери својој, премда један фратар (Zlatović) хвали се, да је около тога времена „сам жупник шибеничког вароша о. Јуре Марковић придружио 77 чељади јединству ка-

[88] Види о овоме биљешку у Шематизму далмат. епархије за 1888., стр. 56

толичкога закона, како му то свједоче црковипари и судци жупе Вароша и Мандалине".[89] Можда је ово и истина; а чудо је велико како је могао остати и један православни у Шибенику и околини му при онаквом гоњењу, какво је на њих тада подигнуто било.

У осталим православним црквеним општинама, зависним од републике, мирно је било у ово доба. У хварској општини привлачила је много православних жеља да походе гроб покојнога епископа Гаврила, који је у цркви св. Параскеве био. Епископ Теофан у договору са млетачком општином расположи, да се свето тијело покојниково принесе из Хвара у Млетке. То је било и учињено 1619. год. При томе преносу показала се љубав и оданост млетачких православних наспрам покојника, а еп. Теофан својом службом при опијелу и похвалом заслуга покојникових увеличао је свечаност ову.[90]

18.

Четири мјесеца послије смрти еп. Теофана ступио је на катедру млетачко-далматинске епархије учени и побожни Никодим Метаксас.

Познат је Никодим као ревносни бранитељ православне вјере у смутним тадашњим временима, кад су протестанти настојали да на своју страну задобију цариградску патријаршију, и кад су опет језуити свашта у Цариграду радили противу православне цркве. Још као јеромонах путовао је Никодим много по разним мјестима западне Европе. Био је дуже времена и у Енглеској, бавећи се тамо особито издавањем разних списа, које је он састављао у обрану православне цркве противу језуита. Пређе Никодим 1627. год. у Цариград, и ту оснује при патријаршији прву типографију, да би могао са више успјеха опирати се насртајима на православну вјеру. У тој су се типографији издавала особито апологетичка дјела, у којима су се опровргавали наводи латинских писаца противу православне цркве. Ово је раздражило цариградске језуите, те помоћу иностраних западних посланика почну интригама радити код турске владе, да би забранила ону типографију. Пошто нијесу могли тим средством успјети у намјери, смисле језуити опако дјело. Узму из Никодимове типографије једну књигу, у којој се дока-

---

[89] Zlatović, Franovci, str. 236.

[90] Велудос, стр. 72.

зивало противу Јевреја месијанство Христово, и ту књигу прикажу турским властима као такву, која је наперена противу мухамеданства, и уједно оптуже Никодима, да штампа књиге, којима узбуђује у Грцима револуционарне идеје и противу интегритета отоманске царевине. Успјеше језуити у том опаком своме дјелу. На Богојављење 1628. г. нападну јаничари на типографију и разруше је, а Никодим тешком је муком живот спасао. Много је муке послије тога требало, док се турске власти увјерише о истини саме ствари, и о невиности Никодимовој.[91]

Исте 1628. године у јулу буде изабран Никодим за епископа Кефалоније, Закинта и Итаке. Три године и нешто више остане у тој епархији. Кад је остала упражњена далматинско-млетачка епархија, буде замољен еп. Никодим, да би прешао у ту епархију. Приволом цариградскога патријарха, а на препоруку млетачкога посланика у Цариграду, еп. Никодим пређе у јуну 1632. г. у Млетке и ту заузме нову катедру. Ни пуне три године није остао на тој катедри, јер је 4. фебруара 1635. г. тешко оболио, и услијед те болести удаљио се из Млетака и прешао у своје родно мјесто, гдје је провео послједње године живота.

Да је за вријеме свога епископствовања у млетачко-далматинској епархији еп. Никодим старао се о чувању у повјереном му клиру и народу чистоће православне вјере, и да је он настојао да му црква буде обезбјеђена од иновјерне напасти, можемо закључити из апологетичке његове дјелатности као јеромонаха, и што су га језуити гонили. А имамо и један документ о ревности његовој као епископа за слободу православног вјероисповједања.

Као свугдје, тако и у бившој Никодимовој епархији латинско је свештенство узнемиривало православну цркву и хтјело да и у ту цркву уведе власт своју. Ради овога дошли су били из Кефалоније к еп. Никодиму нарочити изасланици од клира и народа, да би он порадио код млетачке владе, да православни не буду од тога свештенства узнемиривани. Исте су овакве тужбе стизале еп. Никодиму и из Далмације и из осталих мјеста у грчком архипелагу. Епископ прикаже влади замашај свију тих тужаба и зле послједице и по државу, ако се нереди не прекрате. Уважи ово влада, и пошто је имао тада да пође у званичну посјету Далмације и грчких провинција, подручних републици, нарочити визитатор, арцибискуп Алвизе Моћениго, влада

[91] Велудос, стр. 77. Сатас. сп. књ., стр. 274. и сл.

9. јуна 1634. г. објављује надлежним политичким властима у тим земљама, да полази тамо речени визитатор, којему је она наредила, да мора нетронутима оставити православне вјерске обичаје, и да не смије дирати у православне цркве, као ни у црквена добра, која су својина православних, ни у браства, у болнице и у остале заводе са побожним циљевима.[92]

19.

Послије одласка из Млетака еп. Никодима буде изабран у мају 1635. г. за наслједника му Атанасије Валеријан, епископ кипарски, човјек енергичан и вјешт у црквеној управи. На препоруку млетачке владе, цариградски синод радо пристане у јуну исте године на премјештај Атанасијев са о. Китере на млетачко-далматинску катедру. За вријеме епископствовања овога епископа у Млецима утврђена су била она права и повластице млетачко-далматинског епископа, које су установљене биле при епископу Гаврилу Северу, и као што ћемо видјети, овај је епископ добио и митрополитска права над црквама Кефалоније, Закинта и Китере.

У млетачкој црквеној општини било је све мирно и у реду. Млетачки патријарх није се начао у црквене послове православних, а исто ни папски легат, који је у Млецима био. Државни разлог налагао им је да мирују, и они су то и чинили. Млетачка влада строго је пазила затијем, да слобода православне цркве буде од свакога штована, и оштро је поступала са сваким оним, који би се усудио поступити противу тога. Неком фратру кармелитану Stefano Aloisio смислило се написати и наштампати неко богословско дјело, у којему је било непристојних и увриједљивих рјечи противу православне цркве. Дознала је за то влада по пријави еп. Атанасија, и она изда 3. маја 1644. г. наредбу надзорницима науке у Падови (riformatori dello studio di Padova), да позову онога фратра и нека му предоче, како влада штује вјерску слободу православних поданика републике, па нека га озбиљно опомену ради оног његовог издања, и да то издање мора одмах уништити и одмах селити из државе.[93]

Па колико се о томе млетачка влада старала, толико је гледала и да угађа православним својим поданицима и да дигне углед млетачке православне општине. Није у тачности опредјељено било при еп. Гаврилу Северу, каква права има млетачко-

[92] Docum., p. 45.
[93] Ibid., p. 47.

далматински епископ у својој епархији, и на какве цркве и по каквим питањима он може да врши власт своју. Настојањем млетачког посланика у Цариграду било је и то сада одређено. Патријарх цариградски Партеније II. са св. синодом у мају 1644. г. изда нарочиту грамату о томе, у којој се синодално одређује за сва будућа времена, да млетачко-далматински епископ, а сада по имену Атанасије, као старији и патријаршески егзарх (ἐν ἀρτίῳ καὶ ἔξαρχος Πατριαρχικός) има власт над свима православним црквама, које се налазе под влашћу млетачке републике, а посебно Далмације, Истрије и Млетака, да може као такав носити и изваљено обиљежје егзархијско, те посвећивати цркве, рукополагати свештенике и ђаконе, испитивати и ријешавати све послове и све спорове црквене, који поникну у црквама, које се налазе у републици, изрицати пресуде сходно законима и св. канонима и т. д.[94] Ова права и повластице биле су неколико година касније (1651.) поновљене и потврђене од патријарха цариградскога Јоаникија II. и св. синода. Нова ова патријаршеска грамата била је издана опет настојањем посланика млетачке републике у Цариграду. Истом граматом, осим прије именованих права, даје патријарх млетачко-далматинском епископу Атанасију право, да може рукополагати ђаконе и презвитере и за острво Крф: осим тога, послије смрти тадашњег архијепископа Кефалоније и Закинта, и епископа Китере, да исти епископ Атанасије, као егзарх и овлаштеник патријаршеског пријестола над свима црквама млетачке републике има право, послије односног избора и каноничког потврђења, посветити заједно са друга два епископа наслједнике тадашњих црквених поглавара Кефалоније, Закинта и Китере; и још, да у будуће млетачко-далматински (филаделфијски) епископ биће хиротонисан у Цариграду и непосредно ће од дотичнога васељенскога патријарха примити знаке и потврду епископске своје власти.[95]

Мирно и уредно стање, које је тада било у млетачкој епархији, владало је за вријеме св. Атанасија и у другим подручним му црквеним епархијама. Само се шибеничка црквена епархија није могла тијем да похвали, а још мање задарска, премда је Атанасије и учинио за те епархије све што се учинити могло.

Видјели смо, како је онај Томко Мрнавић фанатизирао био шибеничке римокатолике противу православних, и како су им на силу утурили у цркву олтар латински. Није тај Мрнавић пре-

[94] Ibidem.

[95] Ibid., p. 51.

стао подхрањивати исти фанатизам код Шибенчана и до смрти своје (1639. г.). Охрабрено оним успјехом са латинским олтарем, настојало је шибеничко латинско свештенство, да и с[illegible]јем полатини православну шибеничку цркву. Ради тога, не осврћући се ни мало на постојећу владину наредбу од 1582. године, да нико не смије узнемиривати православне Шибенчане, свештенство је оно непрестано их нападало, и свим могућим начинима пријечило им слободу богослужења. Узалудно су се православни жалили мјесним властима, јер никакве заштите нијесу могли добити. Упуте се најпослије 1640. године њих тројица у Млетке еп. Атанасију, да потраже ту помоћ. Епископ одмах предузме код владе све што је требало у томе послу, и 11. маја 1641. г. буде издан нарочити дукал на име кнеза и поглавара шибеничког Вишенца Ема и на све нашљеднике његове у томе звању о потпуној слободи православне цркве у свима мјестима републике, а посебно у Шибенику. Ово је тај знаменити дукал: „Да се не би у напријед у томе граду (Шибенику) чиниле сметње у вршењу православног обреда, и да све буде потпуно уређено онако, као што то захтјева државно поштовање наспрам божанске службе, објављујемо вам са сенатом, да ми хоћемо, да тамошњим вјерним нашим поданицима, исто као и свима осталима који би се ту настанили а слиједе православном обреду, слободно буде вршити установљене своје црквене обреде и служити Господу Богу у својој цркви према својим обичајима; и нека вјеридбе и вјенчања буду на начин, као што је то до сада било; и ако зажеле, нека им без икакве сметње учествују у спроводима духовници, браства, болничари и остали латинског обреда, како би у овој, као и у свакој другој ствари, извршено било у тачности и свагда оно, на што имају право православни у овоме граду (у Млецима), у краљевини критској и у осталим нашим источним провинцијама, и да се нико не усуди стављати томе какве сметње.“[66] — Види се, да је шибеничком свештенству латинском између другога највише противан био постојећи државни закон о мјешовитим браковима, и да је оно сметало извршењу тога мрског им закона.

Послије овога дукала изгледа да се латинско свештенство у Шибенику нешто умирило, и да није православним Шибенчанима сметња чинило у црквеном њиховом животу.

У задарску православну цркву, као што смо видјели, на силу су 1579. г. утурили били унијатски олтар за службу неких

[66] Ibid., p. 46.

поунијаћених Грка, који су са Кипра дошли били у Задар и ту се настанили. Годину дана послије тога, био је у Задру у каноничкој посјети еп. Гаврил Север, који је обећао био православним Задранима, да ће настојати на повратку у Млетке, да се онај иновјерни олтар уклони из њихове цркве. Мора се вјеровати, познавајући Гаврилову ревност за православље, да је он о томе у Млецима и радио. Али по ресултатима се види, да није у томе успјео, — и у задарској православној цркви св. Илије продужавала се служити унијатска миса све до 1632. г. Пошљедни унијатски грчки свештеник у Задру био је неки Дионисије Димитропулос. Послије овога свештеника није нико други дошао, а није више било тада у Задру ни унијатâ, јер су се дотле већ сви дотадашњи били полатинили. Могли су православни Задрани надати се, да ће се ослободити оног унијатског олтара, што су им на силу у њихову цркву турили били прије 50 година, али им се нада осујетила. Управљао је задарском арцибискупијом тада један бискуп in partibus фратар Михаил Бернардо. Овај се бискуп заузме да се онај унијатски олтар у цркви св. Илије претвори у латински олтар, наводећи право које има курија, односно дотични бенефицијат, на исту цркву, на коју су православни црквени тутори дужни плаћати по уговорима 1548. и 1563. установљени ливел. који су фактично свагда и плаћали. Опирала се општина овој ствари мушки и једнодушно; али кад је и политичка власт ушла у посао и показала се на страни курије, тада се и општинари поцијепаше. Општина је састављена била од Грка̂ и од Срба̂. Неколицина између првих били су да се попусти, а већина је била за одлучно поступање да онај олтар буде сасвијем избачен из цркве. Уплела се влада енергично у посао, и наравно противности је морало нестати. Проведитор Севастијан Барбариго нареди 26. јуна 1633. г. да се општина има уредити као црквено браство (confraternita) и да се зна ко има право бити чланом тога браства, те је ради тога исти проведитор и издао односна правила. Почело се то уређивање, али никако крају да се доведе, а увијек ради оног олтара. Проведитор Франциск Зен изда 2. новембра 1635. год. наредбу, да свак мора безусловно примити оно, што је Барбариго установио.[97] Али ни ово није помогло, док најпослије генерал Алвизе Малипјеро нађе начин, да се мир уведе у општину. Нареди, да се сагради уз цркву св. Илије мала капела, и ту да се пренесе латински олтар св. Ђорђа, да тако остане црква сло-

[97] Ibid., p. 45.

бодна од оног олтара. На ово већ морали су пристати и они између православних Задрана, који су највише били противни оном олтару, јер друкчије се није могло, кад се већ почело било пријетити, да ће им се одузети и сама црква. И тада је била уређена црквена општина, и изабран за сталног православног пароха дотадашњи привремени свештеник Дионисије Петропулос, протосинђел. Ово је било 1642 г. А овако је задарска влада тада поступила, јер је мало прије (1641. г.) издан био онај дукал о слободи православне вјере у Шибенику. Жалосној, могли би овдје додати, слободи, кад су православни Задрани, исто као и Шибенчани, морали трпјети у својој цркви туђи олтар. Али тако је хтјело свемоћно латинско свештенство, и само толико је оно слободе за тада допуштало православнима, и тако је морало бити. За капелу ону латинску, посвећену св. Ђорђу, потврђено је било некадашње право дотичном латинском свештенику да може у одређене дане служити малу мису.[98] И та капела латинска уз цркву св. Илије постојала је и у њој се служила латинска миса све до почетка XIX. вијека, кад је иста капела најпослије претворена била у данашњу капелу св. Спиридона. Какве су неприлике имали православни Задрани да претрпе у јулу 1801. г. ради ове латинске капеле, казаћемо на своме мјесту.

На острву Хвару саграђена је била, као што знамо, 1561. године православна црква и уз њу манастир, гдје су становали односни калуђери, који су служили православним Хварашима. Малена је била православна хварска општина, и слабо је могла да издржава нужне трошкове за цркву и за свештенике. За првих неколико деценија старала се ипак та општина о издржавању свештеника, који су се задовољавали са најмањим, али течајем времена тако су се умалили приходи манастира, да нијесу већ могли калуђери да опстоје. На ово је обратио пажњу еп. Атанасије, те настојањем његовим, и пошто је влада имала свој интерес да у Хвару буде и црква православна и дотични свештеници, иста влада узме на себе старање о издржавању тих свештеника. Године 1628. био је у хварском манастиру калуђер Матеј Касимати са два још друга калуђера. За те калуђере влада 1. фебруара 1628. г. нареди, да из државних средстава имају добивати односну мјесечну припомоћ. Али пошто је врло незнатна била та припомоћ, а мјесечно издавање исто теретило је управу, то и буде издан 13. септембра 1636. г. на-

[98] Ст. архива зад. епископије, бр. 68. Архива зад. црк. општине.

рочити дукал, којим се уступало манастиру св. Параскеве на Хвару 60 канапа необрађене земље у Пишћинама и Вешкови, али којим се такође утврђивало државно право патроната на цркву и на манастир. Према овоме праву, кад је у јуну 1644. г. изабран био за манастирског настојатеља и уједно пароха хварског калуђер Пахомије Канакари, влада је у септембру 1646. г. потражила извјештај о томе избору од кнеза и проведитора хварског, и тек кад је повољни јој извјештај о томе стигао, генерални проведитор далматински Леонард Фосколо 5. маја 1647. г. одобрио је избор и признао Пахомију право да може служити православним Хваранима.[99]

Двадесет и једну годину управљао је млетачко-далматинском епархијом епископ Атанасије, као добри пастир и ревнитељ православља. Умрô је у Млецима у новембру 1656. године, много жаљен како од млетачких православних, тако и од свију других, којима је он био врховни духовни старјешина.

20.

Наслиједио је епископу Атанасију бивши парох и проповједник у млетачкој црквеној општини Мелентије Хортакис, крићанин. Између осам кандидата изабран је био 25. марта 1567. г. Мелентије, и одмах сутра дан влада је одобрила тај избор. У октобру исте године, пошто су биле извршене све званичне формалности, замолила је влада цариградскога патријарха Партенија IV., да би Мелентије хиротонисан био за епископа и да му се изда односна патријаршеска грамата. То је све извршено било у новембру исте године; и тада је еп. Мелентије ступио на управу млетачко-далматинске епархије, којом је управљао за 20 година, али на жалост, не као прави архипастир, него као туђи најамник.

Еп. Мелентије свршио је као дијете почетне школе у Ретиму на острву Криту, и послије тих школа прешао је одмах у Италију да продужи науке. Двије године провео је и у грчкој колегији у Риму. Кад је довршио у Италији науке, прешао је одмах на становање у Млетке, гдје је био учитељ, и затијем свештеник. Грчких виших школа није походио, а није у грчким земљама никад ни био, послије одласка свога из Ретима на школовање у Италију. Имао је дакле савршем западно образовање, а у грчкој колегији у Риму научио је био оно о односима између источне и западне цркве, што се у тој колегији предавало

[99] Docum., p. 49.

и ради чега је та колегија и основана била. Према таквом свом васпитању, Мелентије није могао друкчије мислити о православној цркви, него онако како су га научиле школе, у којима се учио, и како су о томе тада мислили сви латински црквени писци, па и сами консултори млетачке владе. Из једнога познијег извјештаја консултора владе види се најјасније то мишљење, и ради разјашњења даљих догађаја у нашој далматинској цркви, ми сматрамо за цјелисходно овдје то привести.

„Послије флорентијскога сабора источна се црква сматра правно католичком (римокатоличком), и сви шљедбеници источне цркве морају се правно сматрати сједињени са римском столицом, а њихов се само обред зове грчко-католички. О несједињеним источњацима не може се ни говорити, јер се такви не могу трпјети у католичким државама, пошто су јеретици и схизматици. Прешавши у разна времена ти источњаци грчко-католичког обреда у Млетке и Далмацију, земље, које беспорно припадају у духовноме римском патријархату, као што јасно прописује 6. канон првог никејског сабора, ван сваке је сумње, да они, и слиједећи свом обреду, морају по опћем праву зависити од латинских прелата, у чије се дијецезе населише, јер самим инколатом постадоше овце њиховога стада и њихови дијецезани; а тим источњацима, пошто не дијели хришћане разлика обредâ и церемонија, него разлика догме и вјеровања, може се признати право да уздрже своје обреде и своје церемоније, исто онако, као кад би нека колонија латинских католика прешла у католичке дијецезе грчких бискупа, морала би та колонија по опћем праву зависити у духовноме од грчко-католичких бискупа, у чије би дијецезе прешла, а уздржавајући свој латински обред. Ствар је дакле непорецива, да по опћем праву сваки источњак, који је прави католик и у опћењу је са латинском црквом, налазећи се у дијецезама латинских бискупа, дужан је признавати за старјешину у духовним и божанским стварима дотичног мјесног латинског бискупа, задржавајући ипак свој обред; и у црквама, или на олтарима саграђенима нарочно или опредјељеним за свештену службу по њиховом обреду, а које цркве и олтари зависе од надлежног дијецезалног латинског епископа, који има право и дужност да их надгледа и обилази, у тим црквама и на тим олтарима не може се служити божанска служба, нити источњачки свештеници могу бити посвећени, ни вршити тајне и духовне ствари без односне дозволе на то од дотичног латинског бискупа, осим само случаја, ако није особитом булом рим-

свога првосвештеника, врховнога пастира свију латинских дијелеза, ослобођен неко или и сав један народ од зависности од надлежног дијецезалног бискупа. — Ради тога, кад су Грци сазидали у Млецима своју цркву св. Ђорђа, да би могла та црква бити ослобођена у духовним стварима од млетачкога дијецезана, требало је да папа Лав X. изда 3. јуна 1514. г. односни бреве, којим се ослобађала иста црква од зависности онога дијецезана и одређивало се, да има непосредно зависити од свете столице. Исти папа Лав X. ради једнакога разлога 18. маја 1521. г. установио је за сав грчки народ, да латински бискупи у њиним дијецезама буде грчких становника, немају права да над истима врше своју јурисдикцију, него да то морају повјерити једном своме викару источнога обреда и вјешту источној дисциплини. А то исто учинише Климент VII. и Павао III. Из тога се јасно виде двије ствари: прво, да без такве наше доводе источњаци, који су били у латинским дијецезама, правно су зависили од јурисдикције латинских бискупа, и били су овце њиховога стада, уз очување само обреда, и друго, да су оне буле ослобађале те источњаке само од личне јурисдикције бискупа латинских, али не и од ствари, коју су ти бискупи ипак вршили средством свога викара народности истих источњака и лица новољнога и дисциплини њиховој вјешта, а кога су викара сами бискупи одређивали. — Али ове наредбе првосвештеника Лава, Климента и Павла, нијесу у течају времена показале добар успјех, јер под изговором истих источњаци привођаше многе јереси и лажна учења, с тога папа Пије IV. опозвао је изрично буле поменутих првосвештеника и сваку другу сличну њихових предшасника, и прогласио је све источњаке, који се налазе у латинским дијецезама, да морају зависити у духовним стварима од латинских бискупа, као и прије".[100]

Ово је било опће учење, које је састављено кад је була папе Пија IV. (од 16. фебруара 1564. г.) издана била и које се проповиједало у свима латинским западним школама, у којима је епископ Мелентије добио своје образовање. По томе учењу не може се у римокатоличким државама признавати правно постојање православних хришћана, јер су то схизматици и јеретици, а они који се налазе и станују у тим државама, макар и да не исповиједају латинско вјеровање, по источном обреду, који имају у црквама, морају се сматрати сједињенима са римском црквом.

---

[100] Documenti, p. 335. sq. Види о овоме рукописну Dissertazione di Monsign. Ubaldo, vescovo d' Ossero, написану оково 1752. године.

и зову се грчко-католици, или по данашњем унијати. Млетачка република знала је за то учење, али му у теорији није слиједила, него је она поступала са православним својим поданицима онако, како је то државни њезин разлог у даноме моменту захтијевао; али то је било и теоретичко и практично учење њезиних консултора, а папин легат у Млецима и млетачки патријарх већ су се знали постарати, да такво мучењу консултори свагда и слиједе, и да га при потреби саопће и влади.

Али и покрај свега тога, што је то учење постојало и што је, као основано на папској були, састављало догму за латинско свештенство, ипак ни млетачки патријарх, ни папин легат, нијесу га јавно проповједали и у практику изводили за мал не пуни вијек, све док није Мелентије епископ постао. Прилике времена то су тако захтијевале, а на снази је још била владина наредба од 14. јуна 1606. г. по којој језуитима није било мјеста у млетачкој републици. Али некадашњи непријатељски односи између републике и римске курије престадоше за вријеме папе Александра VII., и млетачка влада, под упливом римске курије на опће чуђење свију једним својим декретом од 19. јан. 1657. г. објављује, да је престала важити наредба њезина 1606. године о језуитима, и да језуити од тога дана у напријед имају у земљама републике сва права, која су они уживали прије. Кад су језуити стали ногом у Млетке, завладао је наравно одмах њихов дух у свему, па и у питању односâ наспрам православне цркве у републици. Оно учење о тим односима, које смо горе споменули, и које је постојало само у теорији, сада настојањем језуитâ имало се изводити и у практику. А оруђем за то послужио је на жалост епископ Мелентије. Није он хтио слиједити стопама својих предшасника, од Гаврила (Севера) до Атанасија (Валеријана), који су се као православни епископи руководили у својим односима према држави дукалом 1547. г. о слободи православне вјере, а према иновјерцима одлуком цариградскога сабора 1472. г., на коме је осуђена флорентијска унија, него је он пошао правцем школе, која га је образовала.

Већ прве године свога епископствовања он се нашао у спору са млетачком црквеном општином, којој је хтио одузети право бирања својих свештеника. Ово је он хтио учинити, да би могао постављати за свештенике људе своје школе, који би мало по мало поунијатили сву општину. Општина је ова, по извештају млетачког посланика у Риму Ивана Ландо, бројала тада 30.000 православних, „према којима влада мора да благом

руком (con mano blanda) поступа ради врло важних државних обзира, премда и зна, да су они одјељени од римске цркве не само по обредима, него и по догмама (non solo separati nei riti, ma nelli dogmi ancora)". Спор је онај дошао пред савјет десеторице, који је делегирао за то нарочиту комисију, и ријешен је спор 30. октобра 1657. г. у корист општине, да она има право као и прије бирати себи своје свештенике. Томе се ријешењу еп. Мелентије морао покорити за млетачку општину. Али то што није могао у тој општини постигнути, постигао је у шибеничкој, а послије је то покушао и у задарској општини.[101]

У Шибенику је био од 1649. г. капеланом при цркви Успенија свештеник Кирил Габријел, родом Бугарин. Кад је Мелентије постао епископом именовао је тога Кирила за сталнога пароха шибеничког, не питајући за то црквену општину. Тијем је Мелентије фактично присвојио себи право, које је општина дотле имала, да даде свој глас, да ли жели дотичнога за пароха. Изгледа да се општина није томе опрла, а то с тога, што је била одана Кирилу, који је добар свештеник био. Учинивши то са Кирилом, мислио је еп. Мелентије да га је задобио, да му буде слијепо оруђе за унијатске своје смјерове. Али се у рачуну преварио.

Док је еп. Мелентије био још учитељ у Млецима, он је друговао са тадашњим латинским парохом цркве св. анђела у истоме граду Наталом Кавидеји. Овај Кавидеји постао је шибеничким бискупом 1654. г. Мелентије продужио је дружбу са тим Кавидејом и послије, кад се овај удаљио из Млетака и прешао у Шибеник, и с њим се дописивао. Да покаже том своме пријатељу на дјелу, како је вјеран школи која га је образовала, и како га он сматра да је једне вјере као и он, премда се по обредима и разликују, и дакле да communio in sacris може међу њима постојати, као што би по горе наведеном учењу морало постојати, Мелентије напише 9. августа 1658. г. у Шибеник православном пароху Кирилу, и наређује му да пође код бискупа, да му изјави своју покорност и да замоли за његово стараље о тамошњој цркви (il suo patrocinio per cotesta chiesa); и осим тога, да га позове да својим присуством почасти исту цркву (di onorar con sua presenza cotesta chiesa). Кирил није сигурно разумјевао куда смијера та епископова наредба, него покоравајући се епископу своме, учини што му је наређено било. Бискуп улучи ту згоду, те обави формалну каноничку по-

[101] Кутувал рки.

сјеству православне шибеничке цркве, и бискупов канцлар Гашпар Матијацо званично засвједочи, да је дана 6. фебруара 1659. г. бискуп посјетио цркву грчку у Шибенику, кивот св. евхаристије и крстионицу и т. д. (visitavit ecclesiam Graecorum, tabernaculum sanctissimae eucharistiae atque baptisterium etc.)[102] Овај чин саставио је један прецеденс, који ће 70 година послије створити многе неприлике шибеничкој православној црквеној општини, а уједно је спремио земљиште за издајничко дјеловање по цркву своју будућег млетачко-далматинског епископа Мелентија Типалда и био је далеки почетак свима оним насртајима на православну цркву у Далмацији, којима ће се она мало година послије тога изложити, почињући од далматинског проведитора Петра Валијера, па за дуги низ година

У награду за послушност шибеничког пароха Кирила наредби оној епископовој и за показану покорност његову шибеничком латинском бискупу, Мелентије граматом од 15. априла 1659. године именује Кирила својим викаром за све цркве у Далмацији и архипрезвитером.[103] Да није било по вољи ово одликовање православним Шибенчанима, може се судити из њиховога држања наспрам римокатоличког свештенства, с којим нијесу хтјели имати ништа онђега и од којега су се туђили, премда и нијесу могли оптужити Кирила за какву превјеру или да није стојао уз свој народ. А да су Шибенчани и протестирали противу оне бискупове посјете њихове цркве и да је тај протест од политичке власти и уважен био, може се извести из тога, што за 17 година послије, док је бискуповао у Шибенику Кавидеји, никада више није он загледао у православни олтар шибеничке цркве, премда је сваке треће године обављао каноничку посјету оног латинског олтара у тој истој цркви. Жалио се бискуп епископу Мелентију на православне Шибенчане, да су тврдокорни схизматици и да се оглушују његовим пастирским ријечима. Пожалио се и на Кирила, да он јавно забрањује под пријетњом одлучења да православни дају милостињу фратрима и да се у разним приликама понаша непријатељски према римокатолицима, а православни Шибенчани да својим поступањем са римокатолицима узбуђују немир у граду и да Кирил не ће да их за то ни опомене. Ово дознајемо из Мелентијева писма Кирилу од 15. априла 1660. г., којим га позивље да мора избјегавати сваки непријатељски чин наспрам римокатоликâ, да

[102] Docum., p. 54.

[103] Кутув ркп.

мора настојати да приволи парохијане своје на љубав с иновјерцима и да истим парохијанима не пријечи да дају фратрима милостињу, наводећи да се то чини и у Млецима.[104] Позив овај Мелентијев остављен је био без пажње од стране православних Шибенчана, јер противу њих и њихове цркве дизало је све више глас шибеничко латинско свештенство и узнемиривало их, и дакле нијесу ни они имали разлога мучати и миловати оне, који на њих нападају. А парох Кирил био је уз свој народ и ревносно је своју цркву пазио, те се могла и сачувати православна шибеничка црквена општина од опасности, која јој је почела била пријетити од тобожњег јој врховнога пастира, епископа Мелентија.

Оно што је Мелентије покушао био учинити у Млецима да присвоји себи право да он поставља по својој вољи свештенике за парохијску службу, хтио је да то исто учини и у Задру. Послије смрти (1656.) задарскога пароха Гаврила Пападопола, који је од црквене општине изабран био на службу и од проведитора Јерон. Фоскарини 1. октобра 1652. г. потврђен, општина је изабрала била себи за пароха калуђера Аверкија Зоћу. Овога калуђера није хтио еп. Мелентије да призна, него је написао у октобру 1658. г. да ће им он послати за пароха другог свештеника Исаију Станила, којега епископ препоручује као побожна човјека и учена. Општина захвали епископу на његовој бризи, и задржи Аверкија. Није хтио ипак епископ да призна тога свештеника, исто као ни Теофана Мелета, којега је општина била себи призвала, послије Аверкијеве смрти (1659.) Спор се заметнуо између епископа и Задрана, који је по изгледу оштро се водио са обје стране. Међутијем Задрани дочују какве је смјерове о православној цркви гојио, а дознали су и за противштину, коју Шибенчани са својим парохом показују епископу, те заузму и сами самостални положај према њему.[105]

Главно уређење задарске црквене општине изведено је било, као што смо видјели, 1642. године. Односни устав о томе потврђен је био проведиторском наредбом 19. јуна 1644. г., и заштитником цркве признат је сам далматински генерални проведитор. Али по томе уставу имао је права у рјешавању спољашњих црквених послова и тутор латинске капеле св. Ђорђа, дакле један римокатолик. Ово је сметало православнима да поступају у обрану своје вјере и својих права у администрацији

[104] Docum., p. 55.

[105] Кутуб ркп.

црквеној онако, како су то они жељели и како им је то требало сада, кад су морали да се бране и од свог епископа. Обрате се они зато „заштитнику“ своје цркве, тадашњем проведитору Јерониму Контарини, молећи да би могли самостално својом црквом управљати и независно од оног латинског тутора. Проведитор нађе оправданом њихову молбу, и пошто је наредбом од 5. новембра 1663. г. изданом у Сњету установио, ко има право бити чланом црквене општине и како се има управљати црквеним приходима, 19. маја 1664. г. изда нову одлуку, по којој је православна црква св. Илије одјељена у управи својој од оне капеле св. Ђорђа, и иста црква саставља искључиву својину православних несједињених Задрана, те и управа те цркве припада само православним туторима, које изаберу на односним годишњим скупштинама својима чланови општине, који су православне вјере.[106] Добивши ово, православни Задрани писмом својим од 14. јуна исте (1664.) године, пуним највеће учтивости али уједно достојанственим и проникнутим највећом и најплеменитијом православном свијешћу, објаве еп. Мелентију, да су они прије три године, послије одласка калуђера Мелета, изабрали себи за пароха калуђера Атанасија Тројила, крићанина, и да он стално у њиховој општини врши службу и вршиће је, док се буде честито владао по прописима православне цркве. Ово писмо није било по вољи епископу Мелентију, те одговори Задранима да ће пристати, да им остане Атанасије за пароха, ако исти дође у Млетке и он га испита. Знајући Задрани како мисли о вјери еп. Мелентије, и бојећи се да се и они не изложе, као Шибенчани, неприлици да им дође латински бискуп у канонској посјету, не одазову се они епископовом позиву, и тада је тај епископ показао отворено, да није православни. Оптужио је православне Задране да су схизматици, и потражио је од генералног проведитора далматинског да с њима поступа онако, како тобоже државни млетачки закони прописују, да се има поступати са онима, који не исповиједају државну религију. Дуго се дописивање о томе водило, док се најпослије проведитор Антоније Барбаро изјави за православне Задране, и наредбом од 13. јула 1671. г. призна за законитог пароха Атанасија Тројила, и тијем се сав овај спор свршио.[107] И еп. Мелентије престао је даље узнемиривати православну задарску црквену општину.

У ово доба, послије много времена, спомиње се православна

---

[106] Архива зад. црк. општине.

[107] Ibidem, и Кутув. рки.

прквена општина скрадинска. У Скрадину постојала је црква св. Јована, која је саграђена била још 1348. г. настојањем српске владарке Јелене, и при тој цркви општина, с којом је у оно вријеме стајала у свези и шибеничка црквена општина. О овоме ми смо говорили на своме мјесту. Ова црква св. Јована у Скрадину постојала је и кроз сав XV. вијек и у првој половини XVI. вијека. Турци осиоје 1521. г. Скрадин и био је под њиховом влашћу до 1537. године. Ми не можемо казати, да је за то вријеме поменута црква разорена, него на основу онога, што знамо, да су под турском владом у далматинском континенту од 1524. до 1537. г. биле отворене многе српске цркве ми мислимо, да је тада постојала још и скрадинска црква св. Јована, и да није она од Турака разорена, као што то наводи 1754. г. шибенички поглавар у своме извјештају проведитору Ф. Гриманцу. Поменуте 1537. године Млечићи оружјем освојише од Турака Скрадин, и тада, као што је познато, разрушише готово сасвијем град. Можда је тада разорена и она црква: а можда се то догодило и при оним ратним сукобима, каквих је ради Скрадина остиро било између Млечића и Турака кроз XVII. вијек. У ствари је то, да те цркве није већ постојало 1670. године у Скрадину. Те године од прилике обрати се далматинском проведитору калуђер Теофан Павић са још неколицином калуђера молећи, да би им се уступила у Скрадину једна запуштена кућа, коју би они поправили и приредили за своје становање у облику манастира. Проведитор Ант. Барбаро уважи ту молбу, и декретом од 9. септембра 1670. г. из Шибеника дарује калуђерима једну кућу, да им послужи за становање и за духовне потребе њихове (per uso della loro religione), и да нијесу дужни ништа за њу платити, него само да су дужни Богу се молити за срећу републике. Нијесу могли поменути калуђери да се ускористе оном зградом за сврху, ради које су је тражили и добили, него тек 1684. г. кад је млетачки генерал Фосколо отео сасвијем Турцима Скрадин, а за вријеме проведитора Доминика Мочениго. Тада поправише и уредише калуђери са својим старјешином Теофаном ону кућу за себе и саградише уз ту кућу и цркву у част св. Спиридона, у којој су ти калуђери вршили богослужење. Прва служба и посвећење цркве ове обављено је на дан Успенија Богоматере исте 1684. године, ради чега се послије спомињала у документима ова црква као посвећена Богоматери (Gran Madre di Dio).[23]

---

[23] Ст. архива зад. сп., бр. 86

Да ли је у оној молби калуђерâ проведитору и у ријешењу проведиторовом од 1670. г. имао каква учешћа еп. Мелентије, не може се знати. По свој прилици није, јер сама црквена општина сврадинска није ни била тада још под јурисдикцијом млетачко-далматинског епископа, него је стојала у свези са манастиром Крком и посредно је зависила од дабро-босанског митрополита. Али је овај епископ улазио у посао кад се устројила нова црквена општина у Пероју у Истрији. Истрија је спадала под јурисдикцију млетачко-далматинског епископа још од времена еп. Гаврила Севера, и с тога је влада морала договарати се са епископом, кад се тицало нове црквене општине у тој провинцији.

Перојци дођоше из Црногоре 1657. године и населише данашњи Пероj, ставши под власт млетачке републике. С њима је дошао и један свештеник Михаил Љуботина. Зажелише одмах саставити своју црквену општину и саградити цркву, у којој би им онај њихов свештеник служио као парох. Ради овога обрате се за односну дозволу у Млетке. Еп. Мелентију било је ово од стране владе саопштено, и он пристане да се нови они досељеници саставе као црквена општина, али да у духовним стварима имају зависити од грчког свештеника, који је при цркви у Поли и да полска црква св. Николе служи парохијском и за Перојце. Ово је Мелентије мотивирао малим бројем Перојаца што је тада било, свега 77 душа, и да за такав број довољан је засебни парох. У самој ствари је по свој прилици било то, што је он циљао да те нове православне досељенике потчини латинском свештенику у Пероју, и тијем да их учини оним, што је и сам био, отуђенима од православне вјере. Можда се он у томе смислу и дописивао са перојским латинским свештеником који се, као што ћемо ниже видјети, врло безобзирно држао наспрам православних Перојаца. Одлуку ону Мелентијеву млетачка је влада усвојила и у томе смислу издала 5. октобра 1658. г. односну наредбу своју раиском политичком поглавару.[109]

Из свега, што смо навели о православној цркви у млетачко-далматинској епархији за вријеме епископа Мелентија Хортакиса, могло се видјети, да је од тога епископа пријетила јој опасност да подлегне унијатству, али да ју је сачувала од тога свијест православнога народа. Умрô је Мелентије 3. августа 1677. г. Док је живио Мелентије, никакав се глас није чуо противу њега, ни противу управе његове у млетачко-далматинској епархији

[109] Docum., p. 55.

од стране римског свештенства. И нојмљиво је то, јер је он био њихов човјек, срествомм кога су рачунали да ће се православни сви у тој епархији поунијатити. Знала је и римска курија и латински бискупи, на какву је противност он наилазио код православних у извађању својих намјера, али су сматрали на то као на обичну реакцију, која се појављује кад се има нешто ново увести, и гојили су наду да ће најпослије њихова бити побјега. Кад је умрô Мелентије, жеља је била бискупâ, да му наслиједи човјек исте школе, који би дјело његово продужио. Али им се та жеља није испунила. Народ, а особито црквена општина млетачка одмах се постара, да би епископску катедру заузео човјек поуздан у православној вјери, и који би знао ту вјеру бранити од свакога нападаја. И сада изиђе из дотадашње ресерве латинско свештенство и почне опет пређашње своје нападаје на православље. У борбу ту противу православља у млетачко-далматинској епархији ушао је послије и сам папа Иноке нтије XI.

12.

У марту 1671. године удаљио се са цариградскога пријестола патријарх Методије III (Морони), и прешао је на борављење на острво Хијос, а затијем на острво Закинт. Познат је био, као велики бранитељ православне вјере, како од латинства, тако исто и од протестанског учења. У јануару 1672. г. и он је, заједно са тадашњим патријархом цариградским Дионисијем IV. и још 40 митрополита и епископа, потписао „исповједање вјере источне цркве“, као свечани одговор васељенске цркве онима, који су се старали да покажу, да се источна црква заразила калвинизмом. За вријеме борављења Методијева у Закинту, млетачки проведитор острва упознао га је и високо уважавао. Ово је тај проведитор саопћио и средишњој влади у Млетке.

Неколико дана послије него што је Мелентије умрô био, дозна млетачка црквена општина да се налази у Далмацији на путу у Млетке бл. Методије, и одмах су православни Млечићи смислили да замоле Методија, да би он заузео тамошњу катедру. Дознао је за ово млетачки патријарх, и да предупреди ову ствар поднесе 20. новембра 1677. г. меморијал влади противу бл. Методија, наводећи како би он сматрао за увриједу своме достојанству, кад би Методије заузео у Млецима катедру, при чему у истом меморијалу истакне, како православни у Млецима

безобзирно поступају наспрам римокатолика, како одводе у своју вјеру многе римокатолике срествoм мјешовитих бракова и примајући римокатоличку дјецу у своју школу, излажући тиме опасности њихове душе (con pericolo delle loro anime), како исти праславни понижавају господујућу вјеру, обављајући јавно своје богослужење и носећи публично по граду св. причешће болесницима и т. д., и како ради свега тога не треба православнима више допустити да имају свог епископа у Млецима.[110] На све ово влада није ништа писмено одговорила млетачком патријарху, него му је усмено саопћила, да му је сав труд узалудан. Међутијем буде изабран бл. Методије за епископа млетачко-далматинског 19. децембра 1677. г., а 3. јануара 1678. (1677. m. v.) г. буде тај избор од владе потврђен. Овај догађај наљутио је и папу римског Инокентија XI., те кроз нунција свога у Млецима прикаже 5. јануара 1678. г. оштри меморијал влади противу бл. Методија, називљући га „схизматиком", и захтијевајући да се уништи онај избор. Пошто је влада на то само опћим изразима одговорила, то 5. марта и. г. поднесе нунције други меморијал, а 28. маја и. г. сам папа управи дужду писмо позивљући га да уклони онога Методија, и напоминући му да сјетовној власти не припада никакво право у духовним пословима. Неколико дана послије поднесе и нунције опет нови меморијал у истоме смислу.[111] Влада се нашла у чуду са свима тим меморијалима и папиним оним писмом дужду. Одговарала је нунцију опћим ријечима, а папи дужд истакне у писму од 4. јула и. г. да влада млетачка дужна је водити рачуна о државним разлозима, и тек на другом мјесту бринути се о јурисдикцији бискупâ.[112] И овијем је тај спор свршио. Папа је умукао; а Методије водио је редовно и мирно управу млетачко-далматинске епархије за близу двије године, до смрти своје, нити је познато, да је за то вријеме имала гдје у тој епархији да трпи што православна црква, осим само у Перoју.

Православни Перојци мирно су живјели за првих неколико година, пошто се доселише, покоравајући се наредби власти, да им пастирску службу врши православни свештеник полски. Али ово није било по вољи латинском свештенику у Перoју, неком Мартину Карбонћино. У Перoју је било само неколико душа римокатолика, и приходи онога свештеника били су врло

[110] Кутув. ркп. Велудос, стр. 79.
[111] Кутув. ркп. Docum., p. 61.
[112] Кутув. ркп.

незнатни. Да би те приходе умножио, он почне наваљивати на православне да би оставили своју вјеру и полатинили се, те постали његови парохијани. Мушко држање Перојаца приморало је владу да их узме у заштиту, и латински се онај свештеник морао умирити.[113]

У ово је вријлме сасвијем била уређена православна црквена општина шибеничка. Уз честитога шибеничког пароха Кирила Габријела налазио се као капелан од 1676. године крчки калуђер Никодим Бусовић (Шибенчанин). Многобројна је била тада шибеничка општина, те су бивала уз пароха по два капелана, редовно Срби, јер је велика већина општинара била српске народности. Разна правила, која су дотле издавана била, већим дијелом од политичке власти, нијесу задовољавала општинаре и била су поводом честих спорова у самој општини. Услијед односне молбе, да би општинари сами саставили свој црквено-општински правилник, шибенички кнез Ђампаоло Фошкарини дозволи то општинарима, који тај правилник 25. априла 1679. г. и саставе. И то је онај правилник (madregola, madre regola) који је затијем важио кроз сва даља времена у општини. Саставио је овај правилник капелан Никодим Бусовић, и ради тога смо му име горе споменули; а на основу овога може се судити, да је тај капелан већ тада дјелатан био за опште ствари, и да га је та његова дјелатност без сумње довела послије на епископску столицу. У правилнику овом забиљежени су на српском језику будући дворани: Вулета Бусовић, Филип Рајчевић, Тома Павковић, Милија Вулиновић, Михаило Миљевац и Глиго Зубићевић.[114]

Епископ Методије умрô је 9. августа 1679. г. Смрт његову одмах је папин нунције јавио у Рим, и та је вијест сигурно много обрадовала папу, истог оног Инокентија XI., који се онако окомио био на пок. Методија. Чим је дознао за то папа, он пише 16. сентембра 1679. г. млетачком патријарху (Aloysio), те изражавајући своје задовољство, да је нестао лажни епископ, који је био старјешина Грка схизматика у Млецима (pseudo Episcopus, qui Venetiis Graecis schismaticis praeerat), препоручује најозбиљније патријарху да свим силама настоји, да не буде постављен за епископа други схизматик.[115] Биће тај патријарх без сумње урадио све што му је папа наредио, али није успјео

[113] Ово је било 1677. године. Docum., p. 57—60.

[114] Docum., p. 60.

[115] Кутув. рки.

ништа. Јер 3. октобра и. г. буде изабран за наслједника Методијева игуман Герасим Влахос, ватрени бранитељ православља (θερμὸς τῆς Ὀρθοδοξίας ὑπέρμαχος).

22.

Родио се Герасим на Криту, гдје је учио прве школе, и затијем је довршио науке у Италији. Од 1656. до 1663. г. био је свештеник при цркви св. Ђорђа у Млецима и проповједник. Из Млетака прешао је у манастир свете Богородице у Крф, и ту је био игуман од 1664. до 1679. г., кад га изабраше на млетачко-далматинску епископску катедру, коју је запремао све до смрти своје, 3. фебруара 1685. г. Био је еп. Герасим од свију љубљен и штован, а по смрти оставио је о себи глас мудрог и ревносног архипастира. Познат је и као ваљани философско-богословски писац, којега су дјела сва штампана, већином у Млецима.[116]

Ревност еп. Герасима за православну вјеру показала се главним начином у млетачкој црквеној општини. За 20 година, што је на управи црквеној у Млецима био еп. Мелентије Хортакис, успјео је он био задобити себи неколико млетачких општинара, који су састављали као његову странку и нагињали као и он унији с Римом. Било је у тој странци неколико богатих људи, и који су по положају своме били упливни. Странка ова Мелентијева постојала је у Млецима и кад је Герасим постао епископ, и у црквено-општинским питањима састављала је опозицију сваком питању од оће користи. Особито је показивала противност при бирању свештеникâ за млетачку цркву, тражећи да се бирају кандидати, који су у Италији свршили науке. Кад се послије смрти пароха Вартоломеја Сиропула имао бирати (1680.) нови парох, пета је странка хтјела да се изабере за пароха неки Константин, који је познат био по својој наклоности к унији и који је науке свршио био у грчкој колегији у Риму. Приликом тога избора заметнула се кавга између општинара, која је пријетила да сврши раздјељењем општине. Унијонисте подржавала је курија млетачког патријарха, а храбрио их је у устрајности и сам нунције папин, који је знао за њих расположити и неке људе на влади. У одлучном моменту умјешао се у ствар еп. Герасим. Дознавши за све интриге дотичних бранитеља унијониста, он напише 3. априла 1680. г. влади жалећи се, да иновјерци руше мир општине и да се мијешају у ствари, које се њих немају ніпошто да тичу. Поводом овога завело се

[116] Сатас, сп. књ., стр. 336.

дописивање између владе и млетачкога патријарха, од којега је влада тражила разјашњења о предмету. Патријарх у једноме писму од 29. априла и. г. прикаже влади, како је општина млетачка претворила се у схизматичку општину, која се у држави не може трпјети, и позивљући се на владину наредбу од 11. маја 1542. г. истакне, да њему припада право испитати и издати односну патенту сваком грчком свештенику, који ће да заузме службу при цркви св. Ђорђа, и да само то и ништа друго не траже „прваци“ млетачке грчке општине, који су се и к њему овом приликом обраћали, а који не траже друго, него да се поштују у општини државни закони. Поводом овога писма, које је влада саопћила еп. Герасиму, 8. маја исте године, он поднесе влади опширни меморијал, у којем истакне дукал издани 20. августа 1578. г. о независности православне цркве од латинских бискупа, а који врпједи за све православне поданике млетачке републике и уједно изложи дуго разлагање о томе, како је његова црква у пуноме смислу православна црква и како она као такова има и по државним законима права на законито постојање и да је свак штује. У истом меморијалу енергично потражи од владе заштиту противу оних немирњака, који само нереде у црквеној општини стварају. Меморијал овај, кад је за исти дознао папин нунције, побудио је тога нунција да тражи посредовање римске курије у овој ствари и да треба свакако уклонити из Млетака „схизматичког“ епископа Герасима. Завело се тада дописивање између Рима и Млетака. Рим је тражио да се учини оно, што је патријарх млетачки захтијевао, и поновио је жаљење своје, што се у хришћанској католичкој држави трпи епископ, који није католик; а Млеци су одговорили папи опаквим оћим терминима, као што су то и прије чинили. Ствар се ова свршила тијем, што је еп. Герасима влада похвалила ради старања његова о миру и реду у црквеној општини; онај Константин, кандидат унијониста, не само што није био изабрат за пароха, него је чак и из Млетака уклоњен био, а парохом млетачким постао је Ђорђе Ђафуни из Кипра. Побједа је остала на страни чистих православних, и за ову побједу црквена је општина благодарила свом епископу и постала му још више одана.[117]

У Далмацији је имао еп. Герасим да се такођер бори ради православне вјере. Од 1678. године био је генерални проведитор за Далмацију и Боку которску Петар Валијер, велики прија-

[117] Подробно о свему овом у Кутувал. рукопису.

тељ задарског арцибискупа, францишканца Евангелиста Парцаги (1669—1688). До овога Валијера сви су се проведитори, у опће говорећи, држали наспрам православне цркве у Далмацији онога правца, који је био диктиран из Млетака и који смо видјели, да је тамо важно. Овоме се проведитору учинило да може у томе поступати по својој глави, и већ друге године свога проведиторовања он објављује (14. сент. 1679. г.) задарском кнезу како мисли поступати наспрам православних у опће, и нарочито наспрам православног свештенства.

У Боки которској, а посебно у Котору и околини латинско је свештенство било још дрзовитије са православном црквом, него ли у Далмацији. И то се просто тумачи, зашто је тако било. Шљедбеникâ латинске вјере тамо је врло мало било, а латинског свештенства много, те је требало пастирима латинским саставити и стадо, које би могли пасти, па и ударили у обраћање тамошњег православног српског народа свима могућим срествима, а највише помоћу тамошњих политичких власти, којима су они доказивали, како тај народ стоји у свези са иностраним владикама, и како је због тих веза мало поуздан у вјерности републици, а тијем су наравно они имали те власти за себе, а противу православне вјере. Шта је све то свештенство радило до времена, кад је постао которским бискупом Иван Антун Sboravacius (1656—1688.) не спада овдје да се говори. За врријеме овога бискупа ваљда се најгоре поступало са православнима. Настојањем његовим, на примјер, управитељи града А. Фоскарини и J. Лоредан издали су (у новембру 1667. г.) наредбу, да без дозволе бискупове никакав православни свештеник не смије вјенчати латинску дјевојку са православним момком; управитељ Л. Венерије наређује (1672.), да се имају протерати из дотичних села бокешких „схизматички српски свештеници"; управитељ А. Фоскарина наређује (1679.), да Срби (Serbliani sive Rasciani) у Котору и околини морају светковати латинске празнике, под пријетњом новчане глобе, ако се усуде у те дане радити.[118] А по настојању тога истога бискупа и генерални проведитор Петар Валијер издао је 13. септембра 1679. г. наредбу, да каноник которске бискупске цркве Лука Болица има обучавати православне свештенике прије него што заузму пастирску службу, како не би без тога ти свештеници „својим незнањем и злоћом штету нанијели истини црквених догмата" (con la loro inscienza et mala dispositione potessero perturbare la veritá dei dogmi ecclesiastici), и

[118] Farlati. VI, 506 sq.

да тај каноник може узети себи ако му треба још једног помоћника за тај посао, а ако му се они свештеници успротиве, да се обрати политичкој власти, која ће их на то принудити.[119] Мора бити да се много допала самоме томе проведитору ова красна његова наредба, те је похитао да одмах сутрадан пошље приједпис исте наредбе задарском кнезу Јулију Доná, да се по њој влада према православном свештенству у Задру и околини.[120] Истог оног дана, кад је издао наведену наредбу, издао је још двије, једну да никакав свештеник-православни не може служити, док му он не изда дозволу за то, и другу, неком свештенику Вуку Вулићевићу, да може служити, али да мора дужну послушност показивати надлежном латинском бискупу. Ове двије наредбе ми ћемо видјети, како опет свечано понавља за Далмацију овај исти проведитор.

Услијед оне прве проведиторске наредбе позвао је задарски кнез преда се тадашњег православног задарског пароха, оног истог Атанасија Тројила, о којем смо прије спомињали, а који је као свагда био уважена особа код Задрана Прикаже се тај свештеник кнезу и ту дозна за ону Валијерову наредбу, по којој као да би и он морао ићи сада да се учи код каквог латинског попа. Атанасије наравно није ни помислио да се покори оној наредби, али зато иста је наредба силно раздражила православну задарску општину, која је видјела, да се овијем циља стварати православној вјери у Далмацији онакве неприлике, какве су Бокељи морали да трпе. Јаве тутори задарске цркве о овоме послу спископу Герасиму у Млетке, представе му сву опасност, која може од тога проистећи за слободу њихове цркве и замоле га да о томе код владе поради. Еп. Герасим показао се и сада правим архипастирем и бодрим чуварем духовнога стада свога.

Поднио је Герасим 12. јануара 1680. г. меморијал влади, наводећи и сада, као у првом свом меморијалу, дукал од 20. августа 1578. г. и жалећи се, да једна провинцијална власт може поступати противно одредби средишње власти и наертати на слободу и независност православне цркве. Услијед овога потражи влада 16. јануара и. г. од проведитора Валијера односни извјештај. Је ли и какав је извјештај на то поднио Валијер, није нам познато; а у марту исте 1680. године већ он и престаје бити за тада генералним проведитором. Судећи по једној наредби прове-

[119] Docum., p. 61.

[120] Ibid., p. 62.

дитора Лоренца Дона̀ од 22. марта 1683. г., у општини задарској нијесу се имали жалити, да им свештеника њиховога ради вјере узнемирују, него се том наредбом утврђивала наредба проведитора Јеронима Контарини од 5. новембра 1663. г. о правима дотичних општинара.[121]

Умре 3. фебруара 1685. г. честити еп. Герасим, и са његовом смрћу губи православна црква и у Млецима и у Далмацији свога заштитника и бранитеља, и налази се од сада изложена нападајима са свију страна, принуђена да се сама брани чак и од свога законитог епископа. На мјесто Герасимово био је изабран 28. марта 1685. г. за млетачко-далматинског православног епископа Мелентије Типалди, који ће на несрећу цркве остати епископом за 27. година. А генералним проведитором у Далмацији постаје тада по други пут зле успомене Петар Валијер, да продужи са̂м и угласи пут другим проведиторима, да гоне православну вјеру.

Пошто се дјелатност еп. Мелентија Типалди развија поглавито у слиједећем периоду, то овдје и завршујемо ријеч о православној цркви овога периода.

---

[121] Кутув. ркп. Архива зад. црк. општине.

ШЕСТИ ПЕРИОД.

1699—1797.

Године 1688., као што смо казали, млетачка република постаје фактично господар готово и свега далматинског континента, као што је она од 1420. г. била господар далматинског приморја. Овај фактични њен посјед био је ратифициран 1699. године, кад је углављен карловачки мир.

Са овим миром није ипак још свршило оно дуго ратовање, које је млетачка република имала да ради Далмације издржава са Турцима. Република је имала интерес да се прошире границе около тврђава Книна и Сиња, како би слободније било дјеловање из тих тврђава далматинској војсци. Турци опет са своје стране кипјели су осветом према Млечићима, који су им отели били мал не сву Далмацију. Ради тога су непрестани сукоби бивали између турске и далматинске војске, сад у једном сад у другом пограничном мјесту, док се нијесу распрострли по свој граници, и претворили се у прави рат између турске царевине и млетачке републике. То је било 1714. године. За 3 године продужавао се овај рат, који је република водила са Турчином у почетку сама, а послије у савезу са царем Карлом VI.

Неколико је жестоких бојева морала република да издржи у овоме рату, али свагда са поразом Турака. У мају 1717. г. пао је Имоцки, та пошљедња далматинска тврђава, у којој су још Турци били. Јунаштво далматинске војске развило се било у овоме рату више него икада прије, и толико је код ње било одушевљење, е је изгледало, да ће се сва Херцеговина заједно са Босном ослободити Турака. Прилике су за то биле тада најповољније; и то би се ваљда и догодило било, да није био принуђен цар Карл VI., услијед објављеног му од Шпанске рата, напустити овај рат са Турцима и склопити мир са султаном. Усамљена република морала је и она да прекине рат, и да и на силу пристане на мир са портом. Мир је углављен био у Пожаревцу 21. јула 1718. године. При утврђивању граница из-

међу Турске и Далмације био је од стране републике далматински генерални проведитор Моћениго (кашње дужд млетачки), и по имену овога проведитора, црта, која је показивала нову границу, названа је linea Mocenigo, а нови предјели у Далмацији, што је сада република добила од Турске, названи су acquisto nuovissimo, за разлику оног acquisto nuovo, што је имала република од карловачкога мира.[1] Граница ова по Моћеничговој црти, то је у главноме граница данашње Далмације.

Овај догађај служи завршетком оне промјене у бројном одношају између православног грчког елемента и српског елемента у републици, а која се промјена јаче почела била показивати у половини XVI. вијека. У XV. вијеку и до друге половине XVI. вијека имао је у држави превагу грчки елеменат над српским. Кад је република изгубила своје посједе у Мореји (1540.), затијем острво Кипар (1573.) и Крит (1669.), грчки елеменат изгубио је свој пређашњи значај; а преласком Далмације (1699. и 1718.) под власт републике српски је елеменат заузео мјесто, које је некада грчки имао. До карловачкога мира православну паству млетачко-далматинског (филаделфијског) епископа у Далмацији састављале су грчке породице у приморским градовима, које су према српским породицама у истим градовима биле у већем броју. Сада пак оне грчке породице саставише у Далмацији врло незнатни број према десетинама хиљада српских породица. Па и у самим од старина грчким црквеним општинама на приморју почињу сада Срби превагу добивати; а у шибеничкој општини ту су превагу Срби добили били још и прије, као што нам свједочи онај издани 1678. год. црквено-општински шибенички правилник. Смањивање броја Грка у овоме периоду опажа се сваком годином. Нестаје их у Далмацији на очиглед. А ово се догодило услијед тога, што се многе грчке породице враћаху у отаџбину своју стару, а и што поједини од оних Грка, који су остајали у Далмацији, заводећи се за разним злим својим духовним пастирима, па и архипастирима, као што бијаху Хортакис и Типалди, напустише православну вјеру и полатинише се. Прво мјесто у приморским црквеним општинама заузимају мало по мало Срби, и српски свештеници у тим општинама замјењују грчке, те се дошљедно уводи и словенско богослужење умјесто грчкога. Крајем овога периода врло је незнатан број православних грчких породица у Далмацији, и тих породица у слиједећем периоду готово сасвијем већ нестаје. Овијем се тумачи и то,

[1] Documenta, pag. 113.

што наредбе млетачких власти о православној цркви, било позитивне или негативне, кроз сав XVIII. вијек готово искључиво се тичу Срба̂, и тек само споредно Грка̂.

1.

Са политичком промјеном, која је изведена у Далмацији карловачким, односно пожаревачким миром, мијењају се и јерархијски односи православне цркве у Далмацији. Престаје сада јурисдикција дабробосанског митрополита над православнима у далматинском континенту, који прелазе de jure под јурисдикцију млетачко-далматинског епископа, под чијом су се духовном влашћу налазили одавна већ православни на приморју, и тај се млетачко-далматински епископ сматра од сада у напријед црквеним старјешином свију православних и континента и приморја далматинског. Први епископ, који је ту власт почео вршити, био је поменути Мелентије Типалди.

Родом из Кефалоније, Мелентије (у свјетовњаштву Матеј) је дошао као момчић у Млетке, и ту је ступио у грчки завод Флангинов. Кад је свршио у томе заводу науке, прешао је у Падуу, гдје је науке своје и довршио. Био је одличан у науци и побожан, и за вријеме школовања свога стекао је много пријатеља и поштовалаца у Млецима. Повративши се у отаџбину, био је рукоположен и одређен за учитеља младежи Ликеура и Фрурија. Повратио се опет у Млетке, и млетачка црквена општина изабере га за свог свештеника, проповједника и учитеља у Флангиновом заводу. Кад је умрô епископ Герасим, буде Мелентије на његово мјесто изабран. Влада одмах (29. марта 1685. г.) одобри тај избор, и по благослову цариградскога патријарха Јакова буду позвана у Млетке ради хиротоније Мелентијеве два епископа из Крфа: Климент фанарски и неохорски и Партеније маински и каламонски. Великом свечаношћу и у присуству многе изабране господе хиротонија је обављена била трећи дан Ускрса (28. марта) 1686. г. Противу овога протестирао је папа Инокентије XI. жалећи се сенату што је допустио да нови „схизматички“ епископ буде у Млецима. Сенат одговори папи кроз свог посланика Јована Ландо мноштвом лијепих ријечи, али и доказујући папи, да је то већ готова ствар. Неколико времена послије стигне грамата цариградскога патријарха Дионисија на сенат, којом патријарх признаје законитом и правилном Мелентијеву хиротонију, јер обављену по дозволи патријарха Јакова. Послао је патријарх нарочиту грамату и Мелентију, у којој му

препоручује „да чува као што мора у најстрожијем смислу (ἀπαραίτητον) све установљене догмате, обичаје и правила сходно апостолском и отачаском учењу.“[2] И послушао је Мелентије и вјеран је био овој препоруци патријаршеској, — али само за четири године, јер већ 1690. г. он заборавља ту препоруку, и полази трагом некадашњег Арсенија монемвајског, који је познати нам покор учинио био у млетачкој православној цркви. Да ли је и за те четири године Мелентије био, какав би морао бити један вјерни син православне цркве, није могуће казати, јер није ништа важнијега познато о дјелатности његовој за то вријеме. Неколике наредбе његове о свештеницима у шибеничкој црквеној општини (Кирилу, Никодиму Бусовићу и Никифору Милошевићу) и задарској црквеној општини, не садрже ништа, што би било за осуду. Али је ипак за осуду то, што је он равнодушно гледао, како тадашњи далматински проведитор поступа противу православне цркве.

2.

Као што је споменуто, у октобру 1684. г. постао је Петар Валијер по други пут проведитор у Далмацији. У октобру слиједеће године овај Валијер упознаје задарскога кнеза Ема са старим једним дукалом (од 11. јула 1446. г.), којим је млетачка влада упућивала власти у Боки которској, да гледају на вјешти начин обратити тамошње православне у римокатоличку вјеру, и пита тога кнеза, не би ли се по овому дукалу могло поступити са православнима и у задарском политичком округу.[3] Шта је овај кнез одговорио на ово проведитору не знамо, али то нам већ показује, шта је мислио тај проведитор о православној цркви у Далмацији. Међутијем да би спремио поље оној органичкој наредби, коју ће затијем издати за сву Далмацију и Боку которску, он изда у фебруару 1685. г. наредбу туторима цркве св. Илије у Задру, да ће у напријед о њега зависити потврда свештеника, кога они себи за пароха изаберу, пошто се он (проведитор) увјери, да дотични има све оне реквизите, који су нужни.[4] А ти се реквизити своде на то, као што дознајемо из наредбе потоњега проведитора Кавали, о којој ћемо на овоме мјесту говорити, да дотични свештеник мора бити у н и ј а т.

Валијеров пријатељ, задарски арцибискуп Парцаги, није престајао наговарати га, да једном одлучном наредбом стане на

[2] Кутувал. ркп. — В е л у д о с. Стр. 80—83. С а т а с, Сп. кн. стр. 454—455.

[3] Docum., p. 6.

[4] Ibid. p. 62.

пут „шизматичкој самовољи“ у Далмацији и да морају сви послушни бити у вјери латинским бискупима. А није мање радио у томе смислу около Валијера и нински бискуп Иван Боргофорти, који је у својој бискупији, која се простирала преко Обровца чак у Лику, имао велики број православних, који наравно нијесу хтјели ни за што признавати власт тога бискупа, а римокатоликâ у свој својој бискупији имао је тек врло незнатан број. И настојања поменутог арцибискупа и бискупа увјенчаше се, бар на хартији, усцјехом. Валијер обиђе у почетку 1686. г. црквену област и једног и другог, и кад се повратио у Задар, изда 25. марта исте године опћу наредбу за сву Далмацију и Боку которску, по којој наредби, сви свештеници грчког обреда имају унапријед бити постављени на парохијску службу од латинских бискупа, који ће их упућивати како да управљају народ оног обреда, и сви ти свештеници морају признавати исте бискупе за своје старјешине, а бискупи ће се имати старати, да они буду добро изучени у догматима свете вјере. Обећава се у тој наредби бискупима, кад им се не би православни покоравали, помоћ свјетске власти (l' assistenza secolare), а дотичним паросима, који ће ревносно вршити бискупске заповједи, обећава се, осим приходâ у натуралијама, годишња награда од пет дуката из државне благајнице.[5]

„Ово је први документат свјетске власти који подвргава православне Србе, млетачке поданике, латинским бискупима“, каже проведитор Фр. Гримани у једном извјештају своме од 5. јула 1758. г. млетачкој средишњој власти.[6] Арцибискуп М. Караман у свом извјештају од 10. априла 1750. г. наводећи ову Валијерову наредбу, називље је светом наредбом (santo decreto), а за Валијера каже, да у њој он говори као свети отац (parla da Santo Padre).[7] Ова је наредба проведиторска била фатална по својим послѣдицама за мир у Далмацији, јер је до безочности довела латинско далматинско свештенство за сва даља времена у поступању своме према православном свештенству и народу Далмације. Али та је иста наредба показала и то, колико је православно свештенство далматинско са народом својим одано било православној вјери и

[5] Ibid. p. 63—64.
[6] Ibid. p. 367.
[7] Ibid. p. 297.

како је знало мушки је бранити и пред истом владом. Видјеће се ово најсјајније из онога, што ће даље бити приведено у овој књизи.

Наредбу ову своју издао је проведитор Валијер сасвијем на своју руку и без знања средишње млетачке владе. Морао је наравно извјестити ту владу о истој наредби; али разумијевајући да му је не би влада одобрила у онаквом смислу, како је састављена била, јер се то косило са основним млетачким законом о вјерској толеранцији у земљама републике, он обзнани владу из те своје наредбе само о ономе, што је знао да влади не ће моћи бити противно. Обзнањује је наиме, да је услијед пошљедњега рата нашло се много православнога народа и свештенства у бискупијама задарској и нинској, те како је он одредио сваком свештенику из државне благајнице годишње припомоћи од пет дуката, осим неких још натуралија, и како су ти свештеници већином неуки, те изгледају као вукови међу овцама, и ради тога да је препоручио арцибискупу задарском и бискупу нинском, да настоје обучавати те свештенике, да не би због незнања њиховог „осквpнила се вјера и закон". Ово је написао Валијер влади истог оног дана, кад је ону наредбу издао, дакле 25. марта 1686. г.[8] По датуму исте наредбе рекло би се, да је Валијер и сам разумијевао да, издавајући је, чини незакониту ствар. Он је издао ту наредбу кад се спремао, да напусти проведиторску службу, и препоручује у истој своме нашљеднику (all' eccelentissimo successore) да је изведе, и ми мислимо, да је он нарочито оклијевао издање њено до пошљедњих дана своје службе, а издао ју је под моралним притиском оног арцибискупа и бискупа, и да им само задовољи.

Да је поменута Валијерова наредба, да православни свештеници морају зависити од латинских бискупа, морала изазвати одмах протест од стране православних Далматинаца, појмљиво је само по себи. Први који дигоше глас противу исте наредбе, били су православни Задрани, и то неколико само дана послије, него што је она објављена била. Пожалише се наиме кнезу задарском С. Балби, да је арцибискупска курија потражила од њиховога пароха Висариона, да прикаже декрет, којим је он постављен на службу цркве св. Илије, и у истој жалби истакоше повластице своје цркве. Балби 24. априла 1686. г. оштро одговори општинарима, наводећи им да у напријед има важити у пуној строгости Валијерова наредба, и запријети им да ће им

[8] Ст. архива зад. еп., бр. 109.

и сама црква њихова одузета бити, ако се успротиве оној наредби, при чему, да их јаче заплаши, пошаље им у пријепису дукал од 22. маја 1455. г., издани за Боку которску, којим се наређивало, да се одузму од православних дотичне цркве и да се предаду которском латинском бискупу. Од те пријетне кнежевске није било ништа, и Висарион је остао на служби цркве задарске као и прије, независан од арцибискупске курије.[9]

У Шибенику је Валијерова наредба имала већег успјеха него ли у Задру. Ту је био у то вријеме кнез фанатични римокатолик Ђампаоло Фоскарини, а бискуп је био Иван Калигари (1676—1722.), фанатик не мањи од Парцага задарског и Боргофорта нинскога. Да одмах у дјело приведе оно, што се сада одредило, бискуп Калигари, да би показао власт своју над шибеничким православнима, објави изненада изјутра 18. августа 1687. г. капелану Никифору Милошевићу да ће тога дана доћи да обави каноничку посјету цркве Успенија Богородице. Изненађен тим гласом, капелан Никифор пође одмах да то јави пароху старцу Кирилу и другоме капелану Никодиму Бусовићу, а исто и општинарима, како би се договорили, шта би имали да учине, а да ту напаст од своје цркве отклоне. Док су се ови договарали, бискуп дође у цркву са једним политичким комесаром и са два латинска свештеника, и ту нађе Ђорђа Сандића, главног црквеног тутора, који је уједно био економски управитељ бискупов (fattore del vescovo). Помоћу тога тутора бискуп прегледа олтар и књиге, у које су уписивани били рођени, вјенчани и умрли; а на бискупово односно питање, исти тутор одговори, да они признају за црквеног поглавицу папу (il Sommo Pontefice) и садашњег бискупа (et il mons. Vescovo presente). Бискуп се тиме задовољио, и ваљда као израз тога задовољства свога издао је наредбу, да латински свештеник у напријед не служи у тој цркви на латинском олтару мису у вријеме, кад се ту грчки обред обавља.[10]

Кад су за све ово дознали православни општинари шибенички, озлојеђени, одлуче да свечани протест искажу противу

---

[9] Списи у архиви зад. црквене општине. На једном од ових списа има биљешка, да је 26. фебруара 1689. кардинал Cibbo писао задарском арцибискупу храбрећи га да настоји о обраћању православних (la conversione dei Morlacchi) и послао му је 6000 медаља, да то разда новообраћенима и уједно да је у име папе овластио арцибискупа да дозволи латинским поповима да их разријешују од епитимија (facoltá di assolvere da censure).

[10] Ркп. Кончаревићев љетопис. А односни податак забиљежен је у књигама шибен. правосл. црк. општине. Види и Documenta, p. 206.

такве повриједе њихових законитих права. А могли су они то да свечано и учине, јер су сви (осим ваљда оног несретног тутора Сандића) сложни били, и јер је општина бројала 3000 душа, и дакле знатна. Обратили су се најприје представком на кнеза шибеничког Фоскарина, али их је он одбио ради фанатичног свог расположења противу православне вјере. Нијесу боље среће били ни код проведитора тадашњега у Задру Корнара, наслиједника Валијерова. Обрате се тада непосредно у Млетке сенату нарочитом представком. У тој својој представци они наводе, како им је од памтивијека државна власт допуштала, да могу слободно исповјједати своју вјеру и слободно вршити црквену службу у својој цркви: како су неки зли људи 1641. г. хтјели лишити их те слободе, и како је тада издан био нарочити дукал, да их нико не смије узнемиривати; како сада опет неки се подигоше противу њих и пријече им слободно уживање дарованих им повластица, усиркос државних наредаба, те моле сенат, да буде издан нови декрет, као онај 1641. г. и да забрањено буде свакоме, да им смета у вршењу црквених својих обреда, него да могу слободно и у миру живјети, и у замјену тога изјављују да су готови и живот свој жртвовати на служби свога узвишенога дужда[11] Представку ову примио је сенат 23. новембра 1689. г. те наређено далматинском проведитору А. Молину, да поднесе сенату подробни извјештај о предмету. Као да није ништа тада учињено било, јер пет година касније принуђени су били православни Шибенчани обратити се сенату новом представком, која је тада већ и уважена била, као што ћемо видјети.

За владања поменутога проведитора Валијера у Далмацији немало догађај за православну цркву бива и у Хвару. Као што знамо, у Хвару је сграђена била 1561. г. православна црква у част св. Параскеве. По ријечима Авг. Валерија, бискупа веронскога, који је као папски визитатор био и у Хвару и који у извјештају своме од фебруара 1579. г. спомиње и хварску цркву св. Параскеве, тада у тој цркви постојао је један само олтар (unicum est oltare, ornatum satis honorifice). Хварски бискуп Приули обрати се (1685. г.) проведитору Валијеру, да би у тој цркви православној сграђен био и латински олтар, као што је то у Задру и Шибенику. Валијер наравно одмах уважи молбу бискупову, и у почетку 1686. год. буде тај олтар направљен и посвећен св.

[11] Docum., p. 65—67.

Франциску, и на том олтару служио је од тога доба у напријед латинску мису латински свештеник.[12]

У ово вријеме спомиње се православна црквена општина у Трогиру. Зна се, да су још у XV. вијеку многи православни Срби настанили се били у околини трогирској, а поједини бавили су се трговином у самоме Трогиру. Умножио се овај број послије 1537. г., кад Турци освојише Клис и околину трогирску, и кад многи старосједиоци одбјегоше од туда на острва, особито на Брач. Год. 1556. спомињу се у Трогиру стратиоти, ради којих да је посебна црква одређена била, у којој се наравно вршила православна литургија, и установљена је била црквена општина. Та општина била је јака у половини XVII. вијека, и као да је састављена била искључиво од Срба. У другој половини 1685. г. заузеше фратри францишканци околину трогирску и почеше обраћати у латинство тамошњи православни народ. Мало послије, од прилике 1690. г., у трогирској православној цркви као да је сграђен био латински олтар, тако да су тада, осим Хвара за који смо сада поменули, постојали „олтари оба обреда у српским црквама (altaria utriusque ritus in templis Servianorum) у Трогиру, Шибенику и Задру (Tragurii, Sibenici et Jadrae). Овако пише у књигама латинских писана.[13]

3.

И све ово, што смо до сада навели непријатнога за нашу цркву у Далмацији, посебно у Задру, Шибенику и Хвару, па ето и у Трогиру, све се ово догађало за живота млетачко-далматинског епископа Мелентија Типалда, који, ми мислимо, да је све то знао, али није хтио кварити посла онима, с којима ће у напријед он већ заједнички радити.

Године 1690. почне овај епископ радити да потчини папи цркве, које су биле под његовом јурисдикцијом, дакле и далматинску православну цркву. На ово га је покренула чежња његова да би постао кардинал римске цркве, као што су некада за превјеру своју постали кардинали други ренегати. Види се ово из дописивања Мелентијева са млетачким латинским патријархом, са кардиналом Колоредо и са језуитима, које се дописивање сачувало и до данас у млетачкој државној архиви.[14] Ради получења кардиналског достојанства он је предложио био, да над

[12] Биљешка на акту од 5. маја 1647. о хварској правосл. цркви у старој архиви зад. епископије, бр. 69.

[13] Cf. Farlati. IV. 414. 415. Theiner. II, 320. Ркп. Кончар. летопис.

[14] Кутувал. ркп. — Велудос. Стр. 83.

свима православним црквама у Италији и Далмацији буде именован он старјешином, и све би тада те цркве имале потпасти под папску власт. Први корак за то учинио је он сам тиме, што је 13. септембра 1690 г. пред инквизитором Sant' Offizio, а у присуству папскога нунција, опозвао православно вјеровање, и исповједио римокатоличко вјеровање по особитој за Грке установљеној формули. Потражи Мелентије послије тога, и одмах и добије од папе Александра VIII. грамату, којом га признаје за законитог епископа, и дарива му над дотичним црквама пуну митрополитску власт, а уједно му обећава богате приходе, као помоћ да изведе „свету намјеру своју.“[15]

Дознала је за ово млетачка влада, и није јој било право, што је један епископ, њезин поданик, ступио у договоре са страном влашћу без њенога знања, што се заклео на исповједање вјере по некој формули, која није призната у држави, и најпослије што је потражио од стране власти неке ствари, које су противне постојећем реду и привилегијама народа, штићенога од републике ради важних државних разлога. Али ствар је већ готова била, и влада се бојала да не изазове какву велику неприлику, ако повуче пред односни трибунал ту ствар, те је за вријеме и оставила ју да види даље њено развијање.[16] Међутијем Мелентије енергично је радио у започетом правцу, и осигурао себи помоћ код римске курије за успјех тога рада свога.

Млетачка православна општина била је обавјештена о свему томе, што је Мелентије чинио и о договорима његовима са папиним нунцијем у Млецима и са кардиналом Колоредо, премда је све то Мелентије и држао у највећој тајности. Није ипак још могла да јавно устане противу епископа, јер се он у јавним пословима држао према општини коректно. Сукоб између њега и општине догодио се тек 1699. године. Из односних података за то вријеме може се извести, да је Мелентије гледао да тада и у Далмацији спреми земљиште за коначно изведење свога плана.

4.

Кад је книнска крајина ослобођена била од Турака, и кад је она дошла под власт републике, престала је над православном црквом далматинског континента дотадашња јурисдикција босанског митрополита, те се тамошњи српски народ нашао без свога црквеног поглавице. А није могло томе народу ни на

[15] Кутувал. рки. — Велудо с Стр. 84

[16] Кутувал. рки.

намет доћи, да би му таквим поглавицом могао бити грчки владика, који у Млецима борави и под чијом се јурисдикцијом он већ по државним законима правно налазио. Од почетка 1692. године налазио се у книнској крајини српски епископ Василије, који је због турског гоњења пребјегао био из Босне у Далмацију. Далматински Срби континента обрате се пећском патријарху Арсенију III., који се тада већ у Аустрији налазио, молећи да би одобрио да им епископ буде поменути Василије. Патријарх радо изда то одобрење; и Василије се стално настани у Голубићу код Книна, од куда је и почео одмах управљати црквом далматинског континента. Ово је одобрила и далматинска влада, као што се дознаје из једног декрета тадашњег проведитора Дан. Долфина, који за издржавање тога епископа уступа му стару кућу у Голубићу неког Турчина Похаловића, један виноград и шездесет дана оранице.[17] Кад је за све ово дознао епископ Мелентије, протестирао је код владе, и мало послије тога ми већ немамо спомена о епископу Василију, који ће по свој прилици бити принуђен био, да се у Босну враћа.[18] А протест овај Мелентијев нојмљив је, пошто је стајао на путу одређеним намјерама његовима.

Обратити у римску вјеру православне на далматинском приморју Мелентије је мислио да може много лакше, него православне Србе континента. За ове пошљедње он смисли друго. У Шибенику је био и служио као свештеник од 1676. г. постриженик ман. Крке јеромонах Никодим Бусовић. За дугогодишњу ревносну службу своју у Шибенику стекао је био Никодим велико уважење код свију, и особити је значај имао он код далматинских Срба у континенту, који су га слушали и високо цијенили. На тога Никодима баци око Мелентије и позове га у Млетке у оно исто вријеме, кад је противу епископа Василија дигао био онај свој протест. Предложи Мелентије Никодиму, да ће га посветити за титуларног епископа и да буде његов замјеник међу далматинским Србима у Далмацији. Никодим ступи у писмене договоре са крчким настојатељем Јосифом, који се дотле сматрао црквеним поглавицом српске далматинске цркве. Овај настојатељ Јосиф обрати се српском патријарху Арсенију III. ради ове ствари, и добије од патријарха одобрење, да Никодим постане епископ, и да ће га он хиротонисати. Све ово

---

[17] Проведиторски је декрет од 12. јануара 1693. (more veneto), а налази се у ст. архиви зад. епископије, бр. 118.

[18] Ркп. Кончар. летопис.

буде саопћено Никодиму, који се још у Млецима бавио, и који са своје стране објави ово епископу Мелентију. Али се ово није слагало са Мелентијевим намјерама. Биће он тада истакао Никодиму државни разлог, по коме млетачки поданик, какав је био и сами Никодим, не може у туђој држави и од туђег епископа примити хиротонију за службу у млетачкој републици. Ово и сигурно још много друго биће приказао Мелентије Никодиму, док га је најпослије приволио да од њега прими епископску хиротонију. Пристајање то своје Никодим је изјавио на своју руку, без договора са крчким настојатељем Јосифом; а то већ није добро било од стране Никодима, и било му је узроком многих непријатности, које је послије морао, ма и невино, да претрпи. У договору са средњиљом владом у Млецима, а без сумње и са својим пријатељем у папској нунцијатури, Мелентије одреди дан за канонички испит и за хиротонију Никодимову. За канонички испит одређен је био дан 18. јуни 1693. г. При томе испиту кажу, да је Никодим исповједио римокатоличку вјеру (la professione di fede cattolica romana). Ово износе у својим списима арцибискупи задарски: Змајевић и Караман,[19] а о томе пише у једном свом извјештају од 1. марта 1720. г. и далматински тадашњи проведитор А. Мочениго.[20] Осим ових лица, нико други о томе ништа не говори, а што је главно, о томе ништа не спомиње наш љетопис,[21] који је иначе врло тачан у свима својим податцима о Никодиму; тако исто не каже о томе ништа ни крчки архимандрит Саватија у своме подробноме извјештају француској влади од 12. августа 1808. г. о прошлости и тадашњем стању православне цркве у Далмацији, у ком извјештају говори са пуно поштовања о Никодиму.[22] На основу овога ми тврдимо, да Никодим није никакво римокатоличко вјеровање исповједио, него да је то измислио Мелентије, да би оправдао пред латинским бискупима што је он поставио нарочитог епископа за далматинске Србе и да би дакле тога епископа, као његовога замјеника у Далмацији, латинско свештенство и свјетовне власти признавали. И у томе ће смислу бити без сумње извјестио Мелентије о Никодиму задарског арцибискупа Приула и шибеничког бискупа Калигара, Мелентијева приснога пријатеља, да би их увјерио о својим папским осјећајима. Тај се глас на брзо про-

[19] Досит., p. 125. 283. 302. Cf. 110. 133. 140

[20] Ibid. p. 118.

[21] Кончар. ркп.

[22] Ст. архива зад. сп., бр. 524.

ниo по Далмацији и послужио да послије буде Никодиму чемеран живот у Далмацији. Од арцибискупа Прпула наслиједио је то мишљење о Никодиму арцибискуп Змајевић, те у списима својима противу православне цркве, дижући до неба врлине и заслуге Мелентијеве, истакао је, да је он поставио Никодима за епископа, јер је Никодим тобоже исповједио римокатоличко вјеровање прије хиротоније. А овако је Змајевић могао писати, јер дјеловањем својим потоњим Мелентије је показао, да је збиља најревноснији паписта. Од Змајевића то је чуо проведитор А. Моћениго, па је то исто у своме извјештају млетачкој влади споменуо. А да овај проведитор није лично увјерење имао о томе послу, види се и из самога начина, којим о томе спомиње у свом извјештају. „Колико могу да дознам" (per quanto raccolgo), каже Моћениго, наводећи о оном тобожњем Никодимовом исповједању римокатоличкога вјеровања. Што пак арцибискуп Караман спомиње о томе у својим списима, и затијем псује Никодима што је као епископ брапио православље, то не значи сасвијем ништа, јер је њему учитељ био Змајевић у грдњи православне вјере, и у својим списима он (Караман) само понавља што је Змајевић већ казао био, и само је штедрији у псовци и грдњи православних.

Никодима је Мелентије са још једним епископом из Крфа хиротонисао за епископа 24. јуна 1693. године и дао му је наслов „епископа стратоничког", и послао га у Далмацију да буде епископ над свима православним Србима континента: задарских котара, Буковице, книнске и сињске крајине, и да ту врши епископску службу, као његов егзарх.[23]

Дошавши у Далмацију Никодим се настани у ман. Крку, од куда је имао да управља црквом. Али још прије доласка његовога у Крку, допрьо је био и до Крчана глас онај из Задра и Шибеника, као да је Никодим исповједио латинско вјеровање. Ради тога не само, што га с неповјерењем примише, него послаше два калуђера: Јеврема и Теодосију патријарху српском Арсенију жалећи се и на Мелентија и на Никодима, да им од њих пријети опасност вјери и цркви. Писао је патријарху из Крке и Никодим. Патријарх је одговорио 8. децембра исте 1693. године из Ковина (на острву Чепељу) Крчанима, и у писму их храбри да буду постојани у православној вјери, а на Никодима жали, што није дошао к њему ради епископске хиротоније, него је пошао да се владичи у туђим земљама (по туждихъ стра-

[23] Кончар. ркп.

нахъ).[24] У свему патријарховом писму нема ни спомена о оном латинском исповједању вјере, ради кога су биједили Никодима, и према томе може се држати, да нијесу ни Крчани о томе споменули били у своме писму патријарху, јер ни сами нијесу вјеровали у истинитост тога, него, бојећи се епископа Мелентија и знајући ваљда за његову превјеру, бојали су се да и Никодим не буде као и он, и зато су за времена тражили лијека код патријарха. Три године касније патријарх Арсеније писао је опет Крчанима, и у томе писму признаје Никодима за законитог православног епископа далматинскога и препоручује свима, да му указују дужну послушност.[25]

Послије хиротоније своје, кад се епископ Никодим повратио у Далмацију, он је боравио у ман. Крци и од туда црквом управљао. Ту је и рукополагао свештенике за парохијску службу. Међу првим спиђелијама, што је он издао, налазимо једну датирану у ман. Крци 8. фебруара 1694. г. на име Радојице Кричке, а за дрнишку парохију.[26] На потоњим његовим спиђелијама потписивао се „епископ крчки". Ревносно је одмах почео радити о добру повјерене му цркве, старајући се да се православна вјера у народу утврђује и да богослужење буде у свима црквама уредно и чим више уљепшано. Радио је сасвијем самостално без икакве свезе са епископом Мелентијем, јер је сигурно знао за превјеру тог епископа; и у намјери да парализира Мелентијево дјеловање о унији у Далмацији, развијао је Никодим тијем јачу ревност за напредак и утврђење вјере међу својим народом. Ради овога народ га је српски у Далмацији почитовао и радо слушао његове наредбе. А знао се он наћи и код тадашњег далматинског проведитора Д. Долфина, који, видећи озбиљни рад Никодимов и уважење што он има у народу, пружао му је у приликама и владину помоћ.[27]

Између другога, епископ Никодим обратио је био пажњу на манастир Драговић, који је од 1619. године пуст био, а који се сада налазио на земљишту, које је било под влашћу републике. Еп. Никодим одлучи успоставити тај манастир, и ради тога обрати се молбом на поменутог проведитора, да би му дозвољено било обновити онај манастир и цркву, и смјестити ту неколико калуђера ради молитве Богу. Проведитор радо прими

[24] Docum., p. 67.
[25] Ibid. p. 72.
[26] Ст. архива зад. еп., бр. 125.
[27] Кончар. ркп.

ту молбу Никодимову, и колико из уважења према просиоцу, толико особито з тога, што му је у својој молби Никодим истакао био, да ће се тамошњи народ, који се тек ослободио од Турака, боље и јаче учврстити у оданости к републици, када види успостављен њеном дозволом стари манастир, проведитор декретом од 28. марта 1694. г. изда дозволу, да се ман. Драговић и црква обнови, не само, него још дарује неколико земаља около манастира, да то послужи за издржавање калуђера у манастира.[28] И у ман. Драговићу тада се опет почела молитва Богу уздизати, и православље је опет оживјело у народу цетинске крајине.

Нашао се мало времена послије тога еп. Никодим у Шибенику. Православни Шибенчани били су незадовољни, што сенат није ништа наредио у заштиту православне цркве по тужби њиховој од 1689. године, а бискуп Калигари није престајао као и прије узнемиривати их. Еп. Никодим побуди их, да се новом представком опет обрате сенату у Млетке, тражећи да буду заштићени од латинског свештенства у слободном исповиједању своје вјере. То они одмах и учине; и 13. јула 1694. г. сенат нареди далматинском проведитору да поднесе односни званични извјештај о предмету.[29] Онаквим истим расположењем, каквим се проведитор Д. Долфин одазвао молби еп. Никодима ради ман. Драговића, мора бити да се овај проведитор одазвао и налогу сената о извјештају о православној цркви у Шибенику. Јер већ 7. јуна 1695. г. он је имао у рукама упуство из Млетака, шта мора да одговори православним Шибенчанима. Издаје он тога дана декрет за православне у Шибенику, као одговор на њихове представке влади, и свечано у томе декрету спомиње, како је и сада на снази за њихову вјерску слободу дукал од 11. маја 1641. г., те у име сената објављује свима, а на првом мјесту шибеничком кнезу и латинском свештенству шибеничком, да нико не смије под никакав изговор сметати законом зајамчену слободу православне вјере у Шибенику, и да свак мора признавати ту слободу, по којој православни имају право вршити по свом обичају богослужење, имати звона у звонику своје цркве, градити гробове у својој цркви и све остало, што им је владом прије дозвољено било; а који се ма на који било начин усуди пријечити им у томе, одређује се у декрету глоба од 500 дуката и казна прогонства, тамнице, галије и у опће какву казну

[28] Ст. архива зад. еп., бр. 126.

[29] Docum., p. 68.

нађе проведитор да по својој вољи на кривце наложи; шибенички пак кнез да мора у свему пазити, да се ова наредба државне власти строго од свакога изврши.[30] Дозвољено је тада православним Шибенчанима, да њихови свештеници могу јавно и свечано носити св. причешће кроз град болесницима.[31] А слиједеће године исти проведитор Д. Долфин издао је дозволу да могу они на вел. петак ићи свечано са литијом по граду.[32]

Борављење еп. Никодима у Шибенику, као што се види, било је благотворно по тамошњу црквену општину, и он је настојао да и још више учини. Особито му је на срцу било, да ослободи шибеничку цркву од оног латинског олтара, што је у њој постојао, а који је као терет лежао на души православних Шибенчана, чиме би еасвијем ону цркву ослободио од утицаја латинског бискупа. Радећи на томе, навукао је на себе срџбу поменутога прије бискупа Калигара, који је употребио сада све, да лиши еп. Никодима оног уплива и значаја у Шибенику, што је он уживао. Задобије ради тога овај бискуп на своју страну тадашњег православног шибеничког пароха Амвросија Метакса, којему овај бискуп прикаже, како Никодим и није шибенички епископ и да га он није дужан слушати, него да је епископ далматински и старјешина свију цркава источног обреда епископ Мелентије. Напише бискуп Калигари и Мелентију о тој ствари. Амвросију и тако није право било, да његов значај као пароха у општини умањује епископ, кога су особито шибенички Срби слушали, те се лако тај Амвросије и одлучи стати противу еп. Никодима. Наговорен од бискупа Калигара, Амвросије напише у Млетке еп. Мелентију два писма, једно 23. септембра 1699. г. и друго опет 7. октобра исте године жалећи се, како еп. Никодим хоће да врши епископску власт у шибеничкој цркви. Мелентије једва дочека та писма, јер су му она пружала прилику, да унијатске своје тежње распространи и на Далмацију. Одговори 31. октобра исте године Мелентије Амвросију, и у томе писму му каже, да он није дужан признавати другог за шибеничког црквеног старјешину, него дотичног латинског бискупа, а у погледу разлике обреда, да мора са знањем истог бискупа (con la saputa dello stesso diocesano) обраћати се њему (Мелентију) и нужна упуства тражити од њега, чијем су старању повјерене грчке цркве Далмације и Истрије, а то су цркве: у Поли, Задру,

---

[30] Ibid. p. 70.

[31] Ibid. p. 71. 73.

[32] Ст. архива зад. еп., бр. 134.

Шибенику и Хвару. Даље у писму том разјашњује Мелентије: „Преосвештеног Никодима ја сам поставио за епископа, не да управља тим мојим црквама, него да води старање о другом народу нашега обреда, који је сада дошао под власт републике, и који је ван границе поменутих бискупија. Егзархија пак, коју сам му ја дао, није него прости титул визитатора, то јест да може обилазити те наше цркве и нас о њима извијестити, и то само за оно вријеме, а не за свагда, нити он на основу такога титула може истицати се као епископ и захтијевати да буде апсолутни управитељ и старјешина оних цркава“. На крају тога писма пише: „Пресвијетли и пречасни Калигари, бискуп шибеничке бискупије пише ми у врло њежним изразима о вама. Пођите дакле к њему да му се поклоните и да му захвалите, јер вам је од велике користи добра свједоџба од стране таквог уваженог прелата, те старајте се да уздржите себи такву заштиту, показујући му се понизним и послушним, као епископу диоцезану, и покоравајући му се најтачније у свему, као своме добром господару и оцу“.[33]

Амвросије Метакса ради овога чина изгубио је љубав Шибенчана, и мало времена послије морао је оставити Шибеник. Али ово је било узроком, да се и еп. Никодим уклонио из Шибеника, и никада се послије није у Шибеник вратио, премда не можемо рећи, да је тада још изгубила била своју снагу у Шибенику горепоменута проведиторска наредба о слободи православне вјере. Слиједеће (1700.) године ми налазимо еп. Никодима опет у ман. Крци, од куда управља црквом. Ово се види из синђелије његове, датиране у Крци 8. октобра 1700. г. издане попу Илији Кончаревићу на ервеничку парохију.[34] Старање своје о повјереној му цркви није еп. Никодим престао свагда ревносно водити. А то је показао опет у погледу ман. Драговића, за који је онолико бриге и настојања показао већ био.

Тек је три године прошло било, како су калуђери обновили били ман. Драговић, кад 1698. г. спусти се Далбатан паша са војском у цетињску крајину, да отме околна мјеста од Млечића. Од турског бјеснила морадоше Драговићани да побјегну и напусте манастир, те се они обрате за помоћ у тој невољи еп. Никодиму. Никодим прикаже тадашњем проведитору А. Моћениго бједно стање оних калуђера, који прибјегоше под власт републике, да се сачувају од Турака, и замоли да би

[33] Docum., p. 73—75.

[34] Ст. архива зад. еп., бр. 141.

им дао нешто земље, да би могли плодовима те земље издржавати се. Проведитор уважи Никодимову прошњу и декретом од 10. септембра 1699. г. дарује им педесет јутара оранице у селу Мећукућама у близини Кистања,[35] и у исто вријеме обрати се у Млетке средњој влади да би га овластила уступити калуђерима и једну цркву. Сенат изда 26. септембра исте године проведитору тражено овлашћење, и проведитор одмах декретом 12. октобра даде еп. Никодиму стару православну цркву св. Јована крститеља, која је на једној главици код Брибира постојала још од времена краља Стевана Тврткa, дакле од преко три стотине година, и још му дарује околно земљиште, да би ту могли калуђери саградити себи манастир.[36] Тек што су се калуђери смјестили били на том новом мјесту, Турци услијед карловачкога мира повуку се из Далмације у Босну, и пошто тада остаде слободна од њих сва цетинска крајина, то се калуђери опет поврате у ман. Драговић, да чувају за сва даља времена ону стару светињу. Црква она на главици код Брибира и кућа, која је тада саграђена била, остане и на даље својина Драговићана, и ту је понекада становао сам еп. Никодим. Послије су то Латини силом себи присвојили,[37] и данас се само спомиње о некадашњој оној православној цркви и о некадашњој Бусовићевој кули код Брибира.

Као што се види, и покрај свега роварења еп. Мелентија противу православне вјере, ипак у Далмацији је у ово доба прилично мирно текао црквени живот. А то све благодарећи ревности и мудром поступању еп. Никодима. Наредба она проведитора Валијера од 25. марта 1686. г. била је за тада још мртво слово. Пашљедници Валијерови у проведиторској части нијесу имали срца, да изводе ону његову наредбу противу православне вјере у Далмацији, а из Млетака стизале су потврде дукала 1641. г. за православне Шибеничане, и то је већ давало правац проведиторима, како ће да се држе наспрам православне вјере. Проведитор А. Моћениго посебном наредбом од 30. маја 1702. г. понавља дукал 1641. г. и наредбу проведитора Д. Делфина од 7. јуна 1695. г. о слободном вршењу православног богослужења,[38] а сенат дукалом 12. септембра 1703. г. потврђује ту Моћенигову наредбу.[39] Противу еп. Никодима нијесу

[35] Ibid., бр. 138.

[36] Docum., p. 75—76.

[37] Кончарев. ркп.

[38] Docum., p. 76.

[39] Ibid. p. 77.

престајали писати и радити латински бискупи, истичући да он незаконито врши у Далмацији епископску власт. Проведитор М. Зане, наслједник честитога проведитора А. Мочениго и надахнут као и он правичношћу, изради из Млетака дукал од 11. новембра 1702. г. којим сенат свечано признаје ту власт Никодиму; а тај исти проведитор Зане, да би обезбједио издржавање Никодимово, дарива му обилате земље у Биљанима, које имају састављати редовне приходе епископове, и за тај посјед израђује му нарочити дукал од 23. новембра 1703. године.[40]

5.

Ови новији догађаји, које смо сада споменули, били су на жалост послједњи, које је православна црква у то доба дочекала. Почиње послије тога за њу тешка времена, кад она мора да се готово без престанка бори за само постојање своје. Ступа на проведиторско мјесто у Далмацији Јустин Рива (Giustino da Riva), нови Валијер, а можда и гори од њега у фанатизму противу православне вјере. У томе човјеку нашао је еп. Мелентије најпоузданијег свог помоћника у послу уније, а еп. Никодим жестокога противника.

У вријеме кад се Далмација ослобађала од Турака и кад је млетачко оружје продирало са побједама до босанске границе, и до карловачкога мира, особито се одликовао у прозелитству међу народом нашим у континенту сплетски поп Никола Бијанковић. Пишу за тога попа, да се за шеснаест година бавио миспонарством међу нашима и да их је многе обратио (sexdecim annorum missiones inter Morlaccos exercuit... plerosque schismaticos ad sanctae ecclesiae sinum adduxit).[41] Еп. Никодим највише је сузбијао тај рад Бијанковићев, и ради тога тужио га је овај Бијанковић свима властима, арцибискупу сплетском Косми, па најпослије и еп. Мелентију у Млетке. Народ је био уз Никодима, те су и тужбе ове остале без успјеха, све док није заузео проведиторско мјесто Рива. Тада је већ Бијанковић био бискуп макарски. Ступи он сада, кад се из проведиторског двора у Задру гледало на православне попријеко, у дописивање са еп. Мелентијем, како би се Никодиму осветио и уништио његов значај у Далмацији Среством бискупа шибеничког Калигара и скрадинског бискупа Ћивалела добије се то, да је проведитор Рива почео гонити Никодима и захтијевати од њега

[40] Ст. архива зад. еп., бр. 150.

[41] Farlati. III, 513. IV, 301. V, 199.

послушност арцибискупу сплетском и да без знања и приволе тог арцибискупа он не смије никаквог православног свештеника одређивати на парохијску службу. Наравно да се Никодим оприо тој наредби, а иста је наредба произвела највеће огорчење у народу. Кажу, да је тада 7.000 Срба устало на оружје у обрану своје вјере и свога владике. Оружјем је био угушен тај устанак; драговићки калуђер Исаија који је био показан као вођа устанка, осуђен је био на доживотну тамницу, а еп. Никодим спасао се од непријатељских руку тијем, што се уклонио из Далмације. И таким начином непријатељи православља славили су побједу,[42] а проведитор Рива продужи и даље гонити православне.

Слиједи он у томе стопама Валијеровима, и као што је Валијер наредио био 1679. г. да латински свештеници имају обучавати православне свештенике, тако и овај проведитор Рива издаје 5. септембра 1705. г. једнаку наредбу; а 9. октобра исте године понавља наредбу, што је издао био за еп. Никодима, да латински бискупи имају одобрити, кад се какав православни свештеник има одредити на службу.[43] Пожалила се била у то вријеме конгрегацији кардинала у Рим бискупска скрадинска курија на православне у скрадинској околини. У представци својој иста курија казује, како у реченој околини има преко 10.000 „схизматика“, које двадесет калуђера „протераних из Панонције, напајају лажним догматима“, како су ти калуђери „саградили три манастира“, у којима „трују народ са хрђавим догматима“, како не ће они да никога слушају, и како их без државне помоћи (sine regia manu) ниje могуће савладати и у ред довести, и како римокатолички народ опћењем са „схизматицима“ може лако своју вјеру окаљати.[44] Сличне ће представке бити сигурно подијели оној кардиналској конгрегацији и остали далматински бискупи. За двије знадемо: једна трогирског брскупа Купилија и друга шибеничког бискупа Калигара. У овој послједњој најцрњим се бојама описује „perfidia“ православног свештенства и неопходност, да свјетовна власт притече у помоћ вјери која је у опасности (alla periclitante santa fide). За све је ове представке знао проведитор Рива, па да покаже своју ревност за римокатоличку вјеру у Далмацији и да предупреди старије наредбе о томе, он једну

[42] Конч. ркп. Cf. Monumenta, p. 261.

[43] Ст. архива зад. еп., бр. 152. 153.

[44] Docum., p. 80.

за другом издаје своје наредбе противу православних, и поопитрава шибеничког и задарског кнеза, да поступају без обзира са православним свештеницима, принуђавајући их на послушност латинским бискупима. Међутијем поднио је и засебни извјештај влади у Млецима противу православне цркве у Далмацији. У том свом извјештају он казује влади, „како је заражена не само граница, него је и унутрашност земље растрована од многих схизматика, и да у простоти народној лукавство и незнање страних калуђера подхрањује сваковрсну лаж“, само да би извукли из народа чим више новаца, и како је он, да сачува народ „од те страшне и убитачне по душу заразе,“ издао односне своје наредбе.[45] Спремно је, као што се види, овај проведитор да боље не може бити земљиште за оно, чему је тежио еп. Мелентије и што ће сенат 1708. г. наредити о православној цркви у Далмацији.

За вријеме владања Ривина у Далмацији два је пута покушавао повратити се у своју отаџбину еп. Никодим, и сваки му је пут пријетњом одговорено. Најпослије, пошто је провео био више времена на атонској гори и у Палестини, на поновљену молбу влади, буде му 2. фебруара 1707. г. дозвољено да може доћи опет у Далмацију, али да се не смије нимало начати у послове далматинске, јер да му је то забрањено одлуком законитог далматинског епископа Мелентија. За невољу морао је Никодим да се покори тој одлуци, те се он и поврати у Далмацију. Боравио је у почетку у ман. Драговићу и у Врлици, гдје је саградио био кућу и лијечио се од физичке немоћи. Осјећајући да је близу смрти, одлучи он прећи у свој постриг, у ман. Крку, да ту оконча земаљски живот свој. То се и догодило 20. децембра исте оне године, кад се повратио у отаџбину, дакле 1707. године. Ту, у ман. Крци, уз велико саучешће свештенства и народа био је опојан и сахрањен у цркви манастирској. Овако о томе пише крчки архимандрит Саватија Васиљевић у свом извјештају од 12. августа 1808 г. тадашњем далматинском проведитору.[46]

6.

Епископа Мелентија ми смо оставили, кад се он у Млецима договарао са дотичнима да би постао кардинал римске цркве, по унијативши све подручне му цркве; а казали смо и да се први јавни сукоб његов са млетачком црквеном општином догодио 1699. године. Да наставимо сада ријеч о том епископу Мелентију.

[45] Неколико списа о овоме има у ст. архиву зад. еп под бр. 163. 164. 165
[46] Ст. архива зад еп. бр. 524. Ср. и Кончар. рки.

Да би лакше остварио намјеру своју о уніји, Мелентије истакне општини, да је противно канонима право, по коме они хоће сами да бирају свештенике за своју цркву, него да то право припада њему, као епископу; истакне и друга још нека права, која да му је општина дужна признавати. То је било у другој половини 1698 и првој половини 1699. године. Општина се успротиви тим захтијевима Мелентијевима, и 18. августа 1699. г. поднесе представку влади противу тога.[47] Мелентије, који је и у свој општини стекао био својих присталица, не хтиједе попустити, а исто опет ни представници општини. Борба се заметнула оштра; па да би јаче надмоћије добио над општином изнесе Мелентије сресвом проведитора Л. Морозини старе дукале 29. маја 1534. и 11. маја 1542. г. по којима сваки свештеник, прије него ступи на службу при цркви св. Ђорђа у Млецима, мора засвједочити пред латинском курцијом да му је вјеровање правилно, а који су дукали били, као што знамо, напуштени и од саме владе. На основу ових дукалâ Мелентије је захтијевао да сви православни свештеници у Млецима исповједе прописано римокатоличко вјеровање те да покажу да нијесу „схизматици". Борба се тијем још јаче распламтила, и општина потражи судбеним путем уништење оне Мелентијеве наредбе. Међутијем стигне из Рима фратар францишканац Михаил Ангел, крићанин, присни Мелентијев пријатељ, и донесе Мелентију препоруку папе Климента XI, да би тај фратар заједно са полатињеним Грком професором падованским Николом Пападопулом извели обраћење православних Грка на „латински догмат". Ступио је тај фратар у договор са својим сестрићем Ђорђем Сакеларијом, јединим у општини, који је био на страни Мелентијевој, да пораде како би влада одбила сваку жалбу општине. И успјели су између другога да влада одбије једну најзаконитију представку општине од 7. јуна 1707. г., премда су и сами чланови владе исказивали, да је Мелентије кавгаџија, новотар и притворица. Видећи онај фратар велику узрујаност, која је завладала била у општини, напише Пападопулу у Падуу тражећи од њега савјета, шта би се имало радити. Пападопул одговори фратру да он не може одобрити насилно обраћење из друге вјере, и да само штетне послѣдице могу бити, кад се неко принуђава на силу, а не по доброј вољи, да прими другу вјеру. Владини савјетници, између којих је био на страни православних Л. Диједо, дуго су расправљали међу собом о томе, да ли да се успоставе на снагу поменути дукали, послије сто седамде-

[47] Велудос. Стр. 84.

сет и више година. С друге стране опет православни гледали су на сваки начин да се ослободе Мелентија, кога су називали *ψευδορωμαίνον* и уједно *ψευδόγραικον*. Фратар се онај сада нашао у чуду шта да ради видећи да влада никакве одлуке не издаје, а у исто вријеме да Мелентија обузимље страх, те ријеши да пође у Рим. Из Рима на брзо стигне писмо, којим коре владу за неодлучност. Опет се дуго међу савјетницима владе расправљало о предмету, и најпослије 18. јануара 1707. (по млет. рачунању, или 1708. по онђем рачунању) савјет десеторице изда нарочити декрет, којим ставља опет на снагу старе оне горепоменуте дукале, те наводећи како се „не смије никада трпјети никакво исповједање него само оно наше пресвете католичке вјере (mai possa essere tollerato altro esercizio, che quello della nostra santissima fede cattolica)“, наређује, да ће у напријед моћи дотични свештеници вршити службу при цркви св. Ђорђа, ако их претходно испита латински бискуп да су „прави католици а не схизматици (veramente cattolici e non scismatici)“ и ако им изда своју приволу на службу.[48]

Кад је изишао овај декрет, Мелентије је био пун радости за добивену побједу, и већ је мислио, да се приближило вријеме, кад ће моћи ставити на своју главу кардиналску капу, за којом је толико жудио. Пошље одмах у Рим пријепис тога декрета ономе фратру, називљући га надахнутим и успоставитељем оних владиних наредаба, које су тако непријатне Фотијанима (*Φωτιανοίς*). Писао је о томе Мелентије и професору Пападопулу, али му овај професор поквари веселье изјавивши у једном писму упућеном угледном лицу у Млетке, да он не ће више ништа да зна за Мелентија, кад се онаквим срествима служи у питањима савјести.[49] А видјећемо мало даље у што ће се оно Мелентијево веселье претворити.

Млетачка општина, кад је примила онај декрет, одлучила се одмах на најенергичније дјеловање противу наредаба истог декрета. И у ту је одлуку своју она са пуно достојанства и сталности и извела. Изјави влади, да не признаје за свог епископа и з д а ј н и к а в ј е р е Мелентија, да не ће више примити никаквог епископа, који не буде у строгом смислу православни, нити ће примити

---

[48] Ib., стр. 86.

[49] Ib., стр. 87. Противу „Фотијана“ написао је овај несретни епископ Мелентије и нарочиту книгу: Guida alla vera chiesa di Gesú Cristo proposta principalmente ai seguaci di Fozio, а о којој книзи спомиње: Giov. de Serpos Dissertazione polemico-critica. Venezia. 1883. Ib., стр. 174. A. Documenta p. 412.

икаквог свештеника, који се подвргне наредбама онога декрета. У исто вријеме сви општинари престану ићи у цркву, обзнанивши владу да се не ће никада покорити оном декрету савјета. Свештенство је било једнодушно са општинарима, те заједнички поднесоше опширну тужбу на Мелентија цариградскоме патријарху Кипријану. А мало затијем свештенство се обрати у Русију цару Петру великом, молећи да га он заштити. Цар се одазове молби, и 7. децембра 1710. г. управи сенату писмо, у којем се осуђује Мелентијево поступање и позива се млетачка влада, да стане на пут злу и да дарује православнима вјерску слободу, коју су и прије уживали. Дужд је одговорио цару 10. јуна 1711. г. званичним изразима и истичући свагдашњу пажњу, коју је имала млетача влада према царевим једновјерницима,[50] а у самој ствари за те цареве једновјернике влада та није сада ништа учинила.

Међутијем Мелентије се још чврсто држао, заштићен од владе и од римске курије, и радећи да до краја изведе своју намјеру, да у све подручне му цркве уведе унију. Рачунајући ваљда, да ће се временом утишати узрујаност у млетачкој општини, он обрати пажњу на Далмацију.

7.

Мрског Мелентију, а значајног епископа Никодима није више било у Далмацији, и дакле су му слободније биле ту руке за рад. Тако је бар мислио Мелентије. Требало му је ставити у Далмацији као свога замјеника намјесто Никодима, друго свештено лице, у које би он имао поуздања. Србина поставити за то није хтио, јер му је искуство већ показало било, да су му Срби противни, те да га не би слушали у послу уније. Он баци око на тадашњег главног шибеничног пароха Николу Метакса, Грка, који је од 1707. године заузео био то мјесто, пошто се Амвросије Метакса уклонио био. На тог Николу зауставио је Мелентије пажњу своју колико с тога, што је шибеничка општина била прва и главна православна општина у Далмацији, толико опет што је познавао Николу, као човјека окретна и који ужива милост код владе, и дакле, по мишљењу Мелентијевом, човјека згодна за његове намјере. А ми ћемо видјети већ, како је Мелентије погријешио у том своме рачуну.

У Далмацији међутијем проведитор Рива постарао се био, да одмах буде обнародован декрет онај савјета десеторице од 18.

[50] Ц., стр. 88. 175.

јануара 1708. године. У свези с тим декретом Рива објави 28. априла исте године наредбу, по којој страни један свештеник може вршити пастирску службу за православне Србе у задарским котарима, ако му претходно изда на то писмену дозволу дотична латинска диецезална власт, и да he nella vita строго кажњен бити сваки свештеник, који без те дозволе ступи на службу, исто и главар онога мјеста, који би примио без такве дозволе ког свештеника.[51] Ову је своју наредбу исти проведитор распрострьо и на остала православна мјеста далматинског континента. Наредба је ова проведиторова узбудила велику узрујаност у народу, и колико су неки почели били очајавати ради вјере своје, толико су опет други спремали се на одлучну борбу.

Међу овим послѣдњима предњачили су калуђери ман. Крке и ман. Круне. Обрате ови пажњу своју на епископа Саватију Љубибратића, који је прешао био са народом и са више калуђерâ из Ерцеговине у ерцегновску крајину под власт млетачке републике, и који је уживао повјерење средишње владе у Млецима, која му је нарочитим дукалом од 29. јуна 1695. г. признала биће власт епископску и надарила га годишњим приходима за издржавање. Саватије на односну молбу Крчана и Крњана одговори им 28. августа 1708. г. да не може непосредно улазити у послове далматинске цркве, док не добије на то од државне власти дозволу, за коју се већ он и обратио.[52] Срећом, те је у мају исте године престала била Риви проведиторска служба, и ту је службу заузео био проведитор В. Венрамин, човјек беспристрастан и слободан од вјерског фанатизма. По препоруци овог новог проведитора, који је желио да некако утиша народну узрујаност, средишња влада одобри да еп. Саватија управља црквом у континенту, као што је то прије радио еп. Никодим. То је Саватија одмах и почео у почетку 1709. године, о чему нам свједоче неколике синђелије његове издане у то вријеме (на парохију биовичиноселску, биљанску, дришнику и др).[53] Умирили су се послије тога духови, и почела је опет била правилна црквена управа, бар за то вријеме.

Тада је основана била и уређена и црквена општина у Неретви, а настојањем еп. Саватије. Неретванска крајина састављала је још од VII. вијека српску жупу, а затијем српску републику, која је 1646. г. потпала под власт млетачке репуб-

[51] Docum., p. 86.

[52] Ст. архива зад. епископије, бр. 169.

[53] Оригинали у архиви ман. Крке.

лике. У почетку XVIII. вијека прешли су у Неретву Јован и браћа Новаљићи са 40 ерцеговачких српских породица. Ови Новаљићи обрате се млетачкој влади, да би им дозвољено било саградити у варошу около тврђаве Читлук своју цркву. Односним дукалом од 14. маја 1705. г. на име проведитора Марина Зане буде издана у начелу тражена дозвола. Постао је проведитором тада Рива, и по фанатизму своме противу православне вјере, измишљавао је свакојаке разлоге, ради којих се онај дукал није могао извести. Тек кад је Вендрамин постао проведитор ово се могло остварити. Услијед односног настојања еп. Саватије, коме су се ради тога обратили били поменути Новаљићи, Саватијни земљаци, Вендрамин поднесе нужни предлог влади, и сенат 20. јула 1709. г. нареди, да се црква у Читлуку има одмах саградити и дотична црквена општина уредити.[54] Ратне прилике, које послије тога наступише, запријечиле су за тада да се речена црква сагради.

Ова радња еп. Саватије у Далмацији била је противна Мелентију, јер му је пријечила остварење његовога плана. Ради овога се он обраћао жалбом и проведитору далматинском, од чега му у осталом није никакве користи било. На Шибеник је он свагда мислио, да ту мора ипак продријети са својом намјером. Да испита земљиште, напише бискупу Калигару, да пође посјетити тамошњу православну цркву. То бискуп учини 12. децембра 1709. г., премда је та посјета прошла без икакве свечаности, него само у присуству православног пароха Николе Метакса[55] Шибенчани су се узрујали били, али их је умирио парох увјерењем, да тога више не ће бискуп Калигари учинити, као што и није.

Порадио је био Мелентије код владе, да се ускрати еп. Саватији награда, коју је он од државе добивао. Вендрамин и томе је на пут стао, те дукалом 27. октобра 1710. г. наређено, да се та награда има редовно издавати у смислу дукала од 29. јуна 1695. г.[56] Исто је тако овај проведитор израдио, противу настојања Мелентијевог да се укину мјешовити бракови, обнову старога закона од 31. јула 1599. г., по коме су ти бракови допуштени били, и дјеца су имала бити васпитана у вјери очевој, а вјенчање је имао обавити свештеник оне вјере, коју је исповиједао вјерник.[57] Све ово једило је страшно Мелентија, па

[54] Docum., p. 78. 87.
[55] Шиб. црк.-општ. архива.
[56] Docum., p. 89.
[57] Ibid. p. 88.

је покушао сада нову ствар, само да би отклонио значај у Далмацији еп. Саватије. Намислио је био поставити у Шибенику новог епископа, свог викара, као што је био прије Никодим Бусовић, како би тај епископ стао на мјесто Саватије. Најзгодније му се лице за то учинио шибенички парох Н. Метакса. Али пошто је он био ожењен, то и одлучи поставити тога свештеника за хорепископа: па и не питајући га о томе Мелентије са још два епископа, једномишљеника своја, изда 9. маја 1711. г. грамату на латинском језику и са печатом, једнаким печату римокатоличких архибискупа, којом, спомињући у почетку грамате, како је он архијепископ по милости римске цркве, именује овог пароха хорепископом, са правима епископа, да може носити митру и еп. штап, рукополагати на ниже степене свештенства до дјаконства укључиво, посвећивати цркве и антиминсе, примати монашке завјете и разрјешавати грјешнике у резервираним случајевима.[58] Издавши оваку грамату, Мелентије је мислио, да је постигао већ у Далмацији све, и да је сву Далмацију поунијатио. А у самој ствари он је овим потписао себи смртну осуду. Парох Метакса, кад му је стигла грамата, одбацио је исту са гњушањем, не само, него видивши да је то чисто латинска работа, узбуди све остале свештенике православне у Далмацији, да се одреку таквог репегатског епископа и да сви престану спомињати име његово на црквеним службама. И то су одмах сви и учинили.[59] А сада ће таквој осуди Мелентије подлећи и од стране цариградскога патријарха и патријаршеског синода.

У исто вријеме кад и руском цару Петру великом, обратило се било свештенство са млетачким православним опитинарима и патријарху у Цариград опширном представком противу Мелентија. У Цариграду су одавна већ знали за поступање Мелентијево, те сада патријарх Кирил IV. сазове синод, на коме буде претресено све, што је Мелентије радио од како је епископом постао, те 10. јуна 1712. г. буде издана синодска осуда у име патријарха Кирила IV. а уз потпис још: јерусалимског патријарха Хрисанта, и митрополитâ: праклијског Атанасија, никомидијског Партенија, никејског Генадија, солунског Јакова, прушког Кирила, иконског Антима, филипопољског Калиника, смирнског Партенија, митилинског Никодима, хиоског Генадија, дристарског Јеротеја и климског Јоаникија. Том осудом Ме-

[58] Ibid., p. 89.

[59] Ковачић, ркп. Кутувалов ркп.

лентије се проглашује свргнутим са свештеног достојанства и чина и одлученим од тијела црквеног као други Јуда (ὡς ἄλλον Ἰούδαν) и одметник (ἀποστάτην).[59] Иста је осуда била послана у Млетке кроз кефалонијског и закинтског архијепископа.[61] Кад ју је примио Мелентије, одмах је оболио, и пошто је за седам мјесеци морао да у постељи у тешкој болести проведе, умрô је 6. маја 1713. г. у најгрознијим мукама. Опојао га је један свештеник са једним дјаком.[62]

Смрт Мелентијева много је растужила господу у римској курији; и папа Климент XI. чим је за то дознао, написао је 13. маја исте године сенату, жалећи много смрт Мелентијеву и препоручујући да сенат употреби све силе, да на мјесто Мелентијево буде изабрано такво лице, које би било исто онако одано римској цркви, као покојни. И имао је раштa папа и римска курија да жале смрт таквог вјерног слуге свога, јер збиља тешко би било наћи другог православног епископа, који би онако погазио свој образ и онако систематично радио да поунијати читаву једну обилату православну црквену област, која је, осим Млетака, бројала тада у Далмацији и Боки которској 190 православних цркава.[63] Жалили су Мелентијеву смрт и сви далматински бискупи, а хвалили су га и славили као великога човјека арнибискупи Змајевић и Караман у својим списима.[64]

8.

Смрћу Мелентија Типалди прекида се за 69 година правилни ред млетачко-далматинских епископа, иначе филаделфијских архијепископа. Нови правилни епископ тек ће 1782. г. постављен бити. Софроније Кутували. За све то вријеме цркве у Далмацији немају никакве свезе са црквом у Млецима, и тек ће Софроније почети опет вршити у Далмацији власт правилног млетачко-далматинског епископа. Да у кратко кажемо, зашто се за толико година није могло доћи до правилног епископа.

Премда је папа Климент XI. и молио сенат, да би се одмах поставио нови епископ у Млецима, „достојни“ наслједник Мелентија Типалда,[65] и премда је сенат и позвао млетачку црквену општину да новог епископа изабере, ипак општина није хтјела

[59] Docum., p. 90

[61] Ibidem.

[62] Велудос. Стр. 89. 17о. Кутов. рки.

[63] Велудос. Стр. 89.

[64] Documenta, p. 125. 140. 282. и ц.

[65] Ibid., p. 115.

да приступи томе избору. Узрок је томе био, што је постојала она сенатска наредба од 1708. г. по којој би се свештеници православни морали подвргнути испиту у погледу свога вјеровања пред млетачком латинском куријом. Ова је наредба била поновљена послије 1720. г. и 10. маја 1722. г.[66] Православни Млечићи нијесу хтјели трпјети у својој цркви унијатске свештенике, а још мање да се у цркви им спомиње име римскога папе. Напустили су цркву, коју су им хтјели на силу да поунијате, и многе породице православне одселише из Млетака у Ливорно и у Трст, у којим мјестима, под закриљем односних влада, први саградише цркву у част св. Тројице, а други у Трсту, у част св. Спиридона. Друге опет породице преселе се у Будимпешту, у Беч и у друга аустријска мјеста. И догодило се то, да од 400 трговачких кућа, што је било у Млецима за вријеме Тиналда, тај се број смањио једва на седамдесет. Влада млетачка осјетивши штету, која је потекла за републику од папске оне интеренције у њеним пословима, објавила је, да треба свакако да буде изабран бар један епископски замјеник. Послије дугог колебања, кад је најпослије влада показала да не обраћа строгу пажњу на поменуте своје декрете 1720. и 1722. г. буде изабран за викара и старјешину црквеног 8. децембра 1758. г. учени и строго православни свештеник Спиридон Милија из Крфа.[67] И ето опет римске курије са протестом. Папа Климент XIII. пише сенату, да он не може признати Милију за законитог викара, пошто је иновјерац. Али сенат није тада нашао за добро осврнути се на тај папин протест, и ствар се некако утишала.[68] Међутијем влада, ради немирâ које су изазивали латински бискупи у међувјерским питањима у свима земљама републике и да би се прекратили ти немири, одлучила је да треба именовати епископа једног са влашћу пређашњих млетачко-далматинских епископа. Декретом од 31. децембра 1761. г. она позове општину да приступи избору новог епископа, само што ће тај епископ морати заклетвом засвједочити апостолски символ и флорентијско исповједање вјере (giurare il simbolo apostolico e le definizioni di fede del concilio ecumenico di Firenze), дакле бити унијат.[69] У општини се створише двије странке услијед тог позива владиног: једна, која није хтјела ніпошто да се

---

[66] Велудос. Стр. 89.

[67] Ib., p. 91. Сатас, Сп. књ., стр 526.

[68] Велудос. Стр. 91. 175.

[69] Ib., стр. 92.

прими онај услов о флорентијском исповједању вјере, и друга, која је мислила да ће се моћи временом осујетити онај владин захтијев и која је дакле привидно пристајала на поменути услов. Јавише се два кандидата за епископство: горепоменути Спиридон Милија и церишки свештеник Ђорђе Фацеа. Једна је странка, кажимо радикална, била за Милију, а друга, кажимо опортунистичка, била је за Фацеа. При избору надмашила је опортунистичка странка, и изабран је био 18. јануара 1762. г. овај пошљедњи. Противна странка тада напише патријарху у Цариград да је Фацеа пристао на флорентијско, унијатско исповједање вјере, и да је дакле унијат, и као таквог да православни не ће га признати за свог епископа. У исто вријеме напише и сенат патријарху о избору Фацее, не спомињући ништа о унијатском исповједању вјере и молећи да нареди за хиротонију његову. Патријарх на то одговори, да ће односну наредбу издати, кад дозна да је изабрани у строгоме смислу православни, и ако претходно исповједи вјеровање по формули, што му се сада шаље. Али прије него што ће Фацеа примити овај патријархов одговор, влада примора Фацеа да пође у Крф ради хиротоније, и позове крфског проведитора, да би тамошња два епископа, Хрисант левкадски и Софронија кефалонијски, обавили односни чин. Уступајући енергичном настојању о томе проведитора и не чекајући односну дозволу из Цариграда, а не мислећи о никаквом злу, та два епископа хиротонишу 11. јула 1762. г. Фацее, који добије име Григорија.[70] Дознао је био међутијем Рим о избору Фацеа, и одмах папа напише сенату, жалећи се што ће иновјерац заузети мјесто епископско, и како се тиме само спрема „нечиста трпеза јереси и вјечне пропасти.“ На дуго је ишло о томе дописивање између Рима и Млетака, док најпослије сенат изјави да се тако морало поступити ради државних разлога, и нареди своме заступнику у Риму, да прекине сваки даљи говор о томе са куријом.[71] А приморана је била млетачка влада тако поступати особито ради тога, што је тада стигао био опширни меморијал рускога двора поводом тужаба из Далмације, да латинско свештенство силом приморава православне Далматинце на превјеру.[72]

---

[70] Ib., стр. 93.

[71] Сви документи о овоме, а наиме, 3 писма папе Климента XIII. и 3 писма патријарха цариградског Јоаникија штампана су у J. F. le Bret, Acta ecclesiae graecae annorum 1762 et 1763. Stutgard., 1764.

[72] Documenta, стр. 429.

На Божић 1762. г. дође Фацеа у цркву св Ђорђа у Млецима да служи литургију. Општинари га позову тада да потпише исповједање вјере по формули, што је из Цариграда патријарх Јоаникије III. био послао. Фацеа изјави да је то сувишно да чини, пошто је он већ потписао односно исповједање вјере у Крфу прије хиротоније. Узрујали су се на то општинари, који су свагда мислили, да Фацеа није био пристао на оно унијатско вјеровање, које је влада захтијевала. Сенат тада напише одмах свом заступнику у Цариграду, да би од патријарха потражио признање Фацеа за правилног епископа. Пишу и општинари у Цариград молећи, да би патријарх објавио им, да ли да се Фацеа има признати за епископа. У септембру стигне патријархов одговор са синодском одлуком, по којој се проглашује Фацеа лишен епископске власти и одлучен, и он и она два епископа, који су га хиротонисали. Посредовао је послије тога сенат на све могуће начине код патријарха, да би опозвана била она синодска одлука, али без сваког успјеха Кад је видио сенат да остају узалудна сва настојања његова у Цариграду, која су пуне три године трајала, нареди 14. септембра 1765. г. да Фацеа буде интронизиран као законити епископ. Ова је наредба била на силу извршена и противу жеље Фацејеве, те је он и почео вршити епископску власт, јер га је влада на то принуђавала; али је ту власт он вршио зловољно и гризећи се, што га је цариградска црква од себе одбила. Почео је одмах побољевати и послије дуге и тешке болести, тужан и жалостан умрô је 9. јула 1768. године.[73]

Кад је умрô Фацеа, није знала млетачка општина како да се одлучи бирати новог епископа, бојећи се осуде из Цариграда, од куда су једва могли умолити опроштај за оне свештенике, који су служили у цркви са Фацеом. Дозволом владе приступе ипак избору новог епископа, те изабраше 31. јула 1768. г. тадашњег китерског епископа Никифора Мормори.[74] Опет се Рим уплео у посао, и опет је морао сенат да истиче државне разлоге у оправдање свога дјеловања. Новоизабрани епископ Никифор, кад је дознао за избор, написао је у Млетке, да ће се примити епископства млетачко-далматинског, ако цариградски патријарх изда грамату за његов премјештај из Китере у Млетке. Писао је зато сенат одмах 19. новембра 1768. г. у Цариград

[73] Велудос. Стр. 94—99. Најподробније о Фацеи у Кутуваловом рукопису.

[74] Ib., стр. 99.

молећи за тај премјештај и наводећи, да се сада тиче китерског епископа, који је независан од римске курије. Нијесу у Цариграду повјеровали у искреност писања млетачког сената, кад се тиче православне вјере, те се и не одазваше оном сенатском писму.[75] Међутијем умре у Китери еп. Никифор Мормори.

У јануару 1772. г. буде изабран за млетачко-далматинског епископа тадашњи крфски епископ Никифор Теотоки, врло учени човјек и сјајни украс православне цркве (*τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας πολύφωτον ἐγκαλλώπισμα*). Чим је дознао за избор, написе он одмах у Млетке, да ће се примити части, ако влада јавно опозове свој декрет од 31. децембра 1761. г. и свечано изјави, да филаделфијски архијепископ у Млецима у свему зависи од цариградске патријаршије и да је православне вјере. Савјетовао је још млетачке православне општинаре, да поднесу влади млетачкој чисту и јасну изјаву, да нико од њих, ни стари ни млади, ни човјек ни жена, нема ништа онћега са Римом, и то с тога, да би папа једном за свагда престао истицати некакву власт своју над млетачко-далматинским епископом, и да би на западу престали сматрати и називати млетачко-далматинску цркву грчко-римском, као што ту цркву од времена Тиналдија и Фацеје сви зову.[76] Повело се ради тога дуго дописивање између општине и сената, и општине и Цариграда, а тако исто између владе и еп. Никифора. Сенат није могао да се одлучи задовољити жељама епископовима и општине ради обзира према Риму. Видећи то Никифор пошље у Млетке 8. новембра 1775. г. писмену изјаву, да не жели одлазити из Крфа.[77]

Никифорова одрека навела је сенат на озбиљно размишљање о православној вјери у земљама републике, те бојећи се нових нереда, а видећи постојанство и непомичност православних у вјери својој, изда 16. новембра 1780. г. дозволу да се изабере нови епископ, без обвезе за тог епископа да очитује признање флорентијског исповједања вјере.[78] Да је ова дозвола владина била само привремена, коју је она могла одмах сутрадан обуставити, показује наредба њезина од 8. марта 1783. г. консулторима, да би предложили нацрт, по коме би се имали стално уредити односи према православним поданицима, који не желе бити унијати (desiderosi di vivere non uniti alla comunione catto-

---

[75] Ib., стр 100. 176.

[76] Ib., стр. 101.

[77] Ib., стр. 102.

[78] Кутув. ркп. гдје је у грчком пријеводу наведена ова сенатска одлука.

lica romana).[79] Свакако већ православни у Млецима ускористише се оном дозволом, и изабраше за епископа Софронија Кутували, таданњег епископа Кефалонија и Закинта. Цариградски патријарх изда 15. јануара 1782. г. дозволу за премјештај Софронијев у Млетке, и епископ Софроније буде тада свечано интронизиран при великој радости и одушевљењу православних, који послије толиких мука претрпљених за дуги низ година за вјеру своју свету, најпослије побјединше. Римска је курија протестирала, али сада већ без икаквог успјеха.

9.

Све ово што смо навели овдје о патњама православне млетачке општине за 69 година, то исто, само у другом облику, било је у Далмацији, почињући особито од 1713. г. кад постаје задарским арцибискупом, бивши барски арцибискуп и „примас све Србије", пераштани, Викентије Змајевић. Овај арцибискуп, а за њим наслједник му Матеј Караман, уз сплетске арцибискупе: Антуна Качића и Николу Динарића, потпомогнути од сувремених им далматинских бискупа, употребише све оно, што само највећа интолеранција и најнеобузданији вјерски фанатизам измислити могу, да би приморали на превјеру православне Далматинце и искорјенили из Далмације православну вјеру. Штитили су те арцибискупе и бискупе у својим поступањима противу православне цркве дукали: 1708., 1720. и 1722. године и затијем онај од 31. децембра 1761. г., а за Далмацију је на снази била Ривина проведиторска наредба од 28. марта 1708. г., по којим државним наредбама, православних, као таквих, није могло бити, него само унијатâ (greco-latini, cristiani di rito greco-latino), те под закриљем истих наредаба они су арцибискупи и бискупи и радили оно што су радили противу православља у Далмацији; а у томе су им на руку ишли и поједини далматински проведитори, између којих неки нијесу били мањи фанатици од пређашњих: Валијера и Риве.

У Далмацији, кад је умрô Мелентије Типалди, управљао је још црквом еп. Саватија. Около 1712. г. овај се епископ старао да се у Скрадину отвори за богослужење православни храм, и то услијед жеље самих Скрадињана, којима је у томе на челу био угледни Србин Милован Павасовић, сердар. По савјету епископовом обратио се овај сердар у име осталих право-

[79] Досит., p. 479.

славних Скрадињана тадашњем проведитору Карлу Пизани са односном прошњом. Проведитор овај, добивши нужни извјештај о питању од шибеничког кнеза Петра Бембо, уважи молбу и 28. марта 1713. г. изда дозволу Скрадињанима, да стару цркву своју могу поправити, и поставити при њој свештеника ради богослужења. Али им ову дозволу проведитор издаје не као православнима, него као унијатима, у смислу тада постојећих, а горе поменутих државних наредаба; и према томе, да свештеник, кога ће они изабрати за службу, прије него што отпочне ту службу, мора бити испитан од скрадинског латинског бискупа о вјеровању своме и од тога бискупа мора добити односну свједоџбу (la necessaria patente); и ту дозволу условљује проведитор дотичним сенатским одобрењем.[80]

Оваквом дозволом православни Скрадињани нијесу могли наравно бити задовољни, и то су незадовољство они и исказивали наводећи, да нијесу они никакви унијати. За ово дозна тадашњи латински бискуп Грегор Тивалели, и тужи одмах Скрадињане проведитору, да су они „схизматици", и да им не треба никако допустити да своју цркву добију у Скрадину. Услијед ове тужбе бискупове обрате се опет Скрадињани у јулу исте 1713. године проведитору представком, у којој се жале на гоњења Тивалелова, истичу слободу што уживају православни у осталим мјестима Далмације, који имају своје цркве, наводе како противност, која им се чини у Скрадину, потиче од латинских скрадинских трговаца, који се боје да се не умножи број православних у Скрадину, кад би ту црква била, и моле на ново да им се дозволи отворити своју стару цркву, као што су то и прије неколико мјесеци молили. Проведитор спроведе ову представку Скрадињана шибеничком кнезу ради односног извјештаја, а главно, да добије времена, како би дознао сенатско мишљење о предмету. Умре у то вријеме бискуп Тивалели, и на његово мјесто буде изабран шибенички каноник Иван Видовић. Овај Видовић обрати се непосредно сенату у Млетке противу оне молбе православних Скрадињана, и сенат 29. септембра 1714. нареди проведитору А. Мемо да се одмах забрани „схизматицима" у Скрадину отварати цркву и да подвргне најтежим казнама свакога, који се усуди то чинити без сенатске дозволе. У истоме смислу исказали су били мишљење своје и државни савјетници у Млецима, и то је мишљење послао такођер проведитору сенат

[80] Ib., p. 96.

ради његовога владања. Према тим сенатским наредбама дозвољено је било 1. августа 1716. г. истом Видовићу и латинским скрадинским грађанима да у односном збору закључе, да је забрањено „Грцима“ (ai Greci, т. ј. православнима) градити цркву, док се о томе не упита бискуп и народ.[81]

Таким начином осујетили су Латини да се тада отвори православна црква у Скрадину. Ми ћемо даље видјети, колико ће још имати да православни Скрадињани претрпе, док су им силници дозволили, да се могу молити Богу у својој цркви.

Наредба она проведитора Риве, да у Котарима може служити православни свештеник, ако добије претходно од латинског бискупа патенту, извађала се строго, те је кажњен бивао сваки свештеник, који није имао те патенте. О овоме имамо, између других, свједоџбу у једној наредби проведитора Низани од 11. априла 1713. г., којом пријети са 200 дуката глобе свештенику Јовану Ковчаревићу, ако се усуди служити у цркви бргудске парохије, а не покаже патенту од ниског латинског капитуларног викара.[82] Протестирали су противу овога православни свештеници, колико Котара, толико и осталих мјеста, и еп. Саватија се ради тога жалио чак и сенату, али без успјеха, јер им се увијек одговарало позивом на постојећи дукал од 18. јануара 1708. г. Тако се догодило, кад је свештеник Симо Матијевић имао да заузме пастирску службу у парохијама: стрмичкој, голубићкој, радљевачкој и жагровићкој; и тек му је проведитор А. Емо дозволио наредбом од 9. фебруара 1715. г. ту службу без бискупске патенте, јер је пријетила опасност, да поменута мјеста пређу Турцима.[83]

Хтјело се, да и шибенички тадашњи свештеник Никола Метакса потражи патенту од шибеничког латинског бискупа, да би могао и даље своју службу вршити. Кнез тадашњи Петар Бембо уважавао је поменутог свештеника и био је човјек беспристрап, те и Метакса буде ослобођен од онога захтијева. Али је зато латинско свештенство шибеничко и кинило православне у свакој прилици. То се показивало особито при службама у цркви Успенија Богородице. Као што знамо, у тој су својој цркви православни Шибенчани морали трпјети латински олтар. Латински попа Л. Мишић Балић био је одређен за службу на том олтару. Да би досађивао православнима, он би дошао да служи

[81] Ib., p. 337.

[82] Ст. архива зад. еп., бр. 188.

[83] Ib., бр. 195

мису управо у онај час, кад се служила православна литургија, и ту би своју мису читао на сав глас и пјевао са односним клеріком неке молитве, а кад би православни вечерњу служили, дошао би исти поп са неколико својих људи и тада би и они пјевали на сав глас литаније. Да се од овога морала смутња догађати у цркви, само се по себи разумије, као што се и то разумије, да је ово морало још више озлоједити православне на латине, него што су дотле на њих озлојеђени били. Поднесу најпослије 2. јула 1713. г. православни Шибеничани кнезу жалбу на онога попа. Кнез уважи ту жалбу, и три дана касније позове к себи истога попа и подвргне га опомени, а уједно пријави ствар генералном прокуратору, да се по закону поступи са немирним попом.[84]

Ако се овако поступило у Шибенику у обрану православних то је било с тога, што је општина многобројна била и што је било ту много врло угледних и богатих господара, који су имали и енергије и знања да штите право и слободу своје цркве. И у Задру нијесу тада православни били много кињени, јер је и ту било људи значајних и одважних. Али у осталим мјестима поступале су грађанске више власти без сваког обзира са православним свештенством и народом. Еп. Саватија није могао да приклони те власти на друкчије поступање, јер су биле све под упливом дотичних латинских бискупа, а проведитор није смио ни могао да издаје наредбе у обрану православне цркве, кад је онај дукал 1708. г. на снази био. Потражи зато еп. Саватија помоћ од српског патријарха Мојсија Петровића. Патријарх дође у Далмацију лично 1714. године, да походи цркве и народ у мјестима, која су прије припадала дабро-босанској митрополији, а то је у далматинском континенту. Благотворна је била за православне Далматинце ова патријархова посјета, јер се сви утврдише још јаче у вјери својој и добише нову снагу, да бране цркву своју у тешком тадашњем времену, када се у Далмацији све окомило било на ту цркву. И утишало се нешто било послије тога нападање на православну вјеру. Ратне прилике запријечиле су биле бар за вријеме латинском свештенству, да насрће на православне. Али те ратне прилике престадоше пожаревачким миром (1718. г.), који развезује руке латинском свештенству, да опет напада православну цркву, и то новом силом и таком оштрином, какве оно дотле још није било показало.

---

[84] Docum., p. 97. 98.

Умрô је у јануару 1716. г. еп. Саватија, и управу цркве православне прими Стеван Љубибратић, мудри и енергични првосвештеник, противу кога ће, као што ћемо одмах видјети, подићи дрвље и камење латински бискупи, а на челу им задарски арнибискуп Викентије Змајевић.

10.

Стеван Љубибратић био је архимандрит, кад је примио управу далматинске цркве. Познат је био и у Боки и у Далмацији још за живота Саватије, који му је стриц био, и у име стричево обишао је био 1715. г. већину далматинских цркава, и тада већ стекао љубав Далматинаца. Кад је умрô Саватија, свештенство и народ сматрао је Стевана природним наслједником Саватијиним у управи далматинске цркве, и ту му власт драговољно сви одмах и признаше. Требало је да призна Стевану ту власт и млетачка влада. Запело је било у томе, јер су се сјетили да је Стеван био прије неколико година пред грађанским судом, да се оправда, што је ишао у Русију и ради чега су га, подозријевајући да није вјеран републици млетачкој, држали неко вријеме и у тамници. Али се испоставило, да је Стеван био у Русији да утиначи устанак у Далмацији противу Турака, да је он радио тада у корист републике, јер се од оног устанка република фактично користовала, и да је невино тада у тамници чамио.[85] Према овоме, а обзиром на углед што је Стеван уживао у народу и што је на тај углед влада рачунала ради својих државних разлога, далматински проведитор А. Емо наредбом од 1. августа 1716. г. призна архимандриту Стевану сва права, која је уживао покојни Саватија, и тиме власт да управља далматинском црквом. Проведиторска ова наредба била је потврђена дукалом 15. априла 1717. године, а кад је по други пут заузео проведиторско мјесто честити А. Мочениго, овај проведитор понавља 21. новембра исте 1717. године Емову наредбу, хвалећи Стевана „који све повс заслуге стиче старајући се усрдно у пословима државне службе" (che di continuo s' avvanza nel merito con l' attenzione che fruttuosamente presta negl' impieghi del pubblico servizio).[86] И овај државни разлог, који Мочениго овдје истиче, и био је узрок ради кога је тадашња влада штитила Стевана, те је и њему слободније било радити као црквеном поглавици у корист далматинске цркве.

---

[85] Кончар. рки.

[86] Docum., p. 104. Ст. архива зад. еп. бр 201. 205.

Настојао је Стеван да се цркве све у реду држе и правилно да у њима буде богослужење, да свештенство буде марљиво у поучавању народа и тачно у вршењу црквених и пастирских служаба, да се у манастирима правило врши и да калуђери буду примјерни и да дјецу обучавају.[87] О свему је хтио да извјештен буде и за све је издавао потребите наредбе и савјете.

Још од прошлога вијека подигнуте су биле цркве у Добропољцима, Јагодњој, Ивошевцима, Кричкама, Крушеву, Отону, Петровом пољу, Стрмици и Отишићу. За ове цркве извјештен је био Стеван да су у врло оскудном стању, јер да је народ сиромашан; и Стеван за све је послао по неколико богослужбених књига и разних црквених утвари, које је добио био из Русије на дар. Као да нијесу свугдје још заведене биле књиге, у којима ће се по парохијама биљежити имена оних, који се роде, који умру и који се вјенчају, или бар на то се није довољно пажње обраћало. Крчки настојатељ Мојсије упозорио је на то Стевана, и он одмах писмом од 3. марта 1718. г. изда наредбу, да се поменуте књиге морају при свакој цркви тачно водити, не само, него упућује свештенство и како има да уписује случајеве рођења, смрти и вјенчања у те књиге.[88] По његовој наредби од 9. априла исте године заведено је било и трикратно наповиједање брака, и ту наредбу своју он оснива на Крмчији, препоручујући да је свештеници често читају.[89] Постоји лијепа Стеванова наредба од 18. јуна исте године о томе, да свештеници морају сваке литургије проповиједати народу и тумачити му јеванђеље, при чему додаје, да ће он послати „књигу проповиједи“ оним свештеницима, који сами не знаду саставити проповјед.[90] Као што се види из ових наредаба Стеванових, он је био не само добри и марљиви старјешина црквени, него је био и човјек од науке.

У Шибенику су латини научили били узнемиривати православне и вријеђати, и нијесу могли престати да то у свакој прилици чине. Дознао је био за ово Стеван, те се пожали ради тога проведитору Моченигу, и уједно упути Шибенчане, да поднесу и они тужбу на те латине проведитору. Моченигу изда 8. маја 1717. г. оштру наредбу по овој тужби, те пријети са

---

[87] Конч. ркп.

[88] Ibidem.

[89] Ibidem.

[90] Ст. архива зад еп., бр. 209.

500 дуката глобе свакоме, а при потреби тамницом и другим казнама, који се усуди ма у чему било увриједити једног православнога ради његове вјере. Ова је наредба Мочениговa била затијем потврђена дукалом од 14. јула 1718 године.[91] Нема сумње да су и сенат и проведитор, издавајући ове своје декрете мислили о православним Шибенчанима, као о унијатима, јер тако се по тада постојећим законима на православне званично сматрало; али то се у тадашњим приликама мало тицало и Шибенчана и Стевана. При томе, ни проведитор, ни сенат не спомињу о грчко-католицима у својим декретима, него само то да латини не смију узнемиривати источно богослужење, и толико је православнима за тада доста било. А можда се и нарочито о томе прећутало ради обзира према архим. Стевану, који је баш тада једну велику услугу учинио био републици.

Имоцка је крајина од старине била српска крајина. Ту је за вријеме цара Душана била његова војска дуже времена, те се тада утврдио још јаче српски тип оне крајине. За времена мађарских краљева дошло је тамо и латинско свештенство, те се и римокатоличка вјера почела ту гнијездити. За турских времена доласком фратарâ та се вјера у имоцкој крајини доста распространила; а у почетку XVIII. вијека прилично је снажна била. Године 1717. ослободио се Имоцки од Турака и дошао под власт републике млетачке. За вријеме послиједњих ратова са Турцима била је мал не опустјела имоцка крајина, „a tomu biše krivi naši ljudi kršćani jer podjoše bižati“, кажу фратри у својим књигама. По наговору архим. Стевана прешле тада из Херцеговине у Имоцки под власт републике 180 српских породица (около 1400 душа), које и саставише нову црквену општину и од једне турске џамије, коју им уступи проведитор Мочениго, уредише привремено себи цркву. Неколико година послије особитим дукалом од 10. јула 1722. г. била је сасвијем уређена та општина.[92] Између народа, што је тада доселио у Имоцки, неки су били из Зубаца близу Требиња, недалеко од црногорске границе и своју нассобину код Имоцкога назваше „Црногорци“, као што се дотично село ту и данас зове. Ради овога фратри назваше Црногорцима сав онај народ, што се сада у имоцкој крајини насели, а по вјери господа фратри у својим списима зову их „hrkaći“, и поучавају оне, који хоће да им вјерују, да „za

[91] Docum., p. 106.

[92] Ст. архива зад. ен., бр. 230

Turčina nebijaše ni jedne cigle hrkaćke kuće u svem kadiluku.[93] Да су се мучили фратри да загосподаре они у Имоцком и да су у томе и успјели, основавши 1735. год. свој манастир, и да су ради тога морали много да претрпе од „hrkaća“, то кажу фратри и то пишу, али не ће да кажу, како су поступали са православнима, и каква су средства употребили били да дођу тада до успјеха, као што су дошли. Чинили су оно што су прије учинили били у врличкој крајини и дјеломице у Книну, а што нам је познато, те не ћемо овдје да исту ствар понављамо. Требало им је „пука“ да саставе своје парохије и да живе слободно, па то су радили сада и у Имоцком, узнемирујући православни народ, док не постигоше што су хтјели. Качић је био сплетски арцибискуп, па лако им је било гонити „hrkaće“. Али су ти исти „hrkaći“ са својим свештеницима знали мушки сузбијати фратре, а главним начином благодарећи у прво вријеме мудром црквеном старјешини Стевану. Власти млетачке признале су сву заслугу Стеванову, што је оживјела била тада имоцка крајина, и то признање ће у јавном спису 1720. године средишњој влади исказати свечано проведитор Моћениго.

Међутијем у почетку 1719. г. стигао је у Црногору, на молбу црногорскога митрополита Данила Његоша, српски патријарх Мојсије да завладичи Саву Петровића Његоша. Овом приликом исти патријарх, прешавши у Боку, а на молбу свештенства и народа, завладичи и нашег архимандрита Стевана на Сретеније исте године. Ово је учињено било са знањем и приволим далматинскога проведитора; и од тога времен Стеван је, као епископ, управљао далматинском црквом, док је дотле ту управу вршио као архимандрит, све од половине 1716. године. Духовну власт над Боком вршио је црногорски митрополит, а еп. Стеван заузме тада духовну управу искључиво далматинске цркве, ради чега он и пређе у Далмацију, одредивши ман. Драговић за главно мјесто свога становања.

11.

Први посао еп. Стевана био је да обиђе цркве далматинске и да се лично упозна са потребама свештенства и народа. Предузео је ради тога исте 1719. године са знањем и одобрењем проведитора Моћениго каноничку посјету епархије своје. Свугдје га је народ особитим одушевљењем дочекивао и примао благослов његов. Служио је св. литургију у свакој цркви, поучавао

[93] Zlatović, Franovci. Стр. 214.

је народ и храбрио у вјери. Поучавао је свештенике да ревносни буду у вршењу пастирске службе, да уче свагда народ вјери и моралу, да буду примјерни и вође народа. Осветио је и неке цркве, које су само свештеници прије осветили били, и све је цркве снабдио св. миром, што је добио био од патријарха Мојсија. Сакупио је том приликом многе свештенике у Книнском пољу, и на тој свештеничкој скупштини утврђено је било све оно у погледу вршења пастирске службе, што је он прије среством окружница наредио био. Благотворна је за православну вјеру у Далмацији била ова Стеванвва посјета, и свак се осјећао као препорођен и пун нове душевне снаге на заштиту вјере.[94]

Далматинска проведиторска власт била је задовољна овим Стевановим радом. Доказује нам то наредба проведитора Мочениго од 12. септембра исте 1719., којом позивљујући се на односни дукал од 15. априла 1717. г., дарива Стевану и драговићким калуђерима осам јутара оранице и једну башту у врличкој крајини. Нову опет даровштину земаља код Вуковића моста имамо у наредби од 22. октобра 1720. г. истога проведитора.[95] Али није задовољно било тим радом Стевановим латинско свештенство далматинско, које је сада употребило све силе своје противу тог епископа, само да би га из Далмације уклонили. Грозинчаву дјелатност развило је то свештенство противу еп. Стевана, и то ћемо овдје навести, да се види какав може да буде вјерски фанатизам латинског свештенства.

Радња тога свештенства противу еп. Стевана почела је још за вријеме, кад је тај епископ обилазио своје цркве у Далмацији. Први који то почеше, били су: Змајевић, арцибискуп задарски и Калигари бискуп шибенички. Први, Змајевић, написе своме агенту у Млецима да поради код сената, да изда одмах наредбу да буде еп. Стеван уклоњен из Далмације, пошто је присуство његово штетно не само вјери римокатоличкој, него и државни обзири (publici riguardi) то захтијевају; па да поткријепи ово код сената, Змајевић напућује свог агента да прикаже сенату, како је то штетна новотарија, јер еп. Бусовић да је исповједио био римокатоличко вјеровање, и кад се послије за то покајао, да је продао за 100 дуката власт Саватији Љубибратићу; како је овај Саватија само један пут био у Далмацији ради каноничке посјете, и да му је послије одлучно забрањено било, да долази за другу посјету; како сада опет

[94] Конч. ркп.

[95] Ст. архива зад. еп., бр. 223.

Стеван Љубибратић посјећује Далмацију, као егзарх пећскога патријарха, који нема никакво право у Далмацији.[96] Овако је писао Змајевић свом агенту у Млетке; а Калигари писао је једном латинском арцибискупу in partibus (родоском), који је у Млецима живио, и замолио га је да поради код римске курије, да она упливише на сенат млетачки, да се забрани еп. Стевану походити Србе (li Serviani) у Далмацији. Овај арцибискуп родоски 26. августа 1719. г. извијести о томе у Рим кардиналу Паулући, који одмах, 2. септембра, нашише папском нунцију у Млетке да настоји да се неодложно злу доскочи, јер се не може никако допустити у једној римокатоличкој држави таква чудовишна и шкодљива (si mostruosa e perniciosa) толеранција.[97]

Ово је био почетак те фанатичке радње. Међутијем свп бискупи далматински са својим арцибискупима саставе опширни меморијал и пошљу га 18. септембра 1719. г. сенату у Млетке, жалећи се да еп. Стеван потире њихова духовна права у Далмацији и како га треба одмах уклонити из Далмације. Присјетили су се ова господа, да ваљда нијесу још све казали у поменутом меморијалу, те 3. октобра исте године, управе ново колективно писмо сенату на допуну свога меморијала.[98] Заплашиле су сенат ове тужбе на еп. Стевана, које је поткрјепљавао и папски нунције у Млецима, те сенат, чувши претходно мишљење консултора о овој ствари, 25. јануара 1720. г. изда декрет па име далматинског проведитора у коме каже, да не могу ніпошто бити трпљени у земљама републике акти духовне јурисдикције од стране епископа, посвећених од иностраних прелата, те пошто је сенат дознао, „да се некакав српски калуђер Стеван Љубибратић, тобоже изабрани епископ новски и примас далматински, посвећени од српског патријарха, увукао у ове наше провинције и у истима обилази цркве грчко-српског обреда“, наређује проведитору да истог еп. Стевана уклони из земље; а ако је истоме дозвољено било од проведиторске стране писменим актом, да врши јурисдикцију у Далмацији, нека се одмах опозове тај писмени акт, да се „никада не види, да је српски патријарх, ма када било, вршио у Далмацији посредно или непосредно и најмању духовну јурисдикцију“.[99]

---

[96] Docum., p. 124.
[97] Ib. p. 112.
[98] Ст. архива зад. еп., бр. 216. 217. Docum., p. 114.
[99] Docum., p. 114.

Као што се јасно види, декрет овај средишње владе млетачке није друго него израз злоће, коју су гојили према православном епископу Стевану латински далматински бискупи, и при томе основан на лажној историјској основи, као да није тобоже никада пећски српски патријарх имао власти над Далмацијом. Озловољно је овај декрет проведитора Моћениго, и 1. марта исте године он одговори на исти самоме дужду опширним извјештајем. Наводи у овом свом извјештају проведитор како ће се он морати покорити наредби сената, али прије него што то учини, „обзиром на опасне послѣдице код народа, који обитава мал не искључиво у земљама новодобивенима, и пошто просвјед латинских прелата није покренут од пастирске ревности њихове, него од других скривених мисли,“ сматра он нужним предочити ствар као што јест, како би тада сенат могао просудити те и односне наредбе издати. Спомиње затијем еп. Стевана и описује га, као човјека најплеменитијих осјећаја, који је искрено одан републици и коме је народ свеердно одан, те како му је у интересу саме државе допустио, да обави каноничку посјету међу својим једновјерцима. Прелази тада проведитор на анализ меморијала латинских бискупа, који су у том свом меморијалу „не само изврнули факте. него и притајали истину њихову, на штету државе, а једино да поткријепе своје безграничне чежње,“ и доказује, да није истина да су они бискупи вршили икада јурисдикцију над православнима, јер ту је јурисдикцију вршио најприје еп. Бусовић, и послије њега еп. Саватија; нити су православни, а особито они, који од новијега доба (послије карловачкога мира) дођоше под власт републике, икада признавали власт латинских бискупâ, који нијесу никада ни њихове парохе постављали, ни цркве им посјећивали, ни давали дозволе за бракове, нити у оне ствари чинили, што би показивало какву црквену јурисдикцију њихову над православнима, „а ово што сада ти бискупи немају, хтјели би добити, те показују вјерску ревност, да би тијем само умножили власт своју“, и тијем окрњили права државне власти у постављању епископâ и потврђивању парохâ, која права државна је власт свагда вршила и врши у новодобивеним земљама. Опровргава послије тога проведитор осваде, које су бацили били на православне латински бискупи у вјерским и обредним питањима, које осваде карактерише за „imposture, које од више година измислише. те шире далматински бискупи“, и доказује, да еп. Стевана немају право они бискупи да зову „схизматиком“, пошто

српски пећски патријарх није никада зависно од Рима и члан је источне цркве. Завршује проведитор жалећи се на далматинске бискупе, „чија срца да збиља теже за спасењем душа, не би исказивала онолике анимозности, које суповраћују и осујећују ону службу Богу, од које би се иначе велико добро могло очекивати“, нити би тога свега било, да бискупске катедре у Далмацији не покривају „питомци романских колегија“, као што то у новије вријеме бива, који само о својим личним интересима мисле.[100]

Кад је овај проведиторски извјештај стигао у Млетке, у исто је вријеме присиио тамо и извјештај арцибискупа Змајевића, наравно сасвијем протуположнога садржаја. У овом свом извјештају Змајевић почиње из далека и тиче искључиво српски народ. Каже да је српска вјера иста што и московска, и да се разликује у нечему од грчке вјере, која сматра српску вјеру незаконитим својим чедом, тако да је псовка за Грке и српска црквена управа, па и само име српско, и та српска вјера пуна је источних јереси. За вријеме срвих српских краљева постали су и српски владике, који су зависили од свог митрополита, који је митрополит за вријеме цара Душана добио наслов патријарха, али тај патријарх није никада имао власти над Далмацијом. Кад за вријеме ратова између Турака и Млечића дођоше у Далмацију Грци и затијем Срби (li Morlacchi Serviani), први су зависили од грчког прелата у Млецима, а над Србима, имали су власт они латински бискупи, у чијим су се бискупијама они налазили. Владика Бусовић, који је исповједио римокатоличку вјеру, није зависио од српског патријарха; и послије, кад је погазио то исповједање и повратио се на своју бљувотину (al vomito), продао је за готов новац (per contanti) владичанску част владици Саватији. Хтјо је Саватија вршити ту купљену јурисдикцију, али му је послије она била забрањена. Наступио је тада Стеван Љубибратић, који је лукавством, пријеваром и новцем добио владичанску част и власт у Далмацији од Ерцегновога до Задра. Овај Стеван је човјек, који не зна ништа, и тек ако зна читати и писати, а познаје италијански језик, јер га је научио кад је у тамници био; заражен је оригенизмом, не признаје латинско крштење, проникнут је мржњом према латинској вјери и симонист је; гули народ, и учи добре и невине морлаке да мрзе латинску вјеру, и може их лако одбити од послушности млетачкој влади. Обзиром на све ово, за-

[100] Ib., p. 115.

кључује овај господин арцибискуп, колико сама вјера, толико исто и државни разлог (massima di Stato) захтијева, да српски народ у Далмацији остане под управом латинских прелата, који ће боље поучавати тај народ и јаким ланцем вјере приљубиће га још више своме дужду, нити је нужда, нити је у државном интересу, да латински бискупи буду лишени оне јурисдикције, коју су свагда имали над Србима (sempre avuta sopra li Serviani) и да се вјера изложи опасности доласком једног схизматичког и јеретичког Србина (per l' intrusione d' un scismatico ed eretico Serviano).[101]

Овај извјештај, који је и одвише јасан по својој тенденцији, примљен је ипак био за мјерило поступања у Млецима, и напуштен онај извјештај о истоме послу проведитора Мочениго. Сенат управи 5. септембра исте 1720. године проведитору декрет, у коме га кори што није још уклонио из Далмације еп. Стевана, те му оштро наређује, да без икаквог одлагања одмах уклони из земаља републике еп. Стевана, и да одмах јави да је ту наредбу извршио.[102] Проведитор далматински, видећи очито да је сенат заведен био од латинских бискупа и од својих консултора, није ипак хтио извести ту сенатску наредбу, надајући се да ће истина морати најпослије побједити; и еп. Стеван продужио је и даље управљати далматинском црквом, уважен и љубљен од своје паства и свештенства, а штићен и од многих иновјераца, који нијесу фанатизмом били занесени и који су видјели очиту неправду, која се чинила томе епископу.

12.

Видећи ово арцибискуп Змајевић, који је по сваку цијену хтио да се изведе она сенатска наредба, коју он зове златним декретом (aureo decreto), а бојећи се да не би проведитор склонио сенат да опозове исту наредбу, написе нарочиту расправу, у којој најподробније развија оне мисли, које је истакао био у свом првом извјештају, нападајући без и најмањег обзира православне Србе и њихову цркву, а наравно и еп. Стевана. Расправу ову своју, коју је Змајевић назвао „огледало истине" (specchio della verità), зготовио је он био првих дана 1721. године и одмах послао у Млетке. Послије приступа, дијели он ту своју расправу на 12 глава. У приступу између другога каже, да је новим проширењем граница у Далмацији „унесен у њу

[101] Ib., p. 124.
[102] Ib., p. 131.

отров доласком Срба, који, заражени јеретичким учењем, заселише Далмацију. Исповиједа тај народ српску вјеру, која је књи грчке, али одређена од матере, ради многобројних вјерских заблуда. Пошто у опће тај народ и не познаје суштину тих заблуда, могла би с њима права вјера (римокатоличка) много добити, да није перфидије глупога и тврдоглавога клира, који заводи народ.“ Каже даље, да далматински Срби нијесу никада имали свог епископа, него су увијек зависили од латинских бискупа. Спомиње еп. Бусовића, кога је Типалди поставио, „преварен притворним исповиједањем католичке вјере“, коју је Бусовић изјавио; спомиње еп. Саватију, кога је политичка власт лишила права да врши епископску јурисдикцију, и затијем еп. Стевана, од кога пријети опасност „католичкој вјери у Далмацији“, ако му се допусти да врши епископска права. Жали се, „како у исто вријеме, кад су католички прелати, покренути пастирском дужношћу, приступали к пријестолу дужда и тражили помоћ од државне власти да се запријечи зло, нашло се бранитеља Стеванових, који су настојали да му уздрже узурпирану власт и јурисдикцију, и изгледали су више политички људи, него ли хришћани, те да се открију њихове заблуде, морали су католички прелати много радити и ријечју и пером“. Па да би показао како су на кривом путу они Стеванови браниоци, а у исто вријеме да би тобоже просвјетлио остале, латио се Змајевић да напише овај свој извјештај.

Послије тога и таквог приступа, у првих 7 глава свог извјештаја каже: 1. да је вјера основа за државе и књажеве, 2. да је етничка вјера измишљена од старих пагана, да би њом учвретили власт и моћ књажева, 3. да је хришћанска вјера једини темељ среће књажева, 4. да су хришћански књажеви моћни, кад се старају да се у њиховим државама чува католичка вјера, 5. да јерес руши државе, кад се одмах у почетку она не угуши, 6. да је и схизма исто тако штетна књажевима, јер је она увијек везана за јерес и 7. да су схизматици гори од јеретика у свом противљењу књажевима. Па кад је све ово на свој начин изложио, у 8. глави описује „вјерске заблуде српске схизме“. Пошто оно, што је у овој глави казано, саставља основу суђења латинског свештенства, чак и данас, о православним Србима и даје правац односима његовима наспрам православне вјере и српскога народа, то ћемо ми овдје навести у пријеводу сву ту главу овог Змајићевог извјештаја.

„По погрјешном мишљењу многих приказује се, да су вјерске заблуде Срба прешле к њима од Грка̂, те да су те заблуде једнаке грчким догматима са самом разликом илирског језика. И збиља, пошто је вјера Срба кћер грчке вјере, то и не би морала кћер бити друкчија од матере. Али је у образовању преотело мах незнање, које је дало правац свему, и учинило је вјеру српску различитом од грчке у догматима и неједнаком јој у вјеровању. Јер, оно што осуђује грчка црква, то српска црква исповиједа, па усвајајући и ова црква српска заблуде и противности грчке цркве наспрам латинској вјери и њених служитеља, чини само да у њој (српској цркви) буде већи број светилишних чудовишта (mostri del santuario) и сама је постала кавез многобројних и дивљих звјерова (uno steccato di fiere piú copiose e feroci). И премда је у другој прилици показан постанак и па̂д српскога народа, не ће бити сувишно у кратко овдје споменути његове догађаје, да то послужи за разјашњење данашњих његових жалосних призора.

„Данашњи Срби то су стари Србљи и Серви, који пребјегавши из азијатске Сарматије, били су примљени као слуге (servi) државе од Ираклија у онај међуземни дио Илирије, који је послије добио име Србије. Народ суров и дивљи, али без ичега племенитога и поноснога (ignobile e vile), прешао је из мрака у јеванђелску свјетлост за вријеме цара Василија Македонца, измјенивши тако мрачни свој роњски постанак и преродивши се крштењем и вјером у Христа. Био је католик и римски (cattolico e romano) у прва своја средња времена; али кад је при мијенама источнога царства постао од слуге господар, показао је лабавост своју у вјери, и постао је колико невјерав (ribelle) цару, толико и издајник вјере (traditore della fede). Свагда слаб, те здружен час са Грцима, час опет са Латинима, увијек шарен и увијек несталан (sempre vario e sempre volubile), најпослије је успио основати патријаршеску катедру у држави, да би тијем још више државу окаљао учитељском влашћу особе свагда слабе и невјеште.

„И збиља увијек је у српском клиру владало незнање (ignoranza), плодни извор црних димова, који би хтјели помрачити лијепи сјај цркве Божје. Никада није Србија имала ни школа̂, ни науке, ни књига̂, осим оних које служе за црквене службе. Лишена услијед тога свјетлости, лако је пала у таму, нити је могла Грчка да ју из таме подигне, јер није могао разумијевати грчку науку, ко не познаје другог језика, осим

илирскога. Отровна наука албигеза, протерана из Француске, а склоњена у Србији, показује свој велики отров и данас међу Србима, јер као што их је она један пут ранила, те је морао остати траг те ране, да се покажу још и данас богаљи.

„Заиста много је скандалозна она непријатељска мржња, коју Срби гоје наспрам светих ствари латинског обреда. Гњушају се од наших најпоштованијих светилишта, нити они праве разлике између наших цркава и турских џамија. Уђе ли у нашу цркву један калуђер, не ће наћи опазити код њега ни једнога знака поштовања, напротив уздигнутом својом главом он ти само показује свој презир и своју едратност наспрам цркве наше. Јавно казују да су недостојна богослужења наше цркве, и да нијесу за пјевање наше жртве. Не поштују освећене слике, ако нијесу нацртане на грчки начин. Не ће да се клањају скулптурама високог уреза, премда и употребљују оне ниског уреза. Забрањују својима улазити у наше цркве, и казне онога који се послужи нашом освећеном водом, и стружу онај дио тијела, који је том водом пољашћен оно, као окаљан и погањен. Гњушавају се наших олтара, нити ће служити на њима, ако их прије не исперу и наново благослове, или не разруше и наново сагради. Опако је то учење, које оцјењује као грјешне најсветије чине, и као нечисте најбоље голубице јаја. И може ли ко без светог гњушања слушати овај језик њихов псује вјеру и латине? Зову латине илирским називом пагани, и погапом пресвету и божанску вјеру, и псујући зову је „насија вјера и мнијија вјера". Лају као бијесни пси на небо, и бљујући отров узалудно се труде да окаљају оно, што је на земљи најсветије и божанско. Није било јереси, која је толико смјела радити. Па од ријечи прелазе и чинима, који су исто тако за осуду и опакп.

„Зову нас пагани, јер нас за такве држе. Осуђују наше крштење, и, гори од анабаптиста, не сматрају да оно вриједи. Не могу ово порећи, јер тако на дјелу бива. Прекрштавају наше католике, и дјелом показују да нас држе за стинке и пагане. Доста би била ова сама њихова заблуда, да се види у проспективи велика гора дивних зијерова, какових има Србија. Поричући вриједност нашега крштења, удара се сјекиром у коријен и сасвијем се сијече велико стабло Божје цркве, називљући нечистим и богопротивним све што има побожног и светог; па ако је јерес порицање и једног само догмата вјере, шта мора бити кад неко сасвијем пориче саму вјеру, као ст-

ничку и паганску? Изгледа збиља да су некадашњи донатисти Африке васкрсли сада у Србима. Порицали су и они вриједност нашега крштења, презирали су наше цркве као ствар несвету, за ништа су сматрали наше рукоположење, палили су или су стругали наше олтаре, као окаљане нашим богослужењем. А такав је управо карактер наших Срба, који су постали нашљедници оних афричких чудовишта на жалост Божје цркве и на пропаст државе. Довде је паралел раван, али тежина је још већа на страни Срба. У катихизису њиховог крштења за одрасле показује се опакост њихова скопчана са грдном мржњом насрам светог латинског обреда, јер на онај начин, као што католици стављају питање прије крштења: „одричеш ли се сотоне и свију дјела његових“, тако исто и они са најсветогрднијим паралелом задају три питања, али која се не могу ни чути, а да се човјек не згрози. Питају они: „одричеш ли се папе римскога“, „одричеш ли се суботњега поста“, „одричеш ли се латинскога крста.“ Чак ето и пресвети крст, пред којим поклањају главу своју највиши цареви свјета, славни знак искупљења и часна застава нашег вјечног спасења, не остаје слободан псовке од оних невеваљалих језика. Није се за то чудити, ако Срби прелазећи из једног понора у други, радије се придружују мухамеданској секти, него ли римској вјери. Свима је позната она грдна њихова псовка, да би радије били турци, него латини. Ова опака мисао спилог је свију зала, каквих је пун онај опогањени и несретни народ.

„Али ако је **српска вјера гора од анабаптиста, једнака донатистима и друг иконокласта, и гора од свију других јеретика, који су лајали противу неба, она је такођер друг и оригениста**, јер она пориче вјечност мукâ у паклу у корист распутности и уједно Епикурове школе; јер њихови свештеници продају тај еспап, који им доноси знатну добит. Не признавајући заједно са Грцима треће мјесто, гдје се душе чисте, малу би они корист имали у великој трговини, кад се не би стављали међу ученике гласовитога Орфеја и кад не би показали, да су они кадри за односни свети динар извући душе из пакла.

„Па нијесу само ове јереси и ове вјерске заблуде, које владају у српском народу, јер, бродећи он по широком мору без крмара, удара и у друге хридине и тоне се као бескућник и несретник. Не признају Срби гријех одлучене мисли; не признају да је гријех просто блудочинство; одобравају отмицу дјевојака;

разводе бракове, нити захтијевају за брак узајамно пристајање младенаца, него кажу, да је доста да су присутни младенци за ваљаност брачне свезе. Не знају Срби ни које битне ствари састављају тајну; њима је непозната интенција, и поричу да све то треба знати за ваљаност тајне. Кажу да не вриједи крштење, ако није извршено са свима формалностима и дугачким церемонијама, тако да кад је дијете при смрти, не сматрају да је довољно да му се само даде вода, него држе да је дијете умрло некрштено, ако није до краја извршен сав обред.

„Али ко је у стању да уђе у поље њихових симонија, а да се не згрози, видећи толики број чудовиштâ, колико је и безаконьâ, што они чине? Тајна исповједи то је јавни пазар, на коме се продају и купују гријеси, ко да више. Јавни или тајни лупежи уговарају за опроштај за новац. Рукоположење је богато тржиште, које носи само добит. Сва заслуга кандидата састоји се у томе, колико може да даде новца, који важи више од сваке способности и знања. И сама евхаристија томе истоме подлежи, и онај Бог који је постао човјек и који је само једанпут од Јуде продан био, испитује код Срба и данас, ако не исто издајство, а оно једнако поступање. Без сумње многе су погрјешке чеда незнања, али није ту тек само то незнање. Него ту има и велико лукавство, и тијем страшније, јер је оно проникнуто страшћу противу латинског богослужења. Лукавство је свагда било први биљег сваке схизме, али нигдје се оно није показало толико страшно на штету вјере праве, као у Србији. А свему су криви епископи и калуђери, који оснивају своју срећу на мржњи и противности. Знају они како су им слаби догмати, и да се не могу уздржати у диспутама о вјери са латинима, и ради тога измишљеним свакојаким баснама они заводе народ, и чине од њега аспиду, која проникнута унутрашњом мржњом одбија од себе сваки позив са католичке стране. Па да ојачају у народу грозоту наспрам наших ствари и да га уздрже од сваког опћења са римским обредом, заповиједају да не пости у суботу, и ако нема мрсног јела, налажу му да тај дан морају полизати или од своје крви или нож, којим се прије месо сјекло.

„Такви су свештеослужитељи и учитељи српскога народа. Али добро је да се још један застор подигне, да се боље познаду и осуде. Притворност, коју толико осуђује Божја црква у питањима вјере, то је велики учитељ, који је основао катедру у српском клиру, и који предаје онако како предају људи, који, осим свог интереса, никакве вјере немају. Друкчије у томе по-

ступају ти свештеници у Турској, друкчије опет у хришћанским државама, и као нови Протеји мијењају облик, и према разлици климе различно се и приказују. У Турској јавно изпашају на пазар поменути свој еспап, и истичу се заклети непријатељи католикâ, како би тијем у исто вријеме новољили Турцима, којч су нам ради политике једнако противни. Али у држави хришћанскога књаза јавно се показују у другој одјећи, покривајући притворношћу свој занат и пријевару, неразлучне сапутнике јереси. Све код њих изгледа достојанствено, смјерно и свето. Кад их какво лице, које је на власти, запита о догматима, они одговарају у оиће оно, што им иде у рачун, а никада онако како они вјерују. Лукаве лисице скривеним и тајним начином пуштају огањ из својих репова да тамане јеванђелску жетву. Дивљи вукови у овчијој кожи, тијем су они опаснији за Христово стадо, чим их се више бојиш и познајеш. У најнежнијим питањима вјере они се само претварају, само да лакше преваре. Али ма колико да је притајена превара њихова, није се она могла ипак сакрити од ока латинских пастирâ, који су открили њихов занат и лукавство, које је прави отров, управо зараза, од које се слабији и невини могу сачувати само, ако побјегну од њих.

„Открио је опачине њихове и високи ум пресвјетлог генералног проведитора Јустина да Рива, који је нашао за нужно изнијети их на јавност. Вриједи да се овдје приведе извјештај тог знатног сенатора, јер исти извјештај епилогира много, казује све и дивно показује начин, којим се епископи и свештеници српски подвлаче да шире велику заразу“, — и тада приводи текстуалне ријечи из Ривкина извјештаја поднесенога млетачком сенату.[103]

Овијем завршује Змајевић 8. главу ове своје зле работе. У истом правцу продужава све до краја. У 9. глави црта шта је притворност, инокрисија, и како су сви јеретици били инокрити, а највећи да је био патријарх Фотије, те пише: „Од овог злог учитеља још гори су ученици Срби, јер и они слиједе његовој науци и притворности, главни биљег јеретичког учења“. Наводи тада за примјер те његове тврдње, најприје требињеског игумана Симеона Парчетића, који да је за вријеме критског рата, гоњен од Турака, пошао у Рим и пред папом Александром исповједио римско вјеровање, и да га је за то папа обдарио крстом и сребрним свјетљацима, али да се послије тога исти игуман повратио у отаџбину, „задовољан што је својом притворношћу преварио

[103] Ib., p. 138-139.

Рим, јер се наругао оном римском вјероисповједању, и у награду за то недјело патријарх га је његов учинио епископом биоградским". Наводи тада епископа Бусовића, који је такођер био српски калуђер, и који да је притворно исповједио римско вјеровање, само да превари Рим и да га „достојни" архијепископ филаделфијски Типалди посвети за епископа. Спомиње затијем епископа Саватију, који је био примљен у земље млетачке републике, али да је „он био лукава лисица, који заваравајући латине само да себи не нашкоди, подражавао је опаком јеретику Петру Монго, који да се одржи на александријској катедри, међу својим јеретицима осуђивао је халкидонски сабор, а међу католицима признавао се за католика. Нови Целестије, управо афричко чудовиште, узалудно се усиљавао да завара и тадашњег которског бискупа, Драго, свјетилио Далмације и украс цркве. Видио је овај бискуп да је код Саватије све сама притворност, јер меду, који му је текао из уста, није одговарао отров његовога срца, који се показивао у свима његовим дјелима. И ако су неки и сумњали о Саватији, било је ипак многих, који, заварани његовом спољашношћу, нијесу могли да мисле да је он као што је у ствари био, најгори српски јеретик (pessimo eretico serviano). Бранио се он обичним оружјем притворности..., али се није могла за дуго сакрити опачина његова. Дошао је био у Ерцегнови један добри калуђер руски (ruteno), и пошто га је Саватија сматрао за фоцијана, примио га је; а кад је дознао, да је тај руски калуђер католик, тада су га грдили, гонили и отерали. Звао се тај калуђер Јосиф Стремецки, и био је из Пољске, рус грчко-католичког обреда". Овај унијат пожалио се на записнику пред судом на Саватију, да он гони римску вјеру и да исту грди. „Послије овог очитовања показао се Саватија демаскиран у свом правом облику". — У 10. и 11. глави Змајевић продужава још говорити противу православне вјере и противу српских епископа, описујући их као невјерне држави и своме владаоцу, и као бунтовнике. За тијем 12. глави хвали млетачку републику, која је увијек штитила римску вјеру и у тој заштити предњачила је свима осталим државама, те се тада навраћа на епископа Стевана Љубибратића. Пише: „Не може се мимоићи лијепи примјер владалачке ревности, који ће за све вијекове служити на славу млетачке републике у садашњим догађајима у Далмацији. Показало се у њој опет ново чудовиште (mostro) у свему једнако пређашњима, да под изликом гојења винограда Господњега, претвори га у жалосни парлог. Његов

спољашњи изглед био је тијем страшнији, јер прикладан за лакше свијет преварити, и јер под привидном побожношћу крио се отров јеретичке опачине (il veleno d' empietà eretica), а јагњећа кожа покривала је ћуд вука. То је калуђер Стеван Љубибратић, познат ради немирâ што је изазвао био на штету државе, и који је, као за награду покушаног издајства у првим годинама садашњега мира, постављен од српскога патријарха за митрополита Далмације. Обилазио је гордо провинцију са српским отровима (coi veleni serviani) у рукама да их шири на штету вјере. Богата и арогантна момчина истицао се као неки владалац, издавајући апсолутним господарством законе и налажући терете на биједни народ. Све је трпио потиштени народ, јер одâн до обожавања новом митрополиту, на кога је гледао као на неко божанство, које има у рукама награду и казну. И сама простота католичких тежака заносила се гледајући величанство и достојанство његово, и као да им је годио онај варљив изглед Трговше се тада католички прелати, кад опазише опасност, и дигоше глас свој пред пријестолом владаоца, молећи за његову узвишену руку у заштиту вјере, која је била у опасности. Побожни сенат није ту новост дуго трпио, јер је видио да је она на штету колико вјере, толико исто и државе, те напуштајући сваки политички обзир, прогнао је тог утуљеног митрополита златним својим декретом, који заслужује да се овдје приведе на вјечну славу млетачке побожности, и као племенита побједа вјере у Далмацији“, — и тада Змајевић приводи овдје текстуално сенатску одлуку од 25. јануара 1720. године.[104] Завршује Змајевић ову своју работу овако: „Премисе не могу бити јасније за закључак, да вјерске заблуде не треба никако трпјети у једној држави, којом заповиједа католички владалац, и као што зло потиче од отровног клира, састављеног од епископâ и калуђерâ, тако треба држати далеко од тих епископâ и калуђерâ народ, да би се сачувао од заразе и тијем остао вјеран и Богу и владаоцу своме; јер кад се ови уклоне, уклоњен је и узрок, исто и послѣдица, да се јеретичким отровом не зарази прости, невини и добри народ; па кад не буде дотичних, који драже српске тежаке на мржњу према католичком богослужењу, претвориће се та мржња у поштовање, и владалац ће тада имати у тим српским тежацима мирне и послушне поданике,

[104] Ib.: p. 114.

јер ће бити везани његовом пријестолу благим ланцем вјере".[105]

Ако је први Змајевићев извјештај влади показао тенденцију његову, у овоме се та тенденција још јасније огледа. Он неује и грди, као што смо видјели, да не може бити горе, српско далматинсто свештенство и епископе, а све то, јер се боји да не би далматински римокатолици примили православну вјеру; па пошто овај арцибискуп не вјерује у своју моралну снагу, а изгледа ни у ону осталих бискупа и подручног им свештенства, да би могли сами уздржати римокатолички народ у послушности папи, он тражи помоћ од државне власти, да она полицијом и војском заштити римокатоличку вјеру у Далмацији, и њему и осталим бискупима осигура власт. Ово Змајевићево позивање политичке власти да брани римокатоличку вјеру у Далмацији понавља се на сваком кораку далматинске црквене историје, и дакле оно показује, да збиља никакве моралне моћи у народу нијесу имали ни сви они бискупи, ни свештенство, а показује и то, да је римокатоличка вјера врло слаб основ имала код далматинских римокатолика, кад је требала и полиција и војска, да их у тој вјери уздржи. Змајевић зове незналицама епископе и свештенство православно у Далмацији, и да осим црквених књига никакве друге књиге нијесу прочитали, али у таквом случају он је морао разјаснити у свом извјештају и тај факт, како да поред свега тога, и поред непрестаног нападања на православну вјеру од стране латинског свештенства, свагда штићенога од политичке власти, ипак је православна вјера остала чврста у српском народу далматинском; а ако су неки отпадали од те вјере, то је бивало само услијед грубе силе или услијед преварс. У разјашњење овога факта није се упустио Змајевић с тога, што би тада морао упоређивати суштину православне вјере и суштину римокатоличке вјере и наводити, шта привезује православне својој вјери, и чиме се уздржавају римокатолици у својој вјери, — а то би га по свој прилици било замело у послу.

Кад смо привели у тако дугом изводу извјештај овај Змајевићев, дужност би нам налагала и да подвргнемо анализу бар главнија мјеста тога извјештаја, и да покажемо да су без основе сви они наводи његови и неоправдане оне грдње његове и псовке, којима је обасуо српску православну цркву и њене служитеље. Али те дужности ми себе ослобађамо, јер не би

[105] Ib., p. 132—143.

згали наћи начина како би требало томе господину одговарати на онаљво страствено његово писање, и јер је и одвише прозрачна тенденција, која га је руководила да онако грди и псује. А слободно нас је у неку руку од тога одговора и један једноцјерник Змајевићев, који ако и није био као он питомац римске колегије за пропаганду, ипак је био нашн привржен можда и више него сам Змајевић. Навешћемо у кратко шта је тај господин одговорио Змајевићу.

У Млетке је стигао Змајевићев овај извјештај около полевине 1721. године, и произвео је, као што се чини, дубоки утисак, осјетио с тога, што је правдао опћри спај дукал од 25. јануара 1720. г. о изгону из Далмације епископа Стевана. Међутијем дође до руке професора падуанске академије Николе Панадопула[106] оба списа Змајевићева: онај, о коме сада спомењемо, и онај од прошле године. Панадопул, као што смо прије спомењули, био је полатињени Грк и ланатични дјелатељ за унију источне цркве са Римом: али је уједно био и човјек од науке, те му је драго било да све што се за унију ради, да се то чини опрезно и допуштеним средствима, ради чега је, као што смо видјели, и осуђивао Типалдија, који је свој лични интерес ставио био у послу уније. Овај професор проучио је оба она списа Змајевићева, и написао је свој одговор, узимајући за подлогу први спис, а осудивши други, као пород страсти. У том своме одговору Панадопул одмах у почетку каже: „Спис (Змајевићев) нема у себи ни трага апостолске ревности, која тежи к правом онћем добру, к спасењу душа и слави Божјој, него он изгледа више сатира, или боље памфлет, који је могао записати и саставити само дух питомаца пропаганде: дух кавге, самољубља и осваћања, који се не задовољава, гдје само потом стану они питомци, прописима свештене службе, него, да би само туђе отео, те покреће све под изговором вјере и сваком покушају своме даје облик светости, како би постигао оно чему тежи, а то је, да рашири своју јурисдикцију, да омаловажи туђе заслуге и да задобије својим лажним извјештајима награду од апостолске столице, чије највјеретије сврхе он само осујећава.

„Ко познаје нашу Далмацију и догађаје нашег Пирша, и ко зна какви су источни обреди, кад прочита онај спис увјериће се о истини овога што пишем; нити ће се зачудити безобзирности онога, који га је саставио и који је сигурно мислио, да ће он доћи у руке тек оних, којима су очи затворене за исти-

[106] Види о овоме писцу биљешку на стр. 143. Documenta.

ните вијести, а отворене су им оне само да гледају варљиву свјетлост мисли о владању, за којим тежи без обзира на праву ревност онај, који тражи туђе. Ја ћу са своје стране, познавајући нашу Далмацију и српско богослужење, то јест источнословенско богослужење, које је једнако и у Пољској и у Русији, и познавајући господина Љубибратића, отворено и чисто рећи, да спис онај што сам прочитао, није него хрпа бестемељних предпоставака, лажан у фактима, нетачан у погледу апостолских конституција, препун освадâ и врло мало хришћански, протуположан мисли о ширењу вјере, сувишан, а можда и на штету душевнога спасења.

„Исти спис истиче три тачке, збркано измијешане међу собом, да се тијем прикрије њихова бестемељност, али која постаје одмах за свакога очигледна, чим их само обиљежи. Прва је тачка, да српски патријарх нема, нити је икада имао јурисдикције у Далмацији, из чега се закључује, да у Далмацији не смије постојати никакав епископ, који је од тога патријарха постављен, него да у тој провинцији морају бити подложни латинским прелатима, и према томе да је атентат противу тих прелата, што су постављени били епископ Саватија и Стеван. Друга је тачка, да је господин Стеван опаки схизматик и јеретик, тирјанин, и још све оно остало, што је кадра мржња да измисли, да би приказала најпоганије чудовиште невјерства и перфидије. Трећа садржи политичке акцијоме из разних апокрифних прича, али које су или криво схваћене, или пак опако истумачене, само да би се постигло оно, противу чега отворено говоре истинити и познати факти. Могао је писац не дирати ову трећу тачку, јер се политичка питања не слажу са његовим положајем и службом, и јер за та питања нијесу ни дорасли питомци пропаганде, обзиром на преслабе идеје, које они могу да зачму по жалосном образовању, што даје колегија пропаганде“.

Послије овога, Пападопул приступа к анализу сваке појединe од наведених тачака, и опроврга један по један све Змајевићеве наводе. Пападопул је латинске вјере и баш због тога је врло важан овај његов спис, јер показује, да и сами озбиљни римокатолички писци налазе, да су за осуду и да су лишене сваке основе све оне Змајевићеве осваде и нападаји на православну цркву и на српско свештенство и његове епископе. Говорећи Пападопул о ширењу вјере, каже: „Ако су далматински прелати проникнути правом хришћанском ревношћу, нека

се они старају благим поступањем задобити љубав српских епископа, нека не драже противу себе те епископе прогоњењем, него нека им изилазе на сусрет у свему што је добро, да се кроз њих постигну у народу благотворне послѣдице. Овијем би се мир и побожност код свију уздржала, и истинита би ревност имала и свој плод, а то је слава Божја, спасење душа и право распространење вјере, јер у томе се ревност хришћанска показује, а не у истицању рâда за остварање желâ Рима, у старању о проширењу своје власти и у тежњи да се чује луда хвала од оних, који и не знају шта је ревност. Ако је, као што јест истина и по разуму и по искуству, да се уздржавају и шире царства оним средствима, којима се она оснивају, и да је увијек билâ светогрдна погрјешка у свештеним и духовним питањима мијењати начело, које је Христос поставио и којему су свети апостоли слиједили проповиједајући јеванђеље у свијету, тада ће далматински прелати лако појмити да је темељ свега тога била љубав, али не онаква какву приказује автор онога списа, него онаква какву нам описује св. апостол Павао, који каже, да љубав дуго трпи, да је милостива, не завиди, не велича се, не надима се, не чини што не ваља, не тражи своје, не срди се, не мисли о злу, не радује се неправди, а радује се истини, све сноси, све вјерује, свему се нада, све трпи. Ово је карактеристика праве ревности, и велика вјештина за сијање, његовање и распрострањивање вјере; овијем су свети апостоли и њихови послѣдници распространили вјеру по свему свијету; овијем су они отрли од нечастија невјерне и заблуђеле, те постадоше једно Христово стадо сви они, које је свети првосвештеник Лав назвао гором дивљих звјерова. Гоњени чинили су добро, мржени приступали су благим начином, и постојаним и божанственим трпљењем духовно су савладали све оне звјерове, које је видио апостол Петар у тајанственоме платну. А хтјети насилним средствима, прокосима, освадама, ружним оптужбама и кавгама ради власти, распространјати вјеру, то је поступање свагда штетно, а најштетније кад се оно упоравља са онима, за које се мисли да су изгубљени, што се држе источне вјере, било грчке, било српске. Да автор онога списа има и мало познавања црквене историје, опазио би ову истину у историји оне цркве грчке, која је заједно са српском; а да може да схвати прежалосне послѣдице амбиције Типалдове, који је за њега најблагочастивији, осудио би тај автор сам себе, што је истакао неку врсту ревности, која је и неразборита и шкодљива за распространење вјере.“[107]

[107] Docim., p. 143—157.

Панадопулов овај спис, кад је стигао у Далмацију, изазвао је читав метеж у латинском свештенству; а и како не би, кад га је написао човјек, колико учен, толико опет и авторитативан у питањима сједињење цркава, и познати приврженик папе и римске цркве. Змајевића је морао највише смести овај спис, јер је изричнo уперен противу њега. Ваљда не ће бити ни одахнуо кад га је прочитао, него одмах напише на тај спис односни одговор свој, пун најотровније жучи. Да се само види, колико је морао исти спис ујести овог задарског арцибискупа, и каквим је тоном одговорио, приводимо почетак тог одговора: „Језичавост чедо злобе има почетак свој у зависти, слијепом народу чулне похоти, свагда оружана пеćним зубима да уједа врлину Платона, Аристипа и Зенона, слична је оној прљавој животињи, која, немајући снаге да се брани од ловаца, мисли да ће се наругати сили, бацајући узалудно на њих своју црну прљотину, док најпослије не падне им у руке. Такав је обичај језичавих завистника, који препашајући ријечи на писмо, пролијевају смрдљива мастила; али каљајући себе оним црним прљотинама само јачају грозоту код дотичних ради ненавиђене невиности. Таквим пером умоченим у најцрњу текутину нацртана је апологија на обрану српске вјере и калуђера Љубибратића, тобожњег епископа.“ Па као што је овакав тај почетак Змајевићевог одговора Панадопулу, такав је и сав одговор; а псовке, грдње и осваде на православну вјеру, на српски народ, на српско свештенство и епископе, особито на епископа Стевана, једнаке су, а у мјестима и горе од оних, које је овај арцибискуп употребио у свом „огледалу истине“.[108]

Мало је Змајевићу и овога било. Бојећи се, да сенат неће хтјети дати званични карактер његовом „огледалу истине“ и да се дакле неће осврнути на то „огледало“ онолико, колико би он желио, он напише у почетку 1722. г. и пошље сенату званично нови извјештај свој, у коме понавља све главније мисли свог „огледала,“ грдећи и псујући српски народ и његову цркву само онако, како је то он већ знао да чини. И у овоме извјештају главно му је да покрене сенат, да свом енергијом настоји искорјенити православну вјеру из Далмације „Опустошила је“, каже Змајевић, „та страшна куга (православна вјера) Бугарску Босну, Херцеговину и Албанију; и не дао би Бог да сада, кад је продрла у Далмацију, не учини и овдје исту пустош.“ Па завршује: „Опасност је без сумње данас велика, јер зараза

[108] Ib., p. 157–173.

јача и шири се много, нити може ту опасност другимко отклонити, него она моћна и света рука, која влада државом, и која је увијек дјеловала за побједу католичке вјере.“ — Дакле и опет ванај политичкој власти, нека нареди полицији и војсци, да гоне српско свештенство у Далмацији, и да приморавају православни народ да се латини.[109]

Сенат млетачки није никаквих наредаба издао поводом овог новог Змајевићевог извјештаја, јер је далматински проведитор Мочениго енергично се опирао арцибискупу задарском, и без обзира је откривао влади све интриге његове противу еп. Стевана. У јануару 1721. г. престао је вршити проведиторску службу Мочениго, и на његово мјесто ступио је М. А. Диједо. Нови овај проведитор, видећи да немири у земљи трају, и да Срби не попуштају у захтијевању да имају свог епископа, а с друге стране да је латинско свештенство готово на најодсудније кораке само да буде из Далмације уклоњен еп. Стеван, проведитор напише 26. септембра исте године сенату, да би можда Срби попустили у питању еп. Стевана, кад би влада обећала да ће им другог епископа дати. Сенат усвоји проведиторов овај предлог, те понављајући наредбу своју да се еп. Стеван удаљи из Далмације, буде издан 11. априла 1722. г. дукал, те објављено да ће за православне Далматинце постављен бити нови епископ, и ради тога ће проведитор далматински предложити четири лица, која су млетачки поданици и имају све нужне каквоће, како би између тих лица могао дужд именовати једно, да буде епископ у Далмацији.[110]

Послије овог дукала еп. Стеван буде одмах уклоњен из Далмације. Жалосно му је било оставити свој народ баш у том часу, кад је највећој опасности црква у Далмацији изложена била, али сили се мораo покорити. Пређе у Лику, гдје је провео около 3 године, чекајући не ће ли се опет у своју епархију моћи повратити, а међутијем управљајући од туда далматинском црквом. Није дочекао да може видјети опет своју паству, јер се Змајевић већ знао добро о томе старати. Пође из Лике 1725. г. за намјесника биоградско-карловачком митрополиту; а 1. фебруара 1728. г. постане костајничким епископом, послије смрти еп. Никанора, и управљао је костајничком епархијом до смрти своје, а то је до априла 1737. године.

---

[109] Ib., p. 173—184.

[110] Ib., p. 195.

13.

Кад је отишао из Далмације еп. Стеван (1722.), Далматинци остадоше без свог епископа. Арцибискуп Змајевић и за њим арцибискуп Караман, знали су већ радити, да новог епископа Далматинци за дуго и не добију, покрај свега онога дукала од 11. априла 1722. г. и других потоњих дукала. Педесет година послије овога дукала налазимо у Далмацији епископа Симеона Кончаревића, али за кратко је могао и овај епископ да црквом управља, јер је латинско свештенство нашло начина да измами из Млетака дукал, по коме је и еп. Кончаревић испитао исту судбу, коју је сада испитао еп. Стеван Љубибратић. О еп. Кончаревићу говорићемо на своме мјесту. Међутијем проведитор Диједо у смислу сада поменутога дукала објави 20. априла 1723. г. да је владина воља да народ грчке вјере добије свог епископа, и позиваје све свештенике, који би жељели да добију мјесто и достојанство епископа грчко-српског (vescovo dei Greci Serviani), да се прикажу проведиторском звању кроз четири недјеље, те да ће затијем бити изабран, који се нађе да је најбољи.[111]

Чим је постао јавним овај проведиторски позив на православно свештенство, подигла се одмах противу тога агитација од стране латинских далматинских бискупа, а на челу им опет арцибискуп Змајевић. Овоме се арцибискупу учинило још мало оно, што је написао био дотле сенату противу православне цркве, па да би показао влади да није он сам у Далмацији који тако мисли, него да то исто мисле и сви остали далматински бискупи, он се обрати на те бискупе, да би и они писмено изразили своје суђење о истој цркви. Као да се нијесу сви тадашњи бискупи осјећали толико вјешти на перу, као Змајевић, те му се и одазове само шибенички бискуп, францишканац Карл Антун Донадони, који је тек пре мало времена постао био бискуп. Овај бискуп да се покаже влади учен и зналац упоредног богословља написе 1724. године прилично дугачки извјештај о лажном учењу православне цркве, сводећи све своје мудрости на то, да „између лутерана, калвиниста и грчких схизматика нема никакве разлике“.[112] По свој прилици није Змајевић никакве употребе учинио од те Донадонове мудрости, него сам написе у Млетке слиједеће године, доказујући, како није оправдан дукал 1722. г. да се даде далматинским Србима епископ, и дакле неоправдана и проведи-

---

[111] Ib., p. 185.

[112] Ib., p. 187—195.

торска објава 1723. г. о истом послу, јер — српски патријарх није никада имао јурисдикције над Далмацијом, Далмација је дио римског патријархата, и дакле ту не могу постојати него само римски бискупи, српски су епископи бунтовници, клир је српски невјежа, нема једнога између јеретика Срба (tra gli eretici Serviani), који није нуки незналица и напојен вјерским лажима и т. д. и т. д.[113] Ово је написао Змајевић 1725. г., а слиједеће године пише опет у Млетке о истој ствари, и сада већ наводи римско-канонички разлог и разлог политички, зашто не треба допустити у Далмацији српског православног епископа. Канонички му је разлог, што је латерански сабор XIII. вијека установио да у једној бискупији не могу бити два бискупа, и дакле ни у Далмацији; а политички му је разлог, што су Срби исте вјере као и Руси, и кад би се допустио у Далмацији српски епископ, значило би отворити врата Русима, да освоје млетачке земље. И није ово све, што је знао у фанатичком заносу своме да напише противу Срба и православне цркве овај Перашћанин, јер ћемо га ми још чути послије 10 година да слично пише и лаже.

На онај позив проведиторов од 1723. г. далматинском православном свештенству да се пријави, ко би желио постати епископ, наравно нико се није одазвао, јер је свак разумијевао да је то само игра, да се духови утишају. Далматинци су хтјели да сами изаберу себи епископа, и да га посвети српски патријарх. Они су ово четири године касније (1727.) истакли влади, али на то никаква одговора нијесу добили. А ово већ показује, какве би каквоће била тражила влада од аспираната на сп. мјесто, да се који далматински свештеник одазвао оном проведиторском позиву. Међутијем је православним Далматинцима досадило већ било трпјети насртаје на своју цркву од стране латинских бискупа, те почеше и они дизати глас и жалити се у Млетке тамошњим средишњим властима.

Задарска православна црквена општина увијек се одликовала одношћу к вјери својој, и свагда је знала мушки се опријети сваком иновјерном насртају на њу. Показала је то ова општина, кад је 1686. г. одбила захтијев проведитора Валцјера, односно задарског кнеза Балби, да њихов свештеник прикаже арцибискупској курији декрет, којим је постављен на службу цркве св. Илије. Показала је ова општина то исто 1690. г., кад су тутори црквени понуђени били, да се уз награду постарају да се међу православним Србима задарских котара подијели 6000

[113] Ib., p. 195—198.

медаља, што су из рима на задарског арцибискупа Приула послате, и кад ту понуду они са презрењем одбише. Показаше православни Задрани енергију своју и свијест и за Змајевићева владања. Већ првих година свог арцибискупствовања настојао је Змајевић да скучи вјерску слободу, што је задарска црквена општина уживала и да је својој власти потчини. Неправ му је био постојећи закон о мјешовитим браковима, и он је истакао захтјев да се без његове дозволе никакав мјешовити брак не смије благословити. Постојао је обичај, кад православни свештеник поси свечано болесницима по кућама св. причешће, да по улицом и раскршћима благосиље народ са св. причешћем; дигао је и противу тога свој глас Змајевић, захтијевајући да се то забрани, јер да је то профанација господујуће цркве латинске. Установили су били православни Задрани, да се велике седмице приређује Христов гроб у капели са латинским олтаром, коју су морали трпјети уз цркву своју, да бар тих великих дана нијесу приморани гледати иновјерни олтар у својој цркви; и Змајевић је хтио да се забрани ово, и да је латинском свештенику слободно служити мису и на велики петак, ако случајно нијесу били заједно ускрси, како би сметао тиме великоседмичну православну службу. Ове захтјеве своје желио је Змајевић да изведе политичка власт. То му за вријеме проведитора Мочениго није могло поћи за руком, али кад је постао (1721.) проведитор М. А. Диједо учинило се Змајевићу да ће постићи своје. Међутијем православни Задрани сазову 17. маја 1722. г. скупштину свију општинара да се установи црквено-општински правилник (madregola) за сталну управу цркве. Та се скупштина састане у присуству политичког делегата и односни правилник буде утврђен и послије (13. маја 1723. г.) од власти одобрен[114] На тој скупштини буде закључено поднијети влади протест противу арцибискупа Змајевића, који смета слободу православне вјере. Протест овај изазове Змајевића, да и он тужи влади православне Задране као „схизматике и бунтовнике“ Дуго је дописивање ишло између Млетака и Задра. Најпослије стиже проведитору П. Вендрамину дукал од 24. јануара 1728. г., којим му се наређује да испита од стараца о вјерским обичајима задарских православних и да уреди по поднесеној жалби њиховој ствар на начин, да им се у ничему не крње старе њихове вјерске повластице.[115] Ово проведитор

[114] Ib., p. 186.
[115] Ib., p. 201.

одмах учини;[116] а 16. марта исте године упути писмо арцибискупу Змајевићу истичући му, како су неосновани они захтијеви његови у погледу мјешовитих бракова, благослова са св. причешћем и намјештаја Христова гроба, и наређујући му, да мора мировати и не пачати се у послове задарске православне цркве.[117] Арцибискуп је послије 2 дана одговорио да ће се покоравати наредби;[118] а како му је морало бити у души ради овога, то се већ лако може разумјети.

Као што је Змајевић узнемиривао православне Задране, тако је то исто чинио у Шибенику бискуп Донадони. Како је судио о православној вјери овај бискуп видјели смо; а васпитан од фратарâ, и сам фратар, проникнути је био најјачом мржњом противу православних, које није престајао кињити на све могуће начине. Тек што је послао био Змајевићу у Задар ону своју мудрост о православној вјери, одлучи Донадони поћи у православну цркву шибеничку да ту обави каноничку посјету. Није о томе он ништа јавио општинарима, него дошао је у цркву да тобоже прегледа само онај латински олтар у тој цркви. Био је с њим заједно један каноник и по обичају један политички делегат. У то се вријеме налазио у цркви православни парох и два црквена тутора и бискуп им од једанпут изјави да жели прегледати и православни олтар. Изненађени тиме парох и тутори, и не знајући како да се томе опру, пусте бискупа да им прегледа олтар и односне парохијске књиге. То је било 20. фебруара 1725. г.[119] Кад дознадоше за ово општинари, неправо им бјеше и укорише свога пароха, што није забранио бискупу да улази у православни олтар. Ствар се утишала, кад им доказаше, да је то тек по тренутном побуду бискуп учинио, премда је тај бискуп друкчије о томе мислио. Кад прођоше три године и кад је дошао ред новој каноничкој посјети бискуповој, одлучи бискуп поновити у православној шибеничкој цркви оно, што је 1725. учинио био. Знао је он за узбуђење које је она његова посјета изазвала била код општинара, те да осигура себи успјех изради за времена из Млетака одвјетничку наредбу (avogaresca) од 17. априла 1728. г. на име шибеничког кнеза, по којој нико не смије сметати бискупа, кад дође да прегледа православни олтар у цркви Успенија у Шибенику, а ко се усуди

---

[116] Ib., p. 202.
[117] Ib., p. 203.
[118] Ib., p. 204.
[119] Ib., p. 205—209.

сметњу му какву учинити биће кажњен са 50 дуката глобе. Ова наредба буде уручена 10. маја 1728. г. туторима црквенима два сâта прије него што ће доћи бискуп да обиђе цркву. И наравно, та је бискупска посјета православне цркве била обављена; али је она и задала посла свима властима, па и самоме сенату у Млецима. Шибенички кнез Ј. Приули штитио је бискупа и био је противу православних Шибенчана. Општинари одмах послије оне посјете поднесу тужбу теме кнезу, и он умјесто да им одговори, затвори у тамницу двојицу, који су дошли били за тај одговор. Потуже се они тада проведитору, који нареди кнезу да се по закону мора судити и не пренагливати, док виша власт не пресуди. У односној својој скупштини (20. јула 1728. г.) одлуче општинари повести парницу у Млецима противу бискупа ради повриједе њихових права, и ради тога изаберу свог одвјетника у Млецима. Међутијем бискуп заједно са кнезом изазову раздор између општинара; градских и варошких. Поткупе седморицу варошанâ, који исказу да бискуп има право походити шибеничку цркву, и да они признају бискупа за свога старјешину. У парници, коју заметнуше православни, бискуп изнесе ову изјаву тих варошана, и изгледало је као да ће бискуп побједити. Обрате се тада, у почетку 1729. г. општинари самоме дужду у Млетке жалећи се на неправду, и оштро оптужујући бискупа Донадони. Пукне најпослије и она парница, и одвјетничком пресудом од 30. јуна 1729. г. буде признато право православних Шибенчана, а бискуп шибенички да нема власт мијешати се у послове цркве Успенија у Шибенику. Неколико дана касније (3. јула) изиђе и дукал на далматинског проведитора Вендрамина, да се морају штовати повластице, које су дароване источном богослужењу у Далмацији.[120]

Као што овај бискуп Донадони није мировао у православне Шибенчане, тако он није остављао на миру ни православне у Дрнишу и Книну, која су мјеста имала несрећу налазити се у његовој бискупији.

У јесен оне исте године (1725. г.), кад је пријеваром обавио посјету у шибеничкој цркви, пошао је бискуп Донадони у Дрниш и захтије и ту прегледати православну цркву. Рачунајући на простоту народа тамошњега, нареди црквењаку да му цркву отвори, и уђе у њу са својим каноником. Било је то 27. октобра 1725. г. Позове православног свештеника да му

---

[120] Ст. архива зад. сп. бр 249

покаже цркву и парохијске књиге, али се тај свештеник не одазове позиву, него заједно са општинарима поднесе жалбу проведитору у Задар ради повриједе својих права.[121] Два дана касније нађе се Доладони у Книну, и ту захтије такођер прегледати православну цркву. Али ту није тако лако прошао као у Дрнишу, јер се народ подигао противу њега и није му хтио допустити да у цркву уђе, и господин бискуп морао се посрамљен повратити. Разљућен ради овога, потражи од книнског политичког старјешине да буду кажњени оба свештеника, и кнински и дрнишки. Тај политички старјешина објави ово проведитору у Задар, који 21. новембра исте године наређује бискупу да ће тамницом казнити оба она свештеника, јер су бунили народ, али уједно моли бискупа, да унапријед не предузима ништа, што се тиче цркве источног богослужења, без претходне пријаве и дозволе на то од проведиторске власти.[122]

Три године касније нашао се опет у книнској крајини овај исти бискуп; и сада је већ узео себи у помоћ своје фратре да ударе на православне. Није тада покушао да прегледа книнско-пољску православну цркву, него утаначи са фратрима, како би требало радити на обраћање у латинску вјеру тамошњег народа. Шта се утаначило тада у подробности, ми не знамо. Фратри у својим књигама кажу да је 1729. г. изведено „271 obraćenje sa krivovjerstva na katoličku istinu“, и опет, да је „186 razkolnika i krivovjeraca obraćeno na istinu katoličansku“.[123] Може бити и да је истина ово, кад свештенике оне православне ради вјере ставише у тамнице и кад се и народу без сумње тамницом пријетило, ако не прими „принципову“ вјеру. У осталом, по другим подацима тога времена изгледа, да није свугде у Далмацији тако било.

У истоме Дрнишу постојала је од почетка XVII. мала црква православна, која је за вријеме проведитора М. Зане била нешто проширена. Сада, „пошто су становници не само вароши дрнишке, него готово све крајине (ma quasi di tutto il territorio) православне вјере, те им је и стара црква тијесна, проведитор С. Вендрамин наредбом од 2. маја 1730. г. дозвољава, да се иста црква опет прошири и да јој се са источне стране доградн нова капела.[124] Дозволом тог истог проведитора од 23. маја

---

[121] Бележка у књигама архиве шибеничке црквене општине.

[122] Бележка у књигама архиве шибеничке црквене општине.

[123] Zlatović, Franovci Стр. 237.

[124] Ст. архива зад. кн., бр. 252.

исте године била је саграђана и црква у Бољцима.[125] Бискуп книски А. Балби стекао је био неку земљу у Ивошевцима, и пошто Буковчанима није радо пријањала к срцу латинска вјера, те су и Ивошевчани на сваком кораку опирали се том бискупу, то он смисли неке старе зидине у том селу претворити у своју цркву, и ради тога је и издао био нужну одредбу. Проведитор Вендрамин, кад је дознао за то и да предупреди немире, наредбом од 15. фебруара 1731. г. забрани бискупу градњу те цркве.[126]

14.

Као што се види из досада наведенога, и покрај све оне грозничаве радње латинских бискупа, није ипак православни народ у Далмацији духом клонуо, премда је и био без свог црквеног старјешине. Свијест је православна у народу била јака, и само благодарећи тој свијести, народ је наш могао онако енергично се опирати свима оним безобзирним насртајима од стране латина. Свештенство је било уз народ, и радило је колико је више могло и знало, да сачува православну вјеру у Далмацији. Манастири су радили све, на што су по положају и позиву своме позвани били, и као у старија времена били су уточишта и свештенству и народу у свакој тешкој прилици; а ту се утврђивало како и шта треба радити за обрану вјере своје. Ради овога су латински бискупи и викали највише на манастире и калуђере. Арцибискуп Караман пише: „Калуђери су слијепи учитељи невјештих пароха, као што су манастири уточишта лупежа, који даривају обично цркви дио онога, што су украли. Четири су манастира између Ерцегновога и Паштровића и три у овим крајевима... Седам глава српске идре и седам арсенала, у којима се марљиво чува захрђало оружје древних сектаната... Од она три манастира у овим крајевима најпоганији је архапђелски манастир, те су и калуђери тога манастира подвргавани били казнама ради увриједа, што су наносили скрадинском бискупу... Манастири далматински то су нечисти извори, из којих потиче отров за вјеру и за морал; калуђери су слијепи вође ослијепљеног народа; не знају другог језика осим илирскога, не познају других књига осим московских, немају друге науке него просити, нити другог богословља, него псовке противу обреда и

---

[125] Ib., бр. 255.

[126] Ib., бр. 254.

догмата латинског, противу цркве невидљивога поглавице цркве.“[127] Ријечи достојне уличара, а не једног арцибискупа; али ипак оне много казују, како су манастири наши и калуђери били будни чувари православља у Далмацији. Калуђери наши дигоше и сада глас свој у обрану православља, када Змајевић, Донадони, Балби и други латински далматински бискупи ујединьеним силама ударише да православља више не буде у Далмацији. Одлуче и сазову велику свештеничку скупштину, да би се на тој скупштини договорно утврдило, како имају православни да се одбране од толиког опшег насртаја на вјеру православну. Дан за скупштину буде уречен 28. јуна 1731. г., а мјесто за скупштину Бенковац.

Бенковац је изабран био као мјесто за скупштину по жељи и на молбу тадашњег младог пароха бенковачког Симеона Кончаревића, који је управо и сазвао ту скупшину. Кончаревић овај, родом из Карина, постао је бенковачким парохом у априлу 1720. године, а рукоположио га је епископ Стеван Љубибратић. Прије рукоположења он је дуго бивао у Задру и у Млецима, гдје се учио у разним школама, те је и стекао лијепа знања. Као свештеник, ревностан је био у служби својој и врући бранилац православне вјере. Истакао се у овом послѣдњем правцу први пут, кад се опрô бискупу пишеком Андрији Балбију, који је дошао био да посјети бенковачку цркву. Бискуп је овај објавио био дан, кад ће да каноничку своју посјету обави у тој цркви. Кончаревић прикупи свој народ за тај дан, и ставши са народом пред црквом, не допусти да бискуп са своја два свештеника у њу уђу. Ово је произвело узбуну, и на тужбу бискупову буде Кончаревић везан од војника и поведен у тамницу. То је било у пролећу 1728. год., и послије неколико мјесеци по наредби проведитора Петра Вендрамина, буде Кончаревић ослобођен тамнице и врати се опет на мјесто своје службе у Бенковац.[128] Овај догађај узбуди у Кончаревићу још јачу ревност у обрани своје вјере, и почне побуђивати свештенство далматинско на заједнички рад, како би ослободили своју цркву од иновјераца и измолили од владе, да би постављен био засебни православни епископ за Далмацију. Одазвало му се свештенство једнодушно, те и уречена буде поменута свештеничка скупштина.

Проведитор је од октобра 1729. г. био Севастијан

---

[127] Docum.. p. 281.

[128] Конч. рки.

Вендрамин, човјек у опће правичан, који је и сâм разумјевао све неправице, које се чине православним Далматинцима и који је расположен био да им помогне колико може. Овај је проведитор и лично познавао Кончаревића, и уважавао га је. На колективну молбу свештенства, проведитор дозволи, да се држи она скупштина и одреди особитога владиногa повјереника, који ће на скупштинским сједницама присуствовати. И скупштина је у одређени дан отворена, а под предсједништвом Кончаревића. Била је на скупштини заступљена сва црква далматинска, а заступникâ је било двадесет и два: седамнаест свјетовних свештеника и пет јеромонаха. Између ових послједњих била су два јеромонаха из Боке: Никанор Рајевић и Леонтије Аврамовић.

Послије призивања Духа светога у бенковачкој цркви, приступила је одмах скупштина на рад. Мирно се и достојанствено све радило, и пошто су сви проникнути били једним духом, то су и састављени били једногласни закључци, који се садрже у главних 6 тачака:

У 1. се признаје и утврђује, да „сав славено-српски народ са својим свештенством у Далмацији и Боки которској исповиједа непомично православну источну вјеру, признаје за главу цркве Господа нашега Исуса Христа и стоји у неразлучној свези са свима онима, који вјерују у једну, свету, саборну и апостолску цркву.“

Према овоме, у 2. тачци се установљује, да исти народ и његово свештенство нема ништа заједничког са римском црквом и да не признаје никакву власт над црквама и свештенством латинских бискупа, који исповиједају друге догмате и не познају науку православне цркве.

У 3. тачци се утврђује, да сваки православни свештеник мора вршити богослужење по канонима православне источне цркве, и никакав латински бискуп нема права мијешати се у то богослужење.

У 4. тачци, послије дуге мотивације и послије навода многих случајева о увриједама нанесеним цркви и богослужењу од стране латинских бискупа, једногласно се и оштро осуђују захтијеви тих бискупа, да би они могли обављати каноничке посјете у православним далматинским црквама, да би могли захтијевати од православног свештенства исповиједање римскога вјеровања и покорност закључцима тридентскога сабора, да би од њих зависило постављање православног свештенства на наро-

хије и да би од њихове дозволе зависило склапање мјешовитих бракова.

У 5. тачци истичу се разлике у догматима и у богослужењу између православне источне и римокатоличке цркве, те се заклетвом обвезује све свештенство и народ, да не смије имати никакво опћење у богослужењу (in Divinis) са римокатолицима.

У 6. тачци закључује се, да ће се поднијести сенату заједничка молба, да буде дозвољено изабрати једног свештеника, који би могао бити посвећен за православног епископа за Далмацију и Боку которску, и да ће тај изабрани епископ прије свога посвећења положити заклетву вјерности дужду и републици.

Односна молбеница била је одмах на скупштини састављена и у истој молбеници наведени сви они закључци, које је скупштина усвојила, и та је молбеница уз потпис свију скупштинских чланова предана била владином повјеренику, да је прикаже проведитору, који ће је у Млетке послати.[129]

Проведитор Сев. Вендрамин био је, као што смо споменули, добро расположен према православнима у Далмацији и Боки которској, и овај проведитор радо прими ону молбеницу, те је заједно са још друге двије сличне од бокељских општина: ерцегновске и рисанске спроведе 25. јула исте 1731. године сенату у Млетке са врло лијепим својим извјештајем. Пише, између осталога, проведитор у свом извјештају, да би добро било кад би могла у овој земљи владати само латинска црква, али „да је саевијем узалудно томе се надати, нити ће се тако што постигнути, осим ако Божије свемогућство чудо учини“ (se non per miracolo della sola Divina onnipotenza). И према томе овај проведитор најтоплијим ријечима препоручује сенату да би дозволио, да се постави православни епископ овоме народу, „који чезне за тим“.[130]

Сенат као да је озбиљно примио овај Вендраминов извјештај и оне молбенице, што су уз тај извјештај биле, те је предао ствар својим консулторима да о томе поднесу своје мишљење. У начелу су се консултори изразили у свом извјештају од 12. фебруара 1732. г. повољно за православне, и препоручили су да се изведе оно, што је дукалом од 11. априла 1722. године нарећено било у погледу епископа за Далмацију,

---

[129] Ibidem.

[130] Documn., p. 209.

наводећи између осталога, како је то подупро у своје вријеме и учени абат Нападопул. Потражио је сенат извјештај о овоме питању у октобру исте године 1732. и од новог далматинског проведитора Зорза Гримани. и послао му је и мишљење консултора о истом питању. Али овај проведитор друкчије је мислио о православним Далматинцима од преднасника свога Сев. Вендрамина, и стајао је под личним упливом Змајевића, те је одговорио влади да мора претходно сам се упознати са свима околностима, како би био у стању темељити предлог учинити и извјестити о свему сенат подробно.[131]

Међутијем исти проведитор саопшти сву ову ствар арцибискупу Змајевићу, који наравно предузме све што треба, да се осујети жеља православних Далматинаца. Консултори су у своме мишљењу споменули били и Нападопулов спис на обрану епископа Стевана Љубибратића, а противу захтијева далматинских латинских бискупа. Ово је навело Змајевића на мисао, да треба још једном сузбити онај спис, на који се, и покрај његовог познатог нам одговора, сенат ипак осврта о. За тај посао истакао се сада сплетски арцибискуп Антун Качић, Макарани и питомац римске колегије пропаганде. Ми смо видјели већ одговор Змајевићев, односно његову антиапологију на апологију Нападопулову. Арцибискуп Качић сада пише додатак оној Змајевићевој антиапологији. Дугачка је ово работа, у којој се тај арцибискуп стара, да побије све оно, што се наводи у корист православног епископа, кога би влада хтјела дати Далматинцима. Аргументи су од прилике они исти, што је већ Змајевић навео био, и који ће послије арцибискуп Караман само обилатије развити. „Православни Срби у Далмацији не смију бити православни, него морају бити или латини, или унијати;“ то је главни тезис све ове Качићеве работе. Има ту и велика апологија римској колегији пропаганде, коју је Нападопул напао био, и који сада Качић из благодарности за васпитање, што је у њој добио, брани сабљом у руци и доказује како је то најбоља, најурсђенија и по сврси својој најплеменитија колегија, што је икада постојала.[132]

Овај Качићев спис послужио је за обавјештење проведитору З. Гриманију, како ће судити о православнима у Далмацији и како ће одговорити на онај сенатски позив о овоме питању. И

---

[131] Кончар. ркп.

[132] Docum., p. 212—232.

док се овај проведитор за то спремао, дотле латински бискупи још већом безочношћу но прије, удараху на православну цркву и на свештенство. Скрадински бискупи Брагадин објављује манастиру Крци да ће доћи обавити каноничку посјету манастира. То исто објављује и братиштовачком пароху за цркву у Братиниковцима. Узрујао се народ ради те бискупске посјете и бискуп пише проведитору и тражи помоћ свјетске власти. Проведитор З. Гримани послије односног писменог разјашњења са бискупом, дозвољава му 28. новембра 1734. г. посјету и наређује војничкој власти да буде бискуп заштићен у вршењу своје „каноничке службе".[133] То исто чини бискуп шпански, који хоће да посјети ман. Крупу, и проведитор Гримани издаје наредбу војничкој власти, да прате бискупа у Крупу. Шибенички бискуп Донадони мировао је послије оног дукала 1729. год., којим је укорен био ради немира, што је у Шибенику проузроковао био оном његовом насилном каноничком посјетом. Сада се он опет осмјелио, и опет узнемирио православне Дрнишане поводом једног мјешовитог брака, кад је он захтијевао да православни вјереник мора примити латинску вјеру, иначе да не ће допустити односни брак.[134]

Досадило је ово било православнима, те одлуче потужити се у Млетке, и предочити сенату своје невоље које морају да трпе од бискупа. То они и учине у септембру 1735. г., те позивом на дукал 1723. г. којим се дозвољавао епископ за Далмацију, замоле да им буде именован за епископа савински архимандрит Леонтије Аврамовић.

Док је услијед ове нове молбе сенат по својој бирократичкој рутини обраћао се за односна мишљења својим консулторима и другима, и вријеме је дакле пролазило, проведитор Зорзи Гримани, слушајући арцибискупа Змајевића, одлучи се на несретну мисао, да успостави стари Валијеров декрет 1686. год., и тијем да још више уцвијели далматинске Србе. Изда овај Гримани 4. септембра 1735. г. односну наредбу те позивом на онај Валијеров декрет, за кога каже, да садржи спасоносна правила (regole salutari) да се предупреди сваки неред и буду сви поданици везани јединством вјере са својим кнезом, и наводећи друге владине декрете, који су у свези са оним Валијеровим декретом, одређује, да сви православни свештеници у Далмацији, било да су дошли из иностранства, било да су млетачки пода-

---

[133] Б.. р. 232. и ст. архиве зад. еп. бр. 258.

[134] Ст. архива зад. еп. бр. 257.

ници, моћи ће заузети парохијску службу само у таквом случају, кад им то дозволи политичка власт и „кад их признаду прелати латинског обреда, у чијим се бискупијама налазе цркве грчког обреда, који ће прелати испитати њихове обичаје, уважити односне одпусне листове и затијем издати им прописане патенте.“ Пријети се при томе оштрим казнама свакоме, који поступи противу тога. „Кад пак поменути латински прелати обављају установљене посјете у својим бискупијама, дужни ће бити и пароси и калуђери, настојатељи цркава и манастира, примати те прелате са уобичајеним формалностима, указујући им све оне знаке поштовања и уважења, који приличе светом и узвишеном њиховом карактеру.“ За оне пак парохе и манастирске настојатеље, који немају поменуте бискупске патенте наређује се, да морају приказати се дотичним бискупима да их добију и то „кроз осам дана, јер ће се у противном случају сматрати лишеним службе, и на њихова ће мјеста бити постављени други.“[135]

Несретну ову своју наредбу издао је проведитор Зорзи Гримани у септембру 1735. г., а у октобру је већ отишао из Далмације, и његово је мјесто заузео Данијел Долфин. Овај нови проведитор био је једнак Гриманију наспрам православних Далматинаца. Па да не би ови ваљда помислили, да не ће важити она Гриманијева наредба сада, кад је нови проведитор дошао, похита овај Долфин издањем своје наредбе, те 15. новембра исте године одређује, да на пуној снази мора остати Гриманијева наредба, коју готово од ријечи до ријечи понавља.[136]

Да су ове наредбе морале у највећој мјери раздражити свештенство и народ православни, само се по себи разумије, и то тијем више, што сенат никаквих ријешења није издавао ни поводом оних молбеница, које је још прије 4 године поднио био сенату проведитор Вендрамин, ни поводом најновије молбенице од септембра 1735. г. Ту је раздраженост народну утишао бенковачки парох Кончаревић, који се тада повратио био из Стањевића, гдје га је на Малу Госпојину црногорски митрополит Сава Петровић произвео био за протопопа. По савјету овога протопопа пођу у Млетке: калуђер Никанор Рајевић и поп Петар Илијашевић, да лично прикажу сенату невоље православне цркве у Далмацији и да моле за ријешење односних молбеница.

---

[135] Docum., p. 232—234.

[136] Ib., p. 235.

Израдили су ови заступници толико, да је сенат послао 19. јуна 1736. г. проведитору Долфину да извијести о молбеници поднесеној сенату у септембру 1735. г. О молбеницама, које је проведитор Вендрамин спровео био 25. јула 1731. г. заједно са радњом оне свештеничке скупштине у Бенковцу, сенат не спомиње ништа, по свој прилици с тога, што ће арцибискупи: Змајевић и Качић, бити већ порадили били преко својих агената у Млецима, да се забаце оне молбенице.

Изгледа, да је сенат просто ради званичне рутине послао свом проведитору у Далмацији да извијести о поменутој молбеници православних Далматинаца, знајући већ претходно, да тај проведитор, као напалин, не ће повољан за православне извјештај подијети; јер још прије него што ће добити проведиторов одговор, сенат изда 28. јула 1736. г. наредбу, којом се допушта да за Далмацију и Боку буде постављен православни епископ, и на предлог консултора објавио је, да је влада вољна именовати за епископа, или савинског архимандрита Л. Аврамовића, или другога свештеника, млетачког поданика, који би за такво мјесто био способан. Ову своју наредбу управио је сенат проведитору позивом да одмах предложи четири лица, између којих би се имало једно именовати за епископа.[137]

Међутијем, док се ова наредба издавала и док је она стигла у Задар, проведитор Долфин са једне лађе год Макарске напише одговор 17. августа 1736. г. на сенатски позив од 19. јуна исте године. У том одговору овај проведитор анализира ону молбеницу Далматинаца од септембра прошле године, и доказује неоснованост исте, колико ради вјерских обзира, јер у њој он види тежњу ширења „српских вјерских заблуда“ у Далмацији, толико и ради политичких обзира, јер да у молбеници провејава симпатија према Русији (impero moscovita), а то је већ опасно по републику млетачку; те на основу ових разлога, и пошто је, по њему, прастаро право латинских бискупа да имају духовну јурисдикцију и над православним црквама Далмације, и не би добрим потљедицама уродило, кад би се то право сада укидало, то проведитор изражава мишљење своје, да не би требало уважити прошњу далматинских Срба и према томе, да не би требало дати им засебног епископа.[138] Сенат није уважио ово мишљење проведиторово, а није га ни могао уважити, јер је било у сукобу са изданом мјесец дана прије сенатском

[137] Ib., p. 236.
[138] Ib., p. 237.

наредбом, него 15. септембра исте године понови пређашњу своју наредбу. Али сада се јавља опет арцибискуп Змајевић са својим протестом.

Управи овај арцибискуп писмену преставку сенату, у којој наводи, да декрет 28. јула 1736. г. мора бити стављен cum expulsis, јер је он издан на основу информације само једнога консултора, јер је даље он издан без саслушати мишљење садашњег далматинског генералног проведитора (Долфина), и јер нијесу били саслушани о предмету далматински латински бискупи. Удара затијем Змајевић у стару своју пјесму, како је еп. Љубибратић био невјеран републици, и како то мора служити сенату за примјер, како су далматински Срби, као што је свима познато и јасно (notoriamente e patentemente), јеретици, како мисао о српском епископу у Далмацији потхрањују руски емисари (emmissari moscoviti) ради својих политичких изгледа на Далмацију, и како ради свега тога сенат мора опозвати издане своје декрете о дозволи Србима у Далмацији да имају епископа, нити таквог епископа смије сенат икада им допустити, јер би то била очита опасност по државу. Истиче најпослије Змајевић, да ниповто се не смије мислити на „калуђера Аврамовића, који је два пута био у Русији, који је од руске владе примио дарова и црквених књига, који је и новаца тамо добио за себе, и који је за заслуге своје добио у Русији и достојанство архимандрита.“[139]

На овакву преставку арцибискупа Змајевића сенат је обратио пажњу, јер се у њој индиректно пребацивало влади, да не мисли довољно на државне интересе и излаже државу, да јој Русија отме Далмацију, или најмање Боку, „у којој је још еп. Саватија“, као што је писао проведитор Долфин, „сложио се био са српским епископом Данилом у Црној Гори у заштиту московских емисара, који су обилазили Илирик да наведу и подигну Србе у корист Московије“. И без многих размишљања сенат на један пут удари другим правцем наспрам далматинских Срба, и 8. октобра исте 1736. године опозове оба своја декрета: и онај од 28. јула и други од 15. септ. ове год. Сљедеће пак године расправљано је било у пуноме савјету ово питање, те 23. марта 1737. г. буде издана наредба истом проведитору Долфину, да пази на особе које узбуђују народ у Далмацији и Боки ради епископа, и да употреби нужне мјере да се стане на пут сваком новом покушају у томе погледу, јер тако захтијева државни интерес.[140]

---

[139] Ib., p. 239.

[140] Ст. архива зад. еп., бр. 268.

Оваквом сенатском наредбом не само што није ништа влада постигла код православнога народа и свештенства, нити га привољела да одустане од тежње своје да се ослободи латинске напасти и да добије свог епископа, него је напротив још више га раздражила противу латинских бискупа и одлучила га да се свом жестином бори за слободу вјере и цркве своје. И колико су јаче нападали арцибискуп Змајевић и арцибискуп Качић са осталим бискупима, па православну цркву и на српски народ Далмације, тијем је живљи код православног свештенства и народа био рâд обране и тијем одлучније одбивање тих нападаја. Године 1737. и 1738. биле су можда вајтеже године за православну цркву у Далацији. Из мноштва докумената, што постоје из тога времена, не зна човјек који да изабере, а да покаже све бјеснило латинских бискупа противу православне цркве. Доста је кад споменемо да се дошло било већ до тога, да су по наредби проведиторској чак рушене цркве православне у Далмацији (горе него под Турцима), као брођаначка, брибирска кистањска и друге, а ради чега потоњи арцибискуп Караман узноси до неба проведитора, Долфина. Али ово је учинило и то, да су многи угледнији Срби почели селити из Далмације у Аустрију, а између других мјеста и у Трст, и да је пријетио опћи устанак народни, а многи су готови били, да почну палити и рушити латинске цркве. Срећом те је главну ријеч у пословима православне цркве водио тада протопоп Симеон Кончаревић, човјек мудри и умјерени, и само благодарећи њему, није букнуо устанак. Он је савјетовао народ и свештенство да се устрпе, и да ће „принцип“, кад дозна за њихове невоље, поправити све и обуздати бискупе. А у исто вријеме посавјетује, да једна депутација од неколико угледнијих и значајнијих лица пође у Млетке и да лично прикаже сенату све, што морају православни ради вјере своје да трпе.

15.

Депутација је та била изабрана и у јуну 1739. године нашла се у Млецима пред сенатом, пред којим је извршила своју задаћу. Ресултатом је било издање 13. јула 1739. г. дукала на име тадашњег далматинског проведитора Марина А. Кавали. Ту пише: „Пошто је била свагдашња државна воља, више пута већ до сада објављена, да грчким поданицима (alli Greci sudditi) буде очувано и уздржано њихово богослужење у свима оним нашим мјестима, гдје се они налазе, и да они могу то богослужење обављати без сваке сметње или чега новога, као што

је то било у прошла времена; и пошто ми желимо, да ово начело никада не страда, како би се тијем уклониле несугласице и уздржао мир у народу, ради чега су наши предци опћим декретом савјета десеторице од 20. августа 1578. године са додатком, затијем посебним декретима за град Шибеник, изданима од сената 20. августа 1582. г. и 11. маја 1641. г., с којим декретима потпуно се слаже оно, што у погледу уздржања грчког богослужења (del rito greco) одређује була од 26. марта 1526. г. Климента VII, — то вам ми, заједно са поглавицама нашег савјета десеторице, шаљемо пријенисе поменутих декрета и речене буле, да их у колико устреба дадете регистрирати у вашој писарници, а тако исто да посебним писмима вашим упознате са истима сваког појединог латинског прелата те провинције, у чијим бискупијама има грчких цркава (chiese greche) саопштивши свакоме напосе непомичну државну вољу, да одредбе оне морају бити тачно и потпуно извршене, и да се ништа новога не смије уважати и да се отклони све, што је противу тога учињено. Овако ћете поступити, и чим прије ћете нам одговорити, да сте ово извршили, исто као и о случајним противностима".[141]

Привели смо овдје тај дукал у дословном пријеводу. У њему је за православну далматинску цркву толико добро, што се забрањује латинским бискупима, да насрћу на православну цркву. Али тим бискупима остајало је опет слободно поновити оно што су прије радили, јер доста им је за ово било истакнути, да су православни Далматинци „схизматици" и да се њих ништа не тиче она була папе Климента VII, о којој спомиње дукал, а у самом дукалу споменуте су ријечи: „Greci" и „rito greco", које су на језику млетачке владе у то вријеме значиле „унијати" и „грчко-католичко богослужење", и сенат би принуђен опет био, да тражи своје консулторе да му кажу, шта ће да ради и како да опет стане на пут бискупским насртајима на православну цркву у Далмацији. Дужд млетачки и његови савјетници хтјели су и да римској курији не учине на жао, а и православне да задовоље, те због овога и сви они двосмислени дукали и сва она неодређеност млетачке владе у односима њеним наспрам православних млетачких поданика, коју неодређеност налазимо кроз све вријеме млетачкога владања у Далмацији, а која је била узроком непрестане трзавице и за владу и за православни народ.

[141] Docum., p. 242.

Проведитор Марин А. Кавали, ма и да је био напаћен прве снаге, морао се покорити дукалу и радити онако, како је дукал наређивао. Шибенички бискуп, познати нам Доладони, давао је маха својој мржњи насиран православних, ако се може рећи, још више од Змајевића и Качића. У тој страсти својој он је допустио био себи издати 17. јула 1738. г. декрет, којим се лишавао права богослужења православни шибенички парох Ђорђе Габо, и тај је декрет узео био под своју заштиту проведитор Кавали. А крив је био овај свештеник пред бискупом за то, што му није хтио подвијести на одобрење синђелију коју је истом свештенику издао био о његовом рукоположењу православни епископ крфски Григорије. На односну жалбу Габову стигла је била одлука и од сената у обрану његову.[142] А сада, кад је проведитор Кавали примио горепоменути дукал, изда и он 3. августа 1739. г. у смислу тог дукала наредбу бискупу Доладонију, да мора опозвати онај декрет суспензије за Габа, што је издао био.[143]

Исти онај дукал морао је Кавали саопћити и арцибискупу Змајевићу, и то је он учинио 10. августа исте године.[144] Али то је тако узрујало тог арцибискупа, да се обратио чак у Рим, тужећи дужда и сенат, да брани „схизматике", а у Далмацији је подигао бискупе мал не на крсташки рат противу тих далматинских „схизматика". Из Рима је папски нунције у Млецима добио упуство, да опомене млетачку владу ради онога дукала, јер је арцибискуп Змајевић особито уважен био од папе Венедикта XIII., и да га и тадашњи папа (Климент XII.) много цијени ради ревности његове за свету вјеру. Ово је нунције саопћио влади 8. јануара 1740.[145] Имали су и у Млецима обзира на Змајевића, јер и ако је био фанатичан противу православне вјере, али је био уједно човјек од великог уплива у Далмацији, и млетачка је влада рачунала на тај његов уплив ради својих политичких сврха. Биће може бити сенат дао тада какво тајно упуство проведитору Кавалију у погледу извађања онога дукала и биће му наредио, да се за вријеме не влада по истом дукалу, него према приликама. И проведитор овај, стојећи под упливом Змајевићевим, издаје 27. марта 1741. г. наредбу сасвијем протуположну оној, коју је годину и пô дана прије издао

---

[142] Ib., p. 243.

[143] Ib., p. 244.

[144] Ib., p. 245.

[145] Бијешка под бр. 272. ст. архива зад. еп.

био Донадонију и Змајевићу. У тој наредби својој Кавали и не спомиње више као да нијесу никада ни постојали декрети 1578., 1582. и 1641. г., који су наведени били у дукалу од прије двије године, него наводи наредбе, које су издали о потчињености православног свештенства у Далмацији латинским бискупима проведитори далматински: Валијер 12. фебруара 1685. и 25. марта 1686., Рива 9. октобра 1707. и 28. априла 1708., Пизани 28. марта 1713., Зорзи Гримани 4. септембра 1735. и Долфин 15. новембра 1735. г., и одређује, да те наредбе морају у свему важити, и према томе да сви православни свештеници морају признавати власт латинских бискупа, да се морају подвргнути каноничком испиту у бискупским курцјама и да смију заузети парохијску службу само тада, ако су добили писмену дозволу на то од дотичних бискупа, „а који поступи противу овога, испитаће на себе државно негодовање и дошљедно подлећи ће најстрожијим казнама по пресуди надлежне власти“.[146] Овом наредбом проведиторском правда се оно, што смо горе казали о карактеру декретâ средишње владе у Млецима у односима наспрам православних млетачких поданика.

Арцибискуп Змајевић кад је добио ову нову наредбу поменутога проведитора, похитао је одмах да је поднесе у Рим конгрегацији кардиналâ, као знак своје побједе над православним далматинским Србима. У писму овом свом Змајевић са ентузијазмом говори о своме раду противу православне цркве; хвали се, како је 28 година посветио томе раду, како је Бог благословио његове трудове, те је видио протерана из Далмације лажног епископа српског (pseudo-vescovo serviano) и срушену његову кужну катедру (precipitata la sua cattedra di pestilenza) и сада је ето видио нови златни декрет (nuovo aureo decreto), што је проведитор далматински издао „по упуству узвишеног сената.“ И дакле Змајевић овим потврђује што смо ми горе навели, да је сенат наредио проведитору Кавали да изда ову наредбу, која је сасвијем протуположна ономе, што је ни пуне двије године тај исти сенат наредио био.

Али и ово је све Змајевићу било мало. Он је хтио не само да тада нестане православне цркве у Далмацији, него и да те цркве никада до вијека ту не буде. Замислио је да оснује, као што је и основао, „илирско сјемениште“ за васпитање и образовање свештеника, који би служили мису на словенском језику, или како послије то назваше „глагољашку мису“, како би тијем спремио

[146] Docum., p. 245, 247. 248.

образованије свештенике за хрватски народ, који је био по острвима около Задра, а уједно, и ово је главно, како би, по његовом мишљењу и као што се он изразио у једном документу од 6. јануара 1730. г., „лакше се обратио у латинску цркву народ у континенту далматинском, који припада источној цркви“. Ову Змајевићеву мисао присвојили су у наше дане глагољаши задарске арцибискупије, који у односном своме спису римској курији противу одредбе једне пок. арцибискупа Рајчевића, наводе, да би требало дозволити у Далмацији глагољашку мису између осталога и с тога, што би то „послужило јаким оружјем противу схизматикâ и као средство за њихово лакше обраћење“. Ово смо споменули само узгред, јер не спада у историју; али Змајевић је збиља мислио, да ће његово „илирско сјемениште“ потпомоћи, да се сасвијем у Далмацији искоријени православна вјера. По напутку овог арцибискупа један члан задарског арцибискупског капитула напише дугачки меморијал о „илирском клиру“ (del clero illirico) и о задаћи тога клира, да би се одбили далматински Срби од православне цркве.

Меморијал овај има 27 глава. У 1. глави говори се о важности „илирског“ језика, и како тај језик може послужити Риму као велико средство (grande istromento) за чим више распространити Христову вјеру. У 2. и 3. глави говори се гдје се све налазе ти Илири, и Илире грчког обреда (gli Illirici di rito greco) зове све Србима (Serbi o Serviani). У 4. глави приведено је од ријечи до ријечи све оно, што је Змајевић под насловом: „вјерске заблуде српске схизме“ написао у свом „огледалу истине“, о коме смо ми већ говорили. Ови таквим вјерским заблудама и опаким догматима (perniciosi dogmi) заражени Срби распрострањени су у Тракији, Бугарској, Србији, Албанији, Црној Гори, Херцеговини, Босни и у аустријским земљама, и имају много својих епископа и много манастира и калуђера. У Далмацији налазе се они у бискупијама: нинској, задарској, скрадинској, шибеничкој, трогирској, сплетској, макарској и которској, „и једини Дубровчани су толико сретни, што немају међу собом те куте“ (peste). Ово је казано у 5. глави, а у 6. спомиње се пећски патријарх, који је покушао био да распространи своју власт и над Далмацијом, и да је случајно у томе успио, „не би остала више никаква нада, да се обрати онај прости народ;“ али је арцибискуп Змајевић својим неуморним радом отклонио од Далмације ово зло. „И корист што од тога има католичка црква“, пише у 7. глави, „састоји се у томе, што су данас у Далмацији Срби

потчињени латинским бискупима (la soggezione dei Serviani ai vescovi latini), који према томе имају власт да прегледају њихове цркве, да испитују њихове свештенике, да им постављају парохе и да одређују своје викаре... И побожност млетачке републике не пропушта срествoм својих генералних прокуратора штитити права католичке вјере, као што се види из писменог извјештаја генералног проведитора Риве и из примјера, што су за пошљедње двије године разорене биле двије српске цркве (due chiese serviane demolite).“ Послије овога говори се у овом меморијалу у 18 глава (од 8. до 25.) о римокатоличком илирском клиру, и како тај клир треба одгајати да може „служити римску мису на илирском клиру, ако и не за уздржање вјере код католика, а оно бар за поспјешити обраћење толиких схизматика (se non per conservare la fede dei cattolici, almeno per promovese la conversione di tanti scismatici);“ и тада се писац у 26. глави осврће на руски уплив код далматинских Срба срествoм вјере. „Срби, налазећи се без црквених књига, ступише у свезу са Русијом, и за пошљедњих тридесет година испунише цркве своје требницима и минијама московскима, тако да име најпобожније царице (della piissima Czara) и пресветог синода московског оглашује се у схизматичким црквама од обала скитскога мора до јадранских обала. На такав начин, схизматички клир Илирика, од како је остао без свог поглавице (da che fecesi acefalo), постао је цербер са три главе, јер је састављен од три различне схизме: српске, грчке и московске. Да се савлада таково грозно чудовиште (sì terribile mostro) које се подигло противу католичке вјере, треба га напасти са свију страна“. У пошљедњој се глави говори о користи „илирскога сјемениште“ у Задру, које ће морати спремити католичке свештенике, и „рад тих свештеника биће плодоносан за Божју цркву, јер ће они знати и поучавати католике и откривати вјерске заблуде схизматицима.“ [147]

Меморијал је овај јасан по својој тенденцији, и сувишно би сада било улазити у критику аргумената његових, јер би принуђени били понављати оно исто, што се много пута већ спомиње у овој књизи о грозничавом раду латинских бискупа и њиховог свештенства да се искорјени у Далмацији православна вјера. Змајевићево ово „илирско сјемениште“ било је отворено у Задру три године послије његове смрти Отворио га је Змајевићев пашљедник Караман у мају 1748. године. Главна му је циљ била, да спреми мисијонаре да обраћају православне Дал-

[147] Ib., p. 249—256.

матице у латинство, а споредна, као што смо видјели, да се уздржава вјера код римокатоличког хрватског народа на задарским острвима. Ову другу споредну циљеъ можда је сјемениште и постигло, премда су га 70 година касније морали укинути; а прву и главну циљеъ, историја показује, да оно сјемениште и није постигло, и дакле да је осујећена била тежња оснивача његовог.

Док је Змајевић у животу био, радило се противу православне цркве и свештенства свима могућим срествима, а проведитори тадашњи стојали су на расположење бискупâ, да најтежим казнама подвргавају свештенике православне, који би се усудили отворније да се противе бискупима или да се мало јаче жале. Тамнице једне није било у Далмацији, гдје није тада био затворен по који православни свештеник.[148] И у овом помагању бискупима тешко би било казати, који је од проведиторâ био ревноснији, или поменути Кавали, или наслѣедник му Јеропим Кверини, који је проведиторско мјесто заузимао од октобра 1741. до септембра 1744. године. Великом хвалом спомиње арцибискуп Караман „правичност, мудрост и побожност“ овога Кверини, што је оштрим казнама подвргао нека два свештеника: калуђера Захарију Ивановића из Ерцегновога и неког архимандрита Заго, који да су јавно проповиједали противу латинске цркве, те је овај архимандрит годинама у тамници затворен био, а онај калуђер побјегао је био из тамнице и опет ухваћен, те у тамницу бачен.[149]

Престало је ово гоњење, кад је заузео проведиторско мјесто у октобру 1744. г. Јаков Болдў. Био је овај Болдў правичан човјек, и разумјевши одмах у почетку своје управе, да латинске бискупе не руководи наспрам православне цркве и свештенства друго, него фанатизам и страст, објавио је да жели подвргнути своме личном испиту све оне тужбе, ради којих је толико свештеника православних у тамницама. То је овај проведитор учинио за мало дана, и већ у децембру исте године издао је наредбу, да сви свештеници буду ослобођени тамнице.[150] Неколико недјеља касније, и то 16. јануара 1745. г., изда окружницу на оба арцибискупа и на све бискупе, да обуставља наредбу проведитора Кавали 1741. године, по којој су православни свештеници у Далмацији морали зависити од латинских бискупа, док о тој ствари

---

[148] Конч. ркп.

[149] Docum., p. 286.

[150] Ст. архива вад. еп., бр. 275.

не упита сенат и док од сената не добије односну одлуку, наводећи у окружници, како он не може у својој писарници да нађе никакав сенатски декрет, који је могао послужити за основу оне Кавалијеве наредбе. Окружница је ова написана у учтивом према бискупима тону, али и пуна достојанствености и финог укора бискупима, што не раде о миру у провинцији, него само у непрестаној трзавици држе народ, узбудивши у њему вјерску борбу, и тијем само штету наносе државним интересима.[151] Написао је био у исто вријеме овај проведитор и сенату, описујући му жалосно стање у коме је нашао Далмацију између другог, и због тога, што је ту распаљена жестока борба између шљедбеника латинске и грчке цркве. Ту спомиње и многа исељавања православних Срба, не само у аустријске земље, него и у отоманску царевину, и то све ради гоњења, која у Далмацији морају да трпе ради вјере; спомиње, и како су се обраћали неки Далматинци српском архијепископу у Аустрији, жалећи се на гоњења и тражећи, да би митрополит посредовао да добију засебног свог епископа.[152] Шта је сенат предузео поводом овога, видјећемо одмах.

Умре међутијем исте ове 1745. године задарски арцибискуп Змајевић, а мјесец дана послије њега, умре и сињетски арцибискуп Качић. Утишала се тада, бар за неко вријеме, она међувјерска борба, која се онако страшно дотле распламтила била, и изгледало је да ће наступити нешто боље вријеме за православну цркву у Далмацији. Проведитор Болдў радио је колико је више могао, да те борбе и сасвијем нестане, али је у Далмацији владао тада такав метеж, не само у црквеном, него и у свему друштвеном животу, да се добру каквом тешко било надати. Болдў је у опширном меморијалу описао сенату стање Далмације, и на такав чудан начин, да је одмах сенат одлучио, да се по одласку овога проведитора пошљу у Далмацију за три године три синдака инквизитора са најширим пуномоћијем да испитају стање земље, како би се предузеле корјените реформе у свакој струци. Ово је сенат одлучио 12. септембра 1748. г., и у октобру исте године већ су били у Задру синдаци инквизитори: Иван Лоредан, Никола Ерицо и Севастијан Молин. Прије него што ће поћи из Далмације Болдў, он преда и инквизиторима један свој опширни меморијал о стању Далмације. Послије односног обилатог увода, сав је меморијал подијељен на 26 чла-

[151] Ib., бр. 278.
[152] Ib., бр. 279.

нака према предметима јавне управе у провинцији. Меморијал овај приказује стање у Далмацији најжалоснијим, да не може горе бити. Сиротиња свугдје, све запуштено; нема трговине, нема просвјете, нема у ничему реда, јер свак живи по своме на најпримитивнији начин без обзира на законе; нема никаквог морала, нема побожности, „јер бискупи само се о томе старају, како ће чим више власти добити у свјетовним пословима; ма колико они ревности показивали за вјеру, нијесу они ипак у стању да одоле својим страстима и да свештенство држе у дисциплини, а већина се тих бискупа мијеша у послове свјетовнога права, прикривајући у осталом то стараньем својим тобожњим о слави Божјој.“ Говорећи о односима тих бискупа према православнима, каже у извјештају свом Болдȕ: „Њима, лат. бискупима, признато је право да визитирају православне цркве, да подвргавају свом испиту учење православних свештеника и да тим свештеницима, ако су им по вољи, издају патенте да могу вршити службу, а овоме се увијек православни свештеници одлучно опиру. Православни желе одавно да добију свог епископа; а зашто не ће влада да им учини ту милост, нијесам ја надлежан да узрок испитујем.“ Завршује: „Поређао сам ето све предмете, на које се има озбиљна пажња обратити. И ово жалосно стање земље чини, да народ често исељава у аустријске предјеле, а у новије доба бива да често селе и у отоманску царевину.“[153]

16.

Синдаци инквизитори почеше свој посао у Далмацији. На жалост питање о православној цркви у Далмацији пало је у руке И. Лоредана, фанатичког римокатолика и слијепог приврженика папства (papalino). У Задру је на арцибискупској катедри био од новембра 1745. г., бивши осорски бискуп Матеј Караман, сиљећанин. Познавајући добре језик далматинскога народа, употребљавао је Змајевић врло често овога Карамана, док је био семинарски професор у Задру, на обилажење континенталних парохија у задарској арцибискупији, исто и у нинској, гдје је било највише српског православног народа. У тим својим обилажењима показао се Караман ревносни проповједник римокатоличке вјере. Ово га је препоручило за будућу његову каријеру. На Змајевићев предлог одреди конгрегација пропаганде Карамана за мисионара у Русији. Провео је у Русији пет го-

---

[153] Ib., бр. 280.

дина. Кад се вратио у Задар, по наредби пропаганде, приредио је за штампу римокатолички мисал (службеник) на словенском језику, да би се тиме, по мишљењу пропаганде, лакше могли привући у римокатоличку вјеру православни Словени: Срби, Бугари, па ваљда и Руси. Год. 1743. постане Караман бискуп осорски (на острву Цресу). У тој каквоћи Караман смисли доћи у помоћ Змајевићу у његовим грдњама и псовкама противу православних Срба у Далмацији, те напише 1744. г. и он једну работу о томе, налик на оне Змајевићеве, а на основу дотичних званичних наредаба конгрегације пропаганде. Ученик достојан учитеља свога Главна мисао Караманове ове работе то је, „да су далматински Срби русофили, и по томе невјерни републици млетачкој, и ако они траже да добију свог епископа, то је само зато, да боље послуже Русима. Не треба им дакле никако дати да имају свог епископа, него нека буду у зависности од латинских далматинских бискупа, који ће их мало по мало обратити у римокатоличку вјеру и на послушност папи, и тијем ће се они одбити од Русије и постаће послушни и покорни поданици млетачкога дужда". Знао је овај бискуп моћ православне вјере, кад је насилним срествима не спријечавају. Освједочио се он о томе у Русији. Па бојећи се да та моћ не завлада и у Далмацији, и да се тадашњи римокатолички Далматинци не поврате опет у своју „стару вјеру", коју су предци њихови за много вијекова исповиједали, Караман тражи да bracchium seculare, политичка власт, дође у помоћ римокатоличкој вјери; и као што је та власт у Пољској, а противу Русије, помогла да се полатини, односно да се поунијати многи тамошњи руски народ и да постане послушан латинским бискупима, тако је он то хтио да буде и у Далмацији. Да приведемо само неколика мјеста из те Караманове работе. Каже он, денунцирајући далматинске Србе: „Цар руски Петар I. испунио је све српске цркве у Далмацији московским црквеним књигама, и нема једне такве цркве у Далмацији, у којој нијесу услијед тога завладале поред српске схизме још и вјерске заблуде московске схизме . . . Читајући српски попови и калуђери у московским књигама, да брак православних са латинима није вриједан, и да је папа прави антихрист, не могу они љубити ни свога дужда ради саме вјере, која је најчвршћа веза, која спаја у једно поданике и владаоца . . . Обраћење далматинских Срба у католичку вјеру од великог је интереса за државу, јер је истина непорјецива, да поданик друге вјере не може љубити свога

владаоца, док га год сматра непријатељем Божјим... Тим обраћењем очистиле би се од вјерских заблуда душе далматинских Срба, и цркве би се њихове очистиле од московске заразе настојањем латинских бискупа... Ко год брани питање да им се даде засебни епископ, тај брани интересе Турске или Русије, јер су сви православни епископи државни издајници", и ту спомиње на првом мјесту епископа Стевана Љубибратића, као државног издајника.[154]

Овом Караману, који се таквим фанатиком противу православне вјере показао још као осорски бискуп, обрати се, кад је он био већ на задарској арцибискупској катедри, поменути синдак инквизитор Лоредан, да му поднесе званични извештај о православној цркви у Далмацији и своје образложено мишљење, шта би имала влада наредити у погледу те цркве. Па ко сада сретнији од Карамана? Дуго је морао радити за тај извјештај, јер је збиља предугачак. Најпослије 10. априла 1750. г. он поднесе влади тражени извјештај, у коме редом и у научном апарату излаже и анализира: „постанак далматинских Срба, њихово вјеровање, њихове обичаје, и захтијев њихов да не буду зависни од дотичних латинских бискупа, него да добију епископа своје народности". Извјештај има два дијела: у првом се садржи управо сами извјештај (informativo), а у другом су 12 расматрања (considerazioni) о главним тачкама извјештаја, расматрања: каноничка, историјска и политичка. Да се упознамо у кратко са овом работом Карамановом, коју сви латински писци у звијезде кују.[155]

Говори најприје о Грцима, који дођоше у Млетке и у приморске далматинске градове, и да су сви они били „католици"; затијем о Бугарима, који да су име добили од р. Волге (Volgari, Bolgari), и о Србима, који да су добили име од „Сораб", а то значи „слуга" (conservus), и да су и Срби и Бугари, кад су прешли из идолопоклонства у хришћанство, примили латинску вјеру и признали власт папину. Али послије да су и једни и други напустили ту вјеру, и да су Срби основали пећску патријаршију, и границе те патријаршије да су проширили према границама српскога царства. Кад је пала српска држава у турске руке, да многи Срби прођоше у Далмацију и течајем времена заузеше у Далмацији латинске цркве и учинише их својима. Зову се, каже, и Морлаки, а то је исто што и Бурлаки, што

---

[154] Docum., p. 257—267.

[155] Хвали много овог арцибискупа и Farlati. V. 169.

показује њихово порријекло, јер се и данас, каже, зову Бурлацима мужици около Волге, од куда су Срби дошли. — Послије овога, прелази да излаже вјерске заблуде Срба, и ту већ понавља другим ријечима, све оно, што је Змајевић казао био: слијепо да служе источним јересима, да су иконокласти, оригенисти, анабаптисти, донатисти, богомили, да у ни једну од седам тајни право не вјерују, да су одани највећим пороцима. Српски манастири у Далмацији да су уточиште лупежâ, а најпоганији (il più protervo) да је манастир Крка. Жали, како калуђери сметају бискупима, да обављају у православним манастирима и црквама своје каноничке посјете. Спомиње затијем еп. Никодима Бусовића, кога зове вуком у овчијој кожи и да је заслуга латинских бискупа и пред Богом и пред дуждем, што су сачували Христово стадо од таквог дивљег вука; спомиње Саватију, који да је хтио преварити политичку власт и увући се у Далмацију, и Стевана, који да је обишао цркве, трујући (infettando) лажном науком народ, али да је услијед вапаjâ (gemiti) латинских бискупа протеран био из Далмације. Наводи, како би било противно Божјем служењу поставити схизматичког епископа за Морлаке, јер би то значило само још јаче их утврђивати у јеретичким заблудама, које састављају њихову схизму, и сре́ством српског епископа спремити и њима самима и њиховим потомцима вјечну пропаст (l'eterna dannazione); нити је у интересу државном дати Морлацима епископа, ког они зову владика, то јест укротитељ, који би по својој вољи кретао Морлаке, као што црногорски владика покреће свје распуштене људе, и био би тај епископ у Далмацији: сметња (distrurbo) латинским бискупима, трн (spina) државним властима и бич (flagello) за шљедбенике наше вјере". Удара тада на бенковачког пароха Симеона Кончаревића, који да је бунио народ противу нинског бискупа и да је држао свештеничку скупштину у Бенковцу противу латинског свештенства. Удара и на друга још три свештеника, који да су бунили народ, те први дио своје ове работе Караман завршује: „Пошто ови насртаји тих српских свештеника приморавају латинске бискупе да држе свагда готово и сједињено све своје оружје, нашао сам по дужности моје пастирске службе, за случај ненаднога нападаја, изложити ову споменицу, додавши јој слиједећа расматрања, која се тичу питања истакнутога и толико пута побивенога, да се постави српски епископ (vescovo serviano) у бискупијама латинских бискупа, старих, вјерних и сталних поданика свагда славне мле-

тачке државе". — И по овоме питању Караман наводи 12 расматрања: 1. да у свој Далмацији постоје два арцибискупа и дванаест бискупа, и да нема педља земље, што није под њиховом јурисдикцијом, и дакле да би било грдно (mostruosità) да у једном мјесту буду два духовна поглавице; 2. да би српски епископ у Далмацији, зависан или од пећског или од цариградског патријарха, био узроком повреде граница западног патријархата; те разјашњењу овог аргумента свог Караман посвећује 3. своје расматрање. У 4. побија права српског патријарха на Далмацију. Наводи даље у 5., да је папа Инокентије III. наредио, да латински бискупи морају имати власт над вјернима и западног и источног обреда; у 6., да су још од XI. вијека сви Срби подложни барском арцибискупу; у 7. и 8., да су српски епископи и српски свештеници невјерни држави; у 9., да примјер Аустрије, која трпи Србе, не смије служити за републику, јер злу не треба подражавати; у 10., да су Срби примљени у Далмацију не као схизматици, него као католици; у 11., шта би требало радити да се полатине православни Далматинци, и како у томе треба на згодни начин да влада предњачи. У пошлеђњем, 12. расматрању Караман преклиње владу да искорјени православну вјеру из Далмације, јер је та вјера штетна за државу, исто као и за римокатоличку цркву, пошто „четрнаест латинских митра у Далмацији, то су четрнаест бисерâ, који красе царску дијадиму славне државе, а српска митра био би петнаести камен, колико таман за религију, толико фаличан за државу. Ако је некада пјесник славио Онорија, да је обратио Алане у латинску вјеру, све ће хришћанство пјевати похвалне химне бесмртној млетачкој републици, да је она милошћу својом примила и благочастијем својим обратила Србе у латинску вјеру . . . Служитељи латинске вјере, која је темељна вјера и ове провинције и све државе, хвалу ће свагда одавати ономе Богу, који нам је даровао вјечно спасење и који је изабрао десницу славне млетачке државе да нас сачува од оближњих држава, да се не родимо Турци или Лутерани, и који је одредио његово благочастије, да се сачувамо од српске опасности (dal pericolo serviano), како се не би потомци наши рађали схизматици у српској Далмацији, него католици у млетачкој Далмацији".[156]

Караманов овај извјештај послужио је синдацима инквизиторима за основу у односима далматинске владе наспрам православне цркве. Као спис из арцибискупског пера, био је исти

[156] Docum., p. 271—319.

извјештај за ту владу ауторитативан, и мисли арцибискове о православној цркви и о далматинским Србима, изражене у том извјештају, биле су за њу мјеродавне. Исте год. (1750.) 10. окт. изишла је од тих синдака инквизитора наредба за Далмацију да без сваког изговора имају важити пређашње наредбе: 1. да никакав српски свештеник не смије заузети парохијску службу, док не буде испитан у курији онога бискупа, у чијој се бискупији дотична парохија налази; 2. припада дотичним бискупима право да постављају парохе у православним парохијама и да им на то издају бискупске патенте, а који се православни парох усуди служити без бискупске патенте, биће кажњен тамницом или новчаном глобом, а при упорству у томе биће прогнан из државе; 3. сви су православни пароси и црквени тутори дужни дочекивати латинске бискупе, кад им дођу у каноничку посјету и то на начин како приличи високом бискупском достојанству; исто су то дужни чинити и настојатељи православних манастира, кад им дођу бискупи у каноничку посјету; 4. никакав православни парох не смије благословити један мјешовити брак, док није добио на то писмену дозволу од надлежног бискупа.[157]

Као што се види, синдаци инквизитори не послушаше савјете проведитора Болдў, него повјероваше арцибискупу, те и не питајући сенат издадоше ову своју наредбу, која у осталом није друго, него оно исто, само са допуном још 4. тачке, што су наредили били прије противу православне дотични папалински проведитори. А друкчијој се наредби из задарског владиног двора нијесу могли православни ни надати, кад је посао њихове цркве био у рукама И. Лоредава. Па видећи православни Далматинци, да им од владе помоћи нема, и да чак синдаци инквизитори, који су нарочито из Млетака послани били да проуче стање Далмације и да предложе лијек, којим би се санирало то стање, а између осталога уредило и питање о православној цркви, видећи ово православни Далматинци, смисле и одлуче помоћи себи сами. Свештеници православни одлучно су се опирали да признаду ма у чему било над собом власт латинских бискупа. Многе је свештенике, који би показали мало оштрију опорбу, влада казнила новчаним глобама и тамницом; али ни то није кадро било да усколеба постојанство у вјери својој тих свештеника, него се и у истим тамницама слушао гласно њихов протест противу нападаја на цркву им и на савјест. Свјесни су били српски свештеници далматински да бране свету ствар, и отуда

[157] Ст. архива зад. еп., бр. 284.

енергија њихова, да се не покоравају бискупима и да не слушају владине наредбе противу вјере своје. На Ваведеније исте ове 1750. године буде састанак манастирских настојатеља код цркве св. Илије на Косову под предсједништвом крчког настојатеља Никанора Рајевића. На тај је састанак дошло још 12 старијих угледнијих свјетовних свештеника, а међу њима и протопоп Симеон Кончаревић. Били су на истом састанку и многи вијенији свјетовњаци из свију главнијих мјеста Далмације. Сви једнога духа и једне мисли, да се треба до крајности опирати латинској напасти. А пошто је требало тај исти дух да прониКне свуда по Далмацији и да се једнодушност покаже свугдје, а ради уздржања те једнодушности у свему свештенству и народу требао је епископ, као духовни старјешина свију; пошто су пак сви знали да им влада неће дати да имају свог епископа, или ће их заваравати у томе, као и прије пустим обећањима, — то и одлуче на поменутом састанку да изаберу себи сами епископа и да замоле српског патријарха, да им тог епископа посвети. Ова одлука буде одмах и изведена, и буде од свију једногласно изабран протопоп Симеон Кончаревић за далматинског епископа.[158]

17.

Послије тога избора Кончаревић пође у ман. Крупу, и у очи Божића исте године закалуђери се. Међутијем са истог оног косовског састанка буде управљено колективно писмо српском патријарху Атанасију II, који је тада боравио у Сарајеву, молбом да би Кончаревића посветио за православног далматинског епископа. На писму патријарху потписани су: 3 манастирска настојатеља, 10 парохијских свештеника и 28 свјетовњака.[159] Писмо је ово стигло у Сарајево, кад се патријарх Атанасије спремао на одлазак у Пећ, гје је тек тада доведен био у ред патријаршијски двор, послије пљачке, којој се подвргао био. Патријарх уважи молбу Далматинаца и писмом од 21. августа 1751. г. нареди дабробосанском митрополиту Гаврилу, да заједно са још два епископа хиротоније Кончаревића, и у име патријархово да му изда односну грамату. Ово митрополит Гаврил изврши у Требињу 15. септембра исте године, те изда новопосвећеном епископу Симеону прописану грамату.[160] Еп. Симеон поврати се у Далмацију одмах послије тога и настани се код

[158] Конч. ркп.

[159] Ст. архива зад. еп., бр. 285.

[160] Docum., p. 320. 321.

цркве св. Јована крститеља у Бенковцу, која се црк.а тада назвала и послије свагда називала „владичанска црква“.

Све ово учињено је било без изричне дозволе млетачке владе, и то су знали наравно употребити на свој корист далматински бискупи, а на челу им Караман. Почне овај арцибискуп одмах отворени рат противу еп. Симеона, истичући на првоме мјесту, како он шурује са иностраним епископима, од којих је и примио посвећење, и како је опасан по државу, те га треба чим прије уклонити из земаља републике. У овоме смислу поднесе он 4. јануара 1752. г. односни извјештај проведитору ЈеронИму Балби. Овај проведитор, премда је и био наклоњен римокатоличкој вјери, као што показују неке наредбе његове, издане у Котору у погледу православног бокељског свештенства, ипак, познавајући лично еп Симеона и све врлине, које су красиле тога архијереја, и колико га Срби далматински љубе и штују, није хтио слијепо усвојити предлог Караманов, као некада онај спндак инквизитор Јоредан, него умири арцибискупа обећањем, да ће ствар испитати и учинити што треба по закону. Међутијим нети проведитор даде упуство политичком главару бенковачком, како би еп. Симеон удесио своје поступање у јавности на начин, да не би влада имала повода, да противу њега поступа. Имајући еп. Симеон пред очима не личну неку славу или сујету, него интересе цркве, он се тако и владао; и да не боде очи латинским бискупима својим епископским достојанством, он се и као епископ показивао и називао само протопоп и бенковачки парох, а у тадашњим својим спиљелијама, што је свештеницима издавао, потписивао се само „епископ косовски.“ И у самој ствари његово је држање било тако смјерно и понизно, и само обраћено на добро своје цркве и народа, да му није могао нико ништа опазити. Али баш ово је и разјарило арцибискупа Карамана, те не могући наћи помоћи за своје страсне тежње код проведитора далматинског, написе у Млетке сенату на онај већ познати нам његов начин. Написе о томе и папском нунцију у Млетке, а уједно и свом тамошњем заступнику. Сенат потражи о еп. Симеону односни извјештај од далматинског проведитора. Проведитор одговори на најповољнији начин за еп Симеона, хвалећи сенату узорно владање његово. Али ко ће да одоли свемоћним латинским прелатима и да их приволи на мировање, кад се тиче њихових личних интереса? И ствар је свршила тиме, да је сенат издао 5. априла 1753. г. проведитору Балби наредбу, у којој каже да уважава све што је он казао у обра-

ну Кончаревића, али пошто није било канонично његово постављење, то нека он (проведитор) гледа на опрезни начин и без вике (in maniere prudenti e meno osservabili) уклонити га из Далмације, а међутијем нека пошље сенату на преглед грамату посвећења Кончаревићева за епископа.[161] По ријечима ове сенатске наредбе изгледа, да није ни сам сенат хтио, да се поступа са еп. Симеоном круто, а из онога, што тражи сенат да му се пошље Симеонова грамата посвећења, могло би се мислити, да је вољан био сенат ипак том епископу допустити, да управља далматинском црквом. Али и ово све знали су далматински бискупи осујетити. Чим је стигла у Задар она наредба, они подигоше таку вику, да је проведитор принуђен био и на силу извршити одмах ту наредбу. Средством политичке власти бенковачке и односног војничког старјешине перушићког, посавјетује проведитор еп. Симеону, да се сам уклони преко границе, по свој прилици давши му паду, да ће се моћи наскоро опет повратити у Далмацију. Послуша еп. Симеон савјет и пријеђе на велики четвртак исте (1753.) године у Поношну, у Лици. Постигнувши ово далматински бискупи, да се уклонио из Далмације мрски им „схизматички лажни епископ“ (scismatico pseudo-vescovo), они се већ даље постараше код млетачке владе, како се не ће више никада повратити у Далмацију еп. Симеон, као што се није више ни повратио.[162]

Није ни осамнаест пуних мјесеци Симеон био у Далмацији као епископ, али је ипак и за то кратко вријеме учинио доста за своју епархију, и поправио и уредио све оно, што се у црквеној и пастирској служби запустило било за близу 30 година, од како је уклоњен био из Далмације еп. Стеван Љубибратић, и за које је вријеме Далмација без свог епископа била. Цркве су биле све у ред доведене и свака је сада добила свог свештеника; стално су уређени били протопопијати: котарски, буковички, кнински, петровопољски и цетински и одређени дотични надзорници за сваки протопопијат: тако су исто и манастири снабдјевени били нужним бројем калуђера за манастирску службу. Настојатељ ман. Крке Никанор Рајевић био је произведен за архимандрита и повјерена му служба епископског егзарха за сву епархију. Почео је био еп. Симеон настојати и да се школе за народ по главним парохијама заведу, али је на жалост морао

---

[161] Ib., p. 325.

[162] Подробно све ово у Кончаревићевом рукопису, и под бр. 297 у ст. архиви задарске епископије.

на скоро из Далмације да одлази. Находећи се у Попини, он је отуда управљао црквом средством свог сталиха архимандрита Никанора, и ту је свештенике рукополагао за Далмацију. Надао се свагда да ће се моћи опет повратити у отаџбину, и то особито с тога, што му није био противан ни нови проведитор Фр. Гриманн, који је дошао послије проведитора Балби. Обраћао се ради тога неколико пута молбом на сенат у Млетке. Али су латински бискупи далматински знали сваки пут тако упливисати на сенат, да му није никада било ни одговорено на молбе. Почео се био и народ, особито у Буковици, бунити ради ових неправица и пријетити устанком, ако се еп. Симеону не допусти повратити се у Далмацију. Ово је сада употребио тадашњи нински бискуп А. Трипковић, који је имао тобожњу духовну јурисдикцију над неким дијелом Буковице, те извјести о томе Карамана. Овај одмах напише влади истичући нови тобоже примјер, како српски епископи друго и не знаду него бунити народ, и како треба енергично стати на пут томе новоме злу. Проведитор је био Ал. Контарини, кад је онај народни устанак пријетио, и био је строги папалин, дакле противник православне вјере. Послије одпосног извјештаја сенату и повољног одговора од сената, изда овај Контарини 5. августа 1759. г. наредбу да ће бити строго кажњен сваки онај, који буде имао каквих спошаја са „лажним епископом“ Кончаревићем, који се у истој наредби проглашује „државним издајником, јер је бунио народ противу државе.“[163] И овијем је пресјечена еп. Симеону и пошљедња нада, да се икад више поврати у Далмацију. Провео је невини страдалник још три године у Лици, и тада одлучи пријећи у Русију. Дочују за то у Буковици, те неколико калуђера из Круне подигну тридесет кућних старјешина из околине, који се заједно са својим породицама преселе у Лику к еп. Симеону, те заједно сви крену у Русију. То је било послије Спасов-дана 1762. године.[164]

Еп. Симеон настани се у Кијеву у Петропавловском манастиру. Бавио се највише књигом, и тада је саставио знаменити свој „летопис црквених и грађанских догађаја“, који је послужио главним извором свега што је довде написано у овој књизи. На једном листу овога летописа има запис, да је ту књигу написао „многострадални епископ Симеон далматински“. И удаљен од отаџбине мислио је свагда о њој, јер је искрено љубио

[163] Ст. архива зад. еп., бр. 315.

[164] Рукописна биљешка на спису бр. 315. ст. архиве зад. епископије.

своју Далмацију, коју у своме лѣтопису он спомиње свагда најњежнијим изразима, и свагда стрепи да православне Далматинце његове, који су без ичије заштите, не прогута латинско море. Мислио је и о потребама далматинских црквља, те је од руског царског двора измолио много црквених књига и црквених одежда, и то је све послао у Далмацију да се разда сиромашнијим црквама. Умрô је 12. фебруара 1770. године, и свето тијело његово сахрањено у поменутом Петровопавловском манастиру у Кијеву, гдје и данас почива.[165]

18.

Послије одласка из Далмације еп. Симеона, далматинска је православна црква остала без свога духовнога поглавице, а православни Далматинци изложени са сваке стране нападајима и од никога не заштићени у питањима вјере своје. На снази су били дукали 18. јануара 1708. г. и 14. јула 1718. године. По првом дукалу, као што смо видјели, у земљама млетачке републике могли су постојати само „католици а не схизматици" (cattolici e non scismatici), а по другом, дозвољавало се источно богослужење, али под условом да дотични, који желе имати то богослужење, морају ипак исповиједати символ флорентијскога сабора, дакле бити „унијати", што је за средишњу млетачку владу сасвијем основано значило исто, што и „католици". Ова су два дукала била мјеродавна и служила су нормом за далматинске проведиторе у издавању њихових наредаба за православне у Далмацији. Ова је норма била основом за Ривину наредбу од 28. априла 1708. г., Гриманову од 4. септембра 1735. г. и Кавалијеву од 27. марта 1741. г., по којим наредбама православни Далматинци морали су бити безусловно „унијати", то јест, римокатолици са источним богослужењем. За латинске пак далматинске бискупе поменути дукали су значили, да православни Далматинци морају бити само „католици", а источно богослужење могло се трпјети само за времена, док се потпуно не покатоличе, и пријеђу, као што се Караман изразио, in Latios ritus. Православни Далматинци према овоме налазили су се између одлучне алтернативе: или бити „католици", дакле прави латини, или „унијати." Православни нијесу они смјели бити, јер ко се истицао за православнога, и дакле противником

[165] Биљешка на истом спису. Испореди С. Д. Магазин, год. 1847., стр. 136—147.; год. 1861., стр. 217—226 Н. Поповъ, Правосл. церковь въ Далмаціи, у журналу „Прав. Обозрѣніе", 1873. I, 490—492.

латинства или уније, тај се сматрао издајником државе, те је као такав кажњен био, или новчаном глобом, или тамницом, или најпослије прогоном из земаља републике. Али и покрај свега тога, православни Далматинци су се знали уздржати у вјери својој и сачувати се и од латинства, и од уније. Тешко и претешко им је било уздржати свој православни карактер посред толиких непријатеља православља, али је код њих била дубока религиозна свијест, која их је учила да мудри у својим поступањима буду, и снажила их је у сталности у вјери својој и у енергији на обрану њену. Све оно, што су и како су православни Далматинци радили да се очувају у вјери својој, потврђује ово што сада рекосмо; а то потврђује и даља радња њихова о томе.

Ми смо видјели, да је дукалом 1714. године забрањено било православним Скрадињанима да поправе и отворе цркву своју ради богослужења, и да је послије тога дозвољено било скрадинском бискупу да са својима састави зборски закључак, да ће се моћи она црква отворити, ако на то изда приволу бискуп. Год. 1719. бискуп Иванић извијести конгрегацију кардинала у Рим о својој бискупији, и ту казује како је број „схизматика“ нарастао сада у Скрадину, како тај народ слуша калуђере, који не признају папу и само лажним догматима (falsis dogmatibus) уче народ; како је зло што постоји закон о мјешовитим браковима, јер кроз то многи прелазе у „схизматике,“ и како је сва његова брига сада, да се очисти бискупија његова од тих „схизматика“, каквих има 1812, а римокатолика тек мало више.[166] О овоме конгрегација је извијестила млетачку владу молећи да запријечи, да се множи број „схизматика“; и влада овласти 1725. г. бискупа Томашића да може нови збор својих сазвати и поновити пређашњи закључак, да се без бискупове дозволе не ће моћи отворити православна црква у Скрадину. То је било и учињено 7. јула исте године, те одузета свака нада православним Скрадињанима да добију своју цркву. Протекле су биле неколике године, и православни Скрадињани опет замоле владу ради цркве. Буде им проведиторском наредбом од 21. јула 1733. г. на шибеничког кнеза одговорено, да без дозволе из Млетака цркву добити не могу. Тек у априлу слиједеће године допусти проведитор Ђ. Гримани да могу градити себи кућу, а не цркву, и та кућа нека служи за њихове састанке, као братска кућа, и да се ниипошто не усуде у тој кући служити литургију, или

[166] Docum., p. 107.

обратити сву кућу или ће дио у цркву, јер ће у таквом случају сва кућа бити разорена из темеља. Караман хвали ову наредбу Гриманову, јер „Срби знаду почести са простом кућарицом, а послије сврше тиме, што то по својој власти претворе у цркву и манастир.“ Послије 12 година опет замоле православни Скрадињани ради цркве, и опет се дигао противу тога тадашњи бискуп Брагадин, и опет проведиторска забрана. Вјерујући у светињу своје ствари, нијесу православни Скрадињани клонули духом ни послије свију тих недаћа, него 1749. г. обрате се они познатим нам синдацима инквизиторима у Далмацији, понављајући своју пређашњу прошњу. Али је Лоредан био међу тим синдацима инквизиторима, и наравно прошња је ова остављена без одговора. Престала је власт инквизиторâ и ступио је на проведиторску службу Балби, при коме изгледало је, као да ће нешто бити боље за православне, те се и Скрадињани одлуче на нови покушај. Међу њима се налазио богати трговац Јоаким Жарковић из Ерцегновога, сестрић кнеза Саве Владислављевића, тајног савјетника руског цара Петра великог. Питање о скрадинској цркви узео је овај Жарковић у своје руке, и посавјетује својим суграђанима да изаберу депутацију од неколико њих, која ће поћи лично пред дужда у Млетке и молити ради цркве. Депутација буде изабрана, и прикаже 4. јула 1752. г. односну писмену молбу државном савјету.[167] Слиједеће 1753. г. 10. септембра приказана је била од скрадинске депутације и друга прошња истог садржаја, само нешто подробније изложена.[168] На ову другу прошњу сенат се није осврнуо, него је узео за основу односних својих наредаба прву ону прошњу 1752. године. Ову прошњу предао је сенат консулторима ради извјештаја, који су они одмах и поднијели; али сенат још није хтио одлуке своје издати док не чује и од далматинског проведитора мишљење о предмету оне прошње. Буде ради тога она послана 10. децембра 1753. г. тадашњем проведитору Фр. Гримани. Проведитор се тада обрати за односне информације шибеничком кнезу, и кад је то добио, поднесе 26. јануара 1754. г. (или по млетачком рачунању времена 1753. г.) подробни извјештај сенату, истичући како би требало прошњу ону Скрадињанâ уважити, особито ради политичких разлога.[169] Овај Гриманов извјештај пошље савјет десеторице консулторима да поднесу о истоме своје мишљење. То

[167] Ib., p. 323.
[168] Ib., p. 325.
[169] Ib., p. 329.

они учине, и 16. маја 1754. г. поднесу већ свој извјештај, али садржаја сасвијем противног православној вјери. Подробан је овај извјештај, а главна му је мисао да покаже, како треба стати на пут тежњама дотичних у Далмацији, који би хтјели да не буду „прави католици и да немају опћења са латинском црквом“; у конкретном пак питању Скрадињанâ, ови консултори изражавају мишљење: „ако влада налази да има својих разлогâ дозволити да се одмах отвори црква, о којој просе Скрадињани, према данашњем стању ствари (а то је у смислу Валијерове наредбе од 1686. г. за Далмацију), та се црква мора отворити безусловно као грчко-католичка (greco-cattolica), зависна од духовне јурисдикције латинског бискупа, и са свештеником, који ће вршити источно богослужење, али кога ће латински бискуп имати да претходно испита и овласти на вршење тајни; и овоме не ће имати разлога да се противи ни дотични бискуп, ни латинско грађанство скрадинско, а народ, који проси да се та црква отвори, нема права да се томе не покори.“[170] Ово мишљење консултора својих сенат је у главноме усвојио, те декретом од 24. августа исте године саопћио је далматинском проведитору дозволу своју, да се отвори за јавно богослужење црква у Скрадину, и то у смислу оних наредаба и правилâ, која постоје за остале цркве грчко-католичког обреда у провинцији, и наредио је, да проведитор то одмах и изведе.[171] Допушта дакле сенат православним Скрадињанима, да могу имати своју цркву, али та црква мора бити унијатска. У смислу поменутог сенатског декрета издао је 22. октобра исте 1754. године проведитор Гримани односну наредбу, да се црква у Скрадину отвори за богослужење и украси по прописима источног обреда, као што је у грчко-католичким црквама у Задру, Шибенику и Хвару, а на славу „наше свете католичке вјере“ (di nostra santa cattolica religione);[172] а о зависности свештеника те цркве од латинског бискупа не говори се ништа у овој наредби, него је ту речено, да црквена општина има право бирати себи свештеника, и да тај изабрани свештеник може одмах заузети службу без икакве запријеке (senza verun impedimento) и вршити исту службу без сваке сметње. — У чуду су били на први мах православни Скрадињани са овом и оваквом дозволом, и хтјели су је не примити, него опет молити да им се као православнима изда

[170] Ib., p. 335—349.
[171] Ib., p. 351.
[172] Ib., p. 354.

дотична дозвола. Ово је била мисао оћа свију Скрадиљана у први час, и тек послије неколико дана дођоше на другу мисао. Хладнији и старији разумјели су, да пренагливши могли би изгубити и оно, што им је сада било дозвољено, те почеше савјетовати остале да се у помирљивом правцу ради. Главну ријеч о томе водио је и сада поменути Ј. Жарковић, а помагао му је грчки архимандрит Никанор, који је нарочито ради овога дошао био у Скрадин. На односном састанку, што се тада држао, узео се у обзир карактер млетачке владе, која у интерконфесионалним питањима никада не издаје одлучне наредбе, јер она хоће свагда и Богу да служи и ђавола да не љути, а уједно се испоставило да оном проведиторском наредбом обуздане су властољубиве тежње скрадинског бискупа, који је лишен сваког утицаја у црквене и црквено-општинске ствари православних, и да је њима слободно бирати себи свештеника строго православнога, који је независан у свему и по свему од латинског бискупа, и да су дакле они потпуно слободни да се Богу моле и у својој цркви служе по прописима православне цркве без икакве латинске контроле у томе; видећи, да им за образац њиховог црквеног и црквено-општинског живота проведиторска наредба спомиње цркве у Задру, Шибенику и Хвару, у којим црквама, као што је сав свијет знао, па и иста влада, никада се није споменуло име римскога папе, нити читао други символ вјере, него само и свагда никео-цариградски; узимајући уз то у обзир, да влада зове „грчко-католичкима“ поменуте цркве, а сада и њихову зато само, што их у смислу постојећих тадашњих државних наредаба тако звати мора, и да се томе називу они опријети не могу (као што се не могу ни данас православни у аустро-угарској монархији опријети да их зову „грчко-источњацима“, јер им силници не допуштају да се томе опиру), те да је тај назив за њих само пука формалност, коју они не би никада допустили да се и у реалност претвори, — одлуче православни Скрадињани на поменутом свом састанку, да ће се владати као црквена општина онако, као што се владају задарска, шибенчка и хварска црквена општина, и према томе закључе примити издану им дозволу, да своју цркву отворе. Овај закључак свој саопће шибеничком кнезу Диједу. Одмах буде изабран за пароха Тодор Кричка, а у децембру исте године буде црква отворена за јавно богослужење; био је затијем устројен и црквено-општински правилник (madregola) у чисто православном смислу, који је правилник влада без икакве опаске одобрила 23. септембра 1756. године.[173]

---

[173] Скрад. црк. општ. архива.

Да је овај црквено-општински правилник скрадински могао добити од далматинске владе одобрење, и да је дакле та влада, и поред свег оног навода у својој наредби о „грчко-католиштву“ скрадине општине, признала tacite строго православни карактер исте општине, има се за то захвалити тадашњем проведитору Фр. Гриманију. Видио је овај проведитор да се православним Далматинцима чине неправде на сваком кораку и да све то потиче од латинских бискупа. Живи су му примјери тога били: арцибискуп задарски Караман и бискуп шибенички Донадони, којима је у пошљедње вријеме дошао у помоћ и сплетски арцибискуп Биза, далеко оглашен за своја прозелитска јунаштва међу православним Србима. Како је Гримани мислио о овима и о осталим далматинским бискупима видјећемо најбоље из једног извјештаја његовог што је касније поднио државном савјету у Млецима.

Немало дирнут свима оним бискупским интригама противу скрадинске православне цркве, а видећи да су упливом на владу далматинских бискупâ и њихових агената, ослабљене чак и најновије наредбе средишње власти о томе, да не буду православни узнемиривани у Далмацији, у свези поменутог извјештаја свога од 26. јануара 1754. г. напише Гримани 5. фебруара исте године савјету десеторице и покаже потребу, да се новим дукалом обуздају они бискупи.[174] У исто вријеме пође у Млетке са пуномоћницом свију православних далматинских црквених општина угледни један Шибенчанин Спиридон Руђери, и прикаже савјету десеторице меморијал. У томе меморијалу жалба је на латинско свештенство, које нини такве ствари у Далмацији, које се ни у папским булама не одобравају, пошто бискупи узнемирују православне цркве својим посјетама и хоће да подвргавају испитима православне свештенике, који бивају приморавани да пишту у бискупским канцеларијама свједоџбе за службу; како је народ узнемирен што се у његове црквене ствари уплећу људи друге вјероисповјести, и сада моли, да државна власт изда дукал, којим би се поновили дукали 1641. и 1739. године.[175] Савјет десеторице, који је имао већ пред собом извјештај проведиторов истога садржаја, уважи овај меморијал, и 30. јула 1754. г. буде издан дукал, којим се у свему и по свему потврђује пређашњи дукал од 13. јула 1739. г., да латински бискупи не смију узнемиривати православне Далматинце у њиховом богослужењу,

---

[174] Ст. архива зад. еп., бр. 304.

[175] Docum., p. 350. у биљешци.

и наређује се проведитору, да овај дукал објави свима у Далмацији. Ову наредбу Гримани одмах изврши, и дана 29. октобра исте године, пошто је тај дукал саопћио задарском кнезу Морозинију, објави исти дукал окружним писмом свима далматинским бискупима. За три недјеље сви бискупи одговоре, да ће се по наведеном дукалу владати.[176]

19.

Може врло лако бити да су по упуству овог истог проведитора, а сугласно са оним, што је он написао био савјету десеторице у извјештају свом од 25. јануара 1754. г. о скрадинској цркви, како би се могло побољшати стање православних Далматинаца, поднијели истом савјету представници свега православног народа и Далмације и Боке прошњу, да би могли имати свог епископа. Прошња је ова приказана била у савјету 20. новембра 1754. г. Описује се у прошњи потреба, да буде у Далмацији стални православни епископ, и моли се, да би за епископа био именован Дионисије Новаковић, „који наш српски језик познаје и православни је, и вјерни је поданик републике, родом из книнске крајине, који се учио у манастиру Савини, особа, која је на гласу и која има знања и добрих својстава, и од које се можемо надати да ће наше погрјешке исправити и много добра међу нама учинити.“[177] Овај Дионисије био је тада (и од 1749. г.) епископ будимски, и може бити да су се Далматинци њему обраћали описујући му своје тегобе, и да им је он изјавио да би прешао у Далмацију за епископа, кад би на то издала своју приволу млетачка влада. Наравно да влада није испунила ову жељу Далматинаца већ и због тога, што је Новаковић био епископ у Аустрији, на коју је млетачка република свагда са подозрјењем гледала.

Ове исте 1754. године уплео се у послове православне цркве у Далмацији и осорски бискуп Никола Динарић, да јој само још више отешча стање. Бискуп овај, који је иначе био човјек научен, хтио је да не остане иза осталих далматинских бискупа у нападању на далматинске Србе, и као што је некада Караман, као осорски бискуп помогао арцибискупу Змајевићу у грјешу православне цркве и српскога народа, тако се сада, и овај осорски бискуп јавио у помоћ арцибискупу Караману. Рачу-

---

[176] Ib., p. 350—351. 358—362.

[177] Ib., p. 362. Види С. Д. Магазин, год 1837, стр. 127—129. М. Јакшић, О Арсенију IV. Карловци, 1899. Стр. 224. и сл.

нао је можда, ако је Караман оним писањем својим постигао арцибискупску катерду задарску, да би могао и он постићи то исто. Није ово постигао, али је зато добио арцибискупију сплетску. Написао је овај Динарић дугачку дисертацију, да по његовом мишљењу новим аргументима докаже, а на допуну онога што су Змајевић, Качић и Караман написали, како је неоснована тежња православних далматинских Срба, који би хтјели да свог епископа имају. У тону писања нешто је умјеренији од сада поменутих арцибискупа, јер употребљује у мањој количини оне тривијалне изразе, каквима су се служили арцибискупи. Оштро удара на калуђере, који да су једини криви, што се дигоше далматински Срби да траже себи епископа и да не признају власт латинских бискупа. „Да није калуђера", каже, „који вјерским својим заблудама узбуђују народ на противност латинима, најлакше би се могао прости далматински народ привољети да прими не само латинске догмате, него и богослужење латинско." Па да тобоже освијести тај народ, који је од калуђера заведен, обраћа се он далматинским Србима (alli Serviani) да му кажу, јесу ли они „католици или схизматици", а он ће им доказати и у једном и у другом случају, да је неоснована њихова тежња, да добију свог епископа. „Ако су они прави католици (veri cattolici), тада нема смисла њихово питање, и оно је осуђено и од божанских и од човјечанских закона, јер они имају свога старјешину у дотичним бискупијама, гдје живе, коме су старјешини они по каноничким прописима потчињени и кога морају признавати за свога поглавицу, нити се они могу те потчињености одрећи, ако не желе пасти у схизму... Ако ми пак одговоре да они нијесу сједињени са латинском црквом (che non sono uniti colla chiesa latina), тада ја сам принуђен назвати их схизматицима, јер су они такви у самој ствари, чим теже да не буду у јединству са латинским бискупима и да им не буду потчињени. А пошто су схизматици, то не смије се њима дозволити не само да свог епископа имају, него им се не смије допустити, ни да цркве своје имају, нити јавно богослужење у мјестима католичким, и може се само толерирати, да у приватним кућама врше своје богослужење, као што то чине јевреји и грижони и други иновјерци. Тако је то увијек бивало по вјерском начелу најблагочастивије млетачке владе, која није никада у својим провинцијама дозволила схизматицима и јеретицима, да могу цркве имати и јавно богослужење вршити. И сви би бискупи и сви католици морали клонити се њих и избјегавати их, да не

би случајно имали с њима каквог опћења in divinis и тијем пали под каноничке казне". Кад је овако овај бискуп Динарић поставио своје питање, тада већ упушта се у дуго навађање доказâ, који по његовом поткрјепљују ово његово казивање. А ти докази сви узети су из папских конституција и каноничких зборника латинске цркве, а посебно из папских одредаба издапих о унијатима. И послије тога удара на далматинске Србе, који се само претварују пред властима да су „католици", а у самој ствари они су „схизматици", и каже да је врријеме већ, да скину образину и да се покажу оно што јесу и ради чега они траже, да не буду под влашћу латинских бискупа, него да свог епископа имају. „А пошто не ће сами", завршује Динарић, „да се покажу шта су, откриће им лице највиша власт намјесника Исуса Христа и показаће свему свијету хришћанском њихову опаку тежњу. Пије IV. врховни првосвештеник са катедре св. Петра, с којом је Дух свети, открио је свему свијету, какви су они и ради чега оно траже. Издао је он апостолски бреве 16. фебруара 1564. г., да сви вијерни јасно виде, да Срби траже да се ослободе од потчињености латинским бискупима само ради тога, да би могли, не бојећи се казне, слободно ширити своју јеретичку, опаку и бесмислену науку, и тијем заразити својим свјетогрдним, лажним и осуђеним блудњама латинске народе, а на пропаст душâ њихових и оближњих народа, на саблазан свега свијета, на увриједу Бога и на штету и пропаст католичке вјере. За такве их открива апостолски оракул једног врховног првосвештеника, који је тијем засвједочио пред свим хришћанским свијетом своје велико милосрђе и ревност, и своју особиту љубав наспрам наше славне републике... И пошто су сада јасном свјетлошћу поменутог апостолскога бреве објелодањене намјере далматинских Срба словено-грчког обреда (delli Serviani della Dalmazia di rito slavo-greco), ради којих они траже да не буду потчињени јурисдикцији латинских бискупа и да добију епископа словено-грчког обреда, не би они сада више смјели приказивати се пред дуждев пријесто и тражити књажевску дозволу, да би могли имати свога старјешину са епископским достојанством, јер државна мудрост не ће моћи него само да са презрењем одбије њихово питање, које се само на то клони, да заведу и осталу Далмацију, као што су у Боки которској завели толика села, која су прије латинска била, а која су постала схизматичка ради близине са Црном Гором и услијед додира са егзарсима, које је у разна времена слао тамо пећски патријарх

на штету и пропаст католичке вјере и латинског обреда и на узнемирење оне вијерне провинције".[178]

Ова дисертација бискупа Динарића, премда писац јој и каже у почетку, да „новим" аргументима хоће да докаже, како православни Далматинци немају право тражити засебног епископа, у самој ствари није друго него оно исто, само другим ријечима, што су казали остали бискупи, прије овога Динарића, о истоме предмету. Изгледа да ова Динарићева работа није била званично употребљена, јер нигдје се о њој не спомиње у званичним списима владе. Ми смо споменули овдје о тој работи ради хронике.

20.

Док је био на влади проведитор Гримани, мирно је било за православне у Далмацији, нити су смјели у њих дирати латински бискупи. У октобру 1756. г. Гримани остави проведиторско мјесто, које заузме најприје Ал. Контарини, а послије њега Фр. Диједо, оба ватрени папалини, те се под њима далматински бискупи осјетише већ слободнији. Већ 1757. г. видимо их мал не све на стари свој посао наспрам православне далматинске цркве. Нински бискупи А. Трипковић протестира да се гради православна црква у Обровцу, а крупским калуђерима објављује, да ће им доћи у каноничку посјету манастира.[179] Скрадински бискупи А. Бецић кињи на све начине Скрадињане ради цркве, и оптужује Крчане код владе да буне народ противу римокатоличке цркве.[180] Сињетски арцибискуп П. Биза шаље фратре у сињетско загорје и у цетинску крајину да помогну тамошњим фратрима „обраћати схизматике", а познати нам Динарић слиједи му стопама.[181] Шибенички бискуп М Калебота пише сињетском арцибискупу, како 13685 схизматика, што су у његовој бискупији надражени од калуђерâ, чине сваку противност римокатоличким свештеницима, како не може поћи у каноничку посјету, јер се боји неприликâ, и моли, да се средством генералног проведитора постара, да буду зауздани они „схизматички и јеретички" калуђери.[182] А главни је у овом колу свагда исти задарски арцибискуп Караман.

Имали су сви ови и остали бискупи састанак да се договоре шта морају предузети, да би им православни Далматинци при-

---

[178] Приједпис Динарићеве дисертације налази се у архиви зад. еп.

[179] Ст. архива еп зад., бр. 317.

[180] Ib., бр. 318.

[181] Ib., бр. 319.

[182] Биљешка на спису бр 319. ст. архиве зад. еп.

знавали над собом власт, и на том састанку одлуче обратити се ради овога савјету десеторице у Млетке колективном представком, коју одмах и саставе, и 6. априла 1758. године прикажу у савјету. Напомињу у тој својој представци, како је млетачка врховна власт свагда штитила права бискупска, и бранила та права од сваке повриједе са стране, те се зато они, два арцибискупа и остали бискупи, обраћају тој власти са жалбом на „страшни и скандалозни покушај калуђера и попова грчко-словенских“ (enorme e scandaloso tentativo dei callogeri e preti di rito greco-slavo), који хоће да униште свету њихову бискупску власт. Казују за тијем, како ти калуђери и попови под изговором разлике обреда, али у самој ствари да би могли без бојазни сијати у народу „отров лажне науке“ (il veleno di erronee dottrine), одричу се да признаду бискупе за своје духовне старјешине, не ће да примају од њих каноничко постављење за законито вршење тајни, не ће да се приказују бискупима ради каноничког испита о њиховој способности за службу, па чак затварају цркве да не би могли бискупи обавити у њима каноничке посјете, и како таквим поступањем калуђерâ и попова вријеђа се владајућа католичка вјера и поткопава се бискупско право, а тијем гази се и црквена и државна власт; па да би се предуприједило ово зло, које иде на „духовну пропаст душа“ (alla spirituale rovina delle anime), моле највјернији ови арцибискупи и бискупи, да би дужд издао нужне наредбе, „да се сачува њихова духовна јурисдикција“ (a preservare la loro spirituale giurisdizione), јер ће се тијем стати на пут „ширењу заразних догмата, који каљају провинцију“ (il progresso dei contaggiosi dogmi, con cui si vá infettando la provincia), обрадоваће се народ латинске вјере, који је, исповиједајући исту вјеру свог владаоца, свагда готов био и крв своју пролити за распрострањење како свете вјере, тако и државних граница, и најпослије ће се тијем бискупима пружити могућност да „особито при свештеним посјетама“ (specialmente in occasione di sacre visite) поуче и грчкословенски народ у вјери и моралу.[183] — То је садржај бискупске ове представке, уз коју је приложен био и односни историјско канонички меморијал

Као што се види, без многих околишавања је казано ту, ради чега се бискупи жале и шта би они хтјели. Представка је ова са меморијалом предана била консулторима на мишљење, а о њој су морали поднијести свој извјештај, и тадашњи далма-

[183] Docum., p. 364.

тински проведитор и проведитор, који је пред њим био. Изгледа да је савјет десеторице узео озбиљно ову бискупску работу. Консултори су 5. јула исте 1758. године одговорили савјету у смислу повољном по бискупе, наиме, да бискупима остане духовна јурисдикција над шљедбеницима источног обреда, само што исти бискупи морају благо поступати у обраћању тога народа, и напустити сва она крута средства, која су дотле употребљавали да га принуде да им власт њихову признају.[184] Истога дана подпио је свој одговор и бивши далматински проведитор Фр. Гримани, али у другом смислу него ли консултори.

По питању о јурисдикцији, коју би латински бискупи хтјели да врше над православним Далматинцима, Гримани у свом извјештају напомиње, да је Валијерова наредба од 25. марта 1686. г. први јавни документат, да православни Срби морају зависити од латинских бискупâ. Наводећи затијем, како латински бискупи нехришћански поступају са православнима у Далмацији, Гримани пише: „Противност, коју показују српски калуђери према латинским бискупима, у многоме је изазвана од опе опитрине, којом ти бискупи хоће да врше своју јурисдикцију, прелазећи границе пастирске ревности ... Јер све оно што су латински бискупи за прошло пол вијека учинили, да би утврдили јурисдикцију своју над православним Србима, није к другом послужило, него да ојача у њима одвратност к истим бискупима, нити су могле помоћи све разне владине наредбе, па ни казне тамницом, веригама и прогоном, које су употребиле грађанске власти да освете знаке непоштовања и презира, које су видјели и испитали исти бискупи, чија су права те власти хтјеле да бране“. Називље Гримани „породом апостолске ревности, која прелази границе сваке човјечанске разборитости“, захтијев бискупâ да се очисти Далмација од свију православних Срба, или бар да се иждену из ње сви калуђери. „Да се уклони“, завршије свој извјештај Гримани, „постојећи перед и да се изобрази клир и народ, најзгодија би ствар била, да се постави за духовнога старјешину човјек источног обреда, изучен, пријатан народу и поданик млетачки, који би духом кротости и по прописима јеванђеља кадар био уклонити зло и унијети добро. Кад пак сенат, да не увриједи латинске бискупе, не би нашао умјесним да даде православнима засебног епископа, ја би предложио да се поставе бар два или три надзорника, или архипресвитера, који би управљали клиром и црквама“.[185]

---

[184] Ст. архива зад. еп., бр. 320.

[185] Docum., p. 366.

Гриманов наслједник на проведиторској служби у Далмацији Ал. Контарини поднио је 20. децембра исте године односни свој извјештај сенату, и у том извјештају истиче државни разлог, по коме треба безусловно забранити православним свештеницима да имају сношаја са иностраним државама: Турском, Аустријом, а поглавиту Русијом, јер да се из тих земаља кроз српске свештенике сије мржња не само према латинским прелатима, него и противу саме државе. Препоручује и овај Контарини, као и консултори, да се задржи духовна јурисдикција латинских бискупа над свима у Далмацији без разлике обреда, јер су ти бискупи вјерни држави и везани су са својим владаоцем једном вјером [186]

По свима овим извјештајима сенат као да није тада издао никакву одлуку своју у одговор на ону бискупску представку, јер није познат никакав дукал од тога времена у питању православне цркве. Међутијем фермент код православних Далматинаца противу латинских бискупа, и да би добили свог засебног епископа, постајао је сваким даном то јачи, а енергија у томе питању бивала је све то одлучнија. У првој половини 1759. године сложе се сви Далматинци заједно са Бокељима, да поднесу дужду заједничку представку о својим тегобама и својим жељама. Представку су потписали свештеници и угледнија лица из предјелâ: Задра, Шибеника, Книна, Сиња, Сиљета, Имоцкога Неретве, Рисна и Ерцегновога. Мирним тоном, понизно, али и достојанствено је написана ова представка, којом моле православни Далматинци и Бокељи да буде издан односни дукал, по коме би они слободни били од власти латинских бискупа и могли би имати свог засебног епископа.[187]

21.

Сенат млетачки имао је сада пред собом представку латинских далматинских бискупа, да би им очувана била јурисдикција и над православном црквом у Далмацији, и опет представку православног свештенства и народа, да буду ослобођени од те бискупске јурисдикције и да могу свог епископа имати. Два документа особите важности, о којима је сенат збиља морао добро да размисли прије него што односну своју одлуку изда. Међутијем док се сенат тим размишљањем бавио, проведиторско мјесто у Далмацији заузео је у октобру 1759. г.

---

[186] Ст. архива зад. еп., бр. 322.

[187] Docum., p. 368—375.

Франческо Диједо, кога смо горе већ споменули. Овога проведитора узео је под своју руку арцибискуп Караман, напојио га је својим духом противу православне вјере, те је тај проведитор и почео радити, како ни сами Валијер није радио.

Није још ни први мјесец његове службе прошао био, и он већ у новембру издаје проглас, по коме сви православни калуђери и попови, који нијесу млетачки поданици, морају одмах селити из Далмације, и не само ти свештеници, него и сви остали, који су, ма били они и млетачки поданици, рукоположени били у иностранству, а само они имају право да остану, који имају прописане патенте од латинских бискупа оних бискупија, у којима се налазе цркве источног обреда.[188] Може се већ лако разумјети, какву је забуну морао произвести овај проведиторски проглас, кад се само помисли на број православних цркава, што је тада било у Далмацији и Боки, при којима се морала служба Божја обављати, а и на околност, да осим неколико старих свештеника, што су били рукоположени прије 38 година од епископа Стевана Љубибратића, и неког малог броја свештеника, што је рукоположио био епископ Симеон Кончаревић, сви остали су рукоположени били или у Ерцеговини и Црној Гори, или од српских епископа у Аустрији. А по Гримановом извештају од 1758. г. било је 190 цркава, осим манастирских, и дакле около 200 свештеника православних је морало бити. Та је забуна још већа пак морала бити услијед захтјева наредбе, да имају право остати у земљи само они свештеници, који имају бискупске патенте, јер таквог свештеника није било ни једнога, осим смоковићког Герасима Вукчевића и дрнишког Јоаникија Ивановића, с којима ћемо се ниже упознати. Нијесу се срећом изгубили православни Далматинци у таквом тешком часу по њих, него су се стали договарати, како ће да одбију ову нову напаст, те су ради тога уречени били одмах дотични састанци у главнијим мјестима. Ова радња православних Далматинаца умјесто да освијести проведитора Диједо, јер је узрујан био свак, који је православно мислио, побуди истог проведитора да изда циркуларни проглас, који није могао потећи него само из болесног ума. Приводимо тај проглас овдје у дословном пријеводу:

„Ми, Франческо Диједо, за пресвијетлу млетачку републику генерални проведитор Далмације и Албаније.

„Особито очинско старање државе о свима својим подани-

---

[188] Ст. архива зад. еп., бр. 323

цима налаже ревности ове власти, да свом одлучношћу одреди средства, која ће кадра бити уздржати сугласност у народу, како би он једнодушан био у поуздању, чистоти и одности наспрам државе.

„Поданици у овим провинцијама (Далмацији и Боки) разликују се у религији, коју исповиједају, по обреду, те једни држе обред латински, а други обред грчки, али су сви по срећи својој синови једног истог великодушног владаоца и од њега сви зависе. Услијед ове случајне разлике обреда догађа се кадгоћ у народу, да се духови узрујају и раздраже, а особито кад неки грчки попови и калуђери из иностранства истичу предност једног обреда над другим, те се догађају трвења разна и саблазни, које могу имати жалосне послѣдице.

„Имајући ми пред очима непријатне догађаје, који би могли бити од пресудноога значаја, и желећи то за времена предупредити, по власти генералата нашега проглашујемо и свима објављујемо овим циркуларним прокламом:

„1. Остаје у пуној снази, са строгом обвезом извршења, проглас наш од 28. новембра прошлог, по коме имају бити прогнани из провинције сви попови грчки и калуђери, који су из страних држава, као и сви други, који ради милостиње и као скитнице долазе из далеких крајева; остали пак сви, били они мешаникоі, или свјетовнога чина, дужни су примјерно се владати и покоравати се државним законима, не давајући повода распрама, саблазнима и дражењу народа, нити у опће нчему, што би и најмање могло пореметити сугласност и спокојство поданика наших и њихових савјести; а који се у томе затече, биће кажњен глобом од 200 дуката у корист јавних болница, или и тежом тјелесном казном по увиђавности власти.

„2. У напријед не ће моћи заузети духовну службу у парохијама свештеници, било латинскоі, било грчкоі обреда у овим провинцијама, ако претходно нијесу добили патенте од бискупа дотичних бискупија; а који се огријеши о то, политичка ће их власт уклонити и подлећи ће тјелесним и новчаним казнама по увиђавности власти, као што се горе рекло.

„3. Кад год у напријед буде требало уклонити једног пароха од које цркве, било латинске, било грчке, или кад ради смрти данашњег ког пароха буде требало бирати новог пароха, биће дужни сеоски старјешине и други, који су позвани, извјестити о томе генералатску власт, назначивши узрок ради кога се неки отпуштају, и имена дотичних, који су изабрани;

а све ово ради тога, да се узмогну дотични испитати и да се добију о њима потребите информације, обзиром на интересе религије и на државне интересе; а ко се огријеши о ово, подлећи ће горе поменутим казнама. При чему остају свагда и у свему на снази закони и наредбе, који се тичу временитих посједâ, а који су прописани и установљени државном влашћу.

„4. А да би се стало на пут свакој поврједи овога што се сада наређује, држаће се свагда при овој генералатској писарници отворени процес инквизиције под предсједништвом дотичног генералатског чиновника, при чему ће се примати и тајне денунције, а денунцијаптима се јамчи да не ће бити откривени, и у име награде за своју денунцију добиће трећину глобе, којој ће кривац подлећи.

„Овај се проглас има објавити у овоме граду, и затијем циркуларно огласити по свима мјестима ради његовог извршења.

„Издано из генералата у Задру 27. фебруара 1759. год., M. V.“ (то јест 1760.)[189]

Овим својим прогласом мислио је проведитор Диједо да је постигао већ све, и да је покорио за свагда православно свештенство латинским бискупима, и дакле уништио православну цркву у Далмацији. А у самој ствари не само што није он постигао ништа, него овај исти његов проглас подигао је све православне Далматинце на енергичну обрану цркве своје. Оно што су они почели били радити, кад је изишао први проглас Диједов, онај од 28. новембра 1759. г., то су исто сада они продужили да раде, кад је изишао овај нови проглас од 27. фебруара 1760. г., само са више одлучности.

Од подручних власти нико се није ни макао да извршује оно, што је наређивао овај проглас, а није с тога, што су те власти разумијевале да је проглас нерасудан. Задарски кнез први није хтио да ништа предузимље у смислу тог прогласа, и Диједо му издаје 8. маја исте године наредбу, да исти проглас одмах објави на прописани начин не само у Задру, него и у свима црквама задарске кнежије, „како би одредбе прогласа биле безусловно од свију извршене“.[190] А пошто је задарски тадашњи кнез М. Минцио сигурно паметнији био од овог проведитора, и пошто ће исти кнез по свој прилици усмено бити казао проведитору, да није опортуно захтијевати безусловно извршење оног прогласа ради узрујаности православних, Диједо,

[189] Docum., p. 378—380.

[190] Ib., p. 386.

да докаже ваљда кнезу како је основано на пређашњим проведиторским наредбама оно, што је он сада одредио у свом прогласу, пошаље му сутрадан, дакле 9. маја 1760. г. пријепис наредбе бившег проведитора Јеронима Балби од 31. јан. 1751. г. (односно 1752. г.)[191] Али изгледа, да ни послије овога, није хтио задарски кнез да ништа чини.

22.

Међутијем православни Далматинци показују се на дјелу, а покренути крчким архимандритом Никанором, који је обишао тада готово сву Далмацију. У другој половини 1760. године пет је представака поднесено било од православних Далматинаца сенату, у којима просе сенатску заштиту за своју цркву.

Први су представком се јавили православни Смоковићани. У Смоковићу, као што знамо, постојала је уређена црквена општина још од друге половине XVII. вијека. Од тога доба мирно су живјели Смоковићани, и имали су свагда за пароха особу строго православну. Год. 1752. изаберу они за пароха себи драговићког јеромонаха Дионисија Алавању. Арцибискуп Караман поводом овог новог избора нађе да се ускористи у својој бискупији познатом нам наредбом проведитора Марина Кавали од 27. марта 1741. г. о зависности православних свештеника од латинских бискупа, те потражи, да се тај јеромонах мора приказати у његову курију, ту се подврћи каноничком испиту, и од њега добити патенту на службу смоковићке парохије. Ово Дионисије није хтио да учини, и ради тога по наредби политичке власти, коју је Караман позвао у помоћ, буде ухваћен и одведен у задарску тамницу. Ту је чамио три мјесеца, и најпослије га отпустише, али под условом, или да исповједи на односном испиту римокатоличко вјеровање и да прими патенту од арцибискупа, или да одмах одлази у свој манастар. Дионисије изабере пошљедње и пође у свој манастир, а смоковићка црква остане без свештеника, све док није постао проведитором Гримани. Овај проведитор, на односну молбу Смоковићана, поврати Дионисија у Смоковић, гдје је остао за три године, а да га арцибискуп није смио узнемиривати. Кад је ступио на проведиторско мјесто Ал. Контарини, арцибискуп се осјетио слободан, и опет је истакао пређашњи свој захтијев од Дионисија. Овај се честити свештеник није хтио одазвати томе захтијеву, него се уклони из Смоковића у свој манастир. Дозна за ово

[191] Ст. архива зад. еп., бр. 331.

неки неваљали калуђер и скитница, по имену Герасим Вукчевић, прозвани Буслија, те се понуди проведитору Контарини за пароха у Смоковићу са изјавом, да он пристаје на односни испит у курији и да ће примити арцибискупску патенту.. Проведитор тај напише 7. октобра 1757. г. арцибискупу о томе, и Караман, никад сретнији што је нашао човјека да му послужи у његовим тежњама, изда одмах Вукчевићу своју патенту на смоковићку парохију. За овог Вукчевића пишу Смоковићани сенату, да је „познат у свој крајини, што је изишао из свог манастира да би могао блудно живјети, који је неразлучни друг лупежâ и разбојникâ, а није сав ништа друго него највећа саблазан . . .“ „Ради безбројних недјела био је више пута у задарским тамницама, а један је пут и побјегао из тамнице, прескочивши зид да би се здружио са јавним харамијама“. И такав је човјек са арцибискупом патентом дошао у Смоковић, заузео парохијску службу, и на силу у тој парохији стајао. — Кад је Дијеро издао онај свој проглас, тада православни Смоковићани, да му покажу, како их не плаше пријетње прогласа, опишу све ово сенату у односној својој представци, која је била приказана дана 14. августа 1760. године, и замоле за заштиту вјере и цркве своје.[192]

Неколико дана касније (26. августа) била је приказана сенату представка настојатеља ман. Крупе и ман. Крке. Манастир Крупу сматрали су нински бискупи да спада под њихову јурисдикцију, јер се налазио у међама нинске бискупије, а скрадински бискупи сматрали су да имају јурисдикцију над манастиром Крком, јер се налазио у међама скрадинске бискупије; па као што су ти бискупи истицали тобожње право своје да обављају каноничке посјете у православним парохијама, које су се налазиле у међама својих бискупија, тако су то исто они чинили и наспрам поменута два православна манастира. Бискупи нински (Балби и Орсини) објавили би писмено да ће доћи у посјету ман. Крупе и наредили како се имају дочекати. Калуђери би протестирали на то, али они би ипак дошли, сваки у своје вријеме, и то у пратњи наоружаних коњаника, те су се многи калуђери уклањали из манастира у планине, а други су били везани и послани у задарске тамнице, гдје су чамили мјесецима. Бискуп скрадински Брагадин два је пута био у посјети ман. Крке са многобројном пратњом и са 32 наоружана коњаника, који голим сабљама ушоше бијесно не само у манастир и у манастирску цркву

[192] Docum., p. 388.

уз друге још свјетовњаке, него уђоше и у најсветије мјесто, у свети олтар, профанирајући светињу. Грозили су се на то и сами заповједници оних коњаника, али морали су слушати бискупа, који им је налагао да тако морају поступати. Због тога, што су се неки калуђери жалили ради таквих недјела и што нијесу хтјели признавати законитост таквих поступања, били су, као и крупски калуђери везани, те у задарске тамнице послани. Све ово и друго још изложише настојатељи поменутих манастира у представци свој сенату, молећи да буду заштићени од насиља латинских бискупа.[193]

Засебну је представку поднио сенату крчки архимандрит Никанор Рајевић, и то поводом једног догађаја у Дрнишу. Још босански митрополит Гаврил дао је био (1578.) право браству ман. Крке да врше пастирску службу у неким одређеним парохијама. Течајем времена мијењале су се парохије, над којима је крчко браство имало право, све до епископа Никодима Бусовића. Овај је епископ посебном граматом одредио да крчки калуђери служе у парохијама: Кистање, Биовичино село, Косово и Дрниш.[194] Ово је затијем проведитор А. Емо потврдио наредбом од 6. јуна 1716. г.[195] На ове је парохије крчки настојатељ с браством одређивао сваке три године калуђере, који ће их служити. Тако је 1753. г. одредио за дрнишку парохију калуђера Јоаникија Ивановића. Овај калуђер, који је у почетку добар био и који је, послије трогодишње службе у дрнишкој парохији, именован био и за друге три године, упознао се је био са неком блудном женскињом и с њом опћио. Ово побуди црквене туторе да предложе архимандриту премјештај Јоаникија из Дрниша. Архимандрит уважи предлог, те одреди за дрнишку парохију другог калуђара Стевана Накићена, а Јоаникија премјести у Буковицу. Незадовољан овим Јоаникије потражи помоћ код дрнишког фратра Франческа Тесте противу архимандрита. Фратар прикаже ствар шибеничком бискупу Јер. Бонацићу, који се обрати проведитору Диједу, и овај изда одмах наредбу, да се затворе у тамницу и архимандрит Никанор, и новопостављени парох Накићен, па и оба црквена тутора, Миловићи речени Јовићи, и да на дрнишкој парохији мора и даље остати онај неваљали Ивановић. Кад се архимандрит ослободио тамнице, он опише све ово и поднесе своју представку сенату у мају 1760.

---

[193] Ib., p. 390.

[194] Архива зад. еп., бр. 145.

[195] Ib., бр. 199.

г., а затијем у августу исте године пође и сам у Млетке да се лично пожали на насиља далматинског латинског клира и да потражи заштите за прогоњену православну цркву у Далмацији.[196]

Сличнога садржаја, а противу насиља латинског свештенства, поднесу и православни Дрнишани сенату представку, која је приказана била у Млецима дана 29. августа 1760. г. Поднесу своју представку и православни Задрани, која је приказана била у савјету десеторице 30. августа 1760. г.; исто тако и православни Шибенчани, чија је представка приказана била 20. септембра 1760. г.[197]

И све ове представке поднесене су биле поводом оног неразмишљеног прогласа проведитора Диједа. Најпунија је представка Задрана, у којој они у име свију православних Далматинаца моле млетачку владу, да изда дукал, којим би се укинула три она несносна за православне захтијева: исповједање римокатоличког вјеровања, бискупске патенте и бискупске посјете.

Али, научени искуством, мало су вјере православни Далматинци полагали у правичност млетачке владе наспрам православне цркве у Далмацији, и мало су наде гојили да ће што добра бити од свију оних својих представака. Ради тога они одлуче пожалити се у Русију на неправде, које се чине њиховој вјери, и поднесу у Петроград опширни меморијал о свему. Овај меморијал пошаље руски двор своме посланику у Бечу графу Кајзерлингу, који напише одмах млетачком посланику тражећи да буде обавјештен у тачности о питањима меморијала. На брзо овај млетачки посланик буде у стању саопћити графу Кајзерлингу, да ће република учинити све што треба за побољшање стања православне цркве у Далмацији, да је влада одмах потражила од надлежних извјештај о свему, и да ће он (млет. посланик) јавити графу шта је о томе наређено. Ово је било у августу исте 1760. године.[198]

Енергична ова радња православних Далматинаца, а по својој прилици на првоме мјесту заузимање ово руског двора о слободи православне вјере у Далмацији, тргне млетачку владу, да одлучније поступа у питању православне цркве. Као обично, консултори су имали да притеку влади у помоћ. Њима она пошаље све оне списе, који су из Далмације сада стигли били, а и меморијал рускога двора, ради односнога мишљења. Консул-

---

[196] Docum., p. 383.
[197] Ib., p. 393. 394.
[198] Ib., p. 387.

тори су одмах и поднијели своје мишљење, али сада већ у другоме смислу него прије три године. Сјенка графа Кајзерлинга била је сигурно пред њима, кад су спремали извјештај свој влади. У дугом извјештају консултори приказују сав историјат питања, почињући од Типалдија. Коре овога Типалдија, кога зову „позакоњеним сином римскога двора“, и да је он крив за све непријатности, што су од почетка XVIII. вијека морали претрпјети православни Далматинци; хвале настојања владина да се задовољи жељама тих својих поданика, јер је она милостиво поступала са епископима Саватијом и Стеваном, али како су та настојања њезина осујећивали латински бискупи, „који су уз пркос државне власти немило нападали на православне епископе у Далмацији, ударајући на њих својим списима, погрдним памфлетима и отровним гласовима, и који су им приписивали свакојаке вјерске заблуде и приказивали их као људе заслужне само презрења“, те консултори предлажу влади, да проведитор далматински Диједо мора одмах опозвати наредбу ону своју противу православних у Далмацији, и да влада мора у интересу државном учинити све што може, да они поданици немају повода жалити се ради вјере своје.

Влада је усвојила мишљење консултора својих и 25. септембра 1760. г. сенат изда наредбу, по којој „далматински Грци (Greci) имају потпуну слободу у вршењу свог грчког обреда (del loro rito greco), нити се латински прелати имају у то мијешати“, при чему сенат напомиње у тој наредби одлуке папе Лава X. од 18. маја 1521. г. и папе Климента VII. од 26. марта 1596. г., које забрањује оним прелатима да улазе у послове источног обреда; и на крају сенат наређује да се обустави односна проведиторска наредба, која је то истим прелатима дозвољавала.[199] Као што се види, сенат у овој својој наредби не каже оно, што су православни Далматинци молили, и о чему је руски двор настојао. Јер под „Грцима“ (Greci), о којима наредба говори, православни су врло добро знали да сенат мисли „грчкокатолике“, иначе у н и ј а т е, а Далматинци су тражили, а исто и руски двор, да им се призна слобода, као п р а в о с л а в н и м а. И ова нејасност те сенатске наредбе дала је повода, да су православни Далматинци остали и даље незадовољни, покрај свега тога, што ће сенат слиједеће године и опет поновити ову своју наредбу „о слободи грчког обреда“ и бранити „Грке“ од латинских бискупа. Проћи ће, као што ћемо видјети, још двадесет и

[199] Ст. државна зад. сп., бр. 337.

више година послије овога, и тек тада ће се у Млецима сјетити, да православни млетачки поданици нити су били, нити хоће да буду унијати.

23.

Поменута сенатска наредба као да није била одмах објављена у Далмацији. По једном проведиторском извјештају од почетка 1762. г. изгледа, да проведитор није ни тада за ону наредбу знао. Међутијем, док су све оне представке православних Далматинаца стизале у Млетке и док је влада о тима размишљала и одлучивала, латински далматински бискупи радили су и они у свом пређашњем правцу. Представку њихову од 6. априла 1758. г. сузбио је код сената бивши проведитор Фр. Гримани. Сада, кад је проведиторско мјесто заузимао Диједо, они се дигоше опет на рад. У Млецима су они имали нарочитог свог заступника, и овај је заступник морао радити код владе, да им се жеље испуне. Постоје два извјештаја задарске арцибискупске курије од 1760. године, који показују какве је инструкције имао онај заступник у питању да се искорјени православна вјера у Далмацији. Опширан је особито други извјештај, али у себи не садрже ни један ни други ништа више од онога, што су већ казали били Змајевић, Караман и другови им. Кулминира мисао, да православни не могу бити вјерни поданици, и дакле треба их све, или полатинити, или протерати из државе, јер ће у противном случају они поткопати републику и продати је туђим државама. У другом извјештају интересне су двије тачке (20. и 21.) у којима се казује, зашто и на основу чега треба да православни у Далмацији буду под влашћу латинских бискупа. У првој тачки, да православни морају зависити од тих бискупа, наводи се, да то захтијева: „1. очување католичке вјере, која пошто је једна, не би се могла друкчије очувати; 2. спасење душа, које ће друкчије све бити осуђене, и ради велике неспособности и незнања схизматичких попова, и ради јеретичких заблуда њихових, и ради незаконитости светих тајни, које се врше или незаконито, или светогрдно, или бесправно; 3. мир и спасење државе и католичке вјере, које могу подлећи опасности ради перфидије завјереникâ.“ У другој се тачки наводи, да право латинских бискупа над православнима поткрјепљују и доказују: „1. одредбе васељенских сабора, источних и западних, које забрањују епископима да се мијешају у послове туђих бискупија, и наређују да без разлике обреда и језика сваки, који се налази у једној бискупији, мора зависити од дотичног бискупа, ако није

особитом повластицом од тога ослобођен, као што такве повластице немају далматински Словено-Грци; 2.папске буле, које налажу да, ради очувања једнинства и хришћанског морала, сви народи различитог обреда морају бити подложни дотичном бискупу; 3. декрети пресвијетлог савјета десеторице, дукали и проведиторске наредбе, које ради очувања вјере и хришћанског морала потчињаваху свагда Словено-Грке латинским бискупима; 4. државно начело изражено у уставу, које не допушта јавно исповиједање никакве вјере, осим римокатоличке; 5. практика Итало-Грка у Сицилији, Калабрији, Корсици, Сардинији, Ливорну и Анкони". И послије ових и оваквих аргумената завршује извјештај, да је пуки изговор све оно, што противу овога могу изнијети „завјерници" (congiurati), а то би били они православни, који су оне представке потписали, и „који сада хоће, ако је могуће, да остваре своју светогрдну намјеру" (il loro sacrilego disegno).[200]

По овим наведеним сада из бискупског извјештаја завршним ставкама, може већ читалац саставити себи појам, колико ружнога има противу православне цркве и противу православног свештенства и народа далматинског у осталим тачкама ових бискупских извјештаја. И наравно, да је све ово тачно приказао влади у Млецима заступник далматинских бискупа. Али све ово, што су тако бездушно писали латински бискупи противу православних Далматинаца, грдећи их и нападајући им на вјеру и на цркву и показујући их као државне издајнике и најгоре људе овога свијета, све то није ипак доста било арцибискупу Караману. Њему се хтјело да не буде ни једног Далматинца, који би се усудио казати да је православни, и та се тежња његова претворила била у манију, тако да није знао више ни сам шта чини. Право је бјеснило показивао, особито наспрам Смоковићана, који нијесу ніпошто хтјели, да признаду за поштена човјека оног несретног Вукчевића, кога је сабљом у руци Караман бранио и силом хтио да остане на смоковићкој парохији. Ово нам најбоље освјетљују два списа: једно Караманово од 22. августа 1761. г. у заштиту Вукчевића, и друго Смоковићана од 23. септембра исте године противу оног несретника.[201] Па пошто сенат није хтио, а без очите саблазни није ни могао задовољити нерасудним тежњама тог фанатичког арцибискупа, смисли овај арцибискуп да удари и на саму млетачку владу. Видио је он, како је преднасник његов Змајевић у званичном спису напао

[200] Docum., p. 398 - 401.

[201] Ib., p. 410.

био на сенатски декрет од 27. јула 1736. г., којим се допуштало православним Далматинцима да могу имати свог епископа, на слиједећи примјеру Змајевићевом одлучи и он напасти, али не на један само декрет државне власти, него на све, који су дотле издани били у заштиту „грчког обреда“, а против интеренције латинских бискупа у црквене послове православних Далматинаца. Сакупи он све те декрете и подвргне их својој критици, доказујући како су неосновани и како влада нема право лишавати латинске бискупе њихове јурисдикције над „шљедбеницима грчког обреда у Далмацији“. Ову радњу своју он приреди у облику књиге и пошаље свог тајника да то наштампа у Млецима. Хтио је Караман тијем да изазове јавно мишљење у корист своју и латинских бискупа, а противу државне власти, да дакле поткопа авторитет ове власти. Наравно, да је ово морала та власт предупредити, чим је дознала за Караманову намјеру. И сенат изда 31. децембра 1761. г. оштри декрет на име далматинског проведитора Диједа, наређујући му, да мора арцибискуп Караман одмах доћи у Млетке и лично се приказати пред пуним савјетом „да му се изрази, колико је сенату жао и колико је незадовољан ради његовог страног и несносног поступања, како би му то послужило опоменом за будуће његово владање. У истом декрету сенат изражава своје незадовољство и проведитору, што и даље у Далмацији трају немири међу православнима ради незаконите интеренције латинских бискупа у њиховим црквеним стварима, и наређује му, да одмах циркуларно свима објави по Далмацији одлуку сенатску од 25. септембра 1760. г. о независности шљедбеника грчког обреда од поменутих бискупа.[202]

Сенатска ова наредба отријезнила је и проведитора и арцибискупа у њиховом страсном заносу противу православне цркве далматинске. Четрнаест дана послије издања поменуте наредбе Караман већ креће из Задра у Млетке. А истога дана, 14 јануара 1762. г., пише сенату проведитор Диједо, правда се и наводи, да му тобоже није била позната сенатска одлука од 25. септембра 1760. г., те моли да му је сенат сада пошаље, а међутијем да ће одмах циркуларно објавити вољу владину, да су православни слободни у бирању својих пароха и да су независни од латинских бискупа. Ово пошљедње тај је проведитор и учинио одмах сутрадан.[203]

---

[202] Ib., p. 416.
[203] Ib., p. 418.

24.

И тако, послије двије године највеће трзавице, изазване у Далмацији оном нерасудном проведиторском наредбом, свршила је ствар у корист православних Далматинаца, који и овом приликом показаше колико своју православну свијест, толико и најживљу енергију у обрану вјере своје. Кажемо, у корист православних Далматинаца, у толико бар, што су били сузбијени наертаји на њих латинских бискупа, премда у очима и владе и тих бискупа они осташе и надаље „грчко-католици", и према томе опет принуђени да раде, да им се призна у републици њихов православни карактер и њихов самостални положај са својим засебним православним епископом, а чега они нијесу могли постићи, као што нијесу могли постићи ни да школе своје добију.

Школâ је у Далмацији за млетачкога владања у опће врло мало било. Православни Далматинци одлуче 1761. г. да би за себе и о своме трошку отворили неколике школе за више образовање своје младежи. Ради овога општинари: Задра, Шибеника, Скрадина и других још мјеста договоре се послати нарочитог заступника у Млетке да моли за дозволу, да би се могло отворити неколико школа у дотичним окрузима, које би школе издржавао сам народ, без икаквог терета државног, и у којима би се учило читати и писати српски и грчки, затијем класички језици, риторика и уљудно живљење, а учитеље за те школе да би могли представници народни сами да бирају и постављају. Односна молба, која је врло лијепо мотивирана, била је приказана у Млецима савјету 28. фебруара 1761. г.[204] Као обично влада преда ту молбу дотичнима ради мишљења, и нареди бившем проведитору Ал. Контарини да поднесе извјештај о њој и своје мишљење. Тај проведитор, кога ми већ познајемо, поднио је 20. јула исте године влади одговор. Далматинци у свом меморијалу о школама нијесу ни ријечју једном дирнули обучавање у вјери, јер је то био посао дотичних свештеника, него су ишли на то, да би њихова младеж добила свјетско изображење, али проведитор Контарини нашао је да се осврне баш на питање вјере, и са тога гледишта он и информира владу, управо онако, као што један напалии само зна то да учини. На првоме мјесту казује овај господин, да „не би користило државним интересима" књижевно и научно образовање људи нижега сталежа у Далмацији, него би „згодније било са државних обзира", да они остану у својој простоти и да се баве оним што су по поло-

[204] Ib., p. 406.

жају до сада радили. Не налази, да је са државних обзира оправдано ни то, што се многе школе траже, јер би се тијем много умножио број учитеља из иностранства, који би били и свештеници, те сматра да према слободи која се тражи у избору тих учитеља, могли би се увући и такви, који „не исповиједају у свој чистоти грчку вјеру, те кроз школе усађивати у дух младежи вјерских заблуда, каквим су у самој ствари заражени многи Грци у Далмацији, који исповиједају српску вјеру, а противно религиозном начелу републике, да се у грчким поданицима чува католичка вјера.“ Наводи даље, како би ови учитељи могли уплиисати на младеж да љуби коју туђу државу, која је вјере једнаке њиховој, а са послѣдицама врло тешкима за државне обзире; и још, како би те школе могле лако одбити многе младиће од свештеничких сјеменишта у Задру и Сиљету. Ради свега овога, овај господин Контарини мисли, да кад би хтјела влада да задовољи у неколико просиоцима, доста би било допустити и неки мали број школа, у којима се не би учило друго него само читати и писати (poche scuole, nelle quali oltre il leggere e scrivere, niente di piú fosse insegnato), а за више науке младеж нека иде у свештеничка сјеменишта Задра, Сиљета и у Падуу; у погледу учитеља у тим елементарним школама, које овај господин мисли да би се могле допустити православним Далматинцима, он савјетује влади, ако би ти учитељи били свештеници, да их претходно мора испитати надлежна власт каквог су вјеровања, и да проведитор мора одбити сваког онога, који не исповиједа католичку вјеру.[205]

Јасна је ова информација влади поменутога господина о школама, које су православни Далматинци тражили да би за изображење младежи могли о свом трошку отворити. Тадашњег проведитора далматинског Диједа влада није ни питала за мишљење о овом послу, јер је већ предходно знала, да ће одговорити исто, ако и не горе од Контаринија, противу православних. Није нам познато шта су консултори одговорили по овоме питању, али ми мислимо да је њихов извјештај био негативан, јер сенат није никаквог одговора удостојио православне Далматинце на ону њихову прошњу. Аргуменат Контаринијев, да је згодније за државне интересе републике, да народ остане у својој простоти без сваких школа, подударао се потпуно са онђом политиком млетачке владе у Далмацији, и зато се влада није осврнула на ово питање, сматрајући ваљда да је доста

[205] Ib., p. 408.

већ учинила православним Далматинцима што је издала 31. децембра 1761. г. ону одлуку да их латински бискупи не смију узнемиривати, и што је позвала у Млетке арцибискупа Карамана на оправдање.

Караман је, као што смо видјели, пошао у Млетке 14. јануара 1762. г. Мора бити да му је тамо сенат оштро показао своје незадовољство за његову ону радњу противу православне цркве у Далмацији, јер је душевно депримиран повратио се у Задар, и као што кажу, није могао с њим човјек ни да говори ради велике његове раздражености. Увијек су му пред очима били само Смоковићани и архимандрит Рајевић, и само о њима је непрестано и са сваким говорио.[206] У таквом свом душевном стању хтио је да још једном израза даде својој срџби и на Смоковићане и на оног архимандрита, те написе 5. априла исте године једно писмо проведитору противу првих, тражећи да се употребе најоштрије мјере са тим бунтовницима, а 15 дана касније написе опет сенату, истичући како те Смоковићане буни иностранa нека држава, а противу млетачке републике. А сутрадан, дакле 21. априла напише опет друго страшно писмо сенату противу архимандрита Никанора Рајевића називљући га „руским емисаром“ у Далмацији, који има задаћу да дигне народ противу републике а у корист Русије. Кад је написао и послао ово писмо сенату, таква је раздраженост њим завладала, да је легао у постељу, и за девет је година остао неспособан да ма шта више напише или да што наређује, док најпослије, промучивши се и физички и душевно за девет година, умре 5. маја 1771. г.[207]

25.

У половини дакле 1762. године ослободише се послије дугих и тешких седамнаест година православни Далматинци од најжешћег свог непријатеља, задарског арцибискупа Матеја Карамана. А у октобру исте године ослободише се они и генералног далматинског проведитора Франческа Диједа, који им је за три године сваку противност чинио. Тек тада нешто је одахнуло и православно свештенство и народ у Далмацији, и почело се нешто слободније осјећати у цркви својој.

Немири који су завладали били у Далмацији, а узроком Карамана и Диједа, и који су горепоменуту узрујаност иза-

---

[206] Биљешка на спису бр. 345. ст. архиве зад. еп.

[207] Bianchi, Zara cristiana. I, 74. — Farlati. V, 169.

звали били међу православнима, ти немири чули су се и ван границе републике, а посебно у Аустрији и Русији. Крчки архимандрит Никанор, који је био управитељ далматинске цркве и епископски егзарх још од времена епископа Симеона Кончаревића, пожалио се био карловачком митрополиту Павлу Ненадовићу на латинско свештенство далматинског и замолио, да би код царице Марије Терезије издјеловао, да би се аустријски двор заузео код млетачке владе, да Срби далматински буду заштићени у слободи њихове вјере. По једном писму митрополитовом од 21. августа 1762. г. илирској дворској депутацији изгледа, да је он то покушао био, али из никаквог нами познатог документа не може се дознати, да је тај покушај митрополитов имао каквог успјеха; а кад знамо, шта се тада радило у Хрватској и Славонији и како се силом унија тамо уваћала, тај митрополитов покушај није могао ни имати никаквог успјеха.[208] Нијесу православни Далматинци сретнији били ни од заузимања за њих рускога двора.

Видећи руски двор да ништа нема од оног свечаног обећања републике од год. 1760., да ће се православнима у Далмацији дати слобода вјере, и да се они непрестано жале, што не ће влада да их призна за православне, какви јесу, него се односи према њима, као „грчко-католицима“, или унијатима, какви они нијесу никада били, нити ће до вијека бити, и што им та влада не дозвољава да имају свог самосталног православног епископа, руски министар књаз Галиции поднесе млетачком посланику у Бечу, Ерицу, меморијал у корист православних Далматинаца и ради испуњења њихових жеља. Посланик Ерицо поднесе 10. јула 1762. г. сенату тај меморијал. Четрнаест дана послије тога сенат изјављује, да је већ предузео све што је нужно, да се задовољи православним у Далмацији, и ово опај посланик саопшти књазу Галицину, који му и захвали на саопштењу.[209] А од свега тога опет није било ништа, бар у главноме, јер Далматинци ипак не добише свог епископа, и влада млетачка продужавала је и даље сматрати их за „грчко-католике“. Па и оне исте године, кад је млетачка влада увјеравала руски двор, да настоји задовољити жељама православних Далматинаца, та иста влада не даје ни одговора односној колективној молби народних преставника, написаној у најблажијем и најпонизнијем тону, чак и попуштајући у неким изразима владином тадашњем правцу, само да би је привољели, да правицу учини и да би

[208] Карловачка патр. архива бр. 362. г. 1762.
[209] Docum., p. 429.

православни Далматинци могли почети мирно и уређено да у цркви својој живе са својим законитим старјешином.

На сваки начин послије поменуте 1762. године наступа ипак нешто мирније вријеме за православну далматинску цркву. Латински бискупи престали су радити противу те цркве оном снагом и оном безобзирношћу, као што су дотле радили. Није било више оног злог духа међу њима, који их је, можда неке и на силу, приморавао да раде противу православних Далматинаца. Караман је у мукама чекао смрт, која није хтјела за дуго да му дође, и врло лако може бити, да су остали далматински бискупи кад год помишљали у себи, да га Бог онако љуто казни на овој земљи, што је онолико зла и пакости чинио невином православном народу и свештенству у Далмацији. Није било послије Франческа Диједа ни једног проведитора, који би ни из далека био налик на њега у мржњи наспрам православне цркве, те је дакле и са те стране било православнима нешто мирније.

Управу далматинске цркве продужавао је водити архимандрит Никанор, и радио је колико је више могао да брани цркву и да ред у њој буде. Све оне жалбе и тужбе православних Далматинаца млетачким властима у обрану своје цркве, покренуте су биле или непосредно од Никанора, или среством крчких калуђера, које је он ради тога слао у дотична мјеста по Далмацији. Он је главни био, противу кога су све стријеле Караманове управљене биле, и који је збиља и највећи отпор показивао томе арцибискупу. Одлазио је више пута у Млетке, да и лично посредује у корист далматинске цркве и да се жали на насиља латинског свештенства. Био је и у Русији још за живота еп. Симеона Кончаревића, и његовом настојању заједно са овим епископом има се захвалити на оном заузимању руског двора код млетачке владе о православној цркви у Далмацији, а ради чега је Караман назвао био Никанора руским емисаром. Био је у тијесној дружби са угледним скрадинским грађанином Јоакимом Жарковићем, и њему се највише има приписати што се могла отворити црква у Скрадину. У послу смоковићке цркве, а поводом оног несретног унијатског свештеника Вукчевића, архимандрит Никанор је био главни противник Караманов, и благодарећи његовом енергичном настојању код проведитора у Задру, био је најпослије отеран из Смоковића онај свештеник. Борио се исто тако енергично, кад су у ерским парохијама у Јагодњи и у Церањама дотични православни пароси показали се малодушни, те допустили арцибискупу Караману да у црквама оних

мјеста обави каноничку посјету, а ради чега је овај арцибискуп хтио да га власт затвори у тамницу. Па колико је овај честити архимандрит радио за обрану православља у Далмацији од спољашњих непријатеља, толико се он старао и о унутрашњем реду у црквама, особито у погледу богослужења и у опће вршења св. тајни по канонима. Многе је црквене књиге добио био из Русије, и свугдје је препоручивао да се строго по тим књигама обавља црквено правило, и да сваки свештеник пази на прописе типика. Препоручивао је и да се строго по требнику обављају односне свештене радње. Пошао је био 1759. године један крчки калуђер, Макарије, у манастир Ватопед, гдје је боравио бивши цариградски патријарх Кирил и казао је патријарху између другога, како се у Далмацији облијевањем врши св. тајна крштења. На односну опаску патријархову, да то није православно, Макарије га зомоли да би написао једну грамату о томе, коју би он понио у Далмацију. То патријарх учини и изда односну грамату 22. априла 1759. г. да је забрањено крштење облијевањем, него да мора бити трикратним погњурењем младенца у воду.[210] Кад је добио ту грамату архимандрит Никанор, одмах исту објави свима свештеницима у Далмацији, да се строго по њој сви имају владати. Велику је бригу задавао овом архимандриту свештенички подмладак, колико с тога, што је била оскудица у свештенству, јер су стари умирали, а није било епископа у Далмацији да нове рукополаже, толико и због недостатка школâ, гдје би се могли обучавати кандидати свештенства. Морао је у манастиру Крци да држи доста велик број младића, да их ту калуђери науче буквару, часловцу и псалтиру, и који су бољи били, учили су их елементима богословије и особито обредословљу. Мало је то било, да би се могли затијем млади свештеници православни мјерити са латинскима, који су имали свештеничка сјеменишта у Задру и у Сплету, а који су и у Италију ишли на науке. Ради овога је Никанор, у договору са ученим Грком шибеничким, Спиридоном Руђери, позвао био све важније црквене општине, да би се установили неки средњи учевни заводи у којима би православни младићи могли добити опће образовање, и тада се спремити за свештенство. Упућена је била ради овога посла парочита прошња млетачком сенату, коју је поменути Руђери и предао лично сенату. Али је остала неиспуњена ова племенита жеља православних Далматинаца, јер је сенат, као што смо видјели, нашао за добро усвојити мишљење оног

[210] Ib., p. 376.

проведитора Контарини, да је боље да народ остане у незнању. Радило се како се могло и колико су силници допуштали, те како тако спремљење у манастиру, или код вјештијих парохијских свештеника, младиће слао би Никанор или у Плашки, или на Стањевиће, ради рукоположења. Мноштво се синђелија и данас још чува у ман. Крци и у другим архивама, које су издане далматинским свештеницима од митрополита „скендеријског и приморског“ Саве Петровића Његоша, а послије и митрополита Петра I. Петровића Његоша, а тако исто и од плашчанског епископа Данила Јакшића, а послије од епископа Петра Петровића; а има синђелија и епископа пакрачких: Арсенија Радивојевића и Атанасија Живковића. Значи да је архимандрит Никанор стојао у свези и са Плашким, и са Стањевићима, и са Пакрацом, и да су на његову препоруку дотични српски владике рукополагали младе Далматинце за службу цркве у Далмацији. Дочекао је овај архимандрит пред смрт своју и то, ваљда као награду за све оно, што је од Карамана и других бискупа морао претрпјети, да је млетачки сенат јавно осудио далматинске бискупе за симонију. Далматински проведитор А. Ренијер пријавио је био сенату о многим таксама, што ти бискупи намећу сваком и да то узимљу у своју корист личну. Сенат преда ову проведиторску пријаву 10. септембра 1767. г. депутацији ad pias causas, која 25. маја 1768. г. поднесе свој извјештај сенату о овој ствари, и каже, да далматински бискупи противу закона таксирају за диспенсацију ob aetatem ordinandorum, за interstitia, за extra tempora и за брачне диспенсације, јер би они све то по канонима морали да чине без сваке награде; да употребљују на своју корист и послове приватнога права, те односе sportulae одређују за causas pecuniares, pignorationes, sequestrationes, deposita, и при сваком таквом послу морају странке да бискупу нешто плате; да истражују таксе при екскомуникацијама и деградацијама и при сваком ослобађању дотичнога од црквених казнâ, које они на врло лаку руку налажу. „Треба према томе“, каже депутација ова, „стати на пут тим нередима и установити законом границе власти, те предупредити ове симонистичке чине далматинских бискупа и њихових канцеларија“. Овај је извјештај сенат усвојио, и декретом од 9. јуна исте године забранио бискупима да оне разне таксе и sportulae у напријед одређују.[211] Чудновато изгледа, како су ови симонистички латински далматински бискупи имали образа оптужи-

[211] La-Bret, Magazin. V, 495—497.

вати за симонију православне епископе, особито онакве свијетле личности, какви су били Саватија Љубибратић, Стеван Љубибратић и Симеон Кончаревић. На сваки начин ово је била нека задовољштина за архимандрита Никанора, који је свагда племенито и само о добру цркве мислио. Умрô је честити и узорни овај архимандрит 6. септембра 1770. године, оставивши у највећој тузи за њим све православне Далматице.[212]

Благодарећи гласу што је свугдје уживао архимандрит Никанор и упливу његовом у народу, и далматинска је влада уважавала тог архимандрита и показивала се пријазном православној цркви. Посебно се то показало за врријеме проведитора Ренијера, а и наслједника му Д. Кондулмера. Ово дознајемо из више наредаба и једног и другога по питањима те цркве. Између другога проведитор Ренијер наредбом од 15. августа 1766. г. потврђује једну стару наредбу проведитора А. Молина од 1689. године, којом се даривало манастиру Крци много земаља при путу, што води у Скрадин, и у Лашиковици, и тај дар чини проведитор за признање побожнога рада крчких калуђера у народу и као награда за многе трудове о добру народном архимандрита Никанора.[213] Исте године наредбом од 28. марта Ренијер дозвољава, да се у Бргуду поправи и прошири стара црква св. Лазара, и дарива тој цркви неколико земље, да би се згодније црква удесила.[214] Наредбом пак од 18. априла исте године дозвољава исто тако, да се поправи и прошири стара црква у Бискупији, одређујући, да се самостално управља ова, као и остале српске црквене општине, без сваког утицаја у то иновјераца. А проведитор Кондулмер изражава крчким калуђерима писмом од 1. октобра 1770. г. сажаљење своје за смрт узорнога и пуног врлина (esemplare e virtuoso) архимандрита Никанора, желећи им, да му нађу достојног наслједника.[215]

26.

Оставши без свог црквеног поглавице, послије смрти Никанорове, православни Далматинци покушају опет замолити владу млетачку, да би им дозволила изабрати епископа за управу далматинске цркве, обећавајући да би предложили за то мјесто свештеника, који је млетачки поданик и који би кадар био узорно

[212] Подробни запис о архимандриту овом налази се под бр. 378. ст. архиве зад. епископије.

[213] Ст. архива зад. еп., бр. 373.

[214] Ib., бр. 371.

[215] Ib., бр. 372.

вршити архипастирску службу. Овијем су Далматинци покренули опет питање, којим се у Млецима нијесу хтјели радо бавити ради тобожних државних разлогâ, а што је Далматинцима већ неколико пута дала влада разумјети. Примивши ову молбу, влада је по свом обичају предала исту својим консулторима да јој они кажу, шта ће одговорити. Консултори средишње млетачке владе били су у опће прилично учени људи; али овом приликом показаше се апсолутни цјевеже у питању, на које су имали да своје мишљење искажу. Ово се види из њиховог извјештаја, што поднесоше при крају 1770 год влади. Ту они искажу мисао, да не треба дати Далматинцима засебног епископа, јер да би то значило подупирати у Далмацији „схизму" и излагати опасности „праву католичку вјеру"; а доминиканац П. Каломати, који је био позван од једног консултора да му каже своје мишљење, да ли би требало дати Далматинцима народног епископа (un vescovo nazionale), и које је мишљење послужило основом за консулторски извјештај влади, тај доминиканац, пошто се је до миле воље наговорио противу православне цркве и њених шљедбеника, називљући их не само „схизматицима" него и „јеретицима", по теорији Змајевића и Карамана, изражава на основу такве своје аргументације, да „нити треба, нити би корисно било оснивати грчку епископску катедру у Далмацији, пошто би то било противно и религији и државном интересу . . . А под никакав пак разлог не треба мијењати стару систему вјерску у Далмацији, нити крњити прастаре далматинске латинске бискупије, нити сужавати каноничку јурисдикцију западнога патријархата, него би се само могло наредити латинским бискупима, у чијим су се бискупијама угњездили Грци, да сваки од њих постави по једног грчко-латинског викара, који би од бискупâ зависио и народу би био пријатан . . . Јер тако то прописује права црквена уредба, тако прописују васељенски сабори, тако раде и латински и грчко-латински прелати у Литви, у Сицилији и у наполитанској краљевини, гдје су Грци и многобројнији, и богатији, и сложнији, и моћнији, а тако се исто у неким приликама, а с успјехом радило и у Далмацији."[216] Овај консулторски извјештај довољан је био за сенат, да оправда себе, зашто не може ону молбу Далматинаца уважити. А да на кратко посао сврши, он није дао ни одговора молиоцима.

---

[216] Docum., p. 433—458.

Свештенство далматинско међутијем, чекајући шта ће сенат ријешити о његовој молби, није приступало избору новог свог поглавице, него привремено прими на себе управу цркве новоизабрани крчки игуман Никифор Травица, од почетка 1771. године, добар и мирен калуђер, али без нужне за она времена енергије. Осјетили су одмах православни Далматинци, да им нема архимандрита Никанора, који би их бранио и упућивао на рад у заштиту цркве своје, а опазило је то и римско свештенство, које је одмах почело слободније се кретати противу православног свештенства. Неколики нам догађаји из тога времена потврђују ово.

У Скрадину је постојао обичај носити литију на Спасовдан. Латини смисле запријечити тај обичај, који су они сматрали профанацијом своје латинске цркве и као саблазан за њихове вјерске осјећаје. Помоћу шибеничког кнеза Матеја Пицаман израде они, да је забрањено било у 1770. години православним Скрадињанима носити литију. Поднесу ови ради тога жалбу непосредно сенату у Млетке. Сенат чује о ствари мишљење бившег проведитора А. Ренијера, и 14. августа 1771. год. буде издан дукал на име праведитора Д. Кондулмера, да је „грчким поданицима слободно вршење свог богослужења и уживање дарованих у томе права, и да мора бити забрањена свака самовољна сметња томе богослужењу“, и према томе, да они имају право носити као и прије своју литију на Спасовдан.[217]

У Шибенику исто тако је латинско свештенство узнемиривало православне. Капитул латинске катедралне цркве шибеничке хтио је на силу, кад умре који православни, да прати дотичног умрлога од куће до православне цркве шибеничке и да улази и у цркву, и да у опијелу учествује, и још да буде забрањено православном свештенику, да у свештеном одијелу, и са крстом пред спроводом прати умрлога од своје цркве до гробља. Ово су православни Шибенчани сматрали повриједом дароване им вјерске слободе, те су ради тога тадашњи црквени тутори Јаков Јовић и Јован Павковић поднијели проведитору Јакову да Рива односни меморијал, тражећи да оном капитулу буде забрањено начати се у црквене ствари њихове. Представку ову, која је била приказана 8. фебруара 1773. г., проведитор пошље 20. фебруара исте године шибеничком кнезу Марку Контарини ради званичног извјештаја. Дигао је шибенички капитул са каноником Мистуром читаву грађу по Шибенику ради овог

[217] Ib., p. 458.

меморијала „схизматикâ“, те се и духови узбудише у највећем ступњу, како код православних, тако и код римокатоликâ. Па колико су раздражени били први, толико су ови пошљедњи гордо гледали на сву ову ствар, а то с тога, што су знали за дукал од 22. фебруара 1769. г., који је издан био у њихову корист, а за који дукал као да православни нијесу знали. По томе дукалу прописано је било, да „латински свештеник у свима мјестима, гдје се налазе помијешани шљедбеници латинског и грчког обреда, има власт поћи са црквеним знацима да дигне мртваца из куће, да га прати до у цркву грчку, или до гробља, у коме ће се покопати, и да очита прописане молитве, а парох или капелан грчки, нека тада чита молитве по свом обреду, док се мртвац не положи у земљу“. У смислу овога дукала проведитор Ј. Рива 4. јула 1773. г. је и одговорио православним Шибенчанима на онај њихов меморијал, те су се они морали покорити и тријети, да њихове покојнике дигне из куће латински свештеник, да га прати по граду, да га унесе у цркву православну, и да му ту он чата своје молитве, и тек тада да може православни свештеник, али без свештеног одијела и без крста, допратити покојника до гробља, и ту је тек могао очитати му опијело, и то, ако црква није била у гробљу, а ако је црква била у гробљу, тада су морали тријети, да им латински свештеник прати покојника и до самога гроба.[218]

Поновило се ово исто неколико година касније и у Обровцу, кад се нински бискуп Ђурилео пожалио био сенату, да се православни Обравчани противе, да им латински свештеници прате мртваце, и кад је нови дукал (15. маја 1779. г.) издан био, којим се потврђивао дукал од 22. фебруара 1769. г. о праву латинских свештеника да прате православне покојнике.[219]

У книнској ктајини, а исто и у цетинској и петровопољској, били су се сада ослободили и фратри, те су узнемпривали православни народ, особито тада, кад би која православна парохија остала за неко вријеме без свог свештеника. Неколико се оваких фратарских насртаја спомиње у ово вријеме у Дрнишу и Промини, у Врлици и у Книнском пољу, поглавито за вријеме проведитора Алвиза Фоскари (1774—1777), који је био отворени паналин.[220]

---

[218] Ib., p. 462. Ст. архива зад. еп., бр. 383.
[219] Ст. архива зад. еп., бр. 400. Docum., p. 476.
[220] Ст. архива зад. еп., бр. 401.

27.

Док је све ово чинило латинско свештенство у Далмацији, настојатељи далматинских манастира: Крке, Крупе и Драговића, видећи да се влада не одлучује именовати епископа за Далмацију, а да је свештенство и народ изложено свакојаким неприликама, и да народ многи и сели из Далмације због овога и других неугодности, поднесу сенату колективну представку, тражећи лијека злу, које од толико дугог времена трпе православни у Далмацији. О овој представци услијед дукала од 29. априла 1775. г. имао је тадашњи далматински проведитор Јаков Граденино да извјести владу, и да поднесе предлог, како би требало коначно уредити стање православне цркве у Далмацији. Извјештај овог проведитора сенату, који је извјештај он поднио 18. јуна 1775. год., заслужује пажње због своје оригиналности.

Каже Граденино, да није ново питање које су сада покренули манастирски настојатељи, али да заслужује о томе питању озбиљно се забавити. Признаје, да је већи дио народа у континенту di rito serviano и да има много селâ, гдје су само Срби православне вјере, те жали, што је свештенство православно ослобођено од зависности латинских бискупа, јер су услијед тога свештеници пуштени својој самовољи, и многи иностранци свештеници заузимљу парохијску службу, те послије наговарају народ да селе понајвише у аустријске земље. Па пошто латински бискупи далматински не могу сада више имати власти над православнима, то да се предуприједи веће зло, мисли Граденино, да би се могло допустити, да имају свог епископа. Тај би епископ морао бити домородац, који познаје добро народ и његове обичаје. Резиденција тог епископа имала би бити у једном од три манастира, а као најзгоднији да би био ман. Крупа, јер је најближи аустријској граници, те би народ могао боље видјети крутост, у којој су држани од австријских војничких заповједника Личани, и сравнити то са благошћу живота у земљама републике. Није овај проведитор за то, да свештенство изабере тог епископа, јер би се народ по врућој својој нарави могао подијелити на странке и од тога би зле пошљедице могле бити, него он мисли, да би боље било да сама влада именује способно лице за епископа, који би послије могао примити посвећење по прописима своје цркве. Никако пак тај епископ не би се смио публично као епископ показати у градовима, нити захтијевати себи какве почасти, него би имао приватно долазити у посјету градских

цркава, без сваког спољашњег свечаног приказа. За издржавање тог епископа сваки би парох морао издавати један дукат на годину, а тако исто би му морали и сви манастири према својим приходима издавати одређену своту.[221] — Ово је сто предлог проведитора Граденига у погледу епископа, који би се имао дати православним Далматинцима. Сенат није хтио ни овај и овакав предлог да усвоји, а увијек ради оних својих сретних државних разлога, које је у осталом врло једнострано република млетачка схваћала, а који су је два деценија касније довели до државне пропасти.

Кад су видјели они манастирски настојатељи, да сенат никакве одлуке не издаје на ону њихову молбу, и кад су разумјели, да мора опет све по староме ићи, одлуче да изаберу архимандрита једног, који ће вршити послове управе далматинске цркве, као пок. архимандрит Никанор Рајевић. У мају 1778. г. договорно игумани: драговићки Гаврил, крупски Сава и крчки Никифор, заједно са свјетовним свештенством далматинским изаберу Никанора Богуновића, крчког калуђера, „да будетъ властный архимандритъ и церковный управитель“ за сву Далмацију. Овај избор потврди 16. августа исте године проведитор А. Фоскари, а слиједеће године 27. јануара произведе овога Никанора за архимандрита плашчански епископ Петар Петровић.[222]

Никанор од побожне далматинске породице Богуновић-Скочића, био је тада у најбољој мушкој снази, у 43. години живота. Био је изображен човјек, јер прије него што ће се спремити за свештенички чин, прешао је све оно, што се данас у гимназијама учи, а по тадашњем, хуманијора и философију. Врло љубљен је био Никанор од архимандрита Никанора Рајевића, који га је за живота свога употребљавао у свима главним својим пословима у заштиту цркве од латинских бискупа и ради чега га је слао и у Млетке, и тијем га упознао са својим радом и тако рећи спремио га, да му буде достојни наслједник у управи био далматинске цркве. Чим је Никанор произведен за архимандрита и повратио се из Плашког у Далмацију, одмах

[221] Docum., p. 470.

[222] Docum., p. 474. О догађајима у далматинској цркви од избора Богуновићева за архимандрита па све до 1836. године има рукописна књига Спиридона Алексијевића, пароха задарског и синђела, а послије одласка Краљевићева из Далмације и до именовања Рајачићева за далм. епископа, администратора далмат. епархије. О избору и произведењу Богуновићевом за архимандрита Алексијевић подробно говори у својој књизи.

је почео ревносно и са пуно љубави бавити се црквеним пословима у Далмацији и доводити у ред све оно, што је запуштено било послије смрти архимандрита Рајевића. Срећом његовом већ друге године његове службе, као управитеља далматинске цркве, република млетачка мијења свој правац у суђењу православних. Поимила су најпослије велика господа млетачка, да православни млетачки поданици хоће да буду само православни, и да ништа онђега не ће да имају са латинском црквом и са римским папом. Поводом свију оних немилих догађаја, који се показаше у млетачкој православној црквеној општини од времена, кад је одлуком цариградског патријаршеског од јуна 1712. г. свргнут био и одлучен од цркве млетачко-далматински епископ, филаделфијски архијепископ Мелентије Типалди, и до 8. новембра 1775. г., кад је крфски епископ Никифор Теотоки, кога су били изабрали за млетачко-далматинског епископа, изјавио да не ће да се прими катедре у Млецима, док постоји државни закон, да тај епископ мора претходно исповједити флорентијско вјеровање, млетачки сенат да би предупредио нове немире, изда 16. новембра 1780. године закон, по коме се укида за православне млетачке поданике, а на првом мјесту за православне епископе и свештенство у републици, обвеза флорентијскога вјеровања, и православни се сви проглашују у свему и по свему независни од римскога папе и признаје се над њима свима духовна власт цариградског патријаршеског пријестола. Овај закон, за који је требало толико и толико година млетачкој влади да размишља прије него што ће га издати, објављен је био у Далмацији већ у децембру исте године, и архимандрит Никанор, управитељ далматинске цркве, могао је сада самостално и отворено, као православни старјешина цркве дјеловати, као што је и дјеловао. Држана су била, поводом издања онога закона, свечана благодарења у свима далматинским црквама, а архимандрит Никанор лично је дошао у Задар да замоли тадашњег проведитора Павла Болду, да у име свега православног далматинског свештенства и народа изрази дужду и сенату благодарност за милостиви онај закон.[223]

28.

Међутијем буде у то вријеме у Млецима изабран Софроније Кутували за новог млетачко-далматинског епископа са правима и дужностима пређашњих епископа и са духовном јурисдикцијом и над свима црквама у Далмацији и Боки которској.

[223] Ст. архива зад. еп., бр. 404., и Алексиј ркп.

Софроније, као дотадашњи епископ Кефалоније и Закинта, био је познат у Цариграду, и цијенили су га за благочастивог и мудрог архијереја. Није патријаршески синод био противан, да Софроније пријеђе у Млетке, али су хтјели да млетачка влада замоли синод о томе и да изјави, да ће признавати Софронија за строго православног епископа, зависнога само од цариградскога патријарха. Ово је требовао синод ради тога, што је познавао промјенљиву политику републике у питањима православне цркве, а и ради свега онога, што се прије овога времена догађало, кад се имао поставити нови епископ у Млецима.[224] Сенат тада пише 18. августа 1781. г. млетачком посланику Андрији Мемо у Цариград, да би израдио код патријарха односну грамату, којом се допушта премјештај Софронија у Млетке и признаје за законитог млетачко-далматинског епископа, при чему сенат напомиње у свом писму, да не би морало бити никакве сметње за издање дотичне грамате, „пошто је он (Софроније) слободан и независан од римске курије“ (essendo egli libero ed indipendente dalla corte di Roma).[225] Кад је синод чуо ово, одмах је објавио Софронију да може слободно пријећи у Млетке, и да ће му накнадно бити послана преко млетачког посланика у Цариграду синодска грамата. И Софроније, прешавши у Млетке, у октобру 1781. г. предузме управу свију цркава у Млецима, у Истрији, Далмацији и Боки которској, а мало затијем већ и стигне грамата васељенског патријарха Гаврила од 15. јануара 1782. г. обичног за овакве прилике садржаја, у којој се именује Софроније патријаршеским егзархом са правима и дужностима својих предшасника.[226]

Кад је млетачка влада издала била ону своју одлуку од 16. новембра 1780. г. да се православни поданици-републике имају од свију признавати за православне, независне од римскога папе, мало времена послије тога стигло је писмо из Рима; пуно пријетње за републику, што допушта „схизми“ да господари у земљи. На то писмо млетачка је влада одговорила 4 марта сљедеће године, да је тако морала поступити „ради државних разлогâ“. Али стигло је опет друго писмо из Рима, још оштрије од првога, поводом кога су дуга договарања ишла између владе и курије, док најпослије 8. марта 1783. г. влада одсјечено од-

---

[224] Велудос. Стр. 103.

[225] Пријепис сенатског писма у архиви задарске црквене општине. Велудос. Стр. 176.

[226] Велудос. Стр. 103.

говори курији римској, и тијем пресјече сваки даљи говор о овоме питању. А истога дана сенат нареди консулторима, да предложе нацрт, по коме би се имале издати темељне наредбе ради сталног и трајног уређења православне цркве у земљама републике.[227] Да ли су и какав су нацрт о овоме спада консултори подниијели, није познато.

Међутијем у мају 1783. г. разашље еп. Софроније по свима подручним му црквама своју прву пастирску посланицу, да је свештеници народу прочитају. Посланица је написана у правом апостолском духу и у строго православном смислу. Одабраним ријечима пунима љубави даје еп. Софроније поуку о вјери и хришћанском живљењу; препоручује свештеницима да марљиво пасу словесно своје стадо, а вијернима да љубе и слушају своје свештенике; свима пак препоручује да буду вијерни и одани државној власти и њеним законима.[228] У погледу Далмације и Боке, које су доста удаљене од Млетака, да би он могао лично долазити, именује еп. Софроније 26. маја 1783 г. архимандрита Никанора Богуновића својим викаром за Далмацију и Боку, са правом да обилази у име његово све манастире и све парохијске цркве, да разгледа све потребе цркава, свештенства и народа и да њега затијем о свему извјештава, како би он могао издати за све нужне наредбе.[229] И у погледу Истрије, која је такођер доста удаљена од Млетака, провидио је еп. Софроније тијем, што је именовао за ту провинцију својим викаром и произвео за архимандрита, крчког јеромонаха Јосифа Кнежевића.[230]

Као што се види, показао је овај епископ већ у почетку своје управе, колико му је на срцу духовно добро и напредак у повјереним му црквама и да је вољан о томе стално се старати. Али и покрај свега тога, гледали су ипак Далматинци са нешто подозрјења на новог овог епископа. Слика злосретног еп. Типалдија лебдила им је свагда пред очима, те су се бојали, да не би и овај Софроније, који је први, ма и послије дугог интервала, заузео епископску катедру послије Типалдија, пошао са временом трагом његовим; а искуство их је и одвише научило, како мало повјерења могу имати у искреност млетачке владе наспрам православне цркве, и покрај све њезине свечане изјаве од прије неколико година да ће штовати православну вјеру.

---

227 Docum., p. 479.

228 Ст. архива зад. еп., бр. 407.

229 Ib., бр 406.

230 Ib., бр. 409.

Ради овога са врло мало одушевљења примили су Далматинци ону Софронијеву пастирску посланицу, ма и да јој се са никакве стране није могло ништа приговорити. Задрани пак нијесу је хтјели ни примити, нити су допустили свом свештенику, да је у цркви чита. Због овога се еп. Софроније у писму од 29. новембра 1783. г. архимандриту Никанору жалио на Задране, и као што се из једног каснијег писма Софронијевог тајника истом архимандриту види, он је хтио и тужити их сенату за то, да их сенат принуди да приме његову посланицу.[231] У опће код православних Далматинаца стојала је чврста мисао, да они хоће за епископа себи свога човјека, кога они добро познају и кога би они сами изабрали.

У првој половини 1785. г. саставе православни Далматинци прошњу за сенат, у којој описују слабо стање своје цркве без епископа свога, и моле, да би могли изабрати таквог епископа, који би међу њима свагда био. Меморијал, који је приложен прошњи, описује стање цркве у Далмацији још прије, него што је оно у самој ствари било, а то, што нема уређених школа, у којима би се учили кандидати свештенства, и услијед тога свештенство је неизображено, те и не може учити народ како би требало, па зато народ је заражен свакојаким пороцима. Спомињу се у меморијалу сви млетачко-далматински епископи, који су дотле били, све до Типалдија; жали се, што је за дуго времена остављена Далмација без икаквог епископа, и што је због тога ослабила свештеничка дисциплина, те ријечима и аргументима, који су могли само годити влади, моли се да би дозвољено било, да у Далмацији буде постављен сталан епископ, или барем да дође еп. Софроније, да се уреде црквене ствари. Прошња ова са меморијалом била је приказана у савјету 3. јуна 1785. г. и као обично предана на мишљење владиним савјетницима.[232] Дуго ће у Млецима размишљати о овој прошњи, и она је најпослије пала у руке државних инквизитора, који су само другим ријечима казали оно исто, што су дотле разни консултори казали били, а влада опет није учинила ништа.[233]

---

[231] Ib., бр. 412

[232] Docum., p. 479. На стр. 485—486. наштампана је слична прошња која би била приказана сенату 28. окт. 1785. од манастирских настојатеља ради исте ствари, али та је прошња ранијега датума, и то 1776. године, кад је Никанор Богуновић био намјесник ман. Крке. Изгледа да сенат није ништа одговорио на ову прошњу.

[233] Docum., p. 484.

Међутијем еп. Софроније са својим викаром у Далмацији радили су, колико се могло радити, да се уздржава дисциплина у свештенству и правилно богослужење у црквама, а у народу мир и међусобна љубав. Латински бискупи нијесу се сада мијешали непосредно у послове православне цркве, јер нијесу смјели, али су зато подстрекавали своје попове и фратре, да узнемирују православни народ и да га драже противу својих свештеника, измишљавајући свашта и наравно доказујући како се нико не ће спасти, који слуша оне свештенике, који су незналице и само гуле народ. У овоме смислу има неколико тужаба, поднесених архимандриту Никанору од калуђера Мојсија Милојевића из Врлике, од попа Јована Новаковића из книнског поља, од протопопа шибеничког Матеја Веје из Шибеника и још неких.[234] Особито се у Дрнишу показивало ружно поступање фратара са православнима, кад ови нијесу хтјели ударати у звона при доласку у Дрниш латинског бискупа. Поводом овога завело се било дуго дописивање између владе и викара Никанора, док најпосле посредовањем еп. Софронија није била ријешена ствар тако, да православни нијесу дужни ударати у звона, кад латински бискупи иду у каноничке посјете.[235] У свези ваљда са овим догађајем Софроније је издао 15. октобра 1786. циркуларну наредбу на све свештенство далматинско, да се на св. литургијама морају спомињати четири источна патријарха, као знак заједнице далматинске цркве са источном православном црквом, и независности од латинске западне цркве и латинских бискупа.[236]

У унутрашњем животу далматинске цркве еп. Софроније показивао је велику дјелатност и старање о правилном току тога живота. Пошто је влада непрестано се жалила на оне свештенике, које владика црногорски или плашчански рукополажу за Далмацију, као да су јој са државног гледишта подозриви, јер су у иностранству добили рукоположење, не осврћући се на то, да су далматински кандидади свештенства принуђени били ићи или у Црну Гору или у Аустрију ради рукоположења, код свог епископа у Далмацији имали нијесу, еп. Софроније забрани новим кандидатима свештенства ићи у поменуте земље, него да морају долазити к њему у Млетке ради рукоположења.[237]

---

[234] Алексиј рки.

[235] Ст. архива зад. еп., бр. 418.

[236] Ib., бр 414.

[237] Ib., бр. 419.

Према овој наредби ти су кандидати и пошли у Млетке, а велики број синђелија издавих од еп. Софронија, које се и данас у архивама чувају, показују да је овај епископ, особито од 1786. до 1788. године, много свештеника за Далмацију рукоположио. Кандидате за свештенство слао је у Млетке архимандрит Никанор са својим препоручним писмима, и на основу ових писама еп. Софроније је и обављао рукоположења. Ради надзора свештенства у манастирима и парохијама, два је пута архим. Никанор обишао све цркве у Далмацији, и сваки је пут подносио подробни извјештај о својој посјети еп. Софронију. Судећи по копијама тих извјештаја, које се данас чувају, архимандрит Никанор је врло савјесно свој посао радио и при посјетама обраћао пажњу на све оно, на што се обично и данас епископи осврћу при својим каноничким посјетама: стање цркве и богослужбених и црквених предмета, вјера и морал у народу, владање свештеника у пастирском и друштвеном одношају, руковање црквеном имовином и т. д. Прва опћа посјета Никанорова далматинских цркава била је 1785. године, и трајала је пет мјесеци, до краја септембра.[238] На основу извјештаја о овој посјети ми смо оно казали о марљивости Никаноровој у вршењу повјерене му викарске службе. Имао је овај архимандрит да се бави и послом једним напредним, који се истакао у унутрашњем црквеном животу далматинском, а који је изазвао Герасим Зелић, брат ман. Крупе

Зелић је пошао био из свог манастира 1782. г. на путовање у иностранство, и у половини 1785. г. нађе се у Цариграду, гдје га јерусамски патријарх Аврамије произведе за архимандрита ман. Крупе, са правом ношења митре при богослужењу. Прије него што ће се повратити у Далмацију, Зелић, архимандрит-митрофор, пође у Млетке да се прикаже еп. Софронију и да замоли од њега, да му призна добивено црквено достојанство. Софроније 18. фебруара 1786. г. напише викару Никанору позивом да га извијести о Зелићевој прошњи и о жељи његовој, да би могао у Далмацији служити са архимандритским знацима и под митром. Никанор је поднио 28. марта исте године тражени извештај, изражавајући мишљење, да би Зелићу могло бити допуштено, да у ман. Крупи служи као архимандрит, кад би он (Софроније), као епархијски епископ, одобрио му то; а у погледу ношења митре при службама црквенима, оставља то да одлучи сам епископ, упозорујући га само, да ни он, као архимардрит

[238] Алексиј рки

викар, нема право употребљавати митру и да тако што није у обичају ни у аустријским земљама, где су много већи и важнији манастири него ли у Далмацији. За овај Никаноров извјештај Зелић је дознао, те је почео ради тога јавно изражавати своје незадовољство, и многе је на своју страну задобио, тако да су се почели и немири показивати у цркви. Услијед овога, и да би се стало на пут тим немирима, еп. Софроније изда 20. јуна 1786. г. писмену наредбу, да Зелић мора покоран бити законито постављеном епископском викару у Далмацији, а у исто вријеме кори га, што је по туђим странама тражио црквена достојанства, а без приволе на то надлежног му законитог епископа, за каквог он је дужан да њега (Софронија) признаје; кори га и за то, што уваћа неке необичне новости у далматинску цркву тиме, што хоће да служи под митром, јер само епископ има у млетачко-далматинској епархији право на то; из поштовања пак према блаженом патријарху јерусалимском Аврамију, који га је произвео за архимандрита, дозвољава му, да може носити титул архимандрита и уживати част архимандритску, али без повриједе настојатељскога права законито изабраног крупског игумана, и да може као архимандрит служити, али никада и ни у каквом случају под митром.[239] Ову је своју наредбу Софроније послао архимандриту Никанору, да је саопћи Зелићу. Незадовољан том епископском одлуком, крене опет Зелић на пут у иностранство септембра исте године, и поврати се у Далмацију тек три године касније.

29.

Споменули смо горе, како латинско свештенство није престајало у свакој прилици узнемиривати православне. Влада се томе или чинила невјешта, или се можда и сама бојала истог свештенства и његових бискупа. Жалбе на то свештенство од стране разних православних црквених општина стизале су архимандриту Никанору сваки час, и све су истицале потребу, да би се чим прије уважила опћа жеља да буде именован епископ, који би сједиште своје имао у Далмацији, и који би једини кадар био сузбити насртаје латинског свештенства на православну вјеру. Никанор услијед ових тужаба и опћег народног незадовољства одлучи поћи у Млетке, да све ово лично прикаже сенату. У почетку 1790. г. он се нашао у Млецима, гдје га велика господа млетачка лијепо примише, и по изгледу обратише озбиљну пажњу на његове

[239] Ib., и бр. 420. ст. архива вад. еп. Зелић у своме житију (изд. 1823. стр. 166. и сл.) описује ово мало друкчије.

ријечи, којима је описао стање далматинске цркве без свог засебног епископа. Сјете се, да су без одговора оставили прошњу православних Далматинаца од 1785. године, те буду позвани државни инквизитори, да тобоже хитно учине влади односни предлог. Ти инквизитори то учине 3. августа 1790. г. и поднесу овакав предлог: „Узимајући у обзир мало утјешне догађаје у Далмацији услијед тога, што православни у оној провинцији не престају жалити се на латинске прелате, који, треба признати, главни су узрок што ни до данас они православни нијесу могли добити засебног свог духовног старјешину, а имајући с друге опет стране пред очима, да не треба увриједити исте прелате, кад би се жељама православних у свему задовољило," инквизитори мисле, да треба за то држати се средњега пута, наиме, да филаделфијском архијепископу (Софронију) остане и у напријед власт над православним црквама Далмације и Боке и да његова резиденција буде, као и до сада, у Млецима, а да он у Далмацији има једног свог генералног викара, који би имао достојанство епископа in partibus, и који би становао у каквом селу, гдје су сами православни, не далеко од Задра, да се тај епископ не смије никада показати у градовима далматинским у своме достојанству и да нема права на посјете и части, а у градским црквама кад има да служи, мора то чинити без икакве јавне свечаности.[240]

Као што се види, овај предлог државних инквизитора није у самој ствари ништа друго, него оно, што је 15 година прије предложио био сенату далматински проведитор Јаков Градениго. Па као што је сенат тада напустио онај Граденигов предлог „ради државних обзира", тако је ради тих истих обзира напустио сада и овај предлог државних инквизитора. Међутијем у оно исто вријеме, кад су инквизитори поднашали влади онај свој предлог, умре епископ Софроније, у вријеме, кад се још у Млецима бавио архимандрит Никанор.[241]

Софроније је био послједњи млетачко-далматински епископ. Послије смрти његове, за дуго се надлежни нијесу могли сложити о особи, која би га наслиједила. Тек у почетку 1795. г. буде изабран учени јеромонах Герасим Цигура, а 26. септембра исте године влада потврди тај избор. Није могао бити посвећен тада за епископа, јер су отезали у Цариграду одобрењем избора, док међутијем 12. маја 1797. г. пада млетачка република,

[240] Docum., p. 490.

[241] Ведудос. Стр. 103. Ст. архива зад. еп., бр. 423. Алексиј. ркп.

и Цигура остане послије тога у Млецима само као главни парох тамошње црквене општине.[242]

За архимандрита Никанора, који се налазио у Млецима, кад је Софроније умрô, изгледи су сви били, да ће он бити именован за викарног епископа за Далмацију и Боку, јер је млетачка влада тог човјека уважавала и имала вјере у његову поданичку лојалност. О овоме су чак и договарања била између владе и Никанора, и ствар се имала, како се чини, ријешити послије постављења новог млетачко-далматинског епископа.[243] Није се то ријешило због разлога, који смо горе навели. Никанор међутијем у половини августа 1790. г. већ је био у Далмацији, и продужавао је црквену управу ревносно као и прије.

Одмах послије повратка из Млетака, имао је Никанор да се бави новим једним непријатним унутрашњим послом. На Петровдан 1789. г. нађе се у Задру архимандрит Зелић, пошто се из Русије повратио био, и тога дана служи он саборно св. литургију у задарској цркви са великом свечаношћу под митром, и како кажу, и са жезлом у руци. Ово је било противу оне наредбе, коју је издао био еп. Софроније 20. јуна 1786. г. Ради овога чина Никанор напише Зелићу, упозорујући га на исту наредбу и на дужност, да се свештеници морају покоравати епископским наредбама. Ово не буде по вољи Зелићу, те се заплете ствар тако, да је морао пресуђивати сам проведитор. Услијед односне Зелићеве жалбе проведитору, овај позове Никанора, да поднесе званични извјештај о свему То Никанор учини 12. октобра 1790. г. и послије дужег расправљања ове ствари, проведитор ријеши, да епископска она наредба, као издана од законите власти, мора у пуној снази бити. Зелић, незадовољан овом проведиторском одлуком, крене опет из Далмације у децембру исте године, и поврати се тек послије двије године, кад је већ умрô био архимандрит и еп. викар Никанор Богуновић (27. јуна 1792. г.).[244]

30.

Послије смрти архимандрита Никанора нашла се далматинска црква без духовнога старјешине. Услијед овога је ослабила одмах у свештенству дисциплина, јер је свак остављен

---

[242] Велудос. Стр. 104.

[243] Алексијев ркп.

[244] Алексијевић у својој књизи опширно описује ову распру Зелићеву са Богуновићем, и на основу тога ми смо ово написали. Зелић (стр. 288. и сл.) друкчије о томе говори. О архимандриту Богуновићу има доста подробна биографија у С. Д. Магазину за 1840. год., стр. 147—171.

био да по својој глави ради; а почели су тада поједини и рачунати на то, како би заузели епископско мјесто, за које се мислило, да ће најпослије морати бити већ једном установљено у Далмацији. Трајала је ова неодређеност за пуне три године, док најпослије православни Далматинци заједно са Бокељима одлуче пожалити се сенату на то, и потражити да могу изабрати и предложити једно лице, које би им било постављено за епископа. Ова представка народна буде приказана у савјету у Млецима 14. сентембра 1795. године.[245] Поднијели су ову своју представку сената Далматинци и Бокељи, како изгледа, по наговору тадашњег проведитора А. Марина, који је и сам разумијевао, колико је оправдана жеља њихова, да имају свог засебног духовног старјешину. На ову представку, коју је влада послала проведитору ради извјештаја, проведитор је одговорио 19. октобра исте године у врло повољном за православну далматинску цркву смислу, и предложио је, да тај православни епископ далматински буде у свему изједначен у правима латинских далматинских епископа.[246] Биће по свој прилици сенат предао све ово опет на мишљење разних својих савјетника, и као обично, остављено све по старом.

Пошто још није долазило никакво сенатско рјешење о толико жељеном епископу, тадашњи проведитор Андрија Кверини нареди у јулу 1796. г. да свештенство изабере, на мјесто покојног архимандрита Никанора Богуновића, новог управитеља црквепог са правима покојног Никанора, а са насловом „генералног викара". То буде извршено у книнскопољској цркви 30. јула исте године, и већином гласова буде изабран архимандрит Герасим Зелић, а 22. октобра исте године буде тај избор од владе одобрен.[247]

Али у то исто вријеме, кад је Зелић постао викаром, буде изабран настојањем дотичних грађана колико Далмације, толико и Боке, за епископа архимандрит Симеон Ивковић, родом из Ерцегновога. На овај избор издаду сви односну свједоџбу са својим потписима. Исту свједоџбу потпише и свештенство, а такођер и архим. Зелић, и тадашњи крчки архимандрит Саватија Васиљевић.[248] Као што се види избор једнодушан. Тако дакле сада, у другој половини 1796. г.

---

[245] Docum., p. 491.
[246] Ib., p. 492.
[247] Ib., p. 494.
[248] Ib., p. 495—501.

далматинска је црква имала на управи законито изабраног и од владе потврђеног викара у лицу архимандрита Герасима Зелића, и уједно је имала већ изабраног од народа и свештенства епископа у лицу архимандрита Симеона Ивковића, који само још није био од државне власти потврђен, те ни хиротонисан.

Зелићу је било 45 година, кад је постао викаром. О животу свом до тога времена, Зелић је сам све написао у своме „житију". Дјеловање његово послије тога, као управитеља далматинске цркве, биће ниже споменуто по документима, који постоје. Ивковићу пак, кад му је издана она свједоцба, да га сви бирају за свог епископа, било је 40 година. О овом архимандриту Зелић у свом житију доста говори. Спомиње о њему, да га је први пут срео у Кременчугу (у Русији) 1784. г. као простог монаха и да га је ту познао, да је „хитра и лукава лисица"; говори затијем, да се 1796. г. нашао Ивковић у Далмацији, али да не зна, гдје је постао дјаконом, свештеником и архимандритом, јер није имао, или није хтио никоме да покаже односне исправе о томе, и он (Зелић) „сумњао је јако и свагда, је ли тај Ивковић по канонима и црковнијем правилама посвећен на дјаконство и свјашченство игдје у каква епископа"; да је имао исти Ивковић 12.000 цекина, које да би радо био све потрошио, само да постане епископ Далмације и Боке; како је тај Ивковић преваром израдио, да су га четири црквене општине: задарска, шибеничка, скрадинска и дрнишка изабрале за епископа, „но потајно, да не чују три манастира и мирски клер, да ови не стану како на пут овом краденом и канонима противном избранију"; како је и он, да не би увриједио поменуте црквене општине, дао свој потпис да Ивковић буде епископ, и како је циркуларно наредио игуманима ман. Крке и Драговића и свима народима, да потпишу и сваки удари печат, да пристају на то исто, те како је Ивковић тада пошао са том исправом у Млетке да је прикаже сенату.[249] Овако пише Зелић о Ивковићу у свом житију. Је ли све овако, како Зелић пише о Ивковићу, ми нијесмо у стању процијенити, јер нам оскудјевају за то односни податци. А шта је било са Ивковићем послије 1796. г. казаће се даље на основу постојећих докумената. Обојице ових архимандрита, и Зелића и Ивковића, даљи рад развија се већ не више под влашћу млетачке републике, него под влашћу Аустрије, а Зелићев и под влашћу Француза, јер у ово доба пада млетачка република, и њена власт престаје над Далмацијом и Боком.

[249] „Житије", стр. 97. и др.

О узроцима пада млетачке републике написане су много дебеле књиге, па је сувишно о томе и овдје сада спомињати. Велико самопоуздање заиљело је било људе, који су водили државне послове, и умјесто да се они старају усхристити се миром, у ком се република налазила са осталим државама за мал не читав један вијек, и оснажити и учврстити моћ републике за будућност, они се предадоше уживању онога, што је република дотле стекла и наслађивању величином и славом млетачком. У том заносу своме, они нијесу водили рачуна о томе, како се снаже и напредују пограничне државе, а нијесу опажали, ни како опада млетачка трговина, коју су преотели сусједни народи, и како услијед тога опада републици материјална снага и како она сиромаши. Богаташима млетачким, аристократима, који су главну ријеч водили у државним пословима, добро је било, и они су гледали да им то тако буде и у напријед, а отклањали су све, што би им могло сметати, да по вољи уживају своја богатства. Њих се ништа није тицало, шта бива у другим државама, па ни то, да ли република има своју некадашњу унутрашњу моћ, да би могла при потреби себе одбранити од евентуалне туђинске навале. Кад се у послиједњој четврти XVIII. вијека разбуктио рат по својој Европи, и кад је свака држава гледала да нађе савезника за своју обрану, млетачка аристократија, да не помути своје beato far niente, проглашује, да ће република остати у неутралности. А кад Французи, напредујући у ратним својим побједама, пређоше 1796. г. чак границе републике, млетачка господа још не одлучују, да република ступи у савез са једном или другом државом ради обране, него и опет проглашују неутралност, али сада тобоже оружану неутралност. А ова је неутралност учинила то, да, и не питајући републику, Аустрија и Француска уговарају у априлу 1797. г. у Леобену, шта ће од њених земаља: а мало затијем потписују оне у Кампоформију мир, по коме млетачка република више не постоји, и Далмација постаје аустријска провинција.

СЕДМИ ПЕРИОД.

1797—1849.

За првих шеснаест година од како је Далмација престала бити млетачком провинцијом, она мијења три владе: аустријску, пак француску, и опет аустријску. Прва аустријска влада траје осам година, француска такођер осам година, и тада наступа опет аустријска влада за сва даља времена.

По кампоформијском миру, као што смо видјели, постала је Далмација аустријска провинција. У јулу 1797. г. ступио је са аустријском војском у Далмацију генерал Рукавина, и примио је од Далматинаца заклетву вјерности владаоцу аустријском. У августу исте године установљена је била у Задру царско-краљевска влада.

Судећи по односним званичним исправама аустријске владе, изгледа да се хтјело почети уваћати разне реформе у свима гранама управе, те да ће наступити у Далмацији боље стање од онога, какво је било за вријеме млетачке републике. Али нове ратне прилике, изазване у Европи Наполеоном, који се 1804. г. прогласио царем Француза, а слиједеће године краљем Италије, спријечише сваки културни рад и у Далмацији. Букне 1805. г. рат између коалираних држава: Аустрије, Русије и Енглеске с једне, и Наполеона с друге стране. Наполеонова звијезда сијала је тада у свем сјају своме. Побједа оружја његовог код Аустерлица била је одлучна и за Далмацију. Пожунским миром у децембру 1805. г. Аустрија је изгубила Далмацију, која тада дође под власт Француза.

У почетку 1806. г. француски генерал Молитор ступио је у Далмацију и примио од Далматинаца заклетву вјерности Наполеону. У априлу исте године буде именован В. Дандоло за генералног проведитора Далмације, а три мјесеца касније генерал А. Мармон за војничког заповједника. По прокламу, што је Дандоло издао чим је ступио на управу Далмације, Далматинци

су могли држати, да је наступило вријеме, кад ће се моћи уредити ова земља у сваком погледу и побољшати њено стање. Рад Дандолов, који је он најенергичније развио од првога дана своје управе у Далмацији, показао је да проклам његов није мртва ријеч и пусто обећање, јер је збиља он много добра започео, а доста и извео. А могао би био Дандоло и још више извести, да није био рад његов спријечаван унутрашњим немирима у земљи, које су изазивали они који нијесу задовољни били што је Далмација под Наполеоновом влашћу. На првом мјесту спријечавало је тај рад латинско свештенство, које је неповјерљиво гледало на уваћање у земљи начела грађанске слободе и равноправности, и које је ради тога изазивало народ на опорбу. Спријечавали су то и емисари пређашње владе, настојећи да одузму Французима ову земљу, коју су они сматрали да је Наполеон силом узурпирао. Ови су емисари мало по мало спремили у Далмацији формални устанак, који је већ 1807. г. показао прве отворене знаке, тако да се у октобру исте године морао установити у Сплъсту пријеки војнички суд. Тињао је послије тога устанак за двије године, док у марту 1809 г. опет се разбуктио. Три мјесеца касније аустријска војска са генералом П. Кнежевићем дошла је била до близу самога Задра. Побједа Наполеоновог оружја код Ваграма ријеши даљу судбу тог далматинског устанка. У октобру исте године Аустрија призна Французима правни посјед над Далмацијом; и тада буде установљена „краљевина илирских провинција“ са главним градом Љубљаном, у којој је краљевини Далмација заузимала пето мјесто. Послије овога наступило је у Далмацији мирно француско владање, све до 1813. године. У октобру те године буде поражена Наполеонова војска код Лајпцига, и послједицом тога било је, да су све илирске провинције прешле опет Аустрији, и Далмација постала је опет аустријска провинција.[1]

Промјене ове владâ имају наравно утицаја и на догађаје православне цркве у Далмацији, и различно се они под разним владама развијају. Ради тога ћемо засебно прегледати те догађаје, најприје за првог аустријског владања, затијем за владања француског, и најпослије за другог аустријског владања и до половине XIX. вијека.

---

[1] За догађаје у Далмацији послије пада млетачке републике и до почетка другога аустријског владања види: T. Erber, Storia della Dalmazia dal 1797. al 1814. Zara, 1886—1892. P. Pisani, La Dalmatie de 1797 à 1815. Paris, 1893.

I.

За вријеме првог аустријског владања у Далмацији (1797. до 1805.) положај православне цркве није се у ничему измјенио. Остало је све онако, као што је било за вријеме млетачке републике. Јавља се само сада нови један фактор, који утиче на послове православне далматинске цркве, а то је архијепископ и митрополит карловачки. Утицај овај у осталом слабог је успјеха имао у ово доба, и мало је могао да помогне уређењу црквеном, а то због разних сметња и унутрашњег и спољашњег карактера.

1.

Као што знадемо, у другој половини 1796. год. изабран је био и од млетачке владе потврђен за генералног викара православне далматинске цркве, архим. Герасим Зелић, а у исто вријеме изабран је био за далматинског епископа архимандрит Симеон Ивковић. Избор овај Ивковићев није био тада још од владе потврђен, него се то тек очекивало, и тада би већ морала била престати викарска власт Зелићева. Кад је наступила у Далмацији аустријска влада, она је затекла у далматинској цркви оно стање, које је било у другој половини 1896. године: генерални викар и законити управитељ цркве био је архим. Зелић, а изабрани, али још не потврђени епископ био је архим. Ивковић. Требало је сада да аустријска влада изда са своје стране акт признања Зелићу, као генерал-викару, а Ивковића да потврди за епископа. Први посао лако је пошао, али не тако овај други.

Зелић је познат већ био аустријској влади, као привржeник Аустрије;[2] и генерал Рукавина, којему се Зелић приказао у Спљету одмах, чим је аустријска војска запосјела Далмацију, признао је Зелића за управитеља православне цркве у Далмацији, и 15. јула 1797. г. издао му о томе односни декрет. Далматински гувернер Турн примио је на знање ту одредбу Рукавинину; и Зелић је сада заузео у Далмацији онај положај, који је имао при бившој млетачкој републици. Добивши признање старјешинске своје духовне власти од владе, Зелић се постарао

---

[2] То је показао Зелић оне исте године, кад је пала млетачка република, и кад је обзнанио био провинцијала францишканских манастира фра Пасквала Секулу, да су сви православни Далматинци вољни придружити се Аустрији. Види писмо истога провинцијала фратру Андрији Доротићу од 14. јуна 1797. г. Erber. I, 25—26. О дјелатности својој у корист Аустрије у то доба спомиње и Зелић у свом житију. Стр. 384., 390. и др.

да би то исто признање добио и од врховног старјешине све православне цркве у монархији, а то је од тадашњег архијепископа и митрополита карловачког Стевана Стратимировића. Ради тога Зелић се обрати 20. јуна 1797. г. Стратимировићу у Карловце, приказујући себе као генералног викара далматинског и изјављујући своју и свега православног народа покорност митрополиту. Стратимировић одговори Зелићу 5. августа исте године, примајући на знање објаву његову и тражећи податке о православној цркви у Далмацији.[3] Таким начином Зелић је сада утврдио своја викарска права у Далмацији и код државне и код црквене власти у монархији; премда је, као што нам његово тадашње држање показује сматрао ово своје старјешинство у далматинској цркви само привременим, дотле само док влада не потврди за епископа архимандрита Ивковића, који је за то мјесто већ изабран био, и којему је и Зелић са осталим свештенством свој глас дао био.

Међутијем и Ивковић је предузео нужне кораке и у Бечу и у Карловцима, да би његов избор за епископа потврђен био, те би могао одмах и бити посвећен. Пође он лично у Беч, и 18. јуна 1797. г. поднесе цару молбу, да би избор његов удостојен био царске потврде, те наређено карловачком митрополиту да би га посветио за епископа.[4] Напише мало послије тога Ивковић и Стратимировићу молећи, да би митрополит препоручио у Беч његову ствар. У исто вријеме обрати се и Зелић заједно са представницима задарске црквене општине у Беч молбом, да би цар потврдио изабраног епископа Ивковића „побожног и ученог архимандрита, кога све свештенство и народ у Далмацији жели за свог црквеног старјешину.“ Прошња је ова презентирана у Бечу 26. августа 1797. године.[5]

Стратимировић, коме су још и други писали били и препоручили Ивковића, одговорио је у августу исте године, да ће радо учинити што желе, чим односну обзнану из Беча добије.[6] Бечка дворска комисија изразила се у начелу, да није противна Ивковићу, и потражила је информацију од ц. к. задар-

---

[3] Архива карловачке патријаршије, бр. 236. год. 1798.

[4] Ст. архива зад. еп., бр. 436.

[5] Зад. црквена архива. На прошњи овој, која је на итал. језику, потписани су: Зелић, Никодим Групић парох задарски, Д. Врето, Д. Боровић. С. Ђурић, П. Петровић, Г. Петровић, Н. Деде-Јанковић, Н. Димитровић. Т. Ђурић, Ј. Боровић, С. Вуковић, Р. Милодраговић и Ј. Вуковић.

[6] Карл. патр. архива, бр. 236. г. 1798.

ске владе, колико о особи Ивковића, толико и о резиденцији будућег епископа, о дотацији његовој, о власти његовој, о црквеној зависности и о именовању. Задарска је влада подијела 26. августа 1797. г. (бр. 235. тражену информацију. У погледу особе Ивковића казано је, „да га сви у један глас хвале и то у толикој мјери, да нема никога који би му могао упоредо стати,“ и према томе да је потпуно заслужан епископског достојанства. О осталим тачкама информација каже: о првој, да би најзгодније мјесто за резиденцију био Задар; о другој, да би епископ морао добивати дотацију из државе благајнице, исто тако и епископски викар, који би становао у Котору; о трећој тачки каже, да би се власт епископова морала одредити посебним нормама, пошто су под млетачком владом латински бискупи далматински навикли били на неку јурисдикцију и над православнима; о четвртој да не би далматински епископ морао зависити у духовним стварима од карловачког митрополита, а зашто, у информицији није казано, него се спомињу само „већ познати разлози,“ а ми мислимо да је то, што би у таквом случају Мађари могли тражити да се Далмација придружи угарској круни, а тога тада у Бечу нијесу ніпошто хтјели, него о овој тачки у информацији се каже, да би у духовним стварима овај епископ имао зависити од архијепископа, који би се имао ту поставити; о петој тачки најпослије каже, да због многих врло важних политичких разлога епископ би морао сасвијем зависити од царског двора, те именовање епископа морало би свагда припадати само цару аустријском.[7] Полије ове информације, коју је задарска влада подијела дворској комисији, иста влада по наредби те комисије обзнанила је 11. децембра 1797. г. Зелића и представнике задарске црквене општине, услијед горе поменуте њихове молбе, да ће предложено бити цару да именује Ивковића за епископа.[8] У исто вријеме, кад је задарска влада подијела у Беч поменуту своју информацију о Ивковићу, поднесе и Зелић (29. августа 1797. г., одговор свој митрополиту Стратимировићу на писмо његово од 5. августа, и у томе одговору Зелић хвали Ивковића „као мужа вѣжда и искусна во святомъ писаніи,“ и достојна да буде далматински епископ.[9] Видјећемо даље, шта ће се све догодити од свију ових хвала и од оваког опћег расположења наспрам архимандрита Ивковића.

---

[7] Ст. архива зад. еп., бр. 449.

[8] Ibidem.

[9] Карл. патр. архива, пом. број.

2.

Исте ове године догодило се нешто у унутрашњем животу цркве далматинске, што је по себи било сасвијем обично и просто, али што се изродило у ружну ствар. Од 1756. до 1759. године служио је у Скрадину, најприје као учитељ, а затијем као парох, зографски пострижник, јеромонах Кирил Живковић, човјек врло побожан и који је љубио књигу. За то вријеме он је стекао љубав не само Скрадињана, него и свију оних у Далмацији, који су имали прилике да га познаду. Љубили су га особито његови ученици, за које није никаква труда штедио, само да би им чим више науке дао, и кад је пошао из Далмације у Фрушку Гору, био је испраћен од свију са благословом и са исказима искрене благодарности за своје трудове о просвјети. Овај јеромонах Живковић постао је послије (1786. г). епископом пакрачким. Боравећи удаљен из Далмације, он се свагда дописивао са појединим угледнијим Далматинцима, и из неколико његових писама, која се сачуваше, види се љубав његова к Далмацији и жеља његова, да би један пут посјетио старе своје познанике и многобројне ученике. Ову је жељу своју епископ Кирил остварио, кад је Далмација дошла под Аустрију. Стигао је он у Задар 29. септембра 1797. г., био је у Шибенику и Скрадину, и 14. октобра кренуо је из Задра натраг преко Сења у своју епархију. Задржао се дакле у Далмацији двије седмице. О путовању овоме свом сам епископ Кирил подиио је послије (15. априла 1798. г). подробни извјештај митрополиту Стратимировићу. У том извјештају каже епископ, да га је побудила поћи у Скрадин давнашња жеља, да види мјесто некадашње службе своје, да посјети своје пријатеље и некадашње ученике, и успут да поправи и своје здравље морским купатилом; а идући у Скрадин морем, није могао мимоићи Задар и Шибеник, те је с тога походио и та два мјеста. У Задру да је затекао као пароха, некадашњег свог ученика, а сада крчког архимандрита Саватију Васиљевића, који се особито обрадовао кад је видио некадашњег свог драгог учитеља, и који је из љубави према њему пратио га преко Шибеника у Скрадин, оставивши на служби у задарској парохији јеромонаха Никодима Групћа. У Шибенику да је провео мало времена, и од туда пошао је са архимандритом Саватијом и шибеничким протопопом Матејом Вејом и неким угледним Шибенчанима у Скрадин, гдје га стари знанци најљубазније примише и угостише. Скрадињани га замолише да би служио архијерејску службу у њиховој цркви, да

види народ црквено благољепије, какво никада видио није. Одазвао се он молби православних, и служио је 7. октобра у цркви св. Спиридона, гдје је рукоположио за свештеника дјакона Стевана Видосављевића, који је у Скрадину служио код пароха Макарије Крнете. Из Скрадина вратио се преко Шибеника у Задар 10. октобра. Задрани га замоле да би у цркви њиховој служио архијерејску службу, и он то учини 12. октобра, и на тој служби крчког дјакона Софронија рукоположи за презвитера, а клирика једног рукоположи за дјакона. Истога дана и он и остали свештеници обједовали су код архимандрита Симеона Ивковића. Остао је у Задру још један дан, и 14. октобра кренуо је из Далмације.[10]

Као што се види из овог извјештаја епископа Кирила Живковића, у овом његовом путовању у Скрадин и борављењу у овоме мјесту и у Задру и Шибенику, нема ништа необичног, а још мање таквог чега, што би дало повода каквом узнемиривању. Али архимандрит Зелић ову је ствар друкчије схватио. У доласку оном еп. Кирила у Далмацију Зелић је видио повреду својих викарских права, те се за то пожалио писмено далматинском гувернеру Турну, а такођер и митрополиту Стратимировићу. Гувернеру он напише 19. октобра исте године и истакне како је епископ Кирил долазио у Далмацију као „емисар мађарски, да подговори народ да се подложи под угарску круну и власт, а не под Аустрију, и како је послије одласка свога, оставио као своје агенте у томе послу архимандрита Саватију Васиљевића и јеромонаха Никодима Груића, који се сада налазе при задарској цркви.[11] Гувернер узме ову ствар строго и одмах изда наредбу, да се поведе истрага противу Саватије и Никодима, да се уклоне са парохије задарске и да морају бити у манастиру Крци под надзором игумана Јоаникија Илијћа, све док истрага не сврши. Уједно изда томе игуману овај декрет: „Пошто је ова ц. к. дворска комисија одлучила да буду под надзором у ман. св. Арханђела на Крци архимандрит Саватија Васиљевић и јеромонах Никодим Груић, то вам се као игуману (guardiano) истога манастира под најтежу вашу одговорност наређује, да непрестано пазите на тачно извршење наше наредбе и на владање Васиљевића и Груића, и да свако петнаест дана подносите о томе ц. к. задарском губернијуму беспристрасни и

---

[10] Алексијев. ркп. Види и карл. патр. архива под истим бројем (236. г. 1798). писмо еп. Живковића од 15. апр. 1798.

[11] Ст. архива зад. еп., бр. 442.

искрени извјештај. Треба такођер да пазите, да ли се архимандрит Васиљевић или јеромонах Грунић дописују са пакрачким епископом Кирилом Живковићем или са другим каквим особама у Мађарској, и дознавши за такво дописивање, да одмах извијестите ц. к. задарски губернијум".[12]

Истога дана (19. октобра) написао је Зелић о овоме послу и Стратимировићу, и ту истиче, како он има пуну власт над црквеним пословима у Далмацији по смислу односног владиног декрета, како је епископ Живковић долазио овога мјесеца у Задар и био је на квартиру „у нѣкоторогъ капелана задарскогъ, архимандрита Саватие керчкогъ, который капеланъ архимандритъ спроводилъ єго Преосвященство въ городъ Шибеникъ и Скрадинъ (а по какимъ дѣламъ невѣдемо гдѣ въ упомянутыхъ трехъ городахъ єго Преосвященство изволилъ служить и посвящать нѣкоторыхъ отъ 16. и 18. лѣтъ маличковъ въ дяконы и попи для пароховъ реченымъ городамъ, что весма противно номоканонамъ св. отцевъ и соборовъ;" како је свему томе крив Саватија, који је лишен ради тога задарске парохије и послан у ман. Крку, како је тај Саватија амбициозан и како од 10 година „смущаетъ трехъ монастырей и весь клеръ въ Далмаціи", те све ово Зелић подноси митрополиту „на архипастырское разсужденіе".[13] Стратимировић на ово није ништа одговорио Зелићу.

Прогон архимандрита Васиљевића узбунио је многе православне Далматинце, особито Задране, који 11. јануара 1798. г. поднесоше са многим потписима представку губернијуму, у којој изјављују, да су готови сви јамчити за невиност Васиљевићеву, који никада није ни мислио о каквој агитацији у корист угарске круне, а противу Аустрије.[14] Губернијум је остао при својој првој одлуци, и на односну прошњу Задрана дозвољава им, да бирају за пароха кога хоће, само не Васиљевића и Грунића;[15] а у исто вријеме поштрава пређашњу своју наредбу игуману крчком Илијћу, да строго пази на Васиљевића.[16] Тек крајем 1798. године свршило је прогонство Васиљевићево од стране владе, кад је влада добила увјерење, да у свом оном послу о доласку еп. Живковића у Далмацији није било ништа осуде достојног. А утјешен је био Васиљевић и лијепим писмом

---

[12] Губерн. бр. 2280. од 31. децембра 1797.

[13] Карл. патр. архива под пом. бројем год. 1798.

[14] Акт носи губерн. број 2623.

[15] Губерн. бр. 2609.

[16] Губерн. бр. 3260. и 4086 г. 1798.

Стратимировићевим, у коме митрополит жали, што је „невино самаго подозрѣнія ради казнь ареста домоваго“ морао да претрпи.[17]

3.

Свему овом послу поводом еп. Живковића Стратимировић је дао онолико важности, колику је тај посао по себи заслуживао, а главну је пажњу он обратио на стање далматинске цркве и на потребу, да се то стање уреди. Ради овога он се обратио 11. децембра 1797. г. писмом на министра барона Тугута, истичући своју дужност да се стара о свима православнима у монархији, те пошто је сада припала Аустрији Далмација, у којој има много православних, а немају свог епископа, нити се зна под чијом су они духовном јурисдикцијом, моли министра да би му казао какве су намјере цареве у томе погледу, како би могао одмах учинити односне своје предлоге.[18] Министар Тугут одговори митрополиту 10. јануара 1798. г. да ће се цар постарати и о православној цркви у Далмацији, чим далматинска влада поднесе тачну информацију о свима унутрашњим пословима оне провинције, а међутијем нека митрополит настоји, да се народ тамо претрпи и нека ништа не предузимље прије него што царска влада не изда односне наредбе.[19] Стратимировић је 24. јануара исте године захвалио министру за ово.[20] А у исто вријеме изда наредбу сусједним Далмацији епископима и консисторијама да се ни најмање не мијешају у послове далматинске цркве, док царска влада не изда своје наредбе у погледу те цркве.[21]

Док су се очекивале из Беча те наредбе, два далматинска арцибискупа са још седам бискупа поднесу 1. августа 1798. г. цару у Беч опширни меморијал о уређењу цркве у оној у Далмацији, и у 5. тачки тог меморијала спомињу православни народ као perfida gens, на чију вјерност према цару не може се никако рачунати, те моле, „да буде далеко од далматинске цркве епископ грчко-схизматички (graecanici scismatis episcopus)“, кога би хтјели да уведу у Далмацију шљедбеници те схизме.[22] Ово су далматински бискупи написали цару у Беч; а задарска влада

---

[17] Карл. патр. архива исти 236. број г. 1798.

[18] Ibid., бр. 161. г. 1798.

[19] Ibidem.

[20] Ibidem.

[21] Ibidem.

[22] Theiner, Vet. monum II, 316.

почела је била већ на дјело изваћати наспрам православних оно, што су у начелу ти бискупи о њима у свом меморијалу казали. Видјећемо даље како ће се изразити та влада о Ивковићу; међутијем 25. јула 1798. г. она издаје опћу наредбу на све, да православни Далматинци морају светковати све латинске празнике.[23] Био је изабран нови папа у Риму (Пије VII.) и влада 6. јула 1800. г. нарсђује туторима православне задарске цркве под тешку њихову одговорност (sotte gravo loro responsabilitá) да се мора на цркви ударати у звона у славу новоизабранога папе.[24] Пошто православни нијесу хтјели светковати латинске празнике, то влада 23. августа 1800. год. понавља пређашњу своју наредбу, пријетећи казном ко је не буде извршивао.[25] А да не би православни Далматинци помислили, да су престале за њих важити наредбе млетачке републике о њиховима односима према латинском свештенству, влада 11. јула 1801. г. објављује, да остаје и сада на пуној снази наредба 3. октобра 1779. г. проведитора Алвиза Фоскари, по којој латински свештеници имају право пратити православне покојнике, и додаје још, да све наредбе које су важиле 1796. године у интерконфесионалним питањима, морају безусловну снагу имати, док царски двор друкчије не одлучи.[26] А догађај који ћемо сада описати, показаће да је задарска влада тадашња била и фанатична у поступању са православнима, и да у томе сасвијем није погађала, шта је бечки двор о томе тада мислио.

Православна задарска црква св. Илије била је некада, као што знамо, латинска црква, и уступљена је била православним Задранима уз обвезу, да плаћају годишњи установљени ливел дотичном латинском бенефицијату. Тај су ливел православни Задрани плаћали све до пада млетачке републике. Тад се то напустило све до смрти задарског арцибискупа Ивана Кршана (12. децембра 1800. г.) Послије смрти овог арцибискупа заузео је управу арцибискупије генерални викар Иван Ђуровић, велики фанатик, који је ради свог фанатизма за вријеме француске владе у Далмацији морао бити и утамничен. Овоме се викару захтјело одмах прве године његове управе показати свој фанатизам на православне Задране. Оснивајући се на некадашњем бенефицијатском праву на цркву св. Илије, нареди овај Ђуро-

---

[23] Ст. архива зад. еп., бр. 451.

[24] Ibid., бр. 463.

[25] Ibid., бр. 464.

[26] Ibid., бр. 471.

вић у мају 1801. г. да латинска литија, која иде по граду пред Спасовдан, уђе и у православну цркву св. Илије и да ту свештеници латински са народом пјевају литаније. То се догодило управо у онај час, кад је православни свештеник служио у истој цркви литургију. Какав се метеж морао тада догодити у цркви, кад латини у сав глас почеше пјевати своје литаније, а православни је свештеник служио у исто вријеме литургију, може се већ лако разумјети. Протестирали су противу тога православни и жалили се влади, али без сваког успјеха.[27] Осокољен овим, Ђуровић нареди да у очи дана, кад латини светкују успомену св. Илије, а то је 19. јула, по григоријанском календару, имају латински свештеници служити у задарској православној цркви св. Илије латинске веспере, а на сами дан, дакле 20. јула служити свечану пјевану мису. Према овој наредби дођу 19. јула у 4. сâта по подне процесионално из катедралне латинске цркве св. Анастасије у православну цркву св. Илије један каноник, два свештеника и неколико клерика, и уђу у цркву тада управо, кад је православни свештеник служио вечерњу, те не обзирући се на то, почну пјевати своје веспере. Да се што ружнијега не догоди, уклони се из цркве православни свештеник са неколицином вјерних, што су на вечерњи били, и одмах буде сазван збор православних општинара, на коме се имало одлучити, шта треба радити.

До 5 сâти збор се од 38 општинара састао, одмах закључио што треба и одмах влади своју представку поднио. Закључак је збора био: предузети непосредно и исти час најенергичније мјере, да сутрадан не буде латинске мисе у православној цркви задарској, а ако би латински свештеници то хтјели ипак да на силу учине и од владе се не добије задовољење до у вечер истога дана, то затворити цркву и предати влади црквене кључе на њену одговорност. У $5^1/_2$ сâти већ црквени тутори приказаше влади односну жалбу, и влада исти час (под бр. 3746.) одговори, да је латинско свештенство у пуном праву служити тога дана своје веспере и сутрадан мису у православној задарској цркви, јер се то право оснива на обвези лиѐла, који црква плаћа дотичном бенефицијату, и уједно влада оштро наређује, да нико не смије сметати латинском свештенству да своје право врши, и пријети казном ако се ко томе успротиви. Кад су тутори примили ову владину наредбу, и кад им је та иста наредба била још један пут поновљена од владе, они за-

[27] Зад. црк. архива.

творише цркву и предадоше кључе црквене у канцеларији ц. к. губернијума. Владу није тргао овај одлучни корак православних Задрана, него држећи чврсто своју наредбу, пошаље црквене кључе капитуларном викару Ђуровићу, да сутрадан може слободно служити латинско свештенство у православној цркви задарској и да влада јамчи, да нико не ће смјети да у томе узнемири свештенство. Православним Задранима није за тада друго остајало, него покорити се сили. Капоник Андрија Колановић са другим још свештеницима служили су слободно своје вечере и свечану мису у поменутој цркви, и кад је то свршило, викар Ђуровић извјести о томе писмено 20. јула владу и пошаље јој црквене кључе.[28] Али овим није још свршила ова немила ствар.

Видећи православни Задрани сву неправицу што им је учињена, и да немају никакве наде да ће им ц. к. задарски губернијум дати задовољштину ради нанесене им увриједе, него да су изложени самовољи фанатичког оног капитуларног викара и осталог латинског свештенства, они одлуче пожалити се непосредно цару у Беч на то, што се сада догодило и молити његову заштиту за своју цркву. Пошљу они 30. септембра исте године прошњу на цара, у којој опишу сав догађај, пожале се на задарски губернијум, те позивљући се на привилигије издане православним Србима у аустријској монархији од царева: Леополда, Јосифа, Карла VI. и Марије Терезије, моле цара да би наредио, како би и православни Далматинци уживали ону слободу у исповиједању своје вјере, коју уживају други православни поданици. Прошњу су ову потписали тадашњи тутори задарске православне цркве: Алексије Петровић, Ђорђе Ђурић, Стеван Кателано и Андрија Вуковић.[29] Ову је прошњу послао 16. јануара 1802. г. из Беча задарском губернијуму министар Колоредо, и у односном писму министар каже, да је прошња православних Задрана добила царску сигнатуру, препоручује губернијуму да буде у напријед врло опрезан при издавању својих наредаба по оваквим деликатним питањима, те наређује да му се пошаље детаљирана информација о свему.[30]

---

[28] У овом своме писму исти Ђуровић жали се, да црквени тутори нијесу се довољно постарали о свјећама, те препотентно тражи од губернијума »di volerli obbligare a questo atto di loro dovere ab immemorabili«.

[29] Уз ову су прошњу приложене биле и све оне наредбе владине по овоме питању.

[30] Министрово писмо носи бр. 18.

Овакво писмо министрово из Беча показало је задарској влади, да је претерала била у ревности својој за обрану латинског свештенства и да је била неправична у онаквом свом поступању са православним Задранима, а видјела је, да је за то сада и укорена из Беча. Требало је одговорити министру, и ту се сада заплетоше господа, која су састављала тада задарску владу. Дуго су о томе одговору размишљали, и тек 22. маја 1802. г. био је он готов. Излаже се ту најприје историја цркве задарске, и како се право латинског свештенства на ту цркву оснива на старом обичају, али не и на позитивним документима; наводи се, да је губернијум мислио, да се у интерконфесионалним питањима мора држати оних норма, које су важиле за вријеме бивше млетачке владе, док се нове норме не издаду, и да је ради тога повољно задарском катитуларном викару, а особито да је тако поступио, јер је познато какви су лармације (clamorosi) латински свештеници, који би одмах истакли да се противу вјере ради, да им се није допустило оно, што су сада тражили; каже се даље, како је губернијум, издавајући ону дозволу капитуларном викару, мислио тобоже и сâм да сву ову ствар подвргне испиту и затијем ријешењу старије власти, али како га православни Задрани у томе претекоше својом прошњом на цара; спомиње се, како губернијум није ни из далека мислио да вријеђа привилегије и вјерска права православних, и да је вољан тобоже био и сâм предупредити ово свакогодишње узнемиривање њихове цркве, али да је био запријечен у томе мишљу о дужности да штује старе обичаје, који у осталом врло често слабо се слажу са здравим смислом (assai di frequente malamente combinano colla sana ragione); и послије свега овога, губернијум исказује своје мишљење, да у напријед не треба допустити латинским свештеницима да одлазе у православну цркву задарску ради богослужења, „јер ревност латинских свештеника може бити врло добро задовољена у многобројним градским црквама, без потребе да се узнемирује за то православна црквена општина.“[31] На такав је ето одговор принуђена била задарска влада, послије оне неправичне своје наредбе од 19. јула 1801. г. Мислила је она да може по својој глави кињити православни народ и вријеђати му светиње, али кад је видјела царску сигнатуру на жалби православних Задрана противу пете ње, она се застидјела за свој поступак, и правда се

[31] Акт губернијума носи бр. 2718. г. 1802 (Ст. арх. зад. еп., бр. 472., а под истим се овим бројем налазе и сви списи по овоме послу).

сада пред министром, као школник пред учитељем. Не треба већ ни да спомињемо, да није више никада пало на ум оном викару Ђуровићу, да шаље своје попове да пјевају вечере и мису у православној цркви, премда је тај исти викар још шест година управљао задарском арцибискупијом.

И покрај свега расположења бечкога двора наспрам православних у Далмацији, није ипак латинско свештенство далматинско пропуштало да ради противу православне цркве онако, као што је било научило под млетачком владом. Није ваљда смјело, послије онога писма министра Колоредо задарском губернијуму, јавно у Далмацији насртати на ту цркву, као што је био то учинио онај капитуларни викар задарски, али је зато оно радило сада у Бечу, да би покренуло тамошње мјеродавне кругове, да не даду никакве вјерске слободе православним Далматинцима. Папин нунције у Бечу служио му је у томе посредником. У Бечу је од 1896. године био нунције monsignor Sevoroli. Овај нунције нашао је, да је православна црква у Далмацији имала тобоже многе слободе под млетачком владом, и да јој ту слободу треба сада аустријска влада да одузме, како би лакше било обратити православне у латинство. Ради овога исти нунције поднесе бечкој влади меморијал, у коме даје израза овоме што сада наведосмо, те савјетује влади да се укине закон млетачки о мјешовитим браковима између православних и римокатолика, нека се једном одлучно каже православним Далматинцима, да они не могу иза свог засебног епископа добити, и дакле нека не досађују се таквим питањима, нека се обуздају калуђери, који највише узбуђују народ на противност латинској цркви, и нека се, а ово је најинтересантније, побуде далматински бискупи, да сви раде о обраћању православних, јер неки, као бискуп которски и трогирски, мало пажње на то обраћају.[32] Меморијал овај нунцијев био је послат из Беча задарској влади, којој ће тај меморијал бити послужио бар у главним тачкама за правило.

Шта је у то вријеме Зелић, као црквени старјешина, урадио да стане на пут свима поменутим повредама слободе и мирнога живота православне цркве, из односних сувремених докумената не може се дознати. Али се зна, да је и у унутрашњем црквеном животу тада лоше било.

---

[32] Theiner. II. 319.

4.

Видјели смо, како су за архимандрита Симеона Ивковића, да би потврђен био за епископа, били још у децембру 1797. године сви: народ, свештенство, генерални викар Зелић, па и сама задарска влада. Послије тога времена наступа друкчије расположење у погледу овог архимандрита. Противу Ивковића истиче се сада на првом мјесту Зелић, затијем манастирски настојатељи, па најпослије и сама влада. У свом житију Зелић се, као што смо видјели, изразио о Ивковићу, као о човјеку лукавом и не добром, и како се не зна, да ли је он архимандрит и у опће свештеник, а такођер да је пријеваром измамио 1796. године потписе од дотичних да га за епископа желе, а и да је и он (Зелић) дао био свој потпис на то, само ради мира. Овако пише Зелић у свом житију, а међутијем у прошњи представникâ задарске црквене општине од 26. августа 1797. г. на цара у Беч, коју је прошњу Зелић први потписао, изражава се он о Ивковићу, као о честитом архимандриту, кога сва Далмација жели за епископа; исто се изразио Зелић о Ивковићу у писму свом од 29. августа 1797. г. митрополиту Стратимировићу, и опет у писму од 19. октобра 1797. г. истоме митрополиту, кад се жалио на онај долазак накрачког епископа Кирила Живковића у Далмацију.[33] Године 1798. Зелић почиње друкчије поступати према Ивковићу, и то с тога, као што Зелић у житију каже, што је неко казао Ивковићу, да не ће постати епископ прије, него што њега не збаци са генерал-викарства, и што је поднио неку тужбу цару противу њега, као свог генерал-викара. О овој тужби Ивковићевој цару противу Зелића нема нигдје спомена, него само у поменутом Зелићевом житију. Противу Зелића поднесена је била тужба цару у Беч и Стратимировићу у Карловце касније (5. маја 1801. г.), али не од Ивковића, него од архимандрита Саватије Васиљевића и других.[34] Судећи по ономе, што сâм Зелић пише у своме житију, да је у фебруару 1799. г. био код цара у Бечу и просио га за „произведеніе во епископа далматинскога“,[35] могло би се држати, да је повод онаквом држању Зелићевом наспрам Ивковића био тај, што су тада (1798. г.) били сви изгледи, да ће цар именовати Ивковића за епископа далматинског, и тада Зелићева прошња цару не би се већ могла више остварити.

---

[33] Карл. патр. архива бр. 236. г. 1798.

[34] Ibid., бр. 69. г. 1801.

[35] Сп. изд., стр. 411.

Задарска влада међутијем спремљена је већ била противу Ивковића. На сједници 26. јануара 1799. г. расправљало се у задарском губернијуму питање о архимандриту Ивковићу поводом једног питања његовог, да му се каже на чему је, јер да он намјерава одлазити у свој манастир. Односни референт изрично се, да је Ивковићево име сасвијем непознато влади (é un nome affatto ignoto al Governo), и да не треба ништа предузимати код министра о њему;[36] премда је у сједници од 26. августа 1797. г. ова иста влада казала, да је тај архимандрит заслужан епископског достојанства. Али сада кад се почело, требало је већ и даље радити, да се сасвијем осујети Ивковићево именовање за епископа. Тадашња три игумана: крчки Јован Илић, драговићки Спиридон Свердлин и крупски Гаврил Опачић, заједно са сердаром Илијом кнезом Митровић-Јанковићем, саставе 12. маја 1799. г. меморијал за ц. к. задарски губернијум, а средством истога за цара, противу архимандрита Ивковића; и у том меморијалу наводе, како је он пријеваром навео свештенство и народ 1796. године да га изаберу за епископа, како је неспособан за епископа, како није Далматинац (него Бокељ), како се не зна ни гдје је постао свештеником, како је онај избор његов противан „номоканонима свете источне цркве и државним законима, па на основу свега овога они моле „колѣнопреклоно,“ да не би цар потврдио архимандрита Ивковића за епископа, док се не сабере код ц. к. губернијума скупштина представника свега свештенства и народа далматинског, на којој ће се показати сходно „номоканонима“ и државним законима, да Ивковић није правилно изабран за епископа, а међутијем да цар дозволи, да иста скупштина изабере по „номоканонима“ и државним законима за далматинског епископа једног домородца.[37] За овај меморијал поменутих игумана знао је архим. Зелић, и у свом житују каже, да се није могао у тај посао мијешати, као викар генерални, будући да се сâм био потписао на ону прошњу 1796. године, да Ивковић буде епископ, те додаје: „тако не бы было мое поштенѣ, да я узмемь мою рѣчь натрагъ и уништожимъ моя дѣла.“ Али и покрај свега тога, Зелић је ипак поднио овај меморијал далматинских игумана ц. к. губернијуму задарском, и у исто вријеме приказао и свој меморијал (губерн. бр. 4370 ex 1799), у коме се жали на Ивковића, да је противу „номоканона“ изабран за епископа далматинског,

---

[36] Губерн. бр. 216. г. 1799.

[37] Ст. архива зад. еп., бр. 450. Зелићево житије, стр. 416.

да злоупотребљава том титулом и смета му у вршењу његових викарских права и наредаба, које теже на то да се уздржи црквена дисциплина, и да сије раздор међу вјернима, који су њему (Зелићу) повјерени, служећи се за то недозвољеним средствима, и да наговара свештенике да се не покоравају његовим заповјестима, те моли владу, да буде уклоњен из Далмације овај странац и да се пошље да врши настојатељске дужности у свој манастир у бившој млетачкој Албанији (Боки которској), који је манастир он одавна напустио.[38]

Ова два меморијала, игуманског и Зелићев, или тужбе противу Ивковића, узела је у претрес задарска влада 12. августа 1799. г., те усвојивши све што је наведено противу Ивковића у истим тужбама, спроведе обе тужбе у оригиналу царском двору у Беч, и предложи да буде уклоњен из Далмације овај страни свештеник Ивковић (questo forastiero religioso Ivcovich), који сије у земљи само немир и неред.[39] Међутијем иста влада нађе за добро, и не чекајући одговор из Беча, уклонити Ивковића из Далмације и послати га у Боку, од куда му је забрањено било враћати се у Далмацију. Изгледало је да је овим свршена ова немила ствар, која је приказала и влади и иновјерцима у ружној слици тадашње православно далматинско свештенство.

Четири године послије овога покренуто је било опет питање о Ивковићу, да буде именован за далматинског епископа. Имамо о томе двије прошње из Далмације управљене у октобру и новембру 1803. г. митрополиту Стратимировићу. Прва је потписана од капитана Саве Јовића и срдара Боже Миловића из Дрниша, и Спиридона Мирковића из Скрадина, као опуномоћеникâ Петрова поља и скрадинске крајине, а друга од свештенства.[40] И у једној и у другој прошњи дотични моле митрополита, да би порадио у Бечу, како би Ивковић био именован за епископа. Обратио се 3. јула 1804. г. и Ивковић у Беч тражећи, или да га именују за епископа, или да му се поврате ње-

---

[38] Губерн. бр. 4370.

[39] Губерн. бр. 4435.

[40] Обје се налазе у карлов. патр. архиви под бр. 114. г. 1804. На свештеничкој прошњи потписани су: Марко Вујновић парох задарски, Јосиф Дошеновић парох шибенички, Макарије Крнета пар. скрадински, Димитрије Добрета пар братишковачки, Тодор Жежељ пар. бенковачки, Ђорђе Жежељ пар. бргудски, Јосиф Лакић пар. карински, Лазар Милојевић пар. јагодински, Сава Дрсковић пар. мирањски, Спиридон Савковић пар. кулски, Јован Савковић протопоп котарски и Стеван Ћурко, капелан скрадински.

гове писмене исправе, које су од њега прије потражене биле. У Бечу је стојао још нерјешен извјештај задарске владе о Ивковићу од 12. августа 1799. г.; а у исто вријеме, кад је стигло у Беч сада поменуто Ивковићево писмо, био је извјештен из ман. Круше неки Петар Ћорић, богати трговац у Бечу, о новој овој радњи Далматинаца у корист Ивковића. Овај Ћорић нађе начина доказати министру Мајлату, како је Ивковић опасна особа и у државном одношају, јер да је бивао у Русији, да има тамо познаника међу руском аристократијом, с којима се и дописује и да треба свакако лишити тога човјека сваког уплива у Далмацији, пошто би то могло бити од хрђавих послѣдица и за аустријску државу.[41] И тамо је још ово фалило, да буде потпуна ружна слика, коју нам приказује Ивковићев овај посао, који су тако страшно заплели били. Декретом дворске канцеларије од 20. октобра 1804. г. буде саопштено далматинском гувернеру Вради, да престаје свако даљи говор о епископству Ивковићевом у Далмацији, јер он не може бити именован за епископа, него управа православних црквених послова у Далмацији има остати онаква, каква је била у вријеме, кад је Аустрија посјела Далмацију. Ову одлуку саопћио је гувернер 5. фебруара 1805. г. архимандриту Ивковићу, архимандриту Зелићу и настојатељима манастира: Крке, Круше и Драговића.[42] И овим је свршила ствар о Ивковићевом епископству у Далмацији.

5.

Осим овог Ивковићевог посла, који је био узроком не малога немира у унутрашњем црквеном животу, и који се потезао кроз све вријеме прве аустријске владе у Далмацији, и осим свог непријатног посла по поводу доласка накрачког епископа Кирила Живковића, који је свршио неправичном осудом крчког архимандрита Саватије Васиљевића, а што је у самоме почетку прве аустријске владе у Далмацији поцијепало свештенство у двије готово непријатељске странке, дошла је ту и строгост архимандрита Зелића у управи црквеној, која је још више онај немир потхрањивала.

Само се по себи разумије, да далматинско свештенство, остављено без свог епископа за неколико десетина година, није било онако дисциплинирано, као што би иначе могло бити, да је имао у средини својој старјешину свог духовнога, епископа.

---

[41] Ст. архива зад. еп., бр. 488.

[42] Губерн. бр. 687. г. 1805. Зелићеве житије, стр. 417.

Код је Зелић постао генералним викаром, особито под аустријском владом, којој је он угодан био, хтио је он да та свештеничка дисциплина постане од један пут најизврснија, и да му свештенство буде безусловно послушно и покорно његовим заповјестима. Овај његов захтијев могао би се и похвалити, да су друкчије прилике биле и да је он био епископ и човјек блажије нарави, али је нарав његова била деспотична, и у тадашње вријеме претерана строгост његова са свештенством сасвијем је била неоправдана, као што је у опће неоправдана претерана строгост и деспотичност црквеног старјешине, па био он и епископ, са подручним свештенством. У своме житију Зелић казује да прије њега, генерални викар „није имао власти недписати кога свештеника или пароха восточнога закона, ако би оваи у чему сагрѣшио, него бы га у овомъ случаю затварала свѣтовна власть“, и да је он израдио, да власт кажњења свештеника̀ пређе у његове руке, и да је он сам свештенике, који не би пастирску службу тачно вршили, цитирао у манастир Круну и ту их држао „подъ затворомъ“ толико времена, колико је за нужно налазио. Мисао ова Зелићева, да духовна власт казни свештеничке прекршаје, добра је, саме што те казне морају бити онакве, какве прописују канони, а не онакве, какве је Зелић употребљавао са неким свештеницима. У манастиру Крупи била су нека подземна̀ мрачна мјеста, и ту су морали осуђени свештеници провести онолико времена, колико би Зелић осудио, при чему су осуђени подвргавали се и бичевању. У једној тужби противу Зелића, која се налази у карловачкој патријаршеској архиви пише, да је он стављао свештенике „у дубоку и смрадну тамницу, у коіой не види се днева сяйности, и арестатъ изнемогне само мало у истой стоећи, а када се ослободи изиђе као изумлѣнъ“; а за пароха мокропољског Тому Опачића пише ту, да га је Зелић дао затворити у исту тамницу у жестоко зимње вријеме, и за постељу томе свештенику да је дао „метнути снѣга и покрити сламомъ“. И много се друго још ружнога ту пише, што показује, како је Зелић прећеравао у строгости својој са свештеницима. Ово је било узроком, што су многи далматински свештеници били незадовољни, те је у свештенству била непрестана трзавица. Споменули смо горе тужбу свештенства на Зелића. Та је тужба поднесена била митрополиту Стратимировићу 5. маја 1801. и потписани су на њој: крчки архимандрит Саватија Васиљевић, опћи духовник саборни старац Макарије Крнета, драговићки игуман Спиридон Свердлић,

два крупска прогумана: Јосиф Дошеновић и Гаврил Опачић, протопоп Јован Савковић, парох Теодор Жежељ и још други.[43] Слична тужба на Зелића поднесена је била уз потпис двадесет и осам свештеника и неколицине свјетовњака цару у Беч, и ту је тужбу послала 3. јула 1801. г. дворска канцеларија у Задар, да о њој извјести.[44] Изгледа да је и сам Зелић разумијевао да прећерује у свом поступању са свештенством, те већ првих година свога викаријата (у новембру 1798. г.) молио је митрополита Стратимировића, да би га примио у свој клир, јер му је тешко и несносно служити „по между симъ (далматинским) непросвѣщеннымъ народомъ, ибо по евангелію пророкъ нигдѣ безчестевъ токмо въ отечествіи своемъ“. Митрополит му наравно није молбу уважио.[45] Жалио се послије (у августу 1803. г.) Зелић и задарском губернијуму, како далматинско свештенство не ће да га слуша, како диже глас чим он кога казни, кад дужности не одговара, како су му особито непослушни старјешине манастира, те је молио губернијум, да му буде на руци да уздржи дисциплину у свештенству, да му буде послушно.[46]

6.

Све ово показује, како је мало реда и мира било тада у далматинској цркви. И за ово је знао митрополит Стратимировић; па да би се томе на пут стало, он поднесе 30. априла 1802. г. меморијал министру Колоредо и предложи, да се управа далматинске цркве привремено повјери горњо-карловачком епископу Петру Видаку. Спомиње митрополит у овом меморијалу кореспонденцију његову 1797. године са министром Тугутом о далматинској цркви, и како се од онога доба ништа на боље није промјенуло у истој цркви, наводи, како можда још није вријеме да се у Далмацији постави засебни епископ, кад нијесу још добро разјашњени унутрашњи црквени односи у тој провинцији, како „по његовом знању нема у Далмацији ниједне особе, која би била у стању установити добар ред у црквеним стварима, а према начелима, која постоје у другима аустријским провинцијама“, па пошто није више могуће оставити ону цркву у данашњем стању без штете и народа и свештенства, предлаже митрополит, да се најближем Далмацији епископу горњо-карло-

---

[43] Карл. патр. архива, бр. 69. г. 1801.

[44] Ст. архива зад. еп., бр. 467.

[45] Карл. патр. архива, бр. 236. г. 1798.

[46] Ст. архива зад. еп., бр. 487.

вачком Видаку повјери привремена управа далматинске цркве, те да овај епископ проучи стање оне цркве и затијем у споразуму са далматинском владом предложи што треба за будуће.[47] Министар није ништа на ово одговорио Стратимировићу, и ствари у далматинској цркви остајале су у пређашњем свом мало повољном стању. Обрати се зато опет 25 јуна 1803. г. митрополит истом министру Колоредо молбом, да му одговори на његово писмо од прошле године.[48]

Међутијем не престајаху сваки час стизати из Далмације митрополиту сваковрсне тужбе и жалбе од свештенства и од приватних лица на архимандрита Зелића, и опет писма и жалбе Зелића на непослушност свештеника. У карловачкој патријаршеској архиви има читава хрпа списâ о овоме послу из овога времена: а протопоп Јован Савковић дошао је био нарочито у Карловце, да се лично тужи митрополиту, те му је поднио и односни меморијал.[49] Не чекајући шта ће министар из Беча одговорити, а да се предупреде даљи нереди у Далмацији, митрополит нареди епископу Видаку да пође лично у Далмацију и да се постара да се уздржи ред и мир између свештенства, како би престали сваки час један другога тужити, а што је све морало служити само на саблазан вјерних, и као врло слаба свједоцба пред иновјерцима.[50] Видак није пошао у Далмацију, него се писмима обраћао дотичним лицима, и у име митрополитово давао односна упуства понајвише Зелићу, молећи га и кумећи, да буде споходљив са свештенством и да не даје повода непрестаним тужбама на њега. У писму своме од 10. маја 1804. г. архимандриту Зелићу показује епископ Видак најплеменитије срце и тежњу његову да све учини, да се мир међу свештенством успостави. Али на жалост ово писмо није се допало Зелићу. Учини му се, да му се дира у његова викарјатска права, и ради тога он се прикаже лично тадашњем далматинском гувернеру Бради, и поднесе му жалбу од прилике онаквог истог садржаја, каква је била његова жалба на пакрачког епископа Кирила Живковића, да се наиме инострани епископ уплеће у управу далматинске цркве, која је управа њему (Зелићу) државном влашћу повјерена. Ова Зелићева жалба гувернеру носи исти датум, који и поменуто писмо Видаково Зелићу.[51] Као да

[47] Карл. патр. архива, бр. 153. г. 1802.

[48] Ibid., бр. 11. г. 1803.

[49] Ibid., бр. 114. г. 1804.

[50] Ibidem.

[51] Стр. архива зад. еп., бр. 492.

је Бради уважио Зелићеву жалбу, јер у писму свом од 10. јула исте године митрополиту Стратимировићу епископ Видак пише ово: „Я не знамъ заиста шта ће быти найпослѣ изъ оногъ бѣдногъ народа нашегъ у Далмаціи. Я самъ се почео био, по даному мнѣ упутствованію, у дѣла ихъ мѣшати: а садъ чуемъ да ондашніи губерніюмъ о томъ негодуетъ, — и добро е што писамъ за сада тамо отишао.“ Истога мјесеца (17. јула) пише опет епископ Видак Стратимировићу, да би поново препоручио бечкој влади, да се једном уреде односи православне цркве у Далмацији, „ербо ако при овомъ остане, мораће народъ онай и церква ихъ пропасти.“[52] Митрополит је 4. августа исте године одговорио Видаку, истичући како се приближују неки политички заплети, који показују на неке велике политичке догађаје, те препоручује му, да се и даље стара о Далмацији, док се не види шта ће из Беча одлучити, а међутијем да ступи у непосредни додир са гувернером Бради у погледу далматинске цркве. Видак у томе смислу напише 11. новембра гувернеру, и онај му 3. децембра одговори, да признаје и сâм неуређеност православне цркве у Далмацији, и да ће односне предлоге у томе погледу поднијести у Беч, чим се мало боље упозна са приликама у Далмацији у опће, па да ће о томе јавити му.[53] Ово све није било ништа истина, што је тај гувернер писао, јер је он тада већ имао у рукама декрет двореке канцеларије од 20. октобра исте године, по коме се ништа није имало предузимати о уређењу православне цркве у Далмацији, него је све морало остати онако, као што је било 1796. године, то јест кад је Аустрија примила Далмацију од млетачке републике; а у фебруару 1805. године ово је, као што смо видјели, објавио исти гувернер Бради свима православнима на знање. Отклоњен је био тада сваки даљи утицај епископа Видака у послове далматинске цркве, и Зелић остао је и даље сâм да управља црквом, заштићен као и дотле од ц. к. далматинске владе, која ће у осталом исте те године престати у Далмацији. —

За вријеме деветогодишње управе далматинском црквом Зелић је настојао о очувању у њој православне вјере, а хтио је да му и црквена управа буде према намјерама његовим. О првом, то јест, о настојању његовом да се сачува чиста православна вјера, Зелић сам говори у свом житију. Али у управи црквеној Зелић није био мудар. Ово смо већ напоменули, а сви

---

[52] Карл. патр. архива, бр. 114. г. 1804.

[53] Ibidem.

званични списи његови из овога времена то свједоче. Поступање пак његово поводом доласка епископа пакрачког Кирила Живковића у Далмацију, његова радња да се осујети именовање архимандрита Симеона Ивковића за далматинског епископа, његово настојање да се одстрани из далматинске цркве утицај и благотворни рад горњо-карловачког епископа Петра Видака, све ово не може се никако оправдати. А кад погледамо на његово житије, у коме сâм пише, да је молио у фебруару 1799. године цара у Бечу за његове услуге „произведеніе во епіскопа далматинскаго“, тада би се могло мислити, да је Зелић опакав положај заузео био и против Живковића, и против Ивковића, и противу Видака, само зато што су му ова лица сметала, да постане он епископом. А ово је међутијем учинило, да је много непријатеља у Далмацији имао, да му је, осим његове прећеране строгости, свештенство било већином противно и ради његовог неограниченога славољубља, а што је најгоре, ово је све учинило да никаква добра није видјела далматинска црква за свих ових девет година што је он њом управљао. Какво је било дјеловање Зелићево за вријеме француске владе у Далмацији, видјећемо.

II.

Услијед пожунскога мира 2. децембра 1805. године прешла је Далмација под власт цара Наполеона француског. За вријеме француске владе у Далмацији свршава неодређено оно стање, у коме је православна далматинска црква принуђена била од силникâ да остане за дуги низ година. Престаје бити гоњена у Далмацији православна вјера, и почиње нови, слободни живот за православну цркву. Оснива се на законити начин православна далматинска епархија, која ево и данас постоји. Ово се догађа у далматинској православној цркви, благодарећи правичности великога Наполеона и његовога намјесника у Далмацији, Викентија Дандоло, једнога од најмудријих и најдушевнијих старјешина и управитеља, што је икада Далмација имала.

Првих дана јула 1806. г. примио је Дандоло управу Далмације, и 10. јула издао је он овај проклам народу далматинском:

„Узвишени и моћни наш господар, да ме одликује особитим својим повјерењем, хтио је да ме дигне из оне самоће, у којој сам неколико година мирно проживио, и да ми повјери мјесто, колико сјајно толико уједно и тешко, вашега генералног проведитора.

„Сами глас о таквој високој служби морао би ме било запланити, да се нијесам сјетио, да сте ви онај народ, коме сам прије девет година, као представник млетачкога народа, посвијетио по својој доброј вољи највеће братско старање, али које је нијесије осуђено било од стране посљедњег вашег генералног проведитора.

„Ако сам ја још тада врује желио да радим за бољитак вашега стања, колико ли не морам ја то жељети данас, кад ме најсјајнији и најмоћнији монарх поставио да будем орган његовога добровољства.

„Ја ме давле међу вама, честати и вјерни далматински народе. Чистота намјерâ, пренебрежење сваког приватног интереса, одлучна воља да учиним чим више добра, и најживље наде вашег препорођаја, то је оно што вам доносим; а у замјену тога ја од вас не тражим друго, него да ми се одазовете пуним повјерењем и дјелатном ревношћу.

„Добро су ми дознате тешке ваше старе невоље. Али утјешите се, јер ће оне најпослије престати. Администрација правосуђа не ће више доћи у руке потпуљених и незналица. Не ће више остајати за дуги низ година нерјешене хиљаде цивилних парница и криминалних процеса, са превеликом штетом приватних интереса и јавног морала и сигурности. Администрација правосуђа биће брза, и огромни данашњи број парница и процеса нерјешених биће довршен у најкраће вријеме од нарочитих комисија. Проникнута најчистијим моралом стална у строгом вршењу закона, она ће престати да буде међу вама средством, којим се гњавио сиромах и слаби, а којим се користио богати и јаки. Тешко ономе недостојнем чиновнику, који би се усудио примити и најмањи дар, јер је то већим дијелом сумњивога порријекла, и увијек убитачно за невиност, за морал и за беспристрасну правичност. Примјери, који ћу ја у томе показати, биће најстрожији.

„Прошло је вријеме, кад су се у таман губиле ситне капље крви ваше. Тако ја зовем оно мало блага, што вам је још остало и које је нужно да се побољша ваше пољодјелство, ваша индустрија, ваша трговина, а то су предмети, који су мени особито на срцу. Не ћу ни да спомињем систему и економичко вођење јавних послова, које се према оњем правцу клонило потпуној дизорганизацији.

„Јавна настава и јавни ред нијесу могли постојати у таквој провинцији, - гдје се незнање и перед нарочито подржавао

као извор нечисте користи за многе поткупљене чиновнике, који су долазили овамо више да пљачкају земљу, него да њом управљају. И ово је узрок, ради кога међу вама, премда и постоји доста изображених и учених људи, нема јавне наставе и јавног реда.

„Знам добро да не ћу моћи радити оноликом брзином, како би то желјело срце моје, о свима оним реформама, које неодложно изискује данашње ваше стање друштвенога растроја. Зато ћу ја, да би се брже и корисније успјело, узети за помоћнике честитије и просвјећенције између вас истих. Особито ћу рачунати на помоћ црквених старјешина и служитеља олтара, јер су то људи, које народ уважава као што и треба. Свете њихове институције, које се све клоне к усавршавању човјека, дају ми основе да предпостављам и да се надам, да ће њихово настојање да ми помогну, заслужити искрено повјерење, које ја у њима полажем. Рачунаћу тако исто на живу ревност и крајишких заповједника, на које, према оним многим доказима њихове оданости владаоцу, ја много полажем да ће упливом својим помоћи опћем добру својих сународника

„Много сам до сада казао, о Далматинци, али ипак мало сам рекао, кад испоредим са оним ријечима, које су особито вама обраћене од предоброг нашег господара. У царској својој одлуци од 29. априла прошлог, између других одредаба о Далмацији, каже да ће она управљана бити по оним законима, које ће он наћи за најсходније да изда према мјесним приликама земље и за благостање народа. На ове свете ријечи, на оваку особиту и угодну љубав, каква не мора да буде радост наша, каква ли благодарност ваша, какве ли наде свију нас!

„Прије него што свечано заузмем службу моју, ја ћу лично хтјети да разгледам сва главнија мјеста провинције, да се својим очима освједочим о свему оном, на што треба да очинску пажњу своју обрати ваш главни управитељ.

„Храбри Далматинци! Ваши су интереси већ данас и моји интереси, и нико их не ће смјети без казне издати. И како би ја могао био, жртвовавши себе, примити ову високу службу, да нијесам претходно учврстио себе у одлуци, да ступивши међу вас, будем ваш отац, ваш пријатељ?

„Никакве среће ви нијесте до сада имали. Само неодлучна, варварска и неповјерљива политика могла је за толико вијекова држати вас у потиштености и сиротињи. Таква само политика могла је на овако лијепом земљишту, под овако благом климом

и усприкос најповољнијем вашем моралном расположењу, ратовати противу саме природе и против човјековог разума, те систематично принуђавати народ да исељава, и чинити пустима и жалоснима ваша поља, а мисао вашу скученом и неплодном. Времена таквих несрећа не ће се више повратити: и ја ћу имати свагда пред очима невоље, које сте ви претрпјели, дјела ваша и вашу несрећну величину.

„Како би могао ја трпјети, а без боли срца мога и без пренебрежења мојих дужности, да народ толико славан у прошлости и ратоборан, који је данас једе најмоћније државе на свијету, жора и даље да живи запуштен, а да су сретни остали народи, који зависе од најмоћнијег монарха, од оног монарха, који тако да речем у сјемогућству своме мисли, управља и установљује начела и средства свеопћег политичког и моралног преобраћаја? И зар би могла нежна и велика душа узвишеног његовог сина, нашег љубљеног књаза вице-краља, трпјети а да не види на брзо унапређеним ваше тјелесно и морално стање?

„Далматинци великодушни! Ја ћу бити тумач ваших потреба, и приказиваћу пред царско прејестоље са љубављу и са поуздањем искрене ваше жеље у погледу свега, што би вама по вољи и корисно било.

„Понављам, да ми само треба ваша ревност и ваше повјерење. Додајем, да би ми сада тежак био и сами живот, кад не би могао да радим за ваше добро: а завршујем са изјавом, да је Његово Величанство могло изабрати човјека способнијега по знању од мене, али никада и таквог човјека, који би могао имати више осјећаја и више племенитог одушевљења од мене.“[1]

Ми нијесмо привели овај Дандолов проклам, што би се он тиче непосредно православне цркве у Далмацији, него само да покажемо, с каквим је племенитим намјерама дошао на управу ове земље нови овај генерални проведитор, намјесник великога Наполеона. Поводом овога проклама, потпуно оправдано историци опажају, да у истоме није ништа више обећано, него што је послије Дандоло и испунио, чија дјелатност и способност превазилази сваку похвалу. Он се старао и радио је без умора о напретку Далмације у сваком погледу, и да му нијесу политички догађаји сметали, он би довео био Далмацију до највећега благостања.[2] Правичност, којом је Дандоло скроз проникнут

[1] Regio Dalmata (службени часопис франц. владе у Далмацији) 12. јула 1806. год.

[2] Erber, op. cit. II. 29.

био, показао је он и према православним Далматинцима, иблагодарећи само њему достигла је православна црква у Далмацији потпуно своје уређење, и добила је свог засебног епископа, за којим је она толико и толико времена чезнула.

1.

Зелић, као што смо казали, нашао се на управи далматинске православне цркве, кад је Далмација дошла под Француску. Он није волио француску владу. Пише он у свом житију, да „клеръ и вообите народъ едне и друге цркве нигда ніе было задоволянъ владанѣмъ и законима францускіемъ, развѣ кое мало число, и то за собственный какавъ свой интересъ, или почесть“; и опет, да је „све зацрніо неситный и неправедный францускій гувернъ политическій, одъ кога да Богъ сачува савъ свіетъ одъ нѣга и нѣгова владаня“. Ово је сигурно било само субјективно мишљење Зелићево, а званично, као православни генерални викар, он се друкчије показивао. Мало послије поменутог Дандоловог проклама, Зелић је издао 8 августа 1806. г. окружницу свему далматинском свештенству о промјени владе у Далмацији. Ова је окружница његова штампана у тадашњим званичним новинама »Regio Dalmata« од 20. септембра 1806. г. Ту Зелић каже, како је Божји промисао предао далматински народ „наймогућему и найблагороднѣйшему самодержцу, кои управля народомъ найщедрімъ одъ Европе“, како ће сада народно „обите благополучіе быти извершено“, јер је Божји промисао предао Далмацію „едномъ найвишемъ монарху, праведноме, кои милує све своє подашике, као сынове своє, были они одъ кога му драго закона“; и послије, највећих похвала Наполеону и његовим великим дјелима, и похвале царском намјеснику у Далмацији, позива све свештенство да објави народу, како сада наступа ново вријеме, вријеме среће и свакога напретка, и да сви буду вјерни и покорни новоме владару, те завршује увјеравајући православне Далматинце, како „наша вѣра не ће выше быти раздѣлѣна на части неугодне, него ће наше благочиніе быти уздржано, нашъ законъ и православлѣ непрогонѣни“, и тјеши их надом, „да ћете вы имати берзо и епископа свога закона и народности“.[3]

Како је православни народ у Далмацији примио ову Зелићеву окружницу и у опће је ли се он тада одушевио за Наполеона и француску владу, тешко је то утврдити. Ми мислимо да великог одушевљења није било, и да су православни

[3] Regio Dalmata 20. септембра 1806.

Далматинци чекали дјела, па да тада и пресуде. Многом су искушењу они дотле подвргнути били, те је и појмљиво, да нијесу могли олако повјеровати, да ће се сада на један пут све старо преокренути и да ће им се задовољити.

Дандоло међутијем почео је одмах да води бригу, како о свему осталом у Далмацији, тако и о томе, да се и стање православне цркве уреди. Већ 1. октобра 1806. г. он подноси цару опширни меморијал о православној цркви у Далмацији. Ту он описује сву прошлост православних у Далмацији, све патње које су они морали претрпјети под прошлим владама, све неправице које су им чињене, те доказује цару, како се по начелу равноправности мора сада поправити стање православне цркве далматинске, како треба уредити ту цркву и дати јој она права, која уживају у Далмацији римокатолици, а ради тога да је неопходно установити православну далматинску епархију и поставити засебног самосталног епископа.[4] Меморијал овај Дандолов написан је са толико љубави и толико је ту аргумената наведено у корист православног далматинског народа и његове цркве, да би се морало мислити, да га је написао најодданији син православне цркве. Овај меморијал послужио је Наполеону основом за оне одлуке, које ће он двије године касније издати о истој цркви. Сувремено је Дандоло писао у истоме смислу о православнима и вице-краљу у Милан.[5] А кад му је вице-краљ мало затијем у писму од 17. октобра исте године напомену, да он сумња о лојалности православних свештеника, јер да је дознао, да се они договарају са Црногорцима а противу Француза, Дандоло у два своја писма (од 31. октобра и 19. новембра) јамчи својом ријечју за лојалност истих свештеника, особито за далматинске свештенике, наводећи како само поједини бокељски свештеници симпатишу са Црногорцима.[6]

Мало времена послије него што је Дандоло поднио Наполеону поменути свој меморијал, поднијели су (у новембру 1806. г.) и представници главних црквених општина далматинских (задарске, скрадинске, шибеничке, дрнишке, имоцке, Котара и Буковице) заједно са архимандритом Зелићем меморијал Наполеону о далматинској православној цркви. Истичу и они прошлост те цркве и сво патње, што су њихови стари морали претрпјети ради вјере, наглашујући особито интолеранцију латин-

[4] Ст. архива зад., еп, бр 509.

[5] Ibid.

[6] Ibid., бр. 510.

ског свештенства и бискупâ далматинских, на оснивајући се на проглашеној Наполеоном слободи култа, моле цара: 1. да буде слободно исповједање православне вјере у Далмацији и слободно богослужење у свима црквама, 2. да могу изабрати православног епископа за Далмацију између свештеника српске народности, и да буду установљене односне школе, 3. да могу слободно поправљати старе цркве и градити нове према потребама народа и 4. да буде у свему и по свему забрањено латинском клиру мијешати се у послове православне цркве далматинске. Овај меморијал подниијели су поменути црквено-општински представници лично проведитору Дандоло, који га је одмах спровео са најбољом препоруком цару.[7]

Обећање Дандолово у првом прокламу његовом, да ће енергично радити да се поправи чим брже стање у Далмацији у сваком погледу, показало се и на дјелу, и није пролазио ни један дан, а да он није какву нову наредбу издао да се поправи и уреди једно или друго, што је запуштено било, а било је запуштено све. Па као што је он непрестану бригу водио за све, тако је то он водио и за православну цркву. Особито је на православну цркву обратио пажњу ради тога, што је видио очите неправице, које су се чиниле тој цркви и што је латинско свештенство безобзирно нападало и вријеђало православну вјеру и православно свештенство, које није хтјело да слуша и да се покорава незаконитим захтјевима латинских прелата. Ово је изазвало проведитора Дандоло на неколике одлучне наредбе, које је он у првој половини 1807. године издао. Да споменемо главније.

Од старих невоља, што су од латинске цркве морали трпјети православни Далматинци, двије су биле најдрастичније, а то је што су постојали и сада још латински олтари у православним црквама у Задру, у Шибенику и на Хвару, и затијем, што су латински свештеници имали право да прате православне покојнике. Ове двије велике незаконитости Дандоло је укинуо. Декретом од 22. марта 1807. г. Дандоло проглашује, да православна црква св. Илије саставља апсолутну својину задарске црквене општине, да задарска арцибискупска курија нема никаквога права на ту цркву, нити латинско свештенство има права да улази у ту цркву ради свог богослужења, и да од тога дана прелази у власништво православних и онај латински

[7] Ibid., бр. 511.

олтар, што је дотле постојао у капели исте цркве.[8] Декретом 29. марта исте године буде то исто наређено и за православну цркву Успенија Богоматере у Шибенику.[9] У погледу цркве на Хвару наређено је владином делегату да учини предлог о тој цркви, пошто православнога народа при оној цркви није више било.[10] Да су одредбе поменутих декрета биле одмах строго извршене и у задарској и у шибеничкој цркви, разумије се по себи: а односни протести дотичних курција били су одбивени са презрењем, особито због инсултивних ријечи, које су у истим протестима употребљене биле противу француске владе.

Декретом пак од 4. априла 1807. г. наредио је Дандоло, да од тога дана унапријед православне покојнике имају право пратити само и искључиво православни свештеници, и да се у то немају ни под каквим изговором мијешати латински свештеници.[11]

Некакав каноник предикатор (Бов) држао је проповједи у цркви св. Симеона у Задру и у тим својим проповједима допуштао је себи тај каноник јавно нападати на православну вјеру и на православне. Дознао је за то Дандоло, и 12. априла 1807. г. управља он званично писмо генералном викару латинске архибискупије задарске, познатом нам Ђуровићу, и у томе писму казује Дандоло томе викару, да је царска воља, да буде слободна у држави православна вјера, и да ту вјеру морају безусловно штовати служитељи господујуће римокатоличке вјере, па пошто је споменуо догађај онога предикатора и најјаче га осудио, наређује викару, да саопћи истоме предикатору владино негодовање и да му забрани да унапријед дира православну вјеру и да вријеђа православне, него нека с олтара проповиједа свањелски морал народу, да буду добри хришћани и честити грађани.[12]

Има још и других сличних Дандолових наредаба, које су све проникнуте духом најплеменитије беспристрасности и поштовања према православној вјери. А најзнаменитије је његово писмо и предлог поднесен Наполеону 15. августа 1807. г. о коначном уређењу православне цркве у Далмацији. Између другога ту Дандоло напомиње, како су се православнима у Далмацији чиниле до сада очите неправде и није се хтјело задовољити

[8] Ibid., бр. 512.
[9] Ibid., бр. 513.
[10] Ibid., бр. 514.
[11] Ibid., бр. 515.
[12] Ibid., бр. 516.

ни најглавнијим њиховим вјерским потребама, и услијед тога честа њихова исељавања из земље и опће незадовољство код свију осталих, који не ће да селе. Наводи неправицу, како за 200.000 римокатолика у Далмацији постоји 12. бискупа, а за близу 80.000 православних нема ни један епископ, и да се то тако по свој прилици поступало од стране млетачке и аустријске владе, што су се бојали сукоба са римском куријом, која свагда рачуна на химеричко сједињење источне и западне цркве. И послије овога Дандоло предлаже цару, да се установи у Далмацији православна епархија са засебним епископом, и да се оснује свештеничко сјемениште за спремање свештеника.[13]

Овом Дандоловом предлогу приложена је била информација о стању православне цркве у Далмацији, поднесена 2. августа исте године на Дандолов позив од крчког архимандрита Саватије Васиљевића. У 8 тачака подијељена је ова информација према броју питања, која је Дандоло ставио Васиљевићу. У 1. говори се о томе, ко врши пастирску службу за православне у Далмацији и да је генерални викар још од времена млетачке владе архимандрит Герасим Зелић; у 2. и 3 се приводе статистичке таблице о свима црквама и манастирима и о свему свештенству; у 4. спомињу се далматински епископи српске народности, и то: Никодим Бусовић, који је највише боравио у ман. Крци, гдје је умрО и сахрањен, Саватија Љубибратић, Стеван Љубибратић и Симеон Кончаревић; у 5. да се кандидати свештенства већином шаљу накрачком епископу ради рукоположења; у 6. о испитима, које морају издржати кандидати свештенства прије рукоположења, али да ти испити нијесу најстрожији, пошто нема у Далмацији свештеничког сјемениште, у коме би се ти кандидати могли спремити као што треба; у 7., да монашко свештенство зависи од манастирских настојатеља, а свјетовно од генералног викара; у 8. тачки најпослије излаже се потреба, да се чим прије оснује далматинска епархија са својим засебним епископом.[14] Ова Васиљевићева информација послужила је основом за горепоменути Дандолов предлог цару.

Није јасно, зашто је Дандоло тражио од архимандрита Саватије овакву информацију, а не од архимандрита Зелића, који би по положају свом генералнога викара позван био, да он такву информацију званично влади поднесе. Не може се ово растумачити ни из Зелићевог житија. Види се само из тога

[13] Ibid., бр. 517. Штампано у С. Д. Магазину за г. 1870. стр. 3—6.

[14] Ibidem.

житија, да је он незадовољан био нечим, а особито, као што он спомиње, због интригâ неких Грка, који се тада налазише у Далмацији. Па сваки начин није могло бити право Зелићу, што је Дандоло њега мимоишао и обратио се Васиљевићу за онакав важни посао, који је имао послужити преокрету свега црквеног живота у Далмацији; и то тијем више, кад знадемо како је Зелић круто поступио био са архимандритом Васиљевићем, што је овај љубазно дочекао био пакрачког епископа Кирила Живковића и што је ради тога дочека Зелић издјеловао био од онданње владе чак релегацију Васиљевићеву. И сада би се по свој прилици поновила била та иста ствар, да није гувернером Далмације био онакав отворени и беспристрасни човјек, какав је био Дандоло. У почетку новембра исте 1807. год. Зелић поднесе оставку на викаријатство, наводећи старост своју (било му је тада 55 година) и физичку немоћ, и како је новчано осиромашио због честог путовања свога у Задар. Дандоло није му уважио оставку, очекујући царску одлуку о опћем уређењу цркве у Далмацији. Три мјесеца кашње опет се Зелић обрати проведитору молећи, да му се даде један помоћник у вршењу викаријатске службе, и Дандоло му 11. марта 1808. г. допусти да изабере себи за помоћника кога хоће. И сада се догодила тако рећи невјероватна ствар. Зелић изабере себи за помоћника крчког архимандрита Саватију Васиљевића, оног истога, кога је пре 10 година чак државним издајником прогласио био. Али у исто вријеме, кад је Зелић изабрао себи Васиљевића за вице-викара, како га он зове, представници свега далматинског клира, 15. марта 1808. г., поднесу молбу проведитору, да би уважио оставку Зелићу, наводећи у тој молби, „како мир цркве у Далмацији захтијева императивно, да се та оставка уважи.“[15] Дандоло није ову молбу уважио, а Зелић потражи и добије дозволу да пође пред цара Наполеона „да проси правицу“. Није пошао к цару, него к вице-краљу у Милан. Провео је у Милану и у Млецима до 20. октобра, и тада се врати у Задар.

2.

Горепоменути Дандолов предлог цару Наполеону о уређењу православне цркве у Далмацији цар је уважио, и 19. септембра 1808. године буде проглашена ова царска одлука:

„Наполеон, по Божјој милости и по уставима цар Француза, краљ Италије, протектор рајнске конфедерације и т. д. и т. д.

[15] Акти се налазе у старој архиви далм. губернијума, а у изводу и у архиви зад. еп., бр. 522.

„Желећи да потпомогнемо духовним потребама наших православних поданика одлучили смо и одлучујемо што слиједи:

„Члан I. Биће у Далмацији један православни епископ.

„Члан II. Биће такођер консисторија (капитул), а тако исто и сјемениште за образовање православнога клира.

„Члан III. Одређујемо 15.000 лира у име награде епископу, коју ће он добивати из наше краљевске благајнице.

„Члан IV. Толика се иста свота одређује из наше благајнице за издржавање консисторије и сјеменишта.

„Члан V. У мјесецу новембру ове године састаће се у Задру под предсједништвом нашег генералног проведитора црквено-народна скупштина од четрдесет православних поданика, које ће именовати исти проведитор између лица, која ће му у двоструком броју предложити архимандрит.

„Члан VI. Скупштина ће нам изразити своје мисли о начину, како да се добро уреде црквени послови.

„Члан VII. Иста ће нам скупштина такођер поднијети нацрт о бољем омеђашењу парохија и назначиће потребне трошкове за црквену службу.

„Члан VIII. Половину тих трошкова подмириваће сами православни народ на начин, како се то уреди, а друга ће се половина издавати из наше краљевске благајнице.

„Члан IX. Наређујемо министрима финансија, државне благајнице и богоштовја наше краљевине Италије, свакоме у колико га се тиче, да изврше ову одлуку, која ће бити проглашена и увршћена у зборник законâ.

„Издано из нашег царског двора у Сен-Клу данас 19. септембра 1808. године. Наполеон с. р. За цара и краља министар државни тајник А. Алдини с. р.“[16]

Послије пет дана послао је министар Алдини из Париза ову царску одлуку проведитору Дандоло, да се одмах изврши.

Дандоло је саопштио званично ову царску одлуку архимандриту Зелићу, да је окружним писмом објави свима православним Далматинцима, и да му поднесе имена 80 лица, између којих би могао именовати 40 чланова за црквено-народну скупштину. То је до 6. новембра 1808. г. све било учињено; и тада Дандоло декретом од 12. новембра објави, да ће се скупштина отворити дана 30. новембра у цркви св. Илије у Задру, и име-

[16] Проглас је овај штампан на итал. језику на посебним листовима и разаслан свима правосл. црквн. општинама и манастирима Далмације

нује дотичне чланове скупштине, и то све саме Далматинце,[17] јер се Наполеонова одлука тицала само Даламације; а Бока или млетачка Албанија, као одјелита земља од Далмације, састављала је засебну политичку управу, и за цркву у Боки издаће тек двије године кашње Наполеон своју одлуку.

У одређени дан, а то је 30. новембра 1808. г. скупштина се отворила у Задру у цркви св. Илије. Предсједавао је скупштинским сједницама сам генерални проведитор Дандоло, осим четврте сједнице, на којој је предсједавао архимандрит Саватија Васиљевић. Сједницâ је било осам. Послједња је била 22. децембра 1808. године. Подробни записник свега врло важног скупштинскога рада налази се на изворном италијанском језику у архиви задарске црквене општине, а исти записник штампан је у српском пријеводу у „Српско-далматинском магазину."[18]

Послије призивања св. Духа, проведитор поздрави скупштину врло лијепим говором, на који поздрав захвали у име све скупштине протојереј Матеј Веја. Изабрани су били односни одбори, који су имали поднијети скупштини дотичне предлоге ради расправљања и гласовања. Гласоване су биле адресе цару и вице-краљу, и тада се приступило раду, који је завршен, као што смо рекли, 22. децембра. На послједњој сједници изабрана буде депутација, која ће поћи у Париз да лично прикаже цару молбе и жеље скупштине, и да му захвали на показаној љубави према православној цркви у Далмацији. Ту су депутацију састављали: архимандрит Саватија Васиљевић, Андрија Руђери и Ђорђе Ђурић.

Закључци скупштински тичу се: 1. консисторије, 2. свештеничког сјеменишта, 3. манастира, 4. јерархијског положаја далматинске епархије, 5. празникâ, 6. бракова, 7. епитрахиљских прихода и 8. парохија и трошкова за издржавање свештенства.

1. Консисторију ће састављати, под предсједништвом епископа, шест свештеника, које ће на предлог епископов именовати цар. Дјелокруг је консисторије онај исти, који је и при свима другим православним епископским катедрама. Постојаће при консисторији посебни тајник, који ће уједно бити и тајник епископски.

2. Свештеничко сјемениште биће при епископској катедри. Биће у њему 18 питомаца, од којих 6 ће уживати потпуну

[17] Ст. архива зад. еп., бр. 529. Између ових 40 скупштинских чланова 13 је свештеникâ и 27 свјетовњака. Имена су им штампана у С. Д. Магазину сп. године стр. 8.

[18] Сп. год., стр. 9—78.

стипендију, 4 половину стипендије, а 8 ће плаћати за своје издржавање. Биће 4 учитеља: један за догматичко и морално богословље и за каноничко право, други за литургику, ерменевтику и црквено бесједништво, трећи за српски и грчки језик и четврти за језик и књижевност италијанску. Ректор сјеменишта биће један консисторијски члан. Економску управу сјеменишта водиће под предсједништвом епископа нарочити одбор од четири угледна свјетовњака, које ће на предлог епископов именовати влада.

3. Над три манастира: Крком, Круном и Драговићем водиће надзор епископ, и прописаће правила калуђерскога живота. Док сјемениште не спреми способне кандидате за пастирску службу моћи ће и калуђери заузимати манастирске црквене службе.

4. Далматинска црква зависиће од патријарха цариградског, а у званичним пословима црквеним другу ће инстанцију састављати православни архијепископ крфски, као најближи Далмацији.

5. Број празника, осим недјеља, прописаће епископ.

6. За бракове међу православнима и римокатолицима важиће и даље декрет млетачког сената од 12. априла 1710. год.

7. Влада ће на предлог епископов одредити тарифу епитрахиљских прихода за парохе и капелане. Свако примање новца од стране свештеника преко установљене тарифе, сматраће се симонијом.

8. Установљују се по новом омеђашењу 53 парохије. За издржавање парохијског свештенства одређује се годишње 146.600 млетачких лира, а за издржавање цркава 20.000 млет. лира годишње, свега 166.600 млет. лира, од којих народ ће плаћати 83.300 мл. лира, и опет толико државна благајница

Осим овога, скупштина је наредила својој депутацији да прикаже цару још и ове жеље скупштине, које нијесу могле бити предметом закључака скупштинских:

1. Ако цар не би хтио задржати себи право именовања епископа за Далмацију, нека у таквом случају овласти ову скупштину да му поднесе предлог о лицима, која би достојна била епископства.

2. Да новог епископа посвете епископи из земаља подручних цару, а врховну црквену потврду нека изда цариградски патријарх.

3. Катедра епископска нека буде у граду Шибенику, и ту нека буде и консисторија и свештеничко сјемениште. А за ка-

тедралну цркву и епископску резиденцију нека се одреди укинути римокатолички манастир св. Спаса и црква што је при истом манастиру.

4. Пошто нема цркве православне у Сињу, нека се за то уступи православнима једна мала римокатоличка црква.

5. Исто и у Тињу, гдје нема православне цркве, нека се уступи тамошња једна мала црква, што је у гробљу тињском.

6. Нека се одгоди за годину дана отварање сјеменишта, и приштедјени за ту годину новац нека се употреби за односну зграду, гдје ће бити смјештено сјемениште.

7. Нека се дозволи односном одбору да почне одмах преговарање и уређивање односних рачуна за црквене потребе.

8. Да се православни Далматинци ослободе од дужности свечаности римокатоличких празника.

Закључке ове православне црквено-народне скупштине поднио је Дандоло 3. јануара 1809. г. цару са најтоплијом препоруком да буду удостојени царскога одобрења.[19]

Она изабрана од скупштине депутација имала је кренути у Париз цару у априлу исте године, да му захвали за дозволу скупштине. Догодило се међутијем да је 14. марта умрô главни члан депутације архимандрит Сватија Васиљевић, и требало је наћи му замјеника. Дандоло понуди протојереја Матеја Вију, али овај се захвали ради дубоке старости своје (било му је тада 80 година). Понуди се архимандрит Зелић, и Дандоло одобри да он пође са осталом двојицом цару. Послије тога одрече се чланства депутације и Андрија Руђери ради приватних послова. Одлучено буде, послије дугих договарања, да трећега члана депутације, овога Руђери, замијени референт за далматинске послове при двору вице-краља у Милану, Јован Стратико. И тако се једва састави та депутација, коју сада састављаху: архимандрит Герасим Зелић, Ђорђе Ђурић и Јован Стратико. Приспјела је та депутација у Париз 19. новембра 1809. г. и ту се бавила до 3. маја 1810. г. Шта је све та депутација за толико времена у Паризу радила, описао је то Зелић у свом житију. Изгледа, да су се чланови њени највише забављали у Паризу, јер независно од те депутације и без знања њенога изишла је царска одлука, која је закључила сваки даљи говор о уређењу православне далматинске цркве, и којом је, као што ћемо видјети, мало задовољан био Зелић.

---

[19] Ст. Архива зад. еп., бр. 531.

3.

У ово се вријеме јавља у Далмацији нова личност, с чијим ће именом везана бити за неколико година судба православне далматинске цркве, а то је Венедикт Краљевић.

О порријеклу овога човјека има доста наштампано у Зелићевом житију, а особито у додатку томе житију, које је издала „српска књижевна задруга“ (књ. 58). Званични најстарији документат, што је познат о Краљевићу, датиран је у септембру 1807. године. Шта је било с њим до те године, зна се само из Зелићевог житија и додатка.

Краљевић прозван се тим презименом касније, а право му је презиме било, по једнима, Пичаура (Пачаурица, Пађавура), а по другима, Полизовић. Родио се у једном селу близу Солуна 15. јануара 1767. г. од оца Грка и матере Бугаркиње. Као дијете пошао је у манастир св. Анастасије, два сâта од Солуна и ту се закалуђерио и постао дјакон. Као дјакон да је украо манастиру 6.000 гроша, те побјегао у Букурешт, а од туда опет у Јањину, гдје је за три године служио код Али-паше, као субаша. Послије тога да се негдје састао са неким протосинђелом синајске горе, од кога је узео пријепис граматe дотичнога манастира, и с том граматом пошао је просити милостињу по Босни, приказујући се као протосинђел, те је у јуну 1805. г. био и код Зелића у Задру, али одмах затијем се опет у Босну повратио. У Сарајеву био је тада митрополит Калиник, који да се погодио био са својим протосинђелом Антимом, да му уступи своју епархију за годишњих 45 кеса, или 4500 дуката, и да је тада тај Калиник добио од цариградског патријарха дозволу да може посветити Антима за епископа. Митрополитов тајник, неки Киријак, кад је видио патријархову грамату за посвећење Антимово, наговори митрополита да не посвети Антима, који нема новаца, него Краљевића, који је готов дати му 300 дуката за епископско достојанство. На ово да је Калиник пристао, и тада Киријак, потплаћен са 100 дуката од Краљевића, фалсифицира патријаршеску грамату, избрисавши у њој име Антимово, и ставивши име Венедикта (Краљевића). Покаже тај Киријак патријаршеску грамату Антиму, и тијем га примора да се покори патријарховој одлуци. Послије тога Калиник, заједно са епископима призренским и херцеговачким, посветио је 1806. године Венедикта Краљевића за епископа, са насловом кратовске епархије. Калиник је послије тога прешао из Сарајева у Цариград, гдје је редовно примао преко оног тајника Киријака уговорени

новац од Краљевића; а Краљевић је у Сарајеву и Босни управљао црквом уз највећу симонију, ради чега су га Бошњаци ненавидјели. Кад је Карађорђе ратовао на Турке и пријетио да пређе и у Босну, сарајевски Турци позову све православне да даду вјеру, да ће бити одани султану и не ће друговати са Србијанцима. Краљевић није тада био у Сарајеву, а нико није хтио јамчити за њега, да ће бити вјеран султану. Тада су Турци ухватили Краљевића и послали га босанском везиру у Травник, заједно са оним његовим тајником, са његовим протосинђелом и архидјаконом, и тај их везир сву четворицу стави у тамницу. Краљевић средством неких људи понуди везиру, да ће му дати колико год заиште само да га ослободи тамнице. Кад је везир примио понуду, Краљевић му изда колико је тада имао, а за остало обвезао се да ће платити до одређенога рока. Смисли тада Краљевић друго; и кад је наступио утаначени рок, он пошље везиру неколико смотака на којима је назначио да садрже дукате, али дуката ту није било, него бакреног новца, и тада са својим друговима ускочи преко Саве у Аустрију, у Митровицу.

Ово је овдје све наведено по Зелићевом житију и додатку, и ваљда је поуздан био извор, по коме је Зелић ово написао о Краљевићу.

Кад је Краљевић прешао у Аустрију, прикаже се он у Петроварадину тамошњој главној војној команди, гдје буде љубазно примљен. Изјави ту да намјерава остати у Аустрији 3 мјесеца са својим друговима и да ће тада одлучити, куда ће поћи, у Србију или у Русију. Команда напише 5. септембра 1807. г. митрополиту Стратимировићу, како је Краљевић, да спасе живот, прешао у Аустрију заједно са својим протосинђелом Стерјовићем, и још да су с њим прешла два калуђера, Теодосије Станковић и Неофит Михајловић, дјакон Никодим Аганасић и слуга Нешко Зечевић, те моли митрополита да одреди један манастир, у којем би се за поменуто вријеме могао заклонити Краљевић са својима. Митрополит писмом од 9. септембра одговори, да је одредио за Краљевића и његову свиту манастир Бешеново, и о томе одмах обзнани тадашњег бешеновског игумана Теофила Новаковића.[20] Међутијем отоманска влада потужи се у Беч на Краљевића да је побјегао, те оптужујући га за неке пријеступе (у Зелићевом додатку пише, јер је одиио много туђега новца), моли да би Краљевић предан био турским

[20] Карлов.-патр. архива бр. 77. г. 1807

властима. Ово је саопштено било Стратимировићу, и он писмом од 30. септембра 1807. г. позове Краљевића, да одмах поднесе оправдање поводом поменуте оптужбе.[21] Као да тог оправдања није Краљевић поднио, него, примивши из Далмације преко горњо-карловачког епископа Мојсија Миковића писмо од Николе Миларесе, побочника француског генерала Мармона, одлучи поћи у Далмацију. Пред Божић исте године остави ман. Бешеново и пође у Београд. Ту остане неколико мјесеци, и у мају 1808. године Краљевић се налази већ у Далмацији Миларесе, који је познавао Краљевића још из Сарајева, гдје је он био до 1806. године тајником конзулата, спремио је био Мармона у корист Краљевића, приказавши га као човјека згодна за политичке смјерове Француза у Далмацији. Били су у томе на руци Миларесу још два друга његова на служби код Мармона, пуковник Никола Напологлу и капетан Димитрије Лесч, оба Грка, као и Миларесе. Првих дана јуна исте године Краљевић се прикаже у Сплету генералу Мармону, који га најљубазније прими, и чувши његову готовост да буде на услузи француској влади, колико може, препоручи му да у Далмацији остане. Краљевић изабере за мјесто обитавања свога Шибеник, гдје се и настанио.[22] Згодно бијаше тада у Далмацији вријеме за човјека, какав бјеше Краљевић. Радило се о установљењу православне епархије у Далмацији и о именовању новог епископа. И Краљевић се знао тадашњим временом и приликама врло добро ускористити за себе.

Чим је он стао чврстом ногом у Далмацији, почео је одмах радити код свештенства и народа да би задобио њихову љубав, те обезбједио себи будућност у тој земљи као епископ. Мора бити да је о томе он радио неуморно и врло вјешто, јер збиља за кратко вријеме послије доласка свога у Далмацију, он је стекао био себи приврженика у свима главним православним црквеним општинама далматинским.[23] У септембру исте 1808. г. издана је била царска одлука о установљењу далматинске епархије. Краљевић смисли, како би представници свештенства и народа сложили се да поднесу влади молбу, да би он био именован за далматинског епископа. Агитирало се у томе смислу у свима црквеним општинама, док најпослије 28. јануара 1809. г. поднесена буде молбеница са 102 потписа проведитору Дан-

[21] Ibidem.

[22] Алекс. ркп.

[23] Ibidem.

доло, да би порадио код цара Наполеона, да буде именован за далматинског епископа Краљевић, кога они у молбеници приказују, као „најбољега, најморалнијег и најпобожнијега“ човјека, и „за чију поданичку вјерност и мудро понашање они јамче“. Између потписаних на овој молбеници има 10 свештеника и 92 свјетовњака, највише из задарске, шибеничке и скрадинске области општине, и то све најодличнија лица. А свештеници, који су потписали ово су: протојереј Марко Веја, Марко Вујновић, Исаија Омчикус, Дамјан Торбица, Стеван Видосављевић, Андрија Добрета, Лазар Миљевић, Петар Мацура, Јаков Кричка и Јосиф Новаковић.[24] Ова ће молбеница, као што ћемо видјети, добрим плодом уродити за Краљевића.

Међутијем у марту исте године букне устанак у Далмацији против Француза, а у корист Аустрије. Краљевић је сада морао на дјелу показати своју поданичку вјерност Наполеону и оправдати наде, што је на њега положио био генерал Мармон, кад га је онако милостиво примио и препоручио му да у Далмацији остане. И Краљевић је збиља те Мармонове наде оправдао.

Устанак аустрофилских Далматинаца захватио је био готово сав континент далматински од Зрмање до Цетине. Особито су жестоки били нападаји на Французе у Скрадину и околини му, и у врличкој крајини, гдје је била чета, коју су предводили игуман драговићки Стеван Дубајић и Марко Вучемиловић, прозвани Борчило из Врлике, с којима је био такођер и фратар Доротић. Осим тог игумана Дубајића, учествовало је у устанку и више православних свештеника, између којих се спомиње Дамјан Торбица, парох шибенички, Павао Војновић, парох голубићки и Петар Чика, парох стрмички, као најглавнији.

Генерал Мармон, који се са великом војском налазио тада у Острвици, позове к себи Краљевића, да би он епископским својим авторитетом порадио, да приведе к свијести православне свештенике да буду послушни власти, а кроз свештенике да би се и народ умирио. Краљевић се одазове радо позиву, и развије најенергичнији рад у корист Француске. Заведе одмах живо дописивање колико са Мармоном, толико исто и са проведитором Дандоло. Писао је на све стране, настојећи да би се угушио устанак и да би се сви покорили власти. Лично је ишао у Скрадин и у Драговић, гдје је најјаче буктио устанак, и ријечју и авторитетом владичанским радио је, да би се мир успо-

[24] Ст. архива зад. еп., бр. 532.

ставио. Између најжешћих противника Французима били су, међу православнима, поменути игуман Дубајић и онај Борчило. Не могући уплиисати на ту двојицу ријечју, Краљевић употреби противу њих најтежу црквену казну, проклетство. За Далматинца, по природи побожнога, ова је казна била исто што смрт. И Краљевић је тој казни подвргао ону двојицу, не само, него да покаже примјером, чему се подвргавају бунитељи народа, он објави 29. априла 1809. године исту казну нарочитом окружницом на све далматинско свештенство, које је дужно било прочитати са св олтара у свима црквама ту окружницу. Најстрашнијих мисли и ријечи пуна је та окружница, и чисто човјека гроза хвата, кад је чита.

Адресирана је окружница на све свештенство и на сав народ православни у Далмацији. Казује ту најприје Краљевић, како је сваки архијереј дужан да свагда учи и упућује народ на пут истине, а особито да савјетује свакога да буду покорни државним властима, те оне који су послушни, да похвали и благослови, а који нијесу послушни, да казнама подвргава. А пошто Далмација нема свог епископа, и пошто су босански епископи и у прошла времена имали духовну власт над Далмацијом, то и он, као босански епископ, који је примљен у Далмацији под заштиту цара Наполеона, налази да му је дужност савјетовати све и свакога, да буде покоран цару и послушан царским властима. На похваливши оне, који су добри и покорни, удара тада у страшне клетве на оне, који су нијерни цару, а изриком, на игумана Стевана Дубајића и на друга му Марка Вучемиловића, Борчила. „Всеблагій Богъ, силою и державою всесвятаго и животворящаго Духа, да ихъ иматъ за проклете и триклете и непрощене и по смерти неразрѣшене, и да стенутъ и да се вѣчно тресутъ якоже Каинъ, користи Божія да не видятъ никада, да се расцѣпитъ земля и да ихъ пожретъ, гнѣвъ Божій да снидетъ на главы ихъ, ангелъ Господень да прогонитъ ихъ мечемъ огненнымъ, да имутъ проклатіе отъ триста и осамнадесять богоносныхъ отецъ, да останутъ чада ньіова сири, жены ньіови да останутъ вдовицы, домови ихъ да останутъ пусти и да будутъ жилища дивіихъ звѣрей. Такожде на истый начинъ и они, кои бы хтѣли послѣдовати ньіовимъ злодѣліемъ, и да су и они исти подъ овомъ истомъ клетвомъ.“ И послије овога позиваје Краљевић свештенство и народ на вјерност Наполеону, и на послушност генералу Мармону и

проведитору Дандоло, и обећава свима за то небеска блага.[25]

Окружница је ова Краљевићева имала велики уплив, јер је одмах послије почео слабити устанак, а Дандоло у два писма похвалио је Краљевића за његову ревност и оданост француској влади, те му јавио, да је о томе извјестио Наполеона, који ће га звати и наградити.[26] Зелић је протестирао, што је Краљевић издао ону окружницу у провиницији, у којој он није духовни старјешина и дакле нема духовне јуриедикције.[27] И протест је тај са формалне стране био основан; само што је Зелић морао устрајати у протесту, макар да је влади и повољна била она окружница, и морао је чувати своја права од страног једног епископа, за кога је знао чему он тежи и чија му је прошлост позната била. Али Зелићу је тада више стало било да пође цару у Париз и да тамо проведе много мјесеци у забави и пријатном путовању. Зелић је пустио Краљевића да ради шта хоће у Далмацији, па и не одредивши ко ће га замијењивати у црквеној управи, јавља он 3. јуна исте 1809. године окружницом свештенству да одлази у Париз и да се моле Богу за његово срећно путовање.[28]

Краљевић продужи радити као што је започео, и развијао је дјелатност своју у реченом правцу са највећом енергијом. Аустрофилска странка у Далмацији сматрала је Краљевића најопаснијим својим противником и од самих главних заповједника француских у Далмацији. Кад је у јулу исте године аустријска војска под заповједништвом генерала Петра Кнежевића прешла била у Далмацију, приврженици Аустрије оптуже Краљевића код тог генерала, да је он главни, који се противи аустријској вјери у Далмацији и да нема вјета, да би се лако протерали Французи из земље. Аустријска војска дошла је била крајем јула 1809. г. већ до Шибеника, и принудила француску војску да уступи. Тада заповједи генерал Кнежевић да се узме под стражу Краљевић, и као аустријског државног заробљеника пошље га са још неколицином других у Осјек. Ту је стигао Краљевић 4. августа, и послије односног договора између генерал-команде варадинске и митрополита Стратимировића, пређе

[25] Ibid., бр. 533. Осуду француске ратне комисије у Шибенику од 1. марта 1810 противу Дубајића и Вучемиловића, заједно са другим им једномишљеницима, види у Erber. III., 72—79.

[26] Ст. архива зад. еп., бр. 535—539.

[27] Ibid., бр. 534.

[28] Архива ман Крке.

Краљевић из Осјека у манастир Бездин, гдје је остао као аустријски заробљеник све док се није склонио 14. октобра исте године у Бечу мир између Аустрије и Француске, и кад се аустријска војска морала сасвијем повући из Далмације.[29] По уговору мира сви су државни заробљеници морали бити повраћени, те се и Краљевић тада повратио опет у Далмацију.

4.

Услуге које је Краљевић учинио Француској у вријеме устанка у Далмацији, стекле су му Наполеоново благовољење. У свези пређашњих својих извјештаја Дандоло је 28. новембра 1809. г. предложио цару, да се у смислу царске одлуке од 19. септембра 1808. г. именује Краљевић за далматинског епископа, и уједно да се Зелић именује Краљевићевим викаром у Бокикоторској[30] Овај је предлог Дандолов стигао у Париз у оно вријеме, кад је Зелић тамо боравио, и Наполеон је издао своје рјешење по томе предлогу, на два мјесеца прије него што ће Зелић оставити Француску. Изда наиме Наполеон 26. марта 1810. г. одлуку, по којој се 1. именује епископ Венедикт Краљевић за далматинског епископа, 2. придружује се далматинској епархији Бока которска, и 3. за епископског викара у Боки именује се архимандрит Герасим Зелић са годишњом платом од 6000 франака.[31]

Одлука ова царска буде званично саопштена Краљевићу од далматинске владе 30. априла исте године, а 20. маја Краљевић је већ био интронизиран у Шибенику као законити православни епископ за Далмацију и Боку которску.[32] Интронизација је ова обављена била на најсвечанији начин, уз учешће многобројног свештенства и представника свију православних црквених општина Далмације и Боке. Весеље је било велико, и усклицима захвалности Наполеону и проведитору Дандоло није било краја за велику милост, коју је православним Далматинцима, а исто и Бокељима цар показао. Овако пише у извјештају шибеничког владиног делегата, поднесеном проведитору у Задар о тој интронизацији.

У исто вријеме, кад је стигла царска одлука о именовању Краљавићевом за далматинског епископа, стигло је проведитору у Задар царско одобрење и рада црквено-народне оне скуп-

[29] Карл. патр. архива, бр. 64. г. 1809.

[30] Ст. архива зад. еп. бр. 540.

[31] Ibid., бр. 542. Зелићево житије, стр. 539.

[32] Ibid., бр. 544.

штине од новембра и децембра 1808. године. Наполеон у главноме је одобрио скупштински рад, а оставио је проведитору да по својој увиђавности изводи односне скупштинске закључке. Послије тога издане су биле наредбе о новом свештеничком сјеменишту и консисторији. И то, декретом од 23. јула 1810. г. наређује се, да се одмах установи свештеничко сјемениште у Шибенику и да се уреди по предлогу, што ће епископ влади подијести.[33] Сутрадан издан је био декрет о члановима нове консисторије, и били су именовани: за консисторијског архимандрита Матеј Веја, за конс. протопрезвитера Јосиф Дошеновић, за конс. протосинђела Теодосије Станковић, за економат Спиридон Алексијевић, за сакларијат Спиридон Свердлин и за скеуофилакију Исаија Омчикус.[34] Мало затијем, и то 8. септембра установљена је била и епитрахиљска тарифа за парохијско свештенство.[35] Декретом од 31. октобра 1810. г. буду подвргнуте духовној јурисдикцији консисторије и црквене општине у Поли и Пероју, и придружене далматинској епархији,[36] која се према томе тада простирала на све православне цркве Далмације, Истрије и Боке которске.

Краљевић, кад је постао сталним епископом далматинским, почео је радити самостално о уређењу своје нове епархије. И колико се може судити по званичним списима, што се из тога доба чувају у епископској архиви, радио је марљиво и усрдно настојао, да дисциплина завлада у свештенству, да се благочешће црквено утврди свугдје и да се побожност у народу одгаја. Његова прва пастирска посланица, коју је издао у септембру 1810. године, проникнута је апостолским духом и искреном љубављу к православној вјери и оданошћу узвишеној владичанској служби.[37] Исто тако и све остале посланице његове свештенству и народу и друге разне наредбе и рјешења у пословима црквеним, показују Краљевића у то доба, као човјека, који је задовољан што је добио епархију и постао законитим владиком, па је сада гледао да чим уредније му буде све у епархији и да стече љубав свештенства и народа, и тијем да зајамчи себи миран живот у Далмацији.

---

[33] Архива (нова) зад. еп., бр. 16. г. 1810.

[34] Ibid., бр. 17. г. 1810.

[35] Ibid., бр. 64. г. 1810.

[36] Ibid., бр. 79. г. 1810.

[37] Штампана је на три језика (паралелно): црквено-словенски, грчки и италијански.

Пошто је расположио да уступљена православнима у Шибенику римокатоличка црква св. Спаса и уз њу римокатолички манастир, буду претворени, прва у епископску катедралну православну цркву и други у епископску резиденцију, пође Краљевић одмах да обави прву своју каноничку посјету свију манастира и цркава у епархији. Свугдје је био он најсвечаније и одушевљено дочекан, и судећи по односним љетописним биљешкама о тој првој Краљевићевој посјети, он се збиља показао, колико ревнитељ за православну вјеру, толико исто и добар архијереј.[38] Особито је народ одушевљен био за Краљевића тада, кад је 10. новембра 1810. г. влада прогласила, да се уклони и пошљедњи траг из православних цркава каквог римокатоличког обредног утицаја, и да је православни далматински епископ самосталан у епархијској својој управи опако исто, као што су и римокатолички бискупи у својим бискупијама.[39] И овако је све трајало за пет година, и мир је у далматинској епархији потпуни владао, који мир није у ничему пореметила ни промјена владе, која се међутијем догодила била.

У почетку свог епископствовања имао је Краљевић са архимандритом Зелићем један сукоб поводом посвећења нове которске цркве, који је тада на брзо и изравнан био, али који је био прелудијум онога, што ће се касније на зло далматинске цркве догађати. Зелић је, као што знамо и као што он сам у своме житију каже, желио постати далматински епископ. Услијед свију познатих нам догађаја, није он постао епископ, него Краљевић. Ради овога Зелић је био незадовољан. То је незадовољство своје Зелић прикривао у почетку, и показивао је своју послушност наспрам Краљевића. Ово се види и из Зелићева житија, гдје описује први састанак свој са Краљевићем 28. јуна 1810. године у Карловцу, кад је Краљевић био већ именован за далматинског епископа. Са прикривеним незадовољством пошао је Зелић и у Боку за епископског викара. Али ту се већ није могао више да уздржи, и почне поступати наспрам Краљевића, који му је био духовни старјешина, као са равним себи, а у званичном дописивању осорито.

Православним Которанима генерал Мармон уступио је био једну римокатоличку цркву ради богослужења, пошто је дотадашња црква била премалена. Ту су цркву Которани приредили били за православно богослужење, и Зелић заједно са још не-

---

[38] Алексијев. ркп.

[39] Архива зад. еп., бр. 92. г. 1810.

колико свештеника освети ту цркву 19. децембра 1810. г. Четири дана послије тога пише Зелић „Божіею милостію архимандритъ“ и т. д. епископу Краљевићу, и у томе писму као мимогред му јавља да је осветио нову которску цркву.[40] У одговор на ову вијест Краљевић опази Зелићу, да није морао без његове дозволе и благослова освећивати цркву, јер је то ствар, која спада у искључиво епископско право.[41] Зелић се на ово наљути и почне тако осорито писати епископу, да је показао одмах сву своју срџбу, коју је гојио противу Краљевића. Неколико су писама један другоме по овоме послу писали и Зелићев тон био је увијек жешћи и као да пише себи потчињеном. У једноме писму од 22. априла 1811. г. Краљевић чисто моли Зелића да престане онако ружно му писати. „Начинъ съ коимъ вы пишете вашему архіерею“, каже Краљевић, „очито свѣдочи да вы у вашему срцу умножили єсте велико злострастіе противa намъ. Оче архимандрите, мы смо дужны слѣдовати св. евангеліе, и зато совѣтуемо васъ, не само као архипастыръ, ма као братъ по священническому чину, да оставите неподобна ваша писанія Христа ради.“[42] Зелић није могао или, као што он каже, није хтио више да буде на викарској служби у Боки, те поднесе оставку на ту службу, која му оставка буде 16. новембра 1811. г. и уважена и одређена му пенсија од 1000 франака годишње.[43] Уклони се тада Зелић из Боке и пређе у манастир Крупу. Три године касније, а наиме 11. септембра 1814. г. налазимо Зелића у Бечу на аудијенцији код цара, коме он подноси један меморијал, о којем ћемо даље споменути.

5.

Међутијем мијења се опет влада у Далмацији, и у посљедњој четврти 1813. године престаје она бити француском провинцијом.

Мало је само година, ни пуних осам, била Далмација под француском влашћу. Зелић у своме житију каже, да је вријеме француског владања у Далмацији било вријеме „тиранства и неправде“. Ми напротив кажемо, да оно вријеме заслужује да у историји Далмације буде убиљежено златним словима, јер све оно што има данас доброга у овој земљи, томе свему по-

[40] Ibid., бр. 115. г. 1810.

[41] Ibidem.

[42] Ibid., бр. 174. г. 1811.

[43] Ibid., бр. 436. г. 1811.

ложен је био темељ баш у то вријеме. Наполеон је љубио Далмацију. Знао је он, да је она дотле запуштена била и да се њом управљало или по самовољи дотичних политичких старјешина, или пак по законима, који нијесу прикладни били за тадашње умно развиће далматинскога народа. Ради тога, кад је имала отпочети у Далмацији француска управа, он наређује „да се та земља има управљати по законима, који су најсходнији према мјесним приликама, како би се чим боље и брже унаприједило народно благостање.“ Мудра је наредба ова, достојна великог Наполеоновог ума. Требало је само наћи човјека, који ће кадар бити такву царску наредбу да савјесно изврши, — и тога је човјека Наполеон нашао у особи Викентија Дандоло, кога је послао он у Далмацију као генералног проведитора. Ми смо видјели Дандолов проклам, кад је примио управу Далмације. А да се Дандоло савјесно старао да изврши, а у многоме и да је извршио оно што је у прокламу своме казао, свједоче многи споменици његове владе, који су и данас још свјежи у успомени Далматинаца. И данас, послије толико времена, нема ваљда ни једног цјоле изображеног Далматинца, који не зна за проведитора Дандоло и који не спомиње његово име, као оца и добротвора, онако исто као што су га Задрани, кад је полазио из Далмације, са сузама на очима назвали својим оцем и добротвором. Све се у Далмацији окренуло на боље за вријеме француске владе, како у моралном, тако и у економичком погледу. Није наше овдје да излажемо посебно тај напредак и све односне реформе, али морамо споменути цркву православну.

У каквом је стању била православна далматинска црква до француске владе, а каква је она постала за вријеме те владе? Вјерска толеранција била је уписана међу основним законима млетачке републике, и та је толеранција у односној мјери и постојала, и централна млетачка власт у приликама је ту толеранцију и показивала и бранила. Али тај млетачки закон био је мртво слово за велики дио бездушних млетачких чиновника у Далмацији, и виших и нижих, који подмићени или фанатизирани од латинског свештенства, довели су били православног Далматинца мал не до очајања за вјеру своју. Није се то могло поправити ни за кратковремене аустријске владе у Далмацији. Тек под француском владом могао је православни Далматинац да душом дахне и да своју вјеру слободно исповиједа, не само, него и да пуноправан буде пред иновјерцима. Вјерску толеранцију прогласио је Наполеон, као један од темељних својих за-

кона за све земље простране монархије своје; а имао је он снаге да примора свакога да тај закон и штује и извршује, те није исти закон био мртво слово, као у млетачкој републици. У Далмацији нашој ово би нам најбоље могли казати латински далматински бискупи по актима њихових архива из онога доба. Ми смо видјели свету царску одлуку великога Наполеона од 19 септембра 1808. г., а видјели смо и остале наредбе власти о слободи православне вјере у Далмацији. Све те наредбе показују, како је француска влада настојала и хтјела, да се интерконфесијонални односи у Далмацији по правици уреде, да дотадашња вјерска трзавица престане и да се мир утврди међу становницима различитих вјероисповјести. И тај је мир у Далмацији владао за све вријеме, док су Французи овом земљом заповиједали, јер су француски темељни закони основани били на начелима слободе и равноправности, и јер је француска влада економично у смислу тих начела и поступала, а имала је енергије и да свак штује та начела. Установе у погледу православне далматинске цркве, проглашене и законом утврђене од Француза, признала је и Аустрија, кад је Далмација под њену власт дошла; а ако су тада поменута начела изгубила пређашњу своју интенсивност и ако је ослабила постојећа равнотежа у интерконфесијоналним односима у Далмацији, криви су дотични силници, који су били фанатизирани противу православне вјере.

III.

Првих дана 1813. године аустријски генерал барон Томашић ушао је у главни град Далмације, у Задар, и прогласио Далмацију аустријском провинцијом, те примио од главних далматинских представника прописану заклетву подаништва и вјерности цару.

На управи је православне далматинске цркве био епископ Краљевић. За првих 10 година, пошто је Далмација дошла под Аустрију, сва је историја далматинске цркве усредсређена на особи Краљевићевој. Бурних су ово десет година, за које се показало, колико је велика религиозна свијест православних Далматинаца и колико су они дубоко одани православној вјери својој.

1.

Ми смо видјели, да је Краљевић почео био добро управљати далматинском црквом, кад га је Наполеон за епископа именовао, и да се првих година свог епископствовања показао ревносни старјешина цркве. Али смо видјели и то, да је он

постао епископом због услуга својих за француску владу, а особито што је у вријеме устанка 1809. године онолико енергије показао у заштиту Француза, а противу оних у Далмацији, који су за Аустрију радили. Сада када је Далмацијом завладала Аустрија и кад је постао господар Далмације онај, противу кога је Краљевић прије радио, морао је овај епископ помислити да ће му тежак положај бити, и да ће можда морати другоме да уступи епископску катедру. Ради тога он употреби сада све старање своје, како ће задобити себи аустријску владу, те се на мјесту уздржати. Послужио се он за ово свима и допуштеним и недопуштеним средствима, и успио је у томе толико, да је од аустријског нскадашњег непријатеља, постао он човјек од особитог повјерења аустријске владе. Главни је савјетник Краљевићев у овоме био тадашњи тајник његов Андрија Руђери, и послије син овога Руђери, Марко.

Први посао Краљевића био је да покаже влади, како он ужива повјерење свега православнога народа у Далмацији. Краљевићу су тада готово сви у Далмацији одани били, те је лако пошло за руком саставити у име народа и свештенства далматинског молбеницу на цара у Беч, да би признао Краљевића за далматинског епископа са свима оним правима и повластицама, што је он добио од цара Наполеона. Молбеницу су ову потписали сви главнији свештеници и главнији представници православнога народа у Далмацији, а носи датум мјесеца новембра 1813. године, и одмах је она послата била у Беч. У тој се молбеници спомињу заслуге за цркву и врлине Краљевићеве, као најузорнијег епископа, и како му је све свештенство одано, исто као и сав народ, те пошто је истакнуто, да ће Краљевић свагда привржен бити аустријској монархији, као што је он то свечано изјавио и у чему поучава он и свештенство и народ, моли се царска милост, да би потврдио Краљевића за далматинског православног епископа.[1] У исто вријеме Краљевић је издао окружницу на свештенство, позивљући га на вјерност и оданост аустријском царском двору и препоручујући да о томе свештеници проповиједају подручном народу и да га непрестано поучавају у вјерности аустријском цару. Датирана је ова окружница 6. новембра 1813. године.[2]

Међутијем нађе Краљевић за нужно обратити се и митрополиту Стратимировићу. Напише он 8. новембра 1813. г. ми-

[1] Архива зад. еп., бр. 304. г. 1813.

[2] Ibid., бр. 364. г. 1813.

трополиту, казујући му како је сретна Далмација што је дошла под власт аустријску, те продужава: „Но особита єсть моя радость, познаваюћи да нова моя епархия валя да буде подъ власть Вашу архипастырску, и зато препоклонително прошу Вашу отеческую милость, да бы се удостоили сочислити и мене въ каталогъ прочихъ братій священнѣйшихъ архіереевъ, подложныхъ Вашему Высокопревосходителству, соутверждаваюћи ме отеческимъ благословеніемъ за моћи пасти вовѣренное ми словесныхъ овецъ Хрістовыхъ стадо въ подаяніи спасителныхъ наукъ. Умилно прошу благонаклонное милосердіе и господоначалственное повелѣніе писати, и обрящете готова во всѣхъ вашихъ заповѣдехъ.“[3] На ово Краљевићево писмо одговорио је 18. децембра исте године Стратимировић изјављујући му да га радо прима у број својих подручних архијереја, да ће му свагда готов бити да пружи своју духовну помоћ у свима црквеним пословима, а међутијем позивље митрополит Краљевића, да му поднесе статистичке податке о далматинској епархији и у опће да му напише о свему оном, у погледу чега би он требовао односна митрополитска упуства.[4] Колико је морао бити радостан Краљевић, кад је примио ово Стратимировићево писмо, може се лако разумјети. Ово се види и из писма, које је Краљевић управио 20. јануара 1814. г. митрополиту. „Со полно утѣшителнымъ отвѣтомъ,“ пише Краљевић, „Вашего Превосходителства подъ датомъ 18. декембра отпущенымъ са свимъ высокопочитаніемъ тронутъ остаемъ; нити доволѣногъ благодаренія за такову готовостъ изустити могу; ништа манѣ остае ми на сердцу печатлѣно великодушное благородіе Вашего Превосходителства, кое человѣколюбне Ваше перси одушевляваю“. Послије тога моли Краљевић митрополита да би му послао „методъ“, по којим се управљају остали епископи, како би по томе и он поступао у далматинској епархији. Жали даље што због ратних прилика није се могла до сада устројити консисторија, нити основати сјемениште свештеничко, те моли да му буде у томе на руци. Извјештава га затијем о стању епархије, и то, да „у предѣлу далматинскомъ“ постоје 3 манастира са 2 архимандрита и 40 калуђера, и да има 5 протопрезвитера и 60 свјетовних свештеника; „у Албаніи, сирѣчь Боке отъ Котора“ да има 8 манастира, од којих осим савинскога сви су врло оскудни, да има 120 свјетовних свештеника, које је све рукоположио црногорски митро-

[3] Ibid., бр. 368. г. 1813. Карл. патр. архива, бр. 103. г. 1813.

[4] Ibid., бр. 408. г. 1813. Карл. патр. архива, пом. бр.

полит. Народа у свој епархији Далмација и Бока да има нешто више од 70.000. На завршетку моли митрополита да му буде штедар у савјетима и упуствима, која ће он најтачније и најсавјесније извршивати.[5] У другом опет писму од 21. јануара 1814. г. моли Краљевић митрополита да би му послао учитеља с којим би могао што прије свештеничко сјемениште отворити, те добити спремљених свештеника за пастирску службу.[6] Стратимировић је на оба ова писма одговорио Краљевићу 19. фебруара исте године врло љубазно; а у погледу свештеничког сјеменишта каже му „въ терпѣніи пребыти", док се стално не уреди у Далмацији политичка управа.[7]

Сада је Краљевић сигуран већ био у Далмацији са стране врховне православне црквене власти у Аустрији. Требало му се осигурати тако исто и код аустријске политичке власти. Употребио је он у овоме према Аустрији ону исту тактику, коју је 1809. г. употребио био према Французима, и која му је пробитачна била. Тада ставио се у службу француске владе противу Аустрије, и за награду Наполеон га је поставио епископом далматинским. Сада, кад нијесу више били изгледи да ће француско оружје побједити у Далмацији, он се ставио на службу аустријске владе, а противу Француза, да би се тијем учврстио на епископској катедри. Од великог франкофила, каквим је био 1809. г., претворио се Краљевић за четири године у великог аустрофила, и то, приликом устанка, који се противу Француза показао 1813. г. у Боки.

Француски генерал Готје, који је у Боки заповиједао, добио је био у марту 1812. г. ријеч од Краљевића, да ће његове старање бити да Бокељи буду свагда вјерни Наполеону. Ова је Краљевићева ријеч вриједила дотле, док је Далмација била под влашћу Француза, и док је он видио да је Наполеон моћан уздржати ту власт. Али кад је Наполеонова звијезда потамнила и кад је видио да је нестало за свагда француске власти у Далмацији, тада он почне и сам радити противу Француза, и да се и Бока ослободи њих, као што се Далмација ослободила била, те да пређе Аустрији. У томе се Краљевић сукобио са политиком црногорског митрополита Петра: али тако је заповједала му лична његова политика, и по тој је политици он тада и поступао. У другој половини 1813. године сва је Бока била

---

[5] Ibid., бр. 235. г. 1814. Карл. патр. архива, бр. 131. г. 1814.

[6] Ibid., бр. 239. г. 1814.

[7] Ibid., бр. 562. г. 1814.

у власти Црногораца, осим Котора. Бокељи су били раздијељени на двије странке, по разлици вјере. Православни су тежили да би дошли под заштиту Русије, а римокатолици под заштиту Аустрије. Краљевић, који је био епископ и Боке которске, упливисао је на православне, да би и они били за Аустрију. Писао је о томе многа писма у Боку, али са мало у опће успјеха, особито што је црногорски митрополит Петар уживао велики глас код Бокеља, а сам је митрополит био за Русију. У новембру 1813. г. пошље митрополит Саву Пламенца у Петроград да би предао цару молбу, да прими Црну Гору и Боку под своју заштиту, признавајући им само старе њихове повластице. Пламенац на путу своме заустави се у Шибенику, и ту покаже Краљевићу писмо, које је носио у Петроград за цара Александра I. Краљевић нађе за згодно употребити ово, што је повјерљиво од црногорског посланика дознао, на своју корист, те својим писмом од 28. фебруара 1814. г. саопћи ствар у Задар гувернеру Томашићу.[8] До тога времена Томашић се није особито бавио догађајима у Боки, јер је запремљен био окупацијом Далмације. Ова вијест, коју му је Краљевић саопћио, тргне га и одмах почне радити што је требало, да и Бока призна аустријску власт. За ову услугу Краљевићеву Томашић му је захвалио писмено и препоручио му, да тако и унапријед ради у корист Аустрије и да ће за то бити награђен.[9] Сличну услугу аустријској влади учинио је Краљевић и у погледу Босне, кад се мислило, да ће и та земља моћи тада да дође под Аустрију. И не питан од владе, Краљевић напише 3. марта 1814. г. далматинском гувернеру, нудећи своју помоћ да би се и Босна освојила и казујући, како он има тамо много пријатеља, преко којих би могао лако подићи народни устанак.[10] Од ове Краљевићеве понуде није ништа стварнога било, али он је добио опет похвалу за добро расположење своје аустријској влади од гувернера Томашића. А мало дана касније исти му гувернер јавља писмом од 14. априла, да је цар наредио да му се издаје годишња награда од 15.000 франака.[11]

И сада је Краљевић могао држати, да је осигуран на своме владичанском пријестолу у Далмацији. Митрополит Стратимировић примио га је у број осталих православних аустријских

---

[8] Ibid., бр. 1138.

[9] Ibid., бр. 1139.

[10] Ibid., бр. 1140., 1178.

[11] Губерн. бр. 2870.

епископа, а аустријска влада, ако га и није изрично признала за законитог епископа далматинског, ипак одредивши му односну годишњу епископску награду, признала га је фактичким епископом далматинским, т. је дакле стављен био у положају да може сада сав себе посветити доброј управи своје епархије. Али се догодило тада нешто, што ће не само запријечити ту добру и мирну управу далматинске цркве, него ће и фаталне пошљедице имати.

2.

Архимандрит Герасим Зелић, као што знамо, престао је бити у новембру 1811. г. епископски викар у Котору и прешао је на становање у ман. Крупу. Боравио је он у манастиру до 1814. године. Те године пође у Италију у купатила, и од туда у Беч, гдје је стигао у августу 1814. г. „Овђе ми дође на памет," пише Зелић у своме житију, „да представимъ нашему цару Францпску I. сву историю одъ почетка мога викарства у Далмаціи и Бокки Которской до получене ренунціе и да му обявимъ мое услуге у толико лѣта у моме отечеству при три прошедша губерна безъ награде и признанства, а сувише неправду одъ Француза учинѣну моме отечеству и роду." Добије дозволу за аудијенцију и прикаже се цару, и преда му дугачки меморијал, датиран у Бечу 7. септембра 1814. г. О садржају овога меморијала мало говори Зелић у своме житију, него само напомиње, да није у њему „ништа криво и неправедно рекао."

Морамо ми да садржај тога меморијала споменемо. У истоме Зелић најприје казује како је изабран био 1796. г. за далматинског викара и како су га у тој власти потврдиле све бивше владе, како је ревносно он вршио своју службу без икакве награде и како је ненадно за њега прогласио 1808. г. Наполеон, да се установљује у Далмацији православна епархија. Послије тога почиње дуга ријеч о Краљевићу и његовом шуровању са Французима до 1809. године, кад је Краљевић највишу дјелатност развио био противу оних Далматинаца, који су жељели ослободити се француске власти и доћи под аустријску власт. Спомиње сва лица, која су била за Аустрију, а на првом мјесту игумана Дубајића и арамбашу Борчила, противу којих је Краљевић издао грамату одлучења од цркве. Ову грамату зове Зелић „catramonacchia." Казује даље Зелић цару у том свом меморијалу, како је Краљевић за заслуге показане Французима, а противу Аустрије, био именован 1810. г. за далматинског епископа,

а он. Зелић, за епископског викара у Боки. „Али не могући он трпјети неправде француске владе, а особито неправде, насиља и злоупотребе епископа Краљевића,“ дао је оставку на викарство и прешао у манастир Крупу. Казује затијем, како он „није могао даље трпјети неправду која је учињена њему и његовом народу, видећи у својој отаџбини једног незаконитог епископа, странца и грчке народности из отоманскога царства, и да је ради тога у старим својим годинама он принуђен био доћи лично у Беч, једино из ревности и љубави према својој отаџбини и према клиру којим је он управљао за 16 година под три различне владе, да прикаже истину свију прошлих догађаја, исто и данашњих, који су узроком непрестане забуне ради страног оног епископа, који се само стара да спје раздор између три православна манастирска настојатеља и између клира, парохâ и капелана, како би се они парничили међу собом и дошли да се суде код духовне власти; а то све онај епископ чини само како се не би сложили да дигну глас свој противу њега, који не познаје добро ни српски језик, нити познаје свете каноне источне цркве, или ако их познаје, не ће да их извршује. Разврга о је консисторију, коју је установила црквено-народна скупштина 1808. г., само да би могао сâм управљати парохијама и дијелити свете тајне, употребљујући у томе бесрамну симонију за лични свој интерес као што то чине у Турској грчки епископи. Сада отпушта са парохија дотичне свештенике, а сад их опет успоставља, а све ради ниског новчаног интереса. Ако остане упражњена каква боља парохија, многи сиромашни свештеници натјечу се да је добију, и епископ је даје ономе, који донесе највише новаца, презирући сваки закон и газећи правицу.“ Наводи даље Зелић, како је Краљевић лукавством измамио све оне потписе православног свештенства и народа далматинског на молби, коју су 1813. године поднијели да га желе за епископа, те продужава: „Ради свега овога најпонизнији и свагда највјернији поданик архимандрит Зелић, коме је већи дио свештенства српско-православнога препоручио и молио, да га одбрани од туђинског и неправичног епископа, предузео је велики труд и дуго путовање ово о своме трошку, да би испросио цареску и очинску милост, како би, прије него што ће слиједити коначно државно уређење Далмације и Албаније, дозвољено било, да се у смислу црквених закона и царских наредаба изабере нови епископ, који би био аустријски поданик и српске народности.“ И тада Зелић завршује молбом цару да њега, 66-годишњега старца, награди цар-

ском милошћу, обзиром и на показану његову свагдашњу вјерност и одданост Аустрији, и да ће се за ту царску милост он непрестано Богу молити за цара и за сав царски дом. — Извана на овом Зелићевом меморијалу пише, да се у њему садржи молба Зелићева и у име свега православног клира „да би Његово Ц. Кр. Ап. Величанство отпустило данашњег православног далматинског епископа, који је туђинац у Далмацији и који је изабран противу законских прописа, и да би Његово Величанство милостиво хтјело узети у обзир његове (Зелићеве) показане услуге.“ [12]

Ми смо нарочито у подуљем изводу привели овај Зелићев меморијал, јер је исти био први и главни узрок ономе злу, које ће се мало послије тога показати у далматинској епархији.[13] Не улазимо у анализ Зелићевог меморијала овог, али не можемо овдје а да не примјетимо протурјечије између онога што Зелић пише у своме житију и овога, што у меморијалу каже. У житију пише: „Мое намѣреніе за поћи у Бечъ ние было друго, него да се іошт' єднѡмъ за живота нагледамъ царева и кралѣева и принцыпа одъ цѣле Европе, кое самь у Абану у новинама читао да ће доћи у Бечъ на конгресъ,“ а да му је тек у Бечу „дошло на памет“ да извијести цара о далматинским црквеним стварима. Међутијем у самоме меморијалу казује цару, и у тексту меморијала и у наслову, да је ради те жалбе он нарочито дошао у Беч и да је нарочито предузео велики труд и дуго путовање о своме трошку (perciò il Zelih ha preso la grande fattica e lungo viaggio a sue uniche spese), да се у име свега православнога клира (a nome di tutto il clero greco) пожали цару на Краљевића.

Меморијал је овај учинио велики утисак у Бечу, и поводом истога предузети су били одмах најподробнији извиди код надлежних власти. Особито су обратили пажњу на то, што је Зелић истакао, да Краљевић није законити епископ, и ово је требало бечкој влади да чисто себи разјасни. Дописивање по овоме питању трајало је сву 1815. годину, и дужни смо ради важности ствари зауставити се на томе дописивању.

Неколико само дана послије него што је Зелић предао био цару онај меморијал противу Краљевића, бечка дворска канце-

---

[12] Губерн. бр. 7262. г. 1815.

[13] Кирил Цвјетковић у својој автобиографији спомиње ову тужбу Зелићеву противу Краљевића и [illegible], да је у истој Зелић навео „све саме лажи“. Издање Д. Руварца (Београд, 1898.), стр. 86.

ларија послала је исти меморијал гувернеру у Задар, да подробно о истоме извијести, а главним начином о законитом епископском постављењу Краљевићевом и о оној његовој грамати одлучења од цркве Дубајића и Борчила, признатих аустријских привржeника. Гувернер позове Краљевића да односна разјашњења поднесе о поменутим двама питањима. Краљевић одговори на тај позив 28. децембра 1814. г., и ради разјашњења првога питања приложи свом одговору двије грамате цариградскога патријарха од 16. јануара 1806. и 28. јануара 1808. г., које служе за потврду да је он сходно канонским прописима посвећен био за кратовског епископа и викара сарајевског митрополита А на друго питање одговара Краљевић, да је сила француске владе принудила га да изда 1809. г. ону грамату. У истом одговору оштрим ријечима осуђује немирњаштво Зелићево, који сада свашта измишља на њега, само да би га оцрнио код аустријске владе и приклонио исту да њега уклони са далматинске епископске катедре, и да на ту катедру стави самога Зелића. Најпослије моли Краљевић владу да га узме у заштиту, и да примора Зелића, да не буни свештенство и народ, него да мирно стоји у свом манастиру. Овај Краљевићев одговор послао је гувернер у Беч 25. јануара 1815. г., изражавајући се да му није познато ништа о симонистичкој управи Краљевићевој.[14] Из Беча је тек 22. маја 1815. г. стигао одговор на писмо гувернерово о овоме послу. У том одговору дворска канцеларија изражава у погледу Краљевића, да није ничим доказано, да Краљевић злоупотребљује на своју корист епископску власт и да је лукавством измамио од дотичних потписе да остане на епископском мјесту, али у исто вријеме истиче, да је врло сумњив политички карактер његов (der politische Charakter desselben im hohen Grade zweideutig ist); а у погледу Зелића, да двор не може га сматрати никако непорочним, колико са стране његовог свештеничког понашања, толико исто и са стране његових политичких осјећаја. Ради тога нарећује се гувернеру, да пази и на свештеничко и на политичко понашање и Краљевића и Зелића, и да саопћи првому, да дворска комисија очекује од њега да ће се владати увијек како приличи епископу и сходно законским прописима, да би се тијем показао достојан владине заштите, а Зелићу да саопћи, да дворска комисија није нашла да је основана његова оптужба противу Краљевића, и да се он мора владати у свему пристојно и мирно, ако жели да и у на-

[14] Арх. зад. еп., бр. 1398. г. 1814.

пријед ужива дотичну своју пенсију. Ово је влада далматинска 16. јуна 1815. г. писмено саопћила и Краљевићу и Зелићу.[15]

Ријешење ово дворске комисије о Краљевићу било је само привремено ријешење. Још прије него што ће се оно издати, иста се комисија обратила угарској дворској канцеларији молбом, да запште од митрополита Стратимировића извјештај 1, о епископском посвећењу и каноничком одређењу Краљевића за далматинског епископа, и да ли он сматра Краљевића за правилног епархијског епископа и да ли има све оне каквоће, које се за једног архипастира изискују, и 2. о каноничкој зависности аустријских православних епископа од патријарха цариградског. Ово је писмо написано било 25. марта 1815. г. и тек у јуну је Стратимировић добио поменута питања. На иста је он поднио 3. августа опширни свој одговор. Пошто је навео све оно о Краљевићу, кад је први пут 1807. г. пребјегао био из Босне и затијем опет 1809. г., кад је био у Славонији као аустријски државни заточеник, а што је нама већ познато, митрополит Стратимировић каже, да он никакве сумње нема о томе, да је Краљевић канонички посвећен био за епископа, али не признаје да је он канонички засјео на далматинску епископску катедру, јер од никаквог митрополита он није на то добио прописану каноничку грамату, и јер није код Краљевића извршено било све оно, што одређују канонички прописи за једног епископа, који жели да за законитог епископа важи. Обзиром на ово, и обзиром на слабо богословско образовање Краљевићево, митрополит је мишљења, да Краљевић буде удаљен из Далмације, одредивши му односну пенсију, а да ће он тада предложити једно свештено лице, које ће моћи бити далматински епископ, који ће знати управљати црквом по законским прописима, који важе за остале аустријске епископе. Да пак мора свакако бити у Далмацији православни епископ, Стратимировић доказује тијем, што ће се само на овај начин моћи уклонити из Далмације, особито из Боке, уплив црногорског митрополита, који је плаћен од иностране велике једне државе; а да би тај епископ морао бити послат из карловачке митрополије, он доказује тијем, што међу Далматинцима нема ни једног за то способног, а није ни архимандрит Зелић за то способан, јер нема ни он, као ни Краљевић, нужно образовање. На друго питање Стратимировић одговара, да од цариградскога патријарха зависе само они епископи, који су у отоманској царевини, а сви остали православни епископи зависе од оних ар-

[15] Губерн бр. 7262.

хијепископа, који у дотичним независним државама врше духовну врховну власт.[16]

Питање, које је Зелић у Бечу истакао о незаконитости епископа Краљевића, Стратимировић је узео са друге стране. Он је признао законитост Краљевића као епископа, али не као складну постојећим прописима за аустријске православне епископе, него у смислу оних прописа који важе за епископе у отоманској царевини, а које наравно Стратимировић не може сматрати пуноважним и у Аустрији. Признао је дакле законитост Краљевићева постављења за епископа у Турској, али не и у Аустрији, дакле оно исто што и Зелић, само мало друкчије. Ради овога Стратимировић предлаже пенсионирање Краљевића, и да се постави за епископа у Далмацији једно свештено лице из карловачке митрополије. На овај послѣдњи предлог није се бечка влада тада осврнула. Њој је требало да се сама освједочи по документима о законитости Краљевићева епископства у опће, и тада ће већ она одлучити, да ли га има пенсионирати и поставити другог епископа, или пак задржати га у Далмацији. Ради овога потражи 11. септембра 1815. г. бечка дворска комисија од предсједништва далматинске владе, да Краљевић има поднијети све документе, који се тичу његовога посвећења за епископа и постављења за епархијског далматинског епископа, не само, него и оне документе, који се тичу установљења саме далматинске епархије. На односни позив предсједништва далматинске владе Краљевић 12. октобра 1815. г. одговори и поднесе све тражене документе, седам на броју, који су имали да докажу законито установљење далматинске епархије, правилно именовање његово за далматинског епископа и законито посвећење његово за епископа кратовског и викара сарајевског митрополита. На основу ових докумената Краљевић доказује, да је он потпуно законито заузео далматинску епископску катедру и да он не потребује никакве потврде од једне више црквене власти за епархијску епископску управу, наводећи по овом послѣдњем питању још и то, да он као бивши епископ босански имао је и право на далматинску катедру, јер је „сарајевска црква примацијална црква за далматинску цркву, која је према сарајевској филијална, и јер он, прешавши са примацијалне сарајевске на филијалну далматинску, не потребује нову патријаршеску грамату за вршење епископске власти, пошто му је та власт призната при првом постављењу његовом у Босни.[17]

[16] Карл.-патр. архива, бр. 46. г. 1815.

[17] Губерн. бр. 11670. Еписк. бр. 195.

Као што се види, Краљевић са пуно енергије брани права своја у Далмацији и стара се убједити аустријску владу, да му мора признати законитост и сталност у далматинској епархији.

Одговор овај Краљевићев поднијела је задарска влада дворској комисији у Беч, која срестном угарске дворске канцеларије потражи опет мишљење Стратимировићево о предмету овом. Митрополит одговори 28. децембра 1815. г., и осврће се главним начином на постављење Краљевићево на далматинску епископску катедру. Пошто при таквом постављењу има свој дио политичка власт, а свој опет дио виша црквена власт, Стратимировић сматра, да са стране политичке може довољно бити Наполеоново именовање Краљевића за епископа далматинског, и да то именовање може важити за редовну инвеституру; али са стране црквене он не може признати, да је Краљевић канонички заузео далматинску катедру, јер није он ничим доказао, да има дотичну каноничку грамату од више црквене власти, која би му давала право на вршење власти епархијског епископа. Јер он (Стратимировић) сматра без сваке основе тврдњу Краљевићеву, да је „сарајевска црква, за коју је он канонички постављен био, примацијална црква за Далмацију, и дошљедно, кад је он прешао са примацијалне цркве на филијалну епархију, да он не потребује више никаквог новог постављења (keine neue Institution)“, и то с разлога 1, што „није историјски доказано, да је далматинска црква икада била филијална према цркви сарајевској у Босни“, и пошто је далматинска црква много прије постојала, него што ће босански митрополити имати своју катедру у Сарајеву (а то је у XVIII. вијеку), 2., што су цркве сарајевска и далматинска у двјема различитим државама, и што дакле не могу имати међу собом административне јерархијске свезе, 3., што грамата 1806. г. легитимира посвећење Краљевића само за епископа кратовског и помоћника или администратора сарајевске епархије; при чему 4., није доказано, да је он постављен био за сарајевског епископа, и да би он као такав, по његовом тврђењу, могао бити без сваке нове грамате премјештен на филијалну епархију далматинску, а међутијем 5., доказано је, да он, кад је именован био за далматинског епископа, налазио се у Далмацији као бјегунац, и ту је чекао згодну прилику, кад ће се моћи опет у Босну на сигурно повратити. Па пошто је доказано, да Краљевић није добио каноничку грамату за далматинску епархију, ни од сарајевског митрополита, чији је он помоћник био, ни од цариградског патријарха, пошто далматинска

црква није никада била филијална према сарајевској, пошто Краљевић није никада био сарајевски епископ, него само администратор сарајевске цркве, пошто никакав епископ не може сам по себи заузети управу једне епархије, него мора добити за то односну каноничку грамату од надлежног поглавице обласне цркве, то и Краљевић не може бити сматран за канонички постављеног епископа далматинског. Обзиром пак што је Далмација данас дио Аустрије, у којој је врховни старјешина православне цркве карловачки митрополит, то ће и Краљевић моћи вршити канонички архипастирску власт у Далмацији само у такзом случају, ако добије за то прописану каноничку грамату од карловачког митрополита.[18]

3.

Краљевићу је познато било ово званично дописивање о његовој каноничности, и то га је држало у непрестаној трзавици, јер је могао очекивати сваки час, да га уклоне са далматинске епископске катедре, коју је са онолико муке добио. Бојао се Стратимировића, који га је карактерисао као неспособна за епархијску управу у аустријској монархији. Али се још више бојао владе, која није имала повјерења у његову оданост према аустријској држави, противу које је он прије мало година онако отворено радио. Хтио је он међутијем да се по сваки начин уздржи на катедри епископској. Зао се дух један јавио му тада у помоћ и предложио му сресство, којим ће се из неприлике извући и савладати све противности. Тај зао дух Краљевићев био је тајник његов Андрија Руђери, човјек прилично изучен, а уједно окретан и енергичан. Прикаже овај Руђери Краљевићу, како је аустријска влада одана римокатоличкој вјери и како потпомаже све што иде на корист те вјере, те му посавјетује да понуди влади да ће сјединити са римском црквом његову епархију, увјеравајући га да ће тијем задовољити влади и стећи њену наклоност. Је ли или није Краљевић много размишљао о томе савјету свога секретара, тешко се може казати. Ствар је у томе, да је он савјет примио и одлучио, да по томе савјету поступа, а Руђери се већ знао постарати да то поступање буде устрајно и одлучно. Ово се догодило у оно исто вријеме, кад је поменуто званично дописивање ишло између Стратимировића и Беча о каноничности Краљевићевој, као

[18] Карл. патр. архива, бр. 47. г 1815.

епископа, — и Краљевић, усвојивши савјет Руђеров, почео је одмах и радити у реченом правцу.

Влада се 21. јула 1815. г. пожалила била Краљевићу, да су у неким православним црквама звонили пошљедњих дана римокатоличке страсне седмице, кад се у римокатоличким црквама не звони, те упозорујући епископа, да се тијем руши стари обичај, по коме православни нијесу никада у својим црквама оних дана звонили ради обзира наспрам господујуће вјере, моли епископа да упути подручно свештенство да поступа у овоме по старом обичају и да се не изазивљу незадовољства код римокатоличкога народа, пошто се у извањским обредима (ove trattisi di cerimonie esterne) мора штовати господујућа вјера.[19] Ово писмо владино дало је повода Краљевићу да јој саопћи оно, што је замислио био урадити са својом црквом. Имамо два одговора Краљевићева на ово владино писмо: једно од 5. августа и друго од 15. септембра 1815. г. У првом своме писму Краљевић пише, како је он, чим је постао далматинским епископом, опазио да хрђави односи постоје између шљедбеника једне и друге вјере, и како је он одмах почео настојати, да би то престало. Спомиње, у чему су се особито показивале односне противности, и како је он настојао задобити за своје тежње о међувјерским добрим односима неке упливније и просвјећеније православне, те је приликом својих каноничких посјета гледао да поучи православне, колико је добро за опћи мир кад постоје добри односи између шљедбеника једне и друге вјере. Нијесу хтјели свугдје слушати његов савјет и поуку, али он је ипак постојан у томе свагда био, па да би им пружио примјер како он осјећа, наредио је да се у његовој катедралној цркви у Шибенику удара у звона сваки пут кад прође латинска литија, што је за 40 година било напуштено, а што су одмах почели чинити и латини, кад би прошла православна литија. Па да би још боље показао, колико он жели међувјерски склад, спријатељио се он са више латинских попова и фратара. Настојања његова, каже Краљевић даље, да су почела плодом урађати у Далмацији и да ће он знати позвати на ред сваког подручног му свештеника, који би се показивао противним римској вјери.[20] Послије овога писма свога, Краљевић се нашао побуђен послати влади шест недјеља кашње друго писмо, као додатак првом. Напомиње најприје укратко садржај првога писма, и како му

[19] Губерн. бр. 8570.

[20] Арх. зад. еп., бр. 819.

архимандрит Зелић чини сметње да се постигне потпуни споразум између православних и римокатолика у Далмацији, али каже, да он има снаге и сâм те сметње уклонити, и тада пише ово: „Учење моје цркве није у ничему противно учењу римске цркве, јер сви једнако почитујемо једног и триличнога Бога, а апостола Петра признаје и моја црква за првопријестолног и врховног апостола, исто као и римска црква. У узајамном штовању церимонијâ једне и друге цркве ја сам већ успјео, а почео сам сада настојати да се почитују и догмати римске цркве, који се само по форми разликују од догматâ источне цркве. Радујем се, да се код просвјећенијих и упливнијих мојих једновјерника ово моје настојање одобрава, и да ми исти у томе савјетом и помоћу притичу; и ја се надам да ћу у недалекој будућности постићи, да се у догматичким питањима сједини моја црква са римском црквом, те да будемо у вјери једни, а само у обредима различни. Божју заповијед да мора бити једно стадо и један пастир, дужан је свак да се стара извршити, а нарочито епископи. А ја сам увјерен да би ово дјело било пријатно и нашем великодушном и моћном цару и његовој влади“.[21]

Овим је својим писмом очитовао Краљевић своју намјеру да поуницјати своју епархију, и ту намјеру своју он саопштава сада далматинском гувернеру, увјерен, као што он каже, да ће то бити повољно влади, или боље, чега Краљевић изрично не каже, да ће тијем задобити себи аустријску владу, да га призна за сталног епископа далматинског и да даље не распитује о његовом каноничком постављењу. Саопштење ово своје учинио је Краљевић влади тајно. Ово ми изводимо од туда, што прво његово писмо од 5. августа 1815. г. налази се међу актима тадашњег ординаријата (данашње консисторије), а друго писмо, и ако је само додатак првом писму, налази се међу президијалним епископским актима. На ово Краљевићево писмо није му влада тада ништа одговорила.

Мало времена послије улучио је Краљевић прилику, да опет саопћи влади своје унионистичке тежње. Митрополит Стратимировић у односном меморијалу своме о православној цркви у Далмацији истакао је био бечкој дворској комисији, да треба свакако гледати, да се пружи могућност кандидатима православног свештенства да добију нужно за свештеничку службу

[21] Еписк. бр. 120.

образовање. На основу овога меморијала далматински гувернер био је из Беча упућен да предузме у томе погледу што треба. Писмом од 15. фебруара 1816. г. гувернер позове Краљевића нека се изрази „како би се могло најбоље помоћи образовању православног клира у Далмацији и Боки, да ли тијем, што би се основало свештеничко сјемениште у провинцији, или пак тијем, што би се могао послати према количини парохијских мјеста у провинцији, односни број младића у свештеничко сјемениште у Карловцима; а ако би се сматрало нужним устројити свештеничко сјемениште у провинцији, да ли би било у самој провинцији способних лица, која би могла обављати дужности управитеља и наставникâ, или би требало таква лица позвати из Угарске.“[22] Питање ово владино, које смо ми нарочито у дословном пријеводу привели, показује да је намјера њена била, да се кандидати свештенства образују у духу православне цркве, и ради тога да се они шаљу у Карловце у Стратимировићеву богословију, или, ако ће се богословија завести у Далмацији, да се из Карловаца позову професори. Краљевић, умјесто да се свом готовошћу одазове тој владиној намјери и да се стара, да је чим прије оствари, јер од тога само је добро могло бити за православну далматинску цркву, он напротив предузме све како би исту намјеру осујетио. Он одговори влади 6. марта исте године, и у том свом одговору најодлучније одбија мисао, да би се кандидати свештенства слали у карловачку богословију, наводећи, да су Карловци далеко, да младићи тада не би могли бити под његовим надзором и да се они тамо не би могли образовати у духу и правцу, као што он по својим намјерама жели, него истиче неопходну потребу, да се свештеничко сјемениште у Шибеничку при његовој катедри отвори. Одбија тако исто мисао, да се доведу за професоре богословије људи из Карловаца, него да би се он постарао за односне професоре, и то кад их не би могао наћи у Далмацији, он би их довео или из Аустрије или из Италије; другим ријечима он хоће да доведе професоре неправославне, пошто у Италији постојали су само тако звани Итало-Грци, који су имали источни обред, а који су унијати били, а у Аустрији била је сама Галиција, из које су се могли довести ти професори источног обреда, дакле опет унијати. А да је Краљевић циљао баш на Галицију, кад је споменуо Аустрију (искључујући Угарску, на коју га је влада упућивала), показују факти, који ће се послије јавити. А разлог,

[22] Губерн. президијума бр. 45. г. 1819.

зашто хоће сјемениште у Шибенику са таквим својим професорима из Италије или Галиције. Краљевић наводи оваке у овом свом писму: „Главни разлог је то, што би у таквом сјемениште могли се заједно образовати младићи и грчког обреда и латинског обреда. Јер ја, од како имам срећу да управљам овом црквом, свагда сам се старао о споразуму, слози и миру између двије вјере, што је много корисно не само за државу, него и за цркву у опће. Моје би било старање да професори остварују у сјемениште ове моје живе жеље. Таким начином, кад би се заједно васпитавали младићи једног и другог обреда, и млађаца би се срца њихова приљубила, тада би интереси спојили опћи, духови би били привикнути на слогу, мир и уздамну љубав, нестало би мрака вјерских заблуда, уклоњене би биле све оне идеје које потхрањују предрасуде и зле намјере, о чему ја непрестано радим, и на послијетку постигло би се тијем, да се јаче приљубе поданици к своме владаоцу, и с временом да се сједине сви умови у истинитим и непомичним начелима, од којих су многи данас застранили“[23] Као што се види, Краљевић није могао више и јаче истакнути и заговарати унију своје епархије са римском црквом. Читајући ово писмо његово, долази на памет оно, што су писали арцибискупи Змајевић и Караман о потреби да се заведе у Далмацији римокатоличко свештеничко сјемениште на словенском језику, у које би се примали и православни младићи, да се образују за будуће свештенике сједињене у вјери са Римом. Краљевић тражи да се заведе тобоже православно сјемениште, у које би се примали и римокатолички младићи, да се образују за свештенике, те да то буде неко грчко-римско, или источно-западно сјемениште. Исту дакле ствар, само мало друкчије, тражи и православни епископ Краљевић, што су тражили поменути римокатолички задарски арцибискупи, а ради исте циљеви. Овај посао о заведењу грчко-римског, или тачније унијатског свештеничког сјеменишта у Шибенику за васпитање православних кандидата свештенства, било је за Краљевића од сада главни посао, којим се он бавио, и чиме је он мислио да ће на најзгоднији и најлакши начин поунијатити православне Далматинце и Бокеље.

4.

Међутијем Краљевић, не чекајући одговора на поменута своја писма, одлучи приказати се лично цару. Цар је имао доћи да посјети Трст у мају 1816. г. Краљевић добије дозволу поћи

[23] Епек. бр. 311.

у Трст, и ту се прикаже цару. Краљевићев економ Кирил Цвјетковић, који га је пратио на путу, пише, да се Краљевић на првој аудијенцији код цара задржао 45 минута, и да је молио цара да даде „школу“ у Далмацији и да се сагради једна православна црква у Сињету, а и да је искао какво одличије за себе. Можда је то истина, и да се под оном „школом“ има разумијевати свештеничко сјемениште, о коме је мало прије Краљевић влади писао премда је тешко са поузданошћу казати, шта је управо цар са Краљевићем разговарао. Судећи по једној молбеници, коју је том приликом Краљевић цару поднио, да би му повисио тадашњу његову плату, и по разговору Краљевићевом са кнезом Метернихом у Трсту о вјери православних Далматинаца, о којем разговору Цвјетковић спомиње да је у његовом присуству вођен, могло би се држати, да Краљевић није тада ништа о унији у опће ни говорио. С друге опет стране, ако ће се обратити пажња на оно, што Цвјетковић пише о некаквим тадашњим тајним дописивањима Краљевићевима са царевим коморником Врбном и о неким сумњама што је тада већ Цвјетковић имао да се нешто о унији уговарало, могло би се држати, да је и у Трсту Краљевић саопћио био свој план о унији.[24] У осталом, све су ово нагађања, која за историју мало значаја могу имати, и зато их ми и остављамо, а заустављамо се на писмене споменике, што су нам о овоме послу под рукама.

Краљевићев онај предлог од 6. марта 1816. г. поднесен задарској влади о унијатском сјеменишту, влада је спровела средишњој комисији за организацију Далмације у Беч. У октобру исте године позвана је била далматинска влада да поднесе подробни извјештај о стању далматинске православне цркве, саслушавши претходно о томе и мишљење далматинских бискупа. На овај позив, одговорила је влада 21. јануара 1817. г. и спровела је извјештаје свију далматинских бискупа о православнима у Далмацији и статистичке податке о манастирима, црквама, свештенству и народу у Далмацији. Садржај свију бискупских извјештаја готово једнак је, и занимљиво би било изложити га овдје, да нам нијесу познати извјештаји далматинских бискупа пређашњега времена о истоме предмету, особито арцибискупа Змајевића и Карамана. Говоре далматински бискупи о православнима у Далмацији сада (1816. године) мал не оно исто, што су предшасници њихови у XVIII. вијеку говорили, и с тога се

[24] Автобиографија, стр. 88—90.

на тим извјештајима и не заустављамо. На основу тих извјештаја састављен је одговор далматинске владе средишњој комисији, у којем одговору влада наводи, како су сви бискупи сложни у тврђењу, да „православни, који су дошли да се настане у Далмацији, били су примљени као унцјати и римокатоличког вјеровања (come Greci uniti e di credenza cattolica); да су им течајем времена уступљене биле поједине латинске цркве, у којима је остао један латински олтар за латинску мису; да свештеници нијесу могли заузети парохијску службу, док не би приказали да су законито рукоположени од епископâ сједињених са католичком црквом, и док не би исповједили латинско вјероисповједање и добили од дотичних далматинских бискупа каноничку потврду; да су латински свештеници спровађали православне покојнике: да су исти свештеници свечано ишли на дан храма у дотичне цркве да служе на латинском олтару; да су звона на православним црквама звонила кад би латинска литија пролазила, и при свакој другој већој свечаности латинске цркве; да су православни кумовали латинима, и латини православнима, како при крштењу, тако и при вјенчању, и да је тајна брака обављена у православној цркви, признавала се и од латинâ, јер су дотични православни свештеници били законито потврђени од латинских бискупа: да су латински бискупи вршили и над православнима епископску јурисдикцију и да су обављали каноничке посјете у православним манастирима и црквама. Течајем времена, кад се број православних умножио, латинско је свештенство наилазило на противности при вршењу својих права (nell' esercizio dei suoi diritti, али је те противности одмах савлађивала млетачка влада, која је ревносно бранила права истога свештенства. Православни, који су тако сједињени били, али само по форми, а не и срцем (uniti di forme soltanto e non di cuore), настојали су увијек да се ослободе од зависности од латинâ, и у томе су успјели у половини XVIII. вијека, кад је задарским арцибискупом био Караман, којему је одузета била свака јурисдикција над православнима, и православни свештеници могли су од тога времена вршити парохијску службу и без каноничке потврде од дотичног латинског бискупа. Тада се прекинула свака веза православних са латинима, и од тога доба они су постали схизматици и несједињени. Пошљедња веза између православних и латинâ прекинута је била 1797. г., кад је пала млетачка република. За вријеме француске владе у Далмацији царском одлуком нарођено је било, да се оснује за пра-

вославне засебна епархија, консисторија и сјемениште, а затијем именован је био за епископа садашњи монсињор Венедикт Краљевић. А пошто по француским законима није било у држави владајуће вјере, и православни су у Далмацији са својим епископом признати били равноправни латинима, то и аустријска влада, примајући и признавајући у Далмацији односна одређења француске владе, констатирала је у Далмацији фактично постојање православне цркве засвијем раздијељене од римске цркве". Ово је у главноме садржај одговора задарске владе на поменути позив средишње комисије. Одговор је овај карактера просто информативног, основан искључиво на податцима латинских далматинских бискупа. Од своје стране влада није никакав конкретни предлог учинила, очекујући односне налоге од поменуте комисије.[25]

У исто вријеме, кад је Краљевић учинио задарској влади предлог о унијатском сјеменишту, нашао је он за нужно обзнанити о томе непосредно и бечку владу. Изгледа да није довољно поуздања имао Краљевић у задарску владу, која га је изближе познавала, исто као и све особе и прилике у Далмацији, и која је могла врло лако информирати бечку владу, да није баш на најчвршћем темељу основан план његов о поунијаћењу православних Далматинаца, те је дакле могла лако и осујетити све његово настојање, да се кроз унију на епископској катедри уздржи. По свима писменим податцима што постоје, може се држати, да је Краљевић више радио на остварењу свога плана са бечком владом, него ли са задарском. Нашао је он за то свог особитог агента у Бечу, а тај је био дворски адвокат У. Афенбах. Постоји много писама тога адвоката из Беча, почињући од јуна 1816. г., из којих се види колико је посла Краљевић задавао истом адвокату, да би кроз њега убједио бечку владу, како он озбиљно мисли о унији, да тијем покаже оданост своју државној вјери и како је за ту сврху он неопходан у Далмацији, као епископ; а види се из истих писама и то, да је активан био онај адвокат и да је он у Бечу поставио Краљевићеву ствар много боље, него што се она налазила у Задру. Охрабрен тим својим адвокатом из Беча, а потпомогнут од свог хитрог секретара Руђери у Шибенику, који је знао заваравати јавно мишљење, Краљевић је могао без многих запријека радити на остварењу свога плана и тијем показати влади, да је, по његовом мишљењу, достојан да сједи на епископској катедри. У таквом раду протекла је сва 1817. година.

[25] Губерн. бр. 207. г. 1817.

У мају 1818. године посјетио је Далмацију цар Франц I. са царицом Каролином. Кад је цар био у Шибенику епископ Краљевић био је на аудијенцији код њега два пута, и том приликом молио је, да би се чим прије завело свештеничко сјемениште за образовање свештенства. Ово каже Цвјетковић, и додаје, да кад је Краљевића запитао генерал Кучера, који је био у царевој пратњи, да ли је он „унијатскога закона," да му је Краљевић одговорио да није, „него источно-православнога."[26] То је тада Краљевић могао казати, јер о никаквој његовој абјури није било ништа познато, него је он само тада хтио да добије унијатско сјемениште, да ту образи будуће свештенике за Далмацију, који би проникнути били унијонистичким тежњама, а послије би већ лако било (мислио је сигурно Краљевић поунијатити и сву Далмацију и Боку. Кад се послије цар бавио у Книну, пише Алексијевић, да је Краљевић и ту се цару приказао и да му је и ту споменуо сјемениште, а цар да је кроз сврх министра Врбну казао Краљевићу, нека пође у Беч, и ту нека гледа окончати то питање.[27]

У септембру исте године Краљевић замоли од задарске владе дозволу да може поћи у Беч, да би лично ускорио посао о устројству сјеменишта (onde in persona accelerare la formazione dei seminario), и да ће оставити, за вријеме свога одсуства из Далмације, епархијску управу свом протосинђелу и шибеничком пареху Кирилу Цвјетковићу, „човјеку поузданом и ваљаном (uomo di mia fiducia e capace)." На ову молбу Краљевић је добио 17. септембра 1818. г. од владе тражену дозволу,[28] и одмах је послије тога кренуо на пут у Беч, гдје се задржао до краја фебруара 1819. године. За ово вријеме, док се Краљевић бавио у Бечу, он је постигао све што је желио, т. ј. постигао је оне двије главне ствари, ради којих се дотле толико мучио и трудио, наиме, да се заведе у Шибенику унијатско сјемениште, и, а ово је најглавније, да су га признали за законитог и канонички постављеног далматинског епископа.

5.

Епархијску управу водио је за вријеме борављења Краљевићевог у Бечу протосинђел Цвјетковић. Овај је био у то доба десна рука Краљевићу, исто као и тадашњи епископов Андрија Руђери и син му Марко. Родом из Ерцегновога у Боки прешао је Цвјет-

[26] Автобиографија, стр. 108.

[27] Алексиј. ркп.

[28] Еписк. бр. 320. Губерн. бр. 17511. г. 1818.

ковић у Краљевићев епископски двор још од почетка 1812. године, и Краљевић га је послије двије године произвео за свог архиђакона, слиједеће године за синђела, а на Ваведеније 1817. г. за протосинђела са правом ношења набедреника и напрсног крста, и са приходима шибеничке парохије. У званичним списима својима Краљевић хвали Цвјетковића и приказује га влади као човјека, на кога се он може потпуно поуздати, јер му је вјеран и одан, и зна вјешто са народом поступати. А као човјека од толиког свог повјерења, хтио је Краљевић поставити Цвјетковића за епископског викара у Котору, на мјесто архимандрита Никанора Богетића, рачунајући поуздано, да ће Цвјетковић знати радити у његовом правцу у Боки которској. Из автобиографије Цвјетковићеве види се, да је он знао шта Краљевић замишља противу православне вјере у Далмацији, исто као што се види и то, како је он знао ћутати о свему томе, те је Краљевић и могао имати поуздања у њега и рачунати, да ће му у даљњем раду његовом бити од помоћи.

Краљевић је међутијем у Бечу радио свој посао, и за себе успјешно. Адвокат његов Афенбах спремио му је био код бечке владе поље, и Краљевић је имао само да плодове сабира. Повјеровали су у Бечу, да су православни Далматинци и Бокељи сви готови да се сједине са римском црквом и да епископ Краљевић тумачи само жеље свештенства и народа, те су томе епископу и пружили сва она средства, која је он предлагао да може задовољити тим народним жељама.

У новембру 1818. г. поднио је Краљевић бечкој влади свој предлог за увести унију у Далмацији.[29] Три су главне тачке у томе предлогу: I. о свештеничком сјеменишту, II. о наградама парохијског свештенства и III. о викарству у Котору.

О првом Краљевић предлаже: 1. основати одмах сјемениште у Шибенику о државном трошку, у које би се сјемениште примили сви млади калуђери и попови из Далмације, из Боке и из Истрије, да ту изуче за неколике године богословске науке, и тада би се ти свештеници послали да врше парохијску службу у дотичним мјестима; 2. послати за учитеље у том сјеменишту неколико грчко-унијатских свештеника из Галиције, који

[29] Саставио је Краљевић овај свој предлог у Бечу 29. новембра 1818. а поднесен је влади 6. априла 1819. Наштампан је први пут у Крфу 1862. у књижици: Corrispondenza fra il vescovo Craglievich ed alcuni alti impiegati austriaci (стр. 4—10), и [illegible]ијем 1863. у Београду у књижици: Преписка о унiи далматинског епископа Венедикта Кралѣвића са аустр. правитеѣством (стр. 22—28).

би морали примати награду из државне благајнице; 3. за образовање свештенства далматинског у будуће установити у Шибенику гимназију, у којој би се учили младићи једног и другог обреда, и за младиће грчког обреда одредити неколико стипендија, да би се могли издржавати: 4. послије свршених гимназијских наука младићи грчког обреда имају прећи за богословске науке у сјемениште, које би се тада устројило с погледом на гимназијску спрему младића, и у коме би свакако учители морали бити грчко-унијатски свештеници из Галиције; 5 одличније младиће, који сврше богословске науке у шибеничком сјемениште, послати у бечки конвикт, како би могли слушати богословске науке у бечком универзитету и добити докторски степен, и затијем заузети угледнија мјеста у епархији; 6. кад се не би могло за свагда уздржавати у Шибенику преустројено према гимназијским наукама сјемениште, тада установити одређени број стипендија за младиће грчког обреда, који су свршили гимназију, и слати те младиће у бечки конвикт ради изучења богословских наука у бечком универзитету; 7. док се не добију кандидати за свештенство, спремљени у новом шибеничком сјемениште, епископ не ће рукоположити никаквог новог свештеника, а не ће до тога времена ни устројити консисторију.

По другом предлаже Краљевић да се из државне благајнице повиси награда парохијском свештенству до 200 форинти, и та би се виша награда давала особито онима, који би се одликовали у корист сједињења цркава.

По трећем најпослије предлаже, да се за епископскога викара именује протосинђел Кирил Цвјетковић, кога је он у свештенству узгојио и чији је карактер и постојанство он испитао.

Предлогом овим својим показао је Краљевић бечкој влади, да је вољан поунијатити своју епархију, и да се и сâм, ако и не формално, одрекао већ своје вјере православне. Овијем је он сам себе жигосао пред православном црквом, и заслужио ону осуду, коју је историја изрекла противу њега, као апостата. Али ако се узме предлог овај његов са стварнога гледишта, не може се не видјети, колико је он у себи и бесмислен; и требало би закључити, да Краљевић, предлажући све оно о сјемениште, о лицима која би морала предавати у томе сјемениште и о оном тобожњем вишем образовању младих православних Далматинаца у њемачком бечком конвикту, а чиме је он мислио да ће се постигнути поунијаћење свију православних Далматинаца, није сасвијем познавао своју епархију, а још мање про-

шлост православне цркве у Далмацији и карактер православних Далматинаца. Овај би закључак, кад би се примио, могао се сматрати неком врстом олакшавајуће околности за њега. Али кад се обрати пажња, да је он већ девет година провео међу Далматинцима и живо учествовао у свима главним народним покретима тога доба, каквих је не мало било, и да је дакле он имао и времена и згоде да упозна људе и њихове мисли, може се са пуно поузданости тврдити, да је он врло добро разумијевао, да којешта предлаже, знајући и сâм да од свега тога ништа не ће бити, него да је он то чинио да добије за себе лично оно што је желио. Чињеница, истакнута од митрополита Стратимировића, да Краљевић није канонички засјео на епископску далматинску катедру и да га он дакле не може признавати за каноничког епископа, та је чињеница стајала пред Краљевићем као фантом, који га је у трзавици држао и који га је чинио да све употреби, само да нестане пред њим тога фантома. Лична амбиција и лични интерес били су главна мисао његова и главна тежња, и тој својој тежњи он је подредио све, па на пошљетку и саму вјеру. Окружен је био бездушним савјетницима, који су имали интереса да он остане епископ, како би и они од тога своју корист имали, и ти му савјетници и приказаше, да ће тежњу своју постигнути, ако прода вјеру своју и понуди се, да ће поунијатити своју епархију. Послушао је по несрећи својој те своје савјетнике, те је и чинио све, што су му они казивали да треба учинити. Смислише, да он мора употребити онаква средства, каква ће у Бечу приказати се најприкладнија за циљ и најсигурнија, а то је, да дозове у Далмацију фанатичне противнике православне вјере, а аустријске поданике, пољске унијатске попове, да они тобоже образују православно свештенство далматинско и да га спреме да оно послије поунијати своје земљаке. Да је ово средство била права несмислица, ма с које се стране оно узело, Краљевић је знао; јер не говорећи о свему другоме, доста је било за Далматинца, који је послије онолике борбе за вјеру своју, прекаљен био у православном вјеровању и у безусловној оданости цркви својој, да само види, да му за учитеље вјере долазе страни људи, који ни језика народнога не познају и који су фанатични противници православља, па да се одмах опре тим учитељима, као што им се он и опрô. Али приказаше Краљевићу, да ће само тиме убједити бечку владу, да му вјерује да он озбиљно мисли о поунијаћењу Далмације, и дошљедно да ће га уздржати на епископској катедри, и он је то средство и упо-

требно. У Бечу му повјероваше; па мислећи ваљда да ће неко добро учинити православним Далматинцима, за које се тако живо заузимље њихов црквени поглавица, усвојише онај његов предлог у главноме, и мало послије издадоше односне наредбе далматинском гувернеру, да пружи помоћ епископу Краљевићу, да се изведе оно што је он предложио.

Постигнувши ово, постигао је Краљевић у Бечу и оно главно, ради чега је све ово он радио. Питање о каноничности његовој, као далматинског епископа, није се више истицало. Влада је признала Краљевића за фактичног епископа далматинског са правима и повластицама свију осталих аустријских епископа.[30] И Краљевић је сада био задовољан. Био је задовољан још и зато, што су му дали у Бечу неколико хиљада форинти за надомиру трошкова за путовање и борављење његово у Бечу, а и што је израдио, да су му повисили годишњу плату од 15.000 на 20.000 франака. И послије тога вратио се он у Далмацију. Протосинђел Цвјетковић, који је са Краљевићем у непрекидном дописивању био, окружним писмом од 22. марта 1819. г. објављује свима, да је епископ сретно стигао у своју резиденцију, а у својој автобиографији казује, како су епископа сви одушевљено дочекали, и како су од радости звонили не само у православним, него и у римокатоличким црквама.

Кад се повратио Краљевић из Беча није нико у Далмацији знао за онај његов предлог, осим његовога тајника Руђери. Протосинђел Цвјетковић слутио је нешто, али позитивна није ништа знао; исто тако ни епископски дјакон Андрија Личинић. Мало послије почеле су се рађати неке сумње код појединих Шибенчана, кад је Краљевић почео казивати, како су га лијепо у Бечу примили и како је израдио код бечке владе свештеничко сјемениште, које ће се одмах у Шибенику основати, како ће нарочити учени свештеници доћи да буду професори у том сјеменишту, и како му је влада обећала све што му устреба, како би његова епархија постала као најбоље друге епархије. А из писама, што је Краљевић писао из Беча Цвјетковићу, знали су они, како је много новаца примио у Бечу од владе и како су му чак и плату на неколико хиљада повисили. Све је ово православним Шибенчанима изгледало подозриво, јер нијесу могли разумјети од куда сада да се такве милости излијевају на православну далматинску цркву, коју су до јучер латини толико мрзили и безазорно вријеђали. Тутали су, чекајући да виде чим ће све то свршити.

[30] Губерн. бр. 12175. г. 1819.

Међутијем из Беча стигну односне наредбе према оном Краљевићевом предлогу. Уважили су од свега предлога само главно, а то је, да дођу из Галиције неколики унијатски свештеници, и да се одмах оснује свештеничко сјемениште у Шибенику, и то је саопћено било из Беча далматинском гувернеру Томашићу. Гувернер је 25. априла 1819. г. обзнанио Краљевића, да су по његовој жељи одређена три унијатска свештеника из Галиције за професоре у новом шибеничком сјеменишту, и то: каноник Алекса Ступницки, који ће бити ректор сјемениште и предаваће морално и пастирско богословље, Јаков Честински за црквену историју и црквено право, и Јаков Чировски за библијску науку и догматичко богословље. У помоћ овим професорима овлашћује се Краљевић да именује сâм једно четврто лице, које би замјењивало прву тројицу у случају болести, и које би предавало педагогику и дидактику. Плата је одређена од 1500 форинти за Ступницког, а за осталу тројицу по 1000 форинти, и осим тога стан и храну у сјеменишту.[31] На Краљевићеву молбу одређен је био послије још један учитељ за њемачки језик.[32]

Професори они унијатски наћи ће се у Шибенику тек послије године дана. Али о доласку њиховом прочуло се било по Далмацији мало времена послије поменуте губернске објаве Краљевићу. И ово је већ узбудило фермент међу православнима, особито у Шибенику, који су почели викати на Краљевића, и на разне начине показивати своје незадовољство с њим, тако да се он нашао побуђен званичним писмом од 13. сентембра 1819. г. жалити се на православне Шибенчане, да га узнемирују и молити владу за заштиту. Влада је издала на политичког поглавара односну наредбу, да се казне, који буне народ против епископа.[33] Али ово је још више раздражило духове; а у исто вријеме догодило се нешто, што је учинило, да се дотадашња сумња Шибенчана претвори у освједочење.

Краљевић је, чим се повратио из Беча, завео тајни протокол,

---

[31] На овоме је акту званични број 592, а копија се налази у карлов. патриј. архиви под бр. 151. г. 1822. У истоме акту речено је још и то, да ови унијатски свештеници, који су добили налог од лембершког митрополита да одмах пођу на своје мјесто, остаће за неко вријеме у Бечу „док им браде не нарасту и док не покажу да су добро научили илирски и италијански језик.“ Овај је акт штампан и у поменутој Corrispondenza (стр. 26—28) и у књижици Преписка (стр. 33—35).

[32] Карл. патр. архива, исти број.

[33] Еписк. бр. 293. г. 1819.

у којем је вјерни његов тајник Руђери биљежио све званичне списе, који су се примали и издавали у послу новога сјеменишта и у опће у послу уницјаћења. Овај су тајни протокол 30. септембра 1819. г. открили протосинђел Цвјетковић и дјакон Личинић, и преписали су дотичне списе, те исте пријеписе преда Цвјетковић двојици православних Шибенчана.[34] Сада су већ Шибенчани били на чисто са Краљевићем, и почели су одмах да и све остале Далматинце дижу да се опру невјерном епископу и да сачувају вјеру своју православну од опасности.

6.

Краљевић није могао ни да помисли, да православни Далматини знаду све што је он противу вјере замислио, те није се много освртао на противност, коју му показиваху, рачунајући да ће то он помоћу политичке власти савладати, а имао је поуздања и у свог протосинђела Цвјетковића, да ће он, као шибенички парох, знати умирити духове. Бриге му је више задавала Бока, гдје му се чинило да ће теже успјети са унијом. Ради тога он одлучи поћи у Боку, да тамо лично упливише на народ и да га тобоже спреми за његове сврхе. Пође он у Боку 27. октобра 1819. г. и задржао се тамо неколико мјесеци.[35]

Док је Краљевић у Боки био, дођу 12. новембра 1819. г. у Задар она три уницјатска свештеника: Ступницки, Честински и Чировски. Чувши да нема Краљевића у Шибенику, нијесу хтјели тамо поћи, него се задрже у Задру до повратка његовога. У Задру су се ова господа показивала најуљудњи и особито предусретљиви наспрам православних. Долазили су на сваку службу у православну цркву задарску и чак су за пјевницом пјали; а о унији не само што они нијесу спомињали, него су напротив свагда само говорили о узвишености источног црквеног обреда и о томе како се православни морају поносити пред латинима, што служе литургију, коју је св. Златоуст саставио. Опхођењем својим са православнима у Задру они су предупређивали сваки исказ противности, што би им неко хтио показати, тако да збиља они и нијесу ништа непријатнога од стране православних Задрана испитали за све вријеме док су у Задру боравили, а то је било све до јуна мјесеца 1820. год.,

[34] Ово подробно описује Цвјетковић у својој автобиографији, страна 125—130.

[35] Карл. патр. архива, пом. број 151. г. 1822. Цвјетковићева автобиографија, стр. 130.

дакле преко шест мјесеци. Налазио се у то вријеме у Задру и архимандрит Зелић, који је такођер долазио у додир са овим унијатским свештеницима, али није ни он могао опирати им се у јавности, јер су они знали, а особито Ступницки, финим и љубазним опхођењем тако рећи принудити га да их не напада. Али главно што је уздржавало православне Задране од јавне противности овим унијатима, било је то, што су они сваки час спомињали царево име, и као да су они по царевој милости дошли у Далмацију да буду учитељи. Били су они под заштитом полиције, те се свак бојао, да ако почне што противу њих говорити или радити, да ће бити оптужен као противник царев, и да не ће тамнице мимоићи, као што се слично већ у Шибенику догодило било са Тодором Кулишићем, који је пред суд био позван што је једном јавно говорио противу унијатског сјеменишта, и који се сачувао тада од тамнице само посредовањем неких упливнијих шибеничких римокатолика. Устезање оно православних Задрана од протеста као да се крају приближивало, и полиција је дознала била, да се неки спремају да се гувернеру потуже, како се они боје, да ће им вјера пострадати. Ради овога влада се нашла побуђена позвати Краљевића, да се чим прије из Боке враћа у Шибеник, пошто они унијати нијесу никако хтјели да тамо одлазе без епископа.[36] А и сам гувернер Томашић, човјек правдољубив, разумјевао је да се којешта ради са овим унијатима и да ће сав овај Краљевићев посао само ружно свршити, те је с тога хтио да се чим скорије исти унијати уклоне из Задра и да иду у Шибеник Краљевићу, да се он стара о њима, кад их је хтио да у Далмацију доводи.

У Шибенику јачао је сваким даном онај фермент, који је почео био противу Краљевића још у половини 1819. године, особито кад се дознало, да су они унијати стигли већ у Задар, и кад је сваки православни Шибенчанин сада освједочен био, да Краљевић хоће да поунијати Далмацију. Све се узрујало, и старо и младо, па и саме жене, само да се сачува православна вјера и да се она одбрани од лажних пророка. Држали су се чести састанци од главних Шибенчана и ту се договарало шта се има радити, а да се зло отклони. Одлуче најпослије обратити се свима православнима свију главних општина и свему свештенству, да би се сви сложили и заједнички дигли глас свој у заштиту вјере. Пред нама је оригинал писма, које су 6. марта

[36] О борављењу у Задру оних унијатских учитеља подробно је описано у Алексијевићевом рукопису.

1820. г. управили православни Шибенчани по свој Далмацији. Приводимо га од ријечи до ријечи: „Будући да нѣкое явное, неложное, злоковарное, вредоносителное, странное и несносное произведеніе смутителнаго возбужденія къ измѣненію нашего православнаго восточнаго неуніатскаго закона установитися между нами намѣрава: того ради нужно и потребно есть, како что прилично свякому православному христіанину, да се и ви сви покажете чрезъ едно писмо отъ свію (по коемуждо обитателей и обществамъ) потписато и потврђено. И безъ сумнѣнія ни едногъ уфамо се да хоћете бити съ нама сложни дѣломъ и словомъ, да бы бо возмогли противустати всякому оному лицу, коего нибудъ званія, кое би се явно или тайно показао исто дѣло започети или къ концу приводити, и сву или часть наше паціе у мрежу сущегъ измѣненія съ хитростію уловити, яко волцы и хищницы иже приходятъ въ стадо и погублятъ овцы, или яко лавъ рыкая ходитъ искій кого поглотити. Но да облецемся во свя оружіа согласія и единодушія, незыблемою вѣрою да трезвимся бодрствующе, и благодатію побѣждается всякое сопротивленіе, и тепло — сердечнѣйшимъ и вѣроятнымъ настояніемъ, и съ нами же всегда спребываяй Господь. И тако съ единодушнымъ согласіемъ всего народа, возмогли бы бо ся избавити, и на вѣки отъ рода въ родъ сохранитися отъ пагубнаго и смутителнаго погубленія, протераваюћи измежду насъ на вѣки оне, кои подобнымъ намѣреніемъ дерзну что производити. А за оваково ихъ невѣріе у собственому закону и самому царю они противны являются. И када се мы покажемо тверди, постояни, вѣрни и непоколебими у нашему правому закону, тогда и самому царю подобно явится будемо, и отъ истогъ царя похвалѣни и защиваеми у слободи закона нашего быти хоћемо. Ожидаемо отъ всѣхъ васъ тачное и извѣстное рѣшеніе вашего намѣренія, и есмо потверждаваюћи предреченое, и поздравляюћи васъ, всю братію нашу восточнаго неуніатскаго вѣроисповѣданія, православне христіане. Мы ктиторы, братія и приложницы катедралнаго храма свято-успенскія Богоматери православнаго восточнаго неуніатскаго вѣроисповѣданія сущаго въ Шибеницѣ.“ Потписи: Божо Поповић, Марко Петрановић, Јован Купировић, Ђорђе Димитровић, Лука Девић, Тодор Кулишић, Ђорђе Девић, Стеван Јовић, Крсто Ковачевић, Симо Симовић, Сава Бољак, Никола Кнежевић, Кузман Петрановић, Крсто Медовић, Стеван Вујновић, Илија Брацановић и Димитрије Петрићевић. Уз ово писмо

буду разаслани посвуда пријеписи оних званичних писама Краљевићевих о унији.[37]

За кратко вријеме, мање од мјесеца дана, одазваше се овом племенитом позиву православних Шибенчана манастири: Крка и Крупа, црквене општине: задарска, скрадинска, дрнишка и книнскопољска, и сви старији свештеници Буковице, Котарâ, Косова поља и Петрова поља са црквеним туторима Чим су стигла сва ова писма у Шибеник, одмах је састављен био опширни меморијал на митрополита Стратимировића, у коме меморијалу излаже се сав историјат покушаја уније Краљевићевог и моли се митрополит да заштити православни далматински народ. Меморијал овај датиран је у Шибенику 30. априла 1820. г. и на њему су први потписани: архимандрит Герасим Зелић, крчки архимандрит Герасим Омчикус, крупски игуман Гаврил Опачић, крчки игуман Никифор Ковачевић, затијем представници црквених општина: шибеничке, задарске, скрадинске, дрнишке, книнскопољске, косовопољске и других мањих црквених општина.[38]

Све се ово догађало док је Краљевић још у Боки био. Вратио се он у Шибеник посљедњих дана априла 1820. г. и нашао је све православне Далматинце противу себе, а узрујане у највећој мјери. Знао је он већ о томе по писмима, што је из Шибеника примио у Боки, а својим се очима освједочио о томе, кад је видио како су га дочекали у Шибенику. Па умјесто да се тргне и да се окане несретнога посла, у који се увалио био, он одлучи борити се противу православног народа далматинског и силом га принудити, да му буде покоран и да слуша његове наредбе. Потражи од владе, да пошаље у Шибеник нарочитог политичког комесара, који ће га бранити и приморавати православне да га слушају. Влада пошаље Станислава Буровића, комесара задарског поглаварства. Али ово само то јаче раздражи Шибенчане, који сада почеше још одлучније радити противу Краљевића. Шибеничко црквено туторство управи 2. маја исте године писмо гувернеру Томашићу у Задар жалећи се на Краљевића, који хоће да их примора на превјеру и изјављујући, да га шибеничка православна црквена општина сматра да он не припада више православној цркви, и услијед тога иста општина да га не може по савјести (in buona

[37] Пријеписâ оваквих ја сам нашао у разним мјестима Далмације о сам и сви су једнаки.

[38] Карлов. патр. архива број 261. и 262. г. 1820. Штампан је овај меморијал у „Преписка“, стр. 11—19.

coscienza) признавати за свог врховног пастира. Потписани су на овоме писму: Тодор Кулишић, предсједник туторства, Лука Девић, благајник, и Стеван Вујновић. Седам дана касније исто туторство пише опет гувернеру и моли га, да не шаље у Шибеник оне унијатске учитеље, пошто су им сви православни Далматинци противни.[39] Услијед ових представака, категорично изражених, гувернер позове Краљевића у Задар ради личног споразумљења у овој ствари. Познато је било гувернеру све што се радило у Далмацији противу Краљевићевог покушаја да уведе унију и како су сви православни ради тога узрујани, те као човјек беспристрастан, а и у интересу мира у провинцији, посавјетује Краљевићу, кад му се приказао, да поврати оне унијатске учитеље у Галицију, и тијем ће се мир опет повратити у земљи. Није хтио Краљевић да послуша овај паметни савјет, него изјави да се он не боји ничега и да мора извести оно, што је у Бечу обећао. Поврати се у Шибеник; па да би показао Шибенчанима, како је он кадар силом их принудити на послушност, изради да се стави на расположење оног политичког комесара, који је ради њега послан био у Шибеник, сатнија војника, који су имали задаћу да њега бране и држе у стегу православне Шибенчане. Завладао је прави терор у Шибенику, и бездушно су прогонили православне за и најмању ријеч што би прословили о Краљевићу. Али је и Краљевићу зато било жалосно живовање у Шибенику, јер га је презир народни на сваком кораку пратио. Светио се он ради овога као нечовјек. Дознао је био за онај меморијал, што су противу њега послали били Далматинци митрополиту Стратимировићу, и на коме је меморијалу први био потписан архимандрит Зелић. Приказао је он Зелића влади, као главног агитатора противу њега и противу уније, и Зелић је морао по владином налогу уклонити се из Далмације и поћи у Беч.[40] Кузман Петрановић, угледни Шибенчанин, одведен је био у најтежу задарску тамницу. Исто тако тамницом су били кажњени и неки други Шибенчани, што су отвореније бранили своју вјеру и говорили противу Краљевића.

---

[39] Карл. патр. архива, бр. 265. г. 1820.

[40] Цвјетковићева автобиографија, стр. 161. У додатку своме житију Зелић пише, да се нашао један Луда, који га је издао код Краљевића, казујући му: „да се не буде потписао Зелић, не би нико се потписао“. О борављењу своме у Бечу казује Зелић, да га је сваки час кињио министар бечке полиције Седлницки, па додаје: „Расчитивао сам, које је он нацује и казали су ми, да је Пољак за моје нешчастије, а да је Њемац, пустио би ме преда се, каже и покојни Агар 1814 г., који је био прије њега велики министар

Унијатски они свештеници услијед енергичног настојања Краљевићевог дођоше најпослије и у Шибеник, 20. јуна 1820. г. Чувала их је у Шибенику полиција, тако да су могли без бојазни ту остати. За уређење сјеменишта нијесу могли ништа још радити, јер „врло мало діяка бияше; само неколика отъ Боке которске (младић Петар Ћирковић, троје дјеце Вука Поповића из Рисна и два из Паштровића), кое Краљевићъ съ хітростію бяше ласкателно привлекао, а отъ Далматіна нитко,“ пише Сп. Алексијевић.[41] А нијесу могли радити о сјеменишту ни с тога, што је сам гувернер Томашић, који је добро разумијевао бесмисленост све ове ствари, одуговлачио сами отвор сјеменишта, које се у осталом није никада ни отворило, него морадоше мало послије и сами учитељи му се разбјећи готово без трага, као што ћемо ниже видјети.

За све ове противности Краљевићу гувернер Томашић обзнанио је био бечку владу одмах, чим се те противности појавише, и доказивао је влади, како је бесмислен сав онај Краљевићев план да унију уведе у Далмацију. Услијед односног одговора бечке владе и упуства, задарски губернијум 24. јула 1820. г. обзнани представништва главних црквених општина: задарске, шибеничке, екрадинске и др. да је „воља непомична Његовог Величанства цара, да нико не смије бити одбијан од своје вјере, а још мање да може бити принуђен да прима друге вјерске догмате;“ а у погледу оних унијатских учитеља губернијум објављује, да су они послати само зато, што није било у Далмацији способних људи за учитељство, и позивље, да сви морају штовати епископа Краљевића и да нико не смије немире стварати, јер ће се у противном случају са сваким по закону поступати.“[42] Требала је баш ова владина обзнана, да се још већма распламти ватра, која је и без тога већ захватила била сва мјеста, гдје је било православнога на-

---

полиције. А Пољаци су нашему закону пријатељи исто као и Рагузани, спрјеч Дубровчани, док су имали своју републику, који нијесу могли трпјети христјанина восточне цркве нити једну ноћ у граду њиховом да преноћи, — али су сада омекшали, као и Пољаци“. Зелићу нијесу допустили да се више никада поврати у Далмацију. Из Беча прешао је у Будим, гдје је и умрô 26. марта 1828. Три године пред смрт установио је закладу од 6000 фор. за стипендије Далматинцима, који се спремају за свештенство. Тијело му је пренио из Будима у ман. Крупу 21. августа 1868. данашњи бококоторски епископ (тада архимандрит) преосв. Герасим Петрановић.

[41] Алексијев. рки.

[42] Губерн. бр. 134. Карл. патр. архива, бр. 265. г. 1820.

рода. Нико већ сада о ничему другом није ни мислио, него како ће се чим прије ослободити Краљевића и његових оних унијатских свештеника. Жалбе и представке летиле су једна за другом задарској влади, да буде уклоњен Краљевић из Далмације, али није ипак ништа помагало. Краљевићу су шибенички православни свакојаке пркосе чинили, јавно га презирали и у цркву већ нијесу хтјели долазити, кад би он у цркви био, тако да је већ он почео био губити пређашњу своју енергију и почео се бојати за живот, исто као и они унијатски свештеници.[43] Само благодарећи полицији и војсци могао је још да се сачува. По савјету свога тајника Руђери, Краљевић је отпустио дјакона Андрију Личинића из двора,[44] а спремао је то исто и протосинђелу и пароху шибеничком Цвјетковићу, за које је дознао био, да учествују у народној агитацији противу њега.

7.

Међутијем заузео се био митрополит Стратимировић за православне Далматинце код бечке владе, настојећи да би се мир у Далмацији успоставио. А 29. јула 1820. г. обрати се он писмом непосредно на цара. У томе своме писму пуном мужества и проникнутом дубоком свијешћу о дужности једног православног архипастира, митрополит пише, да је чуо био одавна, шта Краљевић замишља противу православне цркве, а сада се о томе освједочио из тужбе, коју су му противу Краљевића поднијели угледнији представници свештенства и народа, из које се тужбе види да се Краљевић сам поунијатио и да помоћу свјетовне власти хоће да поунијати и сав народ, услијед чега је завладала оња узрујаност и бојазан. Наводи затијем митрополит, како је он потпуно увјерен, да цар не жели да ико буде узнемириван ради вјере своје, па пошто тужитељи држе, да не може бити познато цару, колико они морају да трпе ради вјере, он сматра за дужност своју поднијети му у оригиналу и њемачком пријеводу саму тужбу, да по правичности својој о њој пресуди, а према оној хришћанској толеранцији, коју уживају све вјероисповјести у држави, и према томе нека види, да ли је право, да далматински православни народ, који је свагда постојан био у вјери својој, покрај свију незгода што је морао

---

[43] Цветков. автобиогр., стр. 143., 150. и др. Карл. патр. архива под поменутим бројем.

[44] Еписк. број 278. од 31. августа 1820. О даљој судби овога дјакона види Цвјетков. автобиогр., стр. 189—191. Види и „Преписка", стр. 1.

ради те своје вјере да претрпи под млетачком владом, сада, кад се налази под влашћу аустријском, мора бити гоњен ради исте вјере од једнога човјека, кога је исти народ као турског бјегунца на добру вјеру примио за епископа и који хоће сада насилним срествима да га примора да се вјере своје одрече. Жали се даље митрополит, што су му руке везане, да не може потиштеном православном народу далматинском, који од њега заштите тражи, пружити никакву утјеху, нити помоћ; и ради тога моли цара „за све што има светог и драгог, да би по урођеној му великодушности, милости и правдољубивости изволио пружити далматинском народу заштиту, коју вапије, како би исти народ могао слободно и без запријеке остати и живјети у вјери отаца својих.“[45]

Истога дана писао је Стратимировић и министру иностраних дјела у Бечу, кнезу Метерниху. Спроводи и њему пријепис тужбе Далматинаца на Краљевића, наводи о покушају Краљевићевом да поунијати Далмацију све оно, што је казао у писму к цару, и жали се што је у немогућности да правно уради ишта у заштиту онога народа, „пошто онај епископ, као што сам ја у самом почетку молио и као што је морало бити по постојећим црквеним прописима, није још ни до данас подређен мојој јурисдикцији“. Моли најпослије митрополит Метерниха, да употреби нужна средства, „како би онај биједни народ, који је чврсто одан вјери својих отаца и који не ће ни да чује да му се та вјера мијења, остављен био на миру у својој старој вјери и ослобођен од свакога вјерског насиља, и да буде заштићен у вјерској својој слободи онако исто, као што су и остали вијерни поданици Његовог Величанства, те према томе да не буде изложен свима оним непријатностима, које води за собом вјерско насиље.“[46]

Мјесец дана кашње, и то 30. августа 1820. г. напише Стратимировић о истој ствари и државном канцлеру и министру унутрашњих дјела графу Саурау. У овоме писму своме митрополит још енергичније устаје на обрану православних Далматинаца, а противу Краљевића. Пише ту митрополит, како је дознао шта све ради Краљевић са оним свештеницима из Галиције противу православне вјере у Далмацији, и како је, пошто нијесу хтјели подредити његовој јурисдикцији Краљевића и далматинску епархију, он у немогућности да учини што у заштиту

[45] Карл. патр. архива, бр. 262. г. 1820.

[46] Ibidem.

православне вјере у Далмацији, те је с тога обратио се непосредно цару, описао му сав невољни положај православних Далматинаца и поднио му у оригиналу тужбу што су Далматинци подијели на Краљевића, а што све, митрополит мисли, да је добро већ познато г. канцлеру. Па ако је истина, да је Краљевић прешао к унији и има намјеру поунијатити Далмацију, пита митрополит, да ли се то може икако сложити са данашњим духом времена и са познатом љубављу монарха према правичности и хришћанској толеранцији, и да ли вјерско насиље са православним Далматинцима не мора узбудити код оближњих народа најгори утисак и одвратност према аустријској влади? Ако ли пак није Краљевић фактично прешао к унији, пита опет митрополит, зашто се не усвоји оно што је он још 1817. г. предложио у смислу црквених прописа о каноничком постављању Краљевића на далматинску епархију? „Јер гдје се икада чуло, да један епископ може вршити епископску службу у некој области без овлашћења на то од стране више црквене власти и без каноничког утврђења? Ако Краљевић сам није већ постао унијат, како му је могло пасти на памет да прима унијатске учитеље? Није ли морало то изазвати сасвијем природно на епископа сумњу код народа, који је толико одан вјери, коју је од отаца наслиједио? И како може народ, који је ради те сумње у непрестаном страху, вјеровати једном епископу, који на такав начин поступа? У оба ова случаја, ја не ћу да ништа говорим о мјерама, које ће се са врховног мјеста у овом погледу предузети, него се ограничавам само на молбу Вашој Екселенцији, да употреби сав свој утицај на то, да далматински народ ослобођен буде од бојазни и страха, у којем се он данас послије онако неразборитог поступања налази, и да у погледу своје вјере буде остављен на миру и заштићен. А то се не може иначе замислити, као што ће Ваша Екселенција лако схватити, него, у првом случају, да буду одмах уклоњени из Далмације и епископ и они учитељи, а у другом случају, да епископ мора одмах добити нужно му каноничко утврђење на службу, чиме ће задобити опет повјерење народа, а без чега ће га сав свијет морати сматрати за незаконитог епископа; и да одмах отпусти и од сваке заједнице са православнима уклони оне унијатске учитеље, којих је присутност дала повода неповјерењу према епископу, који допушта да они тако дуго у Далмацији остану“.[47]

На ово своје писмо митрополит је добио 11. септембра

[47] Ibidem.

1820. г. одговор од министра Саурау, у којем писму министар каже, да му цар није саопћио митрополитову представку о Краљевићу и Далмацији; а ако то буде, увјерава он митрополита да ће најтачније ствар испитати. Наводи му даље, како су свима познате цареве тежње к правичности, снисходљивости и толеранцији, и како свак може имати повјерења у те цареве тежње, и према томе да цар не ће трпјети, нити ништа наређивати, што би имало изглед насиља на савјест православних Далматинаца, и да је саевијем далеко од тога насиља оно што су доведени у Далмацију неколики унијатски свештеници.[48] — Ово садржи тај министров одговор Стратимировићу, и ништа више, и као што се види, министар одговара саевијем друго од онога што је митрополит тражио. Митрополит ни једном ријечју није споменуо насиље, којим да се Далматинци принуђавају на унију, него чисто и категорично тражи, да се одмах уклони из Далмације Краљевић и они унијатски попови, ако се Краљевић поунијатио, а ако се није поунијатио, моћи ће остати у Далмацији само ако од митрополита добије каноничко утврђење, али и у овом случају, да мора одмах отпустити оне попове. Министар обилази ову јасну Стратимировићеву алтернативу, и казује да нико не сили Далматинце на унију. Овијем Саурау показује, да одобрава све што је Краљевић радио и ради да би поунијатио Далмацију и потврђује, да сама влада подржава и штити Краљевића у извађању плана његова о унији.

Митрополит Стратимировић није се ограничио поменутим само писмима својим у корист православних Далматинаца, него се он и лично приказао у Пешти цару и говорио му о Далмацији. И о свему овоме митрополит је одмах и обзнанио Далматинце, и тјешио их да се устрпе и да ће правица најпослије побједити.[49] А да је ово морало збиља утјешити Далматинце, који су сами себи без ичије заштите остављени били, појмљиво је већ по себи. Али је ово уједно учинило, да Краљевић још бјесњи постане, јер је он знао кроз своје шпионе, све што су православни Далматинци противу њега предузимали. Пркосио им је на сваком кораку и изазивао од полиције најстрожије мјере противу свакога, за кога би дознао да је и само ријеч једну противу њега изрекао. Дозлогрдило је ово било, те се шибеничко црквено туторство 25. септембра 1820. г. и опет обратило митрополиту Стратимировићу молећи га, да им савјетује шта ће радити, јер

[48] Ibid. бр. 265.

[49] Ibidem.

да не могу више невоље сносити. Митрополит одговори 25. октобра туторству, сажаљева што се непрестано налазе „у истой бѣды и тѣсности,“ и што не зна како да им најбоље помогне; напомиње пређашњу своју обзнану, коју је послао био у Скрадин и у којој им је описао све што је дотле урадио за њих, и казује им, да „ніе воля Его ц. к. Величества да се вы у благочестію вашемъ узнемируете и да се вама икакво и найманъ насіліе въ совѣсти вашей чини, но да су то нѣкоторыхъ злоковарныхъ людей искушенія;“ па продужава: „зато ништа вамъ не изостае, него кадъ епископъ служи да никто у церковь не ходи, и у будуще у церковь, гдѣ є онъ или његови священницы, ни єданъ не ходите; оставите сасвимъ церковь гдѣ є епископъ и ходите у церкве наше по оближнимъ мѣстамъ, и съ нимъ и съ његовимъ священницыма никакова сообщенія не имайте, него ихъ сасвимъ као чужде и къ вашей церкви непринадлежаще сматрайте. Тако, видећи правленіе да сте вы у вашемъ благочестію постояни и непоколебими и да при вашей вѣрности къ церкви не можетъ ничего издѣйствовати, отъ намѣренія своего, аще каково имѣетъ, престанетъ и вы отъ тѣхъ бѣдъ и искушеній вашихъ освободити се будете. Междутѣмъ вы опетъ онако, као што сте и пре, тужбу вашу устройте, кою не само отъ вашего града, но и отъ другихъ градовъ и мѣстъ подписати дайте, и съ многими подписи како самому Его ц. к. Величеству, тако и овамо мени пошлите, да я Его Величеству въ смотреніи васъ предложеніе сотворити могу“.[50]

Шибенчани нијесу дуго размишљали шта им треба радити, кад су примили ово Стратимировићево писмо, него одмах приступше за посао да се напише у име свију православних Далматинаца меморијал цару противу Краљевића. Кроз мало дана меморијал је био већ написан, а 28. децембра исте године био је састављен званични записник уз потпис представникâ свију далматинских црквених општина, којим се овлашћује шибенички грађанин Стеван Вујновић, да поднесе тај меморијал лично цару у Љубљани, гдје је цар имао наскоро доћи. Меморијал је потписан 4. јануара 1821. г Пошао је одмах Вујновић на пут, али није могао сâм приказати се у Љубљани, него то учини секретар тршћанске црквене општине Михајило Бесаровић, који преда цару у Љубљани у марту 1821. године поменути меморијал. Послије односнога приступа и изложења какав је Краљевић, у меморијалу представници православног народа далма-

[50] Ibidem.

тинског моле цара: 1. да Краљевић буде уклоњен са епископског мјеста у Далмацији, 2. да се одазову из Далмације унијатски свештеници, 3. да се постави нови епископ за Далмацију и 4. да у свештеничко сјемениште шибеничко буду позвани учитељи из Карловаца.[51]

На овом меморијалу није био потписан ни један православни свештеник далматински, а то с тога, што је договорно између свештенства и народа утаначено било, да ће напосе народ, а напосе свештенство односни меморијал поднијети. Састављен буде одмах и овај свештенички меморијал, и циркуларно спроведен свима на потпис, што је заузело близу двије недјеље, од 31. јануара до 12. фебруара 1821. године. Оштрији је много овај меморијал од онога, што су народни представници цару поднијели, а у истоме моли свештенство цара за оно исто, за што су га молили народни представници. Потписани су на овом меморијалу слиједећи свештеници: Кирил Цвјетковић и Тодор Шуша за парохију Шибеника, Силвестар Вучковић Скрадина, Стеван Видосављевић и Макарије Вукадиновић Дрниша, Јосиф Новаковић и Дионисије Новаковић Книна, Спиридон Алексијевић Задра, протопрезвитер Марко Витас, протопрезвитер Стеван Кончаревић, протопрезвитер Петар Добријевић и протопрезвитер Петар Саблић, сваки у име свега свог протопрезвитерата; Јовон Чоловић за парохију Тепљува, Јаков Маричић и Спиридон Симић Косова, Јоаникије Илијић и Митрофан Стојсављевић Биовичина — села, Јаков Жежељ Бјелинс, Прокопије Бједов и Исаија Омчикус крупске парохије, Тодор Опачић Беврсака, Филип Жежељ Бенковца, Генадије Бједов Биљани, Алекса Кончаревић Ервеника, Атанасије Бједов Пађена, Јован Добријевић Отона, Илија Новаковић Врбника, Марко Саблић Жагровића, Ђорђе Плавшић Голубића, Јован Плавшић Стрмице, Антоније Пријић Бискупије, Симеон Илијић Плавна, Сава Бјелановић Добропољаца, Павао Војновић Брибира, Димитрије Добрета и Андрија Добрета Братишковаца, Антоније Радуловић Полаче; затијем из ман. Крке архимандрит Герасим Омчикус, игуман Никифор Ковачевић, Никанор Кнежевић и Викентије Кнежевић, из ман. Круне игуман Гаврил Опачић с братијом, и из ман.

---

[51] Аутентична копија налази се код мене, а пријевод је наштампан у додатку Цвјетков. биографије, стр. 257—262.

Драговића проигуман Никодим Новаковић с братијом. Овај свештенички меморијал предан је био цару, док се још у Љубљани бавио.[52]

8.

За ове меморијале дознао је Краљевић, па се ипак још није хтио освијестити, него је ударио у још јаче прикосе, захтијевајући од владе да казнама приморава свијет да му се покорава. Особито је он сада ударио на свештенство, книјећи поједине да тобоже не извршују званичне дужности онако, како је то прикос његов захтијевао, и премјештајући их са парохија. И влада му је на жалост на руку пошла у томе. На меморијалу свештеничком први је био потписан протосинђел његов и парох катедралне цркве пибешичке Кирил Цвјетковић. Овај је морао повеће да осјети тада његову срдбу.

У ман. Крци била је нека несугласица између архимандрита Герасима Омчикуса и игумана Никифора Ковачевића. Приказао је Краљевић влади ову по себи незнатну ствар, као нешто страшно, и добио од исте владе дозволу, да поступа противу крчкога браства по његовој увиђавности. Краљевић тада смисли једним махом осветити се неколицини својих противника. Званично и без икаквог испитања он изда 1. маја 1821. г. декрет игуману Ковачевићу, којим га свргава са игуманства.[53] Истовремено лишава пибешичке парохије и протосинђелске части Кирила Цвјетковића, и шаље га у ман. Крку за привременог игумана, па мотивирајући да игуман нема права носити набедреник и напрсни крст, наређује му, да у напријед не смије више носити ни напрсни крст, ни набедреник.[54] Цвјетковић је у неколико писмених представака доказивао Краљевићу, да он није способан за игуманску управу, и молио га, да опозове свој декрет. Краљевић није хтио ништа да уважи, – и Цвјетковић буде принуђен скинути са себе напрсни крст и набедреник и поћи у ман. Крку, као прости калуђер, пошто се није могао игуманства примити. Краљевић је у овоме као и у другим гаданњим својим осветним поступцима уживао, и тврдо је рачунао, да ће на овакав начин савладати противнике и успјети у

[52] Код мене је аутент. копија и овога меморијала. Кард. патр. архива, бр. 265. г. 1820. Штампан је у додатку Зелићевом житију. О истоме меморијалу спомиње и Цвјетковић у свој автобиографији, стр. 213—217.

[53] Еписк. бр. 104. г. 1821.

[54] Ibidem. Ову Краљевићеву одредбу влада је одобрила декретом 13. маја 1821. бр. 7739.

главној својој тежњи. Али мало времена послије овога догодило се нешто, што је показало Краљевићу, да се вара вјерујући у своју снагу и моћ.

Видјели су православни Далматинци све ово што је Краљевић радио, и једина им је нада још била на цара, да ће он хтјети услишати жалбе њихове и ослободити их од невоља, које су морали да ради вјере своје трпе. Надали су се и у помоћ митрополита Стратимировића, кога су обзнанили били о молбама, што су цару подниијели, и о новим неприлнкама што им Краљевић сваки дан чини. Тјешили су се том надом и мирно су чекали да ће једном правица побједити. Али нијесу могли сви да у таквом миру чекају, те неки смисле и одлуче пријеким путем прекратити зло. Смисле усмртити Краљевића.

На празник Духова (10. јуна 1821.), кад су по подне пили Краљевићевом кочијом да се шетају ван града Шибеника: унијатски каноник Ступницки, плац-командант Гример, комесар Геталди (који је замјенио био Буровића у заштиту Краљевића) и један артиљеријски мајор, и кад су они били на повратку са те шетње, из једног грма пукоше неколике пушке, и један хитац погоди каноника Ступницког у прса, други рани команданта Гримера, а трећи удари у шешир комесара Геталди. Ступницки је одмах послије тога умрô, а мјесец дана касније умрô је и Гример. Кад се нешто умирила оћа узбуђеност, коју је у Шибенику изазвао овај жалосни догађај, и кад су ухваћени били убијце, а то су били: Сава Поповић речени Чоко из Богетића, Василије Катић из Чучева и Андрија Клепо испод Промине (овај трећи римокатоличке вјере), испоставило се пред судом да су они гађали у ону кочију, мислећи да је у њој Краљевић, и што су узели Ступницког, који је био у виолетовомт алару, за Краљевића.[55] Оптужен је био Кирил Цвјетковић, да је он послао оне тежаке да убију Краљевића, и ради тога буде Цвјетковић доведен у тамницу и стављен под криминални истражни суд. Задарски призивни суд обзнанио је 23. јула 1821. г. Краљевића, да је Цвјетковић 17. јула исте године затворен у криминалну тамницу, „јер је био означен као мандатар оних крвника, који су 10. јуна убили грчког каноника Алексу Ступницког и ранили команданта Гримера.“[56] Кирила Цвјетковића држали су за четири године у истражном затвору, и тада га осудише на двадесет година робије и одведоше у Градишку, гдје је сву робију и издржао.

---

[55] Алексијев ркп.

[56] Призивн. суда бр. 2900. г. 1821

Послије тога био је послат у манастир Бездин, гдје је и умрô 1857. године.[57] Осудише на тешку робију и она три тежака, од којих Катић и Клепо умријеше у тамници 1825. г., а Поповић Чоко успјео је 1822. г. из тамнице утећи и пребјећи у Турску.[58] Осим ових били су осуђени и још многи други, за које се сумњало да су уплетени у онај посао. А послије већ и за најмању ствар судили су и стављали у тамницу православне, особито Шибенчане.

Догађај овај уплашио је Краљевића, а још више она два унијатска свештеника, што су остала у Шибенику, послије смрти Ступницког. Тек што је покопан био Ступницки, они ноћу лађом пођу у Задар, а од туда натраг у Галицију. Честински је добио парохију у Городенку, а Чировски је одређен за учитеља у Лембергу.[59] Краљевић је сада остао сâм без својих узданица. Алексијевић пише, да је у непрестаном страху био, и да га је зато царска стража вазда чувала, те се још држао кроз сву 1822. годину и до прољећа 1823. г. у Далмацији.[60]

9.

Међутијем још прије него што ће се оно убијство догодити, Шибенчани су се опет обратили били митрополиту Стратимировићу молећи га, да би пожурио у Бечу ријешење молбе, коју су цару поднијели свештенство и народни представници. То је било 24. маја 1821. г.[61] А и архимандрит Зелић из Беча је молио Стратимировића, да би се најенергичније заузео за Далматинце.[62] Одазвао се молби овој митрополит, и писао је опет кнезу Метерниху и графу Саурау.

У писму Метерниху митрополит га сјећа на своје писмо од 29. јула 1820. г. о жалосном стању, до кога је Краљевић довео православну цркву у Далмацији, затијем му казује о својој аудијенцији у Пешти код цара, који му је изјавио, да он не чини никакве прозелите и да не зна ништа о томе да се Краљевић поунијатио; али и послије тога, пише митрополит, да

---

[57] Алексијев. ркп. Има података о даљој судби Цвјетковићевој у Руварчевим опаскама на крају Цвјетк. автобиографије.

[58] Алексијев. ркп.

[59] Види о томе чланак Якова Головацкаго „Покушенія Австріи ввести въ Далмаціи унію съ Римомъ при содѣйствіи Галичанъ“, наштампан у „Славянскій Ежегодникъ„ за 1884., стр. 275. и сл.

[60] Алексијев. ркп.

[61] Карл. патр. архива. бр. 265. г. 1821.

[62] Ibidem.

му не престају стизати из Далмације жалбе на Краљевића и да су му послали пријеписе неколиких званичних списа о кореспонденцији Краљевићевој са политичким властима, из којих списа он види, да је Краљевић, који је довео оне унијатске свештенике из Галиције, фактично почео извађати план поунијаћења православних Далматинаца, при чему спровађа кнезу пријепис поменутих списа да види и просуди сам о ствари, те га моли да поради код цара, да Краљевић буде уклоњен из Далмације. Ово је писао Стратимировић Метерниху 28. априла 1822. године.[63] Истога дана управио је писмо и министру Саурау готово једнакога садржаја и приложио писму пријепис оне кореспонденције Краљевићеве са политичким властима о унији у Далмацији.[64]

Министру овоме као да није било право, што му је Стратимировић споменуо о оној Краљевићевој кореспонденцији са властима, те му је 28. маја исте године одговорио прилично љутито. Пише он: „Много жалим што још има у Далмацији људи, који изврћући факте заваравају В. П. у погледу стања вашем срцу толико милих ваших једновјерника. Кад су вам послали пријеписе званичне кореспонденције између епископа Краљевића и дотичних власти, то подлажем ја разборитости В. П. да просудите, колико важности можете ви приписати једној ствари, која и кад би истинита била, не би могла била доћи у руке дотичних без пријеступне краће, и која управо због тог пријеступног чина, мора дати повода да се сумња о истинитости саме ствари. Сасвијем је лаж, да су дотични галицски унијатски свештеници послани у Далмацију, да буду учитељи вјере. Они су одређени били да предају граматику, класичке науке, философију, математику, физику и у опће свјетске науке, и у томе ја мислим, да В. П. проникнувши се племенитом толеранцијом, не ће моћи наћи ништа, што би вријеђало вашу вјеру. Злочин убијства унијатског свештеника Ступницког... није био, као

[63] Карл. пат архива, бр. 151. г. 1822. Званични списи о кореспонденцији Краљевићевој са политички властима о унији, то су они исти, који су штампани у поменутим двјема књижицама: „Corrispondenza“ и „Преписка“. Ми се нарочито нијесмо хтјели позивати на те списе, јер смо имали пред очима изјаву министра Saurau у писму од 28. маја 1822. бр. 417. митрополиту Стратимировићу, као да нијесу сви они списи оригинални; премда би оригиналност њихову доказивао баш начин, којим се изражава исти министар о тим списима. Ми смо се оснивали на другим списима, који се налазе у отвореним нам архивама, и ти списи, сасвијем оригинални, говоре само другим ријечима и са мање можда подробности оно исто, што казују и они тајни списи, које би Saurau хтио приказати као сумњиве.

[62] Карл. патр. архива, пом. број.

што је већ познато, њему намијењен; али и као атентат на живот епископа Краљевића, мора се сматрати за дјело највеће злоће и покварености. Ја сам увјерен, да ће В. П. у своме положају за дужност своју сматрати, да оно повјерење, којим се ваши једновјерници у својим тужбама к вама обраћају, употребите на то, да освијестите оне застрањене људе, да их приведете к хуманим осјећајима, као што их томе религија учи, и да их учврстите у повјерењу и послушности према највишем нашем господару, који жели добро својим народима и не ће никаквог насиља савјести." Закључује овај министар писмо своје, захваљујући митрополиту на повјерењу и молећи га, да и он тако исто има повјерење у њега и да му ово писмо послужи на његово умирење.[65]

Писмо ово министрово, које и ако много говори, у самој ствари само затајива право стање ствари, те је ова околност изазвала митрополита Стратимировића да отворено каже министру оно што се хоће да притаји. Митрополит је одговорио министру 30. јуна исте године, и у писму своме, послије обичнога приступа, пише: „Тешко ми је наћи начин, како би ја могао при постојећим приликама у Далмацији уплиивисати на коначно умирење духова у тој земљи. Прави орган, кроз који би ја могао за циљ радити, био би епископ, али пошто је управо он главни предмет оћег неповјерења и мржње код далматинског народа, то ће и сама В. П. увидјети, да ја кроз таквог епископа не би могао ништа успјешнога учинити. Осим епископа био би архимандрит Зелић, на кога би ја могао рачунати, јер он има уплива у народу и народ има у њега повјерење, али он је удаљен из отаџбине не знам због кога разлога и приморан је да живи у Бечу, као у неком заточењу. Између осталог тамошњег свештенства, исто и међу свјетским људима тамошњим ја не познајем лично и добро никога, на кога би могао поуздано рачунати да би преко истога ја могао уплиивисати на народ далматински. Па осим тога, мени нијесу ни све тамошње ствари довољно познате, јер осим оних приједиса што су ми послати, и који само у оће ствар приказују, све остало ја сам дознао тек приватним путем. При оваквом стању ствари и при онаквом огорчењу, до кога је довело тамошњи народ поступање епископово и присутност оних унијатских учитеља, ја морам сасвијем основано сумњати, да би ико у стању био правилним путем постићи нешто у Далмацији. Ако су прилике захтијевале да се

[65] Ibidem.

уведе у Далмацију боље образовање и култура, каква је потреба била, да се за предавање свјетских наука, као граматике, класичких наука, философије, математике и физике, доводе баш из Галиције унијатски свештеници, и да се дуже задржавају у Бечу, док им није нарасла брада, коју они обично дотле нијесу носили? Ако у Далмацији није било учитеља православних, није ли паметније било, да се избјегне сваки повод к подозрењу код далматинског народа, позвати мене да се о томе постарам, кад ми овдје имамо двије гимназије са ваљаним учитељима; па на онај начин, као што је прије двије године по наредби сједињене ц. к. дворске канцеларије послат био одавде за слушатеље философије у лицеуму черновицком један православни учитељ, тако би се то учинило било сада и за Далмацију. Али да се баш и нијесу могли одмах наћи дотични православни учитељи, зашто се није потражило и поставило бар за науку религије православно лице; па ако је баш требало постављати учитеље за свјетске науке, зашто се нијесу радије узели свјетовњаци, којих не би тешко било наћи у сусједној Хрватској, и који би, познавајући земаљски језик, могли били са више успјеха радити, него ли унијатски свештеници, који не познају тај језик? Све ово није непознато далматинском народу, а то је баш и изазвало неповјерење и мржњу противу унијатских учитеља и противу епископа, чијим су настојањем они и дошли у Далмацију. Карактер далматинског народа у опће је добар, а то је пети народ довољно показао под тешким скиптром републиканске владе, издржавајући све могуће терете, само да му не дирају вјеру отаца његових. Кад се промјенула влада, од које су они мислили да ће много добити, сасвијем је природно, да им је морало тешко пасти, кад су видјели, да им прјести да изгубе оно, што су они кроз вијекове и при тешким приликама знали да уздрже, наиме мир савјести, и то по интригама једнога човјека, који је имао пред очима само свој лични интерес, а не опће добро. И ма колико да је мирољубив и доброћудан један народ, може се ипак наћи, као што и В. П. признаје, појединих фанатика, који наведени спољашњим неким узроком учине једно зло, које води за собом тешке послѣдице; али и у оваком случају није опет крив хрвати карактер, него повод, који је зло изазвао. Нека се уклони повод, и одмах је уклоњен и побуд к злочинима. Ако је онај учињени већ атентат имао циљеву Краљевићев живот, ја морам искрено очитовати своју бојазан, да се врло лако може опет нова несрећа догодити, ако и даље устраје

данашње узбуђено стање у оном народу; и ради тога за све што је В. П. драго и свето ја молим, да порадите, да епископ Краљевић, ако се поунијатио, буде скупа са унијатским оним учитељима удаљен од сваког утицаја у пословима православне цркве у Далмацији, а ако се он није поунијатио, нека одмах прими од мене оно каноничко постављење, које сам ја одавна предложио, јер само тијем ће се он моћи помирити са народом. Овијем ће се успоставити ствари у пређашње своје мирно стање; а ово је и једино поуздано средство, које ја могу В. П. предложити, да се жељена цијељ постигне, и да се поврати мир и повјерење у оној земљи. Ја понављам још један пут ову моју живу молбу, коју нека В. П. прими к срцу и код Његовог Величанства нека је изволи поткријепити."[66]

Ова два писма, митрополитово и министрово ми смо нарочито привели у дословном српском пријеводу, јер најбоље илустрирају све жалосне догађаје од новембра 1818. г., кад је Краљевић поднио влади онај свој злосретни предлог о унији у Далмацији, и до 10. јуна 1821. г., кад је погинуо каноник Ступницки, и све те догађаје ова два писма тако рећи рипилогирају.

Шта је влада учинила услијед поменутог Стратимировићевог писма, не зна се. У прољећу 1823. г. налазимо Краљевића у Задру, гдје борави неколико недјеља, а 23. маја те године упућује пароху задарском Спиридону Алексијевићу писмо, у којем му јавља да „ради здравља" одлази за неко вријеме у Италију, и повјерава му за вријеме свог одсуства епархијску управу.[67] Сутрадан је Краљевић отпутовао у Италију.

10.

По свима званичним списима, што постоје послије овога времена, изгледа да је Краљевић пошао из Далмације са намјером, да одсуствује све дотле док се не утишају духови, па да се у згодно вријеме опет поврати. У мушкој је снази он тада још био, у 58. години живота, и дакле могао је још служити. Алексијевић је водио епархијске административне послове, дописујући се званично са Краљевићем, који је у Падуи боравио, и очекујући његова ријешења у свима важнијим епархијским стварима. У почетку је то дописивање живље било, али кад је минула 1823. година и кад је у јануару 1824. г. обзнанио Краљевић Алексијевића, да ће морати „ради здравља" ос-

[66] Ibidem.

[67] Еписк. бр. 82.

тати још у Италији, дописивање је почело ријеђе бивати, т. ј. Краљевић је мање писао и одговарао Алексијевићу. Ово се може протумачити тијем, што су и у Бечу почели били разумијевати, да Краљевић не би могао већ никако опстати у Далмацији, и што митрополит Стратимировић није престајао у Бечу радити, да се пенсионира Краљевић; а ове је године митрополит већ предложио био круни и три лица: Хранислава, Рајачића и Поповића, да један од њих буде именован за далматинског епископа. Краљевић је о овоме био обавјештен, па је већ знао шта га данас или сутра чека. О томе свједочи писмо његово од 30. јануара 1825. г. Алексијевићу.[68] У фебруару исте године он пише у Задар једном свом повјеренику, Арсенију Поповићу, сријемцу, да му пошаље у Падуу његово покућство из Шибеника, пошто не мисли за сада још враћати се у Далмацију; а познати Краљевићев тајник Руђери, који је непрестано уз Краљевића као његов зао дух био, пише у исто вријеме Алексијевићу, како је Краљевић принуђен „ради здравља“ продужити још своје борављење у Италији, али да ће се ипак он повратити, чим сасвијем оздрави.[69]

Далматинци су међутијем увијек у страху били, да им може опет Краљевић доћи, и ради тога су поједини угледнији писали Стратимировићу, молећи да их не заборави. Дописивао се о овом истом послу са митрополитом и Алексијевић. Овоме свештенику досадила је већ била служба епархијског администратора, за коју службу, осим слабог канцеларијског паушала, што је од Краљевића добивао, није примао никакве награде, а са трудом и трошковима је скопчана била. Пожалио се био он 14. августа 1827. г. о томе митрополиту Стратимировићу и молио га, да настоји да буде именован епископ за Далмацију, „или нека поврате Краљевића“. Митрополит му је на то одговорио 20. октобра исте године, и упућује га, нека се далматинско свештенство и народ обрати и један и два и више пута у Беч на цара, да им се даде „законный епіскопъ, не обаче, якоже вы въ писаніи вашемъ излагаете, Кралѣвича, который ниже правилный епіскопъ, ниже нашего благочестія єсть, но таковаго, єгоже архіепископъ и митрополитъ карловачкій, сирѣчь мы къ тому достойна и способна быти обрящемъ.“[70] Утјешио је православне Далматинце овај Стратимировићев одговор, кад су за

[68] Архива ман. Крке.
[69] Ibidem.
[70] Ibidem.

исти дознали, и давао им је снаге да подносе тешки положај, у којем су се ради православне своје вјере тада налазили.

Положај овај збиља им је тежак био, јер су изложени били безобзирном нападају од свију и свакога, а жалити се нијесу смјели, јер свака се жалба њихова тумачила у смислу, као да су и они учесници у оном атентату на Краљевића, те и кад су најправији били, власти су их осуђивале као кривце. Особито су скучени били у слободи јавног богослуженья, и свака већа свечаност црквена узимала се, као да је то демонстрација противу римокатоличке цркве. Православним свештеницима најтеже је било: кињиле су их власти на све могуће начине и захтијевале од њих у званичним стварима и оно, што ни од римокатоличких свештеника нијесу могле захтијевати, а кад не би православни свештеници одговорили свима званичним захтијевима власти, казнили су их. И ако се сви не разбјегоше, благодарити се има правдољубивости тадашњег далматинског гувернера Томашића, који је већином у другој инстанцији уништавао осуде подређених власти. Видио је овај гувернер сталност у вјери својој православних Далматинаца, те и ради самих политичких разлога мјерао је да их у обрану узме од иновјерних фанатика. Овако је било у Далмацији све до 1826. год. Те године почиње нешто боље бити и мирније за православне Далматинце. Узрок овога био је, што су најпослије у Бечу разумјели, да се мора православнима у Далмацији задовољити, а и што се показао међу православнима јачи покрет поводом оскудице свештенства, а од ког покрета, пошто је опћи био, могле су неповољне посљедице бити и за саму владу.

Понестајало је било свештенства православног у Далмацији, и то, што су за посљедних година многи стари поумирали били, више њих је због прогонства пребјегло било у Босну, а владике није било у земљи, који би могао нове рукополагати. Дошло је било до тога, да је половина парохијских цркава било без свештеника, а у манастирима тек да је по два калуђера било. Богословије у земљи није било, гдје би се могли спремити по одређеним прописима кандидати за свештенство, али је било опет младића, који су се у манастирима изјежбали била за свештеничку службу и који би могли били прилично послужити на парохијама. Православни ординаријат (како се тада звала црквена управа далматинска са старјешином јој Алексијевићем) замолио је био у августу 1826. г. владу, да би дозволила, да буду послани неколики тако спремљени младићи оближњем ком православном епископу ради рукоположења, и влада далматинска одговара 3.

септембра исте године, да то не може дозволити, док односне наредбе из Беча о томе не буду издане;[71] а опет 12. децембра исте године објављује, да може бити рукоположен за свештеника само онај, који има све прописане науке.[72] Ове владине наредбе значиле су, или су бар могле значити толико, колико да не треба да буде православних свештеника. Овако су схватили православни Далматинци оне владине наредбе, и услијед тога наступио је међу њима поменути покрет са доста јаком узрујаношћу.

У априлу 1827. г. обрати се ординаријат окружницом свима манастирским настојатељима и градским црквеним туторствима, да учине своје предлоге, како би се помогло оскудици свештенства у Далмацији, кад влада не издаје наредбе о установљењу богословије, а у исто вријеме она захтијева, да кандидати свештенства морају да су свршили богословију.[73] За два мјесеца одговорила су на ову окружницу сва три манастира и црквена туторства: задарско, шибеничко, скрадинско и дрнишко, подносећи разне предлоге у доста оштром тону, а међутијем слажући се сви у томе, да се моли од цара, да притече у помоћ оскудици овој свештенства у Далмацији.[74] Ординаријат је на основу овога 1. јануара 1828. г. замолио владу да дозволи. да неки младићи, који су спремљени за чин свештенички, могу бити рукоположени одмах сада, и то од онога епископа у Угарској, којега влада сама означи, или пак да дозволи да се позове из Угарске нужни број свештеника за парохијску службу у Далмацији.[75] Као што се види, молба није могла бити скромнија.

О покрету овоме православних Далматинаца да би цркве добиле нужне свештенике, Беч је информиран био, исто као што је добио увјерење, да су православни Далматинци непомични у вјери својој, и да им дакле као таквима држава мора у помоћ притећи. Информирао је о овоме бечку владу гувернер Томашић и доказао јој исопходну потребу, да се православнима у Дал-

---

[71] Губерн. бр. 15371/177.

[72] Губ. бр. 2568/60.

[73] Орд. бр 102.

[74] Ордин. бр. 120. 129. 132. 133. 143. 168. 238. г. 1827. Потражио је био ординаријат мишљење о овоме предмету и од црквених туторстава которског и дубровачког, и прво је одговорило, да би клирикално училиште морало бити у Котору, и да клирици уче или о државном трошку или о трошку народном (орд. бр. 158.), а друго, дубровачко туторство, одговорило је, да се установи народни фонд, и од интереса да се плаћају професори (орд. бр. 150.).

[75] Орд. бр. 1. г. 1828.

манији задовољи. То је он учинио у почетку самог овог покрета, и већ 30. новембра 1827. г. изишла је царска наредба: 1. да се установе два стална православна катихетска мјеста, и то, једно за православне ученике нормалне школе, гимназије и лицеума у Задру, и друго за ученике у Котору, и да се за та мјеста имелују потпуно оспособљена лица, и 2. да се поднесе предлог о установи клирикалне школе (Clerical-Schule) у Далмацији, и то: *а.* гдје би се та школа имала отворити, *б.* како мора бити устројена, какви предмети да се предају и колико професора да буде, *в.* какве претходне школе морају пријећи младићи, који ће се примати у клирикалну школу и *г.* колики трошак треба за издржавање те школе. Ова је царска наредба била саопштена гувернеру Томашићу декретом дворске школске комисије од 6. децембра 1827. г.[76]

Док се овај предлог о клирикалној школи израђивао, задарска влада одговори 15. априла 1828. г. на горепоменуту ординаријатску молбу, казујући како је цар већ одобрио у начелу установу школе за образовање православног свештенства далматинског, а међутијем, док се та школа не отвори, овлашћује ординаријат, да пошаље неколико младића у Карловце (или Сомбор, или Арад), да се спреме за свештенички чин, а тако исто дозвољава, да се приме поједини свештеници из дотичних епархија у монархији, који су потпуно квалифицирани и који би могли привремено служити у Далмацији. И једно и друго, да мора бити о трошку народном, а одбија предлог, да могу бити рукоположени они, који нијесу добили редовну спрему за свештеничку службу, а о којима је ординаријат писао.[77] Дозволу ону владину, да се могу послати неколики младићи ради богословских наука у Карловце, ординаријат је примио са захвалношћу, те су одмах неколицина младића и послата била. Повољила је далматинска влада и другом предлогу ординаријатском, да се дозволи саставити црквени фонд из прилога побожних хришћана, а за издржавање цркава и свештенства у Далмацији.[78]

У децембру исте ове године поднијела је далматинска влада свој предлог о новој клирикалној школи у Далмацији, а у одговор на поменути позив дворске школске комисије. Предлог тај гласи: 1, да се школа отвори у Шибенику, као мјесту епископске резиденције; 2, пошто се тиче провизорног завода, из кога

---

[76] Вр. 6521/1535. Ордин. бр. 297. г. 1829.

[77] Губ. бр. 142. Орд. бр. 113. г. 1828.

[78] Губ. бр. 20374/572. Орд. бр. 349. г. 1828.

треба да се чим прије добије нужни број свештеника, то течаі свега школовања има се ограничити на четири године, тако да се у прве двије године предавају елементи свјетовних наука, а у послѣдње двије године богословске науке, и да за сваки разред буде један професор, свега четири професора; 3, да може ступити у клирикалну школу онај који је добрим успјехом свршио елементарне школе; 4, завешће се конвикт, у који ће се примати свега двадесет питомаца о државном трошку, пет у сваком разреду; 5, професори ће сви уживати бесплатни стан и храну, и осим тога примаће у новцу: професор првог разреда годишње 300 фор., онај другог разреда 350 фор., а професори трећег и четвртог разреда по 400 форинти; 6, за школу и конвикт употребиће се она зграда, која је одређена била за то, кад се први пут (под Краљевићем) заводила оваква школа, и 7, за издржавање завода одређује се укупна свота од 5576 форинти годишње.[79] Предлог овај, као што ћемо видјети, биће послије модифициран, и тек пет година кашње отвориће се ова толико жељена школа.

11.

Ове исте 1828. године показала се нека агитација у корист Краљевића, да би се он опет повратио у Далмацију. Агитацију је ову узбудио из Падуе Руђери преко неких својих пријатеља у Далмацији. Узбунише се православни Далматинци гдје их је год било, на овај глас, и почеше се сакупљати и договарати шта да учине, а да зло отклоне од Далмације. Средиште овога рада, да не би Краљевић опет дошао у Далмацију, био је манастир Крка, гдје је архимандрит Герасим Омчикус окупљао свештенство и угледније народне представнике и побуђивао их на отпор. Најпоузданији су се у овоме отпору показали Шибенчани, Скрадињани и Дрнишани. Агитација у корист Краљевића потицала је из Задра, али не од задарских урођеника, дакле Далматинаца, него од четири странца, које Алексијевић у писму од 3. августа 1828. г. митрополиту Стратимировићу по имену спомиње: „Деметріо Леши, грекъ, секретаръ отъ славногъ апелла, Арсеніе Ковачевићъ изъ Вел. Бечкерека изъ Унгаріе, Арсеніе Поповићъ изъ Срема, Кралѣвића секретарь и куріе ове, и Евгеније Ковачевићъ, рѣгистраторъ отъ финанціе царске.“[80] Благодарећи енергичној радњи, коју је развио у овоме послу поменути архимандрит Омчикус, осујетио се овај покушај, који је могао од злих послѣдица бити.

[79] Губ. бр. 24140/676. Орд. бр. 297. г. 1829.

[80] Архива ман. Крке.

Ово је канда била пошљедња нада, коју је још Краљевић имао, да би се могао повратити у Далмацију. Разочаран, дао је израза срцби својој на Далматинце у писму, што је 11. августа 1828. г. написао Алексијевићу. Каже он у томе писму између осталога: „Изъ первогъ почетка архіерейства нашего у ту злосретну епархію далматску предвидѣвали есмо велику нужду у коему на кратко време имала би подпасти, како що є и почела сада падати. Оскудност священства, невѣжество и глупостъ отъ оно мало что смо были нашли, и отъ оно что нужде ради были смо обвезани рукоположити, мучила нас є всегда. . . Аще и противо волѣ наше были смо принуждени испросити отъ всемилостивога імператора нашега училище и рѣшили были примити га подъ коимъ будъ вида было, одобраваюћи мы сами съ благонадеждомъ, что подъ надзираніемъ нашимъ неће нарушити се чистота православнихъ догматовъ, како и не бы; но завистъ не взира на ползу свою по божественомъ Златоусту: завистъ бо не вѣсть предпочитать полезная. Побуждены ти завидливи и злотворни люди таковомъ сатаническомъ орудиемъ просіяли между простомъ и неповинномъ пукомъ плеву сатаническу, не саму да се не метне у дѣйствіе предмета нашега, но остаде оно що є найблагодатно, да не приму многотрошно благодѣяніе імператорскогъ, и есу се отвише потащили были помрачити име наше съ діаволскимъ произнашленіемъ да смо ми уніатъ и латинъ и и иная тисяща блюваня. Дакле изъ стране наше не изостаемъ учинити оно что пристои радити сданъ ревнителъ пастиръ, тога ради и совѣсть наша єсть утишена; ако пакъ не преуспѣемо на ревнителна и велекористна понятія наша, нека отвѣтствую страшному Судіи они котори, осимъ да су препятствовали благополезна дѣланія наша, єсу прогонили насъ до самога живота.“ Пише још Краљевић у овом своме писму да „здравља ради“ прелази из Падуе на становање у Млетке.[81]

Пошљедње је ово писмо, што је Краљевић написао, као далматински епископ, јер је мало времена послије тога лишен био далматинске епархије, и пенсиониран.[82] Овијем је свршио четрнаесто-годишњи жалосни период историје православне далматинске цркве. Краљевић је послије пенсионирања свога проживио још 34 године, свагда у Млецима. Умрô је 1. фебруара 1862. г. у 97. години живота. У опоруци, што је написао био на годину дана пред смрт, и која се опорука налази у ориги-

[81] Ibidem.

[82] Царска одлука 29. дец. 1828. Орд. бр. 297. г. 1829.

налу у архиви задарске православне црквене општине, Краљевић пише: „Ја умирем исповиједајући пресвете догмате, које у свој њиховој цјелини и неповриједености чува света моја матер католичка, апостолска, православна, источна црква, која је добила свој почетак од светих апостола, и која за непрекидни низ вијекова учи онако, као што је учио Господ наш Исус Христос, свети оци и седам васељенских сабора, који су својим канонима утврдили то учење, и који су под пријетњом анатеме забранили да се ишта додаје томе учењу. Чврсто вјерујем и непомично исповиједам све оно што се садржи у символу, који исповиједа православна источна црква. Ја нијесам никада мислио, нити ми је икада на ум пало, да повриједим или измијеним пресвете догмате свете вјере православне цркве, као што су то неки ради својих посебних циљеви злобно хтјели да износе (а којима сам ја опростио, као што им и данас од свега срца праштам). Намјера моја била је само, да просвјетлим стадо моје духовно и да уклоним мржњу између православних и римокатолика и да их сложим у братској љубави.“[83]

Мора историја да води рачуна о предсмртној овој Краљевићевој исповједи, исто као и о оној изјави његовој од 1828. г. да он није био никада ни унијат, ни латинин, па и о томе, да Краљевић није никада формално апостасирао од православне вјере. Али уједно историја мора констатирати и то, да је Краљевић хтио завести унијатско свештеничко сјемениште за образовање будућег далматинског свештенства, и да је ради тога примио и у своме двору држао три унијатска свештеника из Галиције, који су имали да образују будуће далматинске свештенике, хтио је дакле он, да будући далматински свештеници буду унијати, и тијем да и православни далматински народ, којему би исти свештеници били духовни пастири, постане унијатским, и дошљедно, да престане исповиједати православну вјеру. Да је могао Краљевић да ово постигне, тада би већ и он, и без формалне абјуре, постао унијат. Није тога постигао, јер му се опрла на-

[83] Архива зад. цркв. општине бр. 121. г. 1862. — Краљевићев животопис види у С. Д. Магазину за 1863. год. стр. 139—143. и 1864. г. страна 148—149. Испореди и Н. Поповъ, спом. чланак, II, 740. и сл., Л. В. Березинъ, Хорватія и пр. (СПб., 1879.), II, 125. 142—185. Н. И. Надеждинъ назвао је Краљевића „хитрый интриганъ, для котораго нѣтъ ничего священнаго“ (Русскій архивъ. II. 441). Н. Субботинъ зове га „епископъ-авантюристъ“ (Русскій вѣстникъ за 1872. год. том 98. стр. 322). Види и чланак у руском листу „Новый проломъ“, што је преведен у „Српском Гласу“ за 1885. год. бр. 24—33.

родна православна свијест; па кад је видио да тога никада и не ће, нити може, ни он нити ико на свијету, постићи, и кад је лишен био могућности да ишта више чини за поунијаћење Далмације, тада је заузео друго становиште према вјери православној, и да се колико толико пред историјом оправда, похитао је 1828. године да изјави да он није унијат, а у предсмртној опоруци изјављује већ, да је он свагда био вијеран православној цркви. Али се пред историјом он оправдао није.

12.

Што је Краљевић сасвијем био уклоњен из Далмације и пенсиониран, заслуга је митрополита Стратимировића, који је живо узео к срцу ствар православних Далматинаца и енергично је бранио пред државном влашћу и ријечју и пером. Ми смо већ видјели његова писма о овој ствари кнезу Метерниху и графу Саурау, а знамо и за његову аудијенцију код цара ради исте ствари. Послије одласка Краљевићева из Далмације он није престао радити о томе, да се Краљевић више никада не поврати у Далмацију, исто као и о томе да буде постављен у Далмацију само такав човјек, којега би он предложио и који би у духовним стварима од њега зависио. Радња Стратимировићева увјенчала се успјехом. Дана 29. децембра 1828. г. изишла је ова царска одлука: „Пошто се Краљевић одрекао грчке несједињене епископије далматинске, одлучио сам ради успостављења доброга реда подредити карловачком митрополиту Грке несједињене у Далмацији, онако исто као што су они у Буковини, у питањима вјере и само ради удјељења дотичном епископу црквене јурисдикције и ради његове каноничке институције, и то уз слиједећа ограничења: 1, Митрополит нема се ни непосредно ни посредно мијешати у управу далматинске епархије, него мора оставити старање о томе искључиво епископу или генералном викару, чије именовање ја себи придржавам; 2, митрополит ће дужан бити по прописима источне цркве посветити и подјелити каноничку институцију епископу, којега ћу ја именовати; а епископ ће морати још прије посвећења положити заклетву вјерности мени и мојим наслједницима, нити исти епископ може бити обвезан ни од митрополита ни од синода да полаже другу какву заклетву, која се не би потпуно слагала са заклетвом вјерности, и која није прописана од канонâ источне цркве и од мене није одобрена; 3. ово исто мора важити и за генералног викара, којега би ја назвао да именујем кад не би била згода да се епископ постави,

и овоме ће генералном викару митрополит предати потпуну јурисдикцију и оставиће му апсолутну управу епархије; 4, генералном викару слободно ће бити да шаље далматинске кандидате свештенства ради рукоположења оном грчко-несједињеном епископу у монархији, којему то за најсходније нађе према великом пространству епархије; 5, ја себи придржавам установљење једног завода за образовање грчког клира у Далмацији, а тако исто и постављење префектâ и учитељâ према предлогу, што ће путем губернијума поднијети епископ или генерални викар; 6, не ће бити допуштено ни митрополиту ни синоду издати никакву наредбу или обзнану без приволе на то губернијума. Губернијум ће особито пазити, да не буду примани у Далмацију клирици грчке цркве из Карловаца, средством којих клирика могао би митрополит настојати да свој уплив оснажи на далматинске Грке.“[84] Ову царску одлуку саопћио је граф Саурау митрополиту Стратимировићу писмом од 30. децембра 1828. г., и потражио је од митрополита писмену изјаву о томе, да је исту одлуку примио на знање.[85]

Царском одлуком истог 29. децембра 1828. г. био је именован за далматинског епископа архимандрит манастира Гомирја Јосиф Рајачић, и о томе је далматински губернијум 3. априла 1829. год. обзнанио православне Далматинце.[86] Рајачић је био посвећен у Карловцима 24. јуна 1829. г., а 6. октобра исте године био је формално интронизиран у Шибенику, као далматински епископ.

IV

Трзавица, у којој су православни Далматинци провели пошљедних дванаест година, престала је сада, благодарећи на првоме мјесту заузимању и енергији митрополита Стратимировића. Доласком на далматинску епископску катедру Јосифа Рајачића имао је почети нови живот у историји далматинске цркве. Наполеоновим декретима положен је био темељ свему, што је требало да православна далматинска епархија буде добро уређена; и да је честит епископ ту био, који би знао ускористити се оним декретима, сада, послије близу двадесет година, све је могло бити уређено, и епархијски живот могао је сада нормално се развијати. Али се догодило друкчије. Није било консисторије

[84] Декрет дворске сједињ. канцеларије од 3. апр. 1829. бр. 6772. Орд. бр. 297. г. 1829.

[85] Карлов. патр. архива бр. 147. г. 1829.

[86] Пресид. бр. 270. Ордин. бр. 83. г. 1829.

ради епархијске управе и ради правилне пастирске службе, није било свештеничког сјеменишта ради образовања свештеничког подмлатка, није било учитеља за религиозно-морално васпитање младежи. И ако је свему томе темељ положен био, све се то под Краљевићем суновратило, и епископ Рајачић имао је сада да то све наново покрене и оживотвори. Са таквом задаћом Стратимировић је и послао у Далмацију Рајачића. То су Далматици знали; и ми можемо вјеровати, да су они онако радосно и са онаким одушевљењем дочекали и примили Рајачића, као што то биограф његов описује.[1] Код Рајачића је било довољно и архипастирске свијести и воље за рад, те је изгледало да ће он своју задаћу моћи и извршити, и да ће сада почети мирно да се развија црквени живот у Далмацији. Овако је тада изгледало; и нико није могао ни слутити, да ће Рајачић наићи на какве сметње у раду свом, као што је на жалост у самој ствари наишао.

1.

Кад је ступио на управу православне цркве у Далмацији епископ Рајачић, гувернером Далмације био је још Томашић. Ми већ познајемо Томашића, као човјека свјесна своје високе службе и одана интересима и напретку повјерене му провинције, а знадемо и како он није одобравао оно што је хтио Краљевић да учини са православном црквом у Далмацији. Ако је овај гувернер у званичном дописивању много пута повољно Краљевићу, то је он чинио, јер је морао тако да чини, али је он у исто вријеме у својим рапортима у Беч показао бечкој господи да је Краљевић на кривом путу у својој црквеној управи, и он је много допринио, да се Краљевић више не поврати у Далмацију, и да се иста управа повјери строго православном епископу. Ово нам по најбоље потврђује прво Томашићево писмо, које је он управио Рајачићу, кад је овај интронизиран био.

У том званичном свом писму од 27. октобра 1829. год. гувернер изражава задовољство, што је епископ Рајачић предузео управу далматинске цркве, и препоручује му да одмах настоји како би се уредиле у овој провинцији црквене ствари најбоље и утврдио правилни живот онако, као што је то у другим провинцијама монархије, обећавајући му од стране владе најживљу помоћ у свему. У исто вријеме позивље гувернер епископа, да предузме што треба, да би се могло чим прије установити свештеничко сјемениште и одмах именовати за сре-

[1] С. Д. Магазин за 1863. г., стр. 144.

дње школе дотични катихете, а тако исто, да одмах предузме каноничку посјету свију цркава у епархији, како би се могло све уредити у епархији на најбољи начин.[2] Из овога се већ види, како је добро расположење према православној цркви владало тада код далматинског губернијума. И Рајачић се тијем ускористио, и одмах рад свој отпочео, а по најважнијем предмету, о којем се и дотле много већ радило било, а наиме о свештеничком сјеменишту.

У почетку новембра исте 1829 године Рајачић поднио је губернијуму детаљирани свој предлог о сјеменишту, а позивом на царску наредбу од 30. новембра 1827. г. којом је у основи сјемениште дозвољено било, и на односни владин предлог о томе од децембра 1828. године.[3] Предлог Рајачићев сада био је, да се то сјемениште одмах (sogleich) отвори, и то у Шибенику, као мјесту епископске резиденције, док се та резиденција не пренесе у Задар, да течај наука има трајати пет година, а не четири, као што је то прије било предложено; да се прве године прими 20 дјака, а послије сваке године по 5 дјака; да буде у заводу 5 професора и да се одмах именују три професора, и то: Јован Мостарски, који би уједно био и управитељ завода, протодјакон Стеван Крагујевић и Аврам Чурлић (коју је двојицу Рајачић довео био собом из Карловаца, и који су службовали сада у епископској канцеларији); да се при заводу заведе сходна библиотека и односни кабинет за физикалне и економске апарате; да се устроји заводска капела за свакидашње богослужење; и да се примају у завод дјаци, који су добро свршили елементарне школе, али ово само за 10 година, док се не добије неки број свештеникâ за парохијску службу, а послије тога да се примају у богословију само они младићи, који су свршили гимназијске науке.[4] Предлог овај Рајачићев гувернер је послије неколико дана спровео својом препоруком ради уважења у Беч, и одмах издао наредбу надлежном владином грађевинском одсјеку, да се отпочну нужне поправке у згради, гдје ће бити смјештено сјемениште, увјерен, да ће у Бечу одобрити онај предлог и да ће се дакле одмах почетком нове школске године моћи сјемениште и отворити.[5] Али у Бечу нијесу тако живо примали к срцу ствари православне далматин-

---

[2] Губерн. бр. 20309/567. Ордин. бр. 297. г. 1829.

[3] Књ. 79. на стр. 547. ове књиге.

[4] Еп. број 297. г. 1829

[5] Губерн. бр. 21675/589. Еп. бр. 321. г. 1829

ске цркве, као у Задру и Шибенику. Управа тих ствари у Бечу била је још у рукама познатог нам Краљевићевог пријатеља канцлера графа Саурау.

Овај грáф, умјесто да помогне и сâм да се ријеши то питање о сјеменишту, на што је одавна већ цар дао био своју приволу, нашао је да му је прјече бавити се питањем о томе, какве се богослужбене књиге употребљују у православним далматинским црквама. Још у првој половини XVIII. вијека постарао се био задарски арцибискуп Змајевић денунцирати далматинске Србе, да у својим црквама употребљују књиге, које су у Русији штампане и да се по тим књигама моле Богу за руског цара. Ове су се денунције систематски продужавале послије тога доба, а о њима је званично Саурау дознао 1817. године, кад су му поднесени били извештаји далматинских бискупа о православнима у Далмацији.[6] Пресидијалним писмом из Беча од 18. децембра 1829. године позивље Саурау Рајачића да каже, како би се могле, а да много у очи не падне, уклонити из далматинских цркава руске богослужбене књиге и замијенити их књигама, које би се у Аустрији штампале.[7] Рајачић је на то 16. фебруара 1830. год. одговорио канцлеру, да би се могло то учинити само у таквом случају, кад би се благословом карловачког митрополита наштампале једнаке књиге у једном фрушкогорском манастиру и кад би се те књиге даром раздале по Далмацији, пошто цркве не би могле то за новце набавити. Упозорује уједно овога канцлера Рајачић, да никакву богослужбену књигу не би далматинско свештенство примило, која би штампана била у каквом неправославном мјесту, а најмање пак оне, које су штампане у Лембергу.[8] Нијесу се овим епископовим одговором задовољили у Бечу, те буде опет он позван да назначи тачно, у којим се богослужбеним књигама садрже молитве за руски двор, и колико би коштало, кад би се те књиге наштампале изнова. На ово је Рајачић образложени одговор дао, да у свакој богослужбеној књизи спомиње се име цара руског, и да би дакле требало све и до једне прештампати, а то му се чини заманним послом и можда сувишним, јер нема једног свештеника у Далмацији, који при односном мјесту у књизи не замјењује име руског цара именом цара аустријског, и како никоме ни на ум не пада да се моли за страног владаоца; подноси

[6] Биљ. 25. на стр. 517. ове књиге.

[7] Бр. 717. Еп. бр. 1. г. 1830.

[8] Еп. бр 12. г. 1830.

ипак попис дотичних књига, које су нужне за далматинске цркве и за које би требало потрошити 110.070 форинти да се наново набаве. Овај Рајачићев одговор имао је за пошљедицу то, да су напустили питање о поменутим књигама, и само је забрањено било епископу да се у напријед не набављају више руске богослужбене књиге за далматинске цркве.[9] И овијем је за тада престало даље дописивање о тим књигама.

Очекујући увијек у Шибенику ријешење о свештеничком сјеменишту, Рајачић се међутијем старао о уређењу средишње епархијске управе и о уређењу парохија и манастира, што је све за пошљедњих година запуштено и неуређено било. Много је труда у томе улагао, али му је све зато ишло за руком, јер га је свештенство радо слушало. Највише му је сметало то што није имао довољно свештеника за парохијску службу, и што дакле није могао да строгу дисциплину држи у свештенству, јер је морао да трпи на парохијама и старе и неуке свештенике, не имајући млађих и ученијих, који би их могли замијенити. У бризи о томе како би чим прије добио спремљених свештеника, а не видећи никаквог ријешења о сјеменишту, обрати се Рајачић у новембру 1830. г. непосредно у Беч новом канцлеру графу Митровском, упозорујући га на свој предлог о томе од новембра прошле године и молећи да би посијешио ријешење.[10] Али опет одговора није добио. Обраћао се и писмено и лично у Задар гувернеру Томашићу ради овога посла, али ријешење ипак није још долазило, док најпослије у мају слиједеће године по савјету Томашићевом обрати се молбом непосредно на цара у Беч, апелирајући на царску милост, да би се могло толико потребно сјемениште отворити.[11]

2.

Продужавао је Рајачић тријеживо свој посао уређивања епархије, помажући се како је могао у оскудици свештенства. Догодио се међутијем један факт, који би се у нормалним приликама могао назвати, ако и не баш обичним у епархијском животу, свакако не особито важним, да би историја имала о томе да говори, али који је при тадашњим приликама и по пошљедицама својим постао и одвише значајан. У фебруару 1831. год. сеоски главар кричански са својим првим доглавником оптуже у дрнишком суду свога пароха Петра Кичку, да је

[9] Губ. бр. 26. од 6. маја 1830. Еп. бр. 23.

[10] Еп. бр. 188. од 20. новембра 1830.

[11] Еп. бр. 281. од 26. априла 1831.

немаран у вршењу својих пастирских дужности и да на саблазан сељанâ и свега другог свијета држи у кући једну неудату женскињу, с којом живи у конкубинату и која је сада трудна, те моле да буду предузете нужне мјере да се та саблазан отклони. Овај свештеник Кричка био је удовац, и служио је парохију кричанску већ дванаест година. Био је родом из истог села, Кричака, и син старе свештеничке породице, те се дакле сматрао у Кричкама, као господар у својој кући, а нарави је био жустре. Тужбу ону противу Кричке спровео је дрнишки суд задарском поглаварству, а ово се обратило епископу Рајачићу, и пошто се доказала била истинитост саме тужбе, позиваше епископа да Кричку уклони из села Кричака и премјести на другу парохију.[12] Да се не би препаглило у оваквој немилој ствари, епископ одговори да ће наредити Крички да уклони из куће ону женскињу, а у погледу премјештаја са парохије да да ће тек послије одлучити. Нареди међутијем епископ одмах Крички што је требало, предочујући му зле послѣдице, које би могле настати, кад он не би случајно послушао наредбу.

У исто вријеме поднесена је била слична тужба дрнишком суду противу бољачког пароха Марка Бусовића, свештеника без супруге (јер је рукоположен био за свјетовног свештеника не оженивши се претходно), који је држао у кући неку женскињу подозривога владања. И Бусовићу изда епископ наредбу, да одмах ону женскињу из куће уклони под пријетњом, ако не послуша, да ће га лишити парохије и послати у манастир као калуђера.[13]

Али није послушао епископове наредбе ни овај Бусовић, као што није ни Кричка, него обојица продужавали су и даље држати оне конкубине своје, а на јавну саблазан свију. И послије три мјесеца епископ је нашао за нужно позвати к себи у Шибеник оба она свештеника и опоменути их за то што не извршују његове наредбе. Није ни ово помогло; и најпослије епископ 28. јула декретира, да обустаља од свештеослужења и уједно од права на парохијске приходе и једног и другог свештеника све дотле, док се не покоре наредби и док не почну морално живјети, а у исто вријеме повјери у привремену администрацију парохију кричанску и бољачку оближњим свештеницима.[14] Ова одлука епископова разжести особито Кричку, који у

---

[12] Поглаварств. бр. 2506 9. од 7. марта 1831. Ордин. бр. 160. 232.

[13] Еп. бр. 28. марта 1831. бр. 74.

[14] Ордин. бр. 520. г. 1831.

првој половини августа пође у Задар да се тужи гувернеру на епископа и да прикаже тобожњу своју невиност. Гувернер нађа да може у неколико уважити Кричкину представку, те са опћи епископу, да је вољан признати привремено одлучење од свештенослужења Кричкино, али да мора ипак остати тај Кричка у уживању парохијских прихода, док коначну пресуду о њему не изрече мјешовита комисија, која се има саставити у Дрнишу уз учешће једног епископског делегата.[15] На ову одлуку губернијума епископ није дао одговора, јер је сматрао да се таквом одлуком вријеђају његова првосвештеничка права. Него, находећи се у Дрнишу у каноничкој посјети, позове опет к себи Кричку, захтијевајући од њега дужну послушност. Овај Кричка покаже се том приликом сасвијем осорит пред епископом, исказујући чак и пријетње, ако не опозове своју наредбу о одлучењу. Да се не би какво веће зло изродило, епископ најпослије пристане, да мјешовита комисија испита опет сву ствар Кричкину. Ова комисија предузме посао; и задарско поглаварство мало затијем обзнани епископа, да је иста комисија нашла на истини основаном тужбу противу Кричке, и да он мора остати лишеним парохије, док не послуша епископову наредбу.[16] Ово исто буде ријешено и у погледу Бусовића.

Незадовољни тијем ова два свештеника смисле опаку ствар, само да би могли задржати код себе оне двије своје женскиње, а уједно уживати односне парохијске приходе. Савјест и вјера за ове је људе сада постала ствар споредна, и они одлуче напустити православну цркву и — поримити се. Гувернер далматински граф Венцеслав Лилијенберг (који је заузео мјесто гувернера 12. октобра 1831.) писмом својим од 21. јануара 1832. јавља ово еп. Рајачићу: „Свештеници Петар Кричка и Марко Бусовић, пароси Кричака и Бањака, изјавише ми заједнички чврсту њихову одлуку да пријеђу у римокатоличку вјеру. Пошто таква одлука њихова стоји под заштитом законâ монархије, ја не могу а да им не повољим, те одређујем да пријеђу на друга мјеста, пошто претходно предаду цркву и све ствари дотичних парохија односним администраторима истих парохија. Нека мећутијем Ваше Преосвештенство расположи о привременим администраторима поменутих парохија, и затијем одреди што треба да се поставе редовни нови пароси.“[17]

---

[15] Орд. бр. 591. 672. 741. 742. г. 1831.

[16] Орд. бр. 939. г. 1831.

[17] Прес. бр. 21. јануара. 1832. бр. 111.

У једној колективној молби далматинских унијата од октобра 1848. год. управљеној министру Стадиону пише ово: „Још прије неколико година, кад је онаки дух језуитизма у покојному губернатору Лилијенбергу стекао себи најврућега пријатеља, и кад овај силовити човјек бјаше тврдо одлучио, да Далматинце источнога закона оне ствари лиши, што је чојеку најсветије, то јест религије, тада смо се ми бједни и невољни дали преварити...“[18] По овоме и по свему другом, што ћемо ми сада наводити, види се, да је са доласком у Далмацију графа Лилијенберга престао владати у задарском губернијуму онај дух правичности и вјерске сношљивости, који је владао за вријеме поштенога и правичнога гувернера барона Томашића, и да је сада у том губернијуму завладао дух пристрасности и несношљивости према православној цркви у Далмацији, дух вјерског римокатоличког фанатизма, који је стао на пут свему ономе што се за уређење православне цркве у Далмацији под гувернером Томашићем почело било чинити, и који ће православне Далматинце држати за неколико година у још већој трзавици, него што је то било под Краљевићем.

Већ оно исто саопћење Лилијенбергово епископу о пријелазу у римску вјеру оне двојице свештеника и о томе, да епископ именује нове православне администраторе за Кричке и Баљке, није било искрено и истинито, јер она два ренегата не само што нијесу се уклонили из Кричака и Баљка, него нијесу хтјели ни предати парохије свештеницима, које је на њихово мјесто епископ одредио. А ово нијесу учинили они ренегати, што су такву инструкцију без сумње имали и што су од владе штићени били. Ово ми кажемо на основу званичних писама Лилијенбергових што постоје из тога доба и који очито откривају намјеру његову, а то је, да се срествoм она два ренегата отргну од православне цркве најприје сељани Кричака и Баљака, затијем и други православни Петрова поља, а послије и остали православни у другим мјестима. Јер, чим су она два свештеника примила у Сињету пред бискупом Миошићем римску вјеру, они се одмах поврате у своја села, и заузму парохијску службу као и прије, опру се предати кључеве цркве православним свештеницима, које је ту Рајачић послао био, и објаве својим парохијанима, да их је влада узела у обрану противу самовоље Рајачићеве, који их је тобоже недужне хтио да прогони. А да би се утврдили на својим мјестима, и почели остваривати оно

[18] Приводимо даље ову молбу дословно.

што је Лилијенберг желио, ласкањем и митом поведу они више својих парохијана у Дрниш да пред судом изјаве како желе, да им њихови стари свештеници (Кричка и Бусовић) буду и даље пароси и да жале, што је те њихове парохе неправо прогонио епископ Рајачић. Заварани ови људи, а и не слутећи на лукавство оних свештеника, нити знајући да су се они поримили, подпишу се пред судом да признају за своје парохе оне свештенике, и тијем и у Кричкама и у Бољцима сада су имали своје формално стадо и Кричка и Бусовић, и као што су они били унијати, тако су сада, бар на изгледу, били унијати и неколики Кричани и Бољчани. Ово би био први квасац оних унијата у Далмацији, каквих и данас још неколико има.

Што се сада започело, то се све грозничавом брзином радило, и ни једнога часа не губећи. Међутијем неколико дана послије оног Лилијенбергових писма Рајачићу, овај представи томе гувернеру своје чуђење, да су могла добити владину заштиту онаква два развратна човјека, и у исто врријеме жали се, како ти људи не само што не ће да предаду парохије именованим од њега администраторима, него наводе још народ да оставља православну вјеру и да се латини, те моли да се таквим незаконитостима на пут стане.[19] Ово је писао Рајачић 6. фебруара, а четири дана кашње добио је већ одговор од Лилијенберга који доказује епископу, да никаква се незаконитост не догађа у Кричкама и Бољцима и препоручује му, да изда дотичним православним свештеницима у оном предјелу нужну поуку (die nöthige Belehrung) да никакве сметње не чине Кричанима и Бољчанима, који желе прећи у латинску цркву (damit Niemand gehindert werde zur lateinischen Kirche zu übergehen).[20] Епископ одмах одговори и фактима докаже, како новцем и пријетњама она два ренегата наводе народ на унију, и како им у томе помажу римокатолички Дрнишани и сердар Drago и вицесердар Alborghetti, те најпонизније моли да се толико зло запријечи.[21] Пет дана кашње Лилијенберг одговори епископу, да није ништа истина да неко буни народ на превјеру, да је свакоме слободно прјећи у унију (zur unirten Kirche), да опомене православне свештенике који противу уније говоре, јер ће иначе бити кажњени, да је дужност владина особиту бригу водити (Pflicht der Landesstelle insbesondere ist dafür zu sorgen) о онима, који желе унијатити се

[19] Еп. бр. 1. од 6. фебруара 1832.

[20] Пресид. бр. 90. од 10. фебруара 1832.

[21] Еп. бр. 7. од 15. фебр. 1832.

и да им мора помагати да изврше своју намјеру (sie in der Erreichung ihres Vorhabens möglichst unterstützen), и да ради тога влада шаље у Дрниш нарочитог унијатског свештеника, који ће примати све оне који желе да се унијате.[22] Овијем је писмом Лилијенберг отворено и чисто казао шта хоће, а тијем је уједно и изазвао епископа Рајачића на оштрије писање у заштиту цркве своје. Два писма његова у одговор на поменуто сада писмо Лилијенбергово показују, да је он био ревносни православни архијереј, који мушки знаде бранити вјеру своју и цркву, и да не преза пред силницима.[23] И кад је поводом ових Рајачићевих писама Лилијенберг запријетио епископу, да ће употребити и према њему строгост закона, и да о свему овоме јавља у Беч,[24] Рајачић оштрим писмом од 3. априла одбија гувернеру ту пријетњу и јавља му, да ће и он о овоме писати у Беч,[25] а два дана касније (дакле 5. априла 1832.) подноси цару у Беч подробни извјештај о послѣдњим догађајима, жали се на далматинску владу и моли царску заштиту за православне поданике своје у Далмацији.[26] Послије овога престало је за неко вријеме дописивање између епископа и далматинског гувернера.

Док је ово дописивање текло кроз прва четири мјесеца 1832. године, за то вријеме унијаћење се живо водило у околини дрнишкој, и 8. марта политичка је власт бројала већ 46 унијата: 21 у парохији кричанској, 21 у баљачкој и 4 у дрнишкој, од којих: 14 мушких, 10 женских и 22 дјеце (од 1 мјесеца и до 10 година). О овоме је дрнишки фратар извјестио задарско окружно поглаварство, а ово епископа Рајачића у Шибеник позивом, да нареди дотичним православним паросима да избришу те особе из својих парохијских анаграфа, и то у извршење „прописâ који се садрже у §. 318. аустријског црквеног права (prescrizioni ritenute nel §. 318. del manuale del diritto ecclesiastico austriaco).“[27] Послије овога

[22] Пресид. бр. 91. и 308. од 20. и 21. фебр. 1832.

[23] Еп. бр. 10. и 12. од 27. фебр. и 2. марта 1832.

[24] Прес. бр. 148. од 1. априла 1832.

[25] Еп. бр. 28. од 3. апр. 1832.

[26] Еп. бр. 33. од 5. апр. 1832.

[27] Поглав. бр. 287. од 8. марта 1832. „Аустријско црквено право“ то је Enchiridion juris ecclesiastici austiaci, edidit Georgius Rechberger J. D. Cancellarius episcopalis Lincensis (Lincii, 1809). Поменути §. 318. гласи: „Si acatholicorum (разумијева: протестанте) quisquam ad ecclesiae catholicae communionem recipi cupiat, is primum a curatore animarum catholico probe instruendus est eum in finem, ut tum caussae ad consilium illud capiendum animum moventes, tum notiones ejusdem de fidei dogmatibus examinentur, ac prout opus fuerit, corrigantur. Tum demum, cum curatori animarum satis

пописа исто поглаварство је сваки час слало нове пописе особа, које је оно сматрало за поунијаћене, и све те особе требало је бриса ти из православних парохијских анаграфа. Шта је Рајачић урадио услијед ових поглаварствених позива, казаћемо ниже. А сада за час да погледамо на поменути горе попис и поглаварствено писмо.

За оне људе, који су се у дрнишком срезу били потписали да желе за своје парохе онога Кричку и Бусовића, није се још могло рећи да су они формални унијати, јер нијесу они изјавили да напуштају православну вјеру и да ступају у унију. Ово је међутијем требало, да би се могло сматрати правно постојање у Далмацији унијата и дакле оправдати борављење и радњу она два ренегата у Кричкама и Бољцима. Ради овога шибеничка бискупска курија овласти дрнишког фратра Антуна Јукића, коме додаду још и војног римокатоличког капелана Константина Букића, да ови примају у унију оне православне, који им се прикажу. Да се олакша овај посао дрнишком фратру и да би се чим брже то радило, буду издани штампани формулари односнога записника (protocollo verbale), у којем је изложена била формула абјуре, и дотични је имао само да потпише тај лист, и ствар је била готова за ваљда 20 минута. Формула абјуре била је ово: „Ja N. N. poznajuchi pravu katoličansku apoštolsku virru, odričem se ovdi oččito od svakoga poluvirstva i odcipljenja, navlastito od onoga u komu sam dosad bio zadarxan odcipljene carkve garške. Pristajem paka sa svetom rimskom carkvom i s' apoštolskim sidalištem: ustimam i sarcem izpovidam da virrujem da Duh sveti izhodi od Otza' i od Sina; da se nahodi misto od očistenja, i da duše u njemu zadarxane pomagaju se s uspomenom virnikaa; da svetu provirnu i apoštolsku rimsku carkvu sviu carkava mater i naučiteljicu poznavam, i rimskomu papi blaxenoga Petra apoštola nastupniku i Isukarstovu namistniku pravi poslug obicham i prisixem, i da istu virru darxim koju sveta rimska carkva oblastju evandjelskom i apoštolskom uči da se darxi; i napokon da posvechenje tila Isukarstova

---

persuasum fuerit, illum fidei catholicae doctrina bene instructum esse, eamque non caussis spuriis, sed vi veritatis permotum amplecti, praevia facultate ab episcopo obtenta, editaque fidei professione publica, ad ecclesiae communionem usumque sacramentorum recipiatur. Jubentur vero curatores animarum, si quis ex acatholicis ad sacra catholica transeat, id praefecturae circuli nominatim indicare, cujus est, ministrum acatholicum ea de re certiorem facere; quodsi post eu issam fidei catholicae professionem ad conventus religiosos acatholicorum denuo accedere velit, minister acatholicus ipsum repellere, remque praefecturae circuli quantocius denunciare jubetur.“

učinjeno toliko u kvasnom, koliko u prisnom kruhu jest dobro. Zaklinjujuchise svarhu ovoga sa svetom Homousion, to jest s' jednobitim Trojstvom, sa svetoslavim evandjeljim Karsta. Oni paka koji bi protiva ovoi virri došli, izgovaram da su dostoini vičnjega proklestva s' naucim i s' naslidnicim njihovim. I ako bi ja isti (što Bog učuva) ikad protiva ovim istinam usudio se išta darxat illi pripovidati, da budem pedipsam zakona podloxan. Ovako me Bog pomoga i ova sveta Boxja evangelia". Ову абјуру, између наведених у оном попису 46 особа, потписало је или крстом назначило њих само 14, у име своје и за остале 32 особе.

Колико оваквом формулом абјуре, толико и оним пописом тобоже поунијаћених особа, дотични силници, и на првом мјесту гувернер Лилијенберг, показали су да не познају тада постојеће државне законе, или, што је вјероватније, да их хотимичне игнорирају, само да помогну унији. Јер 1) у абјури православна се црква зове „poluvirstvo" и „odcipljenje", дакле схизматичком црквом, а то забрањују неколики дворски декрети и пријете казном, који допусти себи тако називати православну цркву.[28] 2) По односном дворском декрету[29] смјело је вјеру мијењати и ступити у друго исповиједање само пунољетно лице, а изриком које је навршило 18. год. живота, међутијем у попису оном има 22 лица, која су малољетна и која дакле нијесу могла правно бити примљена да мијењају вјеру, нити су дакле могла се сматрати да су се поунијатила. 3) Пунољетно лице могло је само за себе лично учинити изјаву да мијења вјеру, а никако и за друга одсутна, јер односни дворски декрет наређује, да не може мијењати вјеру муж и у име жене своје, отац у име дјеце своје, неко лице у име других одсутних лица, јер се такви чини сматрају противу закона.[30] 4) Прозелитизам је очит у свој овој кричанској и бањачкој ствари, не само, него и употреба пријеваре, а међутијем и једно и друго најоштрије забрањују постојећи тада односни дворски декрети.[31] Па да, покрај таквих изричних законских прописа, оправдају неким начином пред епископом Рајачићем своју наредбу, да морају бити избрисани из броја православних парохијана споменута у наведеном и другим сличним пописима лица, позивљу се у својим писмима на §. 318. аустријског црквеног

---

[28] Дворски декрети 2. јан. 1782., 15. нов. 1783., 28. окт. 1784., 27. марта 1785. и 29. јуна 1792.

[29] Дв. декр. 9. септембра 1816.

[30] Дв. декр. 16. априла 1782.

[31] Царска патента 26. априла. 1782. и дв. декр. 8. августа 1817.

права, а то је толико, колико не позивати се на ништа, јер таквог параграфа као закона није никада било. Постојао је, као ручна књига за римокатоличка свештеничка сјеменишта у ломбардо-млетачкој краљевини, текст црквенога права Georgii Rechberger, и у томе тексту био је један параграф са бројем 318., у коме се говори како се уписују акатолици кад пријеђу у римокатоличку цркву, и тај параграф из тог уџбеника истакли су као закон, коме се мора православни далматински епископ покорити.[32] Овај арбитрартни поступак био је послије жигосан по заслузи и из Беча, а дворским декретом 17. јануара 1834. била је изрично забрањена употреба овог Рехбергoвог текста црквенога права у свима аустријским јавним школама.[33]

Кад је Рајачић примио оно поглаварствено писмо са пописом особа, које као да су се поунијатиле, одговорио је поглаварству да не може задовољити позиву, јер сматра незаконитим пријелаз у унију оних особа, и моли да се именује једна комисија од три лица: једног православног свештеника, једног римокатоличког свештеника (са изузетком фратра Јукића) и једног политичког чиновника, па нека та комисија позове све оне особе, да пред њом искажу, да ли су добровољно прешле у унију, и ако се то докаже, да ће он одмах наредити дотичним парохијским свештеницима, да избришу из својих анаграфа све оне особе.[34] Па пошто влада није хтјела пристати на овај епископов предлог, а међутијем задарско поглаварство сваки час је слало попише нових унијата, то је епископ сваки пут и одговарао негативно, као на онај први позив.

У мају ове (1832.) године стигао је из Беча одговор на представку коју је Рајачић у почетку априла поднио био цару, и тај је одговор саопћио Лилијенберг епископу посебним пресидијалним писмом. Ту пише, да цар наређује, да је слободно свакоме пријећи у римокатоличку цркву уз очување прописаних правила (coll' asservanza dei prescritti regolamenti), али да уједно заповиједа „да слобода савјести православних мора у свему бити очувана и под никакав начин да не смије та слобода бити спрјечавана; да ради обраћења њихова не смију се употребљавати недозвољена средства, која би могла изазвати страх, неповјерење, мржњу и освету, него да се мора узајамно поступати

[32] Види горе бил. 27.

[33] Декрет дворске школске комисије од 31. јануара 1834. бр 490/33. Губерн. бр. 3453/618 од 5. марта 1834 Ординар. број 214. г. 1834.

[34] Еп. бр. 24. од 22. марта 1832.

по овим правилима, која изискује морал, хришћанска љубав, мир и јавно спокојство.“ Уз ове царске ријечи Лилијенберг додаје од себе, како ће он свагда настојати, да у ничему не буде повријеђена слобода савјести православних, али и да ће казнити по закону сваког онога, који би се усудио посредно или непосредно пријечити православним особама, које би хтјеле пријећи у римску вјеру.[35] По овоме могло се сада мислити, да ће наступити нешто мирнији живот, и да ће престати датадашње незаконитости у отимању и мамљењу православних у унију. Али у ствари то се није догодило, као што ћемо даље видјети. А међутијем 26. новембра ове исте године Лилијенберг изда наредбу, да се одмах предузме што треба, како би се могле саградити нове двије унијатске цркве у Кричкама и Бољцима, и објављује дрвишком римокатоличком викару, да ће за ту градњу држава подмирити све трошкове.

3.

Колико је ова унија давала посла и бриге епископу Рајачићу, толико га је мучило што никако не може да дође до остварења сјеменишта, које му је толико на срцу лежало и које му је било свечано обећано. Ради овога он се обрати писмом на губернијум задарски наводећи, како је немогућно даље управљати епархијом при великој оскудици свештенства, па пошто се не ријешава још питање о сјеменишту моли дозволу, да би могао послати 10 младих Далматинаца у Карловце, да тамо са државним стипендијама пређу науке и послије да би могли бити свештеници у Далмацији.[36] Тргао се губернијум на овакав предлог епископов, и каравно не усвајајући тај предлог, овлашћује га, док се коначно не ријеши питање о формалном сјеменишту, да уреди провизорни завод, у коме би се главније науке предавале и тако се спремило неколико кандидата за свештенство, и позиваље га, да нађе два свештеника за тај завод и да их предложи за учитеље.[37] Кад се није могло више пита добити, радо је Рајачић усвојио и ово, и одмах предложи за учитеље протодјакона Стевана Крагујевића и јеродјакона Атанасија (прије Аврама) Чурлића, о којима је био споменуо још у првом свом писму о сјеменишту у новембру 1829. год., и додао још, да има 20 младића, готових за школу,

[35] Пресид. бр. 908. од 4. јуна 1832. Еп. бр 48. г. 1832.

[36] Ордин. бр. 277. од 17. априла 1832.

[37] Губерн. бр. 6768/1786. од 2. маја 1832.

молећи да се одмах одреди прилична награда учитељима и нужна свота за издржавање 20 дјака.[38] Губернијум је усвојио предлог о учитељима и позвао епископа да поднесе нацрт о предавањима у том провизорном заводу и да предложи, каква би се тромјесечна гратификација могла издавати оним учитељима, а у погледу издржавања дјака изјављује, да влада не може ништа на то издавати, него нека се дјаци о своме трошку издржавају.[39] Ово је значило толико, колико хтјети да и тог провизорног завода за православне не буде, и да они остану сасвијем без свога свештенства, а из других покрајина није им било допуштено да примају свештенике; јер Лилијенберг је врло добро знао сиромаштво Далматинаца и да они нијесу у стању школовати о свом трошку своју дјецу, а других извора за то у Далмацији није било, исто као што је с друге стране врло добро знао, да она два предложена учитеља не ће толики труд на себе узимати, а за неке тромјесечне грацијале, за које би они морали сваки пут да мољакају владу. Рајачић је у овоме смислу губернијуму и одговорио енергичном представком, понављајући у главноме оно, што је у писму свом од 10. маја рекао.[40] Мало је марио Лилијенберг за епископову представку, и без сумње сретан је био, што је нашао начина да осујети епископову намјеру, како би далматинска епархија остала и даље без свештеничког подмлатка. У одговор на епископову представку поновио је овај гувернер оно исто, што је прије о томе казао, надајући се сигурно, да је тијем бацио у недоглед остварење сјемениште свештеничког.[41] Али Беч је покварио радост овом гувернеру, јер је најпослије уважена била молба, коју је у априлу 1831. год. Рајачић цару управио.

Царском одлуком од 30. септембра 1832. год. одобрено је било свештеничко сјемениште за Далмацију под именом клиричалне школе, која се имала издржавати о државном трошку, и то у главноме по предлогу епископа Рајачића од новембра 1829. године. Ова се школа имала одмах отворити у Шибенику, и течај наука имао је трајати пет година, а дјака се имало примити прве године двадесет и послије сваке године по пет. Предавање ће бити по нацрту, што је епископ већ био предложио, а примаће се у школу младићи, који су добрим

[38] Ордин бр. 354. од 10. маја 1832.

[39] Губерн. бр 8274/2213. од 23. маја 1832.

[40] Ордин. бр. 551. од 31. јула 1832.

[41] Губерн. бр. 13730/3760. од 14. августа 1832.

успјехом свршили елементарне школе. Управитељ школе биће епархијски епископ, а учитељâ ће бити пет, који ће морати издржати испит оспособљења пред епископом, да постану стални. Школа ће ова бити привремена, док се из ње не добије толико свештеника, колико треба да се чим прије покрију упражњена парохијска мјеста; а послије 8 или највише 10 година мора бити претворена у правилни богословски завод, сличан ономе што постоји у Буковини.[42] Царску ову одлуку саопћио је губернијум епископу, позивљући га да се одмах предузме све што треба, да би се речена школа могла чим прије отворити Протекла је пуна година дана послије ове цареке одлуке, док се нашла згодна зграда за школу и приредило све остало, што је нужно било; и 27. дец. 1833. г. најпослије она је отворена била са првим разредом, у којему је било 20 клирика, и првим учитељем те школе био је поменути јеродјакон Атанасије Чурлић.[43]

4.

Унијатски прозелитизам у дрнишкој крајини продужавао се без икаквог обзира на прије поменуту цареку наредбу, и епископ Рајачић није престајао сваки час примати од задареког поглаварства нове пописе о поунијаћенима, али уједно није престајао он одговарати поглаварству, да не ће наређивати својим свештеницима да бришу из парохијских анаграфа дотична лица, пошто не сматра законитим пријелаз њихов у унију, исто као што није престајао сваки час жалити се губернијуму на незаконитости, што се чине у дрнишкој крајини. Лилијенберг међутијем увртио је био у главу да мора чим више унијата створити у Далмацији, те и покрај све оне цареке наредбе, отворено је штитио прозелитизам. Односаји ради овога између тога Лилијенберга и епископа Рајачића постали су били најружнији, и тај гувернер чак је почео био и пријетњама обраћати се Рајачићу, а овај пак најоштрије му одговарати. Мноштво званичних писама из тога доба свједоче о овоме. Да једно пишемо епископово Лилијенбергу да није, нити ће он наређивати својим свеш-

---

[42] Пресид. бр. 1984. од 9. новембра 1832. и губерн. бр. 19866/5449. од 14. новембра 1832. Ординар. бр. 792. и Еп. бр 96. г. 1832.

[43] Губерн. бр. 737/199. од 30. јан 1833., бр 1980/605. од 6. фебр. 1833., бр. 5085/1575. од 3. априла 1833., бр. 5628/1761. од 17. априла 1833., бр. 19638/6428. од 23. новембра 1833., бр. 21463/7014. од 11. децембра 1833., ордин. бр. 117. од 30. марта 1833., бр. 506. од 30. октобра 1833. и бр. 559. од 30. нов. 1833.

теницима да бришу из анаграфа оне тобоже поунијаћене, док се не поступи као што је он предложио, то јест, док се не одреди нарочита комисија, која ће просуђивати о превјерама, овај Лилијенберг најнемилије кори за то епископа, да се тобоже противи царским законима, пријечећи похвалне намјере дотичних да приме праву вјеру (la lodevole risoluzione di passare alla vera religione) и бранећи оне који су одани грчкој вјери (al grecismo), те императивним тоном наређује му за послједњи пут (per l' ultima volta), да одмах изда нужне наредбе свештеницима о брисању оних тобожњих поунијаћених, јер у противном случају да ће употребити круте мјере (misure di rigore) противу њега, и да кроз осам дана мора одговорити на ово писмо.[44] Али Рајачић није био човјек кога би лако запланиле пријетње, те послије неколико дана одговори Лилијенбергу, и одбијајући му најдостојанственије укор, обзнањује га, да се обраћа непосредно цару у Беч.[45] И то је Рајачић и учинио 7. марта 1833. год., изложивши цару најподробније све незаконитости, које се чине на штету православне цркве и на корист уније у Далмацији.[46] Сувремено пише Рајачић о овим догађајима и митрополиту Стратимировићу у Карловце, описује му све невоље што мора да трпи у Далмацији православна црква, жали се на Лилијенберга, који хоће на силу да га примора да повлађује унији, али каже, „азъ обаче умру прежде, нежели и малѣйше что отъ права моего попущу и противу совѣсти сотворю“, те моли митрополита, „да ни найменше о томъ не скорбите, ниже бриги имате; азъ бо всѣми силами дѣлаю, бдю и бодрствую, и Божіею помощію враги наша побѣдити надѣюся.“[47]

Ово архипастирско настојање Рајачићево да чува своју цркву и повјерено му духовно стадо, умјесто да му заслужи одобрење од људи којима је повјерена била Далмација, јер се то клонило на уздржање реда и мира у народу, то његово настојање узбудило је још јачи вјерски фанатизам код гувернера Лилијенберга, и у том фанатизму своме он је ударио у крајност противу православне вјере у Далмацији, у такву крајност, која је готово превазилазила мржњу некадашњег млетачког проведитора Петра Валијера противу православне вјере. Поводом горе-

---

[44] Пресид бр. 138. од 2. фебр. 1833., а испореди пресид. бр. 466. од 10. дец. 1832. и еп. бр. 106. и 107 од 21. и 29 децембра 1832.

[45] Еп бр. 20. од 16. фебр 1833.

[46] Еписк. бр. 26

[47] Еп. бр. од 20. фебр 1833.

поменутога Рајачићева писма, да он не ће наређивати брисање из парохијских анаграфа оних особа, које су силом и пријеваром увриштене у број унијата, и да се обраћа цару ради очитих незаконитости, Лилијенберг управи епископу 8. јуна 1833. год. ово пресидијално писмо:

„Писмом својим од 16. фебруара о. г. Ви сте ме обзнанили, да, прије него што извршите моју наредбу, а ради умирења своје савјести, подносите сву ствар на пресуду Његовог ц. кр. Величанства. Само с тога, што сам хтио очекивати потражено од Вас царско рјешење, а ради ничега другога, ја сам прећутао до сада. . . . Али видећи да Његово ц. кр. Величанство још ништа о томе одлучило, то налазим издати слиједеће наредбе:

„1. Именине оних Грка несједињених, који би у будуће прешли католичком јединству, не ће се више као до сада слати грчко-несједињеном епископу Рајачићу, него према тачном пропису закона слаће се средством окружнога поглаварства непосредно грчко-несједињеним парохима, чијој су јурисдикцији припадале особе које се у именицама спомињу, налогом да исти парохи морају обзнанити, да су те именице примили и да су дотичне особе избрисали из парохијских анаграфа.

„2. Ако би која особа, пошто је прешла у католичко јединство и споменута је у односној именици, која је била већ достављена грчко-несједињеном пароху, хтјела опет приступити у вјерске зборове грчко-несједињених, дужан ће бити дотични грчко-несједињени парох одбити такву особу и одмах о томе обзнанити окружно поглаварство.

„3. Тек ће у таквом случају смјети грчко-несједињени парох примити једног унијата или католика, ма којег он сталежа, положаја или пола био, у грчко-несједињено опћење, кад тај покаже да је добио писмену дозволу на то од окружног поглаварства.

„4. Али ту дозволу не ће моћи издати окружно поглаварство иначе, него на основу исправе католичког пароха, из које се види, да је дотична католичка особа, која хоће да пријеђе збору грчко-несједињених, била правилно поучавана у науци католичке вјере од свога пароха, унијатског или католичког, и то за шест седмица.

„5. По себи се разумије да правила, која се садрже у сада наведеној 3. и 4. тачки, важе такођер и за све оне Грке дрнишке крајине, који су до сада прешли у католичко-римско једи-

ство. Пошто пак имена тих особа нијесу била до сада још званично саопћена дотичним грчко-несједињеним паросима, то ја шаљем ц. к. окружном поглаварству оћу именицу, у којој су назначене све горепоменуте особе, наредбом истом поглаварству да га одмах достави односним грчко-несједињеним паросима на начин и ради сврхе, споменуте у 1. и 2. тачки.

„6. Дужност ће бити мјесних политичких власти да пазе, да поменута правила буду тачно извршена и да пријаве сваког прекршиоца истих правила окружном поглаварству, које ће о свему подробно обзнанити губернијум ради даљега поступања.

„Ја гојим наду да Ви, не само што не ћете чинити никакву сметњу да се ова правила изврше, него да ћете још својски настојати да тачно она буду изведена, и тијем да ћете ме поштећети да не будем приморан употребити строга средства, на која ме закон овлашћује, кад би се показала противност изведењу наредаба, која се према истом издају.“[48]

Писмо ово ми смо нарочито привели у дословном пријеводу, да се види до каквог је степена фанатизма дошао био даматински гувернер граф Лилијенберг, и исто је писмо толико јасно, да је сувишна свака наша ријеч о њему. Наредбу ову задарско је поглаварство најстрожије се старало да изведе у дрнишкој крајини, у којој по дотадашњим именицама биле су 152 особе, које су по рачуну политичке власти прешле биле из православне цркве у унијатство, и то: 95 у Кричкама, 33 у Бољцима, 14 у Дрнишу и 10 у Кањанима, од којих особа иста политичка власт саставила је двије унијатске парохије: једну у Кричкама са 119 особа и другу у Бољцима са 33 особе. А да су православни пароси поменутих мјеста морали одмах издати матрикуларне изводе тих особа, како би се могле оне уписати у анаграфе нових унијатских парохија, то је појмљиво само по себи кад се зна, да је пријетило тамницом сваком православном пароху, који би и најмању противност показао поглаварственом налогу. А како су ти и други унијати постали, ево шта каже у свом љетопису Сп. Алексијевић: „Крички и Бусовићу, првоме у Кричкама а другоме у Бољцима, требало је створити својих шљедбеника, да би могли оправдати пред губернијумом своје обећање да ће све православне Петрова поља обратити у унијатство. Губернијум је та два попа потпомагао новцем и својом протекцијом, само да им посао олакша и подигне углед у народу; а мјесне политичке власти имале су на-

[48] Пресид. бр. 842. од 7. јуна 1833.

редбу, да у свему им буду на руци и да народу покажу, како ће сваку погодност уживати, ако се одреку грчко-несј. пијене вјере и пријеђу у унију. У исто вријеме те су власти имале налог да кнеже православне свештенике у Петровом пољу, у Дрнишу и Косову и да им сваке сметње стављају у вјаховој служби. И ово су те власти ревносно чиниле, тако да су православни свештеници: Стеван Видосављевић, Спиридон Симић, Григорије Радуловић, Самуил Јанковић, Алекса Зелић, а по највише Макарије Вукалиновић, који су бранили свој народ од унијатских напасника и пријављивали епископу о свему што се ради, гоњени били и сваки час тужени као бунитељи народа, и ради тога стража им је непрестано око кућа била, да не би могли опћити са народом, а стража их је и у цркву и из цркве кући пратила. Тужиле би власти поглаварству сваки час и угледније православне Дрнишане, који би одбијали народ од уније, и подвргавале их повчаним глобама за сваку и најмању ријеч, као народне бунитеље. Особито су ово морали много да испитају: Јаков Мновић и синовац му Петар, који су живље показивали ревност своју за православну вјеру. У мамљењу народа у унијатство помагали су, осим власти и сердара и вицесердара, Бусовићу и попу Петру Крички · рицевидур од догане Лово Везић, који се у првима неунијатио био, и који је био управитељ беглука и државних пикета, те као такав давао би мјеста финанцијера, или службу на пикетима, оним особама које би прешле у унијатс, затијем Везићев зет, Тодор Шуша, који је такођер међу првима примио унију, неки Лово Субота и бољачки главар Јаков Бешевић. Било је доста спромаха, који су имали потребу и коре круха, те није тешко било са мало новца и обећањем државне службе примамити их на превјеру, а свештеници наши под стражом и скучени, нијесу имали могућност да одврате сваког богаља од уније, и кад би то чинили или проповиједали у цркви народу да не посрне у вјери при тадашњим искушењима, шпијони би то одмах пријавили властима, и свештеници би ти тада кажњени били, или би морао епископ да их премјешта на друге парохије. Највише су успјели у своме послу унијатске вође и мјесне политичке власти тада, кад је ради неродне године послато било из задарског губернијума доста новаца и жита, да се разда потребнијима. Новац се овај давао у Дрнишу само католицима из оближњих села, а од православних добивали су потпору повчану само они, који би пошли код дрнишког фратра и потписали се или крст ставили на неку хар-

тију да ће се поунијатити. Није много било који су то учинили, али ипак неки то урадише, да од глади не скапају они и породице им. Било је и ово, да дође код фратра један православни, пуки сиромах, са изјавом да ће се потписати на оној хартији, и фратар би му дао цедуљу, по којој је на претури добивао неколико форинти, и кад би му казали, да ће му и још дати, ако донесе од фратра цедуљу да се потписао и за све своје укућане, тада би онај сиромах то учинио, и одмах добио још новаца. И оваквих случајева није био само један, него више, те се тако накупио приличан број поунијаћених и у другим још селима, осим Кричака и Бањака. Жалосно је чути шта казује сиромашни наш народ у дрнишкој крајини, како га гоне ради вјере своје и шта све употребљују да их присиле на унијатство."

Ово што смо ми овдје исписали из Алексијевићевог летописа, све је то од ријечи до ријечи сушта истина, јер то исто казују у својим званичним извјештајима тадашњи пароси из оне крајине, а то спомиње подробно у једној молбеници својој на цара епископ Рајачић, исто као и наслѣдник Рајачићев епископ Живковић.

Поводом писма оног Лилијенберговог од 7. јуна 1833. г., које смо горе привели, Рајачић се обрати 24. истог мјесеца опет цару, жалећи се на гувернера и молећи за царску заштиту православним далматинским својим поданицима.[49] И цар је уважио жалбу Рајачићеву, и 6. марта 1834 г. прогласио још један пут, да православни у Далмацији морају бити слободни у исповиједању вјере своје.[50] Али тада се догодио један случај у Дрнишу, који ће још више да отешча положај православних у Далмацији.

5.

Између разних лица, која је поп Петар Кричка завео у унијатство, био је и неки Јован Кашић речени Керић из Житнића, који је служио у поповој кући као момак. Томе своме момку обећа Кричка, да ће му израдити мјесто финанцијера у Дрнишу. Служио је овај момак добро Кричку и угађао му, само да би му испунио обећање. Дуго је времена прошло, али никако да онај момак добије жељено мјесто, премда је чешће о томе спомињао господару. Једнога дана нешто љуће му напомене обећање и пребаци му да га вара. Ово наљути Кричку, који опсује момка, избије га и отера из куће. Увријеђен тај

[49] Еп. бр. 66. од 24. јуна 1833.

[50] Губерн. бр. 6061-2041. од 11. априла 1834.

момак, запријети Крички, да ће му се осветити. И збиља је то и извршио. Кад је Кричка слиједеће недјеље, 1. марта 1834. год. ишао у Дрниш да служи мису, дочека га недалеко од села онај момак његов Керић, испали из пушке у попа и смртно га рани, тако да је послије мало времена и умрô у Дрнишу. Усиј онај Керић сакрити се за први мах у планину, и затијем умакне преко границе у турске земље.[51] Кад је овај догађај пријављен губернијуму, заведена је била одмах најстрожија истрага противу свију вићенијих православних у Дрнишу и околини, за које се могло сумњати да су можда подговорили онога Керића, да убије попа Кричку. Између осталих одведени су били у Задар у криминалну тамницу: косовски парох Макарије Вукадиновић, поп Спиридон Симић из Орлића, веленосједник дрнишки Јаков Миовић и његов синовац Петар Миовић. У Задру су држали у тамници Вукадиновића за близу три године, а осталу тројицу по једну и двије године, и тада их све пусте на слободу. Како је тај суд судио ми не знамо, али знамо да је Вукадиновић послије неколико година одликован био од цара аустријског крестом за заслуге, и према томе оправдано је оно што пише Вукадиновићев биограф, да је у овом убијству само потвора била.[52]

Кад су послије оног убијства агенти уније успјели уклонити из Дрниша и околине му главне бранитеље православља, тада су тим агентима слободније биле руке у прозелитистичкој радњи својој. Пређашњем фанатизму њиховом противу православне вјере сада се придружио и пркос уз жељу да освете убијство попа Кричке; и ако су прије безобзирно отимали људе православној цркви, сада тај безобзир већ граница имао није, и ко се није хтио на добру вољу поунијатити принуђавали су га силом, истичући, да је сукривац оном убијству и да је не-

[51] Ми смо ово написали по ономе, што је прибиљежио о овом догађају у своме љетопису Спир. Алексијевић. Неки J. C. у својој књижици „Uskršnja poslanica pravosl. episkopa Nikodima" (Zadar, 1896.) спомиње такођер овај догађај на основу једног дописа, којим окружни комесар Пакић шаље извјешће криминалној комисији у Дрнишу о истрази поведеној поводом овог убијства; и како тај J. C. пише (стр 40), онај Керић (унијат) није убио унијатског попа из личне освете, него да је имао много сукривача, и да су ти „mnogi sukrivci bili utamničeni, a neki i osudjeni", а ти сукривци су без сумње: Вукадиновић, Симић и оба Миовића. Ми нијесмо видјели списе односнога процеса, али знадемо, да није нико ради оног убијства био „osudjen", него да су она четворица и много других људи били у истражном затвору за много времена, и да су затијем сви пуштени на слободу, јер се није могло доказати да су „sukrivci". За остало види горе у тексту.

[52] Срп.-далм. Магазин за 1864. годину стр. 140.

вјеран држави. Управо страшно је било, што се радило у Петровом пољу са православнима, а особито са свештенством, и слика, коју нам о томе Алексијевић црта, не може бити прља. Још у другој половини 1832. године положен је био темељ двјема новим црквама за унијате у Кричкама и Бољцима. У фебруару 1833. год. градња ових цркава била је обустављена;[53] али сада се то грозничавом брзином радило и за мало односно времена подигнуте су биле двије високе и лијепе унијатске цркве, а 19. и 20. фебруара 1835. г. посвећене.[54]

Да је Рајачић морао више него ико други осјетити срдбу гувернера Лилијенберга поводом онога догађаја са попом Кричком, разумије се само по себи, кад знадемо какав је безобзирни тон узео био овај гувернер у послједње вријеме у дописивању са епископом, што овај није хтио да повлађује унији. Четири су гувернерова писма позната, која је он Рајачићу управио за неколико дана послије онога догађаја, и сва су она написана у најљућем тону. Особито је такво гувернерово писмо од 7. априла 1834. год., у којем говори о оном убијству, и како се неки православни радују што је погинуо онај поп и ружно говоре о римокатоличкој вјери, те упозорује епископа на његову заклетву и налаже му, да мора одмах издати окружницу на свештенство и народ, да се нико не усуди шта ружнога рећи о римокатоличкој цркви.[55] Епископ је одмах одговорио том гувернеру на начин најдостојанственији;[56] и морао би био затијем нову борбу с њим да издржи, да није у то исто вријеме стигла Рајачићу вијест да је царском одлуком од 5. априла 1834. год. именован за Далмацију нови епископ Пантелејмон Живковић, а он да је премјештен у вршачку епархију.[57] Овијем се Рајачић ослободио оне борбе, коју ће у обрану православне цркве у Далмацији имати да издржи наслједник му епископ Живковић. Па прије него што о томе говоримо, да споменемо о још једном питању, којим се за свог епископствовања у Далмацији Рајачић бавио, а ради уређења епархијске управе.

---

[53] Писмо од 22. фебруара 1833. Рајачићево митроп. Стратимировићу.

[54] Franz Petter (Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen. Gotha, 1857.) каже (S. 159): „Die Kirchen, welche die Regierung den beiden unirten Gemeinden: Kričke und Baljke erbauen liess, sind, sowohl von innen als von aussen, die schönsten Landkirchen Dalmatiens, und kosteten angeblich 50.000 Gulden“.

[55] Пресид. бр. 639. од 17. марта 1834., бр. 698. од 24. марта, бр. 757. од 3. априла и бр. 830. од 7. априла исте године.

[56] Еп. бр. 15. од 15. априла исте године.

[57] Пресид. бр. 910. од 18. априла 1834

6.

Као што знамо, Наполеон I. одлуком својом од 19. септембра 1808 одредио је био, да буде у Далмацији и епископска консисторија (капитул), а декретом 24. јула 1810. били су именовани и односни консисторијски чланови.[58] Али ову консисторију са тим члановима њезиним ми нијесмо никад видјели на раду. Рајачић је хтио и питање о консисторији да оживи и да у дјело приведе оно, о чему је царска одлука постојала и што је дакле имало право да постоји. Прије него што ће код владе радити о установљењу консисторије, Рајачић се у новембру 1830. год. обратио митрополиту Стратимировићу, описао му шта је под француском владом у Далмацији одређено о консисторији, и како те консисторије ни до данас код епископа нема, те моли га за упуство о томе, како би могао ово остварити, а и за мишљење о оној консисторији, или капитулу, који је декретиран био од цара Наполеона.[59] Стратимировић је упутио Рајачића, да далматинску консисторију устроји по обрасцу буковинске.[60] Посао је овај тада Рајачић покренуо код далматинског губернијума; и тадашњи гувернер Томашић, који је, као што знамо, вољан био да у свему помогне добром уређењу и напретку православне цркве у Далмацији, поткријепио је био односну епископову молбу, тако да је већ 24. маја 1831. стигло из Беча начелно одобрење консисторије за далматинску епархију и позван је био епископ да поднесе детаљирани предлог о консисторијском уређењу.[61] Али мало времена послије тога наступила је Лилијенбергова влада у Далмацији, и неколико мјесеци затијем појавише се оне унијатске работе, те је услијед тога и застао посао о организацији консисторије. Покренула се опет ствар тек у децембру 1833. г., кад је имао епископ Рајачић да пријеђе на неку епархију у Мађарској. Митрополит Стратимировић писао је 25. септембра те године Рајачићу да мора настојати, да се устроји консисторија, која би могла водити епархијску управу, „аще нужда взыщотъ да вы прежде съмо поселитеся нежели новый епископъ далматійскій высочайше именуется.“ Услијед овог позива Рајачић поднесе сједињеној дворској канцеларији у Беч 2. децембра 1833. потражени још пре двије године предлог о организацији консисторије, и то по обрасцу

---

[58] Види бил. 16. и 34. на стр. 483. и 494. ове књиге.

[59] Еп. бр. 585. од 26. новембра 1830.

[60] Писмо од 22. јануара 1831. Ордин. бр. 87. г. 1831.

[61] Губерн. бр. 10161/2746. од 23. јуна 1831.

буковинске консисторије. По томе предлогу консисторија се имала састојати, осим епископа као предсједника, од 6 чланова редовних, једног актуара, два канцелиста и два послужитеља. Од редовних чланова, један је имао бити архимандрит, један игуман, два протојереја и два јереја. За та мјеста Рајачић је предложио за архимандрита: тадашњег протосинђела Симеона Тркуљу, за игумана: Силвестра Вучковића, за протојереје: Јакова Поповића и Теодора Шушића, за јереје: Ђорђа Вујновића и Николу Плавшу; за актуара: діакона Стевана Кнежевића, за српског канцелисту: Спиридона Поповића, а за италијанског канцелисту: Пахомија Бусовића. И сви ови да буду плаћени из државне благајнице, и то: архимандрит са 2400 фор., игуман и два протојереја, сваки по 400 фор. два јереја и актуар, сваки по 300 фор., и два канцелиста, сваки по 180 фор. годишње.[62] Савремено је Рајачић написао о томе и Лилијенбергу, молећи га да ствар препоручи бечкој дворској канцеларији; а то је значило већ, да од тога свега ништа бити не ће, као што и није било, јер ни за Лилијенбергово доба, а ни за много година касније у Далмацији никакве консисторије није било.

Покренуо је био Рајачић питање и о томе, да би могао имати једног архимандрита при епископском двору, који би био први помоћник епископов у епархијској управи и замјењивао епископа у свима пословима управе. То је Рајачић покренуо у мају 1832. године, дакле кад је у највећој ватри била борба између епископа и Лилијенберга поводом превјере она два свештеника: Кричке и Бусовића, и наравно је да је гувернер осујетио епископово настојање и о тој праведној ствари.[63]

Као што се види из свега што смо до сада о епископу Рајачићу привели, за пет година свог епископствовања у Далмацији он је много започео и много хтио да за добро православне цркве уради, али, осим клирикалне школе, у ничем није успјео, а то све по кривици фанатичког тадашњег далматинског гувернера Лилијенберга.

7.

Епископ Јосиф Рајачић пошао је из Далмације за Вршац 8. маја 1834. године, и епархијску управу, до доласка новог епископа Пантелејмона Живковића, примио је протосинђел Си-

[62] Еп. бр. 96. од 2. децембра 1833.

[63] Ордин. бр. 319. и 631. од 3. априла и 28. августа 1832. и губерн. бр. 7803/2088. и 20043/5525. од 16. маја и 21 новембра 1833.

мсон Тркуља. Овога свештеника из крштатске епархије позвао је био Рајачић к себи у Далмацију и поставио га за катихету у задарској гимназији, а 25. марта 1831. год. произвео га у Задру за протосинђела. У незгодно је време примио овај протосинђел управу епархије: и ако је тежак био положај Рајачића, као епископа, при вјерском фанатизму који је тада владао у губерниском дијеру противу православне вјере, и ако је један епископ могао мало да уради у обрану вјере, тијем је мање могао ита да учини један администратор епархије без епископског авторитета, као што је био Тркуља. Неколико је само мјесеца управљао епархијом Тркуља и за то вријеме у званичним списима нема ништа, што би показивало особиту какву дјелатност његову, коју би требало забиљежити.

Унијатски агенти у Петровом пољу терали су свој стари посао, али са мање успјеха него ли прије, јер је народ познавао зле намјере њихове, а и свештенство је наше бодро пазило и чувало своја духовна стада. На велику Госпојину црквена је слава у Дрнишу, као и данас, и те (1834.) године слегло се било више него обично православнога народа из свију оближњих парохија. Дошло је било тада и много свештенства нашега, да увелича црквену славу и да укријепи народ у вјери и постојанству према православној цркви у тадашњим великим искушењима. Ово је пало у очи агентима уније, јер то им је кварило посао, те оптуже 5 наших свештеника: Антонија Радуловића, Николу Плавшу, Симеона Илића, Григорија Радуловића и Марка Кричку, да су говорили у народу противу уније. Губернијум поводе ради овога на одговорност епархијску управу, и да оправда присуство оних свештеника у Дрнишу поменутога дана.[64] Одговорено му је било и доказано, да су се исти свештеници владали сасвијем у реду и само су говорили о оданости, коју мора сваки имати према вјери и цркви својој.[65] Послједицом је овога било то, да је по налогу губернијума морао бити послат са парохије у манастир Драговић јеромонах Симеон Илић.[66]

И премда није гувернер Лилијенберг издавао особитих наредаба у обрану уније у овим мјесецима, осим ваљда оне да се укори попадија бањачког православног пароха Зелића, што је јавно с прозора псовала унијате,[67] ипак је он нашао прилику

---

[64] Губерн. бр. 16034/4078. од 5. новембра 1834.

[65] Орд. бр. 834. од 8. децембра 1834

[66] Орд. бр. 979. од 31. децембра 1834.

[67] Предсд. бр. 1080. од 13. маја 1834.

показати, колико је мржње гојно наспрам православне цркве. Скрадињани су на дан св. Спиридона (1833. год.) као дан црквене славе, носили литију по вароши. Ради овога тужени су били, и црквено туторство позвано је било да то оправда, и уједно да буде за то опóменуто од епархијске управе. Управа је ова то и учинила и уједно спровела односно туторско оправдање, у којем се наводи, да је Скрадињанима она литија дозвољена одлуком бившег млетачког проведитора у Далмацији Гримани од 22. септембра 1754. године и према томе да истом литијом они нијесу ништа незаконитога учињели. Лилијенберг је нашао за добро одбити то оправдање истичући да се она проведиторска одлука тиче времена, кад су православни Далматинци тобоже сједињени били са римском црквом, а не одијељени од те цркве као што су сада, и да православна црква (la chiesa greco non unita) у Далмацији данас у својим богослужбеним обредима мора бити ограничена само на црквене ограде; на похваљујући епархијску управу што је ради оне литије опоменула туторство скрадинско, препоручује јој да пази, да се у напријед сличне ствари више не догађају.[68] Алексијевић спомиње у свом љетопису да је Лилијенберг то исто покушао био и ради литија у Шибенику и Дрнишу о великој Госпојини, али о томе међу званичним списима нема никакве биљешке.

У ово вријеме заведена је и још једна новост, која је вријеђала духовна права епископа и која се ничим не даје оправдати. У августу 1834. год. свршавала је прва школска година клирикалне школе и тада се имао држати годишњи испит клирицима. Лилијенберг употребио је и ту згоду да омаловажи епархијску духовну власт, те објави да је наредио окружном поглаварству да расположи, како би на том испиту, искључиво свештеничке школе, присуствовао и сремски претор, да води контролу о томе шта се у тој школи предавало.[69] И тој наредби требало се покорити.

У децембру 1834. године стигао је у Далмацију нови епископ Живковић, и 26. истог мјесеца била је у Шибенику свечана епископска интронизација.[70] Тада је свршила и Трку-љина управа.

---

[68] Губерн. бр. 9019/3065. од 28. маја 1834.

[69] Губер. бр. 11219/3823. од јула 1834.

[70] Срп.-далм. Магазин за 1836. стр. 109. и за 1864. стр. 141—145.

8.

Епископ Пантелејмон Живковић, бивши раковачки архимандрит, дошао је противу воље у Далмацију, и само с тога, што је морао послушати митрополита Стратимировића, који га је предложио за епископа далматинског. Ни два мјесеца није још био провео у Далмацији, и он се у једному приватном од 4. фебруара 1835. жали на своју судбу, која га је довела у Далмацију, и почео је радити да буде премјештен у Будим, куда „бы се онъ рѣшио до нужде и нѣвнице потегнути ... само да се одавде како опростимъ.“[71] Не може се инак зато рећи, да он није радио ништа за далматинску епархију. Вријеме је тада било, кад је требало бранити православну цркву у Далмацији од уније, и Живковић је то енергично и свјесно радио. Ону једну годину дана, што је провео у Далмацији као епископ, једино тијем се послом и бавио.

Прије свега хтио је да од подручног му свештенства подробно извјештен буде о стању уније у дотичним парохијама и о томе, како уводе ту унију. Ради овога он потражи 16. јануара 1835. год. односне извјештаје од свештенства окружним писмом својим, које извјештаје он послије мало времена од свију и добије. Одмах тада отпочне дописивање са владом, и задарском и бечком. Између добивених извјештаја примио је један и из Врлике, да се и тамо почела ширити унија, тако да су сада заражене биле три парохије: кричанска, бањачка и врличка, и требало је сада епископу чувати, колико да скучи заразу у тим парохијама, толико и да она не пријеђе и у друга мјеста.

Живковићево дописивање са задарском владом за прва три мјесеца његова епископствовања, у којем се дописивању приказује тадашње стање уније у Далмацији и све што су дотични радили да се она чим више распространи, садржи се у Живковићевом званичном писму од 13. априла 1835. год. управљеном у Беч врховном канцлеру графу Митровском. То писмо ми овдје у дословном пријеводу приводимо, јер он расвјетљује најтачније развиће и тадашњи положај уније у Далмацији:

„Исти предмет, који је потакнуо мога преднасника у служби, да поднесе многоврсне жалбе на подножје царскога престола, приморава и мене, и ако то ја дубоко жалим, да се и ја сада најсмјерније приближим високој особи Ваше Преузвишености у чврстом увјерењу, да ће ваше племенито мишљење и позната правдољубивост бити склоњена да узме у обзир моје представке

[71] „Глас Истине“ за 1885. бр. 7. стр. 55—56.

у погледу многобројних увриједа, које су нанесене мојим једновјерницима у овој провинцији, и да на обрану њихову предузме одлучне мјере.

„Заметнута унија у Далмацији 1832. године, одметнућем од православне вјере двојице свештеника у дрнишком срезу, раскинула је на начин достојан сажаљења пређашње тако срећно постојеће братско јединство између православних и римокатолича, што је на жалост у даљем свом напредовању јасно на површину избило. Већ прва употребљена средства да се православни становници онога краја за унију задобију, довољно показују, како се мало обзира имало на унутрашње освједочење и на слободну вољу оних, које су наводили на превјеру. Доказивало се људима, који прије за унију ни слушали нијесу, да између уније и православне њихове вјере нема никакве разлике, да ће они и примивши унију моћи као и прије похађати своје парохијске цркве, да су њихови потписи само за то потребни, да би могли остати и на даље на својим парохијама они свештеници усркос епископу, који је хтио да они више не буду на тим парохијама. То је било сјеме непрекидних трзавица и узајамног неповјерења, које је заврглo мржњу и фанатизам између православних и римокатоличких поданика Његовог Величанства, и што је морало да обрати на себе цареву пажњу. Кад су поменути људи разумјели да су заведени били, узрујаше се ради насиља на њихову савјест и навалише тужбама на надлежне власти; али те тужбе имадоше ту пошљедицу, да оне биједне људе, усркос њихових јавних противних очитованьа, средишња провинцијална власт хоће и до данашњега дана да сматра за унијате.

„Губернским декретом од 31. јула 1833. год. бр. 12533/2240 проглашен је §. 318. каноничкога права као једина норма, која у напријед има важити при промјени вјере. Од тога доба почеше сваким даном множити се средства завођења и подговарања православнога народа, која су средства циљала на ништа мање, него да поткопају православну цркву у овој провинцији и да створе прозелитà, а згоду за то пружао је сада понајбоље поменути губернски декрет Пошто је по реченом параграфу доказ о прелазу некатолика к господујућој цркви почивао једино на свједочанству римокатоличког пароха, то се почело наводити људе на изјаву пред унијатскам свештеником да пристају на унију свима могућим средствима: подмићивајући их новцем и житом, и обећавајући им, да ће добити разне јавне службе или радње, а врло често плашећи их и пријетњама; а

кад послије не би ти људи добили обећану награду, и пошто изјаву своју о пристајању на унију они нијесу чинили по слободној вољи и освједочењу, него подлажући се оним срествима, која су сада споменута, а која су забрањена и царском одлуком, која се садржи у дворском декрету од 24. маја 1832. бр. 906., то се одмах затцјем догађало, да су се ти исти људи кајали за свој пренаглени корак и жалили се на вјерско насиље, подпапајући ради тога насиља тужбе и претурама и ординаријату, и једногласно очитујући да они желе умријети у прадједовској вјери својој. А да овакви догађаји изазивљу само немире, подозрења, вјерску мржњу, па и очајање, о томе на жалост пружају јасан доказ бучне сцене, које се прије неколико мјесеци збише у Врлици, тако исто и убијство попа Кричке, које је учинио један унијат, као и недавна исељења многих особа у пограничну отоманску царевину.

„Ја сам дошао овамо 24. децембра прошле године, и није прошло било тек неколико дана, кад почеше сваки дан долазити у мој стан многи људи, од којих већи дио подносио је жалбе да су силом приморани на унију, други пак да су непрестаним гоњењима изложени, што не ће да се унијате; и ова су насилничка дјела умножила се особито при овогодишњој глади, којом се вјерски заводиоци згодно служе за остварење својих намјера, те ме то приморало да на пресидијално писмо далматинског губернијума од 9. јануара о. г. бр. 2469. поднесем о свму овом поштану моју представку.

„Ова два списа, заједно са шест других о истом предмету, подносим овдје В. П. на увиђај. Између ових послједњих два су, који садрже специјалне случајеве и који приказују вијерну слику многоврсних неправда, што се чине мојим једновјерницима.

„Ови преварени људи, већином из најсиромашније класе народа, приказују слику, која срце пара и која мора до суза тронути сваког вијерног поданика царева, исто као и сваког пријатеља човјечанства. Као што јасно свједоче њихове изјаве, нема једног између њих, који би био добровољно и из освједочења приступио к унији. Најочигледнији доказ о истинитости наведенога пружа између осталога свима позната околност, што већина оних особа, одкад је изнуђено било брисање њихових имена из православних парохијских анаграфа, не посјећују ни једне цркве, нити приступају светим тајнама, и ово послједње е тога разлога, што православни пароси, на које се они ради тога уз годишње постове обраћају, не смију давати им свету тајну.

„А да се поменутим насилним срествима служе и ц. к. чиновници, о томе у један глас сви моји једновјерници свједоче. Господин претор Бурати, Јован Везић, сердар Пини и опћински начелник Пленковић, сви из Дрниша, то су особе, на које се народ највише жали. Овој господи недавно су се придружили у Врлици опћински начелник Полети и сердар Шупук, а у Сињу господин претор Пелегрини-Данијели. Особито ја морам В. П. истакнути овог посљедњега, који је прошлога мјесеца запријетио православном врличком пароху Никифору Ковачевићу, да ће бити лишен парохије, ако устраје употребљавати за вријеме постојеће глади жито и друге помоћи само у корист оних његових парохијана, који изјаве да не ће у унијате.

„У Врлици од близу три мјесеца, између осталих тамошњих породица особито се одликује породица Новаковић у прогањању мојих једновјерника. Тако су од исте породице двије особе, Миша и Нана, у споразуму са унијатским свештеником Бубановићем придобили неког Јована Костура, који је врло замамним срествима пригрлио унију (али о којој сада не ће ни да чује) и којега су оне особе тајно овластиле биле, да раздаје жита, вина и т. д. православнима, који се потпишу за унију, обећавајући му да ће му израдити од владе богату надокнаду за све ово, што он од свог иметка изда на поменуту сврху. Костур је то и учинио, али никога није могао наговорити на унију. Па и поред тога ипак намјештен је сада у Врлику унијатски свештеник, чије борављење ја морам сматрати ту сасвијем незаконитим и неоправданим, обзиром на сигурност и на мир, који врло лако може бити порушен при ватреном темпераменту тамошњега народа и при чврстој оданости његовој к прадједовској вјери.

„Према заклетви коју сам на царском подножију положио и према пастирској служби својој, видећи толике неправде и ружна дјела, која се чине са православним народом, ја сам сматрао за своју свету дужност издати подручном ми свештенству у дрнишком срезу односну наредбу, да прије него што изврше писмене позиве ц. к. претуре ради брисања из парохијских анаграфа дотичних особа, испитају те особе у присуству два свједока о побуду њиховом на прелаз из једне вјере у другу, да би се тијем за будуће предупредиле жалбе и тужбе на вјерско насиље; јер се јасно показало у течају времена, да они исти људи, за које је јављала претура да су иступили из правосла-

вје вјере и примили унију и да их дакле треба брисати из православних анаграфа, клели су се отворено и гласно, да они никада ни помислили нијесу о напуштању своје вјере. Услијед ове моје наредбе свештенству ја сам примио два писма од губернијума, на која сам одмах и одговорио, и у том одговору свом понизно сам оказао: да процедура, коју прописује губернско писмо од 31. јула 1833. бр. 12533/2240, а на основу §. 318. каноничкога права, сама за то је згодно да умножи каквоћу и количину већ употребљених насилних средстава, којима се особито има приписати постојећа забуна и трзавица, а и дубоко усађена данашња вјерска мржња између православних и римокатолика; да речени параграф не може се правно приложити за Далмацију, пошто политичко-црквени закони нијесу ни до данас још проглашени у овој провинцији, него је њихово проглашење чак и обустављено било губернским декретом од 27. јула 1830. бр. 14112; да се пети поменути параграф тиче само акатолика, који се налазе у аустријским њемачким наслједним земљама, и да се у акатолике не могу убројити и православни Далмације, као што то изрично напомиње царска одредба од 16. марта 1834.; и најпослије, да би, слиједећи и даље поступати у Далмацији по оном параграфу, само се још више умножиле постојеће смутње, — те на основу свега тога ја сам понизно предложио: 1. да сви они, који су од почетка уније у овој провинцији и до данашњега дана приказани властима, као да су прешли у унију, а који се сада жале на насиље савјести, буду испитани од једне мјешовите комисије, у којој ће бити и један римокатолички и један православни свештеник, и 2. да би се установила једна тачна норма, по којој би се у напријед савјем поуздано могла констатирати слободна воља оних, који би у будуће жељели из православља прећи у унију.

„На ово моје понизно писмо примио сам од губернијума налог, да морам одмах опозвати налоге, што сам већ издао био подручном ми свештенству. Ово ја нијесам могао учинити, него сам поднио нову представку у пређашњем смислу, потврдивши још једном своје увјерење, да су дотичне жалбе мојих једновјерника толико значајне, да треба свакако да оне испитане буду од надлежне комисије, у којој би био по један свештеник православне вјере и римокатоличке вјере, и то тим прије треба да та комисија ово испита, јер је много јавних чиновника оптужено, да се баш недозвољеним наметањем уније и насиљем на савјест православних, то због тога може се бојати, да ће ти пети

јавни чиновници, слиједећи досадашњем њиховом поступању, остромашени садањом главу и од њих већ доста престрашени народ, даљим устрашавањем или разним обећањима још више спрјечавати у слободном исповиједању вјере. „Да се ово предупреди, да се правди задовољи и да се запријече даљи немири и народна узбуђеност, неопходна је потреба да свима оним људима, који су придобивени били на унију средствима, забрањеним царском одлуком од 24. маја 1832. буде призната слобода савјести и с тијем скончано слободно исповиједање њихове прадједовске вјере, и то тијем више, што они до данас нијесу никакво уницјатство вјероисповиједање положили, и дошљедно не могу се сматрати за праве уницјате. А новоустановљена норма губернска, по којој не ће више дотична претура, него надлежно окружно поглаварство издавати православним народима наредбе да бришу из својих анаграфа пријављене уницјате, у суштини је сасвијем једнака пређашњој норми, јер ће се и ове наредбе ослањати само и искључиво на једностраним пријавама, које о томе подношаји буду уницјатски свештеници, који су у овоме послу највише и интересирани.

„Па пошто досадање моје дописивање са далматинским губернијумом о овом преважном питању није кадро да доведе ствар до жељене и толико спасоносне циљели; видећи при томе, да она процедура, која се до сада употребљавала на основу више споменутога параграфа, нема у себи моћи да очува од свију оних насртаја повјерено ми духовно стадо, него још она погномаже да дотични могу лако, без казне и самовољно уносити православне у лисице уницјата, и недозвољеним средствима радити за унију, и пошто то само даје повода да се множе оне тужбе, које ми сваки дан подносе моји једновјерници на насиље савјести, пријечећи ми на тај начин да се бавим како што би требало унутрашњом епархијском управом и присиљавајући ме да само о унији мислим и да својим жалбама ради уније узнемирујем висока мјеста, — принуђен сам отворено казати В. П., да ми ово велику бригу задаје за будућност повјереног ми народа, те замолити В. П. да благоизволи заузети се код Његовог Величанства за моје једновјернике, који су лишени сваке утјехе, како би одређена била једна нарочита политичко-духовна компенија, која би потанко и одмах имала да испита тужбе и жалбе оних, који су од дотичних власти означени као уницјати а у самој ствари то нијесу, као и у опће жалбе православних поданика Ј. В. против насиља на вјерску свијест,

те да би се одредиле сталне мјере, како би у опће православни Далматинци били обезбијеђени против сваког самовољног поступања, насиља на савјест и гоњења, и како би им се умјесто данашњег страха и мучења повратио прећашњи душевни покој, задовољство и срећа, што уживају сви мјерни народи, који су под славним аустријским скиптром.“[72]

Живковићево писмо ово, као што се види, показује да јасније не може бити, како се унија у Далмацији заметнула и какним се ружним и ниским средствима она заводила, а све sub auspiciis далматинског гувернера, грофа Лилијенберга, који се знао за времена постарати, да поменута епископова молба канцлеру Митровском остане неуважена. Маја 25. исте године објавио је губернијум ординаријату у одговор на оно Живковићево писмо, да мора и у напријед важити досадашња норма о примању унијата, и да епископ мора одмах оставати своју наредбу издану свештенству, да не издају матрикуларне изводе о пријављеним унијатима, и тијем наравно одбивен је и онај епископов предлог о мјешовитој комисији за примање унијата.[73] Писао је послије тога Живковић и губернијуму у Задар и сједињеној дворској канцеларији у Беч, жалећи се на неправде и молећи да се не прогони православна вјера у Далмацији, као што је она збиља тада прогоњена била, али ништа му то није помогло. Најпослије одлучи сâм поћи у Беч и лично приказати тамо тегобе своје, као православног епископа и жалосно стање, у којем се налазе православни Далматинци ради вјере своје. Ову своју одлуку он и остварн, и 30. јуна исте 1735. год. крене у Беч.

У Бечу је Живковић провео около два мјесеца, радећи гдје је год могао у заштиту православне вјере у Далмацији. Помагао му је у томе савјетом и митрополит Стратимировић, који се тада налазио у Бечу. Био је Живковић и код цара. И ресултатом тога његовога путовања био је овај губернски декрет, управљен 16. септембра исте године ординаријату у Шибенику:

„Услијед представке господина епископа Живковића поднесене Његовом Величанству у погледу мијењања вјере православних, изволило је Њ. В. 21. августа ове године наредити, да се мора у највећој тачности и беспристраности испитати и по закону пресудити о свакој жалби, коју би један или други

---

[72] Орди. бр. 279.

[73] Губ. бр. 9581/3632. г. 1835.

православни подпио ради принуђавања на унију, у коју он није желио никада пријећи.[74]

Ова царска одлука могла је утјешити православне Далматинце, јер је она могла запријечити сваку самовољу агената уније наспрам православних. Али је Лилијенберг нашао начина да лиши православне Далматинце те утјехе.

Мноштво тужаба поднесено је било од стране разних преваром или силом поунијаћених, у којим се тужбама износило, како поједини чиновници употребљаваху новце, одређене за помоћ сиромасима, и разна обећања дотичнима, који би пристали на унију а према онима који нијесу хтјели пристати на унију употребљаваху пријетње и друго. Поводом ових тужаба губернијум је наложио комесару Стрмићу, да има подробну истрагу учинити о свима тим тужбама и свакога посебно на записнику испитати, те свој рад подницети губернијуму ради односне пресуде Тај је налог онај комесар Стрмић извршио, и на основу његовог извјештаја губернијум је саопћио ординаријату ово: 1, да није истина да су православни били искључени од оних материјалних помоћи, које су власти раздавале у вријеме несташице; 2, да тужбе ради обећања, или пријетња, што би били чинили поједини чиновници, нароси или други, како би тијем привољели православне на унију, све те тужбе показале су се без темеља, и дакле нема се основе поступати противу оптужених; 3, да је наређено задарском окружном поглавару да поступа по закону са оним православнима, од којих се неки већ налазе у криминалној тамници, за које се доказало да су потворили дотичне чиновнике, парохе и друге; 4, да се доказало при истраживању, да се неки већ поунијаћени повратише опет на саевијем незаконити начин у пређашњу вјеру, без очувања прописаних правила, и да ова страшна самовоља мора сада престати, него да морају они који хоће да иступе из унијаства, подврћи се за шест седмица поучавању код унијатског свештеника, који ће о томе обзнанити надлежно поглаварство.[75]

Овако је писао губернијум ординаријату 2. октобра, а седам дана касније жали се на православне парохе: врличког и драговићког, што не ће да пошаљу матрикуларне изводе од 110 особа, које се у оним парохијама поунијатише, те наређује ординаријату, да они нароси морају то одмах учинити.[76] Епи-

---

[74] Губ. бр. 17282/6299. г. 1835.

[75] Губ бр. 18551/6721 од 2. окт. 1835.

[76] Губ. бр. 18502/6714. од 9. окт. 1835.

сто је против овога протестирао, наводећи све незаконитости, које су почињене биле да се састави попис оних особа, и како ни пети дио петих није по својој вољи пристао на унију, а више је од половине нејаке дјеце и у међе малољетних: али то није ништа помогло јер су драговићи и врлички свештеници морали издати ове изводе, иначе су одмах имали бити одведени у тамницу. Пароха врличког Никифора Ковачевића то је и снашло, исто као што је то снашло мало прије пароха кричанског Григорија Газуловића. Прави терор је владао тада у дрнишком и врличком срезу. Ко се није хтио потписати или изјавити за унију, тај је гоњен био немилосрдно, и тужен као бунитељ народа и као противник државној власти. До краја новембра бројали су силници у поменутим срезовима 326 особа да су прешле у унију. И тада су уређене биле три самосталне унијатске парохије: у Кричкама, Бољцима и Врлици, и подређене крижевачком унијатском бискупу. Свака је од тих парохија имала свог засебног унијатског свештеника, а врлички унијатски парох (Дуликравић) имао је и капелана (Љубатовића). У Кричкама и Бољцима биле су велике унијатске цркве, а у Врлици је била само капела, која ће се неколико времена послије претворити у велику унијатску цркву. Православних свештеника из оних срезова било је у тамницама пет, а остали нијесу смјели ни рријечи да проговоре противу унијаства или у обрану својих парохијана, јер им се пријетило, да ће као бунитељи народа бити одмах везани и одведени у тамницу. Епископ Живковић пак није знао више шта да ради, и коме да се жали, а помоћи ни од куда није могао да добије. И унијаћење, насилно унијаћење, продужавало се без обзира.

У новембру исте ове 1835. године епископ Живковић добио је вијест, да је премјештен из Далмације у Будим, и бројни православни далматински народ морао је сада остати без свог епископа, изложен бјесилу унијатском и фанатизму силника.

Ѳ.

Премјештај епископа Пантелејмона Живковића у будимску епархију декретиран је био царском одлуком 20. октобра 1835. године. Остао је он у Далмацији послије тога још сву зиму и отпутовао је тек првих дана марта 1836. год., оставивши за администратора епархије Симеона Трку̑лу, којега је прије тога био произвео за титуларног архимандрита манастира Круше. Наступило је сада шестогодишње episcopale, које је трајало за

осам година. Тркуљу нијесу сматрали да би могао бити епископ, а разни кандидати из карловачке митрополије противили су се да пођу у Далмацију, те с тога и тако дуго interregnum.

Из односних званичних списа не види се, да је архимандрит Тркуља развио особиту енергију као администратор епархије, премда се то од њега није могло строго ни захтијевати, обзиром на положај његов и на тадашње жалосне вјерске прилике.

Основавши оне три унијатске парохије, пријатељи унијаства хтјели су да свечаношћу неком покажу свијету своју побједу над православном црквом, а рачунали су да ће тијем можда привући у унију још више православнога народа. Ради тога позвали су крижевачког унијатског бискупа, да дође походити своје ново духовно стадо. У јуну 1836. године овај је бискуп и дошао. Провео је једанаест дана у дрниškом ерезу, и служио је најприје у кричанској унијатској цркви, а сутрадан у бољачкој. Осим римокатолика, врло је мало унијата било на тим службама, а у Бољцима црква би остала била готово празна за вријеме службе, да није ту дошао шибенички бискуп Бордини, који са својим свештенством и римокатолицима напуниће цркву. Био је исти унијатски бискуп 8. јуна и у Врлици. По ријечима архим. Тркуље у писму митрополиту Стратимировићу, као да се овај унијатски бискуп нашао незадовољан у Далмацији, тако да „во Дерниш и въ Задрѣ сказывалъ, да онъ здѣ слабу паству иматъ и да обманенъ есть.“[77] У истоме писму Тркуља тјеши митрополита, да је „нынѣ здѣ доволнѣ мирно“, јер онај унијатски бискуп „во время своего бавленія въ Далмаціи нѣсть ничего явно дѣлалъ, на неже бы мы тужитися могли.“

Тако су ваљда то Тркуљи приказивали, али у ствари самој друкчије је било, јер пријатељи унијаства радили су и сада, као и прије, свом енергијом, и у званичним актима ми налазимо сваки час нове пописе особа, које су силом или митом унапале се у број унијата. У јулу 1837. године званично је било 459 унијата, и то: у врличкој парохији 124, у кричанској 263 и у бољачкој 72, разумијевајући у овим бројевима и нејаку дјечицу.

Међутијем губернијум је саопћио ординаријату нову одлуку дворске канцеларије у погледу пријелаза у унију. По тој одлуци за пријелаз православних у унију имају важити прописи права римокатоличке цркве, који важе за све оне који прелазе у опћенте цркве, а крижевачки бискуп имаће се старати, да ти прописи строго очувани буду: при чему унијатски свештеник, чим прими

[77] Писмо од 7. јула 1836. бр. 27.

од дотичнога односно исповиједање вјере, дужан ће бити то одмах пријавити надлежном окружном поглаварству, које ће обзнанити о томе православног пароха. Кад пак неко, који је прије био православни и прешао је био у католичко јединство, жели опет да се поврати у пређашњу своју вјеру, дужан је ту своју намјеру саопћити српском претору, и ако се та намјера његова правда тијем, што је он незаконито унесен у број унијата, тада се има поступити сходно царској наредби од 21. августа 1835. године.[78] А ако није тај случај, тада ће претор испитати тог просиоца, зашто и чим је он побуђен на такав корак, и записник о томе претор ће са својим мишљењем спровести окружном поглаварству. Не покаже ли се поглаварству никаква сумња о искрености намјере просиоца, упутиће га тада да се за шест седмица подвргава поучавању у католичкој вјери, као што је то већ прописано за Далмацију. Ако то поучавање остане без успјеха, тада се не смије просиоцу запријечити повратак у пређашњу његову вјеру, него треба обзнанити унијатског свештеника да је дотични иступио из његове заједнице.[79] Одлуком овом дворске канцеларије није ипак ограничавала се дотадашња самовоља агената унијаћења, и они су продужавали поступати као и до сада, а увјек под заштитом далматинског гувернера Лилијенберга.

10.

За све ово вријеме унијатских смутньâ у Далмацији сва је пажња епархијске власти обраћена била искључиво на обрану православне вјере од унијатске напасти, и према томе мало је могла иста власт пита да ради по другим гранама епархијске управе. Свештенство је далматинско разумијевало добро тешка искушења, која мора да испита православна вјера и црква, те свјесно прве и главне дужности своје, чувало је колико је више могло паству своју, да је лажни пророци не заведу, и вршећи ту своју дужност слушало је средишњу епархијску власт у свему, тако да је унутрашњи црквени живот у опће мирно и у реду текао, осим у Петровом пољу и врличкој крајини, гдје се унија угнијездила била.

Епископска резиденција и клирикална школа била је у Шибенику. Још у почетку свога епископствовања Рајачић је покренуо био питање, да би и резиденција и она школа пре-

[78] Види бељ. 74. на стр. 585. ове књиге

[79] Пресвд бр. 654. од 12 маја 1837.

мјештена била у Задар, као главно мјесто далматинске краљевине. Питање је ово тада легло ради уније, нити се више покретало ни од Рајачића, ни од Живковића. Покренуо је опет ово питање администратор епархије Тркуља у јесен 1837. год., кад се ради епархијских послова налазио у Задру. Губернијум је нашао да је и због државних разлога цјелисходно, да православни епископ има стално своје борављење у Задру, у коме се налази и средишња политичка управа. У томе смислу губернијум је и учинио односни предлог у Беч, и 3. јула 1838. године изишла је царска одлука, да се резиденција православног далматинског епископа премјешта из Шибеника у Задар.[80] Одмах послије тога предузело се све што је нужно за остварење оне царске одлуке, и до краја исте године државна грађевинска управа предложила је кућу кнеза Деде-Митровића, која би имала служити за епископију и за клирикалну школу и подијела је односне нацрте по којима би се имала иста кућа приредити за поменуту сврху.[81]

У градњи нужних нових локала и док се све приредило како треба, протекло је готово три године, све до 8. (20.) октобра 1841. године. То је било, кад је већ умрô био дотадашњи администратор епархије архимандрит Симеон Тркуља (19. маја 1841.), и кад је привременим епархијским администратором био крупски јеромонах и скрадински парох Силвестар Вучковић. За успомену овога догађаја састављена је била ова споменица: „На вѣдомость потомству, да є данасъ, 8. (20.) октоврія 1841. л., подъ управомъ пречестнѣйшегъ господина викара Сулвестра Вучковића іеромонаха манастира Круше, и нѣговогъ тайника Сиурідона Поповића, шибенчанина, столица православногъ епископата далматінскаго, кои є одъ лѣта 1808. (иляду осамь сто осмогъ) до данасъ у Шибенику пребывала, заедно съ епископскимъ архивомъ и клирикалними школами, управляемыми за сада одъ дваю професора г. г. Чурлића Атанасія, карловчанина, и Стефановића Ѳософила, банаћанина, овѣе у Задаръ пренешена“. У оној истој кући, у којој је тада смјештена епископија, налази се она и данас.

На свечаности, која је била у Задру при овом премјештају из Шибеника епископске резиденције и клирикалне школе, није присуствовао далматински гувернер граф Венцеслав Липљенберг, јер је 6. фебруара ове исте (1841.) године умрô. Гувернером је

[80] Губ. бр. 13408/4333. од 1. августа 1838.

[81] Губ. бр. 22809/7192. од 12. дец. 1838.

тада био Август плем. Турски, човјек правичан. Чим је дошао Лиђенберга, почела је одмах малаксавати и унијатска објест у Далмацији, и ако су пређашњи будитељи уније продуживали и даље свој прозелитски посао, али успјех им није био сада као прије, јер губернијум их није штитио, не само, него је и подвргавао разним казнама оне, који су вријеђали православну вјеру или нагонили православни народ на превјеру. А у новембру исте године проглашено је новим овај гувернер цареску одлуку од 25. септембра 1841. противу прозелитизма.[82]

11.

Силвестар Вучковић управљао је далматинском епархијом до 8. јуна 1842. године.[83] Тада дође у Далмацију за администратора епархије ходочасни архимандрит Стеван Крагујевић. У априлу 1843. године царском одлуком буде именован овај архимандрит за далматинског епископа, али одмах се он обрати молбом на цара, да би ту одлуку у милости опозвао, и то се и догоди, те 18. маја исте 1843. год. остави Крагујевић Далмацију и пође за епископа у Пакрац.[84] Противу воље, веле, дошао је овај Крагујевић у Далмацију, и тијем се тумачи што је можно од цара, да га не одређује за далматинског епископа.

У августу исте године односном царском одлуком био је именован за епископа у Далмацији грчетешки архимандрит Јеротеј Мутибарић.[85] Хиротонисан је он био у Карловцима 26. октобра, а интронизиран као далматински епископ у Задру 19. децембра. Од дана одласка Крагујевићева из Далмације па до доласка Мутибарићева, дакле за неких седам мјесеци, администрирао је далматинску епархију професор клирикалне школе, јеромонах Атанасије Чурлић, којега је Мутибарић одмах послије своје интронизације на првој архијерејској служби на Божић произвео за архимандрита ман. Круше. Двије недјеље касније, на Богојављење 1844., исти епископ произвео је за архимандрита ман. Крке и Стевана Кнежевића, који ће послије Мутибарића постати далматинским епископом.

Мутибарић, бачвански, заузео је далматинску епископску катедру у најбољој мушкој спази. Било му је 43 године. Био је

---

[82] Губ. бр. 22492. од 3. нов. 1841.

[83] Вучковићева биографија у С. Д. Магазину за 1861. г. стр. 164.

[84] Губерн. бр. 11071/2629 од 24. маја 1843. и бр. 15768/3697. од 26. јуна 1843. године.

[85] Губерн. бр. 20454/4724. од 20. сент. 1843.

учени богослов, особито добар канонист. Био је врло побожан и особито одан црквеном благостању. Свјестан узвишености епископскога званья и свог јерархијског значаја, енергично је настојао да свак штује и покорава се његовој власти, коју је он развијао ради одржања свештеничке дисциплине и доброга реда у цркви и у црквеној администрацији. Такву је исту енергију Мутибарић показивао и према влади, бранећи права своје цркве и чувајући своје стадо од иновјерних нападаја. Овакво његово држање и поступање задобило му је код озбиљнога свијета љубав и поштовање, а самовољне он је знао авторитетом својим сломити и принудити на послушност. Уважавала га је и влада, и потпомагала та је у сваком његовом послу, који се тицао доброг епархијског уређења.

Хтио је Мутибарић да сам лично упозна сву епархију своју, како би могао тада радити што треба за стално њено уређење. Ради тога одмах у прољећу прве године предузме оћу каноничку посјету све своје епархије. На повратку из Боке и Дубровника нађе се епископ 28. маја 1844. г. у Врлици, у онај исти дан, кад је ту био крижевачки унијатски бискуп (Гавр. Смичиклас) да посвети нову врличку унијатску цркву. Том се приликом показало, како је слаба корјена унија ухватила била у Далмацији и да је она само силом наметнута била дотичнима, који су слабији и спромашнији били у врличкој крајини; јер покрај све свечаности освећења цркве и покрај свега тога, што је и бискуп и мноштво римокатоличких свештеника ту било, и много разних чиновника, ипак сав је свијет пошао у православну цркву на архијерејску службу, а унијатска је црква скоро пуста била, осим оних свештеника и чиновника. А ово се тумачи тијем, што се тада већ губернијум далматински није заносио унијаством, као под Лилијенбергом, и што се немилосрдно казнио сваки прозелитски покушај. Ово исто се показало тада и у дрнишком срезу, гдје је Мутибарић провео осам дана, од 4. до 12. јуна.

Повративши се у своју резиденцију почне одмах Мутибарић издавати наредбе о добром реду, који је хтио да утврди у епархијској управи, а особито у свештенству, које је за дугог interregnum episcopale, особито у неким срезовима, постало било самовољно. Питањем о уређењу свештеничке дисциплине много се Мутибарић бавио, и овај посао, као што је и појмљиво, задавао му је доста главобоље. Покренуо је он и три питања, која су од великога значаја била за правилни епархијски живот.

Прво је било питање, да се заведе епархијска консисторија,

о којој је толико настојао још Рајачић, кад је био у Далмацији епископ. Нашао је Мутибарић ослона за ову ствар код далматинског губернијума. И ако се у томе тада није могло успјети ради политичких разлога, али је спремљено већ било земљиште, да се могла послије лако устројити колегиторија. Друго је питање било систематизирање протопрезвитерата и парохија у далматинској епархији. Све је то до Мутибарића без сталног уређења било, и он је поднио мотивирани предлог о томе, тако да кад је дошао на катедру наслједник Мутибарићев, и ова је ствар била готова. Клирикална школа било је треће питање, којим се Мутибарић бавио. Он је желио да би свештенство православно у Далмацији имало више образовања него што му је то могла дати тадашња клирикална школа, те се договорио са губернијумом, како би се остварио некадашњи Рајачићев предлог, да са већим образовањем ступају клирици слушању богословских наука. Није се могло доћи до жељене сврхе, али је Мутибарић ипак добио, да се тадашњи број државних стипендија, одређених за клирике, подвостручи, те је сада било 50 таквих стипендија умјесто 25, што је дотле постојало.

Ово и друго још, што спада већ у нови период историје далматинске цркве, у којем ће Мутибарић такођер дјеловати, показује неуморно старање овога епископа о добру повјерене му епархије. А показао је он то и у питању тадашњих унијата у Далмацији.

12.

По званичној статистици 1846. године у Далмацији је било 878 унијата, и то: у политичкој оћини дрнишкој 694, врличкој 148, книнској 33, макарској 2 и задарској 1 унијат, поред 79770 православних.[86] Кад су начела вјерске слободе и равноправности усвојена била и у Бечу, као начела правичности и 25. априла 1848. год. објављен државни устав, епископ Мутибарић одлучио је одмах да се тим ускористи за цркву своју.

У прољеће 1848. године он предузме нову каноничку посјету своје епархије, и у Петровом пољу проведе двије недјеље, које је он употребио највише у проповиједању народу о оним начелима, која сада владају у аустријској монархији, и како треба да се тијем сада ускористе сви они, који сматрају да су незаконито отргнути били од православне цркве. Проповиједа ова епископова имала је за послједицу, да је 256 унијата др-

---

[86] Petter, Dalmatien. I. 8.

шашкога среза одлучило замолити, да би им допуштено било повратити се у пређашњу своју вјеру. Ову одлуку они и остваре те пашину 1. октобра 1848. односну молбеницу на министра Стадиона. Молбеници та ово је:

„Док милиони вијерних поданика аустријских радују се и веселе поради добивене од предоброга цесара драгоцјене уставне слободе, ми доњеназначени, исто тако вијерни поданици његови, роним горке сузе од претешке жалости и невоље, видећи да оно што је свијетли цесар милостиво удјелио свима у оће народима његовим, нама се биједнима под којекаквим лажним изговорима иста слобода једнако ускраћује. А то је, велеможни господине, слобода савјести, коју је разглашени устав сваком грађанину и аустријском поданику свечано зајамчио. Још прије неколико година, кад је онакав дух језуитизма у покојном гувернатору Лилијенбергу стекао себи најврућега пријатеља, и кад овај сповити човјек бјеше тврдо одлучио, да Далматинце источнога закона лиши оне ствари, која је човјеку најсветија, то јест религије, тада смо се ми биједни и невољни дали преварити, не могавши као прости људи проникнути онаке намјере наших непријатеља. Под лажним и химбеним увјеравањем, да закон који нам намећаху ови нови апостоли смутње и несклада, јест исти онај, у којем смо рођени, упадосмо у запете нам засједе: али за нашу срећу нико то не учини из правога увјерења и чисте наклоности, него што су неки од нас подмићени новцем, други обећањем какве милости од цесара, трећи пријетњама или обећањем да ће се ослободити од тамнице за учињену какву малу кривицу. То је, велеможни господине, славни почетак несретне уније у Далмацији, а плодови њезини нијесу могли дуго изостати; јер умјесто братскога склада и праве хришћанске љубави, уроди нам унија мржњу и ненавист, посија немир у кућама, завади мужа са женом, оца са дјецом, упропасти толике породице због утамничења њихових старјешина, и све то ни за што друго, већ што су жељели остати вијерни мајци својој цркви. Унија је унила велико неповјерење према влади у 80000 православних Далматинаца, који, видећи како се с црквом њиховом поступа, и то од истих оних који би имали да настоје о миру и слози, морали су наравно подозрјевати на владу и сматрати је за непријатеља вјере своје. На сва та униљања од стране прикривеног језуитизма и све оне многе новчане жртве уродиле су само то, да се свега четири стотине особа потписало за унију, између којих већи дио и данас се непрестано

тужи на превару, нити хоће ништа да зна од тог новог закона. Да је ли вриједно било, преузвишени господине, саградити о државном трошку за ту шаку преварених људи три велике цркве и уз њих куће за пребивање пароха? Је ли вриједно и је ли политично, да се и данас, кад је царевина презадужена, а народ у највећој оскудици, плаћају из државне благајнице унијатски свештеници и учитељи?

„Ми смо се још у самоме почетку тужили за учињену нам неправду преко наших бивших епископа Рајачића и Живковића, а и непосредно смо се о томе влади жалили, и свагда нашу чврсту одлуку исказивали, да желимо ми и дјеца наша остати они исти, што смо и прије били, то јест православне несједињене цркве синови, и молили смо да нам буде допуштено повратити се у стару вјеру, у којој смо се родили и у којој желимо и умријети. Али све те праведне и пуне понизности прошње наше знадоше наши непријатељи свагда осујетити, тако да се ево и до данашњега дана ми налазимо без исповиједи и без сваке духовне утјехе.

„Сада пак, кад по милости царској сви многобројни народи његови уживају потпуну слободу вјере, утјечемо се и ми долеимновани под крило и обрану ваше преузвишености с препокорном молбом, да бисте одлучну наредбу издали кому треба, да, као што заповиједа и премилостиви цар наш, никакве нам запрјеке не чине повратку нашем у недра старе наше цркве несједињене, од које се у срцу ми нијесмо никада одцијепили. Ми желимо овај повратак у стару нашу цркву учинити без икаквог катихизирања и без икаквог ходања к унијатским свештеницима, јер би то нашим противницима само жељену згоду дало, да нас опет као и до сада кињe и муче, него молимо, да се православним паросима нареди, да нас од сада сматрају за своје духовне овце и да нам пружају сваку духовну утјеху.“[87]

Ова молбеница била је послата далматинском заступнику на државном сабору у Кромјерижу (Kremsier in Mähren) др. Тодору Петрановићу, који 24. новембра исте године спроведе је министру Стадиону уз своје писмо, у којем му најтопліје препоручује, да буде уважена молба просилаца. У фебруару 1849. године министар је одговорио др. Петрановићу, упућујући га на министарску наредбу од 30 јануара 1849. г., у којој има потпуно рјешење она молбеница. А у тој министарској наредби

[87] Добра се копија ове молбенице налази у архиву задарске епископије за 1849. г., а штампана је и у С. Д. Магазину за 1850. г. стр. 93.

пише ово: „Слободно је свакоме који је навршио осамнаест година пријећи из једног хришћанског вјерозакона у други. Само мора при томе бити ово извршено: који жели тај пријелаз учинити, дужан је јавити ту своју намјеру свештенику оне вјерозаконске општине, којој је дотле припадао, у присуству два свједока, која он сам изабере; када прођу четири седмице послије те објаве, мора исти и опет очитовати пред свештеником исте вјерозаконске општине да у својој намјери тврдо остаје, и то пред она два иста свједока, или пред друга два, које ће он изабрати. Свештеник је дужан издати ономе, који намјерава у други вјерозакон пријећи, писмено свједочанство о томе, да се исти два пута приказао. Ако због ма каквог било узрока не би хтио свештеник издати то свједочанство, имају власт да такво свједочанство издаду она два свједока. Тај, који прелази у други вјерозакон, мора дотично свједочанство показати и предати свештенику оне вјерозаконске општине, у коју сада прелази и тијем свршава посао пријелаза. А све друге наредбе, које су до сада важиле у погледу пријелаза из једног вјерозакона у други, од данас постају без важности.“[88] Мјесец дана касније, и то 4. марта 1849. године објављен је царски патент, по којему се православна вјера признаје равноправном свима осталима у аустријској монархији законом признатим вјероисповјестима.

Послије оне министарске наредбе и овог царског патента почели су махом враћати се у православну цркву далматински унијати,[89] — и православна црква у Далмацији почиње тад свој мирни и правилни живот.

ЗАКЉУЧАК.

Онај поглед на прошлост православне цркве у Далмацији за минулих осамнаест вијекова (од ап. Павла до половине XIX. вијека) показује слику, која је много поучна за сваког православног хришћанина, а посебно за православног Далматинца. Поучна је за све православне хришћане, јер се ту у пуној свјетлости показала истина Спаситељевог обећања, да ће Он свагда бити са Својом црквом, и да јој паклена врата не ће одољети; поучна је та слика за православне Далматинце, јер у

[88] С. Д. Магазин за 1850. стр. 100.

[89] И данас постоје у Далмацији оне три унијатске парохије и свака има свог свештеника, а унијата има: у кричанској парохији 36, у бањачкој 7 и у врличкој 29, свега дакле 72 унијата.

вој виде све страдања предака својих за вјеру православну и истрајност њихову мушку у борби за вјеру, те дакле живи примјер, како треба да су и они непомичні у оданости к православној вјери и готови, као и преди им, претрпјети радије и највећа страдања, него ли попустити у вјери.

Само прних девет вијекова православна је вјера била слободна у Далмацији. Послије тога починьу гонити ту вјеру, и до краја XIII. вијека успјели су били у томе толико, да су православну вјеру исповиједале у Далмацији тек неколике грчке породице, које су мало хиљада душа бројале. И ваљда би сасвим успјели били истријебити из Далмације и те грчке колоније те искорјенити сасвијем из ове земље православље, да није Божја промисао послао у Далмацију Србе да га сачувају. Доласком Срба у Далмацију, православна се вјера већ у XIV. вијеку ту бујно развија, и изгледи су сви били, да ће она завладати у свој свој земљи, као што је то било до послѣдње четврти IX. вијека. Али српски цар Душан није хтио оновамо брише водити о Далмацији, колико су га на то саме прилике времена вукале, те се и православна црква није ту могла осиљити онако, како би то било да се Душанова власт учврстила на јадранском мору. Догодила се послије тога Косовска катастрофа, која је у новом била културном назатку свега балканског полуострва. „Es ist ein weltgeschichtlicher Jammer," пише јенски професор X. Krumbacher, „dass der Unglückstag von Kosovo Pelje diesem herrlichen Volke (den Serben, dem edelsten aller Slavenstämme, die Herrschaft auf der Homoshalbinsel entriss und so der türkischen Barbarei freien Raum liess." [1] Ова косовска катастрофа била је судбоносна и за православну цркву у Далмацији, јер је иста црква скучена била у слободном свом развијању. Добало је послије тога у Далмацији своме латинско свештенство, а под закрилом државних власти, и тада почиње отворено гоњење православне вјере и свију оних који су ту вјеру исповиједали. И то гоњење трајало је за неколико вијекова, све до половине XIX. вијека. Колико су гонили ту вјеру, и да су је хтјели сасвијем искорјенити из Далмације, видјели смо; али смо и то видјели, да су је мушки и одушевљено бранили племенити преди наши, и да за обрану

[1] K. Krumbacher, Geschichte der byzantin. Literatur. München 1897. S. 1054. Српски: „Несрећа је онђеи историјског значаја, што је пропаст на Косову одузела Србима, томе славном и између свију словенских племена најплеменитијем народу, господство на балканском полуострву и тиме остала слободно поље турском варварству".

њену нијесу се они бојали ни тамнице, нити других тешких мучења, и Бог им је био у помоћи. „Гонимая и никѣмъ не защищаемая, православная церковь въ Далмаціи чудомъ Божіей благодати уцѣлѣла доселѣ.“ опажа један руски академик; а српски један учени патриот, кад је прочитао прву књигу докумената о нашој цркви, написао је ово: „православној цркви далматинској треба да се нијело православље поклони и да јој даде мјесто међу својијем најпрвијем црквама.“

Литература.

Књиге западних писаца наведене су све у биљешкама по тексту. Овдје спомињемо књиге правосл. писаца о прошлости прав. цркве у Далмацији:

Еп. Симеон Конјаревић. Летопис грађанске и црквених догађаја до половине XVIII. вијека. Рукопис на русо-црквеном језику.

Еп. Софроније Кутували. Успомене о црквеним догађајима од XIII. до XVIII. вијека. Рукопис на грчком језику.

Др. Теодор Петрановић. Преглед историје правосл. цркве у Далмацији. Штампано у Српско-далм. Магазину за 1836. г. стр. 95—104).

Еп. Герасим Петрановић. О правосл. далматинским епископима. Штампано у С.-д. Магазину за 1859. 1861—1864. год. Од истога писца има још много монографија и биографија из историје далматинске цркве у разним књигама Магазина.

Е. Голубинскій, Епархія далматинская. Штампано у књизи: Краткій очеркъ исторіи правосл. церквей болгарской, сербской и румынской. Москва. 1871. стр. 627—634).

Пилъ Поповъ. Правосл. церковь въ Далмаціи отъ XVI. до XIX. вѣка. Штампано у журналу Православное Обозрѣніе за 1873. год.

Л. В. Березинъ, Очеркъ исторіи сербской правосл. церкви въ Далмаціи. Штампано у II тому стр. 83—189) књиге: Хорватія, Славонія, Далмація и Военная Граница. С.-Петербургъ. 1879.

Архим. Нићифор Дучић. Српска правосл. црква у Далмацији. Штампано у књизи: Историја српске православне цркве. Београд. 1894. (стр. 306—312).

Еп. Никанор Ружичић. Српска црква у Далмацији. Штампано у I тому (стр. 121—169) и II тому (370—387) књиге: Историја српске цркве Загреб, 1893. Београд, 1895.

За новију историју правосл. цркве у Далмацији:

Архим. Герасимъ Зелићъ, Житіе. Будимъ, 1823. У издању српске књижевне задруге, књиге 36., 44. и 58.

Протојереј Димитрије Руварац, Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића. Београд, 1898.

Синђел Спиридон Алексијевић, Споменак Милорадов. Црквени догађаји од 1778. до 1836. године. Рукопис.

Други још разни православни писци, који споменуше поједине догађаје из прошлости православне цркве у Далмацији, наведени су у односним биљешкама под текстом.

У називима, који су навођени у 33. биљешци на 40. страни ове књиге, треба додати још: J. E. Th. Wittsch, Handbuch der kirchlichen Geographie und Statistik. (Berlin, 1846.). Ту пише само да је 732. г. цар Лав одузео испод власти римскога патријарха и придружио цариградском патријархату (Calabrien, Sicilien und alle Provinzen Illyricum's. Покушао је папа Адријан (772—795) да му цар Константин поврати те провинције, исто као и Никола I (858—867), али узалудно. Папа Јован VIII (872—882) помиње у писму бугарском краљу Михајилу и у писму солунском клиру, dass ganz Dalmatien unter der Jurisdiction des Patriarchen von Constantinopolis gestanden habe und namentlich die Bischöfe von Belogradum, Adransum, Absorum, Spalatum und Jadera. И тако из једног писма папе Александра II (1061—1073) архијепископу Петру далматинском и славонском види се, да су тада diese beiden Länder (Dalmatien und Slavonien) wiederum eine Kirchen-Provinz der römischen Diöces geworden sind (I, 399—400, 402—403).

Садржај.

Приступ 1

Прво период (55—313).

Основе далматинске државе 4
Ан. Пајсо у Далмацији 7
Легенде о Доклеу, првом далм. епископу . . . 8

Друго период (313—732).

Оквир прошлости 14
1. Уређење и хијерархијски положај далм. земаља . . 15
2. Проширење територијалног положаја далм. земаља . . 35
3. Признање врховне у Далмацији у свом поседу . . 40
4. Колонизација у Далмацији 44

Треће период (732—1075).

Оквир прошлости 47
1. Архијепископ Петар и Лав 48
2. Политички догађаји у Далмацији у IX веку . . . 52
3. Пријемо Хрвата 56
4. Односи између Рима и Цариграда у IX веку . . 69
5. Борба рођака на противу словенске врхе . . . 75
6. Побиј на романима над словенском врхом . . . 80
7. Доцитар Слишкар хрватски 88
8. Оквир прошлости врхе догађаја у овом периоду . . 95

Четврто период (1075—1420).

Оквир прошлости 109
1. Одношај односу Грка и Латина 109
2. Врховна врхе у Далмацији крајем XI. и почетак . . . 115
3. Стање врхе у XII. веку 118
4. Фр[illegible] и [illegible] 121

5. Политички положај Далмације у XII. и XIII. вијеку . 126
6. Прве српске црквене општине у Далмацији 129
7. Односи између цара Душана и римскога папе . . . 135
8. Манастир Крка 137
9. Манастир Круна 140
10. Крал. Стеван Твртко 143
11. Манастир Драговић 146
12. Православље у грчким далм. колонијама 150
13. Опћи преглед црк. догађаја у овом периоду . . . 156

Пети период (1420—1699).

Опћи преглед 161

I. Правосл. црква у далмат. континенту

Опћи преглед 161
1. Нове српске црк. општине 162
2. Турска освајања у Далмацији 163
3. Кнински санџакат 166
4. Нове српске црк. општине 168
5. Лички и клишки санџакат 171
6. Срп. далм. црква под јурисдикцију добробос. митрополита 173
7. Аксентије, добробосански митрополит 177
8. Тодор, добробосански митрополит 180
9. Турски посједи у Далмацији 185
10. Фратарска пропаганда у Далмацији 189
11. Побједа хришћанског оружја у Далмацији 205
12. Нове српске црк. општине 206
13. Босански фратри циљају на Далмацију 210
14. Страдања православних од фратара 214

II. Правосл. црква у далмат. приморју.

Опћи преглед 221
1. Млетачка правосл. црквена општина 221
2. Рим према млетачкој правосл. црк. општини . . . 228
3. Правосл. храм у Млецима 235
4. Унијатске интриге у Млецима 239
5. Правосл. црк. општине у Шибенику, Задру и Скрадину 241
6. Православни храмови у Шибенику, Задру и Хвару . 244
7. Положај православних на Кипру 249
8. Уређење млетачке црквене општине 251
9. Положај православних у Крфу 254
10. Положај православних на Крету 254
11. Гаврил Север, млетачко-далмат. епископ 257
12. Гаврилов рад у заштити правосл. вјере 263
13. Односаји између Рима и млет. републике 268
14. Еп. Гаврил према језуитима 271
15. Епископ Теофан Кесвакис 275
16. Рим према млет. православној црк. општини . . . 280

17. Иван Т. Мрвавић противу правосл. Шибенчана . . . 281
18. Епископ Никодим Метаксас 285
19. Епископ Атанасије Валеријан 287
20. Епископ Мелентије Хортакис 292
21. Епископ Методије Мороси 302
22. Епископ Герасим Влахос 305

Шести период (1699—1797).

Опћи преглед 310
1. Епископ Мелентије Тиналди 312
2. Далмат. проведитор Петар Валијер 313
3. Еп. Тиналди одриче се православне вјере 318
4. Српски епископи: Василије и Никодим 320
5. Проведатор Јустин Гиза 328
6. Еп. Тиналди противу правосл. цркве 330
7. Епископ Саватија Љубибратић 334
8. Догађаји у млетачкој црк. општини 337
9. Еп. Саватија у обрани правосл. цркве 342
10. Еп. Стеван Љубибратић 346
11. Архибискуп Змајевић противу еп. Стевана 349
12. Змајевићево „Огледало истине“ 354
13. Далматински бискупи противу правосл. цркве . . . 369
14. Црквена скупштина у Бенковцу 1731. год. 375
15. Незгоде за правосл. далматинску цркву 384
16. Архибискуп Караман противу правосл. цркве . . . 392
17. Епископ Симеон Кончаревић 398
18. Сградишка црк. општина 402
19. Бискуп Динарић противу православних 408
20. Бискупи на послу противу православних 411
21. Проведитор Диједо да не смије бити правосл. у Далмацији 414
22. Представке правосл. Далматинаца у обрану вјере своје 418
23. Архиб. Караман позван пред млетачки сенат . . . 423
24. Питање о правосл. школама у Далмацији 426
25. Архим. Никанор Рајевић управитељ далм. цркве . . 428
26. Нове незгоде за прав. цркву у Далмацији 433
27. Архим. Никанор Богуновић управитељ далм. цркве . 437
28. Епископ Софроније Кутували 439
29. Инквизитори да се даде епископ правосл. Далматинцима 445
30. Архим. Герасим управитељ далм. цркве 447

Седми период (1797—1849).

Опћи преглед 451

I Доба за првог аустријског владања 453

1. Митроп. Стратимировић утиче у послове далм. цркве . 453
2. Пакрачки еп. Кирил Живковић у Далмацији 456
3. Лат. свештенство противу прав. вјере 459

4. Именовање архим. Ивковића за епископа осујећено . . 465
5. Растројство у свештенству 468
6. Старање еп. Петра Видака о далм. цркви 470

II. Доба француског владања 473

1. Проведитор Дандоло у корист прав. далм. цркве . . 477
2. Наполеонова одлука о уређењу далм. цркве 482
3. Долазак еп. Краљевића у Далмацију 487
4. Именовање Краљевића за далм. епископа 493
5. Поглед на француско владање у Далмацији 496

III. Доба од коначног утврђења аустријске владе . . . 498

1. Настојање Краљевићево да буде признат за епископа . 498
2. Дописивање о законитости Краљевићева епископства . 503
3. Краљевић замишља поунијатити далм. епархију . . 510
4. Краљевић полази у Беч 514
5. Формални Краљевићев предлог о унији 518
6. Далматински обрани правосл. вјере 524
7. Стратимировић на обрани правосл. вјере у Далмацији 530
8. Догађаји у Шибенику о Духовима 1821. године . . 536
9. Дописивање Стратимировићево са Бечом о Далмацији 538
10. Алексијевић администратор далм. епархије 542
11. Краљевић се правда да није мислио о унији . . . 547
12. Краљевић бива пенсиониран 550

IV. Српски епископи у Далмацији 551

1. Епископ Јосиф Рајачић 552
2. Почетак уније у Петровом пољу 555
3. Установа клирикалне школе 564
4. Ревност Рајачићева за православље 566
5. Убијство унијатског попа Кричке 571
6. Настојање Рајачићево о заведењу консисторије . . . 574
7. Протосинђел Тркуља администратор епархије . . . 575
8. Епископ Пантелејмон Живковић 578
9. Тркуља опет администратор епархије 586
10. Еписк. резиденција прелази из Шибеника у Задар . 588
11. Епископ Јеротеј Мутибарић 590
12. Многи унијати повраћају се у православље 592
Закључак 595
Литература 598
Садржај 600

BX 714 .D3 M54 1901 IMS
Milas, Nikodim,
Pravoslavna Dalmacija
47091573

PONTIFICAL INSTITUTE
OF MEDIAEVAL STUDIES
59 QUEEN'S PARK
TORONTO 5, CANADA